DOSZTOJEVSZKIJ

A KAMASZ

Regény három részben

FORDÍTOTTA SZŐLLŐSY KLÁRA

ELSŐ RÉSZ

Első fejezet

1

Nem állom meg, nekiülök, hogy megírjam az élet útján tett első lépteim történetét, holott igazán anélkül is kibírtam volna. Egyet bizonyosan tudok: soha többé nem írok önéletrajzot, ha száz esztendeig élek is. Megvetendőn szerelmes önnönmagába az, aki szégyenkezés nélkül tud magáról írni. Egy a mentségem csupán: nem azért írok, amiért mindenki más - vagyis nem azért, hogy az olvasó megdicsérjen. Mi hajt mégis, hogy szóról szóra följegyezzem mindazt, ami tavaly óta történt? Belső lelki szükség visz rá: annyira megrendítettek a történtek. Csak az eseményeket írom le, erőnek erejével tartózkodom minden mellékestől és legfőképpen az irodalmi fogásoktól; az irodalmár harminc esztendeig ír, és a végén maga sem tudja, minek írt annyi ideig. Én nem vagyok író, nem is akarok író lenni, illetlennek, aljasnak tartanám, ha az irodalmi vásárra vinném lelkem tartalmát, érzelmeim tetszetős leírását. Máris bosszúsan sejtem azonban, hogy nemigen boldogulok majd érzelmi leírás és elmélkedés nélkül (sőt talán unalmas elmélkedések nélkül), olyannyira megrontja az embert mindenféle-fajta irodalmi tevékenység, még akkor is, ha csupán a maga kedvtelésére végzi. Elmefuttatásaim pedig annál is unalmasabbak lehetnek, mert hiszen ami az embernek magának fontos, idegen szemmel nézve talán teljességgel értéktelen. No de hagyjuk. Ez volna hát az előszó, s ebből ennyi elég is. Térjünk a tárgyra, noha nincs nehezebb, mint a tárgyra térni - s ki tudja, talán így vagyunk mindenféle munkával.

2

Feljegyzéseimet a tavalyi esztendő szeptember tizenkilencedikével kezdem, vagyis szerettem volna kezdeni, tehát éppen azzal a nappal, amelyen először találkoztam...

De így előre elmagyarázni, hogy kivel találkoztam, amikor még senki semmit sem tud, nagyon unalmas lenne; sőt attól tartok, már előadásmodorom is unalmas; megfogadtam, hogy tartózkodom az irodalmi fogásoktól, és íme, már a legelső soroknál beleesem. Úgy látszik, ahhoz, hogy az ember értelmesen írjon, nem elég az akarás. Megjegyzem továbbá, hogy azt hiszem, egyetlen európai nyelven sem olyan nehéz írni, mint oroszul. Most elolvastam, amit eddig papírra vetettem, és látom, hogy én sokkal okosabb vagyok annál, amit írtam. Hogyan lehetséges, hogy az, amit az okos ember kimond, sokkal ostobább, mint ami benne marad? Sokszor észrevettem ezt már magamon és az emberekkel való szóbeli kapcsolatomon az utolsó sorsdöntő esztendő folyamán, és sokat gyötrődtem miatta.

Nos, szeptember tizenkilencedikével kezdem ugyan, de azért két szóban elmondom előbb, ki vagyok, hol voltam addig, és mi járhatott az eszemben ama szeptember tizenkilencedikén reggel; elmondom, hogy jobban megértse az olvasó, meg talán jómagam is.

3

Elvégeztem a gimnáziumot, s most már huszonegyedik évemben járok. Családi nevem Dolgorukij, törvény szerinti apám Makar Ivanov Dolgorukij, a Verszilov-uraságok volt cselédje. Ily módon tehát törvényes születésűnek számítok, noha a legnagyobb mértékben törvénytelen

gyermek vagyok, és származásom felől semmi kétség sem merülhet fel. A dolog a következőképpen történt. Huszonkét évvel ezelőtt az akkor huszonöt esztendős Verszilov (tudniillik az apám) meglátogatta a tulai kormányzóságban fekvő uradalmát. Úgy képzelem, hogy abban az időben még fölöttébb kialakulatlan egyéniség lehetett. Érdekes, hogy ez az ember, aki gyermekkorom óta annyira foglalkoztatott, olyan döntő befolyással volt jellemem kialakulására és talán még jövőmet is hosszú időre megmérgezte - hogy ez az ember még ma is sok tekintetben rejtély maradt számomra. De erről majd később. Ezt nem lehet így egy-két szóban elmondani. Füzetem amúgy is tele lesz vele.

Akkortájt maradt özvegyen: huszonöt esztendős korára. A felesége Fanariotov-lány volt, a legfelsőbb társaságba tartozó, de nem valami gazdag teremtés. Egy fia meg egy lánya született tőle. Értesüléseim Verszilov e korán elhalt hitveséről eléggé hiányosak, hiába kutatok anyagomban; általában sok mindent nem sikerült megtudnom Verszilov magánéletének körülményeiről, annyira büszkén, gőgösen, zárkózottan és hanyagul bánt velem mindig, noha voltak pillanatok, amikor döbbenetesen megalázkodott előttem. Mindenesetre azonban már most megemlítem, hogy élete során három vagyont, méghozzá tekintélyes vagyont herdált el, összesen valami négyszázezer rubelt, vagy talán annál is többet. Most természetesen egy árva kopejkája sincs...

„Isten tudja, miért" ment le akkor birtokára - legalábbis ő maga így fejezte ki sokkal később. Kis gyermekei rendszerint nem vele éltek, hanem a rokonoknál; egész életében így bánt a gyerekeivel, törvényesekkel, törvénytelenekkel egyaránt. Temérdek cseléd élt ezen a birtokán, köztük a kertész, Makar Ivanov Dolgorukij. Megjegyzem itt - hogy egyszer s mindenkorra elintézzem a kérdést -, kevés ember mérgelődhetett annyit a nevén, mint én, egész életem folyamán. Ostobaság persze, de így volt. Valahányszor új iskolába kerültem, vagy olyan személlyel találkoztam, akinek koromnál fogva be kellett mutatkoznom, egyszóval minden senki tanár, nevelő, felügyelő, pópa, akárki - mihelyt megkérdezte nevemet, és megtudta, hogy Dolgorukijnak hívnak, miért, miért nem, feltétlenül szükségesnek látta, hogy megkérdezze:

- Dolgorukij herceg?

És a kíváncsiskodóknak minden alkalommal kénytelen voltam megmagyarázni:

- Nem, *egyszerűen csak* Dolgorukij.

Ez az „egyszerűen csak" a végén már-már megőrjített. A kuriózum kedvéért megjegyzem, hogy egyetlen kivétellel sem találkoztam: mindenki megkérdezte. Némelyeket nyilvánvalóan nem is érdekelt; egyáltalában nem tudom, ki az ördögöt érdekelhetett. De mind megkérdezték, mind, kivétel nélkül. Megtudván, hogy csak Dolgorukij vagyok, a kérdező többnyire bárgyú, közömbös tekintettel mért végig, tekintete arról tanúskodott, hogy igazából maga sem tudja, miért kérdezte, és azzal a faképnél hagyott. Iskolatársaim faggatózása volt a legsértőbb. Hogyan faggatják a nebulók az új gyereket? Az új fiú, aki először lép be egy iskolába (bármelyikbe) és zavarában azt se tudja, melyik lábára álljon, szabad préda: parancsolgatnak neki, csúfolják, úgy bánnak vele, mint a lakájjal. Egy hájas, egészségtől majd kicsattanó kölyök szélesen megáll áldozata előtt, és néhány pillanatig szigorú, dölyfös pillantással méricskéli. Az új fiú némán áll előtte, szeme sarkából figyeli, ha nem gyáva, és várja, mi lesz.

- Mi a neved?

- Dolgorukij.

- Dolgorukij herceg?

- Nem, egyszerűen csak Dolgorukij.

- Csak egyszerűen? Szamár!

Igaza van: nem képzelhető nagyobb szamárság, mint hogyha valakit Dolgorukijnak hívnak és mégsem herceg. Ezt a szamárságot cipelem a vállamon, önhibámon kívül. Később, amikor már nagyon megdühödtem, a kérdésre - „herceg vagy?" - mindig ezt válaszoltam:

- Nem, én egy volt jobbágycseléd fia vagyok.

S még később, amikor végképp nekikeseredtem, a kérdésre - „ön herceg?" - egyszer azt válaszoltam keményen:

- Nem, egyszerűen csak Dolgorukij, volt földesurunk, Verszilov úr törvénytelen fia.

Ezt már a gimnázium hatodik osztályában kifundáltam, s noha csakhamar meggyőződtem róla, hogy ostobaság, mégsem hagytam abba mindjárt. Emlékszem, egyik tanárom - egyébként egyedül állt véleményével - azt állította rólam, hogy „felforgató és bosszúálló eszmék dúlnak" lelkemben. Általában azonban elgondolkozva fogadták kihívó válaszomat, s ez bizonyos fokig sértő volt. Végül egy osztálytársam, egy gunyoros fickó, akivel évente legföljebb egyszer álltam szóba, komoly képpel, de pillantásomat kerülve, megjegyezte:

- Ez az érzés persze becsületére válik, s kétségkívül van oka a büszkeségre; de én a maga helyén mégsem hirdetném fennen, hogy törvénytelen születésű vagyok... maga pedig úgy viselkedik, mint aki a nevenapját ünnepli!

Attól fogva nem *kérkedtem* többé törvénytelen születésemmel.

Ismétlem, nagyon nehéz oroszul írni; lám, három lapot telefirkáltam azzal, hogy világéletemben haragudtam a nevemre, és az olvasó ebből bizonyára azt szűrte le, hogy épp azért haragszom, mert nem vagyok herceg, hanem csak egyszerűen Dolgorukij. Nem magyarázkodom tovább s nem mentegetőzöm, mert ezt megalázónak érezném.

4

A nagyszámú cselédséghez Makar Ivanovon kívül egy fiatal leány is tartozott; tizennyolc esztendős volt, amikor az ötven éves Makar Dolgorukij egyszer csak kinyilvánította abbeli szándékát, hogy feleségül veszi. A jobbágyság idején a cselédek köztudomásúan az uraság jóváhagyásával, sőt akárhányszor egyenes parancsára házasodtak. A birtokon akkor a néni intézkedett: azazhogy nem az én nagynéném, hanem maga is földbirtokosnő, de nem tudom, miért, világéletében néninek nevezték, nemcsak az én környezetemben, hanem Verszilov családjában is, holott Verszilovéknak csak nagyon távolról, vagy talán egyáltalában nem is rokona. A nénit Tatyána Pavlovna Prutkovának hívták. Akkor még volt harmincöt lelke ugyanabban a kormányzóságban, sőt ugyanabban a járásban. Ő vezette, vagy ha nem is vezette, de a szomszédságból irányította Verszilov uradalmát (ötszáz lelkét) - és irányítása, amint hallottam, fölért a legtanultabb jószágigazgató vezetésével. Egyébként a néni szakismereteihez aztán igazán semmi közöm, csak annyit akarok hozzátenni anélkül, hogy hízelgés vagy talpnyalás gyanújába keveredjem, hogy Tatyána Pavlovna nemes lelkű és eredeti gondolkodású hölgy.

No mármost, Tatyána Pavlovna egyáltalán nem helytelenítette a komor Makar Dolgorukij házasuló szándékát (azt mondják, akkor még komor volt), hanem épp ellenkezőleg, nem tudom, miért, nagymértékben buzdította. Szofja Andrejevna, az a tizennyolc esztendős cseléd-lány, vagyis az én anyám, már jó néhány esztendeje teljes árvaságra jutott; boldogult apja, aki szintén cseléd volt, roppantul tisztelte Makar Dolgorukijt, és valami okból lekötelezettje volt;

hat évvel azelőtt a halálos ágyán, sőt - mint mondják - alig negyedórával mielőtt kilehelte lelkét, elannyira, hogy akár önkívületében való félrebeszélésnek lehetett volna venni, ha jobbágy lévén nem lett volna amúgy is megfosztva a végrendelkezés jogától, magához hívatta Makart, és az egész cselédség meg a pap jelenlétében fennszóval és nyomatékosan rábízta a lányát: „Neveld fel, és fogadd élettársadul." Mindenki hallotta. Ami Makar Ivanovot illeti, azt már nem tudom, hogy később igazából mi végre nősült: a maga örömére-e, vagy csak kötelességét teljesítve. Valószínűnek látszik, hogy kifelé teljes egykedvűséget mutatott. Olyan ember volt Makar Ivanov, aki már akkor is „megbecsülte magát". Nem mondható ugyan, hogy éppenséggel bibliamagyarázó vagy írástudó lett volna (noha tudta könyv nélkül az egyházi szertartások rendjét meg néhány szentnek az életét, de inkább hallomásból), de még afféle cseléd-bölcselkedő sem volt, hanem csak nyakas, sőt olykor vakmerő jellem; önérzetesen beszélt, visszavonhatatlanul ítélkezett, végül - „tiszteletre méltóan élt", hogy saját meglepő kifejezését idézzem. Hát ilyen volt akkoriban Makar Ivanov. Persze köztiszteletben állott, de egyébként, úgy hírlik, tűrhetetlen ember volt. Mindez azonban megváltozott, amikor kikerült a cselédsorból; azóta már úgy emlegették, mint aki sokat szenvedett, és szinte már szentté nemesült. Ezt bizonyosan tudom.

Hogy anyámról is szóljak néhány szót: tizennyolc éves koráig Tatyána Pavlovna maga mellett tartotta, hiába javasolta az ispán, hogy adják Moszkvába mesterségre; bizonyos nevelésben is részesítette, azaz megtanította szabni-varrni, úri módon viselkedni, sőt valamennyire olvasni is. Írni sohasem tanult meg elfogadhatóan. Anyám szemében Makar Ivanovval való házassága régóta elintézett dolog volt, s mindazt, ami akkor vele történt, nagyszerűnek, a lehető legjobbnak érezte; nála nyugodtabban még soha leány nem állt az oltár elé, annyira, hogy még Tatyána Pavlovna is halvérűnek nevezte. Mindezt anyám akkori viselkedéséről magától Tatyána Pavlovnától hallottam. Verszilov kereken fél évvel a menyegző után érkezett le a birtokra.

5

Egy szó, mint száz, sohasem sikerült megtudnom, sem kielégítően megsejtenem, hogy voltaképp hogy is kezdődött kettejük között a dolog. Hajlandó vagyok elhinni, amit tavaly Verszilov maga mondott nekem kissé elpirulva, noha egyébként fesztelenül és szellemeskedve beszélt az egészről - mondom, hajlandó vagyok elhinni, hogy soha semmiféle „regény" nem szövődött köztük, hanem *csakúgy* megesett. Elhiszem, hogy csakúgy, és mondhatom, elragadó ez a mindenható szócska, hogy - *csakúgy*; mégis mindig érdekelt, hogyan történhetett ez meg kettejük között. Jómagam világéletemben utáltam s ma is utálom ezeket a fertelmességeket. Érdeklődésem tehát korántsem fakad szemérmetlen kíváncsiskodásból. Megjegyzem, hogy anyámat tavalyig jóformán nem is ismertem; kisgyermekkorom óta kiadtak a házból, Verszilov kényelmére - de erről majd a maga idején szólok; ezért tehát sehogy sem tudom elképzelni, milyen jelenség lehetett akkoriban. Ha nem volt szép, ugyan mit találhatott benne egy olyan férfi, mint az akkori Verszilov? Ez a kérdés azért fontos a szememben, mert rendkívül érdekes oldaláról mutatja be ezt az embert. Csakis ezért feszegetem, nem pedig romlottságból. Ő maga, ez a komor, zárkózott ember, mikor látta, hogy elkerülhetetlen a magyarázkodás, valami elragadó közvetlenséggel, amelyet ördög tudja honnét szedett elő (mintegy a zsebéből), azt vallotta nekem, hogy ő akkor még „ostoba fiatal taknyos" volt, nem éppen érzelgős, de *csakúgy*... akkor olvasta az „Ágrólszakadt Anton"-t meg a „Polinyka Szaksz"-ot, s ez a két regény óriási felvilágosító erővel hatott az akkor cseperedő nemzedékre. Hozzátette, hogy voltaképp az „Ágrólszakadt Anton" hatására ment le akkor falura, s ezt

nagyon komolyan állította. Miképpen kezdhetett ki az az „ostoba taknyos” anyámmal? Most jut eszembe: ha akadna bárcsak egyetlen olvasóm is, bizonyosan kinevetne, mint afféle ügyefogyott kamaszt, aki bárgyú tapasztalatlanságában olyasmit akar eldönteni és elbírálni, amihez nem konyít. Valóban nem konyítok az efféléhez, de ezt korántsem büszkeségből vallom be, mert tudom, milyen nevetséges egy húszéves langalétában ez a tapasztalatlanság; csakhogy azt mondanám annak az úrnak, hogy ő maga sem konyít hozzá, és ezt be is bizonyítom. Igaz, a nőkről nem tudok semmit, és nem is akarok tudni, mert halálomig fütyülni fogok rájuk, és ezt megfogadtam. Annyit azonban mégis tudok, hogy némelyik nő az első pillanatban rabul ejti a férfit szépségével vagy valami affélével, a másikat ellenben fél esztendeig kell ízlelgetni, mielőtt az ember rájön, hogy van benne valami; márpedig ahhoz, hogy valaki az ilyent kiválassza és beleszeressen, ahhoz nem elég csak nézelődni, és nem elég mindenre felkészülve lenni: ahhoz külön adottság kell. Erről meg vagyok győződve, annak ellenére, hogy nem tudok semmit, és ha az ellenkezője volna igaz, a nőket egyszerű háziállatokká kellene lefokozni, és csupán ilyen minőségben tartani; meglehet, sokan ezt kívánnák.

Több hitelt érdemlő forrásból tudom, hogy anyám nem volt szépség, bár nem láttam fiatalkori arcképét, amely valahol megvan. Első látásra tehát senki sem szerethetett belé. A puszta „szórakozásra” Verszilov másvalakit is választhatott volna, s volt is a közelben erre alkalmas nőszemély, méghozzá hajadon: Anfisza Konsztantyinovna Szapozskova, a szobalány. Márpedig az, aki az „Ágrólszakadt Anton” hatása alatt érkezik le birtokára, és a földesúr jogán megszentségtelenít egy házasságot, akárha cselédje házasságát is - az igazán csak röstelkedve nézhet a tükörbe, mert - ismétlem - erről az „Ágrólszakadt Anton”-ról még néhány hónapja is, tehát húsz esztendővel az események után, rendkívül komolyan beszélt. Pedig hát Antonnak csak a lovát vitték el, itt meg feleségről volt szó! Valami rendkívüli történhetett tehát, amiért mademoiselle Szapozskova elveszítette a játszmát (bár szerintem ő volt a nyertes). A tavalyi esztendő folyamán egyszer-egyszer zaklattam Verszilovot ezekkel a kérdésekkel, olyankor, amikor lehetett vele beszélgetni (nem mindig lehetett), és észrevettem, hogy nagyvilági modora és a húszéves távlat ellenére is erősen húzódozik az egyenes választól. De kitartóan ostromoltam. Egyszer aztán, emlékszem, azzal a nagyvilági fölényességgel, amelyet nemegyszer megengedett magának velem szemben, valami affélét mormolt, hogy anyám amolyan *védtelen* lény volt, s az ilyen védteleneket az ember nem mondhatni, hogy megszereti - ó nem, ellenkezőleg -, de valahogyan, hogy, hogy nem *megsajnálja*, tán a szelídségéért, vagy ki tudja, miért? azt igazából senki sem tudja; s ha egyszer megesett a szíve rajta, akkor továbbra is szánja, s ragaszkodik hozzá... „Egyszóval, kedvesem, van az úgy néha, hogy az ember nem szabadulhat.” Ezt mondotta nekem; és ha csakugyan így történt, akkor egyáltalában nem hihetem őt olyan ostoba taknyosnak, amilyennek ő maga szeretné feltüntetni akkori önmagát. Éppen erre volt szükségem.

Egyébként ugyanakkor azt bizonygatta, hogy anyám „megalázottságában” szeretett belé; miért nem mondta mindjárt, hogy a jobbágyság törvénye szerint! Hazudott, mert így tetszetősebb volt, hazudott becstelenül, nemtelenül, lelkiismeretlenül!

Mindezt természetesen anyám dicséretére mondtam el, noha - mint már említettem - fogalmam sincs róla, milyen lehetett ő akkoriban. Ellenben annál jobban ismerem azt az elmaradott környezetet, a szánandóan szűk fogalomkört, amelyben gyermekkorától megrögződött, és egész életére megrekedt. És mindennek ellenére megtörtént a baj. Azaz helyesbítenem kell: a fellegekben szárnyalva megfeledkeztem egy tényről, pedig arról kellett volna legelébb beszámolnom - tudniillik arról, hogy az egész ügy mindjárt *a bajjal kezdődött*. (Remélem, olvasóm nem annyira hipokrita, hogy ne értse meg, mire célzok.) Egy szó, mint száz, az ügy igazából földesúri módon indult, annak ellenére, hogy mademoiselle Szapozskovát kihagyták. Ezen a ponton azonban megszakítom elbeszélésemet, és már jó előre kijelentem, hogy

egyáltalán nem keveredem ellentmondásba. Mert miről - istenem, miről beszélhetett abban az időben egy olyan úr, mint Verszilov, az olyan személlyel, mint anyám, még ha a leglángolóbb szerelmet tételezzük is fel? Züllött emberektől úgy hallottam, hogy a férfi a nővel gyakran teljesen szótlanul kezdi, ha találkoznak, s ez már a szörnyűség és fertelem netovábbja; de Verszilov, még ha akarta volna, sem kezdhette volna másképp anyámmal. - Kezdje talán magyarázni Polinyka Szakszot? Igazán nem jutott rá idejük, hogy orosz irodalommal foglalkozzanak, ellenkezőleg, Verszilov bevallása szerint (egyszer eljárt a szája) kuckókban rejtőztek, a lépcsőn lestek egymásra, fülig pirultak, s úgy ugrottak széjjel, mint a labda, ha valaki arra ment; és a „zsarnok földesúr" - jobbágyság ide, jobbágyság oda! - úgy reszketett, mint az utolsó mosogatólány. Szóval földesúri módon kezdődött, s úgy is folytatódott, meg nem is, és voltaképp lehetetlenség megmagyarázni az ügyet. Csupa sötétség. Még szerelmük mértékét sem igen lehel megállapítani, amilyenné fejlődött, mert az ilyen Verszilov-féléknél az az első feltétel, hogy mihelyt elérték céljukat, faképnél hagyják a nőt. Itt azonban épp az ellenkezője történt. Olyat már hallott a világ, hogy egy romlott „taknyos" (márpedig mind romlottak voltak; mind egy szálig, akár haladónak vallották magukat, akár konzervatívnak) összeszűri a levet egy csinos, kacér cselédlánnyal (de anyám sosem volt kacér); ez nemcsak elképzelhető, hanem valósággal elkerülhetetlen, kivált, ha tekintetbe vesszük apám regényes helyzetét (fiatal özvegyember!) és állandó tétlenségét. De életreszólóan megszeretni - ez már több a soknál! Azért nem kezeskedem, hogy Verszilov szerette anyámat, de hogy egész életén át hurcolta magával, az tény.

Kérdést bizony számtalant tettem fel, mégis volt egy, a legfontosabb, amelyet nem mertem egyenesen anyámnak szegezni, annak ellenére, hogy a tavalyi esztendő folyamán úgy összemelegedtünk, és amellett nem is sokat teketóriáztam vele, mint afféle oktondi és hálátlan kölyökkutya, amelyik azt tartja, hogy *ellene vétkeztek*. Ez a kérdés a következő: hogyan lehetséges, hogy ő, aki már hat hónapja házasságban élt és a törvényes házasság fogalma mindenképpen úgy szorongatta, mint az erőtlen legyecskét, aki férjét istenként tisztelte, hogyan lehetséges az, hogy alig két hét alatt odáig jutott, hogy ekkora bűnt követett el? Hiszen nem volt züllött erkölcsű. Ellenkezőleg, már most kijelentem, nem lehet elképzelni tisztább lelket, mint amilyen anyám akkor volt és világéletében maradt. Talán azzal magyarázható, hogy elmezavarában cselekedett, azazhogy nem olyan értelemben, ahogyan most az ügyvédek gyilkosaikat meg tolvajaikat védik, hanem olyan erős hatás alatt, amely a bizonyos fokig együgyű áldozatot végzetesen, tragikusan a hatalmába keríti. Mit tudom én, talán életre-halálra beleszeretett... öltözékének szabásába, párizsias hajviseletébe, francia kiejtésébe, igen, éppen a franciába, amelyből egy árva szót sem értett, vagy a románcba, melyet zongorakísérettel énekelt; beleszeretett valamibe, amihez foghatót addig sosem látott, sosem hallott (Verszilov pedig feltűnő szép férfi volt), és azzal együtt az elmeháborodásig megszerette őt magát mindenestül, szabásostul, románcostul. Hallottam, hogy a jobbágykorban ez megesett néha cselédlányokkal, méghozzá a legtisztességesebbekkel. Én ezt jól megértem, s aljas, aki ezt csupán a jobbágyi renddel, a „megalázottsággal" próbálja magyarázni. Mindent összevéve elképzelhető, hogy abban az akkori fiatalemberben volt annyi közvetlen bűverő, hogy magához vonzzon egy mai napig is tiszta s - ami a fő - tőle teljesen különböző, más talajból, más világból származó lényt, és azt oly nyilvánvalóan a romlásba vigye? Mert hogy romlásba vitte, azt anyám - remélem - élete során megértette, hanem amikor a vesztébe rohant, akkor nem törődött vele; de hát ez már így szokott lenni ezekkel a „védtelenekkel": tudják, hogy a vesztük, mégis rohannak.

Mihelyt elkövették a bűnt, máris megbánták. Verszilov roppant mulatságosan adta elő, hogyan zokogott Makar Ivanovics vállán, akit erre a célra külön felrendelt magához. Anyám pedig... anyám azalatt nyugtalan álomban hánykolódott szűk cselédszobácskájában...

6

De elég a kérdésekből meg a botrányos részletekből. Verszilov kiváltotta anyámat Makar Ivanovtól, csakhamar elutazott, és attól fogva, mint már mondottam, csaknem mindenhová magával hurcolta, kivéve, amikor hosszú időre távozott; olyankor többnyire a néni, azaz Tatyána Pavlovna Prutkova gondjára bízta, aki mindig felbukkant valahonnét, amikor szükség volt rá. Éltek Moszkvában, különböző uradalmakban és vidéki városokban, még külföldön is és végül Pétervárott. Minderről majd a maga idején szólok, vagy egyáltalán nem, mert nem érdemes. Csak annyit jegyzek meg, hogy egy esztendővel, miután anyám eljött Makar Ivanovtól, megszülettem én, rá egy esztendőre a húgom, majd jóval, tán tíz vagy tizenegy esztendővel később az öcsém, egy csenevész, beteges kisfiú, aki néhány hónapos korában meghalt. E harmadik gyermek fájdalmas szülésével anyám szépsége is elhervadt, legalábbis úgy mondották nekem. Attól fogva gyorsan öregedett, s egyre többet betegeskedett.

Makar Ivanoviccsal a kapcsolat sohasem szakadt meg. Akármerre jártak is Verszilovék, akár több esztendeig egy helyben laktak, akár sűrűn költözködtek, Makar Ivanovics sosem mulasztotta el, hogy hírt adjon „családjának". Különös, bizonyos mértékig ünnepélyes és eléggé komoly kapcsolat alakult ki; az úri társaságban ebbe a kapcsolatba feltétlenül valami komikus elem vegyült volna, ezt bizonyosan tudom, itt azonban ennek nyoma sem volt. Levél évente kétszer jött tőle, sem több, sem kevesebb, és egyik nagyon hasonlított a másikhoz. Láttam a leveleket; kevés volt bennük a személyes közlés, inkább csak ünnepélyes híradást tartalmaztak a lehető legáltalánosabb eseményekről és legáltalánosabb érzésekről, ha ugyan mondhatjuk érzésekre, hogy általánosak; a levél írója elsősorban a maga egészségéről adott hírt, majd a „család" egészsége felől érdeklődött, azután jókívánságok, ünnepélyes üdvözletek, áldások következtek, annyi volt az egész. Gondolom, épp ebben az általános és személytelen hangban mutatkozik meg a jómodor meg az illedelmes viselkedés felsőbbrendű tudománya azokban a körökben. „Szofja Andrejevnának, szeretetre méltó és igen tisztelt hitvesemnek küldöm hódoló üdvözletemet..." „Drága gyermekeinknek örökre szóló és visszavonhatatlan atyai áldásomat küldöm." A gyermekeket meg is nevezte egymás után, megjelenésük sorrendjében, persze engem is közöttük. Megjegyzem, Makar Ivanovics volt annyira szellemes, hogy „Andrej Petrovics igen tisztelt nagyságos urat" azért mégsem nevezte „jótevőjé"-nek, noha minden levelében legalázatosabb tiszteletét küldötte neki, jóindulatáért esedezett és Isten áldását kérte reá. Anyám mindig postafordultával, hasonló stílusban válaszolt Makar Ivanovicsnak. Verszilov természetesen nem vett részt a levelezésben. Makar Ivanovics Oroszország legtávolabbi sarkaiból küldözgette leveleit, városokból meg klastromokból, ahol néha sokáig elidőzött. Amolyan zarándok lett belőle. Soha semmit sem kért, ellenben két-három évente egyszer föltétlenül megjelent otthon hosszabb-rövidebb tartózkodásra, s olyankor mindig anyámnál szállt meg, akinek külön lakása volt, sehol sem lakott együtt Verszilovval. Erről alább még szólnom kell majd, egyelőre csak annyit mondok, hogy Makar Ivanovics nem terpeszkedett a nappaliban a díványon, hanem szerényen meghúzódott a hátsó kis szobában. Nem maradt sokáig, öt napig, talán egy hétig.

Elfelejtettem megemlíteni, hogy Makar Ivanovics roppantul szerette családnevét, büszke volt a „Dolgorukij" névre. Ez persze nevetséges ostobaság. És a legostobább ebben az volt, hogy Makar Ivanovics éppen azért büszkélkedett vele, mert vannak Dolgorukij hercegek! Hóbortos, tótágast álló fogalmak.

Mondottam valami affélét, hogy a család mindig együtt élt; ez azonban természetesen nélkülem értendő. Én olyan kitaszítottforma voltam, és majdnem születésemtől fogva

idegenek közt éltem. Nem volt ebben különösebb szándékosság, csak éppen úgy adódott. Amikor engem világra szült, anyám még fiatal és csinos volt, s Verszilovnak nyilván szüksége volt rá; a síró-rívó kisgyerek ellenben mindenkit zavart, kivált utazás közben. Így történt, hogy húsz esztendős koromig jóformán nem ismertem anyámat, csak futólag láttam egyszer-kétszer. Nem anyám érzéseiből fakadt ez, hanem Verszilov gőgjéből.

7

Most másra térek.

Egy hónappal azelőtt, vagyis egy hónappal szeptember tizenkilencedike előtt, még Moszkvában, elhatároztam, hogy szakítok mindnyájukkal, és végképp eszmémnek szentelem magam. Azért írom ezt le így: „eszmémnek szentelem magam", mert ez a kifejezés jelöli meg a legteljesebben alapgondolatomat, azt, amiért élek. Hogy mi ez az „eszme", arról alább még nagyon is sok szó lesz. Moszkvai életem hosszú, magányos és ábrándos évei alatt már a gimnázium hatodik osztályában kialakult bennem, és azóta mondhatnám, egyetlen pillanatra sem hagyott el. Magába nyelte egész életemet. Addig is ábrándokban éltem, gyermekkorom óta bizonyos határozott árnyalatú ábrándvilágban lakoztam, de attól fogva, hogy ez a mindent elnyelő legfőbb eszmém felbukkant bennem, ábrándjaim megszilárdultak, és határozott alakot öltöttek, ostobából megokosodtak. A gimnázium nem zavarta az ábrándozást; eszmém kialakulásába sem szólt bele. Meg kell azonban jegyeznem, hogy a gimnázium utolsó osztályát gyenge eredménnyel végeztem, holott a hetedik osztályig mindig az elsők között voltam, ez pedig eszmém következménye volt, illetve annak a - talán téves - következtetésnek a hatása, amelyet belőle levontam. Ily módon tehát nem a gimnázium zavarta az eszmét, hanem az eszme a gimnáziumot, sőt az egyetemet is. Mihelyt elvégeztem a gimnáziumot, nyomban elhatároztam, hogy nemcsak hozzátartozóimmal szakítok gyökeresen, hanem, ha kell, az egész világgal, annak ellenére, hogy még csak huszadik évemben jártam. Megírtam Pétervárra az illetékes személynek, illetékesek közvetítésével, hogy vegyék le rólam végképp a kezüket, ne küldjenek többé pénzt létfenntartásomra, és ha lehet, felejtsenek el egészen (mármint abban az esetben, ha netán valaha is gondoltak rám), végül megírtam azt is, hogy „semmi áron" sem iratkozom be az egyetemre. Megkerülhetetlen dilemma tornyosult előttem: vagy haladéktalanul nekiállok eszmém megvalósításának, vagy beiratkozom az egyetemre, főiskolai végzettséget szerzek, és ezzel négy évre elhalasztom „eszmém" megvalósítását; habozás nélkül az eszmét választottam, mert meggyőződésem matematikai alapokon nyugodott. Verszilov, az apám, akit addig mindössze egyszer láttam életemben egy pillanatra, tíz esztendős koromban (és aki abban az egyetlen pillanatban is erős benyomást tett rám), levelemre, melyet egyébként nem őhozzá intéztem személyesen, válaszul sajátkezűleg írt levélben Pétervárra citált föl engem, és állást ígért egy magánszemélynél. Ennek a rideg, gőgös embernek a hívása, aki addig fölényesen és hanyagul bánt velem, és aki - miután nemzett, és kidobott a világba - tudni sem akart rólam, sőt egyáltalában nem is volt emiatt lelkifurdalása (ki tudja, talán létezésemről is csak homályos, pontatlan elképzelése volt, aminthogy utóbb kitudódott, hogy az eltartásomért sem ő fizetett Moszkvában, hanem mások) - a tény, mondom, hogy ez az ember hirtelen megemlékezik rólam, és sajátkezű levélre méltat, s ez a hívás hízelgett nekem, és eldöntötte sorsomat. Levélkéjében (egyetlen kis alakú lapból állt az egész) többek között furcsamód az is nagyon tetszett, hogy egy szóval sem említi az egyetemet, nem kér, másítsam meg elhatározásomat, nem veti szememre, hogy nem akarok tanulni, egyszóval semmiféle, ilyen esetekben szokásos atyai nagyképűsködést nem fejt ki - holott másrészt ezt rossz néven is vehettem volna tőle, mert még az addiginál is világosabban bizonyította, mennyire

közönyös irántam. Már csak azért is elhatároztam, hogy fölmegyek Pétervárra, mert ez egyáltalában nem keresztezte eszmém megvalósulását. „Meglátjuk, mi lesz - gondoltam. - Elvégre csak egy időre csatlakozom hozzájuk, meglehet, hogy nagyon rövid időre. Mihelyt úgy látom, hogy ez a lépés, bár átmeneti és jelentéktelen, akadályoz a *legfontosabban*, azonnal szakítok velük, mindent otthagyok, és bebújok a páncélhéjamba. Igenis, a héjamba! Belébújok, mint a teknősbéka"; ez a hasonlat szörnyen tetszett nekem. „Nem leszek egyedül - folytattam töprengésemet, mikor utolsó moszkvai napjaimon úgy járkáltam fel-alá, mint aki megháborodott. - Soha többé nem leszek egyedül, mint mostanáig az elmúlt szörnyű években: mert velem lesz az eszmém, melyhez sosem leszek hűtelen, még akkor sem, ha azok odafenn tetszenének és boldoggá tennének, és akár tíz esztendeig maradnék náluk!" Előre is jelzem, hogy ez a furcsa lelkiállapot, terveim, céljaim kettőssége, mely még Moszkvában kialakult, és Pétervárott sem szűnt meg egy percre sem (nem hiszem, hogy volt akárcsak egy napom is Pétervárott, amelyet ne tűztem volna végső határnapul magam elé, hogy szakítsak velük és elhagyjam őket) - ez a kettősség volt, mondom, legfőbb oka annak a sok elővigyázatlanságnak, komiszságnak, sőt aljasságnak, no meg persze butaságnak, amelyet pétervári esztendőm során elkövettem.

Egyszer csak lett apám, azelőtt pedig sosem volt! Ez a gondolat megrészegített már Moszkvában, míg útra készülődtem, és azután is, a vasúti kocsiban. Apa - az még csak hagyján, a gyengédséget különben sem szerettem; de ez az ember tudni sem akart rólam, megalázott, mialatt én évszám csak róla ábrándoztam szívósan (ha ugyan lehet ezt ábrándozásról mondani). Gyermekkorom óta minden álmom vele foglalkozott, köréje szövődött, végső soron reá vonatkozott. Nem tudom, gyűlöltem-e vagy szerettem, mindenesetre betöltötte egész jövőmet, összes számításaimat, és ez magától történt így, növekedésemmel együtt fejlődött.

Még egy fontos körülmény indított, hogy elhagyjam Moszkvát, erős csábítás, amelytől szívem hevesen dobogott már elutazásom előtt három hónappal is, amikor Pétervárról még szó sem volt! Vonzott ez az ismeretlen óceán, már csak azért is, mert uralkodóként léphettem föl, mint idegen sorsok - s méghozzá micsoda sorsok irányítója! Lelkemben azonban nem zsarnoki, hanem nagylelkű érzések forrtak, ezt előre kijelentem, nehogy szavaim nyomán félreértés essék. Meg aztán Verszilov azt gondolhatta (ha ugyan méltatott arra, hogy rám gondoljon), hogy egy kisfiú érkezik hozzá, gimnazista, kamasz - és mekkorát csodálkozik majd. Én pedig már ismerem legrejtettebb gondolatát is, és végtelenül fontos dokumentumot viszek magammal, amelyért (ezt ma már biztosan tudom) több esztendőt adott volna az életéből, ha akkor feltárom előtte a titkot. No de úgy látom, rejtvényekben beszélek. Érzéseket tények nélkül leírni lehetetlenség. Minderről egyébként épp elég szó lesz majd a maga helyén, hiszen azért ragadtam tollat. De hát így írni - ez olyan, mint a felhő vagy a lázálom.

8

Hogy végre rátérjek arra a bizonyos szeptember tizenkilencedikére, egyelőre csak annyit közlök röviden és - hogy úgy mondjam - futólag, hogy nehéz körülmények között, csaknem nyomorban vagy a nyomor küszöbén találtam mindannyiukat, mármint Verszilovot, anyámat és húgomat (ez utóbbit először láttam életemben). Már Moszkvában hallottam, hogy szegények, mégsem vártam azt, amit találtam. Gyermekkorom óta hozzászoktam, hogy azt az embert, „leendő apámat" jóformán dicsfénnyel övezzem, és nem is tudtam őt máshogyan elképzelni, mint mindenütt a legelső helyen. Verszilov sosem lakott együtt anyámmal, mindenütt külön lakást vett ki neki, ezt természetesen körei alávaló „illemszabályait" követve cselekedte. Itt azonban valamennyien együtt laktak egy kis faházban, szűk mellékutcában a Szemjonov-

ezred laktanyájának közelében. Minden holmijuk zálogban volt, elannyira, hogy anyámnak Verszilov háta mögött odaadtam a magam titokzatos hatvan rubelét. Titokzatosnak azért nevezem ezt az összeget, mert havi ötrubelenként kapott zsebpénzemből gyűjtögettem két esztendő leforgása alatt; a gyűjtögetést azon a napon kezdtem, amikor „eszmém" felbukkant bennem, és ezért Verszilovnak nem volt szabad tudnia erről a pénzről. Reszkettem már a puszta gondolatától is.

A segítség persze csepp volt a tengerben. Anyám dolgozott, húgom is varrást vállalt; Verszilov a napot lopta, szeszélyeskedett, és továbbra sem volt hajlandó letenni sok költséges szokásáról. Szörnyen zsémbeskedett, kivált ebédnél, s egész viselkedése határozottan zsarnoki volt. De anyám, húgom, Tatyána Pavlovna és a megboldogult Andronyikov számtalan nőszemélyből álló családja (Andronyikov osztályfőnök egyben Verszilov ügyintézője volt, talán három hónappal azelőtt halt meg) - mondom, ez a sok fehérnép úgy imádta Verszilovot, mint a fétist. Elképzelni sem tudtam ehhez foghatót. Megjegyzem, kilenc évvel ezelőtt hasonlíthatatlanul előkelőbb volt. Mondottam már, ábrándjaimban úgy maradt meg, mint akit dicsfény övez, ezért nem tudtam elképzelni, hogy valaki ennyire megöregedhet, megfakulhat kilenc esztendő alatt, amióta nem láttam; s ahogy ezt észrevettem, szomorúság, szánalom, szégyenkezés fogott el. Meglátni őt: megérkezésemkor ez volt első benyomásaim legfájdalmasabbika. Egyébként korántsem volt még öreg, mindössze negyvenöt esztendőt töltött; s ahogy tovább néztem, szépségében még megrendítőbb vonásokat fedeztem fel, mint amilyennek emlékeimben őriztem. Kevesebb volt a fény, kevesebb a külsőség meg az elegancia, de arcát az élet sokkal érdekesebbé véste, mint azelőtt volt.

A szegénység azonban csak tized- vagy huszadrészét tette kudarcainak, ezt nagyon is jól tudtam. Sokkal komolyabb ügyek forogtak itt kockán - arról nem is szólva, hogy még egy esztendővel azelőtt Verszilov egy bizonyos örökség miatt pert indított Szokolszkij hercegek ellen, s bízvást remélhette, hogy a pert megnyeri és a közeli jövőben hetvenezret, vagy talán még többet érő földbirtok hull az ölébe. Említettem már, hogy Verszilov három örökséget vert el életében, s most tessék, újabb örökség reménye kecsegteti! Az ügynek a legközelebbi jövőben kellett a bíróság előtt eldőlnie. Igaz, reménységre kölcsönt senki sem adott, így hát egyelőre nyomorogtak. Ekkor érkeztem én.

Verszilov azonban nem járt senkihez, bár néha egész napra elment hazulról. Több mint egy esztendeje már, hogy *kigolyózták* a társaságból. Ezt a históriát minden igyekezetem ellenére sem sikerült földerítenem, noha egy teljes hónapig éltem Pétervárott. Bűnös-e Verszilov vagy sem - ez volt a legfőbb kérdés, ennek tisztázására jöttem. A társaság, és főként az előkelő, befolyásos személyek, akikkel Verszilov egész életében olyan ügyesen tartotta fenn kapcsolatait, azért fordultak el tőle, mert hír szerint egy esztendővel azelőtt Németországban rendkívül aljas és - ami rosszabb ennél a „társaság" szemében -, botrányos cselekedetet követett el, sőt állítólag ugyanakkor egy pofon is elcsattant, ráadásul túlságos hangosan, épp az egyik Szokolszkij herceg kezétől - amely pofonra Verszilov nem válaszolt párbajra-hívással. Még gyermekei (törvényes fia és lánya) is elfordultak tőle és külön éltek. Igaz, fia is, leánya is, az öreg Szokolszkij herceg, Verszilov hajdani barátja meg a Fanariotov-család révén, a legmagasabb körökben forgolódtak. Ahogyan pétervári tartózkodásom hónapja során megfigyeltem, egyébként fennhéjázó embernek ismertem meg, akit nem a társaság zárt ki köréből, hanem sokkal inkább ő maga kergette el magától a társaságot - annyira fölényesen viselkedett. De volt-e vajon oka így viselkedni? - ez az, ami mindenekfölött izgatott. Föltétlenül meg kellett tudnom az igazat, méghozzá hamarosan, hiszen azért jöttem, hogy ítélkezzem fölötte. Erőmet még titkoltam előle, végeredményképpen azonban vagy el kellett őt ismernem, vagy végképp és mindörökre eltaszítanom magamtól. Ez utóbbi pedig nagyon nehezemre esett volna, ezért gyötrődtem. Hadd valljam meg végre kertelés nélkül: ez az ember drága volt nekem!

Egyelőre egy lakásban laktam velük, dolgoztam, és alig bírtam türtőztetni gorombaságomat. Néha nem is türtőztettem! Már egy hónapja éltem velük, s napról napra világosabban meggyőződtem róla, hogy semmiképp sem fordulhatok hozzá végleges felvilágosításért. Valóságos rejtélyként állt előttem ez a gőgös ember, s ez a rejtélyesség mélyen sértett. Kedvesen bánt velem, még tréfált is, de én jobban kívántam volna a veszekedést, mint az ilyen tréfákat. Minden beszélgetésünkben volt valami kétértelműség, azazhogy világosabban szólva, valami furcsa gunyorosság az ő részéről. Amióta Moszkvából megérkeztem, az első perctől fogva nem vett komolyan. Sehogy sem értettem, miért. Igaz, elérte, hogy áthatolhatatlan maradt; de azért sosem alázkodtam volna odáig, hogy megkérjem, vegyen komolyan. Meg aztán - voltak olyan megdöbbentő, kivédhetetlen fogásai, amelyekkel nem tudtam mit kezdeni. Röviden: úgy bánt velem, mint egy éretlen kamasszal, s ezt alig bírtam elviselni, noha előre sejtettem, hogy úgy lesz. Ennek következtében aztán már én sem beszéltem komolyan, vártam - sőt úgyszólván egyáltalán nem beszéltem már. Egy bizonyos személy megérkezését vártam, akitől végre megtudhattam az igazat; ez volt utolsó reménységem. Mindenesetre végleges szakításra készültem, s ehhez már megtettem a szükséges intézkedéseket. Anyámat sajnáltam, de... „vagy ő, vagy én”: ezt akartam felajánlani neki meg húgomnak. Már a napot is kitűztem; addig pedig eljártam munkahelyemre.

Második fejezet

1

Ama szeptember tizenkilencedikén kellett megkapnom első fizetésemet, pétervári szolgálatom első hónapjáért, melyet egy „magán”-helyen töltöttem. Az állás felől meg sem kérdeztek, csak egyszerűen beszereztek, mihelyt megérkeztem, már első nap. Ez durva sértés volt, szinte kötelességem lett volna tiltakozni. Amint kitűnt, az öreg Szokolszkij herceg házába kerültem. De ha akkor mindjárt tiltakozom, ez annyit jelent, hogy már akkor szakítok velük; ez nem riasztott volna vissza, de mégis ártott volna legfőbb szándékomnak, s azért egyelőre elfogadtam az állást, és csupán hallgatással óvtam méltóságomat. Mindjárt elöljáróban hangsúlyozom, hogy ez a dúsgazdag Szokolszkij herceg, titkos tanácsos, semmiféle rokonságban nem volt a moszkvai Szokolszkij hercegekkel, akik már több nemzedék óta jelentéktelen szegény családdá süllyedtek: ezekkel pörösködött Verszilov. Csupán névrokonok voltak. Az öreg herceg ennek ellenére erősen érdeklődött irántuk, s egyiküket különösen szerette, egy fiatal katonatisztet, akit a nemzetség fejének is nevezhetnék. Verszilov a legutóbbi időkig igen komoly részt vett az öreg herceg ügyeinek intézésében, és barátja volt - furcsa barátja, mert a szegény herceg, amint megfigyeltem, szörnyen félt tőle, nemcsak azidőtt, amikor én szolgálatába léptem, hanem már azelőtt is, barátságuk egész folyamán. Most egyébként már rég nem találkoztak; a becstelenség, amellyel Verszilovot vádolták, éppen a herceg családjára vonatkozott; de felbukkant Tatyána Pavlovna, s az ő közvetítésével beszereztek engem az öreghez, aki épp „egy fiatalembert” keresett maga mellé titkárul. Ez alkalommal kisült, hogy az öreg herceg maga is nagyon szeretett volna valami módon Verszilov kedvében járni, úgyszólván első lépést tenni feléje - és Verszilov kegyesen megengedte. Az öreg herceg leánya távollétében intézkedett, mert leánya, az özvegy tábornokné, bizonyosan nem engedte volna meg neki, hogy megtegye ezt a lépést. Erről majd később szólok, már most megjegyzem azonban, hogy az öreg herceg különös magatartása Verszilovval szemben meglepett, és Verszilov javára hangolt. Úgy okoskodtam tudniillik, hogy ha a sértett család feje továbbra is tiszteli Verszilovot, akkor az aljasságáról terjesztett mendemondák légbőlkapottak, vagy legalábbis kétes értékűek. Részben ez volt az oka, hogy nem tiltakoztam állásom ellen mindjárt belépésemkor; azért léptem be, mert azt reméltem, mindenre fényt deríthetek.

Tatyána Pavlovna különös szerepet játszott akkoriban, amikor Pétervárott újra összetalálkoztam vele. Majdnem megfeledkeztem róla, s azt éppenséggel nem vártam, hogy olyan jelentős személyiség. Moszkvai életemben háromszor vagy négyszer találkoztam vele, isten tudja, honnét, kinek a megbízásából bukkant föl mindig olyankor, amikor engem valahol el kellett helyezni - akár, először, Touchard intézetecskéjébe, akár két és fél esztendővel utóbb, amikor a gimnáziumba íratott be, és a felejthetetlen Nyikolaj Szemjonovicshoz szerzett be kosztos diáknak. Olyankor, amikor felbukkant, egész nap velem maradt, átnézte ruhámat, fehérneműmet, elment velem a Kuznyeckij-mosztra meg a városba, megvette, amire szükségem volt, egyszóval kistafírozott az utolsó iskátulyáig meg tollkésig mindennel; eközben szüntelen korholt, szapult, ócsárolt, vizsgáztatott, példaképül állított elibém más csodálatra méltó rokon meg ismerős gyerekeket, akik állítólag mind kiválóbbak voltak nálam, meg-megcsípett, sőt néhányszor meg is ütött, ráadásul igen fájdalmasan. Miután elhelyezett, megtelepített, néhány évre ismét nyomtalanul eltűnt. Megérkezésem után most tüstént megjelent ismét, hogy megint elhelyezzen. Hegyes, madárcsőr orrú, éles, madár szemű, szikkadt kis asszonyka volt Tatyána Pavlovna. Verszilovot rabszolgai hűséggel szolgálta, s úgy tisztelte, mint a pápát - de meggyőződésből. Csakhamar azonban meglepetten észleltem, hogy őt magát, Tatyána Pavlovnát

mindenütt tisztelik - mi több - mindenütt ismerik. Az öreg Szokolszkij herceg is rendkívüli módon tisztelte, egész családjával együtt; Verszilov gőgös gyermekei is tisztelték, Fanariotovék is - holott varrással, csipketisztítással tartotta el magát, munkát vállalt egy üzletből. Az első szónál összevesztünk, mert Tatyána Pavlovna most is éppúgy szapult, mint régen, hat esztendeje, és azután is minden áldott nap veszekedtünk; ez azonban nem gátolt abban, hogy néha el ne beszélgessünk, és megvallom, a hónap vége felé már kezdtem megkedvelni, alighanem eredetisége miatt. Neki egyébként ezt nem árultam el.

Mindjárt megértettem, hogy csak azért fogadtak fel a beteg aggastyán mellé, hogy szórakoztassam, ebben áll egész szolgálatom. Ez természetesen megalázott, s nyomban tettem volna róla, de a vén csudabogár váratlan érzéseket keltett bennem, mondjuk, valami szánakozásfélét, s a hónap végére már szinte ragaszkodtam hozzá, vagy legalábbis eszem ágában sem volt többé, hogy gorombáskodjam. Szokolszkij herceg egyébként nem volt több hatvan esztendősnél. Bonyolult dolgok sültek ki róla. Másfél évvel azelőtt egyszer csak rohamot kapott; elutazott valahová, útközben megtébolyodott, és olyan botrányt okozott, hogy egész Pétervár arról beszélt. Ahogyan ez már történni szokott, abban a pillanatban külföldre vitték az öreget, de öt hónap múlva egyszer csak újra megjelent, tökéletesen gyógyultan - de azért nyugalomba vonult. Verszilov komolyan (és heveskedve) azt állította, hogy a herceg egyáltalában nem őrült meg, csak idegrohama volt. Verszilov heveskedése ezzel a kérdéssel kapcsolatban azonnal feltűnt nekem. Megjegyzem, jómagam is hajlottam az ő nézete felé. Az öreg igazából csak feltűnően könnyelműnek látszott néha, ami nem illett korához, s úgy mondották, régen ennek nyoma sem volt. Úgy hallottam, azelőtt valahol valamiféle tanácsokat adott, és egy ízben nagyon is kitüntette magát egy megbízatása alkalmából. Egy hónapi ismeretség után semmiképp sem hittem volna, hogy különösen kiváló tanácsos lehetett valamikor. Úgy látták (noha én nem észleltem effélét), hogy rohama óta rendkívül hajlamos a házasodásra, s állítólag már többször is meg akarta valósítani ezt az ötletét az utóbbi másfél esztendő folyamán. Erről tudtak a társaságban, és megfelelően érdeklődtek is - már akinek érdeke volt. Mivel azonban ez a törekvés nagyon is ellentétben állt bizonyos személyek érdekeivel a herceg környezetéből, az öreget mindenfelől őrizték. Családja nem volt nagy; már húsz esztendeje elözvegyült, s csak egyetlen lánya volt, az a fiatalon özvegységre jutott tábornokné, akit napról napra vártak Moszkvából, s akitől az öreg szemlátomást félt. De volt egy sereg távoli rokona, főként boldogult felesége oldaláról, jóformán koldus valamennyi; azonkívül volt nagyszámú neveltje, gyámfia meg gyámleánya, akik mind morzsákra lestek az öreg herceg végrendeletéből, és ennek reményében mind segítették a tábornoknét atyjaura őrzésében. Volt az öregnek még egy bogara fiatal korától fogva, csak azt nem tudom, mondjam-e nevetségesnek vagy sem: szeretett szegény lányokat férjhez adni. Huszonöt esztendeje foglalkozott ezzel; távoli rokonlányokat házasított ki, meg felesége unokabátyjainak mostohalányait, keresztlányait, sőt a portása lányát is férjhez adta. Kicsi korukban magához vette őket, francia nevelőnőkkel, guvernántokkal neveltette, kiváló intézetekben taníttatta, és a végén hozománnyal kiházasította őket. S ez az egész had állandóan körülötte nyüzsgött. Neveltlányai férjhez menvén, természetesen újabb leánygyermekeket szültek, ezek ismét arra törekedtek, hogy a herceg neveltlányaivá legyenek, mindenfelé hívták keresztapának, seregestül tülekedtek őt neve napján felköszönteni, s az öreg herceg roppantul élvezte mindezt.

Amikor szolgálatába léptem, mindjárt észrevettem, hogy az öreg herceg agyába nyomasztó meggyőződés fészkelte be magát, s ez nagyon is feltűnő volt: úgy érezte, a társaságban mindenki furcsán néz rá, másképp viselkedik vele, mint régen, amikor még egészségesnek számított; ez a meggyőződés még a legvidámabb nagyvilági társaságban sem hagyta el. Gyanakvó lett, mindenki pillantásából kiolvasott valamit. Szemlátomást gyötörte a gondolat, hogy még mindig bolondnak tartják; néha még reám is bizalmatlanul pislogott. Ha megtudta

volna, hogy valaki ezt a hírt terjeszti róla, vagy megerősíti ezt a hiedelmet - azt hiszem, ez a jámbor lélek annak a valakinek sírig tartó bosszút esküdött volna. Ezt a körülményt olvasóm figyelmébe ajánlom. Hozzáteszem, hogy ez bírt rá a legelső naptól fogva, hogy ne fakadjak ki gorombán, sőt egyenesen örültem, ha olykor sikerült őt felvidítanom, elszórakoztatnom; nem hiszem, hogy ez a vallomás árnyékot vethetne méltóságomra.

Pénzének nagy része állandóan forgott. Betegsége után belépett egy igen megbízható, nagy részvénytársaságba. Az ügyeket mások vitték ugyan, de azért ő is nagyon érdeklődött, eljárt a részvényesek gyűléseire, az alapítótagok közé is beválasztották; a tanácsban ült, hosszú beszédeket mondott, cáfolt, lármázott, mindezt szemlátomást óriási élvezettel. Szeretett beszédet tartani: hadd lássák, milyen épelméjű! Általában, még legszűkebb magánéletében is szívesen kevert beszédébe mélyenszántó aforizmákat vagy szellemes *bon mot*-kat: ezt nagyon megértem. Palotája földszintjén amolyan házi irodát rendeztek be, egy tisztviselő vezette a könyveket, számadásokat, s intézte a ház ügyeit. Azonkívül valami közhivatalban is szolgált. Egy személy teljesen elegendő lett volna, de a herceg kívánságára engem is felvettek, azzal, hogy segítsek annak az alkalmazottnak, de azután mindjárt fölhelyeztek a herceg dolgozószobájába, és akárhányszor még a látszat kedvéért sem volt előttem semmiféle elfoglaltság, sem irat, sem könyv.

Most, amikor ezeket írom, már régóta kijózanodtam, és sok mindent már kívülállóként szemlélek; de hogyan írjam le szívemben fészkelő szomorúságomat (amelyre még ma is élénken emlékszem), s főként: hogy írjam le akkori izgalmamat, amely néha olyan lázas nyugtalansággá fokozódott, hogy éjjeleken át nem aludtam, nem hagyott aludni a türelmetlenség, a rejtélyek, amelyeket önmagamnak feladtam.

2

Pénzt kérni mindig szörnyen kellemetlen, még a saját fizetésünket is - ha valahol lelkiismeretünk mélyén érezzük, hogy nem egészen szolgáltuk meg. Előző nap azonban anyám összesúgott húgommal, megbeszélték, hogy Verszilov háta mögött („nehogy elszomorítsuk Andrej Petrovicsot”) elviszik a zálogházba az ikonszekrényből az egyik szentképet, amely valami okból nagyon közel állt anyám szívéhez, ötven rubel havi fizetésért szolgáltam, de fogalmam sem volt róla, hogyan fogom megkapni; amikor felfogadtak, semmit sem szóltak erről. Három napja találkoztam lenn a földszinten a tisztviselővel, és megkérdeztem, kitől kell itt kérnem a fizetésemet? Meglepett mosollyal nézett rám (nem állhatott engem):

- Hát maga fizetést is kap?

És azt vártam, hogy válaszomra hozzáteszi:

- Ugyan miért?

De csak annyit felelt szárazon, hogy „nem tud semmiről”, azzal vonalazott könyvébe merült, amelybe cédulákról holmi számokat vezetett át.

Egyébként ő is tudhatta, hogy azért dolgozom egyet-mást. Két héttel azelőtt pontosan négy napig görnyedtem a munka fölött, amelyet történetesen ő maga adott át - azzal, hogy tisztázzam le, de a valóságban jóformán újra kellett fogalmaznom. A herceg „gondolatai”-nak halmaza volt ez, amelyeket a részvényesek bizottságában szándékozott előadni. Az egészet egységbe kellett szerkeszteni, stílusát kiigazítani. Utána egy egész napig ültünk az iraton a herceggel, s az öreg hevesen vitatkozott velem, egészében azonban meg volt elégedve; csak

azt nem tudom, végül is bemutatta-e az írást vagy sem. Két vagy három üzleti levelet, amelyet kérésére írtam, nem is említek.

Azért is kínos volt elkérnem a fizetésemet, mert már terveztem, hogy lemondok állásomról, előre sejtvén, hogy bizonyos kényszerítő körülmények miatt innét is kénytelen leszek eltávozni. Mikor aznap reggel fölébredtem, és emeleti szobácskámban felöltöztem, éreztem, hogy szívem erősen dobog, s noha igyekeztem lerázni izgalmamat, a herceg házába belépve megint csak erőt vett rajtam a láz: aznap reggel kellett megérkeznie annak a személynek - egy nőnek - akitől a lelkemet gyötrő rejtélyek felderítését reméltem! Ez a személy pedig a herceg leánya volt, Ahmakova tábornokné, a fiatal özvegy, akit már többször említettem, s aki ádáz háborúságban állt Verszilovval. No végre - leírtam a nevét! Természetesen soha életemben nem láttam, azt pedig még elképzelni sem tudtam, hogyan fogok vele beszélni, és beszélek-e vele egyáltalán; de mindenesetre azt képzeltem (és talán némi joggal), hogy jelenléte eloszlatja majd a homályt, amely az én szememben Verszilov személyét födi. Szilárd semmiképp sem maradhattam tehát; szörnyen bosszantott, hogy mindjárt az első lépéstől fogva olyan kishitű és ügyefogyott vagyok; szörnyen kíváncsi voltam, hogy mi lesz, és főleg: szörnyen utáltam az egészet - ez a háromféle érzés tusakodott bennem. Pontosan emlékszem annak a napnak minden percére!

Hercegem még nem értesült leánya megérkezéséről, azt hitte, csak egy hét múlva jön vissza Moszkvából. Én azonban már előző nap megtudtam véletlenül: Tatyána Pavlovna elfecsegte jelenlétemben anyámnak, hogy levelet kapott a tábornoknétól. Suttogva, távoli célzásokban beszélgettek, de én azért kitaláltam. Nem hallgatóztam persze; de igazán lehetetlen volt meg nem hallanom, amikor észrevettem, hogy anyámat mennyire felizgatja az asszony érkezésének híre. Verszilov nem volt otthon.

Az öregnek nem akartam megmondani, mert akarva, nem akarva észrevettem már addigra, mennyire retteg lánya megérkezésétől. Három nappal előtte még azt is elárulta, noha csak távoli, félénk célzásokkal, hogy miattam tart tőle, vagyis attól fél, hogy énmiattam meggyűlik a baja. Hozzá kell azonban tennem, hogy családi vonatkozásban, s kivált ami a pénzügyeket illeti, az öreg azért megőrizte függetlenségét és hatalmát. Eleinte azt hittem, minden tekintetben vénasszony; később azonban akképp módosítottam véleményemet, hogy ha vénasszony is, de azért maradt benne bizonyos makacsság, ha nem is férfihoz illő bátorság. Voltak mégis pillanatok, amikor ezzel a látszatra gyámoltalan és szelíd aggastyánnal jóformán semmire sem lehetett menni. Verszilov ezt később részletesen elmagyarázta. Most csak annyit jegyzek meg kuriózumképpen, hogy sosem beszéltünk vele a tábornoknéról, mintegy igyekeztünk elkerülni említését, különösen én kerültem, ő pedig Verszilov említését kerülte, s én megsejtettem, hogy nem válaszolna, ha nekiszegezném az engem oly égetően érdeklő kényes kérdések valamelyikét.

Ha valaki tudni kívánná, miről beszéltünk hát ez alatt a hónap alatt, akkor azt válaszolhatom: az égvilágon mindenről, de többnyire bizonyos furcsa kérdésekről. Tetszett nekem közvetlen modora, amelyet irántam tanúsított. Néha álmélkodva csodáltam ezt az embert, s felvetődött bennem a kérdés: „Ki ő tulajdonképpen? Ha betennék őt a gimnáziumunkba, méghozzá a negyedik osztályba, aranyos cimbora válnék belőle.” Arcán is elcsodálkoztam néha: első pillantásra rendkívül komoly (és majdnem szép) volt sűrű, hullámos ősz hajával, nyílt tekintetével; arca sovány volt, ő maga is szikár, jó növésű: de arcának megvolt az a kellemetlen, szinte illetlen sajátsága, hogy komolyból hirtelen mókássá változzék, holott aki először látta, semmiképp sem várhatta ezt az átváltozást. Verszilovnak is említettem ezt, s ő érdeklődve hallgatott; azt hiszem, nem várta tőlem, hogy képes vagyok ilyen megfigyelésre; de elütötte

azzal, hogy a hercegnek ez a tulajdonsága csak betegsége óta jelentkezett, sőt talán csak a legutóbbi időben.

Főleg két elvont tárgykörről beszélgettünk a herceggel: istenről és isten létéről - mármint arról, létezik-e vagy sem - meg a nőkről. A herceg rendkívül vallásos és érzelmes volt. Dolgozószobája falán hatalmas ikonszekrény függött, előtte mécses. De néha rájött a hitetlenség: olyankor kételkedni kezdett isten létében, és különös dolgokat mondogatott, szemlátomást feleletet igyekezett kicsikarni belőlem. A probléma nem érdekelt különösebben, de azért mindketten belemelegedtünk és mindig őszintén beszéltünk. Általában még ma is kellemesen emlékszem vissza ezekre a beszélgetéseinkre. A legszívesebben azonban mégiscsak a nőkről fecsegett az öreg, s néha nagyon elszontyolodott, mert énnekem sehogy sem lévén ínyemre az efféle beszélgetés, nemigen tudtam részt venni benne.

Aznap reggel is ezt a témát pendítette meg, mihelyt megérkeztem. Mókás hangulatban találtam, noha előző este feltűnő szomorúan hagytam el. Márpedig aznap feltétlenül el akartam intézni a fizetésügyet, *bizonyos* személyek megérkezése előtt. Arra számítottam, hogy aznap feltétlenül *félbeszakítanak* bennünket - nemhiába dobogott a szívem! - és akkor talán már nem merem szóba hozni a pénzt. De hát sehogy sem sikerült a társalgást a pénzre terelni, s persze mérgelődtem saját ostobaságomon, és - úgy emlékszem rá, mintha tegnap történt volna - valami roppantul derűs kérdésére bosszúságomban nagyon hevesen és egy szuszra kifejtettem neki a nőkről táplált véleményemet. Ennek eredményeképpen az öreg csak annál jobban belemelegedett, vesztemre.

3

- ...Nem szeretem a nőket, mert faragatlanok, mert ügyetlenek, mert önállótlanok, meg azért sem, mert illetlen öltözéket viselnek! - E szavakkal végeztem, meglehetős összefüggéstelenül, hosszú tirádámat.

- Légy elnézőbb, galambocskám! - kiáltott fel az öreg; harsányan kacagott rajtam, s ez még jobban felbőszített.

Csak apróságokban vagyok kicsinyes és engedékeny, főbenjáró dolgokban azonban sohasem engedek. Apróságokban, holmi társasági fogásokban a világon mindent lehet velem csinálni, átkozom is magam eleget emiatt. Holmi bűnös jólelkűségből néha hajlandó vagyok behódolni egy nagyvilági ficsúrnak, csupáncsak azért, mert udvariasságával megejtett, vagy hajbakapok egy szamárral - ami mindennél megbocsáthatatlanabb. Mindezt a szívósság hiánya okozza, meg az, hogy kuckóban nőttem föl. Az ilyesmi után mérgesen megyek haza, és fogadkozom, hogy holnap már nem történhet meg; és holnap kezdődik elölről. Az effélékért nemegyszer tizenhat esztendős kamasznak néztek. De ahelyett, hogy szívóssá edzeném magam, most is szívesebben a kuckóba húzódom, ámbár embergyűlölő képet vágok hozzá: „Ügyefogyott vagyok, de nem törődöm veletek!” Ezt komolyan mondom, egyszer s mindenkorra. Mindezt egyébként nem a herceggel kapcsolatban jegyzem meg, sőt nem is fűződik közvetlenül akkori beszélgetésünkhöz.

- Nem azért mondom, hogy nevessen rajta - förmedtem rá majdnem gorombán -, hanem csak a meggyőződésemet fejtem ki.

- Hogy érted azt, hogy a nők faragatlanok és illetlenül öltözködnek? Ilyet még sose hallottam.

- Igenis faragatlanok. Menjen el a színházba, a korzóra. Minden férfi tudja, melyik a jobb oldal, közeledünk, találkozunk, elmegyünk egymás mellett, ő jobbra és én jobbra. A nő,

mármint a hölgy... mert a hölgyekről beszélek... egyenest nekem jön, észre sem vesz, mintha bizony kötelességem volna, hogy föltétlenül kitérjek, és utat engedjek neki. Szívesen kitérek előtte, mint gyengébb teremtmény előtt, de miért képzeli, hogy ehhez joga van, miért olyan biztos benne, hogy ez kötelességem? Ez az, ami sértő. Mindig kiköpök, valahányszor eggyel találkozom. És aztán még háborognak, hogy ők meg vannak alázva, egyenjogúságot követelnek; hol lehet itt szó egyenjogúságról, mikor engem lábbal tipornak, és homokot szórnak a szájamba!

- Homokot?

- Igenis, homokot; mert illetlenül öltöznek, ezt csak romlott egyének nem veszik észre. A tárgyalóteremben bezárják az ajtókat, amikor illetlenségekre kerül a szó; hát akkor miért engedélyezik az utcán, ahol még sokkal többen vannak? Nyíltan suhogtatják a selymeiket, hogy fennen hirdessék: szépasszony közeledik! Nyíltan! Kénytelen-kelletlen észreveszem, és észreveszi az ifjú is, és a gyermek, a kezdő fiúcska is észreveszi: szégyen, gyalázat. Ám gyönyörködjenek a züllött vén kéjencek, fussanak utána nyelvük lógatva, de hát van tiszta fiatalság is, azt óvni kell. Nincs más hátra, mint a köpdösés. Vonul a hölgy a bulváron, másfél rőfös uszályt vonszol maga után, és kavarja a port; arról szó sem lehet, hogy az ember mögötte haladjon; vagy futva megelőzöm, vagy félreállok, másképp öt font port vág az orromba, szájamba. Meg aztán az a selyem: három versztányi úton vonszolja végig a kövezeten, pusztán a divat kedvéért, a férje meg ötszáz rubel fizetést húz évente a szenátustól: ez a korrupció gyökere! Én mindig köpködök, hangosan köpködök és szitkozódom.

Kissé humorosan, akkori hangulatomnak megfelelően jegyzem fel ezt a beszélgetést, de alapgondolatát ma is a magaménak vallom.

- És nem büntettek meg? - kíváncsiskodott a herceg.

- Csak kiköpök és továbbmegyek. A hölgy persze megérzi, de nem mutatja, hogy észrevette, csak libeg tovább méltóságteljesen, hátra sem fordul. Szitkozódni pedig úgy istenigazából csak egyszer szitkozódtam, két uszályos dámát hordtam le a bulváron... no persze nem csúnya szavakkal, csak éppen hangosan megjegyeztem, hogy az uszály sérelmes.

- Így fejezted ki?

- Pontosan így. Az uszályos hölgy egyrészt lábbal tiporja a társadalmi törvényt, másrészt porfelleget kavar, már pedig a bulvár mindenkié: én is járok rajta, a másik is, a harmadik, Fjodor, Iván, mindenki. Hát ezt fejtettem ki. Meg aztán egyáltalán nem szeretem a nők járását hátulról szemlélve; ezt is megjegyeztem, de csak célzás formájában.

- De édes barátom, hisz emiatt komoly kellemetlenségeid támadhattak volna: a békebíró elé citálhattak volna!

- Semmit sem tehettek ellenem. Nem volt miért panaszt emelniük: megy mögöttük valaki, és magában beszél. Mindenkinek joga van hozzá, hogy fennhangon kifejezze a véleményét. Általánosságban beszéltem, nem hozzájuk szóltam, ők akaszkodtak belém; szitkozódni kezdtek, sokkal csúnyább szavakkal szitkozódtak, mint én: hogy tejfölösszájú vagyok, meg ki kellene éheztetni, meg hogy nihilista vagyok, és a rendőrnek kéne engem átadni, meg hogy azért kötöttem beléjük, mert egyedül vannak és gyenge nők, és bezzeg, ha férfi kísérné őket, nyomban behúznám a farkamat. Hidegvérrel kijelentettem, hogy ne gyalázzanak tovább, mert átmegyek a túlsó járdára. És hogy megmutassam nekik, nem félek a férfiaiktól, és kész vagyok elfogadni a kihívást, húsz lépés távolságban követem őket hazáig, azután megállok a házuk előtt, és várom a férfiaikat. És ezt meg is tettem.

- Csak nem?

- Szamárság, tudom, de megharagudtam. Három versztát vagy még többet sétáltattak a hőségben, a főiskolákig, aztán bementek egy földszintes faházba, meg kell adni, nagyon előkelő külsejű ház volt, az ablakon át rengeteg virágot láttam, két kanárit, három spiccet és a falon bekeretezett nyomatokat. Jó félórát álltam az utca közepén a ház előtt. A hölgyek két-szer-háromszor lopva kinéztek, aztán leengedték a függönyt. Végül kilépett a kapun egy olyan hivatalnokforma, korosabb ember; úgy tetszett, aludt, és egyenesen felköltötték miattam, nem volt éppen köntösben, de valami nagyon házias öltözékben. Megállt a kapuban, hátrafogta a kezét és nézett, én meg visszanéztem. Aztán másfele fordítja a tekintetét, majd megint rám mereszti a szemét, és egyszer csak elmosolyodik. Sarkon fordultam és hazamentem.

- Édes barátom, ezek amolyan schilleri felbuzdulások. Amióta ismerlek, csodálkozom: piros az orcád, majd kicsattan az egészségtől és mégis, hogy úgy mondjam, ennyire undorodol a nőktől! Hogy lehetséges, hogy a te korodban a nő ne hasson az emberre? Engem, *mon cher*,[1] már tizenegy esztendős koromban összeszidott a nevelőm, mert a Nyári Kertben túlzott lelkesedéssel nézegettem a szobrokat.

- Ön azt szeretné, ha összeszűrném a levet valami helybeli széplánnyal, és aztán eljönnék jelenteni. Semmi értelme; tizenhárom éves koromban megismertem a női test meztelenségét, mindenestül; azóta nincs bennem, csak undor.

- Komolyan mondod? De *cher enfant*,[2] az egészséges, szép nőnek alma illata van, hogy lehet attól undorodni?

- A régi kis intézetemben, még a gimnázium előtt, Touchard-ék házában volt egy iskola-társam, Lambert. Mindig megvert, mert három évvel idősebb volt nálam, én pedig szolgáltam, és lehúztam a csizmáját. Amikor bérmálásra ment, eljött hozzá Rigaud abbé, és gratulált neki ebből az alkalomból, és könnyezve borultak egymás nyakába, és Rigaud abbé erősen magához ölelte mindenféle furcsa mozdulatokkal. Én is sírtam, és szörnyen irigyeltem Lambertet. Később meghalt az apja, ő kimaradt, és két esztendeig nem láttam; két év múlva aztán az utcán találkoztam vele. Megígérte, hogy meglátogat. Akkor már gimnazista voltam, Nyikolaj Szemjonovicsnál laktam. Egyik reggel eljött, ötszáz rubelt mutatott nekem, és elhívott magával. Bár két esztendővel azelőtt megvert, azért mindig szüksége volt rám, nemcsak a csizmája miatt; hanem mindent elmondott nekem. Most is elmondotta, hogy a pénzt aznap emelte ki anyja ékszeres ládikájából, amelyhez kulcsot csináltatott, mert apja után úgyis övé a pénz, törvény szerint, anyja nem meri megtagadni tőle; elbeszélte, hogy előző nap eljött hozzá Rigaud abbé, hogy a lelkére beszéljen, belépett, megállt előtte, és sopánkodott, rémüldözött, égnek emelgette a kezét, „én pedig kivettem a késemet, és azt mondtam, hogy leszúrom" (úgy ejtette, „leszúhhom"). Elhajtattunk a Kuznyeckij-mosztra. Útközben előadta, hogy anyja viszonyt folytat Rigaud abbéval, és ő ezt észrevette, de fütyül rá, meg azt is mondta, hogy badarság mindaz, amit az áldozásról tanítanak. Még sok mindent mondott, én meg féltem. A Kuzenyeckij-moszton kétcsövű puskát vásárolt, hozzá vadásztáskát, kész töltényeket, kutya-korbácsot és egy font bonbont. Aztán megindultunk kifelé a városból célba lőni, és útközben egy madarásszal találkoztunk. Sok kalitkája volt; Lambert vett tőle egy kanárimadarat. A pagonyban kiengedte a kanárit, mivel úgysem tud messze repülni, a kalitka után; célba vette, de elhibázta. Életében először lőtt célba, pedig már régen akart puskát venni, amikor még Touchard intézetében voltunk. Azóta ábrándoztunk puskáról. Most olyan volt, mint aki berúgott. Szénfekete haja volt, az arca fehér és piros, mint az álarc, hosszú, hajlott orra, mint a

[1] Kedvesem.

[2] Kedves gyermekem.

franciáké, villogó fehér foga, fekete szeme. A kanárit madzagon egy ághoz kötötte, és mind a két csőből egymás után rálőtt, egy hüvelyk távolságból, és a madárka száz pici tollá foszlott. Aztán visszahajtottunk a városba, elmentünk egy szállodába, szobát nyittattunk, ettünk, pezsgőztünk, megjelent egy hölgy... Emlékszem, elkápráztatott az eleganciája, zöld selyemruha volt rajta. No hát, ott láttam aztán mindent... szóval, amit az imént mondottam. Aztán megint ittunk, Lambert csúfolta, szidta a nőt, aki ruhátlanul ült; elvette a ruháját, és amikor a nő mérgelődni kezdett, és kérte a ruháját, hogy felöltözzék, Lambert teljes erejével korbácsolni kezdte a csupasz vállát. Felugrottam, megragadtam Lambertet a hajánál fogva, olyan ügyesen, hogy az első rántással a padlóra dobtam. Akkor felkapott egy villát, és a combomba szúrta. A kiáltásomra beszaladtak többen, nekem pedig sikerült elillannom. Azóta utálkozom a mezteleségtől, pedig elhiheti, szép nő volt.

Ahogy beszéltem, a herceg arca fokról fokra elváltozott, mókásból bánatos kifejezést öltött.

- *Mon pauvre enfant!*[3] Mindig sejtettem, hogy sok szomorúságot éltél át gyermekkorodban.

- Ez ne aggassza, kérem.

- Magányos voltál, magad mondtad nekem, és aztán az a Lambert, milyen jól leírtad: a kanári, a könnyes, ölelkező bérmálás, és aztán, alig egy esztendővel rá, gyanúba keveri az anyját az abbéval... *O, mon cher*, ez a gyermekprobléma napjainkban valósággal félelmetes: előbb, a zsenge gyermekkorban kondor aranyfürtös, ártatlan fejecskék lebegnek előtted, és néznek rád sugárzó szemecskékkel, tiszta nevetéssel, mint isten angyalkái vagy holmi édes madárkák; és aztán... és aztán úgy fordul az élet, hogy jobb lett volna, ha soha föl nem cseperednek!

- Ej, hogy elérzékenyül, hercegem! Még ha volnának gyermekei. De hiszen nincs gyermeke, és sohasem lesz...

- *Tiens!*[4] - és arca abban a szempillantásban megint megváltozott. - Alekszandra Petrovna épp a napokban... he-he-he!... Alekszandra Petrovna Szinyickaja... ha jól tudom, találkoztál vele vagy három hete... képzeld csak, mit mondott nekem harmadnapja arra a tréfás megjegyzésemre, hogy ha most megházasodom, afelől legalább nyugodt lehetek, hogy nem lesz gyerekem... Tudod, mit válaszolt, méghozzá elég epésen? „Ellenkezőleg, lesz gyereke, az olyanoknak, mint maga, *föltétlenül* születik gyerekük, méghozzá mindjárt az első esztendőben, majd meglátja!” Hehe! Mind azt képzelik, hogy egyszer csak kapom magam és megnősülök. Nem mondom, epés megjegyzés, de szellemes, ugye, elismered?

- Szellemes, de sértő.

- Ej, *cher enfant*, nem mindenki sértheti meg az embert. Én például mindennél többre értékelem a szellemességet, mert szemlátomást kiveszőben van, az pedig, hogy mit mond Alekszandra Petrovna... mit számít az?

- Hogy? Hogyan is mondotta? - lelkesültem. - Nem mindenki sértheti meg... így van, szóról szóra igaz! Nem mindenki éri meg, hogy az ember ügyet vessen a szavaira, ez pompás aranyszabály! Éppen erre van szükségem. Följegyzem. Néha igazán nagyszerű dolgokat mond, hercegem!

A herceg arca felragyogott örömében.

---

[3] Szegény gyermekem!

[4] Erről jut eszembe.

- *N'est-ce pas?*[5] *Cher enfant*, az igazi szellemesség hovatovább teljesen eltűnik a világból. *Eh, mais... C'est moi qui connaît les femmes!*[6] Hidd el, minden nő élete, akármit mondjon is, azzal telik el, hogy keres valakit, akinek alárendelje magát... hogy úgy mondjam, áhítozza a megalázkodást. Jegyezd meg: ez alól nincs kivétel!

- Szóról szóra igaz, nagyszerű! - kiáltottam fel elragadtatva. Más alkalommal feltétlenül órákig tartó filozófiai elmefuttatásba bocsátkoztunk volna erről a témáról, de ezúttal hirtelen belém nyilallt valami, és fülig pirultam. Hirtelen úgy képzeltem, szellemes megállapításait csak azért magasztalom, hogy behízelegjem magam kegyeibe a pénzem megkapása előtt, legalábbis bizonyára ezt hiszi majd, amikor kérem a fizetésemet. Nem ok nélkül említem ezt most.

- Alássan kérem, herceg, fizesse ki most nyomban az ötven rubelt, amellyel e havi fizetésem fejében tartozik - robbantam ki hirtelen ingerülten, szinte gorombán.

Emlékszem - mint ahogy pontosan emlékszem az aznap délelőtti események minden apró részletére -, hogy akkor igazán utálatos jelenet zajlott le köztünk. A herceg előbb nem értette, mit akarok, sokáig meredt rám, és nem tudta, miféle pénzről beszélek. Természetesen az eszét sem járta meg, hogy én fizetést kapok - de miért is kapnék? Utóbb, igaz, váltig állította, hogy csak megfeledkezett róla, és mikor megértette, miről van szó, nyomban előkereste az ötven rubelt, de idegesen kapkodott, még el is pirult. Látván, hogy mi a helyzet, felálltam, és élesen kijelentettem, hogy most már nem fogadhatom el a pénzt, úgy látszik, aki fizetéssel kecsegtetett, tévedett, vagy be akart csapni, nehogy visszautasítsam az állást, de most már belátom, nincs is miért fizetést húznom, hiszen nem szolgáltam meg. A herceg megijedt, bizonygatta, hogy nagyon is megszolgáltam a temérdek munkámmal, és még jobban is megdolgozom majd érte, és ötven rubel olyan csekély összeg, hogy inkább még emeli a fizetésemet, erre kötelezve érzi magát, ő maga állapodott meg Tatyána Pavlovnával, de „megbocsáthatatlan módon mindenről megfeledkezett". Fellobbantam és határozottan kijelentettem, röstellek fizetést húzni holmi megbotránkoztató elbeszélésekért arról, hogy miképpen kísértem két uszályt végig a városon, nem azért szerződtem, hogy szórakoztassam, hanem azért, hogy dolgozzam, ha pedig munka nincs, felmondok, és így tovább. Elképzelni sem tudtam volna, hogy valaki annyira megijedhet, mint ahogy a herceg megrémült szavaim hallatára. A végén persze abbahagytam a tiltakozást, a herceg pedig mégiscsak a markomba nyomta az ötven rubelt; még ma is pirulok, ha eszembe jut, hogy elfogadtam!

Bizony, a világon minden aljasságba torkollik, s ami a legrosszabb, a herceg szinte-szinte bebizonyította nekem, hogy fizetésemet vitathatatlanul megérdemeltem, én pedig voltam olyan ostoba, hogy elhittem neki, s az egész helyzet úgy alakult, hogy igazán lehetetlen volt el nem fogadni.

- *Cher, cher enfant!* - kiáltotta, megcsókolt és megölelt (s megvallom, én is kis híján elsírtam magam, az ördög tudja, miért, bár sikerült visszafojtanom könnyeimet, s még most is, ahogy leírom, érzem, hogy arcomba tódul a vér). - Édes barátom, most már fiamnak tekintlek; egy hónap alatt olyan lettél nekem, mint a tulajdon szívemnek egy darabkája. A társaság csak társaság, semmi egyéb; Katyerina Nyikolajevna (a lánya) ragyogó teremtés, büszke vagyok rá, de gyakran megbánt, édesem, nagyon-nagyon gyakran megbánt... No és azok a kislányok... *elles sont charmantes...*[7] akik anyjukkal együtt eljönnek névnapomon felköszönteni, azok csak

[5] Ugye?

[6] Eh, de... Én aztán ismerem a nőket!

[7] Bájosak.

a kézimunkájukat hozzák, de az égvilágon semmi mondanivalójuk nincsen. Már hatvan díványpárnára való hímzésem gyűlt össze, csupa kutyuska meg jávorszarvas. Szeretem őket, persze, de veled úgy érzem magam mint közeli rokonommal... mintha nem is fiam, hanem édes öcsém volnál. Különösen tetszik nekem, amikor ellentmondasz; van irodalmi érzéked, sokat olvastál, tudsz lelkesedni...

- Semmit sem olvastam, és egyáltalában nincs irodalmi érzékem. Találomra olvastam egyet-mást, de az utolsó két esztendőben semmit sem olvastam, és nem is fogok olvasni.

- Miért nem?

- Más céljaim vannak.

- *Cher*... nagy kár lesz, ha életed végén azt mondod majd, amit én: *Je sais tout, mais je ne sais rien de bon.*[8] Igazán nem tudom, minek is éltem! De... annyira hálás vagyok neked... hogy szerettem volna...

Egyszer csak elakadt, elkedvetlenedett, és töprengésbe esett. Minden megrázkódtatás után - márpedig megrázkódtatás minden percben érhette, ég tudja, mitől és mi által - egy időre mintegy elveszítette józan megítélőképességét és önuralmát; egyébként hamarosan megint rendbejött, tehát nem sokat ártott neki. Egy percig szótlanul ültünk. Erős, húsos alsóajka lefittyedt... A legjobban az lepett meg, hogy leányát is szóba hozta, méghozzá ilyen nyíltan. Persze ezt is zilált idegállapotának tulajdonítottam.

- *Cher enfant*, ugye nem haragszol, amiért tegezlek? - szólalt meg váratlanul.

- Egy cseppet sem. Megvallom, kezdetben, az első alkalmakkor kissé meg voltam sértve, és a legszívesebben visszategeztem volna, de aztán beláttam, hogy ez butaság, hisz nem azért tegez, hogy megalázzon.

A herceg már nem figyelt szavaimra, elfelejtette, mit kérdezett. Egyszer csak rám emelte elmélázó pillantását:

- No és, mit csinál az *apád*? - kérdezte.

Összerezzentem. Először is: Verszilovot *apám*-nak nevezte, holott ezt addig sosem engedte meg magának, másodszor meg szóba hozta Verszilovot, s ez még nem történt meg.

- Krajcárja sincs, ül és duzzog - válaszoltam kurtán, de lángra lobbant bennem a kíváncsiság.

- Igen, ami a pénzt illeti... A járásbíróságon ma döntenek a pörében, idevárom Szerjozsa herceget, tőle majd meghallom az eredményt. Megígérte, hogy a bíróságról egyenest idejön. Egész vagyon forog kockán: valami hatvan- vagy nyolcvanezer rubel. Mindig Andrej Petrovics javát kívántam (mármint Verszilovét), és azt hiszem, ő marad felül, a hercegeket elutasítják. A törvény, törvény!

- Ma tárgyalják a bíróságon? - kiáltottam fel ámuldozva.

Megdöbbentett a gondolat: Verszilov annyira semmibe vesz, hogy még csak nem is közölte velem! „De ezek szerint anyámmal sem közölte, talán senkivel sem, ez aztán a lelki erő!" - jutott eszembe nyomban.

- Hát Szokolszkij herceg Pétervárra érkezett? - kérdeztem azután, ez lévén a második gondolat, mely átvillant agyamon.

---

[8] Mindent tudok, de nem tudok semmi jót.

- Tegnap érkezett. Egyenest Berlinből, a tárgyalás napjára.

Ez is rendkívül fontos hír volt. „Ma tehát idejön az az ember, aki pofonütötte *őt*!”

A herceg arca hirtelen elváltozott.

- No és, most is úgy prédikálja isten igéjét, mint azelőtt? - kérdezte. - És... és éppúgy futkos a lányok, az éretlen kislányok után? Hehe! Példátlanul mulatságos történetet mesélnek itt róla széltében-hosszában... hehe!

- Ki prédikál? Ki fut a lányok után?

- Andrej Petrovics! Hinnéd-e, úgy hozzánk tapadt akkoriban, mint a vizes falevél: hogy mit eszünk, miként gondolkozunk... szóval efféléket kérdezett. Korholt, rémítgetett: „Ha vallásos vagy, mért nem mégy szerzetesnek?” Majdhogy ezt nem követelte. *Mais quelle idée!*[9] Tegyük fel, helyes, de hát nem túlságosan szigorú? Kivált engem rémítgetett szívesen a végítélettel, engem valamennyiünk közül.

- Egy hónapja élek vele, de eddig még semmi effélét nem észleltem - válaszoltam. Türelmetlenül hallgattam szavait. Szörnyen bosszantott, hogy nem tért észhez, és összefüggéstelenül motyogott.

- Talán most nem mondja, de hidd el, így van. Szellemes, nagytudású, ez kétségtelen; de vajon helyén van-e az esze? Három évi külföldi tartózkodás után történt ez vele. Megvallom, nagyon megrendített... mindannyiunkat megrendített... *Cher enfant, j’aime le bon Dieu...*[10] Hiszek, hiszek, amennyire tőlem telik, de akkor mégis kijöttem a sodromból. Meglehet, könnyelmű fogással éltem, de szántszándékkal tettem, bosszúságomban... és amellett ellenvetésemnek olyan komoly alapja volt, amely a világ kezdete óta mindig fennállott: „Ha van egy felsőbb lény, mondtam neki, és ez a felsőbb lény *személy szerint* is létezik, nemcsak mint afféle a teremtésben szétömlő szellem, vagy netán valami folyadékféle (mert hát ezt még nehezebb elképzelni), akkor hol lakik az a felsőbb lény?” Drága barátom, *c’était bête*,[11] semmi kétség, de hát végeredményében minden ellenvetésnek ez a lényege. *Un domicile...*[12] ez igazán nagyon fontos! Átkozott dühbe gurult. Egyébként ott átlépett a katolikus egyházba.

- Erről is hallottam. Szerintem badarság.

- Esküszöm mindenre, ami szent. Nézd csak meg alaposan... Egyébként azt állítod, megváltozott. De akkor, mondhatom, halálra kínzott bennünket! Hinnéd-e: úgy viselkedett, mint valami szent, aki testben is megjelenik előttünk. Felelősségre vont a magatartásunkért, esküszöm neked! A szent, aki megjelenik! *En voilà une autre!*[13] Még ha holmi szerzetes vagy remete, de ez az ember frakkban jár, meg minden... és akkor egyszer csak: szent! Különös vágy egy nagyvilági ember részéről, és mi tagadás, különös ízlés! Egy szavam sincsen: mindez persze szentséges titok, minden megtörténhet... Meg aztán mindez *de l’inconnu*,[14] de azért mégsem illik egy nagyvilági emberhez. Ha velem történnék meg, vagy valaki felaján-

---

[9] De micsoda ötlet!

[10] Édes gyermekem, én szeretem a jóistent...

[11] Butaság volt.

[12] Lakóhely.

[13] Ez aztán az idea!

[14] Ismeretlen terület.

laná, esküszöm, visszautasítanám. Miféle dolog ez: ma a klubban ebédelek, és utána hirtelen... *megjelenek!* Hisz ez nevetséges! Ezt akkor ki is fejtettem neki... szöges övet is viselt.

Elvörösödtem dühömben.

- Látta a szöges övet?

- Magam nem láttam, de...

- Nos, én kijelentem önnek, hogy mindez szemenszedett hazugság, fondorlatos cselszövés és pletyka, amelyet ellenségei terjesztenek, azazhogy *egy* ellensége, legfőbb és embertelen ellensége, mert csak egyetlen ellensége van, és az az ön lánya!

Most a hercegen volt a sor, hogy elvörösödjék.

- *Mon cher*, nagyon kérlek, és nyomatékosan felszólítlak, hogy eztán előttem soha többé ne említsd a leányomat ezzel az ocsmány históriával kapcsolatban.

Felálltam. A herceg magánkívül volt; álla remegett.

- *Cette histoire infâme!...*[15] Nem hittem el, nem akartam elhinni, de... mindenki azt mondja, hidd el, hidd el, és én...

Akkor bejött az inas, és látogatót jelentett be; visszaültem székemre.

4

Két hölgy lépett be, mindkettő hajadon; az egyik a herceg boldogult felesége unokafivérének mostohalánya vagy valami afféle, a herceg neveltlánya, akinek a herceg, már juttatott hozományt, s aki (megjegyzem a jövőre) maga sem volt szegény; a másik hölgy Anna Andrejevna Verszilova volt, Verszilovnak nálam három esztendővel idősebb leánya; fivérével együtt Fanariotovánál lakott, s addig mindössze egyetlenegyszer láttam életemben, futólag, az utcán, fivérével azonban már Moszkvában - ugyancsak futólag - összetűztem (erről talán majd később, ha alkalmam nyílik rá, mert voltaképp nem éri meg, hogy elbeszéljem). Anna Andrejevna kislánykora óta a herceg főfő-kedvence volt (Verszilov ismeretsége a herceggel ugyanis a réges-régmúltba nyúlt vissza). Annyira fejbe kólintott az, ami történt, hogy jöttükre fel sem álltam, noha a herceg felállt üdvözlésükre; azután pedig úgy gondoltam, hogy most már szégyen felállni, és ülve maradtam. Főleg az sújtott le, hogy a herceg annyira kiabált velem három perccel azelőtt, és még mindig nem tudtam, menjek-e el vagy maradjak. Az öreg azonban szokása szerint már mindenről megfeledkezett, s a két hajadon láttára kellemesen megélénkült. Közvetlenül belépésük előtt még arra is volt ideje, hogy gyorsan változó arckifejezésével, titokzatosan kacsintva odasúgja nekem:

- Nézd meg Olimpiádat, nézd meg jól, nézd meg alaposan... a többit majd elmondom aztán...

Alaposan szemügyre vettem a leányt, de semmi különöset nem láttam rajta: középtermetű, kövérkés, feltűnően pirospozsgás leányzó volt, egyébként eléggé kellemetes arcú, az a fajta, aki tetszik a materialistáknak. Arca, úgy lehet, jóságot fejezett ki, de valami kis fintorral keverve. Különös intellektussal nem tündökölt, mármint a szó magasabbrendű értelmében, mert a szeméből ravaszságot olvastam ki. Nem lehetett több tizenkilenc esztendősnél. Egy szó mint száz: semmi különös. Minálunk a gimnáziumban így nevezték volna: vánkos. (Csakis azért írom le olyan részletesen, mert a jövőben még szükség lesz rá.)

---

[15] Ez a fertelmes história...

Egyébként mindaz, amit eddig olyan részletesen, látszólag fölösleges részletességgel leírtam, a jövőbe vezet, és a maga idején még szükség lesz rá. Elbeszélésem során minden a maga helyére kerül, leírását nem kerülhettem el, s aki unja, ne olvassa.

Verszilov leánya egészen másfajta jelenség volt. Sudár, szinte sovány termet, tojásdad s feltűnő sápadt arc, de dús haja koromfekete; nagy sötét szem, mélyreható tekintet, apró, vérpiros üde ajkak. Az első nő, akinek járása nem keltett bennem utálkozást; egyébként mondom, karcsú, szinte vézna a termete. Arcának kifejezése nem éppen jóságos, de igen komoly. Huszonkét esztendős. Jóformán egyetlen külső vonása sem hasonlít Verszilovhoz, s arckifejezése mégis csodával határos módon azonos az övével. Azt sem tudom, csinosnak mondható-e vagy sem; ízlés dolga. Mindketten igen szerényen voltak öltözve, leírni nem érdemes. Azt vártam, hogy Verszilovának egy-egy gesztusa, pillantása nyomban megsért, s fölkészültem rá; hiszen fivére Moszkvában nagyon megsértett, mihelyt véletlenül egymáshoz sodort az élet. Személyesen nem ismerhetett Verszilova, de persze tudta, hogy járok a herceghez. Minden, amit a herceg elhatározott vagy cselekedett, érdeklődést keltett rokonai meg az örökségre lesők körében, valóságos eseményszámba ment; hát még hirtelen támadt barátsága irántam. Pontos tudomásom volt róla, hogy a herceg sokat töri a fejét Anna Andrejevna jövőjén, élettársat keres neki. Verszilovának azonban sokkal nehezebb volt jövendőbelit találni, mint a kézimunkázó leánykáknak.

És mi történt? Miután Verszilova kezet fogott a herceggel, és néhány könnyed társadalmi szót váltott vele, legnagyobb meglepetésemre élénk kíváncsisággal tekintett rám, s látván, hogy én is ránézek, egyszer csak mosolyogva bólintott felém. Igaz, akkor lépett be, és bólintása az újonnan érkező köszönése volt, de mosolyából annyi kedvesség sugárzott, hogy szemlátomást előre eltökélt szándékkal mosolygott rám. És emlékszem, ez igen kellemesen érintett akkor.

- Ez itten... ez itt az én kedves fiatal barátom, Arkagyij Andrejevics Dol... - hebegte a herceg, amikor észrevette, hogy Anna Andrejevna köszöntött, én pedig még mindig ülök; aztán hirtelen elakadt a szava: talán furcsának érezte, hogy bemutat neki (mármint fivért a nővérnek). A vánkos is odabólintott nekem, én azonban hirtelen ostobán felfortyantam és felpattantam helyemből - elöntött az értelmetlen hamis büszkeség; mindennek a túlzott önérzet az oka.

- Bocsánat, herceg, nem Arkagyij Andrejevics a nevem, hanem Arkagyij Makarovics - pattogtam mérgesen, s teljesen elfelejtettem, hogy viszonoznom kéne a hölgyek üdvözlését, ördög vinné ezt a méltatlan percet!

- *Mais... tiens!*[16] - kiáltott fel a herceg, s homlokára csapott.

- Hol végezte tanulmányait? - hangzott fel ekkor a vánkos butácska, elnyújtott kérdése; egyenesen odalépett hozzám.

- Moszkvában, a gimnáziumban.

- Úgy! Már hallottam róla. És jól tanítanak ott?

- Kitűnően.

Még mindig álltam, úgy válaszolgattam, mint a katona, ha jelentéstételre hívják.

A leányzó kérdései igazán nem voltak valami ötletesek, de mégis megtalálta a módját, hogy elsimítsa ostoba kirohanásomat, és enyhítse a herceg zavarát. A herceg egyébként addigra már derűsen mosolyogva hallgatta, amit Verszilova huncutul a fülébe sugdosott - szemlátomást nem rólam. Felvetődik azonban a kérdés: miért igyekezett ez az ismeretlen leány elsimítani

[16] Ejnye, csakugyan!

ostoba kirohanásomat, és a többi? Meg aztán elképzelhetetlennek látszott, hogy csakúgy, ok nélkül fordul hozzám: ebben szándékosság rejlett. Feltűnő kíváncsin nézett rám, mintha csak azt akarná, hogy én is alaposan szemügyre vegyem. Mindezt csak utóbb állapítottam meg magamban, és amint kitűnt, nem tévedtem.

- Hogyan? Hát igazán, ma? - kiáltott fel a herceg és felugrott.

- Nem tudta? - álmélkodott Verszilova. - *Olympe!* A herceg nem tudta, hogy Katyerina Nyikolajevna ma érkezik. Voltaképp őhozzá jöttünk, azt hittük, a reggeli vonattal érkezett, és már réges-rég itthon van. A kapu előtt találkoztunk; egyenesen az állomásról jött, és azt mondta, menjünk csak be magához, ő is mindjárt lejön... Már itt is van!

Kinyílt az oldalajtó, és *megjelent az a nő*!

Arcát már ismertem a csodálatos festményről, amely a herceg dolgozószobájában lógott; már egy teljes hónapja tanulmányoztam azt az arcképet. Most pedig jó három percet töltöttem vele együtt a szobában, és egyetlen másodpercre sem vettem le tekintetemet arcáról. De ha nem ismertem volna arcképét, és a három perc elteltével valaki azt kérdi tőlem: „Milyen az a nő?" - nem tudtam volna válaszolni; mert minden elhomályosult előttem.

A három percből csak arra emlékszem, hogy a herceg megcsókolt egy valóban nagyon szép nőt, és keresztet vetett reá; a szép nő azután gyorsan - mondhatnám, mihelyt belépett - rám meresztette a szemét. A herceg reám mutatott, s azután tisztán hallottam, amint nevetgélve valamit mormol az új titkáráról, és kiejti nevemet. A szép nő arca csúnyán eltorzult, sötét pillantást vetett rám, s azután olyan pimaszul elmosolyodott, hogy hirtelen megindultam, odaléptem a herceghez és reszketve, fogvacogva mormoltam, csak félig ejtve a szavakat:

- Akkor hát most... sürgős dolgom van... Megyek.

Azzal sarkon fordultam és eltávoztam. Senki sem szólt hozzám egy szót sem, még a herceg sem; csak a szemüket meregették. A herceg utóbb azt mondta, úgy elsápadtam, hogy ő „igazán halálra rémült".

Harmadik fejezet

1

Igen, ez sem számított; az alapgondolat elnyelte a részleteket, egyetlen erős érzés kárpótolt mindenért. Elrévülten léptem ki a házból. Az utcára érve a legszívesebben énekeltem volna. Gyönyörű délelőtt volt, napsütés, járókelők, lárma, nyüzsgés, öröm, tömeg. Talán bizony nem sértett meg az az asszony? Ugyan kitől tűrtem volna el azt a pillantást, azt az orcátlan mosolyt anélkül, hogy nyomban ne tiltakoztam volna ellene, még ha tiltakozásom ostobán sül is el - egyremegy! Vegyék kérem tekintetbe: ez az asszony azért jött, hogy mihamarabb vérig sértsen, engem, akit még soha életében nem látott: szemében én „Verszilov küldötte" voltam, ő pedig akkor is, még azután is jó ideig meg volt róla győződve, hogy Verszilov a kezében tartja az ő sorsát, s megvan rá a módja, hogy egy bizonyos dokumentum segítségével tönkre tegye őt, ha úgy akarja; legalábbis ezt gyanította. Élet-halál párviadal volt ez. És én mégsem sértődtem meg! A sértés megtörtént, de én nem éreztem. Mi több: egyenesen megörültem. Azzal jöttem, hogy gyűlölni fogom, és szinte úgy éreztem, megszeretem. „Nem tudom, gyűlölheti-e a pók a legyet, amelyet kipécézett, és hálójába kerít? Aranyos legyecske! Azt hiszem, a pók szereti áldozatát, legalábbis megszeretheti. Lám, én is szeretem ellenségemet, például átkozottul tetszik nekem, hogy olyan szép. Átkozottul tetszik nekem, drága hölgyem, hogy kegyed oly dölyfös és méltóságteljes; élvezetemet csorbítaná, ha szerényebben viselkedne. Kegyed köpött reám, és én diadalt ülök; ha csakugyan szembeköpött volna valóságos nyállal, talán még akkor sem haragudtam volna, mert kegyed az én áldozatom, az *enyém* és nem az *övé*. Milyen elragadó gondolat! A hatalom titkos tudata sokkal többet ér a nyílt uralomnál. Azt hiszem, ha milliomos volnék, abban telnék a legnagyobb örömem, hogy ócska ruhában járjak, földhözragadt szegény embernek, sőt alamizsnáért könyörgő koldusnak higgyenek, lökdössenek és megvessenek: beérném a gazdagság tudatával."

Körülbelül így fejezhetném ki akkori gondolataimat, örömömet, nagy részét annak, amit éreztem. Hozzáteszem, hogy amit itt most leírtam, könnyelműnek tetszik, a valóságban azonban sokkal mélyebb és szemérmesebb voltam. Magamban talán most is szemérmesebb vagyok, mint szavaimban és tetteimben; adná isten!

Talán rosszul tettem, hogy leültem írni: sokkal több szorul belém, mint ami szavakba formálódik. A gondolat, még ha gyatra is, mindig mélyebb, amíg bennünk marad, szavakban kifejezve pedig nevetségesebb, becstelenebb. Verszilov azt mondotta nekem, hogy csak alantas emberekkel van ez megfordítva. Azok csak hazudnak, könnyű nekik; én pedig arra törekszem, hogy megírjam a teljes igazságot, és ez átkozottul nehéz!

2

Ama bizonyos szeptember tizenkilencedikén még egy „lépést" tettem.

Megérkezésem óta először volt pénz a zsebemben, mert két esztendő alatt gyűjtögetett hatvan rubelemet, amint már fentebb említettem, anyámnak adtam; de már néhány nappal előbb eltökéltem, hogy aznap, mikor fizetésemet megkapom, megteszem a próbát, amelyről rég álmodom. Már előző nap kivágtam az újságból egy címet - „A szentpétervári békebíróság végrehajtójának" hirdetményét, mi szerint „szeptember tizenkilencedikén déli tizenkét órakor, a kazanyi városrész ilyen meg ilyen kerületében, az ilyen meg ilyen számú házban árverésre

kerülnek Lebrecht asszonyság ingóságai" és „az árverésre kerülő ingóságok, valamint azok leltára és becsértéke az árverés napján megtekinthető" satöbbi, satöbbi.

Egy óra elmúlt. Gyalogosan siettem a megadott címre. Már harmadik esztendeje nem ültem bérkocsiba, ezt megfogadtam, másképp sosem gyűjtöttem volna össze a hatvan rubelt. Sohasem jártam árverésre, ezt még *nem engedtem meg magamnak*; s noha ez a mostani „lépésem" is csak próba volt, elhatároztam, hogy még ehhez is csak akkor folyamodom, ha elvégeztem a gimnáziumot, mindannyiukkal szakítok, bebújok a teknőchéjamba, és tökéletesen szabad leszek. Igaz, nem voltam még a héjamban és korántsem voltam szabad: de hiszen a lépést is csupán próbaképp akartam megtenni, csak azért, hogy megnézzem, mintegy csak elábrándozzam róla, s azután már oda se menjek, talán hosszú ideig, addig, amíg istenigazából el nem kezdődik. A többieknek ez csak jelentéktelen, ostoba kis árverés volt, számomra azonban első gerendája annak a hajónak, amelyen Kolumbus fölfedezte Amerikát. Ezek voltak akkori érzéseim.

Megérkeztem a megadott címre, bementem a hirdetményben megjelölt ház udvarába, és beléptem Lebrecht asszony lakásába. A lakás előszobából és négy alacsony kis szobából állt. Az előszobából nyíló első szobában elég sokan tolongtak, lehettek vagy harmincan; fele részük vásárló, másik fele kíváncsiskodónak vagy gyűjtőnek vagy Lebrechték megbízottjának látszott; voltak köztük kalmárok meg zsidók, akik azt remélték, hogy aranytárgyakat vásárolhatnak, s akadt néhány „jól öltözött" ember is. Néhányuknak még arcvonásai is emlékezetembe vésődtek. A jobbra nyíló szoba nyitott ajtajába asztalt állítottak, úgyhogy nem lehetett bemenni abba a szobába: ott feküdtek a leltárba foglalt s árverezésre kerülő holmik. Balra másik szoba nyílt, de annak az ajtaja csukva volt, bár minduntalan keskeny rés nyílt rajta, s a résen valaki kinézett - nyilván a nagyszámú Lebrecht-család valamelyik tagja. Bizonyára nagyon szégyellték az árverést. Az ajtóba húzott asztalnál, a közönséggel szemben ott ült a végrehajtó a jelvényével, és vezette az árverést. Amikor megérkeztem, már a közepénél tartottak; mihelyt beléptem, előrefurakodtam az asztalhoz. Épp egy bronz gyertyatartó került sorra. Figyelni kezdtem.

Néztem és töprengeni kezdtem: mit vehetek én itt? Hová tegyem a bronz gyertyatartót? És elérem-e célomat, így kell-e csinálni, igazolódik-e a számításom? És vajon nem volt-e gyerekes a számításom? Ezen tűnődtem, és vártam. Olyasféle érzés volt ez, mint a játékasztalnál, abban a pillanatban, amikor az ember még nem tett, de azzal az elhatározással lépett oda, hogy tenni akar: „Ha akarom, teszek, ha akarom, elmegyek - rajtam áll." A szív olyankor még nem dobog, de kissé elszorul, megremeg, s ez az érzés nem épp kellemetlen. De a határozatlanság nemsokára terhessé válik, az ember szeme mintegy elhályogosodik. Kinyújtja kezét, vesz egy kártyát, de gépiesen, szinte akarata ellenére, mintha valaki más vezetné a kezét; végül az ember elhatározza magát és tesz - de ez már egészen más, óriási érzés. Nem az árverésről írok, csak magamról: ugyan ki másnak dobogna a szíve egy árverésen?

Volt, aki heveskedett, volt, aki hallgatott és várt, volt, aki vett és megbánta. Cseppet sem sajnáltam egy urat, aki tévedésből, mert rosszul értette, amit kikiáltottak, újezüst tejeskannát vásárolt valódi ezüst helyett, két rubel helyett ötért; egyenesen jókedvre derültem ettől. A végrehajtó váltogatta a holmik minéműségét: a gyertyatartó után fülbevalót vett elő, a fülbevaló után hímzett szattyánbőr-párnát, azután meg ékszeres ládikát; talán a változatosság kedvéért tette, talán a vevők kívánságával számolt. Tíz percig sem álldogáltam ott, a párna, majd a ládika láttán már-már közelebb húzódtam, de a döntő pillanatban mind a kétszer megtorpantam: lehetetlennek ítéltem ezeket a tárgyakat. Aztán a végrehajtó kezében albumot pillantottam meg.

„Piros szattyánbőrbe kötött házialbum, kopott, akvarell- és tusrajzokkal, ezüstkapcsos, faragott elefántcsont-tokban, két rubel!”

Közelebb léptem: finom holmi, de az elefántcsont-faragás egy helyütt kitört. Csak én léptem oda, hogy megnézzem, mindenki hallgatott: nem volt vetélytársam. Kinyithattam volna a kapcsokat, és kivehettem volna az albumot tokjából, hogy tüzetesebben megvizsgáljam, de nem éltem e jogommal, csak legyintettem reszkető kézzel, mintha azt mondanám: „Eh, mindegy!”

- Két rubel öt kopejka - mondtam, és azt hiszem, vacogott a fogam.

Az enyém lett. Azonnal kiguberáltam a pénzt, fizettem, felkaptam az albumot, és a szoba sarkába húzódtam; ott kivettem tokjából és lázasan, sebtében megnézegettem: a toktól eltekintve a világ legsilányabb holmija volt ez, kisebbfajta levélpapír nagyságú, kopott, arany szegélyű, vékony kis album, szakasztott olyan, amilyent régen minden intézetből kikerült fiatal lány tartott a fiókjában. Tussal, vízfestékkel rajzolt ámorok, dombtetőn templom, tó, melyen hattyúk úszkálnak, vers is akadt benne:

Én hosszú útra indulok ma,
Moszkvától ím elbúcsúzom,
Enyéimtől elválok újra
S a Krím tájára utazom.

(Lám, megragadt mégis az emlékezetemben!) Úgy láttam, „megbuktam”: ha van valami a világon, ami senkinek sem kellhet, akkor ez az.

„Sebaj - gondoltam -, az első kártya mindenképp veszít; ez egyenesen jó jel.”

Határozottan jó kedvem volt.

- Ó, hát elkéstem? Az öné? Megszerezte? - szólalt meg mellettem egy jó megjelenésű, jól öltözött, sötétkék felöltős úr. Valóban elkésett.

- Tehát elkéstem! Be sajnálom! Mennyiért vette?

- Két rubel öt kopejkáért.

- Ó, mennyire sajnálom! Átengedné?

- Menjünk ki - súgtam oda neki elfúló hangon.

Kimentünk a lépcsőházba.

- Tíz rubelért átadom - jelentettem ki, s éreztem, ahogy hátamon végigborsózik a hideg.

- Tíz rubel! Már engedje meg, kérem, hová gondol?

- Ahogy óhajtja.

Tágra nyílt szemmel meredt rám; rendesen voltam öltözve, nem látszottam sem zsidónak, sem felvásárlónak.

- Már bocsásson meg, de hiszen ez egy ócska kis album, ugyan kinek van rá szüksége? A tokja sem ér semmit, úgysem tudja eladni senkinek!

- De hisz ön megveszi.

- Ez különleges eset, csak tegnap tudtam meg, ilyen személy mint én, csak egyetlenegy van! Engedje meg, igazán túlzás!

- Huszonöt rubelt kellene kérnem, de mivel ez mégis kockázatos, megtörténhet, hogy visszalép, tehát csak tízet kértem. A biztonság kedvéért. Egyetlen kopejkát sem engedek.

Megfordultam és elindultam.

Már az udvaron ért utol.

- Érje be négy rubellel... No, itt van öt.

Szótlanul mentem tovább.

- Tessék, no, fogja! - Kivett tíz rubelt, én pedig odaadtam az albumot.

- Mégis, lássa be, hogy becstelenség! Két rubel és egyszerre egy tízes!

- Miért volna becstelen? Piac!

- Hol van itt piac? - Dühbe gurult.

- Ahol kereslet van, ott piac is van; ha ön nem kívánta volna, negyven kopejkáért sem tudtam volna eladni.

Nem hahotáztam fennhangon, komoly maradtam, de befelé hahotáztam, kacagtam örömömben; és magam sem tudom, miért, kissé zihált a lélegzetem.

- Idehallgasson - mormoltam, nem bírva visszatartani magam, de barátságosan, mert átkozottul szerettem őt abban a pillanatban - idehallgasson: amikor a megboldogult James Rothschild, a párizsi, az aki ezerhétszázmillió frankos örökséget hagyott maga után (a kék kabátos úr bólintott), fiatal korában véletlenül néhány órával előbb értesült a berryi herceg meggyilkolásáról, mint a világ, ezt tudtára adta azoknak, akiket illetett, és ezzel egy csapással több milliót keresett. Így kell ezt csinálni!

- Szóval maga Rothschild? - kiáltotta a kék kabátos felháborodva, s úgy nézett rám, mint a bolondra.

Kisiettem a házból. Egyetlen lépéssel hét rubel, kilencvenöt kopejkát kerestem! Lépésem értelmetlen volt, gyerekes játék, elismerem, de mégis egybeesett eszmémmel, s így mi sem természetesebb, mint az, hogy erősen felkavart... Egyébként semmi értelme, hogy érzéseimet leírjam. A tízrubeles ott lapult mellényzsebemben, bedugtam két ujjamat és megtapogattam, aztán úgy mentem tovább, hogy ki sem vettem már a kezemet. Amikor megtettem vagy száz lépést az utcán, elővettem a bankót és megnéztem; néztem és szerettem volna megcsókolni. Hirtelen kocsi gördült egy ház kapuja elé, a portás kinyitotta a kaput, a házból fiatal, csinos, gazdag, selyembe-bársonyba öltözött, elegáns hölgy lépett ki, kétrőfös uszállyal, és beült a hintóba. Takaros kis erszénye egyszer csak kiugrott a kezéből, és a földre esett, a hölgy már beült a kocsiba, az inas lehajolt, hogy fölvegye az erszényt, de én megelőztem, odaugrottam, fölvettem és átnyújtottam a hölgynek, kalapomat megemelve. (Kürtőkalapom volt, divatosan, csinosan öltöztem akkoriban.) „Merci, monsieur” - mondotta a hölgy tartózkodón, de bájos, kellemetes mosollyal. A hintó elrobogott. Megcsókoltam a tízrubeles bankót.

3

Még ugyanaz nap találkoznom kellett Jefim Zverjovval, egy volt gimnáziumi osztálytársammal. Zverjov otthagyta a gimnáziumot, és Pétervárott egy bizonyos szakfőiskolán folytatta tanulmányait. Nem érdemes, hogy leírjam személyét, s igazából nem is tartottam fönn vele baráti kapcsolatot, Pétervárott azonban felkerestem, mert bizonyos körülményeknél fogva (amelyekről beszélni szintén nem érdemes) nyomban közölhette velem egy bizonyos Kraftnak a címét, akivel feltétlenül találkoznom kellett, mihelyt Vilnából visszatér. Zverjov épp az-

napra vagy másnapra várta, s ezt három nappal azelőtt tudtomra is adta. A Petyerburgszkaja-fertályba kellett mennem, de semmi fáradtságot nem éreztem.

Zverjovot, aki velem egykorú volt, tizenkilenc esztendős, az udvaron találtam, nagynénje házában, akinél ideiglenesen megszállt. Épp megebédelt, és gólyalábon járkált az udvarban; nyomban közölte velem, hogy Kraft már előző nap megérkezett, és régi lakásán szállt meg, szintén a Petyerburgszkaján, s mihamarabb látni óhajt, hogy valami fontosat közöljön velem.

- Hamarosan megint elutazik - tette hozzá Jefim.

Mivel az adott körülmények között életbevágón fontos volt, hogy Krafttal találkozzam, megkértem Jefimet, hogy nyomban kísérjen el a lakására, mely, amint megtudtam, két lépésnyire volt onnét egy mellékutcában. Zverjov azonban közölte, hogy egy órával azelőtt már találkozott Krafttal, és Kraft átment Gyergacsovhoz.

- Gyere, menjünk át mi is Gyergacsovhoz, miért húzódozol, talán félsz?

Csakugyan, Kraft sokáig elüldögélhetett Gyergacsovnál, s akkor ugyan hol várjak rá? Nem féltem Gyergacsovtól, de nem akartam elmenni hozzá, pedig Jefim már harmadízben invitált. És mindig gúnyosan vigyorgott rám, valahányszor megkérdezte: „Félsz?" Nem gyávaság játszott itt közre, ennyit már előre megjegyzek, s ha féltem is, mindenesetre egészen mástól féltem. Ezúttal mégis elhatároztam, hogy odamegyek. Gyergacsov is két lépésnyire lakott Jefiméktől.

Útközben megkérdeztem Jefimtől, még mindig eltökélt szándéka-e, hogy Amerikába szökik.

- Talán későbbre halasztom - válaszolta nevetgélve.

Nem nagyon szerettem - nem, egyáltalában nem szerettem. Majdnem fehér volt a haja, s a kerek arca is túlságosan fehér, kellemetlenül, kisgyerekesen fehér; még nálam is magasabb volt, de azért legfeljebb tizenhét esztendősnek nézhette akárki. És nem lehetett miről beszélni vele.

- Aztán mit találok Gyergacsovnál? Mindig olyan tömeg gyűlik össze nála? - érdeklődtem, hogy tisztában legyek a helyzettel.

Jefim megint kinevetett:

- De hát mitől félsz?

- Eredj a pokolba - förmedtem rá.

- Szó sincs semmiféle tömegről. Csak ismerősök jönnek, csupa megbízható jóbarát, légy nyugodt.

- Mi közöm hozzá, hogy megbízhatók-e vagy sem? Hisz engem sem ismernek! Honnan tudják, hogy megbízhatnak bennem?

- Én viszlek oda, ez már elég. És hallottak rólad. Kraft is adhat rólad információt.

- Mondd csak, Vaszin is ott lesz?

- Nem tudom.

- Ha ott van, bökj meg, mihelyt belépünk, és mutasd meg, melyik az; mihelyt belépünk, érted?

Sokat hallottam Vaszinról, régóta érdekelt.

Gyergacsov egy kis házban lakott, egy kereskedőasszony udvarában, a faház mögött; ezzel szemben a kis házat csak ő lakta egymagában. Mindössze három tiszta kis szoba volt benne. A

négy ablakot elfüggönyözték. Gyergacsov technikus volt, Pétervárott dolgozott; félfüllel hallottam, hogy most jövedelmezőbb állást kínáltak neki egy vidéki városban, és nemsokára odautazik.

Mihelyt beléptünk a csepp előszobába, hangokat hallottam; úgy tetszett, hevesen vitatkoznak, és valaki így kiáltott:

- *Quae medicamenta non sanant - ferrum sanat, quae ferrum non sanat - ignis sanat!*[17]

Mit tagadjam, valóban izgatott voltam. Nem szoktam hozzá a társasághoz, semmiféle társasághoz. A gimnáziumban tegeződtem ugyan pajtásaimmal, de jóformán senkivel sem barátkoztam, kuckót készítettem magamnak, és a kuckóban éltem. De nem emiatt voltam nyugtalan. Mindenesetre megfogadtam, hogy nem vitatkozom, és csak a legszükségesebbet mondom, hogy senki se láthasson belém; a fő, hogy ne vitatkozzam.

Heten voltak odabenn, a hölgyekkel együtt tízen, pedig a szoba igazán nem volt valami tágas. Gyergacsov huszonöt esztendős volt, házas. Felesége, húga és még egy nőrokona ugyancsak Gyergacsovéknál lakott. A szoba szedett-vedett bútorzata elég tűrhető és meglepően tiszta volt. A falon olcsó litografált arckép függött, a sarokban szentkép foglalat nélkül, de mécses égett előtte. Gyergacsov odalépett hozzám, megszorította kezemet, és hellyel kínált.

- Üljön le, itt jóbarátok között van.

- Legyen szíves! - tette hozzá nyomban egy rendkívül szerényen öltözött, csinos fiatal asszonyka, könnyedén bólintott felém üdvözlésül, és azután kiment a szobából. Gyergacsov felesége volt; látszott rajta, hogy ő is részt vett a vitában, s most visszavonult gyermekét táplálni. A szobában azonban két hölgy maradt rajta kívül, az egyik feltűnően kis növésű, fekete ruhás és ugyancsak csinosnak mondható húszéves leány, a másik harmincéves-forma, cingár és szúrós szemű. Ültek, erősen figyeltek, de a beszélgetésbe nem elegyedtek.

Ami a férfiakat illeti, mind álltak, Krafton, Vaszinon meg rajtam kívül. Vaszint meg Kraftot Jefim mutatta meg mindjárt érkezésünkkor, mert Kraftot is most láttam először életemben. Felálltam és odamentem hozzá, hogy megismerkedjünk. Arcát sosem fogom elfelejteni. Különös szépséggel nem tündökölt, de rendkívüli finomság és szelídség benyomását keltette, noha ez a kellő méltósággal párosult. Huszonhat esztendős lehetett, eléggé sovány, a közepesnél magasabb termetű, szőke hajú, komoly, de lágy arcú; csendes szelídség áradt egész lényéből. Mégis, ha valaki megkérdezné - nem cseréltem volna el a magam talán nagyon is közönséges arcát az övével, holott annyira vonzónak találtam. Volt benne valami, amit a magaméba nem kívántam volna, valami túlságos nyugalom, mármint erkölcsi értelemben, valami önmaga előtt is rejtve maradó, titkos gőg. Egyébként, nyilván akkor mindjárt nem alakulhatott ki így szó szerint ez a véleményem, csak ma - vagyis az események után - tetszik úgy, hogy már akkor ekképpen vélekedtem.

- Örülök, hogy eljött - mondta Kraft. - Van nálam egy levél, amely magát érdekli. Egy ideig még itt maradunk, aztán hazamegyünk hozzám.

Gyergacsov középmagas, széles vállú, izmos, barna férfi volt, hosszú szakálla; tekintete gyakorlatias észjárásra vallott, egész lényéből tartózkodás, állandó óvatosság sugárzott. Noha többnyire hallgatott, szemlátomást ő irányította a beszélgetést. Vaszin arca nem kapott meg, noha rendkívül okos ember hírében állt; szőke haj, tágranyílt világosszürke szem, igen nyílt arc, ámbár valami túlságos keménységet éreztem benne; kevéssé látszott közlékenynek,

[17] Amit nem gyógyít orvosság, meggyógyítja a vas, amit nem gyógyít a vas, meggyógyítja a tűz!

ellenben tekintete rendkívüli értelmet árult el, mélyebb, okosabb volt, mint Gyergacsové, mint akárkié a szobában; meglehet egyébként, hogy most utólag túlzok mindent. A többiek közül csak két fiatal arcra emlékszem: egy fekete barkós, barna bőrű, huszonhét esztendős, sudár és beszédes férfira - tanár volt vagy valami afféle -, meg egy orosz inges, korombeli fiatal legényre, aki komor képpel szótlanul ült és figyelt. Utóbb kitudódott, hogy paraszti származék.

- Nem, ezt a kérdést nem így kell feltenni - kezdte a fekete barkós tanár, aki a legtöbbet beszélt; nyilván a már előbb megkezdett vitát folytatta. - A matematikai bizonyítékokat nem is említem, de ebben az eszmében hajlandó vagyok hinni, matematikai bizonyítékok nélkül is...

- Megállj, Tyihomirov - vágott a szavába Gyergacsov jó hangosan. - Az újonnan érkezettek nem értik. Tudniillik arról van szó - fordult hozzám hirtelen, csak hozzám (és megvallom, ha az volt a szándéka, hogy mint újoncot megvizsgáztasson vagy beszédre késztessen, akkor ez roppantul ügyes fogásnak bizonyult részéről, ezt tüstént megéreztem, és felkészültem rá) - arról van szó, hogy Kraft úr, akinek jellemét és meggyőződéseinek komolyságát valamennyien ismerjük, egy fölöttébb mindennapi tényből kiindulva fölöttébb nem mindennapi következtetésre jutott. Kimutatta tudniillik, hogy az orosz nép másodrendű nép...

- Harmadrendű! - szólt közbe valaki.

- ...másodrendű nép, amely csupán anyagul szolgálhat egy magasabbrendű néptörzsnek, de nem játszhat önálló szerepet az emberiség történetében. Tekintettel erre a talán valóban helytálló következtetésre, Kraft úr arra a meggyőződésre jutott, hogy ez a gondolat megbénítja minden orosz további tettvágyát, karja úgyszólván elernyed és...

- Engedd meg, Gyergacsov, ezt nem lehet azért így megfogalmazni - kapta fel a szót ismét Tyihomirov türelmetlenül (és Gyergacsov nyomban elhallgatott). - Kraft komoly tanulmányokat végzett erre vonatkozóan, a fiziológia alapján vonta le következtetéseit, amelyeket matematikai érveknek nevez, s jó két esztendőt áldozott eszméjének (amelyet én nyugodtan a *priori*[18] is elfogadtam volna); tekintettel minderre, vagyis Kraft aggodalmaira és komolyságára, ez az ügy fenoménként jelenik meg előttünk. Az egészből olyan kérdés bontakozik ki, amelyet Kraft nem érthet meg, és éppen ezzel kell foglalkoznunk, mármint Kraft meg nem értésével, mert ez: fenomén. El kell döntenünk, hogy ez a fenomén egyedülálló klinikai eset-e, vagy pedig olyan sajátság, amely normális módon másokban is megismétlődhet; ez érdekes lehet közös ügyünk szempontjából. Oroszországot illetően igazat adok Kraftnak, mi több, még talán örülök is; ha mindenki a magáévá tenné ezt a gondolatot, ez megoldaná kezünket, és sokakat felszabadítana a hazafias előítéletek alól...

- Nem hazafiasságból beszélek - mondotta Kraft kényszeredetten. Szemlátomást kellemetlenül érintette a hosszú vita.

- Akár hazafiasság, akár nem, ezt bízvást elhanyagolhatjuk - jegyezte meg Vaszin, aki addig egy szót sem szólt.

- De mondják még kérem, mennyiben gyengítheti Kraft következtetése az egyetemes emberiség ügyét s az arra való törekvést? - kiáltotta a tanár (csak ő kiabált, a többiek mind halkan beszéltek). - Tegyük fel, hogy Oroszország másodrendűségre van ítélve; de hiszen nemcsak Oroszországért lehet dolgozni. Meg aztán, hogy lehet Kraft hazafi, ha már nem hisz Oroszországban?

- És ráadásul német - vetette közbe valaki.

---

[18] Előre, eleve.

- Orosz vagyok! - jelentette ki Kraft.

- Ez a kérdés nem tartozik közvetlenül a tárgyhoz - feddte Gyergacsov a közbeszólót.

Tyihomirov se látott, se hallott.

- Lépjen ki elgondolása szűk köréből! Ha Oroszország csupán anyag valamely magasabb rendű törzs számára, akkor miért ne szolgálhatna ilyen anyagul? Ez még mindig eléggé tetszetős szerep. Miért ne nyugodnánk ebbe bele, feladatunk ezzel csak annál jobban kiszélesedik. Az emberiség újjászületése közeledik, már meg is kezdődött. Csak a vakok tagadják az előttünk álló feladatot. Hagyja Oroszországot, ha már nem bízik benne, és dolgozzék a jövőnek... egy eleddig még ismeretlen nemzet jövőjének, amely az egész emberiségből tevődik össze, és nem tesz különbséget fajok között. Oroszország amúgy is meghalna valamikor; a népek, még a legtehetségesebbek is, legfeljebb másfél-kétezer esztendeig élnek, hát akkor nem mindegy, kétezer vagy kétszáz? A rómaiak másfél évezredet sem töltöttek élve, és ugyancsak anyaggá lettek. Rég nincsenek már, de eszmét hagytak örökül, amely a jövendő elemévé lett az emberiség sorsában. Hogy mondhatjuk akkor, hogy nincs tennivaló? Nem tudok elképzelni olyan helyzetet, amelyben ne volna tennivaló! Tegyük meg az emberiségért, ami tőlünk telik, a többivel pedig ne törődjünk. Annyi a tennivaló, hogy az emberélet nem elég hosszú, ha alaposabban körülnézünk.

- A természet és az igazság törvénye szerint kell élni - szólt be az ajtón Gyergacsova asszony. Az ajtó résnyire nyitva volt, azon át látszott, hogy ott áll, gyermekét födetlen melléhez szorítva, és élénk érdeklődéssel figyel.

Kraft szelíden mosolyogva hallgatta az érveket, végül megszólalt, némileg elkínzottan, de szembeötlő őszinteséggel:

- Ha az ember egy uralkodó eszme hatása alá kerül, s ez az eszme kitölti elméjét és szívét, akkor igazán nem tudom elképzelni, hogy még mással is foglalkozzék azon az egy eszmén kívül.

- De ha logikailag és matematikailag bebizonyítják, hogy következtetése téves, hogy elgondolása mindenestül téves, és semmi sem jogosítja fel rá, hogy kivonja magát a közös és hasznos tevékenységből csak azért, mert Oroszország másodrangúságra van kárhoztatva; ha bebizonyítják, hogy szűk látóköre helyett a végtelenség tárul föl szeme előtt, hogy a hazafiasság szűk eszméje helyett...

- Eh! - legyintett Kraft bágyadtan. - Hisz mondtam már, hogy ennek semmi köze a hazafiassághoz.

Most Vaszin is beavatkozott.

- Nyilvánvaló félreértés csúszott be - mondotta. - Ott a hiba, hogy Kraftnál nemcsak logikai következtetésről van szó, hanem, hogy úgy fejezzem ki, következtetése érzelemmé változott. Nem mindenki egyforma; van, akinél a logikai következtetés szenvedélyes érzéssé alakul át, s ez az érzés egész lényén elhatalmasodik, nehéz kiirtani vagy átformálni. Az ilyen embert csak azzal gyógyíthatjuk meg, hogy megváltoztatjuk ezt az érzést, ez pedig csak úgy lehetséges, ha más, éppoly erős érzelemmel helyettesítjük. Ez mindig nehéz, némely esetben pedig lehetetlen.

- Tévedés! - csattant fel a vitatkozó. - A logikai következtetés már magában véve eloszlatja az előítéleteket. Az értelmes meggyőzés ugyanolyan érzelmet szül. A gondolat érzésből keletkezik, és mihelyt hatalmába keríti az embert, a maga részéről újabb érzelmet támaszt!

- Az emberek különbözők. Van, aki könnyen változtatja az érzelmeit, van, aki nehezen - válaszolta Vaszin, mint aki nem akarja folytatni a vitát; engem azonban föllelkesített az, amit kifejtett.

- Úgy van, ahogyan mondotta! - fordultam hozzá váratlanul, ezzel megtört a jég, beszélni kezdtem. - Igen, igen, az érzés helyébe másik érzést kell állítani, hogy helyettesítse. Moszkvában négy évvel ezelőtt egy tábornok... Kérem, uraim, nem ismertem személyesen, de... Magában véve talán nem is volt igazából tiszteletre méltó személy... Amellett maga az esemény is badarságnak tűnhet fel, mindazonáltal... Egyszóval, tudják, meghalt a gyermeke, azazhogy voltaképpen két kislánya egymásután, skarlátban... Nos, ez úgy megtörte a generálist, hogy búnak eresztette a fejét, úgy búsult, hogy rossz volt ránézni, és kérem, az lett a vége, hogy meghalt, egy félesztendő sem telt bele. Ebbe halt bele, ez tény! Nos, mivel lehetett volna visszaadni az életnek? A válasz: egy másik éppolyan erejű érzéssel. Talán, ha kiássák a sírból azt a két kislányt, és visszaadják neki... egyszóval, valami affélével. Nos, meghalt. Pedig hát gyönyörű érvekkel lehetett volna vigasztalni: hogy az élet rövid, mindenki halandó, statisztikát lehetett volna összeállítani, hogy évente hány gyermek hal meg vörhenyben... Nyugállományban volt...

Megálltam, kifulladva, és körülnéztem.

- Ez nem tartozik ide - jegyezte meg valaki.

Vaszin pedig e szavakkal fordult hozzám:

- Az elmondott történet nem azonos ugyan az adott esettel, de hasonló jellegű, és mindenesetre megvilágítja a kérdést.

4

Meg kell vallanom, miért lelkesültem fel annyira Vaszin „eszme-érzés” - fejtegetéseitől, és ugyanakkor meg kell vallanom pokoli szégyenemet. Igen, valóban féltem elmenni Gyergacsovhoz, noha egészen más okból, mint amit Jefim Zverjov feltételezett. Azért féltem, mert már Moszkvában is tartottam tőlük. Tudtam, hogy ezek a fiatalemberek (ezek, vagy más hozzájuk hasonlók - mindegy) dialektikusan gondolkoznak, és netán pozdorjává zúzhatják „eszmémet”. Bíztam magamban, és tudtam, hogy eszmémet nem mondom el, nem árulom el nekik; de ők maguk (azazhogy megint csak ők, vagy a hozzájuk hasonlók) mondhattak volna valamit, aminek hatása alatt kiábrándulok eszmémből, anélkül, hogy egy árva szóval is elárultam volna. „Eszmémhez” fűződtek még olyan problémák, amelyeket nem oldottam meg, de nem akartam, hogy rajtam kívül akárki más megoldja őket. Az utóbbi két esztendőben már könyveket sem olvastam, nehogy „eszmém”-mel ellentmondó helyre bukkanjak, és ez megrendítsen. És íme, Vaszin egy csapással megoldotta a kérdést, és megnyugtatott a szó legmagasabb értelmében. Csakugyan: mitől féltem, mit árthattak nekem bármiféle dialektikával? Talán csak én értettem egyedül, amit Vaszin mondott az „eszme-érzésről”. Nem elég megcáfolni a szép eszmét: éppoly szépet kell a helyébe állítani; én, mivel semmi áron sem akarok megválni érzésemtől, szívemben - ha kell, erőszakkal - megcáfolom a cáfolatot, bármit mondjanak is. De mit adhatnak nekem cserébe? Ezért bátrabb is lehettem volna, sőt kötelességem eztán bátrabbnak lennem. Miközben lelkesedtem Vaszin szavaiért, szégyenkeztem és méltatlan kisdednek éreztem magamat.

Még valamiért kellett szégyenkeznem. Nem az alantas törekvés, hogy eszemmel kérkedjek - nem az vitt rá, hogy megtörjem a jeget és megszólaljak, hanem a vágy, hogy „a nyakukba

ugorjam". Ezt a vágyat, hogy az emberek nyakába ugorjam - azért, hogy derék, jó fickónak tekintsenek és ölelgessenek vagy valami afféle (egyszóval: disznóság) - ezt az örökös vágyamat szégyeneim leggyalázatosabbikának tekintem; már régen gyanítom, hogy megvan bennem ez a vonás, már a kuckóban is gyanítottam, amelyben annyi esztendeig kuksoltam, noha ezt nem bántam meg. Tudtam, hogy emberek közt minél komorabban kell viselkednem. Minden effajta szégyenvallásom után csak az az egy vigasztalt, hogy „eszmém" mégis velem van, nem árultam el, titkomat teljes egészében megőriztem. Néha kétségbeesetten képzeltem el, mi lenne, ha valakinek elmondanám: utána egyszerre semmim se maradna, olyanná lennék, mint mindenki más, és talán még eszmémhez is hűtlenné válnék; ezért óvtam és őriztem, ezért reszkettem attól, hogy eljár a szám. És tessék, Gyergacsovnál, mikor úgyszólván először kerültem érintkezésbe a világgal, máris csődöt mondtam: nem árultam ugyan el semmi lényegest, de megengedhetetlenül eljárt a szám, badarságokat fecsegtem. Csúfos emlék! Nem, énnekem nem szabad az emberek közt élnem, most is ez a meggyőződésem; negyven esztendőre előre mondom ezt. Eszmém - a kuckó.

5

Mihelyt Vaszin megdicsért, ellenállhatatlan beszélhetnékem támadt.

- Szerintem mindenkinek jogában áll, hogy meglegyenek a saját érzései... mármint ha meggyőződés szerint... és ezért senki se tehessen neki szemrehányást - fordultam Vaszinhoz. Eléggé bátran vágtam neki, de úgy éreztem, mintha nem is én beszélnék, hanem idegen nyelv forogna a számban.

- Csakugya-a-an? - kapta el a szót, s nyújtotta gúnyosan ugyanaz a hang, amely Gyergacsovot félbeszakította, és Kraftnak odakiáltotta, hogy német. A hang tulajdonosát semmibe sem vettem, hanem a tanárhoz fordultam, mintha ő szólt volna közbe.

- Az én meggyőződésem, hogy senkit sem mernék elítélni - mondtam remegve, s már éreztem, hogy elvetem a sulykot.

- Tehát csak titokban? - hangzott fel ismét a semmibe vett gúnyos válasza.

- Mindenkinek megvan a maga eszméje - mondtam és merően néztem a tanárra, aki csak hallgatott és mosolygott.

- Magának is? - kiáltotta a semmibevett.

- Hosszú lenne elbeszélni... Az én eszmém részben mindenesetre abban áll, hogy békén hagyjanak. Amíg van két rubelem, magamnak akarok élni, senkitől sem függni (legyen nyugodt, előre tudom az ellenvetéseit), és semmit sem csinálni... még az emberiség nagyszerű jövőjéért sem óhajtok munkálkodni, amire Kraft urat itt az imént felszólították. Első helyen áll az egyéni szabadság, mármint az én szabadságom, egyéb nem érdekel.

A hibát ott követtem el, hogy megharagudtam.

- Egyszóval a jóllakott tehén nyugalmát prédikálja?

- Ám legyen. A tehén nem bánt senkit. Senkinek sem tartozom semmivel, a társadalomnak készpénzzel fizetek adó formájában, azért, hogy meg ne lopjanak, meg ne verjenek, és agyon ne üssenek, többet pedig senki sem követelhet tőlem. Meglehet, hogy van még más eszmém is, az emberiséget akarom szolgálni, és talán tízszer annyi szolgálatot is teszek majd az emberiségnek, mint mindezek az igehirdetők; de azt kívánom, hogy ezt tőlem *senki se merje követelni*, ne kényszerítsenek rá, mint Kraft urat; szabad vagyok, jogom van hozzá, hogy a

kisujjamat se mozdítsam, ha nem akarom. Rohanni és mindenkinek a nyakába csimpajkodni az emberszeretettől, a meghatottság könnyeit ontani: ez csak amolyan divat. Miért kell nekem okvetlenül szeretnem felebarátomat, vagy a maguk eljövendő emberiségét, amelyet sose fogok látni, amely mit sem tud rólam, és a maga idején majd éppúgy elmúlik nyom és emlék nélkül (az idő itt nem számít), amikor majd a Föld jeges kődarabbá dermed, és légüres térben kering számtalan hasonló, jéggé dermedt kőtömb társaságában, egy szó mint száz, ennél értelmetlenebbet képzelni sem tudok! Ez a maguk tanítása! Ugyan mondják meg, miért legyek nemes lelkű, kivált ha csak egyetlen percig tart az egész.

- Puff neki! - kiáltotta a hang. Idegesen, ingerülten daráltam le mondókámat, fékevesztetten rohantam lefelé a lejtőn, éreztem, hogy zuhanok, és annál jobban siettem, ellenvetésektől félve. Éreztem, hogy gondolataim, mintha rostán hullanának át, összefüggéstelenül beszélek, hetet-havat összehordok, de azon voltam, hogy minél gyorsabban meg- és legyőzzem őket. Olyan fontos volt ez nekem! Három esztendeje készültem erre a pillanatra! Érdekes: valamennyien elhallgattak, egy szót sem szóltak, csak engem figyeltek. Továbbra is a tanárhoz intéztem szavaimat.

- Igenis, kérem szépen. Egy rendkívül okos ember mondotta többek közt, hogy nincs annál nehezebb, mint válaszolni erre a kérdésre: „Miért legyünk okvetlenül nemes lelkűek?" Nézzék kérem szépen, háromféle gazember van a világon. Van naiv gazember, tudniillik olyan, aki szentül hiszi, hogy a gazsága fennkölten nemes szívű cselekedet; van szemérmes gazember, aki szégyelli a gazságát, de azért eltökélt szándéka, hogy véghez viszi, s végül van igazi gazember, vérbeli gazember. Volt nekem, kérem, egy iskolatársam, Lambert; tizenhat esztendős korában mondotta nekem, hogy ha gazdag lesz, abban telik majd legnagyobb élvezete, hogy kenyérrel, hússal etesse a kutyáit, míg a szegények gyermekei éheznek, és ha a szegényeknek nincs mivel fűteniük, ő megvesz egy egész fatelepet, máglyába rakja a mezőn és felgyújtja, a szegényeknek pedig egyetlen hasábot sem ad belőle, így gondolkozott ez az ember! Most pedig mondják meg, mit válaszolhatnék ennek a vérbeli gazembernek arra a kérdésre, hogy: „Miért legyek én feltétlenül nemes lelkű?" Kivált most, a mai korban, amikor maguk úgy megváltoztatták a világot. Mert rosszabb helyzet, mint most, még soha sem volt. A mi társadalmunkban semmi sincs tisztázva, uraim. Maguk tagadják az Istent, tagadják a hősiességet, hát akkor miféle süket, vak és tunya tehetetlenség késztethet arra, hogy emígy cselekedjem, ha nekem amúgy előnyösebb? Maguk erre azt válaszolják: „Az is előnyös számomra, ha értelmes kapcsolatban vagyok az emberiséggel." De ha én ezeket az értelmes viszonylatokat értelmetlennek látom, mindezeket a kaszárnyákat, falansztereket? Ördög bújjék a jövőbe, mikor én csak egyszer élek ezen a világon! Hagyják meg nekem, hogy magam keressem meg az előnyömet, úgy sokkal mulatságosabb. Mi közöm hozzá, hol tart ezer év múlva a maguk emberisége, ha énnekem ezért a maguk kódexe szerint nem jár se szeretet, se túlvilági élet, sem elismerés a hősiességemért? Nem, kérem, ha már így állunk, akkor már hadd éljek magamnak, a legdurvábban, a többiek pedig forduljanak föl!

- Gyönyörű óhajtás!

- Egyébként hajlandó vagyok én is felfordulni velük együtt.

- Még szebb! (Mindig ugyanaz a hang.)

A többiek most is hallgattak, csak a szemüket meregették, és engem néztek. Aztán a szoba sarkaiból itt-ott kuncogás hallatszott, egyelőre még halkan nevettek, de mégis, nyíltan a szemem közé nevettek. Csak Vaszin meg Kraft nem nevetett. A fekete barkós is mosolygott; merően nézett, és hallgatta, amit mondok.

- Uraim - folytattam egész testemben remegve -, én az eszmémet semmi pénzért sem árulom el maguknak, ellenben arra kérem magukat, hogy a maguk szempontjából... ne higgyék, hogy az enyémből, mert én talán százszor jobban szeretem az emberiséget, mint maguk mind együttvéve!... mondják meg nekem, és most már feltétlenül válaszolniuk kell, kötelességük válaszolni, mert kinevetnek... mondják meg: mivel csábítanak, hogy magukhoz szegődjem? Mivel bizonyítják, hogy maguknál jobb lesz? Hová teszik az egyéniségem tiltakozását a kaszárnyájukban? Már régóta szerettem volna találkozni magukkal, uraim! Maguknál kaszárnya lesz, közös lakás, *stricte nécessaire*,[19] ateizmus, közös feleségek gyermekek nélkül, ez a végcél, tudom én jól! És mindezért, azért a parányi adag közepes haszonért, amelyet a maguk értelmes rendje számomra biztosít, a fűtött szobáért meg a betevő falatért cserébe elveszik az egész egyéniségemet! Már engedjék meg, kérem: elviszik a feleségemet; vajon azért semmisítik meg az egyéniségemet, nehogy beverjem az ellenségem fejét? Azt mondják, hogy addigra majd én is megokosodom; de mit szól a feleségem az ilyen megokosodott férjhez, ha csak egy csepp önbecsülés van benne? Hiszen ez természetellenes; szégyelljék magukat!

- Amint látom, nőügyekben szakértő! - jegyezte meg kárörvendőn a semmibevett hangja.

Egy pillanatra átvillant agyamon, hogy rávetem magam, és ököllel tanítom móresre. Vörös hajú, szeplős, alacsony ember volt... egyébként ördög vigye a külsejét!

- Nyugodjék meg, még soha sem ismertem nőt - válaszoltam, s ezúttal először fordultam egyenesen hozzá.

- Hallatlanul értékes közlés, de udvariasabban is megtehette volna, mondhatom!

Akkor azonban az egész társaságban hangos mozgolódás indult meg, valamennyien vették kalapjukat, hazafelé készülődtek - persze nem énmiattam, hanem mert eljött az ideje; mégis megszégyenített ez az általános hallgatás. Én is felugrottam. Egyszer csak odalépett hozzám a tanár, alamuszi mosollyal:

- Szabad lenne megtudnom a nevét? Hisz egész idő alatt engem nézett!

- Dolgorukij.

- Dolgorukij herceg?

- Nem, csak Dolgorukij, Makar Dolgorukij volt jobbágy fia, volt gazdám, Verszilov úr törvénytelen gyermeke. Ne fáradjanak, uraim, nem azért mondtam, hogy most mind a nyakamba ugorjanak és bőgjünk, mint a borjak, a meghatottságtól!

Olyan hangos, fesztelen hahota harsant fel, hogy a szomszéd szobában alvó gyermek felébredt, és nyafogni kezdett. Reszkettem dühömben. A jelenlevők sorra kezet fogtak Gyergacsovval és kimentek, reám ügyet sem vetve.

- Menjünk - szólt Kraft, s megbökött kissé.

Odaléptem Gyergacsovhoz, teljes erőmből megszorítottam a kezét, és néhányszor megráztam jó erősen.

- Ne haragudjék, hogy Kudrjumov (így hívták a vöröst) sértegette - mondta Gyergacsov.

Követtem Kraftot. Egy cseppet se szégyelltem magam.

---

[19] A legszükségesebb.

6

Mostani énem meg az akkori között természetesen óriási a különbség.

Továbbra is „egy cseppet sem szégyenkezve” még a tornáclépcsőn utolértem Vaszint, elmaradtam Krafttól, mint másodrangú fontosságútól, és a világ legtermészetesebb hangján, mintha mi sem történt volna, megkérdeztem:

- Ha jól tudom, ön ismeri apámat, mármint Verszilovot?

- Közelebbről nem ismerem - felelte Vaszin, és hangjában nyoma sem volt annak a sértő, mesterkélt udvariasságnak, amelyet a tapintatos emberek erőltetnek magukra, ha olyasvalakivel beszélnek, aki épp az imént vallott szégyent -, de egyszer-kétszer találkoztam vele, és hallottam beszélni.

- Ha hallotta beszélni, akkor ismeri, ennyire már én is ismerem önt! És mi a véleménye róla? Bocsásson meg, hogy így megrohanom a kérdéssel, de ez nekem nagyon fontos. Az érdekel, hogy önnek, *éppen önnek* mi a véleménye róla, milyen embernek tartja?

- Nehéz kérdés! Azt hiszem, ez az ember sokat, nagyon sokat követel önmagától, és talán teljesíteni is tudja, de csak úgy, hogy senkinek se tartozzék felelősséggel.

- Igaz, nagyon igaz, amit mond: Verszilov büszke. De vajon tiszta ember-e? Mondja, kérem, mi a nézete a katolicizmusáról? Bocsánat, elfelejtettem, hogy talán nem is tud róla... - Ha nem vagyok olyan izgatott, persze nem halmozom el ilyen hebehurgya kérdésekkel Vaszint, akivel még soha életemben nem váltottam szót, csak hírből ismertem. Meglepett, hogy Vaszin ügyet sem vet dúltságomra.

- Hallottam erről egyet-mást, de nem tudom, mi igaz belőle - válaszolta éppoly higgadtan, mérsékelten.

- Semmi sem! Szemenszedett hazugság az egész. Hát azt hiszi, hogy Verszilov hisz istenben?

- Verszilov büszke, amint épp az imént megállapította, márpedig a nagyon büszke emberek közül sokan szívesen hisznek istenben, kivált azok, akik megvetik az embereket. Az erős egyéniségnek gyakran természet adta szükséglete, hogy találjon valakit vagy valamit, ami előtt meghajolhat. Az erős néha nagyon nehezen viseli erejét.

- Azt hiszem, ez hallatlanul igaz! - kiáltottam fel ismét. - Csak azt szeretném megérteni...

- Az ok világos: azért választja istent, hogy az emberek előtt ne kelljen meghajolnia; persze, maga sem tudja, hogy miért teszi. Isten előtt meghajolni nem annyira megalázó. A büszkék között vannak, akik lángolón hisznek... helyesebben: lángolón akarnak hinni; de az akarást összecserélik magával a hittel. Az ilyenek a végén gyakran csalódnak. Ami pedig Verszilov urat illeti, azt hiszem, nagyon sok őszinteség van benne. Általában érdekes ember.

- Vaszin! - kiáltottam fel. - Boldoggá tesz! Nem is az eszét bámulom, hanem azt, hogy egy olyan tiszta ember, mint maga, aki méghozzá olyan mérhetetlenül fölöttem áll, hogyan mehet velem végig az utcán, és beszélhet velem ilyen közvetlenül és udvariasan, mintha mi sem történt volna!

Vaszin elmosolyodott.

- Túlságba viszi a dicséretet! Történni pedig nem történt semmi, csak az, hogy nagyon is kedveli az elvont beszélgetést. Valószínűleg sokáig hallgatott előtte.

- Három évig hallgattam, három évig készültem beszélni... Nyilván nem gondol szamárnak, mert hiszen maga rendkívül okos, noha nálam ostobábban senki sem viselkedhetett volna... De aljasnak!

- Aljasnak?

- Igen, aljasnak! Mondja, nem vet meg titokban, amiért azt mondtam, hogy Verszilov törvénytelen fia vagyok... és azzal kérkedtem, hogy egy volt jobbágy cseléd a törvényes apám?

- Ne gyötörje magát! Ha úgy gondolja, hogy rosszul tette, akkor máskor ne mondjon effélét; még ötven esztendeje van hátra.

- Ó, tudom én, hogy hallgatnom kell az emberek között. A legalávalóbb vétek, ha az ember mások nyakába akaszkodik; az imént mondottam nekik, és lám, magam esem ebbe a hibába! De azért, mégiscsak más, nem gondolja? Ha megérti, hogy mi a különbség, ha képes ezt felfogni, akkor áldom ezt a percet!

Vaszin ismét mosolygott.

- Jöjjön el egyszer hozzám, ha kedve tartja. Most van munkám, sokat dolgozom, de szívesen látom akármikor.

- Amikor megláttam az imént odabent, az arcáról úgy ítéltem, hogy nagyon kemény és kevéssé közlékeny.

- Meglehet, igaza van. Ismerem a húgát, Lizaveta Makarovnát, tavaly együtt voltunk Lugában... Kraft megállt, úgy látom, magát várja; itt be kell fordulnia.

Megszorítottam Vaszin kezét, és utánaszaladtam Kraftnak, aki egész idő alatt előttünk haladt, míg Vaszinnal beszélgettem.

Szótlanul érkeztünk el Kraft lakásáig; még nem tudtam és nem akartam vele beszélgetésbe elegyedni. Kraft jellemének a tapintat volt legkiemelkedőbb vonása.

Negyedik fejezet

1

Kraft azelőtt hivatalba járt, azonkívül pedig a megboldogult Andronyikovnak segített - megfelelő díjazásért - bizonyos magánügyei intézésében, amelyekkel Andronyikov hivatala mellett állandóan foglalkozott. Számomra már az is fontos volt, hogy Kraft közel állt Andronyikovhoz, s ezáltal sok mindent tudhatott arról, ami engem olyan égetően érdekelt. De Marja Ivanovnától, Nyikolaj Szemjonovics feleségétől, akinél évekig laktam gimnazista koromban, s aki Andronyikov unokahúga, neveltlánya és kedvence volt, azt is megtudtam, hogy Kraftnak egyenesen „megbízása", hogy nekem valamit átadjon. Már egy teljes hónapja vártam.

Kétszobás, kis lakásban élt, teljesen egyedül, az adott pillanatban, útjáról hazatérve, még cselédje sem volt. Bőröndje nyitva, de kicsomagolatlanul állt a szoba közepén, minden széken ruhadarabok hevertek, az asztalon, a dívány előtt útitáska, ládika, revolver meg más efféle feküdt. Amikor beléptünk, Kraft gondolataiba merült, látszólag megfeledkezett rólam; talán észre sem vette, hogy egész úton nem szóltam hozzá. Nyomban nekiállt valamit keresni, de közben a tükörre esett a pillantása, megállt és egy teljes percig saját arcát szemlélte benne. Ez a furcsaság feltűnt ugyan (később nagyon is visszaemlékeztem rá), de szomorúságomban, zavaromban képtelen voltam figyelmemet bármire is összpontosítani. Volt egy pillanat, amikor a legszívesebben elmentem volna, s egyszer s mindenkorra otthagytam volna mindezeket az ügyeket. Meg hát - miféle ügyek is voltak ezek tulajdonképpen? Vajon nem mondvacsinált gondok voltak-e csupán? Kétségbeestem a gondolatra, hogy merő érzelgősségből talán méltatlan semmiségekre fecsérlem energiámat, holott minden energiámra szükségem lenne az előttem álló feladat megoldásához. Ugyanakkor a Gyergacsovnál történtek világosan megmutatták, mennyire alkalmatlan vagyok a komoly vállalkozásokra.

- Mondja, Kraft, máskor is elmegy hozzájuk? - kérdeztem hirtelen. Kraft lassan felém fordult, mintha nemigen értette volna, amit mondok. Leültem.

- Bocsásson meg nekik! - mondotta Kraft váratlanul.

Előbb azt hittem, gúnyolódik; de amikor jobban megnéztem, arcán olyan furcsa, sőt egyenesen meglepő szelídséget tapasztaltam, hogy csakugyan megdöbbentett: ennyire komolyan kéri, hogy „bocsássak meg nekik". Széket húzott oda, és leült mellém.

- Tudom én jól, hogy talán csak a túltengő önérzet aljassága beszél belőlem, egyéb semmi - kezdtem -, de nem kérek bocsánatot.

- Nincs is kitől - válaszolta Kraft halkan, komolyan. Egész idő alatt halkan és feltűnő lassan beszélt.

- Azt se bánom, ha magamat kell vádolnom... Szeretem az önvádat... Bocsásson meg, kérem, ha összevissza beszélek. Mondja, Kraft, maga is tagja annak a körnek? Ezt akartam kérdezni.

- Nem butábbak és nem okosabbak másoknál; bolondok... mint mindenki.

- Miért, hát mindenki bolond? - fordultam feléje önkéntelen kíváncsisággal.

- A jobbfajta emberek bizony mind őrültek. Csak a középszer meg a tehetségtelenség éli világát... Egyébként minderről nem érdemes beszélni.

Beszéd közben elnézett a levegőbe, mondatokat kezdett, s megint abbahagyta. Valami megrendítő csüggedtséget éreztem hangjából.

- És Vaszin is velük tart? Vaszinnak esze van, Vaszinnak erkölcsi vezéreszméje van! - kiáltottam.

- Erkölcsi vezéreszme ma egyáltalában nincs, egyetlenegy sem maradt, s méghozzá úgy fest a helyzet, mintha sohasem lett volna.

- Hát azelőtt sem volt?

- Hagyjuk ezt - mondta Kraft szemlátomást kimerülten.

Szomorú komolysága meghatott. Szégyelltem önzésemet, kezdtem beleélni magam hangulatába.

Egy-két percig hallgatott, a levegőbe bámult, majd önként megszólalt újra:

- A mai kor az arany középszer és az érzéketlenség kora, a lustaságnak, a tudatlanság dicsőítésének, a munkára való alkalmatlanságnak, a készen kapott eszmék és eszmények fogyasztásának a kora. Senki sem gondolkozik; ritka az olyan ember, aki valamiféle eszmét termel ki magából.

Megint elhallgatott kis időre, mielőtt folytatta; szótlanul füleltem.

- Oroszország erdőségeit kiirtják, talaját kimerítik, pusztasággá változtatják az országot, a kalmükök kezére játsszák. Ha megjelenik valaki, aki reménykedik és facsemetét ültet, kinevetik: „Hisz úgysem éred meg, mire megnő!" A jó szándékúak pedig arról beszélnek, hogy mi lesz ezer év múlva. Az erősítő eszme elsikkadt. Mindenki úgy él, mintha fogadóban volna, maholnap elhagyni készülne Oroszországot; csak a mának él...

- Bocsásson meg, Kraft, azt mondta: „Arról beszélnek, mi lesz ezer év múlva." Hát a maga kétségbeesése... Oroszország sorsáért való aggodalma... az talán nem olyasféle gond a maga nemében?

- Ez... ez a leglényegesebb kérdés a világon! - válaszolt Kraft ingerülten, és felugrott helyéből.

- Ó persze! Majd elfelejtettem! - mondta hirtelen egészen más hangon, és szinte meglepetten bámult rám. - Egy bizonyos ügyben hívtam ide, és most... Bocsásson meg az isten szerelméért.

Mintha álmából riadna fel, olyan zavartan kapkodott; az asztalon fekvő irattáskából levelet vett elő és átnyújtotta.

- Tessék, ezt kell átadnom magának. Bizonyos tekintetben fontos okmány - kezdte igen figyelmesen, tárgyilagosan. Később, amikor erre visszagondoltam, még jó idővel utóbb is megdöbbentett az a képessége (ráadásul ilyen válságos órákban!), hogy olyan komoly figyelemmel mélyedjen el másnak a dolgába, olyan nyugodtan, határozottan tudjon beszélni.

- Ez annak a Sztolbejevnek a levele, akinek halálakor, illetve akinek végrendeletéből Verszilovnak a Szokolszkij-hercegek elleni pöre támadt. A perben most ítél a bíróság, mégpedig valószínűleg Verszilov javára; a törvény mellette áll. Ezzel szemben ebben a magánlevélben, amely két esztendeje íródott, a végrendelkező maga fejti ki igazi akaratát, helyesebben óhajtását, mégpedig inkább a hercegek, semmint Verszilov javára. Mindenesetre a levél erősen alátámasztja mindazokat a pontokat, amelyekre a Szokolszkij-hercegek a végrendelet megtámadásában hivatkoznak. Verszilov ellenfelei sokat adnának ezért a dokumentumért, noha nincs határozott jogi érvénye. Alekszej Nyikanorovics (Andronyikov), aki Verszilov ügyeit intézte, megőrizte ezt a levelet, és nem sokkal halála előtt nekem adta át azzal a megbízással, hogy „vigyázzak rá"; közelgő halálát érezve talán aggódott iratai sorsáért. Nem

akarom most eldönteni, mi lehetett Alekszej Nyikanorovics szándéka ebben az ügyben, s megvallom, halálakor még bizonytalanság gyötört, hogy mitévő legyek ezzel az okirattal, különös tekintettel a hamarosan várható bírói ítéletre. De Marja Ivanovna, akiben Alekszej Nyikanorovics, amint látom, életében nagyon megbízott, kisegített nehéz helyzetemből: három héttel ezelőtt a leghatározottabban azt írta, hogy magának, személy szerint magának adjam át ezt a dokumentumot, mert ez *alighanem* (Marja Ivanovna kifejezését idézem) megfelel Andronyikov szándékainak. Itt van tehát a levél, örülök, hogy végre átadhatom.

- Mondja kérem - kezdtem gondterhelten, mert fejbe kólintott a váratlan újság -, mit kezdjek most ezzel a levéllel? Mitévő legyek?

- Az már a maga dolga.

- Dehogyis. Kezem-lábam meg van kötve, lássa be! Verszilov annyira várta ezt az örökséget... nélküle tönkremegy, ezt maga is tudja... és most egyszer csak kitudódik, hogy van egy ilyen okmány!

- Csak itt van, ebben a szobában.

- Igazán? - kérdeztem és arcát fürkésztem.

- Ha ezek után nem tudja, hogy mitévő legyen, akkor hogy adhatnék én magának tanácsot?

- Mégsem adhatom át a levelet Szokolszkij hercegnek: ezzel elárulom Verszilovot, semmivé teszem reménységeit... Másrészt, ha meg Verszilovnak adom oda, akkor ártatlanokat juttatok koldusbotra, Verszilovot pedig mégiscsak megoldhatatlan dilemma elé állítom: vagy lemond az örökségről, vagy tolvajjá lesz.

- Túlozza a dolog jelentőségét.

- Mondja meg nekem azt az egyet: végleges, döntő jellegű-e ez az irat?

- Nem, nem az. Jómagam persze nem vagyok jogász. Az ellenfél ügyvédje bizonyosan megtalálná a módját, hogyan használja fel ezt az iratot, s hogyan aknázza ki a legelőnyösebben; de Alekszej Nyikanorovicsnak határozottan az volt a nézete, hogy a levélnek jogi szempontból nem lenne nagy súlya akkor sem, ha bíróság előtt bemutatják, és Verszilov még akkor is megnyerheti az ügyet. Ez az irat sokkal inkább lelkiismeret kérdése, hogy úgy mondjam...

- De hisz épp ez az, ami fontosabb mindennél - vágtam a szavába. - Épp ezért kerülne Verszilov megoldhatatlan helyzetbe.

- Csakhogy Verszilov megsemmisítheti a levelet és akkor, épp ellenkezőleg, megszabadul a veszélytől.

- Van valami különös alapja hozzá, hogy így vélekedjék róla, Kraft? Ezt szeretném tudni; azért vagyok itt!

- Azt hiszem, mindenki így járna el az ő helyében.

- Maga is így járna el?

- Nem néz rám semmiféle örökség, ezért nem mondhatok magamról semmit.

- Rendben van - mondtam és zsebre vágtam a levelet. - Egyelőre elintéztük az ügyet. Idehallgasson, Kraft. Marja Ivanovna, aki sok mindent elárult nekem, ezt elhiheti... Marja Ivanovna azt mondta, hogy maga és csakis maga tudja megmondani az igazat arról, hogy mi történt Emsben másfél évvel ezelőtt Verszilov és Ahmakovék között. Úgy vártam magát, mint a Napot, amely mindenre fényt derít. Kraft, maga nem ismeri helyzetemet. Esdekelve kérem,

tárja fel előttem az igazat. Tudni akarom, hogy milyen ember ő, most pedig... most nagyobb szükségem van rá, mint valaha, hogy ezt megtudjam!

- Nem értem, Marja Ivanovna miért nem mondott el magának mindent; ő a megboldogult Andronyikovtól mindent hallhatott, nyilván hallott is, valószínűleg többet tud a dologról, mint én.

- Andronyikov maga sem látott tisztán a dologban, legalábbis Marja Ivanovna szerint. Úgy látszik, senki sem képes kibogozni az igazságot! Az ördögnek is beletörne a bicskája. De tudom, hogy maga akkor szintén Emsben volt...

- Nem láttam mindent, de amit tudok, szívesen elmondom. Csak azt nem tudom, kielégíthetem-e a kíváncsiságát.

2

Nem idézem szó szerint elbeszélését, csak a lényegét foglalom össze.

Verszilov másfél esztendeje az öreg Szokolszkij herceg révén összebarátkozott Ahmakovékkal (akkoriban valamennyien külföldön, Emsben tartózkodtak), és mindjárt elsőre igen erős benyomást tett magára Ahmakov tábornokra; ez az Ahmakov nem volt még öreg, de három esztendei házasság alatt elkártyázta feleségének, Katyerina Nyikolajevnának egész dús hozományát, és féktelenül duhaj életmódja következtében szélütést szenvedett. Ebből felépült, s utána külföldön kúrázott; Emsbe pedig első házasságából származó leánya kedvéért ment. A tizenhét esztendős, mellbeteg fiatal lány hír szerint tüneményesen szép, s amellett szeszélyes, képzelődő teremtés volt. Hozománya nem lévén, szokás szerint az öreg hercegben reménykedtek. Katyerina Nyikolavna, amint mondják, jóságos mostoha volt; de a kislány, hogy, hogy nem, Verszilovhoz ragaszkodott a legjobban. Verszilov akkoriban - Kraft kifejezését idézve - „valami szenvedélyeset" prédikált, holmi új életet hirdetett, és „a szó legfennköltebb értelmében vett vallásos érzületbe ringatta magát" - hogy Andronyikov különös, talán gúnyos meghatározásával éljek, amelyet másoktól hallottam. Érdekes azonban megjegyezni, hogy csakhamar mind kiábrándultak belőle. A tábornok egyenesen félt tőle. Kraft korántsem tagadja a mendemondát, mely szerint Verszilov azt a hitet keltette a beteg öregemberben, hogy felesége, Katyerina Nyikolavna nem közömbös a fiatal Szokolszkij herceg iránt (aki épp akkor tájt utazott el Emsből Párizsba). Nem járt el nyíltan, hanem „szokása szerint" célzásokkal, utalásokkal, tekervényes utakon jutott el odáig, mivelhogy „az effélében nagymester", ahogyan Kraft kifejezte. Általában annyit mondhatok, hogy Kraft inkább szélhámosnak, született intrikusnak hitte és akarta hinni Verszilovot, semmint magasabb eszmékben hivő vagy akárcsak eredeti gondolkodású embernek. Én pedig Kraft közléseitől eltekintve is tudtam, hogy Verszilov eleinte igen erős hatással volt Katyerina Nyikolavnára, később azonban fokról fokra a szakításig jutottak. Hogy miben állott ez a játék, azt Krafttól sem sikerült megtudnom, de mindenki egybehangzón állította, hogy előbbi barátságuk kölcsönös gyűlöletbe fordult. Aztán még valami különös történt: Katyerina Nyikolavna betegeskedő mostohalánya a jelek szerint beleszeretett Verszilovba, vagy legalábbis valami megtetszett neki benne, vagy a szenvedélyes szavai lobbantották lángra, vagy valami efféle, tudom is én; elég az hozzá, Verszilov egy időben majdnem egész napját a leányka társaságában töltötte. A vége az lett, hogy a leány egyszer csak kijelentette apjának, feleségül akar menni Verszilovhoz. Hogy ez csakugyan így történt, mindenki egybehangzón állítja: Kraft is, Andronyikov is, meg Marja Ivanovna, sőt egyszer Tatyána Pavlovna is elszólta magát előttem ilyen értelemben. Azt is váltig állították, hogy Verszilov nemcsak kívánta, hanem valósággal erőszakolta ezt a házas-

ságot, vagyis kölcsönös egyetértés honolt e két össze nem illő lény, a zsenge meg a koros között. A tábornok azonban irtózott ennek a frigynek a gondolatától; amilyen mértékben elhidegült Katyerina Nyikolavnától (akit azelőtt nagyon szeretett), olyan mértékben szerette egyre jobban, az imádatig, leányát, kivált a szélütése után. A legádázabbul azonban Katyerina Nyikolavna ellenezte ennek a házasságnak még a lehetőségét is. Titkos és kellemetlen családi összeütközések, viták, keserűségek hosszú sora következett ezután, egyszóval - mindenféle fertelem. Az apa már-már beadta volna a derekát, látván szerelmes és - Kraft kifejezésével - Verszilov által „fanatizált" leánya makacsságát. Katyerina Nyikolavna azonban továbbra is kérlelhetetlen gyűlölettel szegült ellene. Itt kezdődik aztán a teljes zűrzavar, amelyben senki sem ismeri ki magát. A következőkben előadom Kraft feltételezését, amely valódi tényeken nyugszik ugyan, de mégiscsak feltételezés.

Verszilov a jelek szerint *a maga módján*, éles elméjűn és megcáfolhatatlanul elmagyarázta a fiatal teremtésnek, hogy Katyerina Nyikolavna azért nem egyezik bele házasságukba, mert szerelmes beléje, mármint Verszilovba, s már régen gyötri féltékenységével, üldözi, és álnokul igyekszik behálózni, szerelmet is vallott neki, és most a legszívesebben máglyán égetné meg, amiért mást szeret - szóval valami effélét. A legocsmányabb az egészben pedig az, hogy erről állítólag „célzást tett" a leány apjának is, a „hűtlen" asszony férjének, kifejtvén, hogy a herceg csak afféle szórakozás volt. Mondanom sem kell, a család élete pokollá változott. Az egyik változat szerint Katyerina Nyikolavna szívből szerette mostohalányát, kétségbe volt esve, amiért így megrágalmazták előtte, nem is szólva beteg férjéről. De mit szépítsem: ezenkívül szájról szájra járt még egy másik változat is, amelyben legnagyobb bánatomra Kraft is hitt, s én magam is hittem (mert minderről már előbb is hallottam). Azt állították tudniillik, Andronyikov állítólag magától Katyerina Nyikolavnától hallotta, hogy Verszilov még előbb - vagyis a fiatal lány szerelmi fellángolása előtt - Katyerina Nyikolavnának ajánlotta föl szerelmét; Katyerina Nyikolavna jó barátja volt ugyan Verszilovnak, sőt egy időben lelkesedett is érte, de sosem bízott benne, és mindig ellentmondott neki, szerelmi vallomását pedig heves gyűlölettel fogadta, és gúnyos fölénnyel kikacagta. Majd annak rendje s módja szerint elkergette maga mellől, amikor Verszilov egyenesen felszólította, legyen a felesége, mihelyt a közeljövőben várható második szélütés elragadja mellőle férjét, a tábornokot. Nem csoda, hogy Katyerina Nyikolavna heves gyűlöletre lobbant, amikor nem sokkal utóbb tapasztalnia kellett, hogy Verszilov most már leplezetlenül mostohalánya kegyeit keresi. Marja Ivanovna, aki nekem mindezeket Moszkvában elbeszélte, hitt az első változatban is, meg a másodikban is, vagyis elhitte mind a kettőt: azt bizonygatta, hogy mindez összefér, olyasmi ez, mint *la haine dans l'amour*,[20] sértett szerelmes büszkeség mindkét részről, és a többi - egyszóval holmi regényes és bonyolult zűrzavar, ami méltatlan minden komoly és józan gondolkodású emberhez, és ráadásul még aljas is. De Marja Ivanovna maga is teletömte a fejét regényekkel már gyermekkora óta, éjjel-nappal regényt olvasott - pedig igazán kitűnő jellem volt.

Mindebből végül is Verszilov nyilvánvaló aljassága bontakozott ki, gyalázatos hazugságok és intrikák cselszövénye, fekete fertelem - annál is inkább, mert mindez tragédiával végződött: a szerelemre gyúlt szerencsétlen leányka mérget ivott, állítólag foszforos gyufát; egyébként ma sem tudom bizonyosan, igaz-e ez az utóbbi hír - mindenesetre erőnek erejével igyekeztek eltussolni. A fiatal lány mindössze két hétig volt beteg, azután meghalt. A gyufa tehát kétséges maradt, noha Kraft rendületlenül hitt abban is. Egyébként csakhamar elhalálozott a leány apja is, úgy mondják, a bánat idézte elő második szélütését, ez azonban mégis három hónappal a leány halála után történt. A fiatal lány temetése után a fiatal Szokolszkij herceg visszatért

[20] Gyűlölet a szerelemben.

Párizsból Emsbe, Verszilovot nyilvánosan pofonütötte a parkban, és Verszilov erre nem válaszolt kihívással, ellenben másnap megjelent a Promenádon, mintha mi sem történt volna. Akkor mindenki elfordult tőle, Pétervárott is. Verszilov továbbra is járt ugyan emberek közé, de már egészen más körökben forgolódott. Nagyvilági ismerősei egytől egyig elítélték, noha a körülményeket kevesen ismerték közülük; csak a fiatal teremtés regényes haláláról tudtak, no meg a pofonról. Viszonylag teljes értesülésekkel az egész ügyről mindössze ketten vagy hárman rendelkeztek; a legtöbbet a megboldogult Andronyikov tudott, aki már hosszabb ideje üzleti összeköttetésben állt az Ahmakov-családdal és különösen Katyerina Nyikolavnával, egy bizonyos esettel kapcsolatosan. Ő azonban családja előtt is titokban tartotta értesüléseit, csupán Kraftnak meg Marja Ivanovnának árult el egyet-mást, nekik is csak muszájból.

- Aztán van még egy másik írás, amelytől Ahmakova asszony szörnyen fél - fejezte be Kraft.

Erről pedig a következőket közölte.

Amikor az öreg herceg, Katyerina Nyikolavna apja, külföldön már gyógyulófélben volt rohama után, Katyerina Nyikolavna elkövette azt az óvatlanságot, hogy nagy titokban erősen kompromittáló levelet írt Andronyikovnak (akiben teljesen megbízott). A lábadozó herceg, azt mondják, akkoriban csakugyan hajlamos volt rá, hogy minden pénzét elköltse, sőt elszórja: külföldön mindenféle fölösleges, de drága holmit vásárolt össze, képet, vázát, affélét, fűnekfának hatalmas összegeket ajándékozott és adakozott, még ottani intézményeknek is; egy nagyvilági orosz pazarlótól hatalmas összegért majdnem megvette látatlanban teljesen tönkrement, adóssággal és perekkel megterhelt földbirtokát; végül - úgy látszik - csakugyan a házasság gondolatával kacérkodott. No mármost minderre való tekintettel Katyerina Nyikolavna, aki apja betegsége alatt nem tágított mellőle, a következő kérdést intézte Andronyikovhoz, mint jogászhoz és a család régi jó barátjához: „Lehetséges lenne-e a herceget törvény szerint gyámság alá helyezni vagy más módon megfosztani végrendelkezési jogától; és ha lehetséges, hogyan lehet minél alkalmasabban, botrány nélkül úgy megoldani, hogy senki se vádolhassa őt semmivel, és apja érzékenységét is kíméljék és a többi." Andronyikov, amint mondják, akkor mindjárt figyelmeztette és lebeszélte tervéről, később pedig, amikor a herceg teljesen fölépült, már úgysem lehetett erre visszatérni, a levél azonban Andronyikovnál maradt. Amikor aztán Andronyikov halálán volt, Katyerina Nyikolavnának eszébe jutott a levél: ha Andronyikov halála után megtalálják papírjai között, és az öreg herceg kezébe kerül, az föltétlenül elkergeti, kitagadja az örökségből, és életében sem ad neki egyetlen kopejkát sem. A gondolat, hogy a tulajdon leánya kételkedik szellemi épségében, sőt elmebeteggé akarja nyilvánítani, bizonyára fenevaddá változtatta volna ezt a bárányt. Márpedig Katyerina Nyikolavna, játékos férje jóvoltából, özvegységére garas nélkül maradt, és csakis apjára számíthatott; abban bízott, hogy újabb hozományt kap tőle, éppoly busásat, mint az első.

Kraft nem sokat tudott e levél sorsáról, de megjegyezte, hogy „Andronyikov sosem tépett szét fontos iratokat" és azonkívül rugalmas eszű, de „éppoly rugalmas lelkiismeretű" ember volt. (Meglepett, hogy Kraft, aki annyira tisztelte és szerette Andronyikovot, ilyen tárgyilagosan ítélkezik felőle.) Kraft mindazonáltal meg volt róla győződve, hogy a kompromittáló levél Verszilov kezébe jutott, mivel Verszilov igen közel állt Andronyikov özvegyéhez és leányaihoz; kitudódott, hogy a férfi halála után összes iratait nyomban és fenntartás nélkül Verszilov rendelkezésére bocsátották. Azt is elmondta Kraft, hogy Katyerina Nyikolavna már tudja, hogy a levél Verszilov kezében van, és épp ezért fél, mert attól tart, hogy Verszilov majd az öreg herceghez szalad vele; külföldi útjáról visszatérve, Katyerina Nyikolavna már Pétervárott is kereste a levelet, járt Andronyikovéknál, és most tovább keresi, mert abban reménykedik, hogy a levél talán még sincs Verszilovnál; Moszkvába is csupán ezért utazott, és könyörgött Marja Ivanovnának, kutasson a nála maradt írások között. Marja Ivanovna létezéséről meg a

kapcsolatról, mely a megboldogult Andronyikovhoz fűzte, Katyerina Nyikolavna csak nemrégiben, Pétervárra való visszatértekor értesült.

- És mit gondol, Kraft, megtalálta a levelet Marja Ivanovnánál? - kérdeztem, mert megvolt erről a véleményem.

- Ha Marja Ivanovna magának sem árult el semmit, akkor talán nincs is nála semmi.

- Feltételezi tehát, hogy az írás Verszilov kezében van?

- Valószínűnek látszik. Egyébként nem tudom, minden lehetséges - válaszolta Kraft; szemlátomást kimerítette a beszélgetés.

Nem faggattam tovább; minek is? Főbb vonásokban tisztázódtak az események, a méltatlan zűrzavar ellenére; mindaz, amitől féltem, igaznak bizonyult.

- Olyan ez, mint a lidérces álom - mondtam búsan, és a kalapomért nyúltam.

- Annyira szereti azt az embert? - kérdezte Kraft, és arcáról mélységes részvétet olvastam le abban a pillanatban.

- Sejtettem - folytattam -, hogy magától mégsem tudhatok meg mindent. Most már csak Ahmakovában reménykedhetek. Kezdettől fogva őbenne bíztam. Talán elmegyek hozzá, talán nem.

Kraft megütődve nézett rám.

- Isten áldja, Kraft! Minek tolakodni olyan emberekhez, akik tudni sem akarnak rólam? Nem jobb elszakítani a szálakat, mit gondol?

- És aztán... hová? - kérdezte szigorúan, s tekintetét a földre szegezte.

- Haza, haza! Mindenkivel szakítani, és elvonulni, a magam helyére!

- Amerikába?

- Dehogyis Amerikába! Haza, a magam helyére, csak a magaméra! Ez az „eszmém” lényege, Kraft! - kiáltottam lelkesen.

Furcsálkodva nézett rám.

- És magának van ilyen helye?

- Van. A viszontlátásra, Kraft; köszönök mindent, ne haragudjék, hogy fárasztottam! Én a maga helyében, ha így vélekednék Oroszországról, a pokolra küldeném mindnyájukat: kotródjatok, intrikáljátok, marjátok egymást, mi közöm hozzátok!

- Üljön le még egy kicsit - szólt hirtelen, miután már az ajtóig kísért.

Kissé meglepődtem, de visszamentem és leültem. Kraft is leült, velem szemben. Furcsán mosolyogtunk egymásra, úgy látom magam előtt, mintha ma történt volna. Arra is emlékszem, hogy csodálkoztam viselkedésén.

- Tetszik nekem, Kraft, hogy maga olyan udvarias - kezdtem végre.

- Igazán?

- Talán azért, mert nekem ritkán sikerül udvariasnak lennem, pedig szeretnék... De mit tudom én, talán jobb is, hogy sértegetnek az emberek: legalább megmentenek attól a szerencsétlenségtől, hogy szeressem őket.

- A napnak melyik óráját szereti a legjobban? - kérdezte Kraft; nyilván nem is hallotta, amit mondtam.

- Melyik óráját? Nem tudom. Az alkonyt nem szeretem.

- Igazán? - szólt különös érdeklődéssel, de nyomban újra gondolataiba merült.

- Megint elutazik? - kérdeztem.

- Igen... elutazom.

- Hamarosan?

- Hamarosan.

- És mondja, revolver kell hozzá, hogy az ember eljusson Vilnáig? - kérdeztem minden hátsó gondolat nélkül; csakugyan nem is gondoltam semmire! Azért kérdeztem, mert szemembe tűnt a revolver, és amúgy is a fejemet törtem, hogy miről beszéljek.

Kraft megfordult, és a revolverre szegezte pillantását.

- Nem, csak úgy megszokásból viszem magammal.

- Ha énnekem volna revolverem, elrejteném valahová lakat alá. Mert tudja... csábító, isten bizony! Nemigen hiszek az öngyilkossági járványokban, de ha örökké ott van szem előtt... nos, lehetnek pillanatok, amikor elcsábítja az embert.

- Ne beszéljen erről - mondta Kraft és felugrott.

Én is felálltam.

- Nem magamról beszélek - tettem hozzá. - Én nem gondolok ilyesmire. Ha három életem volna, még azzal sem érném be.

- Éljen minél többet - szakadt ki belőle furcsán.

Révetegen elmosolyodott és - különös! - egyenesen kiment az előszobába, mintha kivezetne; persze nem vette észre, hogy mit művel.

- Sok sikert kívánok, Kraft - mondottam, már a lépcsőn.

- Ki tudja? - válaszolt keményen.

- Viszontlátásra!

- Azt is... ki tudja?

Emlékszem utolsó pillantására.

3

Ez volt tehát az az ember, akiért annyi esztendeig dobogott a szívem! Mit is vártam Krafttól, miféle újabb közléseket?

Mikor kiléptem tőle, erősen megéheztem; már esteledett, és aznap nem ebédeltem. Ott a Petyerburgszkaja-fertályban, a Bolsoj Proszpekten bementem egy kis vendéglőbe, azzal az elhatározással, hogy húsz, legföljebb huszonöt kopejkánál többet semmi esetre sem költök; ennél többet akkoriban semmiképp sem engedtem meg magamnak. Levest rendeltem, megettem, aztán kinéztem az ablakon. A helyiségben sokan voltak; égett olajszag keveredett dohányfüsttel meg vendéglői asztalkendők szagával. Undorodtam. Fejem fölött hangtalan, komor és mélázó csalogány bökdöste csőrével kalitkája fenekét. A szomszédos biliárd-

szobában lármáztak, de én csak ültem, és erőlködve töprengtem. A napnyugta (vajon miért csodálkozott Kraft annyira, hogy nem szeretem?) új és váratlan, hívatlan érzéseket keltett bennem. Anyám szelíd pillantását láttam magam előtt, kedves szemét, mellyel immár egy teljes hónapja oly félénken figyelget. Az utóbbi időben otthon örökké gorombáskodtam, különösen ővele; voltaképp Verszilovval szerettem volna gorombáskodni, de nem mertem, és azért, aljas szokásom szerint, anyámat kínoztam. Valósággal megfélemlítettem: néha esdeklő pillantást vetett rám Andrej Petrovics beléptekor, mert attól félt, hogy botránynak csapok... Különös: csak ott a kocsmában döbbentem rá, hogy Verszilov tegezni szokott, anyám pedig magáz. Már azelőtt is megütköztem ezen néha - helytelenítettem is -, de most valahogy különös értelmet nyert ez a jelenség, és egyre furcsább gondolatok kergetőztek elmémben. Sokáig üldögéltem egy helyben, amíg egészen be nem sötétedett. Nővérem is foglalkoztatott...

Sorsdöntő perc. Határoznom kell, bármi áron is, de határoznom! Hát igazán képtelen volnék a döntésre? Miért nehéz szakítanom velük, kivált, ha ők sem ragaszkodnak hozzám? Anyám, húgom? De hiszen őket semmiképp sem hagyom el, akárhogy forduljon is a dolog.

Tagadhatatlan, hogy annak az embernek a megjelenése az életemben - mármint pillanatnyi feltűnése, még gyermekkoromban: ez volt az a végzetes lökés, amely tudatomat fölébresztette. Ha akkor nem találkozunk, elmém, gondolkodásmódom, sorsom bizonyosan másképp fordul - annak ellenére, hogy végzet-rendelte jellememet semmiképp sem változtathattam volna meg.

És íme, kisül, hogy ez az ember csupán az én ábrándképem, gyermekkori álmaim szüleménye. Magam formáltam őt olyannak, holott a valóságban egészen másnak bizonyult, hasonlíthatatlanul alatta áll fantáziaképemnél. Én egy tiszta emberhez jöttem, nem ehhez! Ugyan minek is szerettem belé egyszer s mindenkorra, abban a rövidke percben, amikor régen, kisgyermekkoromban megláttam? Ezt az „egyszer s mindenkorrá”-t el kell törölni. Valamikor, ha alkalom adódik, leírom azt az első találkozásunkat; nevetséges adoma, semmi sem következik belőle. Én azonban egész piramist építettem rá. Még a gyerekpaplanom alatt kezdtem építeni, amikor elalvóban sírtam és ábrándoztam - miről? - magam sem tudom. Arról, hogy elhagytak? Arról, hogy kínoznak? De hiszen nagyon rövid ideig kínoztak, mindössze két évig, a Touchard-féle intézetben, ahová akkor bedugott, és egyszer s mindenkorra elutazott tőlem. Később már senki sem kínzott, ellenkezőleg: én néztem le társaimat. Meg aztán ki nem állhatom ezt a nyavalygó árvaságot! Nincsen megalázóbb szerep, mint amikor árvák, fattyúk meg más efféle kitaszítottak, ez a csűrbe, amely iránt a legkisebb szánakozás sem él bennem, egyszer csak ünnepélyesen kiáll a közönség elé, és panaszosan, ámde oktató célzattal, jajveszékelni kezd: „Nézzétek, hogy bántak velünk!” Én megvesszőzném ezeket az árvákat. Ebből a fertelmes népségből senki sem érti, hogy százszor jobb, nemesebb, ha hallgat és nem jajveszékel - ha nem *méltatja* őket arra, hogy panaszkodjék. De ha már arra méltatta őket, akkor úgy kell neked, szerelem gyümölcse. Ez a véleményem!

De nem is az a nevetséges, amit még a „kispaplan” alatt álmodoztam, hanem az, hogy még ide is őérte jöttem, azért a kiagyalt emberért, legfőbb célomról szinte megfeledkezve. Azért jöttem, hogy segítsek neki megcáfolni a rágalmakat, megsemmisíteni ellenségeit. Az az írás, amelyet Kraft emlegetett, annak az asszonynak Andronyikovhoz intézett levele, amelytől az asszony annyira fél, mert eldöntheti sorsát, és koldusbotra juttathatja, és amelyről azt hiszi, hogy Verszilov birtokában van - ez a levél nem Verszilovnál volt, hanem énnálam, belső zsebembe bevarrva! Magam varrtam be, s az égvilágon senki sem tudott még róla. Hogy a regényes hajlamú Marja Ivanovna, akinél ez a fontos írás „megőrzésre” volt, úgy látta jónak, hogy nekem adja át és nem másnak, ez csupán az ő elhatározásán és akaratán múlott, ezt megmagyarázni nem vagyok köteles, bár egyszer talán úgy mellékesen elbeszélem; de világos, hogy ilyen váratlan fegyverrel ellátva nem tudtam ellenállni a csábításnak, hogy felutazzam

Pétervárra. Természetesen úgy képzeltem, hogy titokban segítek majd annak az embernek, nem tolakszom, nem heveskedem, nem várok sem ölelést, sem dicséretet. És soha, de soha sem *méltattam* volna arra, hogy valamiért szemrehányást tegyek! Hiszen nem az ő hibája, hogy annak idején beleszerettem, és fantasztikus eszményképet faragtam belőle! Még az is könnyen meglehet, hogy már nem is szerettem. Eredeti észjárása, különc jelleme, gyanús intrikái és kalandjai, no meg anyám szerepe az életében - mindez már nem állíthatott meg; elég volt az is, hogy fantázia-bábum összetört, és már nem szerethetem tovább. Ezek szerint mi akadályozott, miért torpantam meg? - ez a kérdés. Végeredményben kisült, hogy buta csak én vagyok, senki más.

De mivel másoktól becsületességet követelek, becsületes leszek magam is: meg kell vallanom, a zsebembe bevarrt dokumentum nemcsak azt a szenvedélyes vágyat ébresztette bennem, hogy Verszilov segítségére siessek. Ma már világosan látom ezt, de már akkor is pirultam a gondolatra. Egy asszony lebegett előttem, gőgös nagyvilági dáma, akivel szemtől szembe találkozom, megvet és lenéz, mint az egérkét, és nem is sejti, hogy sorsa az én kezembe van letéve. Ez a gondolat már Moszkvában megrészegített, de különösen a vasúti kocsiban, ideutaztomban; ezt már fentebb megvallottam. Igen, gyűlöltem azt az asszonyt, de már szerettem is, mint áldozatomat, és ez mind igaz, ez csakugyan így volt. De hát ez már olyan gyerekség, amilyet még önmagamtól sem vártam volna. Akkori érzéseimet írom le, vagyis mindazt, ami akkor ment át az eszemen, amikor ott ültem a vendéglőben a néma csalogány alatt, és elhatároztam, hogy még aznap este föltétlenül szakítok velük. Hirtelen szégyenpír borította el arcomat, mikor eszembe jutott aznap délelőtti találkozásom azzal az asszonnyal. Szégyenletes találkozás! Szégyenletes, ostoba élményecske, amely - s ez a fő! - mindennél ékesszólóbban bizonyítja, milyen alkalmatlan vagyok az ügyre. Bebizonyosodott - így gondoltam akkor -, hogy nincs erőm ellenállni a legostobább csaléteknek, holott épp az imént mondtam Kraftnak, hogy megvan a „magam helye", a magam dolga, és ha három életem volna, azt is kevesellném. Büszkén mondottam ezt. Az még valamiképp megbocsátható lenne, hogy egy időre cserbenhagytam eszmémet, és belebonyolódtam Verszilov ügyeibe, de azért már csak saját butaságomat okolhatom, hogy ide-oda rohangálok, mint a megszédült nyúl, és belebotlom minden semmiségbe. Mi a fene vitt rá, hogy elmenjek Gyergacsovhoz, és ott szamárságokat fecsegjek, holott rég tudom magamról, hogy semmit sem tudok értelmesen, összefüggőn előadni, és tanácsosabb hallgatnom? És ott holmi Vaszin azzal vigasztal nagy bölcsen, hogy még „ötven esztendő áll előttem", tehát nincs miért búslakodnom! Kitűnő válasz, tagadhatatlanul, és becsületére válik vitathatatlan okosságának; kitűnő már csak azért is, mert a lehető legegyszerűbb, márpedig az ember az egyszerűt mindig csak a legvégén érti meg, amikor már minden bonyolultat és ostobát kipróbált - de én magamtól is tudtam ezt az ellenvetést, hamarabb tudtam, mintsem Vaszin kimondta, ezt a gondolatot már jó három esztendeje átéreztem, mi több: „eszmém" is részben ebből állt. Ilyesformán elmélkedtem akkor ott a kocsmában.

Rosszul éreztem magam, amikor járkálástól és töprengéstől kimerülten este, nyolc óra felé, hazaérkeztem anyámékhoz. Már egészen besötétedett, és az idő megváltozott; nem esett, de feltámadt az átkozott pétervári szél, a hátamba fújt mérgesen, csípősen, és port, homokot kavart körém. Mennyi mogorva arc az egyszerű emberek között, akik munkájukból, műhelyükből hazafelé igyekeznek kuckójukba! Mindegyiknek a maga mogorva gondja van az arcára írva, az egész tömegben nincs talán egyetlen közös, mindenkit egyesítő gondolat! Kraftnak igaza van: ki-ki a maga életét éli. Találkoztam egy kisfiúval, olyan pöttöm volt, hogy meglepett, ilyen késői órán hogyan járkálhat egyedül az utcán, alighanem eltévedt; egy egyszerű asszony megállt egy percre, hogy meghallgassa panaszát, de nem értette, széttárta kezét és továbbment, a gyermeket magára hagyta a sötétben. Oda akartam menni hozzá, de miért,

miért nem, megijedt tőlem és elszaladt. A házhoz közeledve elhatároztam, hogy soha többé nem megyek el Vaszinhoz. A lépcsőn felfelé menet azt kívántam, bárcsak kettesben találnám otthon anyámat, kedves húgomat Verszilov nélkül, hogy hazaérkezése előtt még szólhassak hozzájuk néhány jó szót, hiszen húgommal úgyszólván még egy bizalmas szót sem váltottam, amióta - egy hónapja - megérkeztem. Úgy történt, ahogy reméltem: Verszilov nem volt otthon...

4

Most, hogy feljegyzéseimben színre lép ez az „új szereplő” (tudniillik Verszilov), közlöm rövid életrajzát, amely egyébként semmit sem mond. Csak azért írom le, hogy az olvasó megértését megkönnyítsem, meg azért is, mert nem látom előre, hová iktathatnám be elbeszélésem további folyamán.

Egyetemet végzett, de azután belépett a testőrségbe, egy lovasezredbe. Feleségül vette Fanariotovát, és nyugdíjaztatta magát. Külföldre utazott, visszatérve Moszkvában élt nagyvilági fényűzésben. Felesége halálakor visszavonult falusi birtokára; ekkor került össze anyámmal. Azután sokáig élt valahol délvidéken. A krími háború kitörésekor ismét felöltötte a katonaruhát, de a Krím-félszigetre nem jutott el, és egész idő alatt nem vett részt ütközetben. A háború végeztével ismét nyugállományba került, külföldre utazott, ezúttal anyámmal, akit Königsbergben hagyott. Szegényke később iszonyodva, fejcsóválva beszélte el nekem, hogy teljes fél esztendőt töltött ott egyes-egyedül, csepp leánykájával, német nyelvismeret híján magánosan, mint a rengetegben, és a végén méghozzá pénz nélkül. Akkor érte ment Tatyána Pavlovna, és hazavitte Oroszországba, valahová a nyizsegorodi kormányzóságba. Verszilov később, az első felhívásra beállt határbírónak, és amint mondják, nagyszerűen végezte dolgát, de csakhamar otthagyta, és Pétervárott polgári pereket vitt. Andronyikov mindig nagyra becsülte képességeit, tisztelte őt, csak azt hajtogatta, hogy nem érti a jellemét. Verszilov később ezt a foglalkozását is abbahagyta, megint külföldre utazott, ezúttal hosszú időre, néhány esztendőre. Azután kezdődött szoros kapcsolata az öreg Szokolszkij herceggel. Anyagi helyzete ezalatt kétszer-háromszor gyökeresen megváltozott: hol szinte koldusbotra jutott, hol megint hirtelen meggazdagodott és felkapaszkodott.

Most, hogy idáig jutottam feljegyzéseimben, elhatároztam, hogy elmondom „eszmémet”. Most először írom le szavakkal, amióta megszületett bennem. Rászánom magam, hogy feltárjam olvasóm előtt megint csak azért, hogy a további megértést megkönnyítsem. Mert lassan nemcsak az olvasó zavarodik bele, hanem én magam, az író is belezavarodom lépteim bonyodalmas magyarázgatásába, ha nem fejtem ki, mi vitt rá, mi kényszerített rá e lépések megtételére. Ezzel az „elhallgatási fogással” tudatlanságomban ismét beleestem abba a regényírói „szépelgésbe”, amelyet feljegyzéseim elején kicsúfoltam. Pétervári regényem és megszégyenítő kalandjaim küszöbén elkerülhetetlenül szükségesnek érzem ezt a bevezetést. Nem a „szépelgés” vitt rá, hogy eddig elhallgassam, hanem a feladat lényege, illetve nehézsége; még most is, amikor mindaz elmúlt, ami elmúlt - még most is szinte képtelennek érzem magam rá, hogy eláruljam „eszmémet”. Meg aztán kétségkívül akkori formájában kell előadnom, vagyis úgy, ahogy akkor éreztem és elgondoltam, nem úgy, ahogyan most látom; újabb nehézség. Vannak dolgok, amelyeket elbeszélni szinte lehetetlen. És a legegyszerűbb, legvilágosabb eszméket a legnehezebb megérteni. Ha Kolumbus Amerika felfedezése előtt odaállt volna, hogy eszméjét elmagyarázza az embereknek, azt hiszem, sokáig nem értették volna meg. Nem is értették. Azzal, hogy ezt a példát felhozom, eszem ágában sincs magamat Kolumbushoz hasonlítani, s aki ezt következteti belőle, szégyellje magát; ennyi az egész.

Ötödik fejezet

1

Eszmém a következő: Rothschild akarok lenni. Felszólítom az olvasót, őrizze meg nyugalmát és komolyságát.

Ismétlem: eszmém az, hogy Rothschild akarok lenni, olyan gazdag akarok lenni, mint Rothschild; nemcsak éppen gazdag, hanem éppenséggel olyan gazdag, mint Rothschild. Minek, miért, mi célból: erről majd alább lesz szó. Egyelőre csak annyit, hogy célom elérése matematikailag biztosítva van.

Mi sem egyszerűbb ennél, a titok lényege két szóval kifejezhető: kitartás és folyamatosság.

- Ezt már hallottuk - mondják majd. - Nem újdonság. Minden német *Vater*[21] ezt hajtogatja gyerekeinek, Rothschild mégiscsak egy van, illetve volt (mármint a megboldogult James Rothschild, a párizsi, mert róla beszélek), *Vater*-ek pedig millió számra vannak.

Ezt válaszolnám:

- Azt állítják, hogy hallották, pedig voltaképp semmit sem hallottak. Egyben igazuk van ugyan: azt mondottam, hogy „mi sem egyszerűbb ennél", de elfelejtettem hozzátenni, hogy ugyanakkor mi sem nehezebb. A világ minden vallása, minden erkölcstana egyetlen tételben foglalható össze: „Szeresd az erényt, kerüld a bűnt." Van-e egyszerűbb ennél? Nos, cselekedjünk erényesen, kerüljük a bűnt, akár csak egyetlen bűnünket is... rajta, próbáljuk meg! Hát így vagyunk ezzel is.

Ezért van az, hogy számtalan *Vater* számtalan nemzedéken át hajtogathatja ezt a két varázsszót, a titok kulcsát, és Rothschild mégiscsak egyetlenegy van. Vagyis: erről van szó, de nem csak erről, és a *Vater*-ek mégsem azt hajtogatják, amit kell.

Kitartásról és folyamatosságról kétségtelenül ők is hallottak; de az én célom eléréséhez nem fateres kitartás, nem fateres folyamatosság szükséges.

Elég az a szó, hogy *Vater* - nem csak a németekről beszélek -, hogy családos, úgy él, mint mindenki más, kiadásai, kötelezettségei vannak, mint mindenki másnak, és már tudhatod, az efféle emberből Rothschild sosem lehet, csak mértékletes honpolgár. Én ezzel szemben világosan átérzem, hogy ha Rothschild leszek, vagy akár Rothschilddá *akarok* lenni, de nem fateresen, hanem istenigazából és komolyan - akkor már ezzel a puszta ténnyel kívül kerülök a társadalmon.

Évekkel ezelőtt az újságban olvastam, hogy egy volgai hajón meghalt egy koldus; mindenki ismerte azon a vidéken, rongyokba öltözött, alamizsnáért járt házról házra. Halálakor háromezer rubelt találtak a darócrongyaiba bevarrva, bankjegyekben. A minap megint olvastam egy koldusról: nemesi származék létére a kocsmákat járta, ott nyújtotta a markát. Letartóztatták, és ötezer rubelt találtak nála. Ebből mindjárt két közvetlen következtetést vonhatunk le: először, a *kitartó* gyűjtögetés, ha mindjárt csak kopejkákról van is szó, hatalmas összegeket eredményez (az idő itt nem számít), másodszor pedig még a pénzszerzés legprimitívebb formája is matematikailag biztos sikerrel kecsegtet, ha *folyamatosan* történik.

Ugyanakkor nyilván elég sok tiszteletre méltó, eszes és mértékletes ember található, akinek (bárhogyan vergődik) nincsen sem öt-, sem háromezer rubele, pedig veszettül akarná, hogy

[21] Apa.

legyen. Mi ennek a magyarázata? Világos: mert minden akarásuk ellenére sem *akarja* egyikük sem olyan mértékben, hogy például - ha másképp nem tudja összegyűjteni - koldussá legyen érette; és egyikük sem olyan kitartó, hogy - még ha felcsapott is koldusnak - az első így szerzett kopejkákat el ne költse arra, hogy egy karéj kenyérrel *többet* vegyen magának vagy családjának. Márpedig, ha az ember a pénzgyűjtésnek ezt a módját, vagyis a koldulást választja, akkor bizony kenyéren és són kell élni, hogy az ember ekkora összeget halmozhasson fel; nekem legalábbis ez a felfogásom. Nyilván így cselekedett a fentebb említett két koldus is: száraz kenyeret ettek, s jóformán a szabad ég alatt háltak. Kétségkívül nem volt az a szándékuk, hogy Rothschildok legyenek, csupán Harpagonok vagy Pljuskinok voltak a szó teljes értelmében, egyéb semmi; de a felhalmozásnak egészen más, tudatos formájához, a Rothschilddá-levés céljából történő felhalmozáshoz sem kell kevesebb szilárdság és akaraterő, mint amennyi abban a két koldusban volt. A *Vater*-ben sosincs ennyi akaraterő. Sokféle erő van a világon, sokféle az óhajtás és az akarás ereje is. Más hőfokon forr a víz, ismét más hőfok kell a vas vörös izzásához.

Ugyanaz a klastrom, ugyanazok az aszkétahőstettek. De itt csak érzés a rugó, nem eszme. Minek? Miért? Erkölcsös-e, nem csúfság-e egy életen át rongyokban járni, fekete kenyeret enni, ha valakinek ennyi pénze van? Később majd ezeket a kérdéseket is sorra veszem, most csak a cél elérésének módjairól akarok beszélni.

Amikor kifundáltam „eszmémet” (melynek lényege épp a vörös izzás!), vizsgálgatni kezdtem magamat, alkalmas vagyok-e a klastromra, az aszkétaságra? Próbaképpen az első hónapban csupán kenyéren és vízen éltem. Egy napra mindössze két és fél font fekete kenyér jutott. Hogy próbámat véghez vihessem, be kellett csapnom az eszes Nyikolaj Szemjonovicsot és a jóakaratú Marja Ivanovnát. Marja Ivanovna legnagyobb bánatára és a tapintatos Nyikolaj Szemjonovics megütközésére ragaszkodtam hozzá, hogy ebédemet a szobámba hozzák. Ott aztán megsemmisítettem: a levest kiöntöttem az ablakon a csalán közé, vagy máshová, a húst az ablakon át a kutyának vetettem, vagy papirosba csomagolva zsebre vágtam, és azután kivittem a házból - és így tovább, mindennel. Mivel kenyeret az ebédhez jóval kevesebbet adtak két és fél fontnál, titokban vásároltam magamnak kenyeret. Kibírtam a hónapot, csak épp egy kicsit elcsaptam a gyomromat; a következő hónaptól fogva aztán a kenyér mellé levest is engedélyeztem magamnak; reggel és este pedig egy-egy pohár teát, és bízvást állíthatom, egy teljes esztendeig éltem így jó egészségben, jóllakottan, erkölcsileg pedig mámorosan, állandó titkos lelkesedésben. Cseppet sem sajnáltam a jó ételt, átszellemült boldogságban éltem. Az esztendő lejártával, miután meggyőződtem róla, hogy minden böjtöt kibírok, visszatértem a rendes kosztoláshoz, és megint a családdal együtt étkeztem. De nem értem be ezzel a próbatétellel, második próbát is tettem: a Nyikolaj Szemjonovicsnak fizetett tartásdíjamon kívül havi öt rubel zsebpénzt kaptam személyi kiadásaimra. Elhatároztam, hogy ennek az összegnek csak felét költöm el. Ez eléggé súlyos megpróbáltatásnak bizonyult, de több mint két esztendeig álltam, s amikor Pétervárra érkeztem, zsebemben - egyéb pénzeken kívül - hetven rubel volt, amit ezen az úton gyűjtöttem össze. Ez a két próbatétel óriási eredménnyel járt: meggyőződtem róla, hogy tudok annyira akarni, amennyire célom eléréséhez szükséges, márpedig, ismétlem, „eszmém” lényege ebben rejlik; minden további már gyerekjáték.

2

No de vegyük csak szemügyre a gyerekjátékot is.

Leírtam két próbatételemet; Pétervárott, amint olvasóm már tudja, harmadik próbát is tettem: elmentem egy árverésre, és egy csapással hét rubel kilencvenöt kopejka nyereségre tettem

szert. Ez persze nem volt igazi próba, csak afféle tréfa, szórakozás: arra vágytam, hogy elloptak egy rövidke percet a jövőtől, és kipróbáljam, hogyan fogok majd járni, cselekedni. Utam igazi kezdetét már Moszkvában, elhatározásom megszületésekor arra az időpontra halasztottam, amikor már teljesen szabad leszek; beláttam, hogy akármint gondolkozom is, előbb mégiscsak el kell végeznem legalább a gimnáziumot. (Az egyetemet, mint már említettem, feláldoztam.) Nem tagadom, titkos bosszúsággal utaztam fel Pétervárra: épphogy elvégeztem a gimnáziumot, életemben először szabadnak éreztem magam, és egyszer csak arra ébredtem, hogy Verszilov ügyei megint beláthatatlan időre elodázzák igazi munkám megkezdését! De ha bosszúsan utaztam is fel, igazi célom felől nyugodt voltam.

A gyakorlattal nem voltam ugyan tisztában; de három esztendeig töprengtem a dolgon, nem lehettek kétségeim. Százszor is elképzeltem, hogyan fogok hozzá: egyszer csak megjelenek egyik fővárosunkban, mint aki az égből pottyant le (kezdetnek a mi fővárosainkat szemeltem ki, mégpedig közelebbről Pétervárt, mert némi fejtörés után ezt láttam előnyösebbnek) - ott állok tehát, mint aki az égből pottyant, teljesen szabad vagyok, nem függök senkitől, egészséges vagyok, és zsebemben száz rubel lapul kezdeti forgótőkéül. Száz rubelnél kevesebbel nem kezdhetem, akkor túlságosan távoli időpontra halasztódnék az első, kezdeti sikerek korszaka. A száz rubelen kívül fegyvereim - mint már ismeretes - a következők: bátorság, kitartás, folyamatosság, teljes magány és titoktartás. A magányosság is elsőrendűen fontos: az utolsó pillanatig sehogy se szíveltem az emberi társaságot, kapcsolatokat; általánosan szólva, „eszmém" megvalósításához okvetlenül egyedül akartam hozzálátni, ezt *sine qua non*[22] feltételemül szabtam. Nehezen tűröm az embereket, emberek között nyugtalan a lelkem, márpedig a nyugtalanság ártana ügyemnek. Általában mindmostanáig, egész életem folyamán, mindig igen ügyesen tudtam bánni az emberekkel - ábrándjaimban; de mihelyt a megvalósításra került sor, rendkívül ostobán viselkedtem. Felháborodva és őszintén megvallom: mindig elárultam magam szavaimmal, ajtóstul rontottam a házba, azért is szántam el magam, hogy kerülöm az embereket. A nyereség: függetlenség, lelki nyugalom, világos célkitűzés.

Az átkozottul magas pétervári árak ellenére egyszer s mindenkorra eltökéltem, hogy tizenöt kopejkánál többet nem költök élelemre, és előre tudtam, hogy állom szavamat. Az élelem kérdését hosszan, alaposan megfontoltam; elhatároztam például, hogy olykor két nap egymás után csak kenyeret és sót eszem, de azután harmadnap elköltöm mindazt, amit e két nap alatt megtakarítottam. Úgy képzeltem, ez egészségesebb táplálkozást biztosít, mint az örökös egyforma böjtölés, a napi tizenöt kopejkás minimum. Hogy élhessek, szükségem volt továbbá egy kuckóra - kuckóra a szó legszorosabb értelmében, pusztán azért, hogy éjszaka kialhassam magam, és ítéletidőben valahová bebújhassak. Úgy terveztem, hogy az utcán élek, és szükség esetén menedékhelyen éjszakázom, olyan éjjeli menedékhelyen, ahol a szálláshoz karéj kenyeret, pohár teát is adnak. Pénzemet olyan alaposan elrejtem, hogy a kuckóban, a menedékhelyen senki el nem lophatja tőlem; ó, még csak nem is sejtenék, hogy van, ezért kezeskedem! „Hogy engem meglopjanak? Csak én ne lopjak meg valakit!" - hallottam egyszer az utcán egy víg kedélyű csavargó szájából. Persze csak óvatosságát, ravaszságát vonatkoztatom magamra; lopni nem szándékozom. Mi több: még Moszkvában talán „eszmém" keletkezésének legelső napján eltökéltem azt is, hogy uzsorás sem leszek, pénzt sem zálogra, sem százalékra nem kölcsönzök, arra valók a zsidók, meg az oroszok közül azok, akik jellemnek, értelemnek egyaránt híjával vannak. Zálog és kamat köznapi, fantáziátlan dolog.

Öltözködésemet illetően úgy határoztam, hogy két rend ruhám lesz: egy köznapi, egy ünneplő. Ha már beszereztem, tudom, sokáig viselem; két és fél évig tanulmányoztam a ruhaviselés

[22] Elengedhetetlen feltétel.

megfelelő módját, és megtaláltam a titok nyitját: ahhoz, hogy a ruha mindig új maradjon, és ne kopjék el, gyakran kell kefélni, lehetőleg hatszor-hétszer napjában. A szövet nem fél a kefétől, ezt bízvást állíthatom, ellenben annál jobban fél a portól meg a piszoktól. A por végeredményében kő, ha mikroszkóp alatt vizsgáljuk, a kefe pedig akármilyen erős, mégis közel áll a gyapjúhoz, állati szőr. A helyes cipőviselés titkát is megfejtettem: körültekintőn kell lépkedni, lábunkat egész talpával egyszerre a földre helyezni, lehetőleg sohasem oldalozva. Két hét alatt megtanulható; azután már öntudatlanul is így jár az ember. Ezzel a módszerrel a cipő átlagosan egy harmaddal hosszabb ideig viselhető. Két esztendő tapasztalata.

Mindezek után megkezdődhet maga a tevékenység.

A következő feltételezésből indultam ki: van száz rubelem. Pétervárott annyi az árverés, viszonteladás, az apró zsibárus meg a rászorult ember, hogy amit ennyiért meg ennyiért veszek, azt kétségtelenül valamicskével drágábban adhatom tovább. Az albumon hét rubel kilencvenöt kopejkát kerestem, két rubel öt kopejka befektetett tőke ellenében. Ezt az óriási hasznot kockázat nélkül szereztem: a vevő szemén láttam, hogy nem áll el szándékától. Tisztában vagyok vele, hogy ez véletlen csupán; de az ilyen véletlenekre vadászom majd, hiszen azért akarok az utcán élni. Tegyük fel, hogy az efféle eset eléggé ritka - mindegy; főszabályul egyrészt azt tűzöm ki magamnak, hogy sohase kockáztassak, másrészt, hogy mindennap föltétlenül valamivel többet keressek a létfenntartásomra megállapított minimumnál, nehogy egyetlen napra is megszakadjon a felhalmozás.

Azt mondhatja erre valaki: mindez merő ábránd, ön nem ismeri az utcát, lépten-nyomon becsaphatják. De van akaratom, jellemem, márpedig az utca tudománya is olyan tudomány, mint a többi, kitartással, figyelemmel, tehetséggel elsajátítható. A gimnáziumban a hetedik osztályig az elsők között voltam, kivált a matematika volt erős oldalam. Szabad-e olyan bálványmagasságba emelni a tapasztalatot meg az utca tudományát, hogy ennek hiányából máris bizonyos balsikert jósoljon valaki? Mindig azok jósolnak így, akiknek semmiféle tapasztalatuk nincsen semmilyen téren, sosem kezdtek önálló életet, hanem a meglevőből sanyarogtak. „Ha az egyik beverte az orrát, a másik is beveri." Nos, én nem verem be. Jellemem erős, kellő figyelemmel mindent megtanulok. Elképzelhető-e, hogy szüntelen kitartással, szüntelen éberséggel, szüntelen gondoskodással és számítással, lázas tevékenységgel és futkosással az ember ne jusson el végül is odáig, hogy naponta egy megtakarítható húszkopejkást megkeressen?! Megfogadtam azt is, hogy sosem török a lehető legnagyobb nyereségre, hanem mindig megőrzöm hidegvéremet. Ha aztán már egy-két ezrest megkerestem, természetesen akarva-nemakarva is abbahagynám a közvetítést, az utcai felvásárlást. Ma még nem ismerem eléggé a tőzsdét, a részvényeket, bankügyleteket, az üzleti élet csínját-bínját. Ezzel szemben bizonyosan tudom, hogy a maga idején majd mindenkinél jobban megtanulom ezt az egész tőzsde- meg bankszakmát, ez a tudomány csakúgy, egyszerűen, magától bukkan fel, mégpedig azért, mert a helyzet megérett rá. Nem kell ahhoz isten tudja, mekkora nagy ész, sem holmi salamoni bölcsesség! Ha megvan az erős jellem, akkor tudás, ügyesség, szakismeret már önként adódik. Csak az „akarás" ne lanyhuljon el.

És főként kockáztatni nem szabad, ehhez kell az erős jellem. Nemrégiben, már az én ottlétemkor, Pétervárott vasúti részvényeket lehetett jegyezni; akinek sikerült részvényeket jegyeznie, sokat keresett. A részvények egy ideig emelkedtek. No mármost, ha valakinek - teszem - nem sikerült a jegyzéskor részvényt szereznie, vagy mohóságában több részvényre akart szert tenni, és meglátja az én kezemben a részvényeket, netán felajánlja nekem, hogy megveszi, ennyi meg ennyi százalékkal magasabb áron. Nos, én feltétlenül azonnal eladnám neki. Persze sokan kinevetnének: miért nem várt, tízszer annyit kereshetett volna az üzleten. Igaz, igaz, de az én nyereségem biztosabb, mert már a zsebemben van, az önöké pedig még a

levegőben lóg. Azt is mondják majd, hogy így nem lehet sokat keresni. Már bocsássanak meg, de itt van az önök nagy tévedése, a mi Kokoreveink, Poljakovjaink, Gubonyinaink közös nagy tévedése. Jegyezzék meg jól: a kitartó és folyamatos pénzkereset és felhalmozás többet ér, mint a pillanatnyi nagy haszon, még ha száz százalékos is!

Nem sokkal a francia forradalom előtt felbukkant Párizsban egy bizonyos Law, és elvileg zseniális tervvel állt elő (noha a valóságban szörnyű bukás lett belőle). Egész Párizs lázas izgalomban élt, Law részvényeit elkapkodták, szinte gyilkolták értük egymást az emberek. A házba, ahol a jegyzést megnyitották, úgy ömlött a pénz egész Párizsból, mint a zsákból, végül már a ház sem bizonyult elég nagynak, a mindenféle rendű és rangú meg életkorú nép az utcán tolongott, burzsoá és nemes, öreg és gyermek, grófnő, márkinő, utcanő - mindezek tomboló, félőrült tömeggé verődtek össze, mintha veszett kutya marta volna meg valamennyiüket, sárba tapostak ott rangot, büszkeséget, faji előítéletet, becsületet és tiszta nevet; mindenki mindenét feláldozta (még a nők is), hogy néhány részvényhez jusson. Végül már az aláírást is az utcán folytatták, csakhogy nem volt min írni. Egy púposnak felajánlották, bocsássa rendelkezésükre púpját asztal helyett, hogy azon jegyezhessék a részvényeket. A púpos ráállt - képzelhető, milyen áron! Egy idő múlva (nem is kellett hozzá sok idő) mindenki tönkrement, a terv megbukott, az eszmét mindenestül elvitte az ördög, a részvények elértéktelenedtek. Ki nyert? Egyedül a púpos: mert ő nem részvényekben, hanem valódi, csengő Lajos-aranyakban kapta meg a díját. Nos, az a púpos - én vagyok! Volt hozzá lelkierőm, hogy koplaljak és kopejkánként összegyűjtögessek hetvenkét rubelt; lesz ahhoz is erőm, hogy a mindenkit magával ragadó lázas forgatagban megőrizzem hidegvéremet, és a nagy pénznél többre becsüljem a biztos pénzt. Csak kicsiségekben vagyok kicsinyes, nagy vállalkozásokban soha. Kicsiben gyakran elfogyott a türelmem, még „eszmém" keletkezése után is, de nagy tervekre mindig elégséges. Ha anyám reggel, hivatalba indulásom előtt langyos kávét tett elém, dühöngtem és gorombáskodtam, holott ugyanaz az ember voltam, aki egy álló hónapig kenyéren és vízen élt!

Egy szó mint száz: természetellenes volna, ha nem keresnék sokat, ha nem tanulnék meg keresni. Ugyancsak természetellenes volna, ha szüntelen és egyenletes felhalmozással, szüntelen körültekintéssel és józansággal, mértékletességgel és takarékossággal, egyre növekvő energiával a végén nem lenne belőlem milliomos. Mi egyébbel szedte össze a koldus az ezreseit, mint fanatikus lelkierővel és kitartással? És mivel volnék én rosszabb annál a koldusnál? „Végül nem bánom, ha nem is érek el semmit, ha számításom téves, ha megbukom és kudarcot vallok - mindegy, akkor is nekivágok. Nekivágok, mert úgy akarom." Így beszéltem Moszkvában.

Azt mondják talán, hogy itt nyoma sincs „eszmének", és az egészben nincsen semmi új. Én pedig azt válaszolom erre, ezúttal utoljára, hogy igenis rengeteg az eszme és rengeteg az új.

Ó, hiszen előre sejtettem, milyen elcsépelt lesz minden ellenvetés, és milyen elcsépeltségbe esem jómagam is, amikor eszmémet kifejtem: elvégre, mit sikerült kimondanom? Századrészét sem mondtam el annak, amit akartam; érzem, fejtegetésem durva és kapkodó, felületes és koromnál éretlenebb.

3

Hátra van még, hogy válaszoljak az afféle kérdésekre, mint „minek" és „miért", „erkölcsös-e ez az egész" és így tovább: megígértem, hogy minderre válaszolok.

Sajnálom, hogy olvasómnak csalódnia kell; sajnálom is, meg örülök is neki. Ám tudja meg, hogy „eszmém" céljába nem vegyül semmiféle bosszúvágy, semmi byroni - sem átkozódás,

sem az árvaság panasza, sem a fattyú bánatkönnyei, semmi efféle. Egy szó mint száz, ha feljegyzéseim egy regényes hajlamú hölgy kezébe kerülnek, a hölgy menten felhúzza az orrát. Mert „eszmém" egyetlen célja: a magány.

- De hiszen a magányt el lehet érni anélkül is, hogy az ember Rothschilddá váljék, és ezzel pöffeszkedjék. Mi köze ennek Rothschildhoz?

- Az, hogy a magányon felül hatalmat is kívánok.

Egy kis kitérő: az olvasó talán megretten nyílt vallomásomtól, és e naiv kérdés vetődik föl benne: hogyhogy nem pirul e sorok írója? Válaszom: írásomat nem szánom kiadásra, olvasóim legfeljebb tíz esztendő múlva lesznek, addigra pedig minden annyira kialakul, elmúlik, beigazolódik, hogy már nem lesz miért pirulnom. Ha feljegyzéseimben néha az olvasóhoz fordulok: ez csak fogás. Olvasóm képzelt személy.

Nem, „eszmém" nem törvénytelen származásomból fakadt, amelyért annyit ugrattak Touchard-éknál, nem szomorú gyermekéveim sugallták, nem a bosszú és nem a tiltakozás joga; mindennek csupán jellemem az oka. Azt hiszem, tizenkét esztendős korom óta, tehát jóformán világos öntudatom kialakulásától fogva, nem szerettem az embereket. Nem is mondom, hogy nem szerettem őket - de valahogyan terhemre voltak. Néha, tiszta perceimben, magam is elszomorodtam rajta, hogy még közelállóimnak sem tudok mindent elmondani, azazhogy tudni tudnám, de valahogy nem akarózik, belém szorul, mert bizalmatlan, mogorva és zárkózott vagyok. Azt is réges-régen, szinte gyerekkorom óta megállapítottam magamról, hogy gyakran vádolok másokat, nagyon is hajlamos vagyok rá, hogy másokat hibáztassak; de ezt a hajlamomat gyakran másik, átkozottul kínzó gondolat követte nyomon: „Vajon nem magam vagyok-e a hibás őhelyettük?" És milyen gyakran vádoltam magamat ok nélkül! Nehogy efféle kérdéseket kelljen eldöntenem, természetesen inkább a magányt kerestem. Meg aztán bárhogyan igyekeztem, nem leltem örömet az emberek társaságában - márpedig igyekeztem: kortársaimat, pajtásaimat kivétel nélkül magamnál alacsonyabb értelmi színvonalon állónak éreztem; nem emlékszem egyetlen kivételre sem.

Igen, borongós kedély vagyok, mindig bezárkózom. Többnyire menekülni szeretnék a társaságból. Talán valamikor jót teszek majd az emberekkel, de gyakran a legcsekélyebb okot sem látom, amiért jót tegyek velük. Igazán nem olyan kiválók az emberek, hogy annyit kelljen törődni velük. Miért nem közelednek nyíltan, egyenesen, miért kell föltétlenül énnekem közelednem hozzájuk? - ez a kérdés vetődött föl bennem újra meg újra. Hálás természet vagyok, és ezt már száz bolondsággal bebizonyítottam. Az őszintének azon nyomban őszinteséggel válaszolnék, és tüstént szívembe zárnám. Meg is tettem nemegyszer; de mindenki becsapott, és gúnyosan elfordult tőlem. Mind közül a legőszintébb Lambert volt, aki annyit vert gyerekkoromban, de ő is csak őszinte gazember és haramia volt, s őszintesége is csupán butaságából eredt. Így vélekedtem Pétervárra érkeztemkor.

Gyergacsovtól kijövet (de mi az ördögnek is mentem el hozzá) Vaszinhoz csatlakoztam, és hirtelen fellobbanásomban agyba-főbe dicsértem. És mi történt? Aznap este már éreztem, hogy sokkal kevésbé szeretem. Miért? Azért, mert agyba-főbe magasztaltam, és ezáltal megalázkodtam előtte. Pedig az ember azt hinné, épp megfordítva állunk: ha valaki olyan nagylelkű és igazságos, hogy a másiknak még a maga kárára is megadja, ami megilleti, akkor az a valaki a maga emberi méltóságában értékesebb mindenki másnál. Nos, beláttam, és mégis kevésbé szerettem Vaszint, sokkal, de sokkal kevésbé; szántszándékkal választok olyan példát, amelyet az olvasó már ismer. Még Kraftra is holmi keserű-savanyú érzéssel gondoltam vissza, amiért kivezetett az előszobába, és ez így maradt egészen másnapig, amikor minden kiderült, és már nem lehetett rá haragudni. A gimnázium alsó osztályaitól fogva úgy volt, hogy

mihelyt egyik társam felülmúlt akár tudásban, akár csattanós válaszokban, akár testi erőben, már nem beszéltem és nem barátkoztam vele tovább. Nem mondhatom, hogy meggyűlöltem vagy balsikerét kívántam; de elfordultam tőle, mert ilyen a természetem.

Igen, világéletemben hatalomra szomjaztam, hatalomra és magányra. Már olyan korban is erről ábrándoztam, amikor igazán mindenki a szemem közé nevetett volna, ha történetesen felismeri, hogy mi lakik elmémben. Ezért kívántam annyira a titkolózást. Teljes lelkemből ábrándoztam, annyira, hogy nem maradt időm a társalgásra; ebből arra következtettek, hogy emberkerülő vagyok, szórakozottságomból pedig még gyalázatosabb következtetéseket vontak le - noha rózsás arcom az ellenkezőjét bizonyította.

A legboldogabb akkor voltam, amikor este lefeküdtem, fejemre húztam a paplant, és végre egyedül, teljes magányban, körülöttem cirkáló lármás emberek nélkül újjáteremthettem az egész életemet. A szenvedélyes ábrándozás kísérte utamat mindaddig, amíg „eszmémet" föl nem fedeztem; akkor ostoba ábrándjaim egyszeriben megokosodtak, és a regény ábrándos formája helyett a valóság józan és értelmes köntösébe öltöztek.

Minden egyetlen céllá olvadt össze. Ábrándjaim egyébként azelőtt sem voltak éppenséggel nagyon ostobák, noha százával, ezrével termettek. Voltak kedvenceim... Egyébként nem sorolhatom fel valamennyit.

Hatalom! Gondolom, sokan nevetnének, ha megtudnák, hogy a magamféle „senki" hatalomra tör. De még meglepőbbet is mondok: legkorábbi ábrándjaimtól fogva, azaz kisgyermekkorom óta sosem képzeltem magam másképp, mint az első helyen - mindig, az életnek minden helyzetében. Még egy különös vallomással tartozom: ez talán mind a mai napig is így van. S azt is megjegyzem, hogy még bocsánatot sem kérek.

„Eszmém" lényege, ereje épp abban rejlik, hogy a pénz az egyetlen út, amely még a senkit is az *első helyre* emeli. Talán nem is vagyok éppen senki, de tudom például a tükörből, hogy külsőm ártalmamra van, mert arcom köznapi. De legyek csak gazdag, mint Rothschild - ki törődik akkor a külsőmmel? Elég ha füttyentek, és száz meg száz nő repül hozzám, kínálja szépségét. Szentül hiszem, hogy a végén a nők maguk is szépnek látnak, ráadásul teljesen őszintén. Tegyük fel, eszes vagyok. De legyek bár olyan okos, hogy - amint mondani szokás - hétaraszos a homlokom, a társaságban feltétlenül akad valaki, akinek a homloka nyolcaraszos, és végem van. Ha ellenben Rothschild vagyok, mit számít az a nyolcaraszos bölcs? Szóhoz sem jut mellettem! Tegyük fel, szellemes vagyok; de ott van mellettem Talleyrand, Piron, és elhomályosít. Legyek csak Rothschild - hol marad Piron, sőt bízvást állíthatom, hol marad Talleyrand? A pénz, igaz, zsarnoki hatalom, de ugyanakkor legmagasabb fokú egyenlőség is, ebből származik ereje. A pénz kiegyenlít minden egyenlőtlenséget. Mindezt már Moszkvában eldöntöttem.

Ebben az elgondolásban sokan talán csak pimaszságot, erőszakot látnak, a jelentéktelenség diadalát a tehetség fölött. Egyetértek: a gondolat vakmerő (és ezért édes). Ám legyen, ám legyen: azt hiszik, azért kívántam akkor a hatalmat, hogy föltétlenül lesújtsak, bosszút álljak? Köznapi ember bizonyosan így járt volna el. Mi több, szentül hiszem, hogy száz meg száz tehetséges, eszes ember, ha hirtelen a nyakába szakadnak Rothschild milliói, és váratlanul ilyen magas polcra kerül, nem állja meg a próbát, és éppen úgy viselkedik, mint a köznapi átlag, vagyis ádázul zsarnokoskodik. Az én eszmém egészen más. Én nem félek a pénztől; engem nem hajt rabigába, és nem késztet rá, hogy másokat rabigába hajtsak.

Nekem nem kell pénz, pontosabban: nem a pénz kell, de nem is a hatalom; csak az kell, amit hatalommal szerzünk, és amit hatalom nélkül lehetetlenség megszerezni: az erő magányos, biztos tudata! Íme, a szabadság legteljesebb meghatározása, amelyen annyit fáradozik a világ!

Szabadság! Leírtam végre ezt a nagy szót... Igen, az erő magányos tudata lelkesítő, nagyszerű dolog. Erős vagyok, nyugodt vagyok. Jupiter kezében a mennykő, de lám: Jupiter nyugodt, ritkán hallani, hogy mennydörög. A bolond azt hihetné, hogy alszik. De ültessenek Jupiter helyébe holmi irodalmárt vagy buta falusi asszonyt: a mennydörgős mennykő felveri a világot!

Ha meglenne a hatalmam - okoskodtam -, nem is élnék vele: kijelentem, hogy önként mindenütt az utolsó helyet foglalnám el. Rothschild létemre ócska kaputban, paraplével járnék. Bánnám is én, hogy taszigálnak az utcán, hogy ugrándozva kell átbukdácsolnom a sáron, nehogy a bérkocsik elgázoljanak. A tudat, hogy Rothschild vagyok, valósággal mulattatna olyankor. Tudom, hogy olyan ebédet ehetnék, mint senki más, a világ első szakácsa készítené: beérem a tudattal, eszem egy karéj kenyeret egy szelet sonkával, és jóllakom a tudattal. Már most is így gondolkozom.

Nem én hajbókolok majd az arisztokrácia előtt, hanem az arisztokraták hajbókolnak előttem; nem én járok a nők után, hanem ők hajszolnak, mint az áradás, s felkínálnak mindent, amit nő csak kínálhat. A közönségesek a pénzemért sereglenek körém, az okosakat a kíváncsiság vonzza: érdekli őket a büszke, zárkózott, közönyös férfi. Gyengéden bánok emezekkel is, meg amazokkal is, talán pénzt is adok nekik, de nem fogadok el tőlük semmit cserébe. A kíváncsiság szenvedélyt szül, talán még szenvedélyes szerelmet is gerjesztek némelyikben. De tőlem nem kapnak semmit, annyit mondhatok - legfeljebb ajándékot. És csak annál érdekesebbé válok a szemükben.

...Tudom, mit érek:
S nekem elég ez öntudat...

Különös: ez a kép (egyébként hiteles) már tizenhét esztendős koromban is lelkesített.

Senkit sem akarok s nem is fogok elnyomni és gyötörni; de tudom, ha ezt vagy amazt, ellenségemet, tönkre akarnám tenni, senki sem akadályozhat meg benne, sőt mindenki a rendelkezésemre állana - s ez a tudat ismét elég. Még bosszút sem állnék senkin. Sosem értettem, miért fogadta el James Rothschild a bárói rangot. Minek, mi végre? Hisz anélkül is mindenkinél magasabban állt! „Hadd sértsen meg az a pimasz generális a postaállomáson, ahol mindketten lovakra várunk; ha tudná, ki vagyok, maga szaladna befogni és ugrana, hogy fölsegítsen szerény határomba! Megírták, hogy egy külföldi gróf vagy báró egy osztrák vasútvonalon egy ottani bankárnak a lábára az utasok szeme láttára húzta fel a cipőt, és a bankár volt olyan közönséges, hogy ezt elfogadta. Mit bánom én, hogy az a félelmetes szépség (igen, félelmetes - van ilyen szépség!), a gőgös, gazdag arisztokrata leány, aki véletlenül összetalálkozik velem hajón vagy egyebütt, rosszallón sandít rám, felhúzza az orrát, és méltatlankodva meglepődik, hogyan kerül melléje, az első osztályra, ez a szerény, kopott senkiházi, aki könyvébe vagy hírlapjába bújik! Ó, ha tudná, ki ül mellette! És megtudja - föltétlenül megtudja, és akkor önként telepszik mellém, szerényen, szelíden, alázatosan, keresi pillantásomat, és mosolyom boldoggá teszi...” Szándékosan sorolom itt fel ezeket a korai képeket, hogy megvilágítsam velük elgondolásomat; de a képek fakók és talán laposak. Csak a valóság igazol mindent.

Azt mondják majd, ostobaság így élni: miért ne laknék palotában, miért ne vinnék nagy házat, miért ne gyűjtenék társaságot magam köré, miért ne házasodnék, miért ne legyek „tényező”? De mi lesz akkor Rothschildból? Olyanná válik, mint mindenki más. Az „eszme” szépsége, erkölcsi ereje odavész. Már gyermekkoromban megtanultam könyv nélkül Puskin „Fukar lovag”-jának monológját; ennél kiválóbbat eszmei tekintetben sohasem írt Puskin! Ma is ugyanúgy vélekedem.

„Eszménye azonban alacsonyrendű - mondják megvetően. - Pénz, gazdagság! Hol van ez a társadalom javától, a humanista hősiességtől!”

De kérem, ki, tudja előre, hogyan használnám fel vagyonomat? Miért volna erkölcstelen és alacsonyrendű, hogy azok a milliók zsidókézből, mocskos és ártalmas kezekből egy józan és jellemes aszkéta kezébe kerülnek, aki éber figyelemmel kíséri a világot? Ez a sok ábránd és találgatás a jövőről ma mind regénynek hangzik még, s talán rosszul teszem, hogy leírom, jobb lenne, ha a koponyámon belül maradna; azt is tudom, hogy ezeket a sorokat talán senki sem olvassa el, de ha valaki mégis elolvasná, vajon elhinné-e, hogy a végén talán mégsem bírnám elviselni Rothschild millióit? Nem azért, mert megfojtanának, hanem egészen más értelemben, épp ellenkezőleg. Ábrándjaimban már nemegyszer elérkeztem ahhoz a pillanathoz, a távoli jövőben, amikor tudatom már túlságosan kielégül, a hatalom pedig nem bizonyul elégnek. Akkor - nem unalmamban, nem céltalan világfájdalmamban, hanem azért, mert határtalanul kívánom a még nagyobbat - akkor szétosztom majd millióimat az emberek között; ám rendelkezzék vagyonom fölött a társadalom, én pedig... én pedig ismét elvegyülök a senkik közé! Talán én leszek az a koldus, aki meghalt a hajón, azzal a különbséggel, hogy rongyaimba bevarrva nem találnak semmit. A tudat, hogy milliók voltak kezemben és odadobtam, sárba tapostam őket - ez a tudat táplálna, miként a holló, pusztaságomban. Ez az okoskodás már most is készen áll bennem. Igen, „eszmém” az az erőd, amelybe mindig és mindenkor elrejtőzhetem az emberek elől, akár hajón haldokló koldus létemre is. Íme, ez az én poémám! Tudják hát meg, hogy *mindent*, amit kívánok (ha bűnösen is) - mindent el kell érnem, csak azért, hogy *önnönmagamnak* bebizonyítsam: van erőm lemondani róla.

Kétségkívül azt válaszolják erre, hogy ez már költészet, úgysem engedem ki a kezemből a milliókat, ha történetesen hozzájutok, és nem változom szaratovi koldussá. Az is meglehet, hogy nem engedem ki a kezemből; itt csupán eszmém irányát vázoltam fel. De immár teljes komolysággal hozzáteszem: ha a vagyongyűjtésben olyan összegig jutnék él, mint Rothschild, akkor csakugyan megtörténhet, hogy mindenemet odadobom a társadalomnak. (Rothschildi összegen alul ezt egyébként nemigen lehetne megtenni.) Nem a felét adnám oda, mert abból csak unalmas közhely sülne ki: utána félolyan gazdag volnék; egyéb semmi; nem, mindent odaadnék, az utolsó kopejkáig, mert koldussá válván egy csapással kétszer olyan gazdaggá lennék, mint Rothschild! Ha valaki nem érti, nem tehetek róla; magyarázni nem szándékozom.

„Fakirság, a gyengeség és jelentéktelenség költészete, a tehetségtelenség és középszer diadala!” - így ítélnek majd az emberek. Igen, nem tagadom, részben csakugyan a tehetségtelenség és középszer diadala, de korántsem a gyengeségé. Szeretnék látni valakit, éppenséggel egy tehetségtelen, középszerű valakit, aki megáll a világ előtt, és mosolyogva így szól: ti mind Galileik és Kopernikusok vagytok, Nagy Károlyok és Napóleonok, Puskinok és Shakespeareek, udvarnagyok és táborszernagyok, én pedig a megtestesült középszer és tehetségtelenség, és mégis magasabban állok nálatok, mert ti magatok hódoltatok meg előttem. Megvallom, olyan végletekig vittem ezt az elképzelést, hogy gondolatban még a műveltséget is töröltem belőle. Úgy gondoltam, még szebb az egész, ha a szóban forgó egyén mindennek a tetejébe ocsmányul műveletlen is. Ez a túlhajtott ábránd azután már tanulmányi eredményeimre is kihatott a hetedik gimnáziumban; merő fanatizmusból abbahagytam a tanulást, mert úgy tetszett, a műveltség hiánya mintegy megszépíti eszményképemet.

Azóta megváltoztattam nézetemet ezen az egy ponton: a műveltség nem árt.

Uraim, hát olyan nehezükre esik a független gondolkodás, még a legcsekélyebb mértékű is? Boldog, akinek van szépségeszménye, még ha téves is! De a magamében hiszek. Csak az a baj, hogy nem úgy fejtettem ki, ahogyan kellene, hanem ügyefogyottan, iskolásan. Tíz esztendő múlva persze már jobban tudnám elmondani. De ezt azért elteszem emlékül.

4

„Eszémmel” tehát végeztem. Ha rosszul, felületesen írtam le, a hibás én vagyok és nem az „eszme”. Megállapítottam már, hogy a legegyszerűbb eszméket a legnehezebb megérteni; most hozzátehetem, hogy kifejteni is a legnehezebb, annál is inkább, mert „eszmémet” még régebbi állapotában írtam le. Az eszmékre nézve azonban ellenkező törvény is érvényes: a banális, kérészéletű eszmék rendkívül gyorsan terjednek, az utca, a tömeg gyorsan felfogja őket; mi több, nagyszerűnek, lángeszűnek vélik ezeket az eszméket - de csupán felbukkanásuk napján. Ami olcsó, nem tartós. A gyors megértés az elcsépeltség jele. Bismarck eszméjét egyik napról a másikra zseniálisnak, magát Bismarckot lángelménének kiáltották ki, de ez a gyorsaság gyanús; várjuk meg, milyen lesz Bismarck egy évtized múltán, akkor majd meglátjuk, mi marad az eszméjéből, sőt talán magából a kancellár úrból is. Ezt a cseppet sem idevágó és az ügyhöz nem tartozó megjegyzést természetesen nem hasonlatképpen, csupán emlékeztetőül iktatom ide. (Magyarázatom a túlságosan értetlen olvasónak szól.)

Most pedig elmondok két történetet, hogy ezzel bevégezzem „eszmém” ismertetését, és ezután semmi se zavarja elbeszélésem folyamatosságát.

Nyár derekán, júliusban, két hónappal pétervári utazásom előtt, amikor már teljesen szabad voltam, Marja Ivanovna megkért, menjek ki a Troickij-telepre egy ott lakó vénlány ismerősséhez egy bizonyos megbízással, mely annyira érdektelen, hogy nem érdemel bővebb ismertetést. Még aznap estefelé hazautaztomban a vasúti kocsiban feltűnt egy jelentéktelen, pattanásos fiatalember, amolyan piszkosbarna bőrű, barna hajú, eléggé divatos, de gondozatlan öltözékű. Azzal vonta magára a közfigyelmet, hogy minden kisebb és nagyobb állomáson kiszállt, és vodkát ivott. Utunk vége felé már egész vidám kompánia verődött köréje, egyébként eléggé szemét népségből. Különösen egy - ugyancsak pityókos - kalmár volt elragadtatva a fiatalembernek attól a képességétől, hogy szakadatlanul iszik, és mégsem rúg be. Roppantul meg volt elégedve a helyzettel egy szörnyen ostoba és szörnyen bőbeszédű legény is; német szabású ruhát viselt, és ocsmány bűzt árasztott - lakáj volt, amint utóbb megtudtam. Ez a legény összebarátkozott a fiatalemberrel, és minden állomáson felszólította: „Ideje vodkát inni” - s azzal felálltak mind a ketten, egymást átölelve. A vodkaivó fiatalember nemigen szólt, de egyre többen telepedtek köréje beszélgetni; ő csak hallgatta a többieket, vigyorgott, nyálasan heherészett, s időről időre, de mindig váratlanul furcsa hangot hallatott, „tür-lür-lü” vagy valami effélét, s eközben ujját rendkívül komikusan orrához emelte. Ezen mulatott olyan felségesen a kalmár, a lakáj, meg a többiek; valamennyien hangosan, fesztelenül hahotáztak. Nehéz megérteni, hogy olykor min nevetnek az emberek. Én is odamentem, és magam sem tudom, hogy történt, de nekem is megtetszett az a fiatalember, talán azért, mert olyannyira semmibe vette az általánosan elfogadott, törvényerőre emelt illemszabályokat; egyszóval, nem láttam át mindjárt, hogy szamár, hanem ott mindjárt összetegeződtem vele, és kiszálláskor megtudtam, hogy este kilenc óra felé kimegy a Tverszkoj bulvárra. Volt diáknak mondotta magát. Én is kimentem a bulvárra, s ott a következő tréfára tanított: kettesben őgyelegtünk végig a bulváron, s csakhamar magános nőt pillantottunk meg; tisztességes nőt választottunk, nem másfélét, de mihelyt nem volt körülötte járókelő, melléje szegődtünk. Egy szót sem szóltunk hozzá, úgy helyezkedtünk, hogy új ismerősöm az egyik oldalán lépkedett, én a másikon, és mintha a hölgyet észre sem vennők, ártatlan képpel a lehető legtrágárabb társalgásba fogtunk. Mindent a nevén neveztünk, rendületlen nyugalommal, mintha ez így volna rendjén, s olyan részletekbe bocsátkoztunk, olyan ocsmány disznóságokat taglaltunk, hogy a legzüllöttebb kéjenc mocskos fantáziája sem tudna különbet kieszelni. (Mindezen ismereteket még az iskolában szereztem persze, még a gimnázium előtt, de csupán szóban, nem tettben.) A nő megijedt, sietett elmenekülni, de mi is meggyorsítottuk lépteinket, és folytattuk játékunkat. Áldozatunk mit sem tehetett, nem is kiálthatott: tanú sehol, meg aztán furcsa is lenne emiatt

panaszkodnia. Ilyen szórakozásokkal telt el nyolc nap; nem is értem, miért tetszett ez akkor nekem, valójában nem is tetszett, csak úgy - belesodródtam. Eleinte eredetinek láttam a játékot, olyasminek, ami megbontja az élet mindennapi, nyárspolgári kereteit; meg aztán gyűlöltem a nőket. Egyszer elmondtam a diáknak, amit Jean-Jacques Rousseau közöl vallomásaiban: hogy már fiatal korában szeretett a sarokba húzódni, és lemeztelenítve mutogatni az arra járó nőknek testének azon részeit, amelyeket az ember általában eltakar. A diák megszokott „tür-lür-lü"-jével válaszolt. Észrevettem, hogy szörnyen tudatlan, és bámulatosan kevés dolog érdekli. Azt reméltem, felfedezek majd benne valami rejtett eszmét, de erről szó sem volt. Eredetiségét csakhamar fojtogató egyhangúságnak éreztem. Egyre kevésbé szerettem. Aztán minden váratlanul véget ért: egy este már koromsötétben, egy fiatal, alig tizenhat esztendős lánykához csatlakoztunk, aki félénken sietett végig a bulváron; tisztán, de szerényen volt öltözve, úgy lehet, keze munkájával tartotta el magát, és most munkahelyéről sietett haza anyjához, egy szegény, koros, sokgyermekes özvegyasszonyhoz; no de hagyjuk az érzelgősséget. A leány egy ideig csak elhallgatta, amit beszélünk, fejét lehajtotta, arcát eltakarta fátylával, és egyre jobban sietett, reszketve és félve; de egyszer csak megállt, hátravetette fátylát rendkívül csinos (már amennyire emlékszem rá), de sovány arcocskájáról; szeme villámokat szórt, ránk kiáltott:

- Aljas gazemberek!

Már-már elpityeredett, de aztán másképp fordult a dolog: meglendítette karját és kicsi, csontos kezével olyan derekasan pofonteremtette barátomat, hogy annál ügyesebbet már el sem lehet képzelni. Csak úgy csattant! Barátom nagyot káromkodott, és már-már rávetette magát a lányra, de én visszatartottam, és a kislány elmenekült. Mikor ott maradtunk, tüstént összeveszt-tünk, kimondtam mindent, ami az utóbbi napokban felgyülemlett bennem őellene; kijelentettem, hogy szánalmasan tehetségtelen és közönséges, és soha semmiféle eszmének csírája sem volt benne. Durva szitkokkal halmozott el... (egyszer elmagyaráztam neki törvénytelen születésemet), aztán szembeköptük egymást, azóta nem találkoztunk. Aznap este nagyon bosszankodtam, másnap már kevésbé, harmadnapra elfelejtettem az egészet. A leányka olykor eszembe jutott ugyan, de csak ritkán, futólag. De mikor megérkeztem Pétervárra, két héttel azután, egyszer csak felmerült előttem az egész jelenet, és akkor hirtelen úgy elszégyelltem magam, hogy a szó szoros értelmében a szégyen könnyei peregtek végig arcomon. Egész este, egész éjszaka gyötrődtem, bizonyos tekintetben még ma is gyötrődöm. Eleinte sehogy sem értettem, hogyan süllyedhettem akkor olyan gyalázatosan mélyre, és - ami még rosszabb - hogyan felejthettem el utóbb, az esetet, mért nem szégyenkeztem, bánkódtam miatta. Csak mostanában értettem meg, miről van szó: az „eszme" volt az oka. Röviden, azt a következtetést vontam le az egészből, hogy amikor elménket valami állandó, erős, szilárd idea tölti be, ami szüntelenül foglalkoztat, akkor ezáltal a világból mintegy pusztai remeteségbe vonulunk, s minden, ami történik, csak elsuhan mellettünk, eltörpül a lelkünk főtartalma mellett. Még az élményeket is helytelenül érzékeljük. No és - ez a fő - mindig van kifogásunk. Mennyit kínoztam anyámat abban az időben, milyen gyalázatosan otthagytam húgomat: „Eh mit, nekem itt az »eszmém«, minden egyéb mellékes, nem számít" - ilyesformán nyugtattam meg magam. Megsértettek, mégpedig fájdalmasan; sértődötten vonultam el, és egyszer csak eszembe jutott: „Eh, megaláztak, de mégis megvan az »eszmém«, és ők mit sem tudnak erről." Az „eszme" vigasztalt szégyenemben, megalázottságomban; de alávalóságom is mintegy megbújhatott mögötte; mindent megkönnyített, de mindent el is homályosított előttem. A jelenségek és események ilyen zavaros felfogása persze végső soron magának az „eszmének" is ártalmára lehet, egyebekről nem is szólva.

Most pedig elmondom a második esetet.

Marja Ivanovna tavaly április elsején neve napját ünnepelte. Estére néhány vendég érkezett, nagyon kevesen. Egyszer csak beszalad Agrafena, és lihegve jelenti, hogy a konyha előtt, a pitvarban egy kitett csecsemő pityereg, s ő nem tudja, mitévő legyen. A hír valamennyiünket felizgatott, kimentünk és megpillantottuk a kosárkát, benne három-négyhetes, síró leányka. Fogtam a kosarat, bevittem a konyhába, s a gyermek mellett levelet találtam: „Drága jótevőink, fogadják be jó szívvel ezt a leánykát, Arinának keresztelték; mi pedig vele együtt mindörökké hálakönnyeinket küldjük az Úr trónusa elejibe, és jókívánságainkkal üdvözöljük szent névünnepe alkalmából: ismeretlen hívei." Nyikolaj Szemjonovics, akit pedig annyira tiszteltem, ez alkalommal nagyon elszomorított: gondterhelt arcot vágott, és kijelentette, hogy a gyermeket azonnal lelencházba küldi. Elszorult a szívem. Marja Ivanovnáék igen takarékosan éltek, gyermekük nem volt, és Nyikolaj Szemjonovics mindig örült ennek. Óvatosan kivettem kosarából a csepp Arinocskát, és vállánál fogva fölemeltem; a kosárból orrfacsaró, savanykás szag áradt, a rég nem mosdatott csecsemő jellegzetes szaga. Előbb vitatkoztam Nyikolaj Szemjonoviccsal, majd hirtelen kijelentettem, hogy a magam költségére vállalom a kislányt. Nyikolaj Szemjonovics megszokott szelídségével ellentétben meglehetős szigorúan rám szólt, aztán tréfával ütötte el a dolgot, de a lelencházat illető szándékát nem másította meg. A végén mégis az én óhajtásom teljesült: ugyanabban az udvarban, de egy másik melléképületben, lakott egy földhözragadt szegény asztalos, már nem fiatal ember és iszákos; a felesége azonban fiatal és makkegészséges asszonyka volt, s nemrégiben halt meg néhány hetes korában egyetlen gyermeke, aki nyolc esztendei meddő házasság után született, ráadásul ugyancsak kislány volt, és szerencsés véletlen folytán ugyancsak Arinocskának keresztelték. Szerencsésnek mondom ezt a véletlent, mert ahogy a konyhában veszekedtünk, az asszony, hallván, hogy mi történt, beszaladt megnézni a talált gyermeket, s megtudván, hogy Arinocskának hívják, megesett rajta a szíve. Még nem apadt el a teje, kigombolta blúzát, és megszoptatta a csecsemőt. Odamentem hozzá, és kértem, vegye magához a gyermeket, havi tartásdíjat fizetek érte. Az asszony félt, hogy férje nem engedi meg, de éjszakára mindenesetre magához vette. Reggel az asztalos beleegyezett, megállapodtunk havi nyolc rubelben, és nyomban kifizettem neki előre az első hónapot; az asztalos még aznap elitta a pénzt. Nyikolaj Szemjonovics furcsán mosolygott ugyan, de hajlandó volt értem kezességet vállalni, hogy a havi nyolc rubelt rendszeresen fogom fizetni az asztalosnak. Oda akartam adni Nyikolaj Szemjonovicsnak biztosítékul a meglevő hatvan rubelemet, de nem fogadta el; egyébként tudta, hogy van pénzem, és megbízott bennem. Ezzel a tapintatos cselekedetével feledtette pillanatnyi összetűzésünket. Marja Ivanovna nem szólt, de csodálkozott, hogy ilyen gondot vállalok magamra. Ki kell emelnem finom tapintatukat: egyikük sem engedte meg magának a legcsekélyebb tréfát sem az üggyel és velem kapcsolatban, hanem olyan komolyan fogadták, ahogy illett. Mindennap legalább háromszor átszaladtam Darja Rogyionovnához, egy hét múlva pedig még három rubelt adtam neki saját kezébe, titokban, férje háta mögött. További három rubelért kis paplant, pelenkát vásároltam. De tíz nappal később a leányka megbetegedett. Mindjárt orvost hívtam, valami gyógyszert rendelt, egész éjjel vesződtünk, kínoztuk a csöppséget az utálatos orvossággal, másnap pedig az orvos kijelentette, hogy már késő, könyörgésemre - és talán szemrehányásaimra - elnéző fölénnyel így válaszolt: „Nem vagyok isten." A leányka nyelvét, ajkát, szájüregét apró fehér kiütés borította, estére meghalt, tágra nyílt, fekete szemével olyan szemrehányón nézett rám, mintha már mindent értene. Igazán nem is tudom, miért nem jutott eszembe, hogy lefényképezzem szegénykét holtan. Akár elhiszik, akár nem: nemcsak sirattam, valósággal vonítottam a fájdalomtól aznap este, pedig ezt máskor sosem engedtem meg magamnak; Marja Ivanovna pedig vigasztalni igyekezett, és ez alkalommal sem észleltem a gúny legkisebb jelét sem ő, sem férje részéről. Az asztalos kicsi koporsót tákolt össze: Marja Ivanovna fodrot varrt köréje, szép kis vánkost tett bele, én meg virágot vettem, beborítottam vele a gyermeket, úgy vitték ki a temetőbe szegény kis

bogárkámat, s akár hiszik, akár nem: a mai napig sem tudom elfelejteni. Utóbb azonban ez a - mondhatnám - váratlan esemény erősen gondolkodóba ejtett. Igaz, Arinocska nem került sokba: koporsóval, temetéssel, orvossal, virággal együtt, no meg azzal, amit Darja Rogyionovnának fizettem, mindössze harminc rubelembe. Ezt az összeget még pétervári utam előtt pótoltam, részben a negyven rubelből, melyet Verszilov útiköltségre küldött, részben némely holmim eladásából, s „tőkém" így végeredményében érintetlenül megmaradt. „De azért ha ilyen könnyen elterelődöm, nem jutok messzire" - gondoltam. A diákkal való históriámból kisült, hogy az „eszme" elhomályosíthatja az élményeket, és elvonhat a valódi élettől. Arinocska históriájából az ellenkezője sült ki: semmiféle „eszme" sem töltheti ki annyira az embert, legalábbis engem, hogy hirtelen meg ne torpanjak az életnek valamely megdöbbentő jelensége előtt, s egy csapásra föl ne áldozzam neki mindazt, amit esztendők fáradságos munkájával az „eszméért" tettem. Mind a két következtetés egymástól függetlenül megállja a helyét.

Hatodik fejezet

1

Reményem nem vált valóra maradéktalanul; Verszilovot nem találtam ugyan otthon, de anyámnál Tatyána Pavlovna üldögélt, tehát mégiscsak kívülálló személy. Nagylelkű hajlandóságom fele tüstént elpárolgott. Bámulatosan heves és változékony vagyok az efféle esetekben: elég egy hajszál vagy egy porszem, hogy jó szándékomat megsemmisítse, és rosszra változtassa. Rossz benyomásaim, sajnos, nem oszlanak el oly gyorsan, ámbár nem vagyok haragtartó. Amikor beléptem, futólag feltűnt, hogy anyám gyorsan félbeszakította beszélgetését Tatyána Pavlovnával, pedig úgy vettem észre, addig élénken társalogtak. Húgom alig egy perccel előttem jött haza munkájából, és még nem bújt elő szobácskájából.

A lakás három szobából állt. Az, amelyben a család rendszerint tartózkodott, a középső szoba vagy nappali, eléggé tágas volt, és majdnem csinosnak mondható. Párnázott vörös kanapé is volt benne, noha eléggé kopott (Verszilov nem állhatta a bútorhuzatot), néhány szedett-vedett szőnyeg, néhány asztal meg fölösleges kis asztalka. Ebből jobbra Verszilov szűk, kis egyablakos szobája nyílt; a hitvány íróasztalon használatlan könyvek, elfeledett írások hányódtak, előtte éppoly hitvány párnázott karosszék állt, egyik rugója eltört, és élesen kiállt, Verszilov sokat nyögött, szitkozódott is miatta. Ebben a szobában vetettek neki ágyat is, a párnázott, de ugyancsak elnyűtt díványon. Verszilov gyűlölte dolgozószobáját, azt hiszem, sosem tartózkodott ott, hanem inkább a nappaliban üldögélt órák hosszat tétlenül. A nappaliból balfelé éppolyan szűk szobácska nyílt, abban aludt anyám és húgom. A nappaliba folyosóról lépett be az ember, a folyosó másik vége a konyhába torkollt, ahol Lukerja tanyázott, a szakácsnő; amikor főzött, az egész lakást irgalmatlan égett olajszag töltötte be. Voltak percek, amikor Verszilov fennszóval átkozta életét, sorsát a szörnyű konyhaszag miatt, és ebben az egyben teljesen együttéreztem vele; én is utálom ezeket a szagokat, noha hozzám nem hatoltak fel: én tudniillik egy padlásszobában laktam, a tető alatt, ahová meredek, nyikorgó falépcsőn kellett felkapaszkodnom. Szobácskám különös ismertetőjegyei: félköríves ablak, alacsony mennyezet, viaszosvászon huzatú dívány, amelyre Lukerja éjjelente lepedőt terített, s vánkost tett a fejem alá; ezenkívül csak két bútordarab volt a szobámban, egyszerű festetlen asztal meg egy lyukas szalmaszék.

Itt-ott mégis maradt némi emléke a valaha volt jómódnak; a nappaliban például igen csinos porcelánlámpa díszelgett, a falon a drezdai Madonna nyomán készült gyönyörű nagy rézmetszet lógott, szemben vele a másik falon pedig óriási drága fénykép, mely a firenzei dóm bronzkapuját ábrázolta. A sarokban nagy ikonszekrény függött, benne ódon családi szentképek, az egyiket (a mindenszenteket ábrázolót) aranyozott ezüstfoglalat díszítette - ezt akarták zálogba tenni -, a másikat (a Szűzanya képét) pedig gyöngyhímes bársonyfoglalat. Az ikonok előtt mécses lógott, melyet ünnepnapokon meggyújtottak. Verszilov szemlátomást nem sokat törődött a szentképekkel, mármint igazi jelentőségük értelmében, csak olyankor hunyorgott, amikor a mécses fénye visszaverődött az aranyozott foglalaton, de akkor is fékezte magát, s csak halkan panaszkodott, hogy árt a szemének, de nem tiltotta meg anyámnak, hogy meggyújtsa a mécsest.

Többnyire szótlanul, mogorván léptem be, elnéztem valamerre a sarokba, és néha nem is köszöntem. Rendszerint korábban érkeztem haza, mint ez alkalommal, és ebédemet padlásszobámba tálalták. Ezúttal azonban belépve mindjárt megszólaltam: „Jó estét, mama” - amit azelőtt soha sem tettem, de azért restelkedésemben ezúttal sem szántam rá magam, hogy

egyenesen a szeme közé nézzek, és a szoba túlsó sarkába húzódtam. Nagyon fáradt voltam, de ezzel nem törődtem.

- Ez a faragatlan tuskó továbbra is éppolyan neveletlen, mint volt - zsémbelt Tatyána Pavlovna; azelőtt is örökké szapult, ez már szokássá vált közöttünk.

- Jó estét... - válaszolt anyám köszönésemre; szemlátomást zavarba jött attól, hogy üdvözöltem.

- Az ebéd régen kész - tette hozzá szinte ijedten. - Remélem, még nem hűlt ki a leves, és mindjárt szólok, hogy a húst... - Már ugrott volna, hogy kisiessen a konyhába, és egy hónapja talán először történt, hogy elszégyelltem magam, amiért olyan szolgálatkészen sürög-forog körülöttem, holott addig ezt magam követeltem.

- Nagyon szépen köszönöm, mama, de már ebédeltem. Egy kicsit pihenek itt, ha nem vagyok útban.

- Ó dehogyis... üljön csak le...

- És ne féljen, mama, nem fogok többé gorombáskodni Andrej Petroviccsal - vágtam a szavába.

- Uram, Teremtőm, micsoda nagylelkűség! - kiáltott fel Tatyána Pavlovna. - Szonya, galambocskám, hát még mindig magázod ezt a kölyköt? Ugyan kiféle-miféle, hogy ilyen tiszteletet érdemel, ráadásul a tulajdon szülőanyjától? Nézze meg az ember, hisz valósággal félsz tőle, nem szégyelled magad?

- Én is nagyon szeretném, mama, ha ezután tegezne...

- Jól van, akkor majd tegezlek - vágta rá sietve a mama. - Hisz én nem mindig... no, eztán már tudni fogom.

Fülig pirult. Arca néha csakugyan rendkívül vonzónak tetszett... Egyszerű, de cseppet sem együgyű arca volt, sápadt, vérszegény. Orcája sovány, szinte beesett, homlokán már redők gyülekeztek, de szeme körül még nyoma sem volt ráncnak, s eléggé nagy és tágra nyílt szeme mindig csendes, nyugodt fénnyel sugárzott; ez vonzott hozzá már a legelső naptól fogva. Azt is szerettem, hogy arcán nyoma sem látszott szomorúságnak vagy sértődöttségnek, ellenkezőleg, kifejezése szinte derűsnek lett volna mondható, ha nem izgul olyan gyakran, néha ok nélkül is, ha nem ijedezik, s ugrik fel helyéből semmiségekért, s nem fülel olyan riadtan a beszélgetés egy-egy váratlan fordulatára, amíg meg nem győződik róla, hogy minden változatlanul rendben van. A „rendben van" egyértelmű volt nála a „változatlannal". Csak ne változzék meg semmi, csak ne történjék semmi új, még ha örvendetes is! Az ember azt hihette, gyermekkorában nagyon ráijesztettek. Szemén kívül szerettem arca hosszúkás oválját is, és gondolom, ha járomcsontja valamicskével kevésbé áll ki, nemcsak fiatal korában, hanem még most is szépnek lehetett volna mondani. Még most sem volt több harminckilenc esztendősnél, de sötét-gesztenyeszín hajába már sok ezüst szál vegyült.

Tatyána Pavlovna látható felháborodással nézett rá.

- Így remegni egy taknyos kölyök előtt! Nevetséges vagy, Szofja, megmondom kereken, haragszom rád!

- Ugyan, Tatyána Pavlovna, mért támad így rá éppen most? Vagy talán csak tréfál, ugye? - tette hozzá anyám, mert bujkáló mosolyfélét látott meg Tatyána Pavlovna arcán. A néni szidalmait néha amúgy sem lehetett komolyan venni; de ha mosolygott, mindenesetre csak anyámra mosolygott, mert nagyon szerette jóságáért, és kétségtelenül észrevette, hogy engedé-

kenységem milyen boldoggá tette abban a pillanatban. Végre én is szükségesnek láttam, hogy megszólaljak:

- Igazán furcsának találom, hogy így rátámad az emberre, Tatyána Pavlovna, ráadásul éppen akkor, amikor hazaérkezve azt mondtam, „jó estét mama", amit azelőtt sose tettem.

Tatyána Pavlovna nyomban fölfortyant.

- Nézze meg az ember, és ezt még hőstettnek tekinti! Mit képzelsz, térden állva adjunk hálát, amiért egyszer életedben udvariasan viselkedtél? Meg aztán, miféle udvariasság ez? Miért nézel a sarokba, amikor belépsz? Azt hiszed, nem tudom, hogy dühöngsz, tombolsz előtte? Nekem is köszönhetnél, én pelenkáztalak, a keresztanyád vagyok.

Természetesen nem válaszoltam. Szerencsére épp abban a pillanatban lépett be a húgom, gyorsan hozzáfordultam:

- Liza, ma találkoztam Vaszinnal, felőled kérdezősködött. Ismered?

- Igen, tavaly Lugában ismerkedtünk meg - válaszolta egyszerűen; leült mellém, és barátságosan mosolygott rám. Nem tudom, miért, de úgy láttam, elpirult, amikor Vaszint említettem. Szőke leány volt, világosszőke, hajának színe nem hasonlított sem anyánkéra, sem apánkéra, de szeme és arcának oválja anyámra emlékeztetett. Kicsiny, szabályos, egyenes orrán kívül megemlítendő még egy sajátsága: apró szeplők voltak az arcán, holott anyámnál ennek nyomát sem leltem. Verszilovtól keveset örökölt, legfeljebb talán karcsú alakját, sudár növését és járása feltűnő kecsességét. Hozzám egy cseppet sem hasonlított: két ellentétes pólus.

- Három hónapig tartott az ismeretségünk Vaszin úrral - tette hozzá Liza.

- Miért mondod úgy, hogy Vaszin „úr", Liza? Elég ha úgy mondod Vaszin, nem kell hozzátenned, hogy „úr". Ne haragudjál, húgom, hogy kijavítlak, de fáj látnom, hogy a nevelésedet ennyire elhanyagolták.

- Komiszság ilyen megjegyzést tenni anyád előtt - fortyant fel Tatyána Pavlovna. - És ráadásul nem is igaz: cseppet sem hanyagolták el.

- Nem anyám ellen szólok - válaszoltam élesen. - Vegye tudomásul, mama, hogy én Lizát úgy tekintem, mint a maga második kiadását; épp olyan jóságos, bájos és becsületes lényt nevelt belőle, amilyen maga is bizonyára volt, amilyen ma is és amilyen haláláig lesz... Csak a külső pallérozottságról beszélek, ezekről az ostoba, de nélkülözhetetlen nagyvilági modor-kérdésekről. Azért vagyok felháborodva, mert ha Verszilov történetesen hallotta is, hogy Vaszint urazod, Liza, valószínűleg ki sem javítja, annyira dölyfös, és annyira nem törődik mivelünk. Ez az, ami felbőszít!

- Olyan, mint a medvebocs, és másokat nagyvilági modorra oktat! Ezek után, uram, ne merészelje többé anyja jelenlétében úgy mondani, hogy „Verszilov", sem az én jelenlétemben, mert nem tűröm! - villámlott Tatyána Pavlovna.

- Mama kérem, ma fizetést kaptam, ötven rubelt. Tessék, itt van, tegye el!

Odamentem hozzá, és odaadtam a pénzt; anyámon ismét erőt vett az aggodalmaskodás.

- Jaj, nem tudom, elfogadhatom-e! - szabódott, mintha félne hozzányúlni. Nem értettem.

- Már engedje meg, mama, ha a családhoz tartozónak tekintenek mind a ketten, akkor...

- Jaj, vétkeztem ellened, Arkagyij, megvallanám a bűnömet, csak hát félek tőled erősen...

Félénk, behízelgő mosollyal mondotta mindezt; én még mindig nem értettem, szavába vágtam:

- Igaz, tudja-e mama, hogy a bíróság ma döntött Andrej Petrovics perében Szokolszkijék ellen?

- Jaj, hogyne tudnám! - kiáltott fel anyám, és két kezét rémülten nyújtotta maga elé, tenyérrel kifelé (ez volt megszokott mozdulata).

- Ma? - hüledezett Tatyána Pavlovna összerezzenve. - Lehetetlen! Nekem csak szólt volna! Neked megmondta? - fordult anyámhoz.

- Nem, azt nem mondta, hogy ma döntenek. De már egy hete úgy félek! Bárcsak elvesztené, még imádkoznék is érte, csak szabaduljunk a gondtól, s élhessünk mint azelőtt!

- Tehát magának se szólt, mama? - kiáltottam fel. - Micsoda ember! Íme közönye és gőgje újabb példája: mit mondottam az imént?

- No és hogy szól az ítélet? Hogy döntöttek? Ki mondta neked? - ostromolt Tatyána Pavlovna. - Szólj már!

- Már itt van ő maga! Hátha elbeszéli - adtam hírül, meghallván lépteit a folyosón; azzal gyorsan letelepedtem Liza mellé.

- Az ég szerelmére kérlek, bátyám, kíméld a mamát, légy türelmes Andrej Petroviccsal - súgta oda a húgom.

- Légy nyugodt, az leszek, már úgyis eltökéltem - válaszoltam, és megszorítottam a kezét.

Liza fölöttébb bizalmatlanul nézett rám, és igaza volt.

2

Roppant önelégülten lépett be, olyan elégedetten, hogy még titkolni sem igyekezett hangulatát. Az utóbbi időben általában leplezetlenül megmutatkozott előttünk, mégpedig nemcsak rossz, hanem nevetséges oldaláról is, pedig ettől mindenki vonakodik; s ráadásul tudta jól, hogy mi mindent észreveszünk, az utolsó hajszálig. Az utóbbi esztendő folyamán, mint Tatyána Pavlovna megjegyezte, nagyon elhanyagolta ruházatát; mindig tisztességesen öltözött ugyan, de ócska ruhába, s minden választékosság nélkül. Fehérneműjét hajlandó volt két nap egymás után viselni, ami valósággal elkeserítette anyámat; Verszilov női hódolóinak csoportja ezt áldozatnak tekintette, és hőstettként könyvelte el. Mindig puhakalapot viselt, feketét, széles karimájút; mikor az ajtóban levette, fején valósággal felágaskodott sűrű, de már erősen őszbe csavarodó haja. Szerettem nézni a haját olyankor.

- Jó estét; mint látom, mind itthon vannak... még *ő* is! Hallottam a hangját már az előszobában; bizonyosan engem szidott.

Jókedve biztos jele volt, ha engem ugratott. Nem válaszoltam persze. Belépett Lukerja, csomagokkal teli szatyrot tett le az asztalra.

- Győztünk, Tatyána Pavlovna; megnyertük a pert, fellebbezni nem mernek majd a hercegek! Enyém a világ! Mindjárt kaptam is kölcsön ezer rubelt. Szofja, tedd le a hímzést, ne rontsd a szemed. Munkából jöttél, Liza?

- Igen, papa - válaszolta Liza kedvesen; apjának szólította Verszilovot, én erre nem voltam hajlandó.

- Elfáradtál?

- Elfáradtam.

- Hagyd ott a munkát, holnap már ne menj el; hagyd abba egészen.

- De nekem így jobb, papa.

- Nagyon kérlek... Nem szeretem, ha a nők dolgoznak, Tatyána Pavlovna.

- Hogy élhet az ember munka nélkül? Méghogy a nő ne dolgozzék!...

- Tudom, tudom, ez mind igaz és gyönyörű, eleve egyetértek mindennel; hanem én elsősorban a kézimunkáról beszélek. Nézze, ennek az alapja nyilván valami beteges, vagy inkább téves gyermekkori benyomás. Öt-hatesztendős korom homályos emlékeiből a leggyakrabban a következő kép merül föl, persze gyűlöletes kép: a kerek asztal körül okos, kemény, szigorú nők kupaktanácsa, az asztalon olló, anyag, szabásminta, divatrajz. Mind ülnek és tárgyalnak, lassan, fontoskodva csóválják fejüket, mérnek, számolnak, készülnek a szabásra. És a máskor gyengéd, szerető arcok egyszerre mind megközelíthetetlenek; ha huncutkodom, tüstént kivisznek a szobából. Még szegény dadám is úgy bámulja, lesi őket, mint az égi tüneményt; közben kezemet fogja, és nem válaszol cibálásomra, kiabálásomra. Nos, az okos arcok fontoskodó szigorúságára a szabás megkezdése előtt... magam sem tudom miért, de ma sem szeretek visszagondolni. Tatyána Pavlovna, maga átkozottul szeret szabni! Nem bánom, nevezze arisztokratikus előítéletnek, de mégis jobban szeretem, ha a nő egyáltalában nem dolgozik. Ne vedd magadra, Szofja... Hogy is vennéd! A nő anélkül is nagyhatalom. Ezt te is tudod. Nos, és mi az ön véleménye, Arkagyij Makarovics, valószínűleg fellázad?

- Ó, nem, miért? - válaszoltam. - Különösen szerencsés kifejezés, hogy a nő nagyhatalom, ámbár nem értem, miért kapcsolta ezt össze a munka kérdésével. Azt pedig maga is tudja, hogy ha nincs pénz, muszáj dolgozni.

- Elég ebből - fordult ismét anyámhoz, aki csakúgy sugárzott (amikor Verszilov megszólított, összerezzent). - Legalább egy ideig ne lássak most kézimunkát, tedd meg a kedvemért. Mint mai fiatalságunk képviselője, bizonyára valamennyire szocialista vagy, Arkagyij; nos hidd el, barátom, az örökös munkában görnyedő nép tagjai közül kerülnek ki a legnagyobb henyélők.

- A pihenés nem egyenlő a henyéléssel.

- Nem, a henyélés, a teljes semmittevés: ez az eszmény! Ismertem egy ilyen örök munkást, noha nem a népből eredt; eléggé fejlett értelmű ember volt, tudott általánosítani. Világéletében, talán minden áldott nap a teljes semmittevésről álmodozott szívósan és meghatottan, eszményét úgyszólván az abszolútumig fokozta, a határtalan függetlenségig, az ábránd és hiú szemlélődés örök szabadságáig. Így élt mindig, amíg össze nem roppant a munkában; gyógyulásról szó sem lehetett, kórházban halt meg. Néha már-már hajlamos volnék azt hinni, hogy a munka gyönyörűségét naplopók találták ki; természetesen erényes naplopók. Ez is a múlt század végének „genfi eszméi” közé tartozik. Nézze csak, Tatyána Pavlovna, tegnapelőtt kivágtam az újságból egy hirdetést, itt van (mellénye zsebéből papirost húzott elő): egy a számtalan „diák” közül, aki jártas a matematikában meg a klasszikus nyelvekben, és hajlandó vidékre menni, beéri a padlásszobával és a többi. Hallgassa meg: „Tanárnő előkészít bármely tanintézetre (figyelje meg, bármelyikre!) és mennyiségtanórát is ad.” Egyetlen sor, de klasszikus! Előkészít bármely tanintézetre... nyilván mennyiségtanból is. Nem, a mennyiségtanról külön beszél. Ez már a kiáltó éhínség, a nyomor végső foka. Megható benne épp az ügyefogyottság: az a lány nyilván sosem készült tanárnőnek, talán nem is igen tud tanítani. De legyen, ami lesz, utolsó rubelét az újságnak fizeti, és nyomtatásban hirdeti mindenkinek, hogy

bármely tanintézetre előkészít, és ráadásul még mennyiségtanórát is ad! *Per tutto mondo e in altri siti*.[23]

- Segíteni kell rajta, Andrej Petrovics! Hol lakik? - kiáltott fel Tatyána Pavlovna.

- Eh, sokan vannak ilyenek! - Zsebébe gyűrte a hirdetést. - Abban a szatyorban csupa ínyencség van, neked, Liza, meg magának, Tatyána Pavlovna; Szofja meg én, mi nem szeretjük az édességet. Neked is jut belőle, fiatalember. Magam vettem Jeliszejevnél meg Ballenál. Elég sokáig nyeltük már az éhkoppot, ahogy Lukerja mondja. (Megjegyzem, soha senki sem éhezett nálunk.) Hoztam szőlőt, cukrászsüteményt, finom vajkörtét, szamócás pirogot meg mogyorót; még egy kis finom likőrt is szereztem. Érdekes, gyerekkorom óta változatlanul szeretem a mogyorót, és tudja, Tatyána Pavlovna, a közönséges, egyszerű mogyorót. Liza rám ütött, ő is szereti ropogtatni a mogyorót, mint a mókus. De nincs annál szebb, Tatyána Pavlovna, mint amikor az ember visszaképzeli magát gyermekkorába, az erdőbe, a cserjésbe, ahol maga szedi a mogyorót... Kicsit már őszies, de verőfényes napok, a levegő friss, és néha már hűvös, az ember bebújik a sűrűbe, elcsatangol az erdőben, illatoznak a fonnyadó levelek... Némi szimpátiát látok felcsillanni tekintetében, Arkagyij Makarovics!

- Gyermekkorom első éveit én is falun töltöttem.

- Igazán? Azt hittem, Moszkvában éltél, vagy tévednék?

- Amikor meglátogatta, akkor Andronyikovéknál lakott Moszkvában - magyarázta Tatyána Pavlovna. - De addig falun élt Varvara Sztyepanovnánál, istenben boldogult nagynénikéjénél.

- Tessék, Szofja, itt a pénz; dugd el. Megígérték, hogy a napokban kapok még ötezret.

- A hercegeknek tehát semmi reményük többé? - kérdezte Tatyána Pavlovna.

- Az égvilágon semmi, Tatyána Pavlovna.

- Mindig kedveltem magát, Andrej Petrovics, meg a családját is, a ház barátjának éreztem magam; a hercegekhez semmi közöm, de isten látja lelkemet, most mégis sajnálom őket. Ne haragudjék, Andrej Petrovics.

- Nem szándékszom osztozni, Tatyána Pavlovna.

- Persze, hiszen ismeri az elgondolásomat, Andrej Petrovics; megszüntették volna a pert, ha mindjárt az elején felajánlja nekik, hogy felesben osztozzanak az örökségen; most már természetesen késő. Egyébként nem merek véleményt formálni... Csak azért mondom, mert a megboldogult valószínűleg nem mellőzte volna őket a végrendeletében.

- Szó sincs róla, ellenkezőleg: valószínűleg mindenét rájuk hagyta volna, és csakis engem mellőzött volna, ha ért a dologhoz, és annak rendje s módja szerint végrendelkezik; de most már az én javamra döntött a törvény, az ügynek vége. Osztozni nem tudok, nem is akarok, Tatyána Pavlovna, ennyiben maradunk.

Nagyon ingerülten mondotta ezt, pedig ritkán engedte ezt meg magának. Tatyána Pavlovna elhallgatott. Anyám szomorkásan lehorgasztotta fejét; Verszilov tudta, hogy Tatyána Pavlovnának ad igazat.

„Itt az emsi pofon!" - gondoltam magamban. A Krafttól kapott, zsebemben lapuló írás bizony szomorú sorsra jutott volna, ha Verszilov kezébe kerül. Egyszer csak úgy éreztem, mindez az én vállamat nyomja; ez a gondolat minden egyebet is tekintetbe véve, határozottan felbőszített.

---

[23] Az egész világon és egyéb helyeken.

- Arkagyij, kedvesem, szeretném, ha csinosabban öltöznél; eléggé tűrhető ugyan a ruházatod, de tekintettel a jövőre, ajánlanék neked egy kitűnő francia szabót; páratlanul becsületes, és igen jó ízlése van.

- Nagyon kérem, soha többé ne álljon elő efféle ajánlattal - válaszoltam hirtelen felcsattanva.

- Mi ütött beléd?

- Nem látok ugyan ebben semmi megalázót, de nem értünk annyira egyet, mint képzeli, sőt egyáltalában nem értjük meg egymást, mert én a napokban, talán már holnap felmondok, nem járok többé a herceghez, mert nincsen ott semmi dolgom...

- Hogy jársz hozzá, hogy nála üldögélsz: ez a dolgod!

- Ez az elgondolás megalázó.

- Nem értem; egyébként, ha olyan kényes vagy a becsületedre, ne fogadj el tőle pénzt, csak járj hozzá. Nagyon elkeserítenéd; mert ragaszkodik hozzád, elhiheted... Egyébként tégy, ahogy jólesik.

Szemlátomást kellemetlen volt neki a dolog.

- Azt mondja, ne kérjek pénzt, de a maga jóvoltából már ma aljasságot kellett elkövetnem; nem közölte velem az ügyek állását, és így ma elkértem tőle egyhavi fizetésemet.

- Tehát már intézkedtél! Megvallom, azt hittem, nem fogod kérni: de hát mind olyan átkozottul ügyesek vagytok manapság. Nincsen már fiatalság, Tatyána Pavlovna.

Szörnyen haragudott; én is dühbe gurultam.

- El akartam válni maguktól... maga vitt rá... most nem tudom, mitévő legyek.

- Erről jut eszembe, *Sophie*, add vissza most mindjárt Arkagyijnak a hatvan rubelét; te pedig, édes barátom, ne haragudjál a gyors elszámolásért. Az arcodon látom, hogy valamiféle vállalkozáson töröd a fejed, szükséged van forgótőkére... vagy valami affélére.

- Nem tudom, mit árul el az arcom, de a mamától nem vártam volna, hogy szól magának erről a pénzről, amikor pedig megkértem, hogy ne tegye - mondtam, és villámló szemeket meresztettem anyámra. Ki sem mondhatom, mennyire megbántódtam.

- Arkasa, aranyom, bocsáss meg az istenért, nem tehettem, hogy ne szóljak róla...

- Édes barátom, ne neheztelj, amiért anyád elárulta nekem a titkaidat - fordult hozzám Verszilov. - Csupa jó szándékból tette: el akart hencegni fia gyengédségével. De hidd el, anélkül is kitaláltam, hogy kapitalista vagy. Titkaid mind rá vannak írva a becsületes arcodra. Ugye megmondtam, Tatyána Pavlovna: Arkagyijnak megvan „a maga eszméje”.

- Hagyjuk a becsületes arcomat - fortyogtam tovább. - Tudom, hogy néha keresztüllát az embereken, bár máskor meg, mi tagadás, nem lát tovább az orra hegyénél... mindenesetre gyakran meglepődtem már az emberismeretén. Nos igen, megvan az „eszmém”. Persze csak véletlen, hogy így fejezte ki, de nem félek megvallani: igenis, van „eszmém”. Nem félek és nem szégyellem.

- Az a fő, hogy ne szégyelld.

- De azért sosem árulom el magának!

- Vagyis nem méltatsz rá, hogy közöld velem. Nem is kell, édes barátom, eszméd lényegével úgyis tisztában vagyok; mindenesetre valami afféle, mint a nóta mondja:

Remeteségbe vonulok...

Tudja, Tatyána Pavlovna, azt hiszem... én azt hiszem, Rothschild akar lenni, vagy valami afféle, és gőgösen elvonul majd a fenségébe. No persze, azért nagylelkűen kegydíjat juttat majd nekünk, mármint maguknak... nekem talán nőm is juttat... csak az a fő, hogy lássuk! Olyan mint az újhold: alighogy megmutatkozik, máris eltűnik.

Lelkem mélyéig megremegtem. Persze csak véletlen volt, fogalma sem lehetett semmiről, egészen másról beszélt, noha Rothschildot említette; de hogy tudta ilyen pontosan meghatározni szándékomat, hogy szakítok velük és eltávozom? Előre sejtett mindent, és a tragikus tényt már jó előre be akarta mocskolni cinizmusával. Szörnyen dühöngött, efelől semmi kétség sem lehetett.

- Mama, bocsássa meg fellobbanásomat, hiszen Andrej Petrovics előtt úgyis lehetetlen bármit eltitkolni - szóltam megjátszott nevetéssel; megpróbáltam a dolgot tréfára fordítani.

- Az egészben a legjobb, édes barátom, hogy elnevetted magad. El sem képzeled, mennyit nyer ezzel mindenki, még külsőleg is. Komolyan mondom. Mindig olyan képet vág ez a fiú, Tatyána Pavlovna, mintha valami olyan súlyos, fontos dolog nyomná a lelkét, hogy még ő maga is röstelli.

- Nagyon komolyan megkérem, Andrej Petrovics, viselkedjék tapintatosabban.

- Igazad van, barátom; de nem árt egyszer s mindenkorra kimondani, hogy azután már ne kelljen beszélni erről a dologról. Azért jöttél hozzánk Moszkvából, hogy nyomban fellázadj: egyelőre ennyit tudunk utazásod céljáról. Arról természetesen nem is beszélek, hogy azzal a szándékkal jöttél, hogy valamivel ámulatba ejts bennünket. Aztán: egy teljes hónapja élsz itt velünk, és duzzogsz tüntetően, pedig úgy látom, értelmes fickó vagy, és ebben a minőségedben bízvást átengedhetnéd a duzzogást azoknak, akik nem tudnak másképp bosszút állni embertársaikon saját jelentéktelenségükért. Elzárkózol előlünk, pedig becsületes képed, pirospozsgás arcod napnál világosabban mutatja, hogy ártatlanságod teljes tudatában nyíltan szembenézhetnél mindenkivel. Úgy látom, Arkagyij hipochonder, Tatyána Pavlovna; nem értem, miért hipochonderek a mai fiatalok egytől egyig!

- Ha még azt se tudja, hol nőttem fel, akkor honnan tudná, mitől válik valaki hipochonderré?

- Aha, már értem: megsértődtél, mert elfelejtettem, hogy hol cseperedtél fel.

- Egyáltalán nem; ne higgyen kérem ilyen ostobának. Mama, Andrej Petrovics épp az imént dicsért meg, amiért nevettem; nevessünk hát... mért ülünk ilyen mogorván! Akarja, hogy magamról meséljek? Hiszen Andrej Petrovics az égvilágon semmit sem tud a viszontagságaimról.

Felforrt bennem az indulat. Tudtam, hogy soha többé nem fogunk így együtt ülni valamennyien: tudtam, ha elhagyom ezt a házat, soha többé nem teszem be a lábamat, s most, hogy mindez a küszöbön állt, nem álltam meg, hogy ne könnyítsek magamon. Verszilov maga provokálta ezt a zárójelenetet.

- Igazán nagyon kedves, feltéve, hogy valóban mulatságos történeteket adsz elő - jegyezte meg Verszilov, és átható tekintettel mért végig. - Egy kicsit eldurvultál, barátom, ott, ahol nevelkedtél, no de azért mindent összevéve elég tűrhető a modorod, Arkagyij ma igazán kedves, Tatyána Pavlovna! Egyébként jól tette, hogy végre kioldotta azt a szatyrot.

De Tatyána Pavlovna arca bosszús maradt, meg sem fordult Verszilov szavaira, csak a szatyorral foglalkozott, s az odakészített tányérokra sorra kirakosgatta tartalmát. Anyám is izgatottan ült ott, hiszen látta és előre sejtette, hogy botrányra kerül a sor. Húgom még egyszer megérintette könyökömet.

3

- Csak azt szeretném elmondani - kezdtem ártatlan képpel -, hogy esett, amikor egy bizonyos apa először találkozott kedves fiával; éppen ott történt ez, „ahol nevelkedtem”...

- Édes barátom, mit gondolsz, nem lesz ez... unalmas? Tudod: *Tous les genres...*[24]

- Ne dörmögjön, Andrej Petrovics, nem arról lesz szó, amire gondol. Csak azt akarom, hogy mindenki nevessen.

- Adja isten, hogy sikerüljön, kedvesem. Tudom, szeretsz bennünket és... és nem akarod elrontani az esténket - motyogta kényszeredetten.

- Nyilván azt is az arcomról olvasta le, hogy szeretem magát?

- Igen, részben az arcodról...

- Nos, én pedig Tatyána Pavlovna arcáról már régen leolvastam, hogy szerelmes belém. Ne nézzen rám úgy, mintha be akarna kapni, Tatyána Pavlovna, inkább nevessen! Inkább nevessen!

Tatyána Pavlovna hirtelen felém fordult, és jó félpercig fürkészte arcomat.

- Vigyázz magadra! - szólt, és megfenyegetett ujjával, de olyan komolyan, hogy az már nem vonatkozhatott idétlen tréfámra; az intelem másra vonatkozott: „Mire nem vetemedel?”

- Hát igazán nem emlékszik rá, Andrej Petrovics, hogyan találkoztunk először életünkben?

- Istenemre, elfelejtettem, édes barátom, szánom-bánom bűnömet. Csak arra emlékszem, hogy nagyon régen történt valahol ott a...

- És mama kérem, emlékszik rá, mikor eljött abba a faluba, ahol hat- vagy hétesztendős koromig laktam? És a legfontosabb kérdés: csakugyan járt-e ott valaha, vagy csak álmodtam, hogy ott láttam magát legelőször? Már régen szerettem volna megkérdezni, de mindig halogattam; most elérkezett az ideje.

- Hogyne jártam volna ott, Arkasenyka! Háromszor is vendégeskedtem ott Varvara Sztyepanovnánál; először akkor mentem le, amikor te még alig egyéves voltál, másodszor, mikor a négyet töltötted, harmadszor pedig akkortájt, amikor hatesztendős múlottál.

- No lám, egy hónapja szerettem volna már tudni!

Anyám kipirult a váratlanul feltoluló emlékektől, és meghatottan kérdezte:

- Hát csakugyan már abból az időből emlékszel rám, Arkasenyka?

- Nem emlékszem semmire, nem tudok semmiről, de az arcából valami örökre a szívembe vésődött, és azonfelül megmaradt az a tudat, hogy maga az anyám. Az egész falut már csak úgy látom, mint egy régi álmot, a dadámat is elfelejtettem. Varvara Sztyepanovna nénire is csak azért emlékszem valamennyire, mert örökké bekötötte az arcát a fogfájása miatt. Aztán még holmi óriási fákra emlékszem a ház előtt, talán hársak voltak, meg a nyitott ablakon át beáramló erős napsütésre, a virágos kis előkertre, az ösvényre; magára pedig, mama, csak egyetlen pillanatban emlékszem tisztán: mikor az ottani templomban megáldoztattak, és

[24] Tous les genres sont bons hors le genre ennuyeux: minden műfaj jó, kivéve az unalmas műfajt. (Voltaire mondása.)

engem fölemelt, hogy átvegyem a szentelt ostyát, és megcsókoljam a kelyhet. Nyáron történt, a templom kupoláján galamb szállt keresztül, egyik ablaktól a másikig...

- Uramisten! Szóról szóra így volt! - álmélkodott anyám, és összecsapta a kezét. - A galambra én is emlékszem. Ott a kehely előtt egyszer csak repesni kezdtél, s így kiáltottál: „Nini, galamb, nini, galamb!”

- A mama arca, vagy inkább a kifejezése, úgy megmaradt az emlékemben, hogy öt évvel később, Moszkvában, mindjárt megismertem, pedig senki se mondta akkor, hogy maga az anyám. Amikor Andrej Petrovicsot először láttam, Andronyikovéktól vittek el, ahol addig csendben, vidámságban növekedtem öt éven át. A legkisebb részletekig emlékszem az ízléstelen lakásukra, meg mindazokra a hölgyekre és leányzókra, akik azóta mind úgy megöregedtek, emlékszem a házat betöltő bőségre, meg arra is, hogy Andronyikov maga hordta ki a városból szatyrokban az élelmet, baromfit, halat, malacot, s az asztalnál ő osztotta nekünk a levest a kényeskedő felesége helyett, ezen mind nevettünk, ahányan csak az asztal körül ültünk, s Andronyikov is velünk nevetett. A kisasszonyok franciára oktattak, de a legjobban Krilov meséit szerettem, sokat könyv nélkül is megtanultam, és mindennap felmondtam egyet Andronyikovnak, külön bementem hozzá csepp dolgozószobájába, akár el volt foglalva, akár nem. Krilov meséihez fűződik a mi ismeretségünk is, Andrej Petrovics... Úgy látom, most már maga is kezd emlékezni.

- Egyre-másra én is visszaemlékszem, kedvesem, tudniillik arra, hogy valamit elszavaltál akkor... vagy egy Krilov-mesét vagy „Az ész bajjal jár”-nak egy részletét, nemde? Hanem micsoda memóriád van neked!

- Memóriám? Ugyan! Egész életemből csak erre az egyre emlékszem.

- Jól van, kedvesem, mondhatom, érdekel, amit mondasz.

Még mosolygott is, és nyomában anyám, húgom is elmosolyodott. Bizalmuk lassan visszatért. Tatyána Pavlovna azonban, miután kirakta az asztalra az ínyencségeket, a sarokba húzódott, és továbbra is gyanakvó pillantásokkal méregetett.

- Úgy történt a dolog - folytattam -, hogy egyik reggel hirtelen megjelent gyermekkorom barátja, Tatyána Pavlovna, aki mindig olyan váratlanul bukkant fel életemben, mint színpadon a süllyesztőből. Kocsiba ültettek, és elvittek egy úri házba, előkelő lakásba. Maga akkor Fanariotovánál szállt meg, Andrej Petrovics, Fanariotova lakatlan palotájában, amelyet valamikor magától vett; ő maga akkor külföldön tartózkodott. Addig zubbonyban jártam; ott egyszer csak takaros sötétkék kis öltönybe bújtattak, finom fehérneműt adtak rám: Tatyána Pavlovna egész nap körülöttem buzgólkodott, sok mindent vásárolt nekem, én pedig a lakatlan szobákban őgyelegtem, és minden tükörben megnéztem magam. Másnap reggel, úgy tíz óra tájt, megint csak úgy céltalanul ődöngtem a lakásban, és véletlenül benyitottam magához. Már előző nap is láttam, amikor odavittek, de csak futólag a lépcsőn. Éppen lefele jött, hogy hintóba üljön, és elhajtasson valahová; hosszú külföldi tartózkodás után akkor egyedül érkezett Moszkvába, nagyon rövid időre, ezért valósággal szétszaggatták, és jóformán sosem volt otthon. Amikor a lépcsőn szembetalálkozott velünk, mármint velem és Tatyána Pavlovnával, csak ennyit szólt: „Á” - és meg sem állt.

- Nagy szeretettel írja le a részleteket - jegyezte meg Verszilov Tatyána Pavlovnához fordulva; de a néni elfordult, és nem válaszolt.

- Még most is magam előtt látom, virulónak, szépnek, amilyen akkor volt, Andrej Petrovics. Bámulatos, hogy megöregedett, megcsúnyult az utóbbi kilenc évben, már bocsássa meg őszinteségemet; egyébként már akkor is harminchét esztendős volt, de nem győztem csodálni:

milyen gyönyörű a haja, majdnem fekete, és fényes, egyetlen ősz hajszál sem látszott benne, bajsza, barkója akár ékszerész remekelte volna, másképp nem tudom kifejezni; arca hamvas-halvány, nem olyan betegesen sápadt, mint most, hanem olyan, mint Anna Andrejevnáé, a leányáé, akivel volt szerencsém a mai napon találkozni; szeme sötéten tüzelt, fogsora villogott, kivált, ha nevetett. És elnevette magát, amikor benyitottam, és szemügyre vett; akkor még nem sokat értettem a dolgokból, és mosolya csupán felderítette szívemet. Sötétkék bársonykabátot viselt aznap reggel, alençoni csipkével díszített csodálatos inget s nyaka körül Solferino-vörös selyemkendőt; a tükör előtt állt, kezében füzet, és Csackij utolsó monológját gyakorolta szavalva, kivált utolsó felkiáltását:

A kocsimat! S előre!

- Teringettét! - kiáltott fel Verszilov. - Igaza van! Bár csak rövid időt töltöttem Moszkvában, elvállaltam, hogy a beteg Zsilejko helyett eljátszom Csackij szerepét, Alekszandra Petrovna Vitovtovánál, műkedvelő előadáson!

- Hát igazán elfelejtette? - mosolygott Tatyána Pavlovna.

- Arkagyij hozta emlékezetembe! Megvallom, az a néhány moszkvai nap volt talán életem legszebb korszaka! Akkor még mind olyan fiatalok voltunk... és olyan lelkesedéssel vártuk, hogy... És akkor Moszkvában annyi olyan emberrel találkoztam, aki... De folytasd, kedvesem, ezúttal nagyon jól tetted, hogy olyan részletesen emlékszel vissza mindenre...

- Ott álltam, néztem, néztem, és egyszer csak felkiáltottam: „Jaj de jó, igazi Csackij!" Maga hirtelen felém fordult és megkérdezte: „Nézd csak, hát te már ismered Csackijt?" - aztán leült a pamlagra, és kávézni kezdett, pompás hangulatban... a legszívesebben összecsókoltam volna. Előadtam, hogy Andronyikovéknál sokat olvasunk, a kisasszonyok sok verset tudnak könyv nélkül, „Az ész bajjal jár"-ból egész jeleneteket játszanak el egymás közt, a múlt héten minden este a „Vadász feljegyzései"-t olvastuk fel egymásnak, én pedig Krilov meséit szeretem a legjobban, és sokat megtanultam könyv nélkül. Felszólított, szavaljak el valamit, én pedig előadtam az „Eladó lyány"-t:

Az eladó lyány jegyesről álmodott...

- Úgy van, úgy van, most már mindenre emlékszem! - lelkesedett ismét Verszilov. - Terád is pontosan emlékszem, édes barátom: aranyos kölyök voltál, mondhatom, helyre kölyök, esküszöm, te is sokat vesztettél az utóbbi kilenc esztendőben!

Most aztán mindenki nevetett, még Tatyána Pavlovna is. Világos: Andrej Petrovics tréfálni méltóztatott, és „ugyanazzal a pénzzel" fizetett meg előbbi csípős megjegyzésemért, hogy ő mennyire megöregedett. Mulattak valamennyien; mi tagadás, jól megmondta.

- Ahogy szavaltam, egyre szélesebben mosolygott, még a közepéig sem értem, amikor megakasztott, csengetett, és a belépő inasnak meghagyta, hívja be Tatyána Pavlovnát. Tatyána Pavlovna hamarosan beszaladt, olyan vidám volt az arca, hogy szinte rá sem ismertem, pedig előző este láttam utoljára. Tatyána Pavlovna jelenlétében elölről kellett kezdenem az „Eladó lyány"-t, és amikor ragyogón befejeztem, még Tatyána Pavlovna is mosolygott, maga pedig, Andrej Petrovics, „bravó"-t kiáltott, és nagy hévvel fejtegette, hogy abban még nem volna semmi csodálatos, ha „A tücsök és a hangyá"-t szavaltam volna el értelmesen, mert az még csak kitelik egy korombeli értelmes gyermektől, de ezt a mesét!...

Az eladó lyány jegyesről álmodott,
S ez még nem volna bűn.

Hallgassa csak meg, hogy mondja ezt a sort: „S ez még nem volna bűn!” Egy szó mint száz, el volt ragadtatva. Aztán franciára fordította a szót, Tatyána Pavlovna elkomolyodott, vitatkozott, heveskedett; de mivel Andrej Petrovicsnak lehetetlen ellentmondani, ha valamit a fejébe vesz, Tatyána Pavlovna nagysietve bevitt a szobájába, ott megint megmosdattak, megpomádéztak, tiszta fehérneműt adtak rám, még a hajamat is kisütötték. Estére Tatyána Pavlovna is kicsípte magát, annyira, hogy nem is vártam volna tőle, aztán hintóba ültetett, és elvitt valahová. Életemben először jártam színházban. Vitovtova műkedvelő előadására vittek el. Gyertyák, csillárok, hölgyek, egyenruhák, tábornokok, fiatal lányok, függöny, széksorok... sohasem láttam még ehhez foghatót. Tatyána Pavlovna szerényen helyet foglalt az utolsó sorok egyikében, s engem maga mellé ültetett. Voltak persze más, velem egykorú gyerekek is, de én már nem néztem semmit, szívszorongva vártam az előadás kezdetét. Amikor a színre lépett, Andrej Petrovics, úgy föllelkesültem, hogy a könnyem csorgott elragadtatásomban, miért, mitől? Magam sem értem. Mire valók az elragadtatás könnyei? - ezen töröm a fejem azóta is, kilenc esztendeje! Dobogó szívvel figyeltem a darabot; érteni persze csak annyit értettem belőle, hogy a leány hűtlen lett *őhozzá*, s ezért most kinevetik olyan emberek, akik a kis lábujjával sem érnek fel. Amikor Csackij a bálon szaval, éreztem, hogy megalázottnak és megsértettnek érzi magát, szemrehányással sújtja ezeket a szánalmas emberkéket, de ő maga - óriás, óriás! Ahhoz, hogy megértsem, természetesen hozzásegített Andronyikovéknál szerzett tudásom, de... a maga játéka is hozzájárult, Andrej Petrovics! Életemben először láttam színpadot. Az előcsarnok-jelenetnél, amikor Csackij felkiált: „A kocsimat! S előre!” (és gyönyörűen kiáltott, meg kell adni), felugrottam helyemből, tapsolni kezdtem, az egész terem tapsorkánban tört ki, és torkomszakadtából bravót kiáltottam! Még most is emlékszem, hogy Tatyána Pavlovna akkorát csípett belém hátulról, „derékon alul,” mintha gombostű fúródott volna belém, de nem hederítettem rá. Az előadás után Tatyána Pavlovna természetesen mindjárt hazavitt; „Nem maradhatsz itt táncolni, én is csak miattad nem maradok” - efféléket sziszegett a fülembe egész úton a hintóban, Tatyána Pavlovna. Egész éjszaka lázban égtem, másnap reggel tíz órakor már ott álltam a dolgozószobája ajtaja előtt, Andrej Petrovics; de az ajtót becsukták, holmi urak ültek benn magánál, tárgyaltak, aztán egyszer csak elment hazulról, egész napra eltávozott, és csak késő éjszaka jött vissza, így nem láthattam már aznap. Mit akartam volna akkor mondani? Rég elfelejtettem persze, talán akkor sem tudtam, de szenvedélyesen kívántam, hogy viszontlássam, minél hamarabb. A rákövetkező napon meg kora reggel, már nyolc órakor, Szerpuhovba tetszett utazni; akkoriban adta el tulai birtokát, hogy a hitelezőit kielégíthesse, de azért csinos készpénzösszeg maradt a kezében, azért is tetszett akkor Moszkvába jönni, hiszen addig az orrát se merte odadugni a hitelezőitől való félelmében; csak az az egy szerpuhovi fajankó, az az egy hitelezője a sok közül, csak az nem volt hajlandó az összeg felét elfogadni az egész tartozás fejében. Tatyána Pavlovna nem is válaszolt a kérdéseimre: „Nem mindegy az neked, holnapután úgyis elviszlek az intézetbe, készülj, szedd össze a füzeteidet, tedd rendbe a könyveidet, aztán tanulj meg magad összecsomagolni, nem élhetsz örökké úgy, mint egy elkényeztetett kis princ” - meg ez, meg amaz, hej, de telebeszélte a fejemet abban a három napban, Tatyána Pavlovna! És csakugyan az lett a vége, hogy elvittek Touchard intézetébe, azon mód ártatlanul és magába szerelmesedve, Andrej Petrovics, és akármilyen ostoba kis eset volt is végeredményében ez a mi találkozásunk, akár hiszi, akár nem, egy félév múlva meg akartam szökni Touchard-tól... magához!

- Ügyesen mondottad el mindezt, és roppant elevenül idézted emlékezetembe - állapította meg Verszilov tárgyilagosan. - De elbeszélésedben meglep bizonyos furcsa részletek bősége, például az adósságaimat illetően. Arról nem is szólok, hogy bizonyos fokig illetlen ezeket a részleteket így kiteregetni, de nem értem, hogyan sikerült mindezt megtudnod?

- Hogyan sikerült? A részleteket? Ismétlem: kilenc esztendeig egyébbel sem foglalkoztam, mint azzal, hogy igyekeztem magáról minél többet megtudni.

- Különös vallomás, különös időtöltés!

Verszilov félig fekve ült a karosszékben; fészkelődött, és még ásított is - színlelten-e vagy őszintén, nem tudom.

- Nos, akarja hallani, hogyan akartam megszökni Touchard-tól... magához?

- Tiltsa meg neki, Andrej Petrovics, hallgattassa el, és dobja ki - csattant fel Tatyána Pavlovna.

- Nem szabad, Tatyána Pavlovna - szólt rá oktatón Verszilov. - Arkagyijnak nyilván nyomja valami a lelkét, feltétlenül meg kell engedni, hogy befejezze. Hadd beszéljen! Ha elmondja, lerázza magáról, márpedig neki most éppen az a legfontosabb, hogy lerázza magáról. Kezdd el az új históriádat, kedvesem, azazhogy csak úgy mondom, hogy „új", de ne félj, előre tudom a végét.

4

- Roppant egyszerűen történt az egész szökésem, mármint az, hogy magához akartam szökni. Emlékszik-e rá, Tatyána Pavlovna, hogy Touchard két héttel odaérkezésem után levelet írt magának? Nem emlékszik? Marja Ivanovna később megmutatta nekem azt a levelet, az is a megboldogult Andronyikov papírjai közt maradt fenn. Touchard észbekapott, hogy keveset kért, és igen „méltóságteljesen" közölte magával, hogy az ő intézetében hercegek meg szenátorok fiai nevelkednek, intézete méltóságán alulinak tekinti, hogy hozzám hasonló származású növendéket tartson, ha nem fizetnek többet.

- *Mon cher*, miért nem...

- Semmi, semmi - vágtam a szavába. - Csak röviden érintem ezt a Touchard-ügyet. Maga már faluról válaszolt neki, Tatyána Pavlovna, két héttel később, és kereken elutasította követelését. Ma is emlékszem, pulykavörös volt az arca, amikor aznap belépett tanulószobánkba. Kis kövér pukkancs volt ez a Touchard, negyvenöt éves forma, és valóban párizsi eredetű; oda-haza nyilván suszter lehetett, de emberemlékezet óta Moszkvában élt, francia tanár volt egy állami iskolában, még holmi rangra is tett szert, s erre módfelett büszke volt ez az ízig-vérig műveletlen ember. Hatan laktunk nála kisdiákok, s egyikünk csakugyan egy moszkvai szenátor unokaöccse volt vagy valami afféle; úgyszólván családtagokként fogadtak be, és voltaképp Touchard felesége ügyelt fel reánk; ez a finomkodó dáma egy orosz közhivatalnok leánya volt. Az első két hétben átkozottul fenn hordtam az orromat, kérkedtem társaim előtt kék kabátommal meg apuskámmal, Andrej Petroviccsal, s kérdéseik, hogy akkor engem miért hívnak Dolgorukijnak és nem Verszilovnak, cseppet sem ejtettek zavarba, mert magam sem tudtam, hogy ez miért van így.

- Andrej Petrovics! - kiáltott fel Tatyána Pavlovna szinte fenyegetőn. Anyám azonban feszült figyelemmel csüngött ajkamon, láttam rajta, egyenesen kívánja, hogy folytassam.

- *Ce Touchard...*[25] Csakugyan emlékszem rá, hogy olyan izgő-mozgó kis emberke volt - mormolta Verszilov. - De a legjobb helyről ajánlották...

[25] Az a Touchard.

- *Ce Touchard* akkor belépett hozzánk, kezében Tatyána Pavlovna levele, odalépett a nagy tölgyfaasztalhoz, amelynél mind a hatan buzgón magoltuk a leckét, vállon ragadott, és rám parancsolt, szedjem össze a füzeteimet.

- A te helyed nem itt van, hanem ott - jelentette ki, és az előszobából balra nyíló csepp kamrára mutatott, amelynek festetlen asztal, fonott szék és viaszosvászon huzatú dívány volt minden bútorzata... szóról szóra ugyanaz, mint most itt a padlásszobámban. Átköltöztem hát, ijedten és fejbe kólintva: még sohasem bántak velem olyan durván addigi életemben. Félóra múlva, mikor Touchard kiment a tanulószobából, átkukucskáltam társaimhoz, és egymásra nevettünk; ők kinevettek engem, de én ezt nem is sejtettem, azt hittem, azért nevetünk, mert jókedvünk van.

Akkor berontott Touchard, üstökön ragadott, megcibált alaposan.

- Oda ne merészkedjél az úri gyerekek közé, te alantas származású vagy, legfeljebb inasuk lehetsz!

Azzal fájdalmas pofont mért pufók, piros orcámra. A dolog nyilván megtetszett neki, mert nyomban második és harmadik pofon is követte az elsőt. Zokogva sírtam, megdöbbentett, ami történik velem. Egy teljes óra hosszat ültem és zokogtam, arcomat tenyerembe rejtve. Sehogy sem értettem, hogy miért csinálják ezt velem. Ma sem értem, hogy Touchard, aki igazán nem volt gonosz, ráadásul idegen volt, és annyira örült az orosz jobbágyok felszabadulásának, hogyan üthetett meg egy buta kisgyereket, amilyen én akkor voltam. Egyébként csak meglepődtem, de nem sértődtem meg; akkor még nem tudtam megsértődni. Azt hittem, rossz fát tettem a tűzre, de ha majd megjavulok, megbocsátanak és megint jókedvünk lesz, kimegyünk együtt játszani az udvarra, és vígan élünk, mint azelőtt.

- Édes barátom, ha tudtam volna... - mormolta Verszilov, és révetegen mosolygott, mint akinek ezer más gondja van. - Ejnye, hát ilyen mihaszna volt az a Touchard! De azért még mindig bízom benne, hogy lesz hozzá erőd, és mindezt végre megbocsátod nekünk, és vígan élünk, mint azelőtt.

És most már nyíltan ásított.

- Nem hibáztatom Touchard-t, nem, higgye el, igazán nem panaszkodom rá! - kiáltottam; valamelyest elveszítettem elbeszélésem fonalát. - Talán két hónapig vert. Emlékszem, szerettem volna valamiképp lefegyverezni, elkaptam a kezét és csókolgattam és sírtam, zokogtam. Társaim kinevettek, megvetettek, mert Touchard néha inasnak használt, rám parancsolt, hogy vigyem be a ruháját, amikor öltözködött. Lakájságom azonban ösztönösen hasznomra vált; igyekeztem a kedvében járni, és semmin sem sértődtem meg, mert voltaképp nem is értettem az egészet; a mai napig sem értem, hogy lehettem akkor még olyan ostoba, hogy nem fogtam fel, mennyire nem vagyok egy rangban velük. Igaz, társaim már akkor sok mindent elmagyaráztak, jó iskola volt. Touchard később már nem pofozott, hanem inkább csak térddel rugdosott hátulról; egy fél esztendő múltán pedig néha már meg is simogatott; de azért ha többször nem is, havonta egyszer legalább elvert, emlékeztetőül, nehogy elbízzam magam. Hamarosan megint összeültetett a többiekkel, és játszani is játszhattunk együtt; de azért teljes két és fél esztendő alatt egyetlenegyszer sem feledte a társadalmi különbséget, és ha nem is túlzott mértekben, de állandóan végeztetett velem szolgamunkát, gondolom, ugyancsak azért, nehogy elbízzam magam.

Öt további hónap telhetett el az első két hónap óta, amikor megszöktem, illetve szökni próbáltam. Világéletemben nehezen határoztam el magam. Amikor este lefeküdtem, és magamra húztam a paplant, magáról ábrándoztam, Andrej Petrovics, mindig csak magáról; igazán nem tudom, miért alakult ez így. Még álmomban is megjelent. Főleg arról ábrándoztam nagy

vágyakozással, hogy egyszer csak eljön értem, a karjaiba vetem magam, és elvisz az intézetből, hazavisz magához, abba a dolgozószobába, és megint színházba megyünk, és így tovább. De a fő, hogy nem válunk el többé... ez volt a fődolog! Amikor aztán reggel föl kellett ébrednem, kezdődött elölről a társaim csúfolódása, megvetése; egyikük rászokott, hogy ütött-vert, s felhúzatta velem a csizmáját, ocsmány szavakkal szidott, és hallgatói nagy szórakozására buzgón igyekezett elmagyarázni nekem származásomat. Amikor aztán megjelent a színen maga Touchard, lelkemre elviselhetetlen súly nehezedett. Éreztem, hogy itt soha sem bocsátanak meg nekem... ó, már felderengett bennem a megértés, hogy mi az, amit nem bocsátanak meg, mi az, amit vétettem! És akkor végül elhatároztam, hogy megszököm. Két hónapig töprengtem rajta, végül elhatároztam; addigra szeptember lett. Megvártam, amíg társaim szombaton szétszélednek vasárnapi pihenőre, s közben gondosan motyóba csomagoltam legszükségesebb holmimat; pénzem akkor mindössze két rubel volt. Meg akartam várni, amíg bealkonyodik. „Akkor lemegyek a lépcsőn - gondoltam -, kilépek a kapun és elindulok." Hová? Tudtam, hogy Andronyikovot már áthelyezték Pétervárra, és elhatároztam, megkeresem Fanariotova házát az Arbaton: „Az éjszakát valahol eltöltöm, elüldögélek valahol, reggel pedig megkérdek valakit a palota udvarán, hol van most Andrej Petrovics, és ha nincs Moszkvában, melyik városban, melyik országban találom meg. Bizonyosan megmondják. Elindulok, aztán másutt majd megint megkérdem valakitől, melyik sorompónál hagyjam el Moszkvát, merre induljak, ha abba meg abba a városba akarok eljutni, s aztán megindulok arrafelé és megyek, megyek, egyre csak megyek. Éjszakára valahol a bokorban húzódom meg, enni pedig csak kenyeret fogok; két rubel hosszú ideig elég lesz kenyérre." Szombaton azonban sehogy sem sikerült megszöknöm, másnapra, vasárnapra kellett halasztanom, és hogy, hogy nem, azon a vasárnapon Touchard a feleségével együtt kirándult valahová, az egész házban csak ketten maradtunk, Agafja meg én. Szívszorongva vártam az estét; emlékszem, a teremben ültem az ablaknál, és kinéztem a poros utcára, a kis faházakra, ritka járókelőkre. Touchard a külvárosban lakott, az ablakon át vámsorompóra láttam; vajon nem az-e, amelyen át el kell indulnom? - tűnődtem. A nap vérpirosan áldozott le, az ég hidegen fénylett, a csípős szél porfelleget kavart, éppúgy, mint ma. Végre besötétedett, odaálltam a szentkép elé, és imádkozni kezdtem, hadartam az imádságot, siettem; aztán felkaptam batyumat, és lábujjhegyen leosontam a nyikorgó falépcsőn, remegtem, hogy Agafja meghallja a konyhából. Az ajtó kulccsal volt bezárva; kinyitottam és egyszer csak sötét, koromsötét éjszaka feketéllett előttem, végtelen és veszélyes ismeretlenség, a szél pedig sapkámba kapott és cibálta. Mármár kiléptem volna; de akkor a túlsó járdán egy arra menő részeg ember rekedtes káromkodása bődült el; megálltam, kinéztem, és halkan visszafordultam, halkan fölmentem az emeletre, halkan levetkőztem, kicsomagoltam motyómat, és lehasaltam az ágyamra, nem sírtam, nem éreztem semmit, de attól a perctől fogva kezdtem gondolkozni, Andrej Petrovics! Attól a perctől fogva, amikor rádöbbentem, hogy nemcsak lakáj vagyok, hanem ráadásul még gyáva is, akkor indult meg igazi, helyes fejlődésem!

- Én pedig ebben a percben ismertelek ki igazából! - támadt rám Tatyána Pavlovna, olyan váratlanul, hogy sehogy sem voltam rá fölkészülve; még fel is ugrott a helyéből. - Nemcsak akkor voltál lakáj, most is az vagy, lakájlélek lakozik benned! Mibe került volna Andrej Petrovicsnak, hogy beadjon suszterinasnak? Még jót is tett volna veled, ha mesterségre taníttat. Ki merészelhetett volna tőle többet kérni vagy éppen követelni? Apád, Makar Ivanics, kérte, sőt szinte követelte, hogy benneteket, mint az ő gyermekeit, ne emeljenek ki az alacsony sorból. Nem tudod megbecsülni, hogy az egyetem küszöbéig vitt, hogy általa teljes polgárjogot nyertél. Nézze meg az ember: csúfolták a kölykök, hát elhatározta, hogy bosszút áll az emberiségen... Te utolsó szemét!

Megvallom, készületlenül ért ez a kirohanás. Felálltam és egy ideig csak néztem magam elé, nem tudtam, mit mondjak. Végül Verszilovhoz fordultam:

- Tatyána Pavlovna valóban újat mondott nekem - szóltam keményen. - Valóban, annyira lakáj vagyok, hogy semmiképp sem érem be azzal, hogy Verszilov nem adott suszterinasnak, de még a „polgárjog”-októl sem érzékenyülök el, hanem azt mondom, nekem Verszilov kell mindenestül, nekem apa kell... ezt követelem, hát hogyne volnék lakáj?! Mama, már nyolc esztendeje nyomja a lelkiismeretemet az, hogy amikor egyedül eljött és meglátogatott Touchard-nál, hogyan fogadtam, de most nem érünk rá erről beszélni, Tatyána Pavlovna úgysem engedné, hogy elmondjam. Majd holnap, mama, hiszen mi ketten talán még látjuk egymást. Tatyána Pavlovna! Mit szól hozzá, olyan mértékben lakájlélek vagyok, hogy még azt sem értem meg, hogy valaki a felesége életében másik feleséget vehet maga mellé! Pedig hát Andrej Petroviccsal Emsben majdnem megesett valami efféle. Mama, ha nem akar együtt-maradni egy olyan férjjel, aki holnap talán mást vesz feleségül, akkor jusson eszébe, hogy van egy fia, aki ígéri, hogy mindörökké hűséges fia lesz, jusson eszébe, és menjünk el együtt, de csakis azzal a feltétellel, hogy „vagy ő, vagy én”... nos, mit szól hozzá? Nem kívánom, hogy ebben a pillanatban válaszoljon; tudom, hogy az efféle kérdésre nem lehet nyomban válaszolni...

Nem tudtam befejezni a mondatot, mert felhevültem, és elvesztettem a fejemet. Anyám elsápadt, nem jött ki hang a torkán, egy szót sem tudott szólni. Tatyána Pavlovna sokát és hangosan beszélt, de hogy mit mondott, nem értettem, és kétszer ráütött a vállamra öklével. Ordítozásából csak arra emlékszem, hogy azt kiabálta, szavaim „mesterkéltek, kifacsartak, egy alantas lélek hibbant lázálmai”. Verszilov mozdulatlanul ült, nagyon komolyan, nem mosolygott. Felmentem padlásszobámba. Az utolsó tekintet, mely kikísért, húgomé volt; szemrehányón nézett rám, és szigorúan fejét csóválta.

Hetedik fejezet

1

Nem szépítek semmit, amikor leírom ezeket a jeleneteket, igyekszem mindenre pontosan visszaemlékezni, és felélesztени benyomásaimat. Szobácskámba érkezve nem tudtam, szégyenkezzem-e vagy pedig diadalt üljek, mint aki kötelességét teljesítette. Ha egy cseppet tapasztaltabb vagyok, már tudhattam volna, hogy az efféle dolgokban a legkisebb kétely is már a legrosszabb jel. De valamit észleltem, ami megzavart: nem tudom, minek örültem, de ujjongva örültem, annak ellenére, hogy voltak bizonyos kételyeim, és tudtam, hogy elbuktam a családi vizsgán. Még azon is csak nevettem, hogy Tatyána Pavlovna olyan csúnyán lehordott, cseppet sem mérgelődtem rajta. Azt hiszem, azért örültem, mert mégiscsak eltéptem láncomat, és életemben először szabadnak érezhettem magam.

Éreztem, hogy helyzetemen csak rontottam; most még kevésbé tudtam elképzelni, mitévő legyek az örökségre vonatkozó levél dolgában. Mert most aztán mindenki azt hiszi majd, hogy bosszút akarok állni Verszilovon. De már lenn, a vita folyamán elhatároztam, hogy a levél kérdését harmadik személy döntésére bízom, s választott bíróként Vaszinhoz fordulok, ha pedig ez nem sikerül, akkor egy másik személyhez fordulok, már tudtam is, hogy kihez. Ez alkalomból egyszer, egyetlenegyszer felkeresem Vaszint - gondoltam -, aztán pedig eltűnök mindenki szeme elől, hosszú hónapokra eltűnök, Vaszin elől pedig éppenséggel eltűnök; csak anyámmal és húgommal találkozom majd nagy ritkán. Mindez rendetlenül kavargott bennem; éreztem, hogy amit csináltam, nem egészen helyes, és mégis - mégis elégedett voltam; ismétlem, mégis örültem valamiképp.

Elhatároztam volt, hogy a szokottnál korábban fekszem le, mert másnap sokat kell járkálnom. Lakáskeresésen, költözésen kívül még tervbe vettem egyet-mást, amit így vagy úgy, de másnap el kell végeznem. Az estét azonban mégsem sikerült egyhamar befejeznem; furcsa események következtek, Verszilov ezúttal igazán ámulatba ejtett. Soha, de soha nem jött fel padlásszobácskámba, de most - alig egy órája, hogy visszavonultam - egyszer csak meghallottam lépteit a lépcsőn; hívott, hogy világítsak. Kivittem a gyertyát, lenyújtottam kezemet, hogy belekapaszkodjék, s így fölsegítettem.

- *Merci*, édes barátom, ide még sose másztam föl, akkor sem, amikor kivettem a lakást. Sejtettem, hogy ilyesforma, de azért mégsem hittem, hogy ilyen borzalmas odú. - Megállt kamrám közepén, és érdeklődve nézett körül. - Hiszen ez koporsó, valóságos koporsó!

Csakugyan hasonlított valamelyest egy koporsó belsejéhez; meglepett, hogy Verszilov egyetlen szóval milyen találóan jellemezte. Hosszú, keskeny kamra volt; vállam magasságában - nem feljebb - a tető a fallal szögletet alkotott, melynek legmagasabb pontját is könnyen elértem kezemmel. Verszilov az első pillanatban önkéntelenül meggörnyedt, mert félt, hogy fejét beveri a mennyezetbe; végül is eléggé nyugodtan leült a pamlagra, amelyen Lukerja már megvetette ágyamat. Állva maradtam, és mélységes meglepetéssel néztem rá.

- Anyádtól hallom, hogy nem tudta, elfogadja-e tőled a pénzt, amelyet az imént kínáltál neki havi eltartásodért. Nos, tekintettel erre a koporsóra azt mondom, nemcsak elfogadnia nem szabad, hanem ellenkezőleg, az elszámolás még a te javadra üt ki! Sosem jártam idefenn, és... nem fér a fejembe, hogy itt hogy lakhat valaki.

- Megszoktam. Hanem azt már sehogy sem tudom megszokni, hogy magát itt lássam... azután, ami történt.

- Mi tagadás, meglehetősen goromba voltál odalenn, de... nekem is vannak bizonyos céljaim, majd elmagyarázom, noha egyébként nincsen abban semmi rendkívüli, hogy feljöttem ide; és az, ami odalenn történt, ugyancsak szabályszerű és rendjén való, hanem azt az egyet magyarázd meg nekem a Krisztus nevében: amit odalenn előadtál, s aminek olyan ünnepélyes bevezetést, akkora feneket kerítettél... igazán annyi az egész, amit feltárni vagy közölni akartál, egyéb semmi mondanivalód nem volt?

- Annyi az egész. Vagyis hát mondjuk, hogy annyi.

- Nem sok, édes barátom: megvallom, a bevezetés után, meg ahogy felszólítottál, hogy nevessünk, meg abból, hogy láttam, mennyire kikívánkozik belőled a szó... ezek után többet vártam.

- Nem mindegy az magának?

- Voltaképpen csak az arányérzékemet bántja: ekkora hűhó semmiért, megbontja a helyes arányt. Egy teljes hónapig hallgatsz, készülődöl, és a vége... egy nagy semmi!

- Sok mindent akartam elmondani, de már bánom, hogy ennyit is mondtam. Nem lehet mindent szavakba foglalni, van amit jobb el sem mondani. Hisz beszéltem most eleget, de úgy látom, nem értett meg.

- Á, téged is bánt néha, hogy a gondolat nem fér a szóba! Ez nemes szenvedés, édes barátom, csak a kiválasztottaknak jut osztályrészül; a szamár mindig meg van elégedve azzal, amit mondott, és mindig többet mond a kelleténél; szeret fecsegni.

- Mint én odalenn, például: én is többet mondtam, mint kellett volna, „az egész Verszilovot” követeltem, ez sokkal több a kelleténél, Verszilov egyáltalában nem kell nekem.

- Édes barátom, amint látom, pótolni akarod, amit odalenn vesztettél. Nyilván megbántad, amit mondtál, és mivel a megbánás nálunk annyit jelent, hogy azonnal megint rátámadunk valakire, nem akarsz engem még egyszer elhibázni. Korán jöttem, még nem füstölögted ki magad, meg aztán rosszul tűröd a kritikát. De ülj le, az isten szerelméért, azért jöttem, hogy valamit megbeszéljek veled; úgy ni, köszönöm. Abból, amit anyádnak kimenet mondottál, világosan kitűnik, hogy mindenképpen jobb, ha mi ketten elválunk. Azért jöttem, hogy megkérjelek, távozásodat intézd minél szelídebben, lehetőleg botrány nélkül, nehogy még jobban megfélemlítsd és elkeserítsd anyádat. Már az is jólesett neki, hogy feljöttem ide hozzád: azt reméli, valamiképp majd csak sikerül kibékülnünk, és minden marad a régiben. Azt hiszem, ha mi ketten most itt egyszer vagy kétszer hangosan felkacagnánk, boldogságot plántálnánk aggódó szívükbe. Együgyű szívek, nem tagadom, de őszintén, odaadón szeretnek, miért ne járnánk kedvükbe alkalomadtán? Nos, ennyit elsőnek. Másodszor: miért kellene nekünk bosszút lihegve, fogcsikorgatva, átkozódva elválnunk egymástól? Semmi okunk persze, hogy egymás nyakába boruljunk, de azért elválhatunk, hogy úgy mondjam, kölcsönös megbecsüléssel, nem gondolod?

- Mindez badarság! Megígérem, hogy botrány nélkül fogok elköltözni, és ez legyen elég. Talán bizony anyám kedvéért buzgólkodik ennyire? Márpedig én azt hiszem, édeskeveset törődik az anyám lelki nyugalmával, csak a levegőbe beszél.

- Nem hiszel nekem?

- Úgy beszél velem, mint egy taknyos kölyökkel!

- Édes barátom, hajlandó vagyok ezért százszorosan bocsánatot kérni tőled, meg mindazért, amit a szememre vetsz, a gyermekéveidért meg a többiért, de *cher enfant*, mi sül ki ebből? Amilyen okos vagy, magad sem akarnál ilyen ostoba helyzetbe kerülni. Azt nem is említem,

hogy mind mostanáig nem értem egészen szemrehányásaid jellegét: mivel vádolsz tulajdonképpen? Azzal, hogy nem Verszilovnak születtél? Vagy nem? Aha, megvetőn felkacagsz és legyintesz, tehát nem ez a bűnöm?

- Higgye el, hogy nem, Higgye el, semmi megtisztelőt nem látok abban, hogy Verszilovnak hívjanak.

- Hagyjuk a megtiszteltetést; elvárhattam, hogy demokratikus szellemben válaszolsz. De ha így van, akkor hát mivel vádolsz?

- Tatyána Pavlovna az imént közölte velem, amit meg kellett tudnom, s amit mindaddig nem fogtam föl: hogy nem adott engem suszterinasnak, következésképp még rajtam a sor, hogy hálás legyek. Nem is értem, miért vagyok hálátlan, miért nem érzek hálát még most sem, miután Tatyána Pavlovna kioktatott. Vajon nem a maga büszke vére ütközik ki belőlem, Andrej Petrovics?

- Nem hiszem. Azonkívül lásd be, hogy a lenti gorombaságaid nem reám hullottak, ahogyan szántad, hanem csupáncsak szegény anyádat bántották, marcangolták. Pedig azt hiszem, igazán nem a te dolgod pálcát törni fölötte. Meg aztán, mit vétett ellened? Erről jut eszembe, magyarázd meg azt is, édes barátom, miért és mi célból híresztelted az iskolában meg a gimnáziumban, egész életedben úton-útfélen, hogy törvénytelen születésű vagy? Úgy hallom, különös élvezettel hangoztattad ezt mindenfelé. Pedig ez ostoba, aljas rágalom: törvényes származású vagy. Dolgorukij, apád Makar Ivanovics Dolgorukij, szellemre, jellemre nézve egyaránt kiváló és igen tiszteletre méltó férfiú. Hogy gimnáziumot végezhettél, azt valóban volt földesuradnak, Verszilovnak köszönheted, de mi következik ebből? Törvénytelen származásod híresztelése magában véve is rágalom, de ezzel méghozzá leleplezted anyád titkát, és hamis büszkeségtől űzve meghurcoltad anyád nevét, pellengérre állítottad őt az első jöttment előtt. Ez nemtelen eljárás, édes barátom, annál is inkább, mert anyád semmiben sem hibás, nincs nála tisztább jellem a világon, és csupáncsak azért nem Verszilova a neve, mert a mai napig is másnak a felesége.

- Elég, elég, teljesen igazat adok magának, és bízom annyira a bölcsességében, hogy azt reméljem, nem nyújtja túlságosan hosszúra ezt a fejmosást. Ha olyan fejlett az arányérzéke, akkor tudhatja, hogy mindennek van határa, még az anyám iránt hirtelen támadt szeretetének is! Hanem tudja mit? Ha már rászánta magát, hogy feljön hozzám és negyedóra, vagy talán félóra hosszat elüldögél nálam (még mindig nem tudom, miért, de tegyük fel, hogy anyám megnyugtatására)... és a lent történtek ellenére ilyen barátságosan elbeszélget velem, akkor arra kérem, beszéljen az apámról, Makar Ivanovról, a zarándokról. Épp a maga szájából szeretnék hallani róla; már régen szerettem volna erre kérni. És most, amikor elválunk, talán hosszú időre, nagyon szeretnék választ kapni magától még egy kérdésemre: ezalatt a húsz esztendő alatt nem tudott volna annyi hatást kifejteni anyám előítéleteire és most már húgoméira is, hogy felvilágosító befolyásával eloszlassa azt a sötétséget, amelyben eredendő környezeténél fogva él? Ó, nem a tisztaságáról beszélek! Erkölcsileg mindenképpen hasonlíthatatlanul magasabban áll magánál, már bocsásson meg, de... mégiscsak egy magasabb színvonalú *halott*. Mert élni csak az egy Verszilov él, s körülötte mindenki azzal a feltétellel tengődik, hogy őt táplálja erejével, életnedveivel... és ez ráadásul kitüntetésszámba megy! De vajon élt-e valaha is anyám? Valami csak volt benne, amit megszeretett annak idején, Andrej Petrovics! Volt-e valaha is nő?

- Édes barátom, ha úgy akarod, sohasem volt az - válaszolta Verszilov, s nyomban ismét beburkolózott abba az emlékezetes modorába, amelyet akkoriban velem szemben alkalmazott, s amely mindig úgy felbőszített: első pillantásra maga a megtestesült közvetlenség, de ha

jobban megfigyeled, merő gúny az egész ember, olyannyira, hogy néha már magam sem ismertem ki magam benne. - Sohasem volt az! Az orosz nő sosem igazi nő.

- Hát a lengyel, a francia? Vagy az olasz, a szenvedélyes olasz nő, talán ő az, aki rabul ejthet egy előkelő, művelt orosz urat, olyat, mint Verszilov?

- Ejha, igazán nem vártam, hogy itt egy szlavofillal találkozom! - nevetett Verszilov.

Szóról szóra emlékszem elbeszélésére; szívesen beszélt, sőt látható élvezettel. Világosan éreztem, nem azért jött fel, hogy trécseljen, s nem is azért, hogy anyámat megnyugtassa, hanem valamiféle más szándék vezette.

2

- Húsz esztendőnket anyáddal szótlanul éltük le - kezdte társalgó modorban (de fölöttébb csináltan és elkényszeredetten). - Mindaz, ami köztünk történt, szótlanul történt. Két évtizedes kapcsolatunk legfőbb jellemvonása a némaság volt. Azt hiszem, még veszekedni se veszekedtünk egyetlenegyszer sem. Igaz, gyakran elutaztam, magára hagytam őt, de a vége mindig az lett, hogy visszamentem hozzá. *Nous revenons toujours*,[26] ez a férfiaknak amolyan alapvető tulajdonsága; nagylelkűségből fakad. Ha a házasság a nőktől függne, egyetlen házasság sem maradna meg. Szelídség, jámborság, alázat és ugyanakkor szilárdság, erő, igazi erő: ez anyád jelleme. Elhiheted, a legkiválóbb nő, akivel életemben találkoztam. S hogy van benne erő, afelől tanúskodhatok: láttam nemegyszer, hogy ez az erő hogyan táplálta. Mindabban, ami a meggyőződéseit érinti, nem, nem is mondanám, hogy meggyőződéseit, mert meggyőződésről a szó igazi értelmében itt nem beszélhetünk, de mindabban, amit ők meggyőződésnek, tehát felfogásuk szerint szentnek tekintenek, olyan szilárd, hogy érte akár kínpadra vonatná magát. Nos, ítéld meg magad: miféle pribék válnék belőlem? Ezért láttam tanácsosabbnak, hogy többnyire hallgassak, nemcsak azért, mert úgy könnyebb; és megvallom, nem bántam meg. Ilyenformán minden az emberiesség és engedékenység jegyében történt, de magától történt úgy, nem az én érdemem. Zárójelben jegyzem meg, hogy azt gyanítom, Szofja sohasem hitt az én emberiességemben, és ezért állandóan reszketett; de reszketve sem fogadott be magába semmiféle kulturális hatást. Megvan ez a furcsa képességük, mi ezt valahogyan nem értjük, általában sokkal jobban intézik a dolgaikat, mint a magunkfajta ember. Meg nem felelő körülmények között is folytatni tudják a maguk életét, természetellenes helyzetekben is megmaradnak önmaguknak. Erre mi nem vagyunk képesek.

- Kik azok, akikről beszél? Nem egészen értem.

- A nép, édes barátom! A népről beszélek. Erkölcsi és politikai téren egyaránt bebizonyította ezt a szívós, hatalmas erejét, történelmi távlatát. De térjünk vissza a magunk dolgára: anyádról még annyit, hogy nem mindig hallgat, néha megmondja a véleményét, de akkor úgy mondja, hogy menten belátod, csak az idődet vesztegetted a beszéddel, még ha öt esztendőt szántál is rá, hogy fokozatosan jobb belátásra térítsd. És az ellenérvei a lehető legváratlanabbak. Mindenesetre jegyezd meg, hogy korántsem nevezem őt csacskának; ellenkezőleg, van esze, méghozzá, kitűnő esze, te ezt talán el sem hiszed...

- Mért ne hinném? Csak azt az egyet nem hiszem, hogy maga csakugyan hisz az eszében, őszintén és nem színlelve.

---

[26] Nous revenons... Helyesen: Et l'on revient toujours à ses premiers amours: Az ember mindig visszatér első szerelméhez. (Charles-Guillaume Etienne.)

- Igazán? Ennyire kaméleonnak tartasz? Édes barátom, egy kicsit sokat engedek meg neked... mint elkényeztetett gyermeknek... de nem bánom, ezúttal maradjunk ennyiben.

- Apámról beszéljen; mondja el az igazat, ha lehetséges.

- Makar Ivanovicsról? Makar Ivanovics, amint már tudod, volt cseléd, aki, hogy úgy fejezzem ki, némi dicsőségre áhítozott...

- Fogadok, hogy most, ebben a pillanatban is irigyli őt valami okból!

- Ellenkezőleg, édes barátom, épp ellenkezőleg, s ha tudni kívánod: nagyon örülök, hogy ilyen bonyolult lelkiállapotban talállak; esküszöm, a legnagyobb mértékben bűnbánó hangulatban vagyok, és éppen most, életemben talán századszor, tehetetlenül szánom-bánom azt, ami húsz évvel ezelőtt történt. Amellett, isten látja lelkemet, mindaz, ami bekövetkezett, egészen véletlenül történt... és amennyire csak tőlem tellett, emberségesen, legalábbis úgy, ahogyan akkoriban az emberiesség netovábbját elképzeltem. Ó, akkoriban mind égtünk a vágytól, hogy jót tegyünk, az emberiséget, a fennkölt eszmét szolgáljuk; megvetettük a rangot, születési előjogainkat, a földbirtokot, de még a zálogkölcsönt is, legalább egyesek közülünk... Esküszöm. Nem voltunk sokan, de jól beszéltünk, és hidd el, néha jót is cselekedtünk.

- Például, amikor valakinek a vállára borulva zokogott?

- Édes barátom, eleve egyetértek veled mindenben; arról a bizonyos vállról egyébként tőlem hallottál, a jelen pillanatban tehát visszaélsz bizalmammal és hiszékenységemmel; de azért ismerd el, hogy az a vállon-zokogás nem volt olyan fonák, amilyennek első pillantásra tetszik, kivált ahhoz az időhöz képest: hiszen csak akkor kezdtük. Igaz, megjátszottam, de akkor még nem tudtam, hogy megjátszom. Veled még nem történt meg, hogy valamilyen helyzetben megjátszod az érzéseidet?

- Az imént odalenn egy kicsit elérzékenyültem, és amikor feljöttem ide, elszégyelltem magam a gondolatra, hogy talán azt hiszik, hogy komédiázom. Az ember némelykor őszintén érez, és mégis tetteti magát; de most odalenn, esküszöm, minden őszinte volt.

- Úgy van, ez az, nagyon találón határoztad meg: „Az ember őszintén érez, és mégis tetteti magát.” Nos, pontosan ez történt velem: tettettem magam, és mégis őszintén zokogtam. Nem tagadom, Makar Ivanovics akár gúnyolódásnak vehette volna, ha valamivel szellemesebb; de becsületessége tompította elméje élességét. Csak azt nem tudom, sajnált-e engem akkor vagy sem: úgy emlékszem, nagyon kívántam, hogy sajnáljon.

Szavába vágtam:

- Még most is gúnyolódik, amikor ezt mondja. Általában mindig, amikor velem beszélt, egész hónapon át, örökké gúnyolódott. Miért gúnyolódott mindig, valahányszor velem beszélt?

- Azt hiszed? - felelte szelíden. - Nagyon gyanakvó vagy. Egyébként, ha gúnyolódom is, hát nem veled, vagy legalábbis nem csak veled, efelől nyugodt lehetsz. De most nem gúnyolódom, akkor pedig... egy szó, mint száz, megtettem akkor mindent, amit tehettem, és nem a magam hasznára, elhiheted. Mi, széplelkek, ellentétben a néppel, akkoriban egyáltalán nem tudtunk a magunk javára tenni, ellenkezőleg, mindig befeketítettük magunkat, amennyire csak lehetett, azt hiszem, akkoriban ezt tekintettük „a magunk hasznának”, mármint persze a szó legmagasztosabb értelmében. A mai haladó nemzedék hasonlíthatatlanul mohóbb nálunk. Én akkoriban még a bűn elkövetése előtt mindent nyíltan, őszintén elmondottam Makar Ivanovicsnak. Ma már úgy látom, sok mindent egyáltalában nem kellett volna elmondanom, s még kevésbé olyan teljes nyíltsággal: udvariasabb lett volna, az emberiességről nem is szólva; de hogyan álljon meg az ember, amikor belejött a táncba, és különös virtuóz figurát akar kivágni?

Vagy talán csakugyan a nemes és fennkölt lélek követeli meg ezt az őszinteséget? Ezt egész életemben nem tudtam eldönteni. Ez egyébként nagyon is mélyenszántó probléma, nem illik felületes csevegésünkbe, de esküszöm, néha még most is halálosan szégyellem, ha eszembe jut. Háromezer rubelt ajánlottam neki, emlékszem, ő csak hallgatott, csak én beszéltem egész idő alatt. Képzeld, azt hittem, fél tőlem, mármint a földesúri jogaimtól, emlékszem, erőnek erejével bátorítani igyekeztem; kérleltem, ne féljen semmitől, mondja meg nyíltan, mit kíván, sőt a véleményét is mondja ki kereken. Biztosítékul szavamat adtam neki, hogy ha nem fogadja el feltételeimet, mármint a háromezer rubelt, szabadságlevelét (feleségének és neki, természetesen) meg az engedélyt, hogy mehet amerre lát (felesége nélkül, természetesen) - akkor csak mondja meg nyomban, és én mindjárt kiadom a szabadságlevelét, átengedem a feleségét, megjutalmazom mindkettőjüket, ha jól emlékszem, ugyancsak háromezer rubellel, és ebben az esetben nem ők mennek, amerre látnak, hanem én utazom el három évre Olaszországba egyes-egyedül. Hidd el, *mon ami*, nem vittem volna magammal Itáliába mademoiselle Szapozskovát: rendkívül tiszta voltam azokban a percekben. És mi történt? Makar pontosan tudta, hogy amit mondok, meg is teszem, de csak hallgatott, hallgatott makacsul, s csak amikor már harmadszor kezdtem elölről a könyörgést, akkor meghátrált, legyintett, és kiment a szobából, mondhatom, a nemtörődömsége megdöbbentett abban a pillanatban. Futólag megláttam magam a tükörben, és azóta sem tudom elfelejteni az arcomat. A legrosszabbak ezek akkor, amikor semmit sem szólnak, az a Makar pedig komor jellem volt, megvallom, egy cseppet sem bíztam benne, amikor magamhoz hívattam, sőt átkozottul féltem tőle; vannak ebben a környezetben jellemek, ráadásul nagy számmal, amelyek valósággal megtestesítik magukban a tisztességtelenséget, és ettől az ember jobban fél, mint a veréstől. *Sic*.[27] És milyen nagy kockázatot vállaltam! Hátha akkorát kiált, hogy összeszalad az udvar, hátha jajveszékelni kezd ez a falusi Uriás... nos, mi lett volna velem, mitugrász kis Dáviddal, mitévő lehettem volna? Azért kezdtem mindjárt a háromezerrel, ösztönszerű védekezésül, de szerencsére tévedtem: ez a Makar Ivanovics egészen más volt...

- Mondja, megtörtént a bűn? Azt mondta, hogy még a bűn elkövetése előtt hívatta magához Makar Ivanovicsot.

- Egyszóval, tudod, hogy is mondjam...

- Tehát megtörtént. Azt mondta, tévesen ítélte meg Makar Ivanovicsot, egészen más volt, mint gondolta: milyen?

- Hogy milyen volt, azt most sem tudom pontosan. De egészen más volt, és szavamra, bámulatosan tisztességes; ezt már abból is gondolom, hogy a végén a föld alá szégyelltem magam előtte. Másnap beleegyezett az utazásba, minden további kikötés nélkül, de természetesen azért nem feledkezett meg egyetlen ígéretemről sem.

- A pénzt is elfogadta?

- El ám! És tudod, barátom, ezen a ponton ráadásul nagy meglepetést szerzett nekem. Háromezer rubel természetesen nem volt a mellényzsebemben, de hétszázat előteremtettem, és első részletként átadtam neki; a többi kétezerháromszázat a biztonság kedvéért adóslevél formájában követelte tőlem, egy bizonyos kereskedő nevére. Két esztendővel később pedig ennek a kötelezvénynek az alapján bíróság útján, kamatostul követelte tőlem az összeget, s ezzel megint csak nagyon meglepett, annál is inkább, mert a szó szoros értelmében kéregetni járt, templomépítésre gyűjtött alamizsnát, és azóta, húsz esztendeje állandóan zarándokúton van. Nem értem, minek egy zarándoknak annyi pénz, saját vagyon... a pénz olyan világi

[27] Így.

dolog... Abban a percben persze őszintén ajánlottam fel, a pillanat hevében, hogy úgy mondjam, de annyi pillanat múlt el azóta, elvégre meggondolhattam volna... arra számítottam, hogy egy kis kíméletet érez majd irántam, vagyis helyesebben *irántunk*, legalább vár egy ideig. De még csak nem is várt...

(Feltétlenül szükséges megjegyzést fűzök ehhez: ha anyám történetesen túléli Verszilovot, öregségére a szó szoros értelmében garas nélkül marad, ha nem lett volna Makar Ivanovics háromezer rubele, mely kamataival már a duplájára nőtt, és amelyet Makar Ivanovics teljes egészében, az utolsó rubelig anyámra hagyott tavaly készült végrendeletében. Tehát már akkor keresztüllátott Verszilovon.)

- Egyszer említette, hogy Makar Ivanovics néha ellátogatott magukhoz, és mindannyiszor anyámnál szállt meg.

- Így volt, édes barátom, és megvallom, eleinte szörnyen féltem ezektől a látogatásoktól. Húsz esztendő alatt mindössze talán hatszor vagy hétszer jött el, és az első alkalmakkor bizony elbújtam, ha történetesen otthon voltam. Sehogy sem értettem, miért jön, és mit jelent ez. Később azonban gondolkoztam a dolgon, és beláttam, hogy ez nem is olyan ostobaság a részéről. Aztán mégiscsak érdekelni kezdett az az ember, előbújtam, hogy szemügyre vegyem, és mondhatom, roppantul eredeti alakot ismertem meg benne. Ez már harmadik vagy negyedik látogatásakor történt, akkortájt, amikor jelentkeztem határbírónak, és minden erőmmel nekifeküdtem Oroszország tanulmányozásának. Rengeteg sok újat hallottam tőle. Ráadásul pedig olyasmit találtam benne, amit a legkevésbé vártam volna: jóindulatot, higgadt nyugalmat, sőt, ami ennél is meglepőbb: majdnem vidámságot. Egyetlen szóval sem célzott *arra (tu comprends)*,[28] mindig értelmesen szólt hozzá a dolgokhoz, és kitűnően beszélt, nyoma sem volt nála annak a bizonyos ostoba cseléd-bölcselkedésnek, amit, megvallom, minden demokratikus érzékem ellenére sem állhatok, és nem kevert beszédébe afféle erőltetett „népies" fordulatokat, amilyenekkel nálunk regényekben és színpadon a „tőrőlmetszett oroszok" beszélnek. Vallásról nemigen beszélt, hacsak az ember maga nem hozta szóba, ellenben érdeklődésemre bűbájos történetek következtek klastromokról, szerzetesi életről. És ami a fő: tisztelettudó volt, az a szerény tisztelettudás volt meg benne, amely az igazi egyenlőség elengedhetetlen kelléke, sőt, amely nélkül szerintem senki sem nyerheti el az elsőbbséget. Mert éppen a fennhéjázás teljes hiányában nyilvánul meg az igazi rendes ember, aki feltétlenül megbecsüli és megbecsülteti magát a maga helyzetében, akármilyen legyen is az, s bármit mérjen is reá a sors. Hogy valaki a maga helyzetében a kellő önbecsülést mutassa, rendkívül ritka a világon, legalább olyan ritka, mint az igazi méltóság... Majd meglátod magad is, ha megismered az életet. De a legjobban meglepett a későbbiek folyamán, hangsúlyozom: a későbbiek folyamán és nem az elején (tette hozzá Verszilov), hogy Makar milyen jó kiállású, mondhatnám daliás ember volt. Öregnek öreg ugyan, de

Barna bőrű, szép, sudár...

egyszerű és méltóságteljes; megvallom, csodálkoztam szegény Szofjámon, hogyhogy *akkor* engem választott helyette; Makar akkor ötven esztendős volt, de dalia, s én hozzá képest ugrifüles. Egyébként arra is emlékszem, hogy már akkor is megengedhetetlenül ősz volt a haja, nyilván már olyan őszen vehette feleségül... Talán ez hatott rá.

Verszilov átvette a felső tízezernek ezt az utálatos társadalmi szokását: mondott néhány okos, mély gondolatot (ha már nem kerülhette el), s aztán hirtelen szándékosan valami ostobasággal végezte, mint most ez a megjegyzés Makar Ivanovics ősz hajáról meg ennek anyámra tett

[28] Érted.

hatásáról. Ezt szándékosan tette, de valószínűleg maga sem tudta, miért - ostoba nagyvilági szokásból. Ha az ember elhallgatta, úgy tetszett, komolyan beszél, a végén pedig kisült, hogy komédiázik vagy csúfolódik.

3

Magam sem tudom, miért, de hirtelen elfogott a méreg. Általában rosszul esik visszagondolnom akkori dührohamaimra.

- Nézze - mondottam s felugrottam -, maga állítólag elsősorban azért jött fel, hogy anyám azt higgye, kibékültünk. Most már elég hosszú idő telt el, hogy azt hihesse; nem lenne szíves magamra hagyni?

Verszilov kissé elvörösödött, felállt:

- Mondhatom, eléggé fesztelenül viselkedel velem, kedvesem. Nem bánom, a viszontlátásra; a barátságot nem lehet erőszakolni. Még csak egyetlen kérdést engedj meg: csakugyan ott akarod hagyni Szokolszkij herceget?

- Ahá! Sejtettem, hogy szándékai vannak...

- Vagyis gyanakszol, hogy azért jöttem, hogy rábírjalak, maradj a hercegnél, mert ehhez bizonyos érdekeim fűződnek. De édes barátom, nem gondolod ezek szerint, hogy Moszkvából is azért hívtalak ide, mert az érdekeim úgy kívánták? Ó, milyen gyanakvó vagy! Pedig én igazán csak a javadat kívánom. És most, amikor anyagi helyzetem annyira fellendült, jólesnék, ha megengednéd, hogy anyád meg én legalább alkalmilag támogassunk.

- Nem szeretem magát, Verszilov.

- Méghozzá „Verszilov”! Erről jut eszembe: őszintén sajnálom, hogy nem adhattam át neked ezt a nevet, mert hisz lényegében csak ennyi a bűnöm, ha ugyan bűn, nem igaz? De lásd be, nem vehettem feleségül egy férjes asszonyt!

- Nyilván ezért akart feleségül venni egy férjezetlen hajadont.

Arcvonásain rángás futott végig.

- Emsre célzol. Idehallgass, Arkagyij, már odalenn is megengedted magadnak ezt az illetlenséget, ujjal mutattál rám anyád előtt. Tudd meg, ez a legnagyobb hiba, amit elkövethettél. A boldogult Ligyija Ahmakova történetéről te jóformán semmit sem tudhatsz. Azt sem tudod, hogy anyád maga milyen mértékben vett benne részt, annak ellenére, hogy személyesen nem volt ott velem; és ha valaha láttam jóságos asszonyt, akkor anyád volt az, abban az időben. De elég ennyi; egyelőre mindez még titok, te pedig... te csak összevissza locsogsz, ismétled, amit másoktól hallottál.

- A herceg éppen ma mondta, hogy maga éretlen kislányok után futkos.

- Így mondta a herceg?

- Így! Idehallgasson, ha akarja, pontosan megmondom, miért jött most fel hozzám. Egész idő alatt csak ültem, és azon tűnődtem, mi a titka ennek a látogatásnak; azt hiszem, végre megfejtettem.

Már kifelé indult, de megállt, és várakozón fordult felém.

- Az imént futólag említettem, hogy Touchard-nak Tatyána Pavlovnához intézett levele, mely Andronyikov iratai közé keveredett, Andronyikov halála után Marja Ivanovnához került Moszkvába. Észrevettem, hogy akkor megrándult az arca, de csak most jöttem rá az okára, amikor valami okból, épp az imént, éppolyan rángás futott át az arcán: akkor, odalenn nyilván az jutott eszébe, hogy ha Andronyikov egyik irata Marja Ivanovnához került, miért ne kerülhetett volna oda még egy másik is? Márpedig Andronyikov hagyatékában rendkívül fontos iratok maradhattak, nemde? Nincs igazam?

- Tehát azért jöttem fel hozzád, hogy rábírjalak, hogy valamit kifecsegj?

- Azt már magának kell tudnia.

Elsápadt.

- Ezt nem magad találtad ki; egy asszony hatását érzem... és mennyi gyűlölet érződik szavaidból, durva célzásaidból!

- Egy asszonyé? Azzal az asszonnyal éppen ma találkoztam! Talán bizony azért akarja mindenáron, hogy megmaradjak a hercegnél, mert azt szeretné, ha kémkednék utána!

- Ejha! Úgy látom, még sokra viheted új pályádon. Vajon nem ebben áll-e az „eszméd”? Csak így tovább, édes barátom, határozottan van tehetséged a nyomozáshoz. És a tehetséget tökéletesíteni kell.

Megállt, hogy lélegzetet vegyen.

- Vigyázzon, Verszilov, ne tegyen engem ellenségévé!

- Édes barátom, végső gondolatait ilyen esetekben senki sem mondja ki, hanem megtartja magának. Most pedig világíts le a lépcsőn, kérlek. Ha ellenségem vagy is, de talán mégsem annyira, hogy azt kívánd, hogy a nyakamat törjem. *Tiens, mon ami*, képzeld csak - tette hozzá már lefelé menet -, egy teljes hónapig abban a hitben éltem, hogy jó fiú vagy! Annyira akarsz élni, annyira szomjúhozod az életet, hogy azt hiszem, ha három életed volna, azt is keresellnéd, ez az arcodra van írva; márpedig az ilyen ember többnyire jó fiú. És lám, mennyire tévedtem!

4

Ki sem tudom mondani, hogy elszorult a szívem, amikor egyedül maradtam: mintha eleven húsomból vágtam volna ki egy darabot! Miért gurultam dühbe olyan hirtelen, miért sértettem meg olyan durván, szántszándékkal - ma már nem tudnám megmondani, nyilván akkor sem tudtam. És hogy elsápadt! Ez a sápadtság talán őszinte, tiszta érzés, mélységes bánat kifejezése volt, nem a düh és a sérelem hatása. Mindig úgy éreztem, voltak percek, amikor igazán szeretett. Miért, miért ne higgyek ebben most, amikor már annyi mindenre fény derült?

Talán csakugyan azért bőszültem fel, azért kergettem el Verszilovot, mert hirtelen átvillant rajtam a sejtelem, hogy azért jött, mert meg akarta tudni, nem maradtak-e Marja Ivanovnánál Andronyikovnak egyéb iratai is. Mert azt tudtam, hogy keresnie kell ezeket az iratokat, s keresi is. De ki tudja, akkor, abban a percben talán végzetesen tévedtem! És ki tudja, talán ezzel a tévedésemmel juttattam eszébe Marja Ivanovnát meg azt a lehetőséget, hogy nála vannak az iratok.

Végül még egy furcsaság: megint szóról szóra ismételte a gondolatomat (a három életről), ugyanazt mondta, amit én aznap délután Kraftnak mondottam, s ráadásul pontosan az én sza-

vaimmal. A szavak azonossága megint csak véletlen, de mégis: hogy ismeri alaptermészetemet, micsoda éleslátás, minő emberismeret! De ha ennyire megérti az egyik részt, hogyan értheti annyira félre a másikat? Vajon nem játszott-e komédiát, csakugyan nem képes megérteni, hogy énnekem nem a Verszilovok nemessége kell, nem a születésem az, amit nem tudok neki megbocsátani, hanem, egész életemben maga Verszilov kellett nekem, az egész ember, az apa, és ez a vágy már a véremmé vált?! Hogy lehet ennyire értetlen és durva ez a finom érzékű ember? Ha pedig nem az, akkor miért bőszít, miért komédiázik?

Nyolcadik fejezet

1

Reggel igyekeztem minél korábban kelni. Általában nyolc óra tájt szoktunk kelni, mármint anyám, húgom meg én; Verszilov fél tízig is ellustálkodott az ágyban. Anyám pontosan fél kilenckor szokta behozni kávémat. Ezúttal azonban nem vártam meg a reggelit, pontban nyolc órakor kilopóztam a házból. Már előző nap nagyjából kiterveltem aznapi teendőimet. Noha szenvedélyes elszántság élt bennem, hogy haladéktalanul megvalósítsam elképzeléseimet, máris éreztem, hogy tervemben még sok a bizonytalanság, és éppen legfőbb pontjai még nem kristályosodtak ki eléggé; ezért majdnem egész éjszaka félálomban hánykolódtam, mintha lázas beteg volnék, temérdek zagyva álmot láttam, és jóformán egyetlen pillanatig sem aludtam úgy, amint kellett volna. Ennek ellenére frissebben, derűsebben ébredtem, mint valaha. Anyámmal semmiképp sem akartam találkozni. Nem tudtam volna vele egyébről beszélni, mint arról a bizonyos témáról, és nem akartam, hogy új, váratlan benyomások netán elvonjanak eltökélt szándékomtól.

Hűvös reggel volt, nyirkos, tejszerű köd borította a világot. Nem tudom, miért, piszkos csúnyasága ellenére is, mindig tetszett nekem a pétervári sürgő korareggel, szerettem látni a nyolc órakor munkába sietőn, önzően gondolataiba zárkózó embertömeget. Különösen élvezem, ha út közben, sietve valakitől valamit kérdezek, vagy ha tőlem kérdeznek valamit: kérdés és válasz egyaránt rövid, tömör, világos, majdnem mindig szívélyes, noha sem a kérdő, sem a felelő nem áll meg siettében, mégis, ilyenkor reggel a legnagyobb a válaszolókészség az emberekben. Napközben és estefelé már egyre kevésbé közlékeny a pétervári, minden csekélységre kész káromkodni vagy röhögni; egészen más kora reggel, munka előtt, ez a nap legjózanabb, legkomolyabb órája. Ezt mindjárt megfigyeltem.

Megint a Petyerburgszkaja-fertályba igyekeztem. Mivel tizenkettőre föltétlenül vissza akartam érni a Fontankára Vaszinhoz (akit leginkább tizenkettőkor lehetett otthon találni), nagyon siettem, meg sem álltam, pedig erős volt a kísértés, hogy betérjek valahová, és megigyam egy kávét. De okvetlenül otthon kellett érnem Jefim Zverjovot, mert őhozzá igyekeztem megint; és valóban kis híján elkéstem, mert már megitta kávéját, és éppen indulni készült.

- Ugyan mi szél hoz erre ilyen gyakran? - kérdezte üdvözlés helyett, s fel sem állt ültő helyéből.

- Mindjárt elmagyarázom.

A kora reggel, a pétervári kora reggel is, kijózanítón hat az emberre. Sok lángoló éjszakai ábránd nyomtalanul elpárolog a reggeli fénnyel, hűvösséggel, velem is megesett nemegyszer, hogy reggel bűnbánón, restelkedve tekintettem vissza éjszakai ábrándjaimra, sőt akárhányszor tetteimre. Futólag megjegyzem azonban, hogy a pétervári reggelt, mely látszólag a világon a legprózaibb, a magam részéről a legfantasztikusabbnak érzem. Ez a személyes nézetem, helyesebben élményem, de kitartok mellette. Úgy tetszik, a nyirkos, ködös, latyakos pétervári reggel csak annál jobban megerősíti egy afféle puskini Hermann szertelen álmát (kolosszális, rendkívüli figura, valódi pétervári típus, a pétervári korszakból származó alak!). Abban a pétervári ködben százszor felrémlett előttem a furcsa, makacsul visszatérő ábránd: „Ha most eloszlik és felszáll ez a köd, vajon nem száll-e el vele együtt ez az egész latyakos, nyálkás város, eltűnik, mint a füst, s a helyén nem marad egyéb, mint a régi finn mocsár, s a közepén dísznek talán a bronzlovas agyonhajszolt, tüzes párát lehelő paripáján?” Egy szó mint száz, ki

sem tudom fejezni benyomásaimat, mert hiszen mindez képzelődés, vagy költészet, következésképpen badarság; mindazonáltal gyakran felmerült és felmerül bennem az a végképp értelmetlen kérdés: „Lám, mind rohannak, sietnek, de ki tudja, hátha csak álmodja valaki az egészet, nincs itt egyetlen igazi, valódi ember, sem egyetlen valóságos cselekedet? Hátha fölébred az, aki mindezt álmodja - és egyszerre eltűnik az egész?" De elkalandoztam.

Hadd jegyezzem meg jó előre: mindenki életében vannak olyan excentrikus ábrándok, elképzelések, hogy első pillantásra föltétlenül őrültségnek hihetnők. Ilyen elképzeléssel mentem el aznap reggel Zverjovhoz, azért Zverjovhoz, mert nem ismertem senki mást Pétervárott, akihez ebben az ügyben fordulhattam volna. Pedig Jefim bizony az utolsó lett volna, akihez ilyen ajánlattal fordulok, ha van választékom. Amikor leültem vele szemben, magam is úgy éreztem, hogy a megtestesült téboly és lázálom ül szemben a megtestesült prózával és arany középszerrel. De az eszme, az őszinte érzés az én pártomon volt; az övén csupán a gyakorlati következtetés - hogy így nem szokás cselekedni. Nos, röviden: elmagyaráztam neki tömören és világosan, hogy rajta kívül nincs Pétervárott senkim, akit ebben a rendkívüli becsületbeli ügyben felkérjek párbajsegédül; régi cimborám lévén, nincs joga ezt visszautasítani, az illető pedig, akit párbajra akarok hívni, Szokolszkij herceg gárdahadnagy, mégpedig azért, mert esztendeje, vagy annál régebben, Emsben pofonütötte apámat, Verszilovot. Megjegyzem, Zverjov pontosan ismerte családi körülményeimet, Verszilovval való kapcsolatomat, és majdnem mindent tudott Verszilov históriájáról, amit én magam tudtam; mindezt különböző alkalmakkor magam közöltem vele, persze egyes bizalmas részletek kivételével. Ült és hallgatott, szokása szerint szótlanul, komolyan; felfújta magát, s borzas fehér hajával úgy gunnyasztott ott, mint veréb a kalitkában. A gunyoros mosoly valósággal odafagyott ajkára. Mosolya annál is bántóbb volt, mert érződött rajta, hogy nem szándékolt, hanem teljesen önkéntelen; Zverjovon meglátszott, hogy abban a pillanatban őszintén és igazán felettem állónak érzi magát jellemben, szellemben egyaránt. Gyanítottam, hogy megvet amiatt is, ami előző délután Gyergacsovnál történt, s ez nem is lehetett másképpen: Jefim a tömeg, Jefim az utca, az pedig mindig csak az igazi siker előtt hajlik meg.

- És Verszilov nem tud erről? - kérdezte.

- Természetesen, nem.

- És te mi jogon avatkozol bele a dolgaiba? Ez az első kérdésem. A második meg: mit akarsz ezzel bizonyítani?

Már vártam ellenvetéseit, és nyomban elmagyaráztam neki, hogy ez korántsem olyan butaság, mint képzeli. Egyrészt bebizonyítom a pökhendi hercegnek, hogy a mi rendünkben is akad olyan ember, akinek van becsületérzéke, másrészt pedig kioktatom és megszégyenítem Verszilovot. Harmadszor és főként, még ha Verszilov a maga meggyőződése szerint, tegyük fel, helyesen járt is el, amikor nem hívta ki a herceget, hanem hagyta magán száradni a pofont, most legalább meglátja, hogy valaki olyan erősen átérzi az őt ért sértést, hogy magára veszi, és hajlandó akár életét is kockára tenni az érdekében... annak ellenére, hogy mindörökre elválik tőle...

- Csendesebben, ne kiabálj, mert megharagszik a nénikém. Ellenben mondd csak: nem ezzel a Szokolszkij herceggel patvarkodik Verszilov az örökség miatt? Mert hát akkor valóban új és eredeti módja lenne a per megnyerésének, hogy az ember párbajban megölje az ellenfelét!

Megmagyaráztam neki *en toutes lettres*.[29] hogy ostoba és pimasz fráter, arcán egyre jobban szétterülő gúnyos mosolya csupán önelégültségét és korlátoltságát bizonyítja; csak nem

[29] Világosan, félreérthetetlenül.

képzeli, hogy nem gondoltam a pörre már a kezdet kezdetétől fogva, s nem hiszi, hogy ez a megfontolás csupán az ő bölcs fejét méltóztatta tanyájául választani; kifejtettem továbbá, hogy a pert Verszilov már megnyerte, azonkívül nem Szokolszkij herceg ellen folyik, hanem a Szokolszkij-hercegek ellen, ha tehát az egyik herceget megölik, még mindig maradnak elegen, mindamellett a kihívást kétségkívül el kell halasztani a fellebbezés utáni időpontra (noha a hercegek nem fognak fellebbezni), de csupáncsak illendőségből. Mihelyt a fellebbezés határideje elmúlt, következik a párbaj, hiszen azzal jöttem, hogy a párbaj csak egy későbbi időpontban lesz, de nekem már most biztosítanom kell Jefim támogatását, mert nincs másik segédem, nem ismerek senkit, ha tehát Jefim mégsem egyeznék bele, addig mást kell találnom, s ahhoz idő kell. Ezért jöttem tehát.

- No hát, majd akkor gyere el beszélgetni; máskor ne loholj hiába tíz versztát.

Azzal felállt, s vette a sapkáját.

- Tehát hajlandó vagy?

- Nem, szó sincs róla, nem vagyok hajlandó.

- Miért nem?

- Már csak azért sem vagyok hajlandó, mert ha most beleegyezem, akkor az egész fellebbezési idő alatt minden áldott nap a nyakamra jössz majd. És főleg azért nem vagyok hajlandó, mert sületlenség az egész. Azt hiszed, feláldozom miattad a karrieremet? És mi történik, ha a herceg megkérdi: „Ki küldte?" - „Dolgorukij." - „És mi köze Dolgorukijnak Verszilovhoz?" Akkor aztán mit csináljak, magyarázzam el neki a családfádat töviről hegyire? Hisz az oldalát fogná nevettében!

- Akkor vágd pofon!

- Mesebeszéd.

- Talán félsz? Hisz olyan magas vagy; mindenkinél erősebb voltál az iskolában.

- Félek, persze hogy félek. A herceg már azért sem fog veled megverekedni, mert csak egyenrangúakkal szokás párbajozni.

- Nevelésem szerint én is dzsentlmen vagyok, teljes polgárjogom van, egyenrangú vagyok vele... sőt ő az, aki nem egyenrangú velem.

- Nem, te kicsi vagy.

- Hogyhogy kicsi?

- Kicsi vagy, mi mind a ketten kicsik vagyunk, ő pedig nagy.

- Te szamár! Hisz törvény szerint már egy éve nősülhetnék!

- Akkor nősülj meg, mégis sz...os vagy, várj, amíg megnősz!

Világosan láttam, eltökélte, hogy csúffá tesz. Ezt az ostoba históriát persze kihagyhattam volna, tán jobb is lett volna, ha eltűnik az ismeretlenség homályában, amellett kicsinyes, undorító és fölösleges, noha eléggé komoly következményekkel járt.

Hogy még jobban megbüntessem magam, elmondom a végét. Amikor észrevettem, hogy Jefim csúfolódik, odáig merészkedtem, hogy mellbe vágtam a jobb kezemmel, pontosabban, jobb öklömmel. Jefim ekkor vállon ragadott, arccal az ajtónak fordított és - kézzelfoghatón bebizonyította, hogy csakugyan ő volt a legerősebb az iskolánkban.

2

Az olvasó bizonyára azt hiszi, hogy átkozottul rossz hangulatban jöttem el Jefimtől, ebben azonban téved. Világosan láttam, hogy ami köztünk történt, iskolás civódás, gimnazista szócsata, az ügy komolyságát semmiképp sem csorbítja. Kávémat már a Vasziljevszkij-osztrovon ittam meg, szántszándékkal elkerültem tegnapi kocsmámat a Petyerburgszkaján; az a kocsma, az a csalogány gyűlöletes emlékemmé vált. Különös sajátságom, hogy helyet, tárgyat éppúgy tudok gyűlölni, mint embereket. Ismerek ellenben Pétervárott néhány boldog helyet, vagyis olyan helyet, ahol valaha, valami okból boldog voltam: nos, ezeket féltve őrzöm magamban, lehetőleg sokáig nem keresem fel őket, hogy azután, ha majd nagyon magános és nagyon boldogtalan leszek, odamenjek emlékezni, búslakodni. Kávézás közben igazságot szolgáltattam Jefimnek, Jefim józan eszének. Igaz, gyakorlatiasabban gondolkozik nálam, de aligha reálisabban. Az olyan realizmus, mely csak az orra hegyéig terjed, veszélyesebb az esztelen képzelődésnél is, mert vaksi. Igazságot szolgáltatván Jefimnek (aki valószínűleg azt hitte, hogy megyek az utcán és káromkodom), azonban egy tapodtat sem engedtem meggyőződésemből, mint ahogy most sem engedek. Láttam már olyan embert, aki az első vödör hideg víz hatására letett nemcsak szándékáról, hanem eszméjéről is, és kinevette azt, amit alig egy órája még szentnek hitt; ó, milyen könnyű dolguk van az ilyeneknek! Meglehet, Jefim még a dolog lényegéről is helyesebben vélekedett nálam, én pedig tökkelütött szamár módjára viselkedtem, és csak komédiáztam, de azért a dolog legmélyén volt egy olyan pont, amelyen állva énnekem is igazam volt, igen, valami igazságom föltétlenül nekem is volt, méghozzá olyan, amit ők sohasem érthetnek meg.

Majdnem tizenkét óra lett, mire odaértem Vaszinhoz, a Fontankára, a Szemjonovszkij-moszt közelében, de nem találtam otthon. A Vasziljevszkij-osztrovon dolgozott, s otthon pontosan meghatározott órákban tartózkodott, többek közt rendszerint déli tizenkettőkor is. Ünnepnap lévén, biztosra vettem, hogy otthon találom; mikor nem találtam, elhatároztam, hogy megvárom, noha először járok nála.

A következőképp okoskodtam: az örökségről szóló levél problémája lelkiismereti kérdés; ha Vaszint választom birául, ezzel kimutatom mélységes tiszteletemet, s ez nyilván hízeleg neki. Mi tagadás, valóban fejtörést okozott nekem a levél, s valóban hittem, hogy választottbírói döntésre szorulok; de azért gyanítom, hogy már akkor is boldogultam volna idegen segítség nélkül. És megvallom, magam is tisztában voltam ezzel: elég lett volna, ha egyszerűen átadom Verszilovnak a levelet, kézből kézbe, aztán tegyen vele, amit akar - ez a helyes megoldás. Végzetes hiba volt, hogy ilyen természetű ügyben magamat tettem meg legfőbb bírónak. Ha egyetlen szó nélkül, kézből kézbe átadom a levelet, s ezzel kikapcsolom a személyemet, már ezzel a puszta ténnyel megnyerem a csatát, fölénybe kerülök Verszilovval szemben, mert ha előre lemondok az örökségből származó minden előnyről (mint Verszilov fiának, ha nem is most mindjárt, de előbb vagy utóbb nekem is jutott volna valami a pénzből), akkor mintegy örökre fenntartom magamnak az erkölcsi ítélkezést Verszilov elkövetendő tettéről. Azt sem vetheti a szememre senki, hogy tönkretettem a hercegeket, mert hiszen a dokumentumnak nincsen döntő jogi jelentősége. Mindezt átgondoltam, tisztáztam magamban, Vaszin üres szobájában üldögélve, s még az is eszembe ötlött, hogy lám, jó tanácsra áhítozva jöttem Vaszinhoz, de voltaképp csak azért akarok tőle tanácsot kérni, hogy lássa, milyen önzetlen, nemes lélek vagyok, és ezzel mintegy bosszút álljak az előzőnapi megaláztatásért, mely előtte ért.

Bosszúság fogott el, amikor ennek tudatára ébredtem; de azért nem mentem el, ott maradtam, pedig tudtam, hogy bosszúságom percről percre fokozódik majd.

Azzal kezdődött, hogy Vaszin szobája sehogy sem tetszett nekem. „Mutasd meg szobádat, és megmondom, ki vagy”: ennek a mondásnak megvolna a jogosultsága. Vaszin bútorozott szobát bérelt nyilvánvalóan szegény emberektől, akik ebből éltek, és Vaszinon kívül más albérlőt is tartottak. Jól ismerem ezeket a szegényesen bútorozott s mégis kényelem látszatára törekvő szűk szobácskákat; elmaradhatatlan tartozékuk az ócskapiacról származó párnázott kanapé, melyet megmozdítani veszélyes, aztán a mosdóállvány meg a spanyolfallal elkerített vaságy. A lakók közül nyilván Vaszin volt a legjobb, legmegbízhatóbb; minden háziasszonynál akad egy ilyen, s az ilyennek különösen kedvében járnak: gondosabban söpörnek, takarítanak szobájában, kanapéja fölé holmi kőnyomatos képet akasztanak, asztala alá satnya szőnyegecskét terítenek. Fölöttébb gyanús az olyan ember, aki kedveli ezt az áporodott tisztaságot és a háziasszonyok hízelkedő tiszteletét. Határozottan éreztem, hogy Vaszinnak kedvére való a „legjobb lakó” rangja. Hogy, hogy nem, de lassacskán felmérgesített a két, könyvekkel megrakott asztal is. Könyvek, papír, tintatartó - minden gyűlöletes rendben sorakozott, eszményi rendben, mely tökéletes összhangban áll a német háziasszonynak és szobaleányának világnézetével. Elég sok volt a könyv, nemcsak újság meg folyóirat, hanem valóságos könyv, és Vaszin szemlátomást forgatta is őket, valószínűleg komoly, fontoskodó képpel ült neki az olvasásnak vagy az írásnak. Nem tudom, miért, de jobban szeretem, ha a könyvek rendetlenül, összevissza dobálva hevernek: ott a munkából nem csinálnak szent szertartást. Ez a Vaszin bizonyosan udvariasan fogadja látogatóját, de minden mozdulata ezt mondja: „Nem bánom, elüldögélek veled másfél órácskát, aztán, ha elmégy, végre nekiláthatok a dolgomnak.” Bizonyára érdekes lehet vele elbeszélgetni, az ember sok újat hall, de... „most egy kicsit beszélgetünk, tudom, érdekellek, de ha elmégy, akkor látok csak neki annak, ami igazán érdekes...” És mégsem mentem el, tovább üldögéltem, pedig végképp megbizonyosodtam benne, hogy tanácsára semmi szükségem.

Már egy órája, vagy tovább ültem ott, a két fonott szék egyikén az ablaknál. Mérgelődtem azon is, hogy múlik az idő, estig pedig még lakást is kell találnom. Unalmamban, szívesen vettem volna elő egy könyvet, de mégsem vettem: még jobban megundorodtam arra a gondolatra, hogy valamiképp elszórakozzam. Több mint egy órája teljes csend volt a lakásban; most egyszer csak fokozatosan erősödő suttogás ütötte meg önkéntelenül fülemet, közvetlen közelemből hallatszott, a kanapéval eltorlaszolt ajtó túlsó feléről. Két hang beszélt, mind a kettő női hang, ezt mindenesetre megállapítottam, de az egyes szavakat sehogy sem lehetett megérteni; unalmamban azonban lassanként behatoltam értelmükbe. Hallatszott, hogy izgatottan, szenvedélyesen beszélnek, és nem szabásmintákról folyik a szó: valamiről tárgyaltak vagy vitatkoztak, az egyik hang talán kérlelt és rábeszélt, a másik ellenkezett és akadékoskodott. Nyilván ugyancsak lakók lehettek. Nemsokára meguntam, fülem is hozzászokott a suttogáshoz, továbbra is hallgattam ugyan, de gépiesen, néha teljesen megfeledkeztem róla, hogy hallgatom őket, amikor hirtelen váratlan dolgok történtek: mintha valaki két lábával toppantva felugrana helyéből, vagy felállva toporzékolna, majd nyögés és utána sikoltás hangzott fel, de nem is sikoltás, hanem vonítás, állati, kétségbeesett vonítás - mint akinek már végképp mindegy, meghallják-e idegenek vagy sem. Az ajtóhoz ugrottam és kinyitottam: ugyanakkor másik ajtó is nyílt a folyosó végén (a háziasszonyé, mint utóbb megtudtam), és két kíváncsi fej nézett ki rajta. A sikoltás azonban tüstént elhallgatott, s nagy hirtelen kitárult a mellettem levő ajtó, a suttogóké, fiatalnak tetsző nő ugrott ki rajta és leszaladt a lépcsőn. Egy másik, koros asszony vissza akarta tartani, de nem érte el, csak utánakiáltott sopánkodva:

- Olja, Olja, hová mégy? Jaj!

Mikor azonban meglátta a két nyitott ajtót, gyorsan becsukta a magáét, csupán keskeny rést hagyott nyitva, s azon át figyelte a lépcsőt, mindaddig, amíg a leszaladó Olja léptei egészen el nem haltak. Visszatértem ablakomhoz. Minden elcsöndesedett. Semmitmondó, talán nevetséges eset; hamarosan el is feledkeztem róla.

Körülbelül negyedórával később a folyosón, közvetlenül Vaszin ajtaja előtt, élénk, erőteljes férfihang szólalt meg. Valaki megfogta a kilincset, és annyira kinyitotta az ajtót, hogy a résen át megpillanthattam a folyosón egy magas termetű férfit; nyilván ő is meglátott engem, sőt szemügyre is vett, de nem lépett még be a szobába, hanem a kilincset fogva, az egész folyosón át tovább társalgott a háziasszonnyal. A háziasszony vékonyka, vidám hangon válaszolgatott neki, és már hangján hallatszott, hogy régóta ismeri a látogatót és tiszteli, becsüli mint tekintélyes egyént és vígkedélyű urat egyaránt. A vígkedélyű úr hangoskodott, élcelődött, pedig csak arról volt szó, hogy Vaszin nincs otthon, sosem sikerül otthon érnie, ez már így van megírva a sors könyvében, megint megpróbálja megvárni, mint a minap - s a háziasszony mindezt nyilván hallatlanul szellemesnek találta. Végül széles mozdulattal kitárta az ajtót és belépett.

Jól öltözött férfi volt, öltönyét nyilván a legdrágább szabó készítette „nagyúri módira", amint mondani szokás, de megjelenésében semmi nagyúri sem volt, holott látszott, hogy éppen erre törekszik erőnek erejével. Fellépése több mint fesztelen volt, valami természetes pökhendiség nyilvánult benne, ami mégis kevésbé bántó, mint amikor valaki a tükör előtt dolgozza ki a pökhendiségét. Kissé deresedő sötétszőke haja, fekete szemöldöke, nagy szeme, terebélyes szakálla nem járult hozzá egyénisége kidomborításához, ellenkezőleg - csak fokozta köznapiságát, s valahogyan mindenkihez hasonlóvá tette. Az ilyen ember sokat nevet, mindig nevetésre áll a szája, mégsem derülsz jókedvre a társaságában. Nevetésből gyorsan átcsap a komolykodásba, komolyságból a huncutságba vagy kacsingatásba, s mindazt szeszélyesen, oktalanul... Egyébként nincs értelme, hogy előre leírjam. Később sokkal jobban, alaposabban megismertem ezt az urat, azért akarva, nem akarva már most is úgy mutatom be, mintha ismerném; pedig mit tudhattam róla akkor, amikor kitárta az ajtót, és belépett a szobába. Igaz, még most is nehezen mondhatnék róla valami pontosat, határozottat, mert az efféle emberek legfőbb jellemvonása éppen befejezetlenségük, kialakulatlanságuk, határozatlanságuk.

Még le sem ült, amikor bennem földerengett, hogy a belépő alighanem Vaszin mostohaapja, bizonyos Sztyebelkov úr; hallottam már róla valamit, de csak félfüllel, olyannyira, hogy nem is emlékeztem rá pontosan, hogy mit; csak annyit tudtam, hogy nem éppen kedvezőt. Tudtam, hogy Vaszin, mint árva fiú, sokáig élt Sztyebelkov uralma alatt, de már jó ideje felszabadult hatása alól, céljaik, érdekeik különbözők, és semmi közük már egymáshoz. Arra is emlékeztem, hogy Sztyebelkovnak volt bizonyos tőkéje, s afféle könnyelmű spekuláns hírében állt; egy szó, mint száz, úgy lehet, még többet is tudtam róla, de elfelejtettem. Tetőtől talpig végigmért, de nem köszönt, kürtőkalapját a kanapé előtt álló asztalra tette, az asztalt lábával erélyesen arrább tolta és leült - nem, inkább levetette magát a kanapéra, amelyre én ráülni sem mertem; Sztyebelkov úgy eltehénkedett rajta, hogy a kanapé recsegett-ropogott, majd kinyújtotta a lábát, és lakkcsizmás jobb lábát magasra emelve, gyönyörködni kezdett csizmája orrának fényességében. Persze mindjárt felém fordult, és újra végigmért nagy, kissé élettelen szemével.

- Sose találom itthon - jegyezte meg biccentve.

Nem válaszoltam.

- Pontatlan! Megvannak az egyéni nézetei a dolgokról. A Petyerburgszkajáról?

- Úgy érti, hogy ön a Petyerburgszkajáról jött? - kérdeztem válaszképpen.

- Nem, hanem öntől kérdem.

- Én?... Én csakugyan a Petyerburgszkajáról jövök, de honnét tudja?

- Honnét? Hm! - Rám kacsintott, de magyarázatra nem méltatott.

- Azazhogy, nem ott lakom, de most ott jártam, és onnét jövök.

Továbbra is szótlanul, sokatmondón mosolygott, s mosolya sehogy sem tetszett nekem. Szerfölött ostobán hunyorgott.

- Gyergacsov úrtól? - kérdezte végtére.

- Miféle Gyergacsovtól? - kérdeztem kikerekedő szemmel.

Sztyebelkov diadalmasan nézett rám.

- Nem is ismerem - mondtam.

- Hm!

- Ahogy parancsolja - mondtam végül. Egyre kevésbé állhattam ezt az embert.

- Hm, igen, kérem. Nem, kérem, engedje meg: tegyük fel, bemegy egy boltba, és vásárol valamit; a szomszédos boltban egy másik vevő vásárol valami mást, mit gondol, mit? Pénzt, kérem, pénzt, egy kereskedőtől, akit uzsorásnak hívnak, igen, kérem... mert hiszen a pénz is holmi, az uzsorás is kereskedő... követi a gondolatmenetemet?

- Többé-kevésbé.

- Nos, odamegy egy harmadik vevő, rámutat az egyik boltra, és azt mondja: „Ez jogos” - aztán rámutat a másik boltra, és azt mondja: „Ez jogtalan.” Mi legyen a véleményem erről a vevőről?

- Honnan tudjam?

- Nem kérem, engedje meg... Példaképpen mondom; mert a jó példából okul az ember. Megyek a Nyevszkij-proszpekten, és észreveszem, hogy a túlsó járdán halad egy úr, akinek a természetét szeretném kiismerni. Az utca két különböző oldalán haladva elérkezünk oda, ahol be kell fordulni a Morszkaja utcára, és ott, az angol üzlet előtt megpillantunk egy harmadik járókelőt, akit eltaposott a ló. Most figyeljen, kérem: odalép egy negyedik járókelő, és meg akarja ismerni mindhármunk természetét, az eltaposottat is beleértve, vagyis próbára akarja tenni komolyságunkat és gyakorlati érzékünket... Követi a gondolatmenetemet?

- Bocsásson meg, nagyon nehezen.

- Helyes; mindjárt gondoltam. Nézzünk egy másik témát. Németországban vagyok, fürdőhelyen kúrázom, aminthogy kúráztam is nemegyszer, mindegy, hogy hol. Nos, kúrázom és angolokkal találkozom. Angolokkal, amint tudja, nehéz megismerkedni, de elmúlik két hónap, a kúra véget ér, hegyvidéken vagyunk, és mind együtt elindulunk hegyet mászni, szöges végű bottal, egyik vagy másik hegyre, mindegy. A kanyarban, vagyis a pihenőhelyen, ott, ahol a barátok a Chartreuse-likőrt főzik... erre ügyeljen... találkozom egy odavalósi emberrel, aki egyedül áll, és némán nézelődik. Meg akarom állapítani, megbízható-e vagy sem: mit gondol, fordulhatok-e információért az angol társasághoz, amellyel együtt túrázom, csak azért, mert a fürdőhelyen nem sikerült velük szóba elegyednem?

- Mit tudom én. Bocsásson meg, de nagyon nehezen követem szavait.

- Nehezen?

- Igen, nagyon kifáraszt.

- Hm. - Megint hunyorított, és a kezével bizonytalan mozdulatot tett, melyet nyilván lehengerlően diadalmaskodónak szánt; azután komolyan, higgadtan újságot húzott elő a zsebéből - nyilván csak az imént vásárolta -, széjjelhajtogatta, és olvasni kezdte az utolsó lapját; engem egy ideig békén hagyott. Öt-hat percig nem is nézett rám.

- A Breszt-Grajevói részvények nem estek a sárga földig, mit szól hozzá? Mennek, mennek fölfelé! Pedig tudok olyat is, aki belebukott.

Várakozón nézett rám.

- Nemigen konyítok még ezekhez a tőzsdei dolgokhoz - feleltem.

- Elítéli?

- Mit?

- A pénzt.

- Nem ítélem el a pénzt, de... de úgy hiszem, az eszme előbbre való, aztán jön csak a pénz.

- Azazhogy... már engedje meg, kérem... ha az embernek, hogy úgy mondjam, van saját tőkéje...

- Előbb legyen meg a magasabb eszme, azután jöhet a pénz, mert magasabb eszme nélkül a társadalom nem tud mit kezdeni a pénzzel.

Igazán nem tudom, miért hevültem bele a vitába. Sztyebelkov kissé bambán nézett rám, mint aki elveszítette a fonalat, de egy pillanat múlva már derűs, ravaszkás mosolyra húzódott az arca:

- Verszilovra céloz, ugye? Mégis megkaparintotta! Tegnap megítélték neki, mi?

Akkor döbbentem csak rá, hogy már rég tudja, ki vagyok, és talán még sok minden egyebet is tud. Igazán nem értem, miért, de fülig pirultam és ostobán meredtem rá jó ideig. Szemlátomást diadalt ült, mosolyogva nézett rám, mintha furfangosan csapdába ejtett és leleplezett volna. Majd felvonta szemöldökét, és így folytatta:

- Nem, kérem, csak engem kérdezzen Verszilov úr felől! Mit mondottam az imént a megbízhatóságról? Másfél évvel ezelőtt azzal a gyerekkel nagyszerű, tökéletesített üzletet csinálhatott volna, de hát belebukott, igenis, kérem, belebukott!

- Miféle gyerekkel?

- Hát azzal a csecsemővel, akit most is neveltet nagy titokban, de hát ezen az úton nem jut semmire, mert...

- Miféle csecsemő? Miről beszél?

- Miféle csecsemő? Hát az ő gyereke, Verszilov úré, mademoiselle Ligyija Ahmakovától... „Csókolt enyelegve a drága virág”... Foszforos gyufa... még mit nem!

- Miféle őrültség, zagyva beszéd! Semmiféle gyereke nem született Ahmakovától!

- Nézze meg az ember! Hát én hol voltam akkor? Hisz én orvos vagyok, szülész. A nevem Sztyebelkov, nem hallotta még? Igaz, már akkor sem praktizáltam, de azért gyakorlati tanáccsal szolgálhattam egy gyakorlati kérdésben.

- Ön szülész... tehát ön segítette világra Ahmakova gyermekét?

- Nem én, senkit a világon nem segítettem világra, hanem volt ott a külvárosban egy bizonyos Granz doktor, családos ember, fél tallért fizettek neki esetenként, ott ennyi a szokásos honorárium, és ráadásul senki sem ismerte, hát ő fungált helyettem... Én tanácsoltam, hogy hozzá forduljanak, az ismeretlenség homálya miatt. Követi kérem? Csupán egyetlen gyakorlati tanáccsal szolgáltam Verszilovnak, Andrej Petrovicsnak egy igen-igen bizalmas kérdésére, négyszemközt. De Andrej Petrovics a két nyulat választotta.

Egyik ámulatból a másikba estem.

- Aki két nyulat kerget, egyet sem fog, mondja a nép, mármint az egyszerű nép. Én pedig azt mondom: az állandóan megismétlődő kivétel általános szabállyá válik. Másik nyulat, vagyis kereken kimondva másik hölgyet kergetett, és az eredmény: nulla! Az ember abba kapaszkodjék, amit éppen elér. Ahol buzgólkodni kellene, ott eltátja a száját. Verszilov az „asszonyok prófétája", így nevezte el igen találón a fiatal Szokolszkij herceg a fülem hallatára. Nem, kérem, csak énhozzám forduljon! Engem kérdezzen, ha meg akar tudni egyet-mást Verszilovról!

Szemlátomást élvezte, hogy a szájam tátva maradt ámulatomban. Soha még addig nem hallottam erről a csecsemőről. És abban a pillanatban hangosan csapódott a szomszéd szoba ajtaja, valaki gyorsan belépett a suttogók szobájába.

- Verszilov a Szemjonovszkij-fertályban lakik, a Mozsajszkaja utcában, Litvinova házában, tizenhetes szám alatt, magam kérdeztem meg a bejelentőhivatalban! - kiáltotta egy ingerült női hang; minden szavát pontosan értettük. Sztyebelkov felhúzta szemöldökét, és mutatóujját feje fölé emelte.

- Mi itt róla beszélünk, s már odaát is... Íme, az állandóan ismétlődő kivételek! *Quand on parle d'une corde.*[30]

Egy ugrással felült a kanapén, és fülelni kezdett a kanapéval eltorlaszolt ajtón át.

Engem is megdöbbentett az eset. Sejtettem, hogy ugyanaz a fiatal nő kiáltott, aki az imént olyan felindultan szaladt le a lépcsőn. De mi köze Verszilovnak az egészhez? És akkor megint felhangzott az iménti vonítás, egy dühtől elállatiasodott ember őrjöngő üvöltése, akit valamitől megfosztanak vagy visszatartanak. A különbség csak az volt az előbbihez képest, hogy a vonítás, sikoltozás ezúttal még tovább tartott. Dulakodás hallatszott, és gyors, kapkodó szavak: „Nem akarom, nem engedem, adja ide, azonnal adja ide" - vagy valami efféle; nem emlékszem már szóról szóra. Aztán valaki ismét - mint az imént - az ajtóhoz vetette magát és kirántotta. Mindkét nő kiugrott a folyosóra, az egyik nyilván most is tartóztatni próbálta a másikat. Sztyebelkov már jó ideje felugrott a kanapéról, és élvezettel fülelt; most egyetlen ugrással az ajtónál termett, és nyomban minden tartózkodás nélkül kipenderült a folyosóra a két szomszéd szobabeli nőhöz. Természetesen én is az ajtóhoz szaladtam. De Sztyebelkov megjelenése a folyosón úgy hatott, mint egy csöbör hideg víz: a két nő gyorsan eltűnt, és nagy robajjal bevágta maga után az ajtót. Sztyebelkov már-már követte őket, de megállt, fölemelte mutatóujját és elmosolyodott, szemlátomást valamin törte a fejét; mosolygásában ezúttal valami nagyon sötétet, aljast és baljóslatút vettem észre. Mikor meglátta a háziasszonyt, aki ismét szobája ajtajában állt, lábujjhegyen odasietett hozzá, egy-két percig sustorgott vele, majd megkapván a szükséges felvilágosításokat, immár határozottan és méltóságteljesen visszatért Vaszin szobájába, fölvette az asztalról kürtőkalapját, egy futó pillantást vetett a tükörbe, felborzolta hajzatát, majd önérzetesen, méltóságteljesen, rám sem nézve átment a szomszéd hölgyekhez. Egy pillanatig az ajtónál hallgatózott, fülét odahajtva, és a folyosón át

[30] Kötélről beszélünk... (Értelme: Fesd az ördögöt a falra...)

győzelmesen hunyorogva a háziasszony felé; a háziasszony pedig fölemelt ujjával fenyegette, és fejét csóválta, mintha azt mondaná: „Ó, maga huncut!” Sztyebelkov végül is elszántan, de tapintatosan, mintegy összehúzózkodva a nagy tapintatosságtól, bekopogott az ajtón. Bentről kiszólt valaki:

- Ki az?

- Méltóztassék megengedni, hogy egy igen fontos ügyben tiszteletemet tegyem! - szólt Sztyebelkov hangosan, nyomatékosan.

Tétováztak, a végén mégis kinyitották az ajtót, előbb csak kissé, negyedrészt, de Sztyebelkov nyomban megfogta a kilincset, és már nem engedte meg, hogy újra becsukják. Párbeszéd kezdődött, Sztyebelkov hangosan beszélt, egyre erőltette, hogy eresszék be; szavaira nem emlékszem, de Verszilovot említette, váltig állította, hogy mindent megmagyaráz, mindent közöl, „nem kérem, engem kérdezzenek”, „csak énhozzám forduljanak” s más efféléket hangoztatott. Hamarosan bebocsátották. Visszamentem a kanapéhoz, és megpróbáltam hallgatózni, de nem értettem mindent, csak annyit hallottam, hogy gyakran emlegették Verszilovot. A hanghordozásból úgy sejtettem, hogy Sztyebelkov máris magához ragadta a megbeszélés irányítását, már nem udvariaskodik, hanem fölényesen, pöffeszkedőn szónokol, mint az imént velem: „követi?” „tessék idefigyelni” - és így tovább. Nőkkel egyébként valószínűleg rendkívül szeretetre méltón viselkedik. Már kétszer felhangzott harsány hahotája, mely valószínűleg cseppet sem volt helyén való, mert hangját kísérve, sőt olykor még az övénél világosabban is, áthallottam a két nő hangját, amely korántsem csengett vidáman, kivált a fiatal nőé nem, aki az imént visított; sokat és idegesen hadarva beszélt, panaszkodott, vádolt, bírákat, bíróságot emlegetett. De Sztyebelkov nem tágított, egyre hangosabban, hangosabban szavalt, s egyre gyakrabban hahotázott; az effajta ember képtelen másokat meghallgatni. Hamarosan eltávoztam a kanapétól, mert szégyelltem hallgatózni, és visszaköltöztem régi helyemre az ablakhoz, a szalmaszékre. Meg voltam róla győződve, hogy Vaszin semmibe veszi ezt az urat, de ha én hasonló véleményt nyilvánítanék, azonnal védelmébe venné, és méltóságteljesen, oktatóan megjegyezné, hogy Sztyebelkov „fejlett gyakorlati érzékkel bír, modern üzletember, akit nem szabad a mi általános és elvont szemszögünkből megítélni”. Ettől eltekintve, világosan emlékszem rá, hogy zilált idegállapotban voltam, szívem erősen dobogott, valamit vártam. Elmúlt vagy tíz perc, és akkor egyszerre, Sztyebelkov harsány hahotája közepette, valaki éppúgy, mint az imént, felugrott székéről, aztán mind a két nő felsikoltott, hallatszott, hogy Sztyebelkov is felugrik ültéből, s valamit mond, már egészen más hangon, mintha mentegetőznék, mintha kérlelné a nőket, hallgassák végig... De nem hallgatták meg; felháborodott kiáltások hangzottak: „Takarodjék! Nem szégyelli magát, gazember!” Egy szó mint száz, világosan hallatszott, hogy kituszkolják. Éppen akkor nyitottam ki az ajtót, amikor Sztyebelkovot a szomszéd szobából, kipenderítették a folyosóra: úgy tetszett, a két nő a szó szoros értelmében, kézzelfoghatóan kidobta. Amikor meglátott, rám mutatott és felkiáltott:

- Ez Verszilov fia! Ha nekem nem hiszik el, tessék, itt a fia, a tulajdon fia! Tessék! - Azzal erőszakosan megragadta a karomat.

- A fia, a tulajdon édes fia! - ismételte, s odavezetett a hölgyekhez; magyarázatot egyébként nem fűzött kijelentéséhez.

A fiatal nő a folyosón állott, az idősebbik egy lépéssel mögötte az ajtóban. Csak annyit láttam, hogy a szegény leány eléggé csinos, húszesztendős-forma, de vézna és beteges külsejű; haja vörösbe játszó, s arcvonásai kissé emlékeztettek húgomra - ez a sajátság különösen emlékezetembe véződött; de Lizát sosem láttam, nem is láthattam annyira magánkívül, olyan őrjöngő dühben, ahogy ez a szerencsétlen teremtés előttem állott: vértelen ajka kifehéredett,

világosszürke szeme villámokat szórt, egész teste remegett felháborodásában. Arra is emlékszem, hogy roppantul ostobán, méltatlanul éreztem magam, mert annak a pökhendi fráternek a jóvoltából igazán nem tudtam, melyik lábamra álljak.

- Mit bánom én, ha százszor is a fia! Ha a maga társaságában van, akkor gazember! - mondta a leány, majd hozzám fordult: - Ha csakugyan Verszilov fia, akkor mondja meg az apjának, hogy szégyentelen mihaszna, alávaló gazember, hogy nem kell a pénze... Itt van, tessék, adja vissza neki!

Néhány bankjegyet rántott ki zsebéből, de a koros nőszemély (mint utóbb megtudtam, az anyja) megragadta a kezét:

- Olja, az istenért, hátha nem is igaz, hátha nem a fia!

Olja gyors pillantást vetett reá, gondolkodóba esett, megvetően végigmért, és bement a szobába; de mielőtt bevágta az ajtót, a küszöbön állva még egyszer, magánkívül rákiáltott Sztyebelkovra:

- Takarodjék!

Még toppantott is hozzá. Aztán az ajtót becsapták, sőt kulcsra zárták.

Sztyebelkov még mindig fogta a vállamat, fölemelte ujját, száját mélázó, széles mosolyra húzta, és kérdő tekintettel meredt rám.

- Nevetséges és felháborító, amit velem művelt - motyogtam dühösen.

De Sztyebelkov nem hederített szavaimra, noha le nem vette rólam a szemét.

- Ezt ki kell nyo-moz-ni! - mondta elgondolkozva.

- De hogy merészel engem belevonni? Ki az a nő? Mit jelent ez az egész? Vállon ragad és odahurcol... mirevaló ez?

- Eh, vigye el az ördög! Egy hajadon, akit megfosztottak ártatlanságától... „sűrűn ismétlődő kivétel”... követi amit mondok?

És ujjával mellembe bökött.

- Az ördögbe is! - és félrelöktem a kezét.

Ekkor hirtelen, váratlanul felkacagott, halkan, nesztelenül, tartósan és vidáman. Végül fejébe csapta kalapját, és gyorsan változó, immár elkomoruló ábrázattal fordult hozzám, szemöldökét összevonva:

- A háziasszonyt pedig figyelmeztetni kéne... ezt a két nőt ki kell tenni a lakásból, ráadásul mielőbb, mert másképp... Majd meglátja! Emlékezzék szavamra, majd meglátja! Ördög és pokol - tette hozzá ismét megvidámulva: - Maga bizonyosan megvárja Grisát!

- Nem, nem várom meg - jelentettem ki határozottan.

- Nos, mindegy...

Többet egy hangot sem szólt, sarkon fordult, kiment, és megindult lefelé a lépcsőn; a híradást, magyarázatot váró háziasszonyt egyetlen pillantásra sem méltatta. Én is vettem a kalapomat, megkértem a háziasszonyt, mondja meg Vaszinnak, hogy Dolgorukij ott járt és kereste, azzal én is leszaladtam a lépcsőn.

3

Csak az időmet vesztegettem. Vaszintól kijőve azonnal nekiindultam, hogy lakást keressek, de szórakozott voltam, órákig csatangoltam az utcán, s noha öt vagy hat házba bementem, ahol kiadó szobát hirdettek, bizonyára elmentem legalább húsz mellett úgy, hogy nem vettem észre. Még nagyobb bosszúságomra tapasztalnom kellett, hogy sokkal nehezebb megfelelő szobát találni, mint képzeltem. Mindenütt olyasféle szobákat láttam, mint a Vasziné, csak még annál is rosszabbat, és elképesztően drága áron, ami sehogy sem illett számításomba. Mindenütt egyenesen megmondtam, hogy csupán kuckóra van szükségem, ahol meghúzódjam, és megvetően válaszolták, hogy hát akkor menjek a kuckókba. Azonfelül mindenütt számtalan furcsa lakót láttam, akikkel - ezt már első pillantásra sejtettem - sehogy sem fértem volna meg; még én fizettem volna, hogy ne kelljen ott laknom. Holmi borzas szakállú, ingujjas-mellényes uraságok, kíváncsiskodó és tolakodó egyének. Egy csepp szobában vagy tízen ültek így együtt kártya és sör mellett, és a szomszéd szobát nekem ajánlották fel. Másutt a háziak kérdéseire olyan fonákul válaszoltam, hogy gyanakodva néztek rám, egy helyütt még össze is szólalkoztunk. De nem érdemes leírnom ezeket a szamárságokat; csak annyit mondok, hogy átkozottul elfáradtam, és már alkonyodott, mire odáig jutottam, hogy valamit egyem egy kifőzésben. Végképp megérlelődött elhatározásom: hazamegyek, négyszemközt, tanúk nélkül átadom Verszilovnak az örökségről szóló levelet (minden magyarázkodás nélkül), aztán összecsomagolom a holmimat és bőröndömmel, csomagommal akár szállodába megyek éjszakára. Tudtam, hogy az Obuhov-proszpekt végén, a Diadalkapunál van egy szerény fogadó, ahol még külön szobát is kaphatok harminc kopejkáért; elhatároztam, hogy egy éjszakára még anyagi áldozatot is hozok, csak azért, hogy ne maradjak Verszilovval egy födél alatt. Már a Technológiai Intézet előtt jártam, amikor hirtelen eszembe ötlött, hogy felmegyek Tatyána Pavlovnához, aki ott lakott, épp szemben a Technológiával. Látogatásom ürügyéül felhasználhattam azt a bizonyos levelet is, de természetesen egészen más okok hajtottak hozzá ellenállhatatlanul, amelyeket egyébként most sem tudok megmagyarázni: fejemben zavarosan kóválygott az a bizonyos „csecsemő" meg a „szabályt erősítő kivételek". Elmondani akartam-e, vagy kérkedni, veszekedni, vagy sírva fakadni - magam sem tudom, csak éppen fölmentem Tatyána Pavlovnához. Addig csak egyszer jártam nála, pétervári tartózkodásom legelején, anyám megbízásából, s emlékszem, mihelyt beléptem hozzá, és átadtam az üzenetet, máris elköszöntem, le sem ültem, de Tatyána Pavlovna nem is kínált hellyel.

Becsöngettem, a szakácsné nyitott ajtót, és szótlanul bebocsátott a szobába. Szükséges elmondanom mindezeket a részleteket, hogy az olvasó megértse, mi módon történhetett meg az az őrültség, amely olyan döntő következményekkel járt. Először a szakácsnőről kell még szólnom néhány szót. Pisze orrú, rossz indulatú finn nő volt, azt hiszem, gyűlölte úrnőjét, Tatyána Pavlovna ellenben semmi áron sem volt hajlandó megválni tőle, szenvedélyesen ragaszkodott hozzá, olyasformán, ahogy vénkisasszonyok ragaszkodnak holmi kivénhedt, nedves orrú mopszlikutyához vagy örökké alvó macskához. A szakácsnő vagy mérgeskedett és gorombáskodott, vagy pedig megsértődött és hétszámra hallgatott, ezzel büntetvén úrnőjét. Úgy látszik, ilyen néma napon találtam becsengetni hozzájuk, mert nem válaszolt kérdésemre, hogy „otthon van-e az úrhölgy" - pedig határozottan emlékszem, hogy megkérdeztem -, hanem szótlanul visszavonult a konyhába. Ezek után természetesen úgy hittem, hogy Tatyána Pavlovna otthon van, bementem hát a szobába, s nem találván ott senkit, várakozni kezdtem, abban a hiszemben, hogy Tatyána Pavlovna mindjárt kilép hálószobájából - másképp ugyan miért eresztett volna be a szakácsnő? Le sem ültem, állva várakoztam két-három percig; már erősen esteledett, Tatyána Pavlovna amúgy is sötét szobája még barátságtalanabbnak tetszett a mindenfelé felaggatott kartonfodroktól. Két szót még erről a fertelmes kis lakásról, hogy felvázoljam a helyszínt, ahol az ügy történt. Tatyána Pavlovna konok és úrhatnám termész-

tének, no meg régi földesúri előítéleteinek megfelelően sehogy sem tudott volna megmaradni valamely albérleti bútorozott szobában, s ezt a lakásnak csúfolt ólat csak azért vette ki, hogy főbérlő legyen és a maga ura. A két szoba akkorka volt, mint két egymásba nyíló madárkalitka, egyik kisebb volt a másiknál, második emeleti ablakai az udvarra nyíltak. A lépcsőházból az ember egyenesen a másfél rőf szélességű, szűk kis folyosóba lépett, onnét balra nyílott a két, fent említett madárkalitka, a végéből pedig a csepp kis konyha. Az a másfél köböl levegő, amelyre az embernek tizenkét órára szüksége van, talán elfért a szobácskákban, de több aligha. Elviselhetetlenül alacsony volt a mennyezet, de még ennél is kellemetlenebbül hatott, hogy ajtó, ablak, bútor - minden, de minden tele volt aggatva, be volt vonva fidres-fodros kartonnal - csodaszép francia kartonnal, de a szoba ettől kétszer olyan sötétnek látszott, s utazóbatár belsejéhez hasonlított. Abban a szobában, amelyben várakoztam, valahogy még csak megfordulhatott az ember, noha ez is tele volt zsúfolva bútorral, méghozzá igazán szép bútorral: bronzveretes, berakásos asztalkákat, ládákat láttam mindenfelé, meg egy gyönyörű öltözőasztalt. A belső szobácska ellenben, a hálószoba, ahonnét Tatyána Pavlovnát vártam, s amelyet az elsőtől dús redőzetű függöny választott el, a szó szoros értelmében egyetlen ágyból állt. Mindezt tudni kell, hogy az olvasó megérthesse az ostobaságot, amelyet elkövettem.

Vártam tehát, gyanútlanul, amikor egyszer csak megszólalt az előszobacsengő. Hallottam, amint a szakácsnő kényelmesen végigcsoszogott a kis folyosón, és szótlanul - éppúgy, mint engem az imént - bebocsátotta a belépőket. Két hölgy érkezett, fennhangon beszélgettek, de mily nagy volt meglepetésem, amikor az egyikben hangjáról Tatyána Pavlovnát ismertem fel, a másikban pedig - azt az asszonyt, akivel a legkevésbé kívántam most találkozni, és ráadásul ilyen körülmények között! Tévedésről szó sem lehetett; hiszen előző nap hallottam ezt a zengő, erőteljes, érces női hangot, igaz, csak három percig, de örökre lelkembe véződött. Igen, a „tegnapi asszony” volt. Mitévő lehettem volna? Nem az olvasónak szegzem ezt a kérdést, csak visszaképzelem magam az akkori pillanatba, és még most sem tudom megmagyarázni, hogyan történt, de hanyatt-homlok besiettem a függöny mögé, és egyszer csak Tatyána Pavlovna hálószobájában találtam magam. Röviden: elbújtam, és még alig értem be a függöny mögé, amikor a hölgyek beléptek. Hogy miért nem álltam elébük, miért bújtam el - magam sem tudom; akaratlanul, ösztönösen cselekedtem.

Ahogy beugrottam a hálószobába, és belebotlottam az ágyba, mindjárt észrevettem, hogy onnét ajtó nyílik a konyhába, tehát van kivezető út kínos helyzetemből, és észrevétlenül elmenekülhetek; de - minő borzalom - az ajtó be volt zárva, kulcs pedig nem volt a zárban. Kétségbeesetten leroskadtam az ágyra; világosan láttam, hogy akarva, nem akarva hallgatóznom kell, márpedig a beszélgetés első mondataiból, első hangjaiból felismertem, hogy titkos és kényes témákról lesz szó. Becsületes, nemes lelkű ember persze még most is azt tette volna, hogy feláll, kimegy és hangosan közli: „Itt vagyok, vigyázat!” - s aztán, helyzete nevetséges oldalával mit sem törődve, elmegy mellettük; én azonban nem álltam föl, és nem mentem ki, mert nem mertem megtenni, gyalázatosan inamba szállt a bátorságom.

- De drága jó Katyerina Nyikolajevna, mélységesen elkeserít, amit mond! - sopánkodott Tatyána Pavlovna. - Kérem, nyugodjék meg egyszer s mindenkorra, ez igazán nem méltó magához. Amerre jár, öröm és jókedv kíséri, és most... Bennem talán mégis megbízik, hisz tudja, milyen odaadón szeretem. Legalább annyira, mint Andrej Petrovicsot, akihez ugyancsak, nem tagadom, sírig tartó ragaszkodás fűz... Nos, higgye el nekem, esküszöm mindenre, ami szent, hogy az az írás nincsen a kezei között, és talán egyáltalában nincs senkinél; Andrej Petrovics nem is képes ilyen alattomosságra, szégyen őt ilyesmivel gyanúsítani! Légből kapott képzelődés ez a maguk gyűlölködése...

- Az írás valahol van, ő pedig mindenre képes. Mit mondjak: tegnap megérkezem, ki az első, akit ott találok? *Ce petit espion*,[31] akit a herceg nyakára küldött.

- Eh, *ce petit espion*. Először is nem spion, mert nem ő, hanem én ragaszkodtam hozzá, hogy a herceg felfogadja, másképp Moszkvában megbolondul vagy éhen hal... legalábbis ilyen híreket kaptam felőle; másodszor pedig ez az éretlen tacskó nagyon ostoba, hogyan spionkodhatna?

- Igen, valóban ostoba tacskónak látszik, de ez még nem akadálya annak, hogy gazember legyen. Nagyon bosszankodtam tegnap, másképp meghaltam volna nevettemben: elsápadt, odaugrott, összeütötte bokáját, franciául makogott. Marja Ivanovna pedig úgy beszélt róla Moszkvában, mint valami lángelméről. Hogy az a szerencsétlen levél megvan, ráadásul a lehető legveszélyesebb helyen, erre főleg Marja Ivanovna arckifejezéséből következtetek.

- De szépséges angyalom! Hiszen maga is mondja, hogy Marja Ivanovnánál nincsen semmi.

- Nem, épp arról van szó, hogy igenis nála van, hazudik, és méghozzá milyen mesterien, el sem hinné! Amíg Moszkvában nem jártam, mégiscsak reménykedtem benne, hogy nem maradt írás, de most... most...

- Jaj, kedvesem, épp ellenkezőleg, mindenki azt mondja róla, hogy eszes, jólelkű teremtés, a megboldogult jobban szerette az összes unokahúgainál. Igaz, én nem ismerem közelebbről, de maga bizonyosan elbájolta, szépséges angyalom! Hiszen maga mindenütt játszva győz, lám, én öregasszony létemre is szerelmes vagyok magába, mindjárt összevissza csókolom... Mibe került magának, hogy meghódítsa!

- Próbáltam, Tatyána Pavlovna, próbáltam meghódítani, látszólag el volt ragadtatva, de álnok asszony és ravasz... Erős jellem, hajthatatlan, moszkvai... Tudja, mit tanácsolt? Forduljak egy itteni személyhez, egy bizonyos Krafthoz, aki Andronyikov jobb keze volt, hátha ő tud valamit. Erről a Kraftról tudok egyet-mást, s futólag emlékszem is rá; de ahogy őt említette, akkor bizonyosodtam meg afelől, hogy hazudik, mindent tud, s csak teszi magát, mintha nem tudna semmiről.

- De miért, miért gondolja? És hátha valóban megtudhat valamit attól a Krafttól? Az a német nem fecsegő, s úgy tudom, igen becsületes ember, igazán meg kellene kérdezni! Csak az a baj, hogy úgy tudom, jelenleg nincs Pétervárott...

- Már tegnap megjött, éppen most jártam nála... Azért is jöttem most magához olyan szörnyű izgatottan, kezem-lábam remeg, arra akartam kérni, Tatyána Pavlovna, angyalom, mivel maga mindenkit ismer, nem lehetne-e megtudni, hogy az írásai... mert hiszen feltétlenül maradtak utána írások, szóval, hogy kihez kerülnek most az iratai? Bizonyára megint valami veszélyes egyénhez! Azért jöttem, hogy tanácsot kérjek.

- Ugyan miféle iratokról beszél? - kérdezte Tatyána Pavlovna értetlenül. - Hisz azt mondja, éppen most járt Kraftnál?

- Ott jártam, csakugyan, de Kraft főbe lőtte magát! Még tegnap este.

Felugrottam az ágyról. Azt még kibírtam, hogy spionnak, félkegyelműnek neveztek, és minél tovább folyt a beszélgetés, annál kevésbé éreztem lehetségesnek, hogy megjelenjek. Elképzelhetetlen lett volna! Lelkemben már el is határoztam, hogy dermedten ott kucorgok az ágyon, amíg Tatyána Pavlovna ki nem kíséri vendégét (ha ugyan olyan szerencsém van, hogy addig nem jön be valamiért a hálószobába!), aztán, ha Ahmakova elment, majd egymásnak

[31] Az a kis kém.

esünk Tatyána Pavlovnával!... De most, ahogy Kraftról ezt a hírt hallottam, felugrottam az ágyról, görcs rántotta össze tagjaimat. Nem törődtem én már semmivel, nem gondolkodtam, nem okoskodtam, hanem előreléptem, fölemeltem a függönyt, és előttük termettem. Még elég világos volt, hogy meglássanak, amint ott állok sápadtan, remegve. Felsikoltottak mind a ketten. Hogyne sikoltottak volna!

- Kraft főbe lőtte magát? - mormoltam Ahmakovához fordulva. - Tegnap este? Napszálltakor?

- Hol voltál? Honnét bújsz elő? - sivította Tatyána Pavlovna, és vasmarokkal ragadta meg vállamat. - Kémkedtél? Hallgatóztál?

Katyerina Nyikolajevna felállt a kanapéról, rám mutatott:

- Ugye? Mit mondtam?

Tombolni kezdtem.

- Hazugság, zagyvaság! - vágtam a szavába magamonkívül. - Az imént spionnak nevezett, ó istenem! Hát érdemes kémkedni vagy akárcsak élni azon a földön, ahol magafajta viperák élnek! Egy nagy lélek öngyilkossággal végzi... Kraft főbe lőtte magát... egy eszméért, Hekubáért... De maga úgyse tudja, honnét is tudná, ki volt Hekuba! Én meg éljek tovább a maguk intrikáiban, pocskoljak a csalásban, hazugságban, ármánykodásban... Elég volt!

- Pofozza fel! Pofozza fel! - kiáltotta Tatyána Pavlovna, s mivel Katyerina Nyikolajevna csak nézett rám merően (pontosan emlékszem minden részletre), de nem mozdult helyéből, Tatyána Pavlovna minden bizonnyal maga hajtotta volna végre, amit neki tanácsolt, s ezért önkéntelenül fölemeltem kezemet, hogy arcomat megvédjem; ebből a mozdulatomból Tatyána Pavlovna arra következtetett, hogy ütésre emelem karomat.

- Üss meg no, üss meg! Mutasd meg, hogy alávalónak születtél! Erősebb vagy a nőknél, minek teketóriázol!

- Elég a rágalomból! - kiáltottam. - Sosem emeltem még nőre a kezemet! Szégyellje magát, Tatyána Pavlovna, mindig megvetett engem. Ó, tudom, csak úgy lehet boldogulni az emberekkel, ha nem becsüljük őket! Most nevet, Katyerina Nyikolajevna, bizonyára nevetséges figurának tart; igen, az Isten nem ruházott fel olyan külsővel, mint a maga szárnysegédeit... és képzelje, mégsem érzem magam megalázottnak maga előtt, hanem ellenkezőleg, felmagasztosultnak... De mindegy, akárhogy fejezzem ki, a lényeg az, hogy nem én vagyok a hibás! Véletlenül kerültem ide, Tatyána Pavlovna, a hibás csak a szakácsnője, vagy még inkább a maga vak részrehajlása iránta: miért nem válaszolt kérdésemre, miért vezetett be ide egyenesen? Lássa be, aztán már olyan szörnyű illetlenségnek éreztem volna, hogy kilépjek egy hölgy hálószobájából, hogy inkább némán meghúzódtam itt, és eltűrtem a köpködésüket, de nem mutatkoztam... Megint kinevet, Katyerina Nyikolajevna?

- Takarodjál innét, takarodjál, de rögtön! - üvöltötte Tatyána Pavlovna, és jóformán kituszkolt a szobából. - Ne vegye komolyan a locsogását, Katyerina Nyikolajevna, hisz mondtam magának, hogy elmebetegnek nyilvánították odalenn!

- Elmebetegnek? Ugyan kicsoda nyilvánított annak és hol? Mindegy, elég ebből. Katyerina Nyikolajevna! Esküszöm mindenre, ami szent, hogy ez a beszélgetés és mindaz, amit hallottam, köztünk marad... Tehetek én róla, hogy megtudtam a titkait? Annál is nyugodtabb lehet, mert holnaptól fogva már nem járok tovább az apjához, úgyhogy nem kell tartania az írástól, amelyet keres...

- Mit jelentsen ez? Miféle írásról beszél - hebegte Katyerina Nyikolajevna, és annyira zavarba jött, hogy elsápadt, vagy legalább nekem úgy rémlett. Éreztem, hogy máris igen sokat mondtam.

Kisiettem a szobából; a hölgyek szótlanul kísértek tekintetükkel, s szemükben határtalan megdöbbenés tükröződött. Egy szó mint száz, talányt adtam fel...

Kilencedik fejezet

1

Siettem haza, és bármily meglepő is: meg voltam elégedve magammal. Persze nem illik nőkkel így beszélni, ráadásul ilyen nőkkel - helyesebben: ilyen nővel, mert Tatyána Pavlovnára nem voltam tekintettel. Nem való egy hölgynek a szeme közé vágni: „Fütyülök az intrikáira" - de kimondtam, és ezért voltam magammal megelégedve. Egyébről nem is szólva, afelől legalább meg voltam győződve, hogy ezzel a fellépésemmel kiegyenlítettem azt, ami addig nevetséges volt a helyzetemben. De nem értem rá sokáig törni ezen a fejemet: gondolataimat Kraft töltötte ki. Nem mintha olyan kétségbeesetten gyászoltam volna, de halála mégis megrendített, annyira, hogy az a szabályszerű megkönnyebbülés, amelyet *más* szerencsétlenségénél érzünk, azaz olyankor, amikor valaki a lábát töri, becsületében kárt szenved, vagy elveszít valakit szerettei közül - mondom, még ez a szabályszerű, aljas megkönnyebbülés is nyomtalanul elenyészett bennem s átengedte helyét egy tiszta, teljes érzésnek, tudniillik a gyásznak, szánalomnak, azazhogy valójában nem is tudom, szánalom volt-e, de mindenesetre erős és emelkedett érzelem. És ez is megelégedéssel töltött el.

Bámulatos, milyen sok mellékes gondolat bukkanhat föl az elmében, amikor az embert lelke mélyéig megrendíti valamely döbbenetes hír, amely - azt hinnéd - elfojt minden más érzést, és elhessegeti a kívüleső gondolatokat, kivált a kicsinyes gondolatokat; holott épp megfordítva történik - a kicsinyes gondolatok előtérbe tolakszanak. Arra is emlékszem, hogy lassacskán valami érzelgős, ideges remegés hatalmasodott el rajtam, s ez jó ideig eltartott, mindaddig, amíg otthon tartózkodtam, és Verszilovval vitatkoztam.

A vita különös, rendkívüli körülmények között folyt le. Említettem már, hogy külön kis házban laktunk az udvar mélyén, s lakásunk a tizenhármas számot viselte. Még be sem értem a kapu alá, amikor női hang ütötte meg a fülemet; a női hang a következő ingerült, türelmetlen kérdést intézte valakihez: „Hol van a tizenhármas számú lakás?" Egy hölgy kérdezte ezt, mégpedig úgy, hogy benyitott a kapu közelében levő szatócsboltba, de a boltból, úgy látszik, nem válaszoltak neki, sőt talán elutasították, és most mérgesen, idegesen lépett le a boltajtóhoz vezető néhány lépcsőfokon.

- Hol van a házmester? - kiáltotta, s türelmetlenül toppantott. Rég megismertem már ezt a hangot.

Odaléptem a hölgyhöz.

- Épp a tizenhármas számú lakásba igyekszem - mondtam. - Kit keres?

- Egy teljes órája keresem a házmestert, mindenkitől kérdem, sorra fölmentem valamennyi lépcsőn.

- Hátul van az udvarban. Nem ismer meg?

De már megismert.

- Tudom, Verszilovot keresi - folytattam. - Elintéznivalója van vele; nekem is. Azért jöttem, hogy örökre elbúcsúzzam tőle. Jöjjön velem.

- Maga a fia?

- Az nem jelent semmit. Nem bánom, mondjuk, hogy a fia vagyok, noha Dolgorukij a nevem, törvénytelen születésű vagyok. Annak az úrnak tengernyi törvénytelen gyermeke van. Ha a

becsület és a lelkiismeret úgy követeli, a törvényes fiú is elmegy a háztól. Ez még a bibliában is meg vagyon írva. Azonkívül Verszilov örökséghez jutott, ebből én nem kérek, hanem kezem munkájából akarok megélni. A nagylelkű ember, ha kell, életét is feláldozza; Kraft főbe lőtte magát, egy Kraft nevű ismerősöm, egy eszméért, képzelje csak, fiatal ember volt, szép reményekre jogosító... Erre, erre! Külön kis házban lakunk. Már a bibliában is meg van írva, hogy a gyermekek kirepülnek, és saját fészket alapítanak... Ha az eszme hív... már akinek van eszméje! Az eszme a fő, minden az eszmén múlik...

Ilyesformán fecsegtem egész idő alatt, amíg lakásunkhoz közeledtünk. Az olvasó nyilván észreveszi, hogy nem kímélem magam, és ahol kell, megfelelő megvilágításba helyezem hibáimat; meg akarom tanulni az igazmondást.

Verszilov otthon volt. Úgy léptem be, hogy le sem vetettem a kabátomat: a leány sem. Nyomorúságosan volt öltözve: sötét ruhácskája fölött köpönyegül vagy mantillául szolgáló rongydarab lötyögött, fején vedlett, ócska matrózsapka volt, mely nagyon rosszul állt arcához. Amikor beléptünk a nappaliba, anyám szokott helyén ült és kézimunkázott, húgom kibújt szobájából, hogy megnézze, ki jött, s megállt az ajtóban. Verszilov szokása szerint henyélt, s felállt üdvözlésünkre; szigorú, kérdő tekintettel meredt rám.

- Nekem ehhez semmi közöm - jelentettem ki sietve, s félreálltam, részvétlenségem bizonyítandó. - A kapuban találkoztam ezzel a személlyel; magát kereste, és senki sem tudta útba igazítani. Ami engem illet, a magam ügyében jöttem, amelyet majd a hölgy után lesz szerencsém előadni...

Verszilov azonban továbbra is fürkésző tekintettel méregetett.

- Engedje meg - kezdte a leány türelmetlenül; Verszilov most feléje fordult. - Sokáig töprengtem, mi jutott eszébe, hogy tegnap pénzt hagyott nálam... Én... egyszóval... tessék, itt a pénze! - kiáltotta majdnem visítva, mint az imént otthon, és bankóköteget dobott az asztalra. - A bejelentőhivatalban kellett megkeresnem a címét, másképp már előbb visszahoztam volna. Idehallgasson! - fordult hirtelen anyámhoz, s anyám elsápadt. - Nem akarom magát megsérteni, tisztességesnek nézem, s az ott talán a lánya. Nem tudom, a felesége-e ennek az embernek vagy sem, de tudja meg, hogy ez az úr kivágja az újságból az apróhirdetéseket, amelyeket nevelőnők meg tanárnők tesznek közzé utolsó garasaikból, és végigjárja ezeket a szerencsétleneket, becstelenül hasznot akar húzni megszorult helyzetükből, és bajba sodorja őket a pénzével. Nem is értem, hogyan fogadhattam el tőle tegnap ezt a pénzt! Olyan becsületesnek látszott... Ne közeledjék, egy szót se többet! Ön gazember, tisztelt uram! Még ha tisztességes volt is a szándéka, akkor sem kérek az alamizsnájából. Egy szót se! Egy szót se! Ó, de boldog vagyok, hogy leleplezhettem a hölgyei előtt! Legyen átkozott!

Kiszaladt, de a küszöbről visszafordult egy pillanatra, s csak ennyit kiáltott be a szobába:

- Úgy hallom, örökséghez jutott!

S azzal eltűnt, mint az árnyék. Még egyszer emlékeztetem az olvasót: tébolyult volt. Verszilov szemlátomást megdöbbent; töprengve, gondolataiba merülten állt ott, majd hirtelen hozzám fordult:

- Valóban nem ismered?

- Véletlenül tanúja voltam ma délután, ahogy Vaszin lakásának folyosóján őrjöngött, visítozott, és magát átkozta; de szóba nem elegyedtem vele, nem tudok róla semmit, most pedig a kapuban találkoztam vele. Gondolom, ő az a tegnapi tanárnő, aki „mennyiségtan-leckét ad”?

- Az, az. Életemben először jót cselekedtem és... Nos, halljuk, neked mi dolgod velem?

- Itt ez a levél - válaszoltam. - Magyarázatot hozzáfűznöm fölösleges. A levél Krafttól került hozzám, Kraft pedig a megboldogult Andronyikovtól kapta. Tartalmát majd meglátja. Hozzáteszem, hogy a kerek világon senki sem tud a levélről rajtam kívül, mert Kraft, miután tegnap átadta nekem, főbe lőtte magát, alig hogy elmentem tőle...

Mialatt sietve, elfúló hangon hadartam ezeket, Verszilov átvette a levelet, s bal kezében messze eltartva magától, figyelmesen hallgatta szavaimat. Amikor Kraft öngyilkosságát közöltem, fokozott figyelemmel kémleltem arcát, hogy a hatást meglessem. Nos - a hír a legcsekélyebb hatást sem tette rá, még a szemöldöke se rezzent! Amikor elhallgattam, elővette csíptetőjét, mely sosem hagyta el, fekete zsinóron függött a nyakában, a levelet a gyertya fényéhez emelte s futó pillantással súrolván az aláírást, a szöveg olvasásába merült.

Ki sem tudom fejezni, gőgös érzéketlensége mennyire bántott. Hisz nyilván jól ismerte Kraftot, meg hát mégiscsak rendkívüli hír volt az, amit közöltem! Végül, természetesen szerettem volna, ha valamelyes hatást tesz rá. Félpercig még vártam, aztán - mivel tudtam, hogy a levél hosszú - sarkon fordultam, és kimentem a szobából. Bőröndömet rég becsomagoltam, már csak néhány holmimat kellett beraknom motyómba. Anyám járt eszemben, meg az, hogy végül is nem mentem oda hozzá. Tíz perc múlva, mikor már elkészültem, és éppen kocsiért akartam menni, húgom lépett be padlásszobámba.

- A mama küldi a hatvan rubeledet, és még egyszer bocsánatot kér, hogy megemlítette Andrej Petrovicsnak, és küld hozzá még húsz rubelt. Tegnap ötven rubelt adtál a havi ellátásodra, de a mama azt mondja, harmincnál többet nem fogadhat el, mert csak annyit költött rád, és itt küldi a visszajáró húszat.

- Köszönöm szépen, ha ugyan igaz, amit mond. Isten áldjon, húgom, elmegyek!

- Hová?

- Egyelőre fogadóba, csak hogy ne töltsem az éjszakát ebben a házban. Mondd meg a mamának, hogy szeretem.

- Tudja. Azt is tudja, hogy Andrej Petrovicsot is szereted. Nem szégyelld magad, hogy magaddal hoztad azt a szerencsétlen leányt?

- Esküszöm, a kapuban akadtam össze vele.

- Nem, te hoztad ide.

- De hidd el...

- Gondolkozzál, szállj magadba, és belátod majd, hogy te is oka voltál.

- Nem tagadom, örültem, hogy meggyalázzák Verszilovot. Képzeld csak, gyermeke született Ligyija Ahmakovától... no de minek is mondom ezt neked...

- Andrej Petrovicsnak? Gyermeke? De hiszen a gyermek nem tőle való! Honnan szeded ezt az ostoba hazugságot?

- Mért, te talán jobban tudod?

- Már hogyne tudnám? Hisz én dajkáltam azt a gyereket Lugában. Idehallgass, Arkagyij: rég észrevettem, hogy fogalmad sincs semmiről, mégis folyton sértegeted Andrej Petrovicsot, no meg a mamát.

- Ha neki van igaza, akkor én tévedek, ennyi az egész. Benneteket azért éppen úgy szeretlek. Mért pirultál el annyira, húgom? No, most még jobban lángol az arcod! Jól van, mindegy, azért azt a hercegecskét mégis kihívom párbajra, válaszul a pofonra, amit Verszilovnak adott Emsben. Ha pedig Verszilov korrektül viselkedett Ahmakovával, akkor annál inkább.

- Bátyám, térj eszedre, hová gondolsz!

- Hálistennek a pör véget ért... Nini, most meg elsápadtál.

- Úgysem áll ki veled a herceg - rebegte Liza, és halványan mosolygott rémületében.

- Akkor nyilvánosan megszégyenítem. Mi lelt, Liza?

Úgy elsápadt, hogy nem bírt megállni a lábán, s leroskadt a díványra.

- Liza! - hangzott lentről anyám hívó szava.

Liza összeszedte magát és felállt; barátságosan rám mosolygott.

- Édes bátyám, verd ki a fejedből ezeket a dolgokat, vagy várj legalább, amíg megtudsz egyetmást; elképesztően keveset tudsz az igazságból!

- Nem felejtem el, Liza, hogy elsápadtál, amikor meghallottad, hogy párbajra indulok!

- Jó, jó, ne felejtsd el! - mondotta, még egyszer rám mosolygott búcsúzóul és lement.

Bérkocsit hívtam, a kocsis segítségével kicipeltem holmimat a lakásból. A háziak közül senki sem szólt, senki sem próbált visszatartani.

Nem mentem be anyámtól elbúcsúzni, nehogy Verszilovval találkozzam. Már a kocsiban ültem, amikor hirtelen ötlet villant föl bennem.

- A Fontankára, a Szemjonovszkij-moszthoz! - szóltam oda a kocsisnak hirtelen: megint Vaszinhoz indultam.

2

Eszembe jutott, hogy Vaszin bizonyosan már hallott Kraftról, s talán százszorta többet tud nálam; feltételezésem igaznak bizonyult. Vaszin nyomban közölte velem a részleteket, egyébként különösebb felindulás nélkül; úgy láttam, erősen kimerült, s ez valóban úgy volt. Reggel járt Kraft lakásán. Kraft előző este lőtte magát főbe revolverrel (azzal a bizonyossal), már teljes sötétségben, amint naplójából kiderült. Utolsó naplójegyzetét közvetlenül halála előtt írta, s közli benne, hogy majdnem teljes sötétben ír, alig tudja megkülönböztetni a betűket, gyertyát gyújtani pedig nem mer, nehogy tűzvész támadjon utána. „Meggyújtani, és a lövés előtt eloltani pedig, mint az életemet, nem akarom” - tette hozzá meglepő módon, szinte már az utolsó sorban. Ezt a halál előtti naplóját már harmadnapja kezdte, mihelyt visszajött Pétervárra, még a Gyergacsov-féle látogatás előtt; eltávozásom után negyedóránként írt belé, az utolsó három-négy feljegyzés pedig ötpercenként készült. Meglepetésemet fejeztem ki, hogy Vaszin nem másolta le a naplót, noha huzamos ideig nézhette (odaadták neki elolvasni), pedig nem volt több egy teleírt árkus papirosnál, és csupa rövid feljegyzésből állt: „Legalább az utolsó oldalát írta volna le!” Vaszin mosolyogva azt válaszolta, hogy amúgy is emlékszik rá, s amellett egészen rendszertelen följegyzések voltak, arról, ami épp átsuhan az ember agyán. Szerettem volna meggyőzni róla, hogy az adott esetben éppen ez lenne érdekes, de aztán letettem róla, és csak arra kértem, idézzen valamit abból, amire emlékszik, és Vaszin elmondott néhány sort, amit Kraft körülbelül egy órával öngyilkossága előtt jegyzett fel -

„rázza a hideg”, írta, és „szívesen inna egy pohárkával, hogy fölmelegedjék, de visszatartja a gondolat, hogy ez talán fokozná a vérzést”. És a többi is mind efféle, tette hozzá Vaszin.

- És ezt nevezi érdektelen semmiségnek! - kiáltottam fel.

- Dehogyis nevezem! Csak éppen nem másoltam le. De ha nem is érdektelen semmiség, mindenesetre eléggé közönséges napló, vagyis helyesebben: magától értetődő, azaz éppen olyan, amilyennek az adott esetben lennie kell...

- De mégis: az utolsó gondolatai, a legutolsók!

- Az ember utolsó gondolatai néha nagyon jelentéktelenek. Egy efféle öngyilkos kifejezetten panaszkodik az utolsó naplójában, hogy ebben a döntő órában legalább egyetlen „magasztos gondolat” látogatná meg, de ahelyett csupa jelentéktelen semmiség jut az eszébe.

- És hogy rázza a hideg, az is jelentéktelen semmiség?

- Mármint pontosabban a hidegrázásra, vagy a vérzésre érti? Hiszen köztudomású, hogy sokan, akik képesek küszöbön álló halálukkal foglalkozni, akár önkezükkel okozzák azt, akár nem, azzal is törődnek, hogy holttestük milyen látványt nyújt majd. Kraft is ilyen értelemben félt az erős vérzéstől.

- Nem tudom, mennyire köztudomású ez... és csakugyan így van-e - motyogtam -, de megdöbbent, hogy maga mindezt annyira természetesnek fogja föl, pedig hát nem sok idővel ezelőtt Kraft még közöttünk ült, beszélt, heveskedett! Hát nem sajnálja egy cseppet sem?

- Hogyne sajnálnám, az egészen más kérdés; de Kraft maga mindenesetre úgy tünteti fel halálát, mint egy logikai következtetést. Kitudódott, hogy színtiszta igazság volt mindaz, amit tegnap Gyergacsovnál róla mondottak: ekkora kötetnyi tudományos fejtegetést hagyott hátra arról, hogy az orosz másodrendű fajta, ezt kimutatta a frenológia, kraniológia, de még a matematika alapján is; következésképpen, aki orosznak született, annak nem érdemes élni. Mindebben, ha úgy akarja, a legjellegzetesebb az, hogy logikai következtetést már sokan és sokfélét levontak, de az aztán már nem mindennap fordul elő, hogy valaki egy logikai következtetésért főbe lője magát.

- Annyit mindenesetre el kell ismerni, hogy ez erős jellemre vall.

- Talán nemcsak arra - válaszolta Vaszin kitérőn, de láttam, hogy butaságra vagy hibbantságra gyanakszik, és ez felbőszített.

- Tegnap még maga emlegette az érzéseket, Vaszin.

- Most sem tagadom őket; de a bekövetkezett esemény olyan otromba tévedésről látszik tanúskodni, hogy a tárgyilagos szemlélet akarva, nem akarva, elnyomja még a sajnálkozást is.

- Nézze, Vaszin, a szeméből már az előbb kitaláltam, hogy ócsárolni akarja Kraftot, s nehogy végig kelljen hallgatnom az ócsárlását, elhatároztam, hogy nem kérdem a véleményét; de önként kimondta, és én akarva, nem akarva, kénytelen vagyok magának bizonyos tekintetben igazat adni; és mégis elégedetlen vagyok magával! Sajnálom Kraftot.

- Ez már nagyon messzire vezet...

- Igen, igen - szakítottam félbe. - Mindenesetre vigasztaló a gondolat, hogy ilyen esetekben az életben maradottak, a halott bírái, azt mondhatják maguknak: „Egy szánalomra és elnézésre méltó ember főbe lőtte ugyan magát, de mi mégis megmaradtunk, s ennek következtében nincs miért sokat búsulnunk.”

- Hát persze, ha ilyen szemszögből... Ahá, de hisz úgy látom, tréfált! Ráadásul igen szellemesen. Én ilyenkor teázni szoktam, mindjárt behozatom, remélem, velem tart.

Azzal kiment, miután pillantásával végigmérte motyómat és bőröndömet.

Csakugyan szerettem volna valami epés megjegyzéssel megtorolni a Krafton esett sérelmet, s azt mondtam, ami épp eszembe jutott; meglepő, hogy Vaszin az első pillanatban komolyan vette azt az ötletemet, hogy „mi mégis megmaradtunk". De akár így, akár úgy, mindenképpen igaza volt, sokkal inkább, mint nekem, még, az érzésekben is. Ezt különösebb felháborodás nélkül elismertem, de azért egyre határozottabban éreztem, hogy nem szeretem Vaszint.

Amikor behozták a teát, elmagyaráztam, hogy csak egyetlen éjszakára kérem vendégszeretetét, de ha nem lehetséges, mondja meg, és akkor szállodába megyek. Majd röviden felsoroltam indokaimat, kereken és egyszerűen elmondván, hogy végleg összevesztem Verszilovval, de a részletekbe nem mentem bele. Vaszin figyelmesen hallgatott végig, felindulásnak nyoma sem látszott azonban rajta. Általában csak kérdéseimre válaszolt, noha szívélyesen s eléggé behatóan válaszolgatott. A levélről azonban, amellyel délben elmentem hozzá, hogy tanácsot kérjek, most már nem tettem említést; déli látogatásomat pusztán udvarias vizitnek tüntettem föl. Miután Verszilovnak szavamat adtam, hogy a levélről rajtam kívül nem tud senki, most már úgy éreztem, nincsen jogom ahhoz, hogy bárkivel is beszéljek róla. Meg aztán, magam sem tudom, miért, bizonyos dolgokról sehogy sem akarózott Vaszinnal beszélnem. Bizonyos dolgokról; másokról azonban annál szívesebben beszéltem vele; végül is sikerült fölkeltenem érdeklődését, amikor elbeszéltem a szomszédnőinél meg a folyosón lezajlott jeleneteket, s a legutóbbit, mely Verszilovnál történt. Roppant figyelmesen hallgatta előadásomat, különösen, amikor Sztyebelkovra került a sor. Kétszer is elmondatta magának, ahogy Sztyebelkov Gyergacsovról kérdezősködött, s gondolkodóba esett; de a végén azért elmosolyodott. Abban a pillanatban úgy tetszett, Vaszint soha senki sem hozhatja zavarba; emlékszem, ez a gondolat akkor, első ízben, Vaszinra nézve roppantul hízelgő formában bukkant föl bennem.

- Általában nem sokat értettem abból, amit Sztyebelkov úr mondott - foglaltam össze beszámolómat. - Kissé zavarosan beszél... és úgy látom, kissé felületes...

Vaszin nyomban elkomolyodott.

- Valóban nem éppen mestere a szónak, de ez csak első pillantásra tetszik így; néha rendkívül elmés észrevételeket hallottam tőle, s egyáltalán: ez az üzletemberfajta inkább gyakorlati kérdésekben jártas, semmint az elvont gondolatok világában, s ebből a szempontból kell megítélni...

Szóról szóra úgy, ahogy délután elképzeltem.

- Hanem a szomszédnőinél óriási patáliát csapott, isten tudja, hogyan végződhetett volna.

Szomszédnőiről Vaszin annyit közölt, hogy három-négy hete érkeztek vidékről, szobácskájuk parányi, és minden egyébből is kitűnik, hogy nagyon szegények; csak ülnek és várnak valamire. Azt nem tudta Vaszin, hogy a fiatalabbik az újságban hirdette magát, mint tanárnő, de hallotta, hogy Verszilov járt náluk; ez Vaszin távollétében történt, de a háziasszony elújságolta neki. A két szomszéd hölgy mindenkitől távol tartja magát, még a háziasszonytól is. Az utóbbi napokban Vaszin is észrevette, hogy valami nincs rendjén náluk, de azért szó sem volt olyan jelenetről, mint a mai. Mindazt, amit a szomszédnőkről beszéltünk, csupán az elkövetkezendők kedvéért jegyzem föl; a szomszéd szobában ezalatt síri csend honolt. Vaszint különösen érdekelte Sztyebelkovnak az a megjegyzése, hogy a háziasszonyt figyelmeztetni

kell, ne tartsa magánál a két hölgyet, s kétszer megismételt intelme: „Majd meglátja, majd meglátja!”

- Igen, majd meglátja - tette hozzá Vaszin -, hogy ez nem ok nélkül jutott eszébe; az effélére kitűnő szeme van.

- Maga szerint tehát tanácsoljuk a házi asszonynak, hogy tegye őket az utcára?

- Ó, nem, azt nem mondom, csak figyelmeztetni kell, nehogy baj legyen... Egyébként az efféle baj mindig elmúlik így vagy amúgy... Hagyjuk ezt.

Ami pedig Verszilov látogatását illeti, arról végképp nem volt hajlandó véleményt mondani.

- Minden elképzelhető; ha az ember pénzt érez a zsebében... A legvalószínűbb mégis az, hogy pusztán alamizsnát adott; ez megfelel hagyományainak és talán hajlamainak is.

Elmondtam Vaszinnak, amit Sztyelbekov a „csecsemőről” fecsegett.

- Sztyebelkov ebben az esetben súlyosan tévedett - jelentette ki Vaszin rendkívül komolyan és nyomatékosan (ez erősen emlékezetembe véső dött).

- Sztyebelkov - folytatta -, néha túlságosan megbízik gyakorlati, józan eszében, és azért mindig gyorsan levonja a következtetést saját logikája szerint, amely néha meglepően éles elméjű; de az események a valóságban néha sokkal fantasztikusabb és váratlanabb színezetet öltenek, a szereplő személyeket tekintetbe véve. Így történt ezúttal is: Sztyebelkov csak részben ismerte az előzményeket, s azokból arra következtetett, hogy a gyermek Verszilové; pedig a gyermek mégsem Verszilovtól való.

Faggatni kezdtem Vaszint, és legnagyobb meglepetésemre a következőt tudtam meg tőle: a gyermek apja Szergej Szokolszkij herceg. Ligyija Ahmakova, akár betegsége tette ezt, akár képzelgő természete, néha úgy viselkedett, mint aki meghibbant. Még jóval Verszilov előtt beleszeretett a hercegbe, és a herceg „kegyeskedett elfogadni szerelmét”, amint Vaszin kifejezte magát. A kapcsolat pillanatokig tartott; a szerelmesek, mint tudjuk, összevesztek, és Ligyija elkergette magától a herceget, „aminek a herceg nyilván örült”.

- Furcsa lány volt - tette hozzá Vaszin. - Könnyen meglehet, hogy nem volt mindig teljesen eszénél. De mikor a herceg elutazott Párizsba, nem tudta, milyen helyzetben hagyja el áldozatát; mindvégig fogalma sem volt róla, visszatéréséig Verszilov összebarátkozott a fiatal teremtéssel, és éppen a fennálló helyzetre való tekintettel (amelyről a lány szülei sokáig, majdnem végig, mit sem sejtettek) ajánlotta fel, hogy elveszi feleségül. A szerelmes leányka magánkívül volt örömében, és Verszilov ajánlatában „nem csupán önfeláldozása jelét látta”, noha persze ezt is méltányolta a többi között. Verszilov persze értette is a módját - jegyezte meg Vaszin. - A gyermek, egy leányka, egy hónappal vagy hat héttel korábban született, eleinte elhelyezték ott, Németországban, de aztán Verszilov elhozta magával, és most itt van valahol Oroszországban, talán éppen Pétervárott.

- És a foszforos gyufa?

- Arról mit sem tudok - felelte Vaszin. - Ligyija Ahmakova a szülés után két héttel meghalt; hogyan, miképpen, nem tudom. A herceg Párizsból visszatérve tudta meg, hogy gyermek született, s eleinte állítólag nem hitte, hogy tőle van... Az egész ügyet általában mind mostanáig szigorú titokban tartják.

- Micsoda fráter az a herceg! - kiáltottam felháborodva. - Így viselkedni egy beteg leánnyal!

- Akkor még nem volt olyan beteg... Meg aztán a lány kergette el magától... Igaz, a herceg talán nagyon is készségesen ragadta meg az alkalmat, hogy elkergetik.

- Még mentegeti azt a csirkefogót?

- Nem; de nem nevezem csirkefogónak. Sok minden játszik itt közre, nyílt gazságon kívül. Az egész ügy pedig eléggé mindennapos.

- Mondja, Vaszin, közelebbről ismerte a herceget? Egy bizonyos körülménynél fogva, mely közelről érint, nagyon is fontos lenne tudnom a véleményét.

Erre a kérdésemre azonban Vaszin igen tartózkodón válaszolt. Ismerni ismerte a herceget, de hogy milyen körülmények között ismerkedett meg vele, azt nyilvánvalóan szántszándékkal titkolta. Jelleménél fogva némi elnézést érdemel, mondta azután. „Érzékeny lelkű, telve van jó szándékkal, de sem esze, sem akaratereje nincs hozzá, hogy féken tartsa vágyait." Műveletlen; sok eszmét és jelenséget nem ér föl ésszel, mégis rájuk veti magát. Megesik például, hogy makacsul hajtogat valami effélét: „Herceg vagyok, Ruriktól származom, de miért ne lehetnék suszterinas, ha meg kell keresnem a kenyeremet, és más foglalkozásra alkalmatlan vagyok? A cégtáblámra kiírom: »X. herceg, cipész«; milyen előkelően festene!" S ami a fő: nemcsak hangoztatja, hanem meg is tenné - jegyezte meg Vaszin. - Pedig az egésznek semmi köze eszmei meggyőződéshez, csupán könnyelmű szeszély hajtja. Nyomában jár a megbánás, akkor az ellenkező szélsőségbe esik, és így ingadozik egész életében. A mi korunkban sokan kerülnek így fonák helyzetbe - fejezte be Vaszin -, pusztán azáltal, hogy ebben a korban születtek.

Elgondolkoztam szavain.

- Igaz-e, hogy már előbb kizárták az ezredéből? - érdeklődtem.

- Nem tudom, kizárták-e vagy sem, de valóban kvietált, kellemetlenségei voltak. Tudja-e, hogy tavaly ősszel, amikor már nyugállományban volt, két vagy három hónapot Lugában töltött?

- Hát... azt tudom, hogy maga akkor Lugában tartózkodott.

- Igen, egy ideig én is ott voltam. A herceg Lizaveta Makarovnát is ismerte.

- Igazán? Nem is tudtam. Megvallom, keveset beszélgettem a húgommal... Azt akarja mondani, hogy a herceg anyám házába is bejáratos volt? - kiáltottam fel.

- Ó, nem, ahhoz nagyon is távoli ismerős volt, csak harmadik helyen találkoztak.

- Ejnye, mit is mondott a húgom arról a gyerekről... Talán bizony a gyereket is oda vitték Lugába?

- Egy időre.

- És most hol van?

- Minden bizonnyal Pétervárott.

- Amíg élek, nem hiszem el - kiáltottam fel indulatosan -, hogy anyámnak bármi része lett volna ebben a Ligyija-históriában!

- Ebben a históriában, eltekintve a cselszövésektől, amelyeknek kibogozására nem vállalkozom, Verszilov szerepe igazán nem volt elítélendő - jegyezte meg Vaszin elnéző mosollyal. Úgy tetszett, egyre inkább terhére van a beszélgetés, de nem mutatta.

- Soha, soha nem hiszem el, hogy egy asszony átengedi a férjét, egy másik nőnek - kiáltottam fel ismét hevesen. - Nem, ezt nem hihetem! Esküszöm, anyámnak semmi része sem volt ebben!

- Mégis, úgy látszik, nem ellenkezett!

- Én már csak büszkeségből sem ellenkeztem volna az ő helyében.

- A magam részéről igazán nem vállalkozom rá, hogy bíró legyek ebben az ügyben - zárta le Vaszin a vitát.

Vaszin minden okossága mellett nyilván csakugyan nem értett a nőkhöz, s ezért a jelenségek és eszmék egész köre rejtve maradt előtte. Elhallgattam. Vaszin ideiglenes állást kapott egy részvénytársaságnál, és tudtam, hogy munkát szokott hazavinni magával. Állhatatos faggatásomra megvallotta, hogy most is van munkája, bizonyos elszámolások, és nagy hévvel kértem, ne legyen rám tekintettel. Úgy láttam, ennek megörült; de mielőtt nekiült iratainak, ágyat vetett nekem a pamlagon. Előbb ágyát akarta átengedni, de én nem fogadtam el, s úgy vettem észre, ennek is örült. Vánkost, paplant kértünk a háziasszonytól; Vaszin rendkívül udvarias és szeretetre méltó volt, mégis rosszul esett látnom, hogy miattam fáradozik. Jobban éreztem magam, amikor egyszer, vagy három héttel azelőtt, véletlenül ott ragadtam éjszakára Jefim Zverjovnál a Petyerburgszkaján. Ő is a pamlagon vetett nekem ágyat, nagy titokban, nénje háta mögött, mert úgy gondolta, nagynénje megharagszik, ha megtudja, hogy cimborái nála töltik az éjszakát. Sokat nevettünk, lepedő helyett egy inget terítettünk a pamlagra, párna helyett összehajtogatott kabátot tettünk a fejem alá. Emlékszem, mikor Zverjov befejezte művét, szeretettel megcsapkodta a díványt és kijelentette:

- *Vous dormirez comme un petit roi*.[32]

Ostoba jókedve meg a francia mondat, mely úgy illett hozzá, mint szamárhoz a bársonynyereg, olyan derűs hangulatba ringatott, hogy élvezettel aludtam ki magam ennél a pojácánál.

Ami azonban Vaszint illeti, mondhatom, örültem, amikor végre hátat fordított nekem, és munkájához ült. Elnyúltam a pamlagon, Vaszin hátát bámultam, és sokáig, sok mindenről gondolkoztam.

3

Volt is miről. Lelkemben minden felkavarodott, semmi sem alakult ki határozottan; némelyik élményem felülkerekedett, de olyan sok volt, hogy egyik sem tudott teljesen magával ragadni. Minden csakúgy sorrend és összefüggés nélkül bukkant föl bennem, s tudom, nem is volt hozzá kedvem, hogy megálljak egyiknél-másiknál vagy rendbeszedjem érzéseimet. Még Kraft is háttérbe szorult. A legjobban saját helyzetem izgatott: lám, már igazán „szakítottam", bőröndömet magammal hurcolom, nem vagyok már otthon, mindenestül új életet kezdtem. Mintha minden szándékom, készülődésem mind ez ideig csak tréfa lett volna, s csak „most kezdődött el minden igazándiból egyszerre és főleg: váratlanul". Ez a gondolat bátorított és felvidított, pedig sok minden kavargott a lelkemben. De azért... voltak másféle érzéseim is, az egyik különösen előtérbe tolakodott, és hatalmába akarta keríteni lelkemet; és különös! - ez az érzés is buzdított, mintha valami hallatlan vidámsággal kecsegtetne. Pedig félelemmel kezdődött: attól féltem, már jó ideje, a délutáni jelenet óta, hogy felindulásomban, készületlenségemben túlságosan sokat árultam el Ahmakovának a dokumentumot illetően. „Igen, túl sokat mondtam - gondoltam -, hátha megsejtenek valamit, s akkor baj van! Ha gyanakodni kezdenek, majd nem hagynak nyugton... ám legyen! Talán meg se találnak, úgy elbújok. És ha csakugyan futnak majd utánam..." És akkor apránként, a legkisebb részletig, s egyre növekvő elégtétellel fölidéztem magamnak a jelenetet, ahogy ott álltam Katyerina Nyikolajevna előtt,

[32] Úgy fog aludni, mint egy kiskirály.

és az asszony merész, de megdöbbent tekintete belém fúródott. Úgy hagytam őt a faképnél, abban a megdöbbenésében: „De a szeme - gondoltam -, a szeme nem egészen fekete, csak a pillája éjfekete, attól látszik olyan sötétnek a szeme..."

És emlékszem, egyszer csak megundorodtam ettől az emléktől... bosszankodtam rajta is, meg magamon is, utáltam az egészet. Szemrehányást tettem magamnak, és igyekeztem másra gondolni. Eszembe ötlött: „Mért nem kell bennem semmi felháborodást Verszilov históriája ezzel a szomszédban lakó leánnyal?" A magam részéről meg voltam róla győződve, hogy a csábító szerepében lépett föl, s azért jött, hogy szórakozzék, s ez mégsem háborított fel. Szinte úgy tetszett, másképp nem is lehet elképzelni Verszilovot, s noha örültem, hogy csúffá tették, nem vádoltam őt magamban. Nekem nem ez volt a fontos; hanem, hogy olyan dühösen meredt rám, amikor beléptem a leánnyal; úgy nézett rám, mint soha azelőtt. „Végre-valahára *komolyan vett*!" - gondoltam elszoruló szívvel. Ó, ha nem szeretném, nem örülnék annyira a gyűlöletének!

Végre elszunnyadtam, s csakhamar mélyen elaludtam. Csak álmomon át emlékszem, hogy Vaszin, befejezvén munkáját, szépen rendberakott mindent, fürkésző pillantást vetett díványom felé, levetkőzött, és eloltotta a gyertyát. Egy óra lehetett éjfél után.

4

Majdnem pontosan két órával később úgy riadtam fel álmomból, mint a félőrült, és felültem díványomon. Az ajtó mögül, a szomszédnők szobájából iszonyú sikoltozás, sírás, jajveszékelés hallatszott. Folyosóra nyíló ajtónk tárva-nyitva állt, a folyosón már égett a lámpa, emberek futkostak, kiáltoztak. Vaszint szólítottam volna, de kitaláltam, hogy már nincs az ágyában. Nem tudtam, hol találok gyufát, tapogatózva megkerestem ruhámat, és a sötétben kapkodtam magamra. Úgy rémlett, a háziasszony is beszaladt a szomszéd szobába, meg a lakók is összecsődültek: a jajgatás azonban egyetlen torokból eredt, az idősebbik szomszédnő jajveszékelt, a másik ellenben, a fiatal hang, amely nagyon is fülembe csengett tegnapról - most hallgatott; emlékszem, hogy akkor elsőnek ez tűnt föl. Még nem értem rá felöltözni, amikor bejött Vaszin, gyakorlott kézzel egy szempillantás alatt meglelte a gyufát, és lámpát gyújtott. Fehérneműje, köntös és papucs volt rajta; de nyomban öltözni kezdett.

- Mi történt? - szólítottam.

- Rendkívül kellemetlen és terhes eset! - válaszolta ingerülten. - Az a fiatal lány, akiről beszélt, itt a szomszéd szobában felakasztotta magát.

Felordítottam. Ki sem mondhatom, mennyire sajgott a lelkem! Kiszaladtunk a folyosóra. Megvallom, nem mertem bemenni szomszédnőink szobájába, csak utóbb láttam meg a szerencsétlent, amikor már levágták, és akkor is csak bizonyos távolságból, lepedővel letakarva, mely alól csak cipellőjének két keskeny kis talpa látszott ki. Nem tudtam magam rászánni, hogy arcát is megnézzem. Anyját teljesen feldúlta a dolog; a háziasszony istápolta, aki nem ijedt meg túlságosan. A lakók is ott tolongtak valamennyien. Nem voltak sokan: egy örökké morgó, követelőző öreg tengerész, aki egyébként most nagyon csendesen viselkedett, meg egy átutazó öreg házaspár a tveri kormányzóságból, eléggé finom és tiszteletre méltó emberek. Nem írom le az éjszaka egész hátralevő részét, az izgalmakat, hatósági látogatásokat; hajnalig a szó szoros értelmében szüntelenül rázott a hideg, kötelességemnek éreztem, hogy ne feküdjek le, noha végeredményben semmit sem csináltam. Mindenki rendkívül ébernek, sőt felpezsdültnek látszott. Vaszin kocsin el is ment valahová. A háziasszony igen tisztességesnek mutatkozott, sokkal derekabbnak, semmint hittem volna. Meggyőztem róla (és ezt érde-

memnek tekintem), hogy nem hagyhatja egyedül az anyát leánya holttestével, s legalább másnapig telepítse át saját szobájába. A háziasszony nyomban ráállt, s akárhogyan sírt, tiltakozott is az anya, nem akarván magára hagyni a tetemet, végül mégiscsak átköltözött a háziasszonyhoz, aki azon nyomban behozatta a kis szamovárt. Aztán a lakók is szétoszlottak s bezárkóztak, de én még akkor sem akartam lefeküdni, hanem beültem a háziasszonyhoz; az asszony örült a kívül álló harmadik személy jelenlétének, aki még némi magyarázattal is tudott szolgálni. A szamovárnak igen jó hasznát vettük, általában a szamovár a legnélkülözhetetlenebb orosz holmi, kivált katasztrófa vagy szerencsétlenség idején, s annál inkább, minél váratlanabb, szörnyűbb és rendkívülibb a katasztrófa; még az anya is megivott két csésze teát, persze csak hosszas könyörgésre s szinte erőltetve. Pedig őszintén megmondom, sosem láttam még nyíltabb, kegyetlenebb bánatot, mint amikor erre a szerencsétlen asszonyra néztem. Az első sírógörcsök, zokogó, hisztériás rohamok elmúltával jólesett beszélnie, s én mohón hallgattam elbeszélését. Vannak emberek, kivált nők, akiknek a szerencsétlenségben módot kell rá adni, hogy minél többet beszélhessenek. Van azután olyan is, akit - hogy úgy mondjam - már nagyon sokáig taposott a bánat, aki egész életében csak tűrt, szenvedett, akit sok nagy bánat és nap nap után temérdek kicsi bánat ért: az ilyet már nem lepi meg semmiféle váratlan katasztrófa, s még a legjobban szeretett élőlény koporsójánál sem feledkezik meg a választékos jómodor egyetlen előírásáról sem, hisz oly drága árat fizetett érte egész életében! Nem ítélem el érte; nincsen ebben sem galád önzés, sem érzelmi sekélyesség; az ilyen szívben, úgy lehet, több az arany, mint a legfennköltebb hősnőben, csak hát felülkerekedett benne a hosszú megalázkodás szokása, az önfenntartási ösztön, a megfélemlítettség és az elnyomottság. A szerencsétlen öngyilkos leány ebben nem ütött anyjára. Külsőleg egyébként hasonlítottak egymáshoz, noha a leány igazán csinos volt. Az anya sem volt még nagyon öreg, mindössze ötven felé járt, éppolyan szőke volt, mint a lánya, de arca beesett, szeme is mélyen behúzódott üregébe, s elcsúfították egyenetlen, nagy, sárga fogai. Mindene valahogy sárgába játszott, arcán, kezén olyan volt a bőr, mint a pergamen; sötét ruhája szintén megsárgult az ócskaságtól, s egyik körme, jobb keze mutatóujján, nem tudom, miért, gondosan, akkurátosan be volt tapasztva sárga viasszal.

A szegény asszony elbeszélése néhol eléggé összefüggéstelen volt. Elmondom, amennyire megértettem, s ahogy emlékszem rá.

5

Moszkvából jöttek. Az asszony rég elözvegyült, „ellenben udvari tanácsosné", férje hivatalban szolgált, úgyszólván semmit sem hagyott, „csupán kétszáz rubel nyugdíjat. De hát mi az a kétszáz rubel?" De azért fölnevelte szépen Olját, gimnáziumba járatta... „És hogy tanult, milyen derekasan: ezüst érmet kapott a végbizonyítványa mellé..." (Itt természetesen sokáig könnyezett.) Megboldogult férje egy itteni, pétervári kereskedőn egész vagyont, valami négyezer rubelt vesztett. Egyszer csak megint meggazdagodott az a kereskedő, „okmányaim vannak, tanácsot kértem, azt mondották: követelje az összeget, feltétlenül megkapja..."

- El is kezdtem, a kereskedő eleinte mindenre hajlandónak látszott; azt tanácsolták, jöjjek fel magam. Felkészültünk hát Oljával, s egy hónapja már, hogy megérkeztünk. Pénzünk ugyan semennyi: kivettük ezt a szobácskát, mert hát a legkisebb mind közül, de hát tisztességes emberek közé kerültünk, amint látjuk, s nekünk ez a fő: amilyen tapasztalatlanok vagyunk, akárki túljárhat az eszünkön. Nos, egy hónap alatt elkótyavetyéltük mindenünket, de a kereskedőnk most már egészen más húrokat penget. „Nem tudok semmiről, hallani sem akarok semmiről" - az írásom pedig forma szerint tökéletlen, ezt magam is tudom. Azt

tanácsolják, menjek el egy híres ügyvédhez, professzor az illető, nemcsak olyan közönséges prókátor, hanem jogtudós, majd ő megmondja pontosan, mit tegyünk. Elvittem hozzá az utolsó tizenöt rubelemet, kijön a prókátor, és három percig se hallgat, már a szavamba vág: „Látom - azt mondja - tudom - azt mondja -, ha akarja az a kereskedő, megfizeti, ha nem akarja, nem fizeti meg, ha beperlik, még maguk fizetnek rá, a legjobb, ha megegyeznek." Még a szentírást is citálja: „Béküljetek - azt mondja -, míglen úton vagytok, mert hogyha nem, utolsó kvadránstokat is ráfizetitek." És kitessékel, nevetve. Oda a tizenöt rubelem! Hazajövök Oljához, ülünk egymással szemben, elsírtam magam. Olja nem sír, csak ül, büszkén, felháborodva. Mindig ilyen volt, már pöttöm leányka korában, sose jajgatott, sose pityergett, csak ült, és olyan fenyegetőn villogott a szeme, hogy még én se mertem ránézni. Akár hiszi, akár nem: féltem tőle, megvallom nyíltan, féltem tőle már jó ideje. Néha szerettem volna panaszkodni, de nem mertem őelőtte. Elmentem ahhoz a kereskedőhöz még egyszer utoljára, jól kisírtam magam: „Jól van már" - azt mondja, meg sem hallgat. Aztán, mi tagadás, elfogyott a pénzünk, mert hát nem számítottunk ennyi időre; garas nélkül maradtunk. Ami ruhafélénk volt, apródonként a zálogba tettem: amit kaptunk érte, abból éltünk. Mindenünket elvittük már, Olja az utolsó megmaradt kis fehérneműjét vitte a zálogházba, és én keserves könnyekre fakadtam. Akkor Olja toppantott, felugrott, és elment ahhoz a kereskedőhöz, özvegyember volt, azt mondja neki: „Jöjjön el - azt mondja -, holnap öt órakor, talán mondok valamit." Olja hazajött, felderült a kedve: „Hátha csakugyan mond majd valamit" - azt mondja. - Örültem én is, de azért valami nyomta a szívemet: vajon mi lesz, gondolom, de Olját nem merem faggatni. Harmadnap aztán sápadtan, remegve jön haza a kereskedőtől, az ágyra veti magát; ebből már mindent értek, de kérdezni nem merem. Képzelje: tizenöt rubelt kínált neki az a haramia, „de ha igazán tisztességes lány, megtoldom még negyvennel". Így a szemébe mondta, nem átallotta. Olja ököllel támadt rá, amint utóbb elmondta nekem; de a gazember ellökte, és kulcsra zárkózott előle a másik szobában. Idehaza pedig, megvallom igaz lelkemre, jóformán betevő falatunk sem volt. Elvittük a bundáját, nyúlprémmel bélelve, eladtuk, a pénzzel elment a szerkesztőségbe, és hirdette magát: előkészít vizsgára bármely tantárgyból, mennyiségtanból is: „Harminc kopejkát tán csak fizetnek - azt mondja - egy óráért." A vége felé, tessék elhinni, rossz volt ránézni: egy szót sem szól, órák hosszat ül az ablaknál, és nézi a háztetőt az utca túlsó oldalán, aztán egyszer csak fölkiált: „Akár fehérneműt mosni, akár a földet túrni!" - vagy valami effélét, csak egy-egy szót, és haragosan dobbant hozzá. És nincs az egész városban senki ismerősünk, nincs kihez fordulnunk; mi lesz velünk? - egyre csak azon töprengek. De vele nem merek beszélni. Egyik délután aludt, fölébredt, kinyitja a szemét, rám néz; ott ülök a ládán, én is visszanézek reá; szótlanul fölkel, odajön hozzám, megölel, magához szorít erősen, és akkor egyikünk sem állta tovább, sírva fakadtunk, ültünk és sírtunk mind a ketten, és egymás kezét nem eresztjük el. Életében először láttam így. Hát ahogy ülünk együtt ketten, bejön a maga Nasztaszjája és jelenti: „Egy hölgy keresi magukat, érdeklődik." Talán négy napja történt. Belép a hölgy, látjuk, igen jól van öltözve, oroszul beszél, de németes ejtéssel: „Ön hirdetett az újságban - azt mondja -, hogy tanórákat ad?" Úgy megörültünk neki akkor, leültettük, és ő kedvesen mosolygott ránk: „Nem énrólam van szó, azt mondja, hanem az unokahúgomnak vannak kisgyermekei, tessék elfáradni hozzánk, amikor jólesik, akkor majd megállapodunk." A címet is meghagyta, a Voznyeszenszkij-mosztnál, ilyen meg ilyen számú ház, ez meg ez a lakás. Aztán elment. Olecska még aznap elment, odaszaladt; két óra múlva hazajön, magánkívül, hisztériásan őrjöng és tombol. Nagy sokára elbeszélte: „Megkérdem, azt mondja, a házmestert, merre van az ilyen meg ilyen számú lakás? A házmester csak rám néz, megkérdi: Minek kell magának, azt mondja, mért keresi aztat a lakást?" Olyan furcsán kérdezte, hogy már akkor észbe kaphatott volna. De olyan fölényes volt szegénykém, olyan türelmetlen, sehogy sem állta az efféle faggatózást meg a gorombaságot. „Amarra tessék" - mondta a házmester, ujjával a lépcső felé bökött, aztán

visszavonult a portájára. No és képzelje, mi történt: belép az én Oljám abba a lakásba, kérdésre nyitja a száját, hát mindenhonnan nők szaladnak elő: „Erre tessék, erre tessék!” - és nevetnek, ölelgetik, azok a festett arcú, ronda teremtések, zongora szól, erre-arra húzgálják, „menekültem volna tőlük, azt mondja, de nem engedtek”. Inába szállt a bátorsága, majd összerogyott, azok meg nem eresztik, kedveskednek, rábeszélik, sörrel itatják, vendégelik. A végén csak felugrik az én szegény Oljám, torka szakadtából elkiáltja magát: „Eresszenek! Eresszenek!” - és remegve az ajtóhoz szalad, de fogják az ajtót, megint kiált, akkor odajön az iménti hölgy, az, aki nálunk járt, kétoldalt pofonüti az én Oljámat, és kituszkolja az ajtón: „Nem érdemled meg, azt mondja, te rühös, hogy egy ilyen finom házba kerülj!” Egy másik meg lekiált utána a lépcsőn: „Magad kérezkedtél hozzánk, mert nincs mit zabálnod, mi bezzeg rá se néznénk egy ilyen madárijesztőre!” Egész éjszaka törte a láz, hánykolódott, félrebeszélt; reggel szikrázó szemmel ébred, fölkel, ide-odajárkál: „A bíróságon, azt mondja, bíróságon kellene panaszt tenni ellene!” Nem is válaszoltam neki; ugyan mit érsz vele, gondoltam, mit tudsz rábizonyítani? Fel-alá járkál szegényke a szobában, kezét tördeli, pereg a könnye, a száját meg összezárja keményen. Attól fogva elsötétült az arca szegénykének, s úgy is maradt mindvégig. Harmadnapra kissé megkönnyebbült, hallgatott, de valamelyest megnyugodott. Aznap délután négy órakor látogatott el hozzánk Verszilov úr.

És megint kimondom őszintén: mai napig sem értem, hogy Olja, aki olyan bizalmatlan volt mindenkivel, hogy hallgatott rá az első pillanattól fogva? Mind a kettőnknek az tetszett benne a legjobban, hogy olyan komolynak, valósággal szigorúnak látszott, halkan, megfontoltan beszélt, és milyen udvariasan - nemcsak udvariasan, hanem tisztelettudón, de azért semmi csinált nem volt a modorában, hanem látszott rajta, hogy tiszta szívvel jött hozzánk. „Olvastam a hirdetését az újságban - azt mondja -, nem jól fogalmazta meg, kisasszony, azt mondja, ezzel csak árthat magának.” És magyarázni kezdte, megvallom, nem is értettem, hogy mit beszél, valamit a mennyiségtanról, de Olja, látom, elpirult, és valahogyan megélénkült, úgy hallgatta, és szívesen ereszkedett vele szóba (de hát okos ember is, alighanem!), a végén még meg is köszönte. Verszilov úr mindenről kikérdezte alaposan, látszott, hogy sokáig élt Moszkvában, kisült, hogy még a gimnázium igazgatónőjét is személyesen ismeri. „Feltétlenül szerzek magának órákat - azt mondja -, mert sok itt az ismerősöm, sok befolyásos személyhez fordulhatok az érdekében, még arról is lehet szó, hogy állandó állást kapjon, ha úgy kívánja... most pedig engedje meg, azt mondja, hogy nyíltan megkérdezzem: nem lehetek addig is valamiben segítségére? Nem én teszek vele magának szívességet, azt mondja, hanem maga énnekem, ha megengedi, hogy valami módon támogassam. Tekintse kölcsönnek, azt mondja, és mihelyt álláshoz jut, a legrövidebb időn belül visszafizeti. Azt is higgye el, becsületemre mondom, ha én valaha szorult helyzetbe kerülnék, maga pedig mindennel el volna látva, akkor egyenesen magához fordulnék egy kis segítségért, feleségemet, lányomat magához küldeném...” Azaz hogy nem emlékszem már pontosan minden szavára, de könnybe lábadt a szemem és látom, Olja szája széle is megremeg háládatosságában: „Ha elfogadom - mondja Verszilov úrnak -, csak azért teszem, mert megbízom egy becsületes, emberséges emberben, aki apám lehetne...” Gyönyörűen megmondta neki, tömören, előkelően: „Megbízom egy emberséges emberben...”- Verszilov úr felállt: „Feltétlenül szerzek tanórákat - azt mondja -, és állást is, még ma utánajárok, mert látom, hogy a képesítése teljesen megfelelő...” Tudniillik elfelejtettem említeni, hogy mindjárt az elején, mihelyt jött, elkérte Olja gimnáziumi bizonyítványait, Olja megmutatta neki és Verszilov úr kérdéseket intézett hozzá különböző tárgyakból. „Valósággal vizsgáztatott, mamácska - mondotta azután Olja -, és milyen okos, mikor találkozik az ember ilyen tanult, finom úriemberrel...” És ragyogott az arca? Hatvan rubel feküdt az asztalon: „Tegye el, mamácska, mihelyt állást kapok, azonnal visszafizetjük, megmutatjuk neki, hogy becsületesek vagyunk; mert hogy finomak vagyunk, azt máris látta.” Elhallgatott, pihegett, aztán hirtelen megszólalt: „Tudja, mamácska, ha durva lelkűek volnánk,

akkor büszkeségünkben talán el sem fogadtuk volna tőle a pénzt, de azzal, hogy elfogadtuk, csak a tapintatunkat bizonyítottuk be: hogy mindenképpen megbízunk benne, mint tiszteletben megőszült úriemberben, nem így van-e?" Eleinte nem egészen értettem még, azt válaszoltam: „Miért ne fogadhatnánk el egy előkelő, gazdag ember jótéteményét, Olja, ha ráadásul még jószívű is?" Elborult az arca: „Nem - azt mondja -, nem erről van szó, mamácska, nem jótétemény kell, hanem jólesik az emberséges gondolkozása. A pénzt ugyan jobb lett volna el sem fogadnunk, mamácska, elég, hogy állást ígért... akármilyen nyomorban vagyunk is..." „Ugyan, Oljám - mondom neki -, olyan nagy bajban vagyunk, hogy semmiképp se lehetett visszautasítani" - és még nevettem, örvendeztem magamban, de egy óra sem telt belé, Olja megint mást gondolt: „Egyelőre ne költse el azt a pénzt, mamácska" - mondta nagyon határozottan. „Miért ne?" - kérdem én. „Csak" - azt mondja Olja, azzal összezárja a száját, elhallgat. Egész este nem is szólt többet, csak éjjel úgy kettő tájt, amikor fölébredek, hallom, hogy Olja forgolódik az ágyában: „Nem alszik, mamácska?" „Nem, mondom, nem alszom." - „Tudja, mamácska - azt mondja, én azt hiszem, meg akart engem sérteni az az ember." - „Mi jut eszedbe?" - mondom én. - „Úgy van, minden bizonnyal; alávaló ember az. Egy kopejkát se merjen elkölteni a pénzéből." Megpróbáltam rábeszélni, sírva fakadtam ott az ágyamban, de Olja falnak fordult: „Hallgasson, mamácska - azt mondja -, hagyjon aludni!" Reggel ahogy ránézek, látom, ki van kelve magából egészen; és kérem, akár elhiszi, akár nem, isten ítélőszéke előtt is kijelentem: nem volt eszénél szegényke! Azóta, hogy abban a fertelmes házban megbántották, megzavarodott a szíve - és az elméje. Ránéztem akkor reggel, és elfacsarodott érte a szívem, féltettem szegénykét; nem ellenkezem véle, gondolom, egy árva szóval sem. „A címét sem hagyta meg, mamácska" - azt mondja. „Ne vétkezz, Oljám, mondom neki; magad hallottad tegnap este, magad dicsérted, kis híján hálakönnyeket sírtál." Alighogy ezt kimondtam, felsikoltott, toppantott: „Aljasul gondolkozik maga, mamácska - azt mondja -, látszik, hogy a régi világban, a jobbágyságban nevelkedett." Aztán többet nem szólt, fogta a kalapját, elszaladt, hiába kiáltottam utána; mi lelte, gondolom, hová szaladt? Hát a bejelentőhivatalba szaladt, megtudta, hol lakik Verszilov úr, hazajött: „Még ma - azt mondja -, most mindjárt visszaviszem neki a pénzt, és a képébe vágom; meg akart sérteni, azt mondja, éppúgy mint Szafronov (az a kereskedőnk), csak annyi a különbség, hogy Szafronov úgy sértett meg, mint egy durva paraszt, ez meg mint egy álnok jezsuita." Akkor szerencsétlenségünkre bekopogott az a tegnapi úr: „Hallom, azt mondja, hogy Verszilovot emlegetik, szolgálhatok némi információval." Mihelyt Olja meghallotta Verszilov nevét, rárontott, valósággal őrjöngött, beszélt, beszélt, nem győztem csodálkozni rajta: máskor olyan hallgatag, senkivel így nem beszél, most meg egy teljes idegennel! Kipirult az arca, a szeme villámlik... Az idegen úr meg bólogat: „Teljesen igaza van, kisasszony - azt mondja. - Verszilov - azt mondja -, szakasztott olyan, mint az itteni generálisok, akiket az újságban leírnak; felöltözik az a generális teljes díszbe, összes rendjelekkel, és végiglátogatja a nevelőnőket, akik az újságban hirdetnek, és addig jár, amíg megtalálja, amit keresett; ha pedig nem találja, amit kíván, elüldögél, elbeszélget, aranyhegyeket ígér, és aztán elmegy: mégiscsak elszórakozott." Olja hangosan hahotázott, de olyan keserűen, szegényke, az az úr meg, látom, megfogja Olja kezét, a szíve felé húzza: „Én is független, vagyonos ember vagyok, kisasszonykám - azt mondja -, és egy szép lánynak szívesen kínálnék akármit, de egyelőre inkább csak megcsókolom a kis kacsóját..." - és látom, húzza magához Olja kezét, hogy megcsókolja. Olja felugrott, én is vele együtt, ketten elkergettük azt az urat. Estefelé Olja kivette a pénzt, elszaladt, visszajött: „Bosszút álltam azon a becstelenen, mamácska!" - azt mondja. „Jaj, Olja, Olja - mondom én -, talán a szerencsénket szalasztottuk el, megbántottad azt a nemes lelkű, jótékony urat!" És úgy bosszankodtam miatta, hogy nem álltam meg, sírva fakadtam. Olja rám förmedt: „Nem kell - azt mondja -, nem akarom! Ha a világ legbecsületesebb embere, akkor se kell az alamizsna! Nem akarom, hogy sajnáljanak!" Lefeküdtem, nem gondoltam semmi rosszra. Hányszor

láttam már azt a szöget a falban, azt, ami a tükörtől maradt, de nem jutott az eszembe semmi, az égegyvilágon semmi, se tegnap, se azelőtt, nem képzeltem, és nem hittem volna semmi effélét, nem is vártam volna Oljától. Mindig nagyon mélyen alszom, horkolok is, a vér a fejembe tolul, néha meg a szívemre szalad, sikoltok álmomban, és Olja olyankor felkölt éjszaka közepén: „Milyen mélyen alszik, mamácska - azt mondja -, föl se lehet magát költeni, amikor kéne." „Bizony mélyen alszom, Oljám - mondom neki -, nagyon, nagyon mélyen." Hát úgy történt tegnap este is, Olja kivárta, amíg hortyogni kezdek, akkor aztán már nem kellett attól tartania, hogy fölébredek, és fölkelt az ágyból. Az a hosszú szíj a bőröndünkről való, egy hónapja hentergett a szemünk előtt, még tegnap reggel azt gondoltam: „El kéne rakni, hogy ne hányódjék itt." A széket biztosan a lábával lökte félre azután, s nehogy koppanjon, alája tette a szoknyáját. Én meg nyilván sokkal, de sokkal később, tán egy órával később ébredtem: „Olja - szólítom -, Olja!" Mindjárt elkapott valami rossz érzés, azért szólítottam. Talán hogy nem hallottam a lélegzését az ágyból, vagy megláttam a sötétben, hogy üres az ágy - elég az hozzá, fölkeltem és odanyúlok: hát nincsen senki az ágyban, és a párna is hideg. Elszorult a szívem, csak álltam, nem éreztem semmit, elborult az agyam. „Talán kiment" - gondolom, és megindulok, egyet lépek, hát az ágynál, a sarokban, az ajtó mögött, mintha ott állna Olja. Állok, hallgatok, csak nézek rá, ő meg mintha visszanézne rám a sötétben, nem moccan... „Ugyan minek állt föl a székre? - gondolom. - Olja - suttogom félve -, Olja, hallasz?" Aztán egyszerre megvilágosodott bennem, odaszaladtam, kinyújtom mind a két kezem, megragadom, ő meg himbálózik a kezem közt, kapok utána, ő meg csak himbálózik jobbra-balra, már mindent értek, de nem akarom megérteni... Kiáltani szeretnék, de nem jön ki hang a torkomon... Jaj istenem, gondolom! És végigvágódtam a padlón, csak akkor kiáltottam...

- Vaszin - mondtam reggel hat óra tájt. - Ha Sztyebelkov nem lép közbe, talán nem történik az, ami történt.

- Ki tudja, valószínűleg mégis megtörtént volna. Nehéz megítélni, amúgy is elő volt készítve a talaj... Igaz, ez a Sztyebelkov néha...

Nem fejezte be a mondatot, és kellemetlenül elfintorította arcát. Hét óra felé megint elment hazulról; állandóan buzgólkodott. Végre egyedül maradtam, egyes-egyedül. Már világosodott. Kissé szédültem. Verszilovot láttam magam előtt; az asszony elbeszélése egészen más színben tüntette őt fel. Hogy kényelmesebben átgondolhassam az egészet, végignyúltam egy percre Vaszin ágyán, úgy, ahogy voltam, felöltözve, csizmástul; egyáltalán nem volt szándékomban, hogy elaludjam, és egyszer csak mégis elaludtam, nem is tudom, hogyan történt. Majdnem négy órát aludtam; senki sem költött fel.

Tizedik fejezet

1

Féltizenegy tájt ébredtem, és jó ideig nem hittem a szememnek: a pamlagon, amelyen este elaludtam, ott ült anyám, s mellette szerencsétlen szomszédnőnk, az öngyilkos leány anyja. Egymás kezét fogták, suttogva beszélgettek, valószínűleg, hogy engem föl ne költsenek, és mind a ketten könnyeztek. Fölkeltem az ágyból, egyenesen odaszaladtam a mamához, és összevissza csókoltam. Felragyogott az arca, megcsókolt, és háromszor keresztet vetett reám jobb kezével. Egy szót sem szólhattunk még, amikor nyílt az ajtó és belépett Verszilov Vaszin társaságában. A mama nyomban felállt, és magával vitte a szomszédnőt is. Vaszin kezet nyújtott nekem, Verszilov egy szót sem szólt, csak leült az egyik karosszékbe. Nyilván már jó ideje ott lehettek anyámmal együtt. Arca komornak, gondterheltnek látszott.

- Csak azt sajnálom - mondta Vaszinnak tagoltan, nyilván a megkezdett beszélgetést folytatva -, hogy már nem tudtam tegnap este elintézni ezt a dolgot; akkor valószínűleg nem történt volna meg ez a szörnyűség! És idő is lett volna még: hisz alig nyolc óra volt. Mihelyt elszaladt tőlünk tegnap este, magamban máris elhatároztam, hogy utánamegyek, és a lelkére beszélek, de az az előre nem látott és halaszthatatlan ügy, amelyet egyébként bízvást mára halaszthattam volna... vagy akár egy héttel későbbre... ez a bosszantó ügy mindent megzavart és elrontott. Van ez így néha.

- Talán nem is tudta volna megnyugtatni; maga nélkül is már csordultig telt a pohár - jegyezte meg Vaszin.

- Nem, nem, sikerült volna, minden bizonnyal. Az is átvillant agyamon, hogy Szofja Andrejevnát küldöm el hozzá magam helyett. Átvillant, de éppen csak átvillant. Szofja Andrejevna bizonyosan lecsillapította volna, és a szerencsétlen teremtés életben marad. Nem, nem, soha többé nem próbálok „jót cselekedni”... Először életemben vetemedtem effélére! Azt hittem, még nem maradtam el a mai nemzedéktől, még értem a mai fiatalokat. Bizony, a magunkfajta öregember megvénül, jóformán mielőtt benőtt volna a feje lágya. Mi tagadás, sok mai ember puszta megszokásból még mindig a fiatal nemzedékhez számítja magát, mert tegnap még odatartozott, és nem veszi észre, hogy már megkapta az obsitot!

- Itt félreértés történt, méghozzá nagyon is világos félreértés - jegyezte meg Vaszin higgadtan, józanul. - A leány anyja azt mondja, hogy a szerencsétlen jóformán meghibbant, amióta a nyilvános házban olyan durván megsértették. Vegye hozzá az egész helyzetét, azt, hogy a kupec mennyire megsértette... mindez éppúgy régen is történhetett volna, szerintem egyáltalában nem különösen jellemző a mai fiatalságra.

- Kissé türelmetlen a mai fiatalság, meg aztán nincsen sok érzéke a valósághoz, ez utóbbi persze minden korban jellemző a fiatalságra, de a maira talán fokozott mértékben... Mondja, és mit fontoskodott itt Sztyebelkov úr?

- Sztyebelkov úr az oka mindennek - kottyantam közbe. - Ha ő nem avatkozik be, semmi sem történik; olajat öntött a tűzre.

Verszilov végighallgatott, de rám sem nézett. Vaszin homlokát ráncolta.

- Szemrehányás illet még egy eléggé nevetséges körülményért - folytatta Verszilov éppoly lassan, vontatottan. - Azt hiszem, rossz szokásomhoz híven túlságosan könnyed hangot ütöttem meg vele... az a csúfondáros nevetésem... egyszóval nem voltam eléggé éles, rideg és

komor, már pedig ezt a három tulajdonságot, ha jól tudom, a mai fiatalság szintén igen sokra tartja... Egyszóval, okot adtam rá, hogy az a szerencsétlen leány kóbor szeladonnak hihessen.

- Szó sincs róla - kottyantam megint közbe nagy hangon. - Az anyja határozottan azt állítja, hogy nagyszerű benyomást tett rá épp a komolyságával, sőt szigorúságával, őszinteségével... szóról szóra így mondotta. És az öngyilkos leány is ilyen értelemben dicsérte magát, miután elment tőlük.

- Igazá-án? - mormolta Verszilov, s végre futólag rám pillantott. - Fogja ezt a cédulát, ez is hozzátartozik az ügyhöz - mondta azután, és apró papírdarabkát nyújtott át Vaszinnak. Vaszin átvette s látván, hogy kíváncsian nyújtogatom a nyakam, odaadta nekem, hogy elolvassam. Búcsúlevél volt, két, ceruzával írott kusza sor, a sötétben írhatta:

„Mamácska, drága, bocsássa meg, hogy nem erőltetem tovább első fellépésemet az élet színpadán. Oljája, aki tudja, hogy nagy bánatot okoz magának."

- Csak reggel találták meg - magyarázta Vaszin.

- Milyen furcsa levél! - kiáltottam föl megütközve.

- Mennyiben furcsa? - kérdezte Vaszin.

- Hogyan használhat valaki ilyen percekben humoros kifejezéseket?

Vaszin kérdőn nézett reám.

- És a humora is különös - folytattam. - Afféle gimnazista tolvajnyelv, amilyen pajtások között szokásos... Ugyan ki írhatja ilyen pillanatban az anyjának... pedig szerette a szerencsétlen anyját, mint ebből kitűnik... hogyan írhatja azt, hogy „első fellépésem az élet színpadán"!

- Miért ne írhatná? - mondta Vaszin még mindig értetlenül.

Végre Verszilov is megszólalt.

- Nincsen ebben semmi humoros. A kifejezés persze nem illik ide, egészen más hangulatú, csakugyan valami gimnazista vagy pajtáskodó tolvajnyelvből eredhet, amint mondtad, vagy holmi tárcanovellából, de a szegény leány, amikor használta, bizonyára észre sem vette, hogy nem odaillő; hidd el, egészen komolyan és magától értetődőn használta ebben a tragikus levélben.

- Lehetetlen! Hiszen elvégezte a gimnáziumot, ezüstérmet kapott.

- Az ezüstérem itt nem számít. Mostanában sokan végzik így az iskoláikat.

- Megint a fiatalságra haragszik - mosolygott Vaszin.

- Egyáltalán nem - felelte Verszilov, felállt, és kalapjáért nyúlt. - Ha a mai fiatalságnak nem is éppen fejlett az irodalmi ízlése, amellett minden bizonnyal... más kiváló tulajdonságokkal rendelkezik - fejezte be nála szokatlan komolysággal. - Meg aztán „sokan": az még nem „mind", s magát például nem vádolom azzal, hogy fejletlen az irodalmi érzéke, pedig maga is még fiatal ember.

- De hiszen Vaszin nem talált semmi kivetni valót az „élet színpadá"-ban! - mondtam, mert nem álltam meg, hogy erre ne figyelmeztessem.

Verszilov szótlanul kezet nyújtott Vaszinnak; Vaszin is felkapta sapkáját, hogy Verszilovval együtt induljon, s odaszólt nekem: „Viszontlátásra." Verszilov úgy ment ki, hogy ügyet sem vetett rám. Nekem sem volt veszteni való időm; lakást kellett találnom bármi áron, ez most fontosabb volt, mint valaha! Anyámat már nem találtam a háziasszonynál; elment és magával

vitte a szomszédnőt is. Bizakodó hangulatban léptem ki az utcára; valami új, lelkes érzés támadt bennem. Ráadásul még a szerencse is hozzám szegődött: meglepően hamar sikerült egészen megfelelő lakást találnom; a lakásról majd később szólok, most bevégzem a legfontosabbat.

Nem sokkal múlt még egy óra, amikor visszamentem Vaszinhoz a bőröndömért, s történetesen ismét otthon találtam. Amikor meglátott, őszinte örömmel kiáltott fel:

- Mennyire örülök, hogy még itthon talált; mindjárt megint elmegyek. Valamit szeretnék magával közölni, ami azt hiszem, érdekelni fogja.

- Erről előre is meg vagyok győződve! - kiáltottam.

- Nini, milyen jókedvű! Mondja, nem hallott valamit egy bizonyos levélről, amelyet Kraft őrzött, és tegnap Verszilov kezéhez jutott? Arra az örökségre vonatkozott, amelyet Verszilov úr megnyert. Abban a levélben az örökhagyó olyan értelemben fejti ki akaratát, amely ellentétes a bíróság tegnapi döntésével. A levél régen íródott. Egyszóval nem is tudom pontosan, miről szól, de maga talán többet tud róla.

- Hogyne tudnék. Hiszen Kraft harmadnapja azért hívott fel magához, amikor... amikor azoktól az uraktól jöttünk, hogy átadja nekem a levelet, s magam adtam oda tegnap Verszilovnak.

- Igen? Mindjárt gondoltam. Nos, képzelje, hogy az a halaszthatatlan ügy, amelyet Verszilov itt ma reggel említett, az, amely megakadályozta benne, hogy még tegnap este idejöjjön és a leány lelkére beszéljen... ez az ügy éppen abból a levélből eredt. Verszilov tegnap este egyenesen elment Szokolszkij herceg ügyvédjéhez, átadta neki a levelet, és lemondott a bíróság által neki ítélt örökségről. Ma már törvényes formába öltöztették a lemondását. Verszilov nem ajándékozza oda az örökséget, hanem nyilatkozatában elismeri a hercegek jogait.

Kővé meredtem, de lelkendeztem az elragadtatástól. Lelkem mélyén meg voltam róla győződve, hogy Verszilov megsemmisíti a levelet, s noha Kraftnak azt mondottam, hogy ez nemtelen cselekedet volna, s magamban is ezt ismételgettem a kocsmában, és azt hajtogattam, hogy „én egy tiszta emberhez jöttem, nem ehhez” - azért legbelül, azaz lelkem legtitkosabb mélyén azt tartottam, hogy egyebet nem is lehet tenni, mint teljesen megsemmisíteni ezt az iratot. Vagyis ezt egészen rendjén valónak tekintettem volna. Ha aztán Verszilovot mégis megvádolom, ezt csak úgy, a látszat kedvéért, színleg tettem volna, vagyis azért, hogy megóvjam fölényemet. De mikor most Verszilov önzetlen tettéről értesültem, őszinte és teljes elragadtatás töltötte be lelkemet, röstellem, megbántam és elítéltem cinizmusomat, az erénnyel szemben tanúsított közönyömet, egyetlen szempillantás alatt mérhetetlen magasságokba emeltem Verszilovot magam fölé, és kis híján megöleltem Vaszint.

- Micsoda ember! Micsoda ember! Ki tette volna még meg az ő helyében? - kiáltottam fel mámorosan.

- Egyetértek magával, hogy sokan nem tették volna, valóban rendkívül önzetlen cselekedet...

- De? Fejezze be, Vaszin: van egy „de”?

- Persze, hogy van; nézetem szerint Verszilov cselekedete kissé elhamarkodott és nem egészen őszinte.

- Nem őszinte?

- Igen. Úgy tetszik, valamiféle „piedesztál”-ra törekedett. Mert hát mindenképp elintézhette volna úgy is, hogy ő se járjon rosszul. Ha nem is a fele, de az örökségnek egy hányadrésze még most is Verszilové lehetne, akármilyen finnyásan nézzük is a dolgot, annál inkább, mert

hiszen a levélnek nincsen jogilag döntő jelentősége, a pert pedig Verszilov már megnyerte. Ez a nézete még az ellenfél ügyvédjének is; épp most beszéltem vele. Verszilov magatartása ettől nem veszítene szépségéből; csupán gőgös szeszélyből cselekedett másképp. Mondom, Verszilov úr nekibuzdult, és elhamarkodta a dolgot; hisz ő maga mondta ma reggel, hogy akár egy héttel is elhalaszthatta volna...

- Mondok valamit, Vaszin: mindenképpen igazat adok magának, de... így jobban szeretem! Nekem így jobban tetszik!

- Ez ízlés dolga. Maga kérte a véleményemet, én hallgattam volna.

- Még ha csakugyan „piedesztál"-ról van is szó, akkor is szebb így - folytattam. - A piedesztál csak piedesztál, de magában véve értékes és fontos. Mert hiszen ez a „piedesztál" más szóval kifejezve: „eszmény", és attól nem szebb a világ, hogy ez a legtöbb mai lélekből hiányzik. Ha egy kicsit torz is, azért csak legyen meg! És tudom, bizonyosan tudom, hogy maga is így gondolja, Vaszin, galambocskám, kedves Vaszinom! Jó, jó, most persze túlzásba estem, de maga azért megért engem, azért Vaszin! Én mindenesetre ölelem, csókolom magát, Vaszin!

- Örömében?

- Óriási örömömben! Mert ez az ember „meghalt és feltámadott, elveszett és megtaláltatott"! Ostoba taknyos vagyok, Vaszin, nem vagyok méltó magához. Éppen azért meg merem vallani, hogy vannak percek, amikor egészen más vagyok, mélyebb és több. Harmadnapja szemtől szembe dicsértem magát (de csak azért, mert engem megaláztak és lesújtottak), és ezért teljes két napig gyűlöltem! Még aznap este megfogadtam, hogy sose látogatom meg, és tegnap délben is csak haragomban jöttem el, érti: *haragomban*. Itt ültem a széken egymagamban, és bíráltam a szobáját, magát, minden egyes könyvét, a háziasszonyát, mindenképpen kisebbíteni akartam, ki akartam nevetni...

- Ezt nem kellene elmondania.

- Tegnap este egy mondatából arra következtettem, hogy nem ismeri a nőket, és örültem, hogy rajtakaptam. Az imént, amikor az „élet színpadán" kaptam rajta, megint szörnyen megörültem, s mindezt azért, mert amikor először találkoztunk, az egekig dicsértem...

- Miért ne! - kiáltott fel végre Vaszin (továbbra is mosolygott, s egy cseppet sem ütődött meg rajtam). - Hiszen ez gyakran megesik, majdnem mindenkivel megtörténik, mindjárt elsőre! Csakhogy senki sem vallja meg, és nem is tanácsos megvallani, mert mindig elmúlik, és semmi sem következik belőle.

- Igazán? Mindenkivel megtörténik? Mindenki ilyen? És maga ezt ilyen nyugodtan kimondja? Hiszen ilyen felfogással nem lehet élni!

- Miért: maga szerint

A hitvány igazságnál szebb lesz
A felemelő tévedés...?[33]

- De hisz ez igaz! - kiáltottam fel. - Ez a két verssor szent axiómát tartalmaz!

- Nem tudom, nem merem eldönteni, igaz-e ez a két sor vagy sem. Az igazság valószínűleg, ahogyan ez lenni szokott, valahol a középen van: vagyis ez a tétel az egyik esetben szent igazság, a másik esetben hazugság. Csak egyet tudok biztosan: hogy ez a gondolat még sokáig megmarad fő-fő vitapontnak, az emberek között. Annyit mindenesetre látok, hogy magának

[33] Puskin: A hős. (Imecs Béla fordítása.)

most táncolni volna kedve. Kérem, táncoljon: a testmozgás egészséges, de énnekem épp ma délelőtt temérdek munka szakadt a nyakamba... és már úgyis megkéstem itt maga miatt!

- Megyek, megyek, elhordom magam innét. Csak még egy szót! - kiáltottam, s már felkaptam bőröndömet. - Ha most megint a „nyakába ugrottam", akkor ezt csak azért tettem, mert amikor beléptem, olyan őszinte elégtétellel közölte velem a nagy újságot, és úgy „megörült", hogy még itthon találtam, s mindezt a reggeli „élet színpada" után! Ezzel az őszinte örömével ismét egy csapással magához édesgette „ifjú szívemet". No isten áldja, éljen boldogul; igyekszem minél hosszabb ideig kerülni a háza táját, és tudom, hogy ez magának rendkívül kellemes lesz, a szeméből látom, és mindkettőnknek csak hasznára válik...

Így ömlött belőlem a szó, majd megfúltam a túláradó boldog fecsegésemtől; kicipeltem bőröndömet, és elvittem új lakásomra. Különösen tetszett, hogy Verszilov szemlátomást haragudott rám, rám se nézett, nem is szólt hozzám. Mihelyt átvittem a bőröndöt, szaladtam öreg hercegemhez. Megvallom, már ezalatt a két nap alatt is nélkülöztem társaságát. Meg aztán bizonyosra vettem, hogy már ő is hallott Verszilov tettéről.

2

Tudtam, hogy szerfölött megörül nekem, és istenemre, Verszilov nélkül is elmentem volna hozzá aznap. Addig is csak az a gondolat riasztott, hogy valamiképp összeakadok Katyerina Nyikolajevnával; de most már nem féltem semmitől.

A herceg megölelgetett örömében.

- Mit szól Verszilovhoz! Hallotta? - kezdtem mindjárt a legfontosabbal.

- *Cher enfant*, édes barátom, ez olyan emelkedett, olyan nemes lelkű cselekedet, hogy... egy szó mint száz, még Kiliant is megrendítette! (Kilian a földszinten működő tisztviselő volt.) Őrültség a részéről, de ragyogó hőstett! Az ideált meg kell becsülni!

- Ugye? Ugye, hogy meg kell becsülni az ideált? Ebben mi ketten mindig egyetértettünk.

- Édes gyermekem, mi ketten mindig, mindenben egyetértünk. Hol jártál? Magam akartam elmenni hozzád, de nem tudtam, hol lakol... Mert hát Verszilovhoz mégsem... Ámbár ezek után... Tudod, édes gyermekem: azt hiszem, a nőket is ezzel bűvöli el, ezzel a tulajdonságával, ez kétségtelen...

- Igaz ám, nehogy elfelejtsem, tegnap óta magának tartogatom! Egy ostoba, hitvány pojáca Verszilovot szidalmazta előttem, és azt mondta róla, hogy „asszonyok prófétája"... micsoda fogalmazás, ugye, milyen ügyes fogalmazás? Magának tartogattam.

- „Asszonyok prófétája"! *Mais... c'est charmant!*[34] Hahaha! Nagyszerűen illik rája, azazhogy egyáltalában nem illik... fúj! De mégis, milyen találó... azazhogy egyáltalában nem találó, de mégis...

- Semmi baj, sose röstellje, herceg, tekintse egyszerűen *bonmot*-nak!

- *Bonmot*-nak nagyszerű, és tudod, roppantul mély értelme van! Nagyon helyes gondolat! Azazhogy, elhinnéd-e... Egy szó mint száz, elárulok neked egy pirinyó kis titkot. Emlékszel Olimpiádára? Nos, hinnéd-e, hogy ő is rajong Andrej Petrovicsért, méghozzá annyira, hogy úgy látszik, terveket sző...

---

[34] Igazán elragadó!

- Sző! Mi kell neki, talán ez? - kiáltottam felháborodva, és fügét mutattam.

- *Mon cher*, ne heveskedjél, ez így van, és a magad szempontjából persze neked van igazad. Igaz, fiacskám, mi történt veled a minap, amikor Katyerina Nyikolajevna bejött? Megtántorodtál... azt hittem, elvágódol, már oda akartam sietni hozzád, hogy támogassalak.

- Hagyjuk ezt most. Röviden: zavarba jöttem, bizonyos oknál fogva...

- Most is elpirultál.

- No, és maga persze nem hagyhatja szó nélkül. Ha nem tudná, Katyerina Nyikolajevna ellenséges viszonyban van Verszilovval, meg minden, hát azért indultam fel... eh, hagyjuk ezt máskorra!

- Hagyjuk, hagyjuk, magam is szívesen feledkezem meg róla... Egy szó mint száz, nagyot vétkeztem ellene, emlékszel, még előtted is szidtam... Felejtsd el, édes barátom; ő is majd megváltoztatja rólad a véleményét, ezt előre érzem... Nini, itt van Szerjozsa herceg!

Fiatal, jóképű katonatiszt lépett be. Kíváncsin néztem, hiszen még sohasem láttam addig. Jóképűnek mondottam, mert általában mindenki így beszélt róla, de fiatal, csinos arcában volt valami kellemetlen. Úgy jegyzem ezt föl, mint az első pillanat élményét, első látásra leszűrt s örökre megrögződő véleményemet. Szikár, jó növésű férfi volt, sötétgesztenyeszín hajú, üde, noha kissé sárgás arcú, határozott tekintetű. Szép, sötét szeme kissé keményen nézett, még akkor is, amikor egészen nyugodt volt. Határozott tekintete leginkább azért taszított, mert valahogyan érződött rajta, hogy ez a határozottsága nem nagy erőfeszítésébe kerül. Egyébként nem tudom ezt jól kifejezni... Igaz, arca szigorúból hirtelen meglepően kedves, szelíd és gyengéd kifejezést tudott ölteni, és a változás föltétlen őszinteségről tanúskodott. Ez az őszinteség vonzó volt benne. Megjegyzem még egy vonását: kedvessége, őszintesége ellenére ez az arc sohasem volt vidám; még amikor a herceg szívből hahotázott, akkor is érződött rajta, hogy szívében sosem honol igazi, könnyed, sugárzó vidámság. Egyébként rendkívül nehéz valakit így leírni. Nem kenyerem az efféle. Az öreg herceg, ostoba szokása szerint, sietve bemutatott egymásnak.

- Fiatal barátom, Arkagyij Andrejevics (megint Andrejevics!) Dolgorukij.

A fiatal herceg nyomban kettőzött udvariassággal fordult felém, de láttam az arcán, hogy nevem semmit sem mond neki.

- Andrej Petrovics izé... rokona - mormolta az én bosszantó öreg hercegem. (Milyen bosszantók néha ezek az aggastyánok, a megrögzött szokásaikkal!) A fiatal herceg mindjárt megértette, miről van szó.

- Ahá! Már rég hallottam... - vágta rá gyorsan. - Tavaly Lugában volt szerencsém megismerkedni kedves húgával, Lizaveta Makarovnával. Ő is beszélt önről...

Mondhatom, meglepődtem: a fiatal herceg arcáról igazi, őszinte öröm sugárzott.

- Bocsánat, herceg - hebegtem s mindkét kezemet hátam mögé fogtam -, meg kell mondanom őszintén, és örülök, hogy a mi kedves Nyikolaj hercegünk jelenlétében mondhatom... én is találkozni kívántam önnel, nemrég, tegnap óta kívánom ezt, de egészen más céllal. Kimondom kereken, bárhogyan csodálkozik is rajta. Röviden: párbajra akartam hívni, amiért másfél évvel ezelőtt Emsben megsértette Verszilovot. Meglehet, hogy ön nem fogadta volna el a kihívást, mert én csak gimnazista vagyok, kiskorú kamasz, de azért én mindenképpen kihívtam volna, akárhogyan fogadja, akármi legyen is a felfogása... és nem tagadom, most is ez a szándékom.

Az öreg herceg utóbb közölte velem, hogy mindezt előkelően sikerült előadnom.

Szerjozsa herceg arcát őszinte bánat felhőzte el.

- Nem engedte meg, hogy befejezzem, amit mondani akartam - válaszolta nyomatékosan. - Azért köszöntöttem önt olyan őszinte, szívből jövő szavakkal, mert ezek a szavak Andrej Petrovics iránt táplált mostani, változott érzéseimből fakadnak. Sajnálom, hogy nem áll módomban most mindent apróra elmagyaráznom, de becsületszavamra állítom, már régóta mélységes megbánással gondolok vissza szerencsétlen emsi gesztusomra. Amikor Pétervárra készültem, elhatároztam, hogy minden lehető módon elégtételt nyújtok Andrej Petrovicsnak, azaz nyíltan, a szó teljes értelmében bocsánatot kérek tőle olyan formában, amilyent ő maga megjelöl. Nézetemet legmagasabb tényezők hatalmas befolyására változtattam meg. Pereskedésünk semmiképp sem módosította volna elhatározásomat. Andrej Petrovics tegnapi lépése pedig, őszintén mondom, megrendítette lelkemet, és higgye el, mind mostanáig még nem tértem magamhoz. Azt is közölnöm kell önnel: azért jöttem Nyikolaj herceghez, hogy egy rendkívüli eseményt adjak neki hírül; három órával ezelőtt, vagyis pontosan abban az időben, amikor az ügyvédnél azt a nyilatkozatot szövegezték, megjelent nálam Andrej Petrovics segéde, és átadta Andrej Petrovics kihívását... Andrej Petrovics annak rendje és módja szerint elégtételt követel tőlem az emsi sértésért...

- Párbajra hívta? - kiáltottam fel, s éreztem, hogy szemem kigyullad, vérem arcomba szökik.

- Igen, párbajra hívott, én pedig elfogadtam a kihívást, de elhatároztam, hogy a találkozás előtt levelet küldök neki, amelyben kifejtem mai álláspontomat, bűnbánatomat, és bocsánatot kérek szörnyű tévedésemért... mert csupán tévedés volt, szerencsétlen, végzetes tévedés! Megjegyzem, ezredbeli helyzetem kényszerített erre a kockázatos eljárásra: ha a találkozás előtt ilyen értelmű levelet írok, kiteszem magam annak, hogy a közvélemény... érti, ugyebár? Ennek ellenére azonban rászántam magam, de nem volt időm a levelet elküldeni, mert egy órával a kihívás után levelet kaptam Andrej Petrovicstól, amelyben kér, bocsássam meg, hogy háborgatott, felejtsem el a kihívást, és hozzáteszi, hogy megbánta „önzése és kishitűsége e múló kitörését”: ezek a saját szavai. Ilyen módon tehát roppantul megkönnyítette nekem, hogy most már én is előálljak a magam levelével. Még nem küldtem el, de azért jöttem, hogy erre vonatkozóan megbeszéljek valamit a herceggel... Higgye el, jómagam többet szenvedtem a lelkifurdalástól, mint akárki más... Beéri ezzel a magyarázattal, Arkagyij Makarovics, legalábbis egyelőre? Megtisztel azzal, hogy bízik teljes őszinteségemben?

A herceg mindenképpen meggyőzött: láttam teljes nyíltságát, s ezt igazán nem vártam volna. Nem vártam semmi effélét. Valamit mormoltam válaszul, és mindkét kezemet odanyújtottam neki; a herceg örvendezve, erősen megrázta mind a két kezével. Azután félrevonta az öreg herceget, és négy-öt percig tárgyalt vele hálószobájában.

- Ha nagyon nagy örömet akar nekem szerezni - fordult azután hozzám nyíltan, fennszóval, amikor kijött a hálószobából -, akkor jöjjön velem, megmutatom a levelet, amelyet most akarok elküldeni Andrej Petrovicsnak, és az ő levelét is megmutatom, amelyet nekem írt.

Szívesen elfogadtam ajánlatát. Öreg hercegem buzgón sürgött-forgott, búcsúzkodott, s eközben egy percre engem is behívott hálószobájába.

- *Mon ami*, boldog vagyok, boldog vagyok... Majd beszélünk minderről. Igaz, van az aktatáskámban két levél: az egyiket el kellene vinni és személyesen átadni, a másikat a bankba és ott is megbeszélni...

Azzal átadott két állítólag halaszthatatlan ügyet, amely szerinte gondos munkát, figyelmet követelt. El kellett vinnem és átadnom, nyugtáztatnom és így tovább.

- Ó, milyen agyafúrt! - kiáltottam fel, amikor a két iratot átvettem. - Fogadok, hogy ez mind semmiség, nincs is igazából semmi elintéznivaló, csak azért találta ki ezt a két megbízást, hogy elhitesse velem, hogy komoly szolgálatot teljesítek, és nem ingyen húzom a fizetésemet!

- *Mon enfant*, esküszöm, hogy tévedsz: mindkét ügy igazán, de igazán halaszthatatlan... *Cher enfant!* - kiáltott fel hirtelen, meghatódva - édes jó fiam! (Mindkét kezét fejemre tette.) Megáldalak téged, és egész további életedet... legyünk mindig tiszta szívűek, mint ma, jók és nemes lelkűek, amennyire csak lehet... szeressük a szépet, minden változatában... És *enfin... Enfin rendons grâce... et je te bénis!*[35]

Nem fejezte be, elsírta magát fejem fölé hajolva. Megvallom, én is majdnem elpityeredtem; mindenesetre melegen, őszintén megölelgettem jó öreg csudabogaramat. Erősen megcsókoltuk egymást.

3

Szerjozsa herceg (azaz Szergej Petrovics herceg, így nevezem ezután) előkelő egyfogatú kocsiján elvitt magához, s ott elsősorban elámultam fényűző lakásán. Azazhogy nem is mondhatom éppen fényűzésnek, de lakása olyan volt, mint a „legjobb embereké", megannyi magas, téres, világos szoba (kettőt láttam, a többinek ajtaja csukva volt), bútorzata pedig megint csak nem valamiféle Versailles vagy renaissance, de puhán párnázott, kényelmes, bőséges, mindenfelé szőnyeg, fafaragás, szobrocskák. Pedig hát mindenki azt mondta róluk, hogy koldusok, semmijük sincs. Az is fülembe jutott azonban valahonnét, hogy ez a Szergej Petrovics herceg mindenütt nagy lábon élt, itt is, Moszkvában is, régi ezredénél is meg Párizsban is, méghozzá kártyás, és adósságai vannak. Rajtam pocsékul gyűrött kabát volt, méghozzá csupa pihe, mert felöltözve aludtam, ingem pedig már negyedik napja szolgált. Kabátom nem volt ugyan teljességgel hitványnak mondható, de azért a herceghez belépve eszembe jutott Verszilov tanácsa, hogy csináltassak új ruhát.

- Képzelje, egy öngyilkos leány miatt egész éjszaka felöltözve aludtam - jegyeztem meg szórakozott ábrázattal, s mivel a herceg érdeklődést tanúsított, dióhéjban előadtam a történteket. De azért szemlátomást jobban foglalkoztatta saját levele. Kivált furcsán érintett, hogy egyszer sem mosolygott, de még csak el sem húzta az arcát ilyen értelemben, amikor az imént kereken kijelentettem, hogy párbajra akarom hívni. Megvolt ugyan a módom rá, hogy ajkára fagyasszam a nevetést, ha megpróbálja - de azért mégiscsak különös volt ez egy ilyenfajta embertől. Leültünk egymással szemben a szoba közepén, hatalmas íróasztala két oldalán, és átadta elolvasásra Verszilovhoz írott kész, letisztázott levelét. Az irat erősen hasonlított ahhoz, amit az imént élőszóval mondott nekem. Nyikolaj hercegnél; fogalmazásából őszinte hév érződött ki. Igaz, még nem tudtam egészen, mire véljem nyíltszívűségét és minden jóra való készségét, de már kezdtem behódolni, mert végeredményében miért ne hittem volna benne? Akármilyen ember volt is, akármit beszéltek is róla, lehettek jó hajlamai. Megnéztem Verszilov utolsó, hét soros levélkéjét is, amelyben visszavonta párbajra hívását. Valóban „kishitűségét" és „önzését" emlegette benne, mégis a levél egészében gőgösnek hatott... vagy helyesebben, Verszilov tettében érződött valami leereszkedésféle. Ezt a véleményemet azonban nem nyilvánítottam.

- Mégis - kérdeztem -, minek tartja ezt a visszavonást? Nem gondolja, hogy Verszilov megijedt?

---

[35] Adjunk hálát... és megáldalak!

- Ó, dehogy - válaszolta a herceg és elmosolyodott, de mosolya igen komoly volt, s az egész ember egyre gondterheltebbnek látszott. - Ó nem, nagyon is jól tudom, hogy Verszilov milyen bátor. Megvan persze a maga nézete, sajátos elgondolása...

- Kétségkívül - vágtam szavába lelkesen. - Egy Vaszin nevű ismerősöm azt állítja, hogy Verszilov viselkedése ezzel a levéllel kapcsolatban, s az örökségről való lemondása bizonyos „piedesztált" akar képviselni. De szerintem az effélét az ember nem a külszín kedvéért csinálja, hanem valami alapvető belső szükséglete szerint.

- Jól ismerem Vaszin urat - jegyezte meg a herceg.

- Az ám, hiszen Lugában találkoztak.

Egymásra néztünk, és azt hiszem, egy icipicit elpirultam. A herceg mindenesetre elhallgatott. Szerettem volna folytatni a beszélgetést. Egy bizonyos előző napi találkozásom arra indított volna, hogy kérdéseket intézzek hozzá, de nem tudtam, hogyan fogjak hozzá. Általában kínosan feszengtem. Lesújtott a herceg bámulatos jólneveltsége, udvariassága, fesztelen jómodora, egyszóval az a külső pallérozottság, amelyet az efféle emberek szinte már a bölcsőben elsajátítanak. Levelében három durva nyelvtani hibát fedeztem föl. Az efféle találkozásoknál nem szoktam meghunyászkodni, hanem csak annál nyersebben viselkedem, ami néha talán nem is kellemes. Most még hozzájárult az a tudat, hogy ruhám csupa pihe, s ezért még a szokottnál is jobban túloztam, bizalmaskodóvá fajultam. Észrevettem, hogy a herceg néha fürkésző pillantással méreget.

Egyszer csak mégis előhozakodtam a kérdéssel:

- Mondja csak, herceg, nem találja nevetségesnek, hogy én, a „tejfölösszájú" magát párbajra akartam hívni, ráadásul másnak a sérelméért?

- Az embert mélységesen sérti az apját ért sérelem. Nem, nem látok ebben semmi nevetségest.

- Én pedig azt hiszem, hogy ez szörnyen nevetséges... mármint egyesek nézete szerint... természetesen nem énszerintem. Annál is inkább, mert a nevem Dolgorukij és nem Verszilov. De ha a pallérozottság meg a társadalmi jómodor kedvéért hazudik nekem, és próbálja enyhíteni a dolgot, akkor talán minden másban is hazudik!

- Nem, semmi nevetségest nem látok ebben - ismételte a herceg nagyon komolyan. - Az csak természetes, hogy apja vérét érzi magában! Igaz, még fiatal, és... nem is tudom... kiskorúval talán nem szabad megverekedni, a kihívását még nem szabad elfogadni... mármint a szabályok szerint... De ha mindenáron akarja, csak egyetlen komoly ellenvetés merülhet fel: ha a sértett tudtán kívül hív ki párbajra, mármint annak a tudtán kívül, akinek a sérelmét meg akarja torolni, akkor ezzel talán bizonyos tiszteletlenséget tanúsít az illető iránt, nem gondolja?

Beszélgetésünket a lakáj szakította félbe: bejött és jelentett valamit. A herceg úgy látszik, már várta; láttára felállt, mondatát be sem végezve, gyorsan odalépett hozzá, a lakáj halkan tette meg jelentését, amelyet persze így már nem értettem.

- Elnézését kérem - fordult hozzám a herceg. - Egy perc múlva újra itt vagyok.

És kiment. Magam maradtam; fel-alá járkáltam a szobában és gondolkoztam. Különös: tetszett is nekem Szergej herceg, meg nem is. Volt benne valami, amit nem tudtam megnevezni - valami visszataszító. „Ha valóban nem nevet rajtam egy cseppet sem, akkor kétségtelenül nagyon őszinte lélek, de ha mégis kinevet, akkor... akkor talán még okosabbnak vélném..." - ekképpen fejeztem be furcsa fordulattal gondolatmenetemet. Odaléptem az asztalhoz, és még egyszer elolvastam Verszilovhoz intézett levelét. Belemerülve megfeledkeztem az időről, s mikor felocsúdtam, hirtelen észrevettem, hogy a herceg „egy perce" már jó negyedórája tart.

Ez kissé felbosszantott; még egyszer végigmentem a szobán, aztán fogtam a kalapomat és elhatároztam, hogy kimegyek, ha valakivel találkozom, kihívatom a herceget, és ha kijön, szépen elköszönök tőle, azt bizonygatván, hogy dolgom van, és semmiképp sem tudok tovább várni. Úgy véltem, ez a legilledelmesebb, mert kissé bántott a gondolat, hogy ennyi időre egyedül hagy, s ezzel udvariatlanságot követ el.

A szoba két csukott ajtaja egy és ugyanazon fal két végén volt. Elfelejtettem már, hogy melyiken jöttünk be, és szórakozottságomban kinyitottam az egyiket a kettő közül. Hosszú, keskeny szobába láttam be, s a pamlagon ülve - Liza húgomat pillantottam meg. Rajta kívül senki sem volt a szobában, nyilvánvalón várt valakit. De még arra sem értem rá, hogy igazából elcsodálkozzam, amikor meghallottam a herceg hangját; valakivel beszélgetett, és jött visszafelé dolgozószobájába. Gyorsan becsuktam az ajtót, és a másik ajtón belépő herceg semmit sem vett észre. Emlékszem, bocsánatot kért, valami Anna Fjodorovnát emlegetett... De én olyan zavart és fejbe kólintott voltam, hogy jóformán semmit sem értettem, csak annyit motyogtam, hogy haza kell sietnem, s azzal kiszaladtam a szobából. A jómodorú herceg nyilván megütközve figyelte viselkedésemet. Az előszobáig kísért, egész idő alatt társalgott, én azonban nem válaszoltam, és nem is néztem rá.

4

Az utcára érve balra fordultam és mentem, amerre láttam. A fejemben rendezetlen gondolatok kóválygogtak. Lassan mentem; s elég sokat, talán ötszáz lépést tehettem, amikor hirtelen éreztem, hogy valaki könnyedén megérinti vállamat.

Megfordultam és Lizát pillantottam meg; utolért, és esernyőjével vállamra csapott. Sugárzó tekintetében féktelen vidámságot, s valamiféle huncutságot láttam.

- Jaj, de örülök, hogy errefelé indultál, másképp ma nem is találkoztunk volna! - Kissé kifulladt a gyors járástól.

- Hogy kifulladtál.

- Siettem, hogy utolérjelek.

- Mondd, Liza, ugye téged láttalak az imént?

- Hol láttál volna?

- A hercegnél... Szokolszkij hercegnél.

- Engem ugyan nem! Nem engem láttál...

Elhallgattam, megtettünk vagy tíz lépést, akkor Liza hangosan felkacagott:

- Engem, engem, persze, hogy engem láttál! Hiszen jól megnéztél, a szemembe néztél, én is a szemed közé néztem, hogy kérdezheted hát, hogy engem láttál-e? Te csudabogár! Tudod, kacagni szerettem volna, amikor ott a szemem közé néztél, olyan nevetséges voltál!

És harsány hahotára fakadt. Éreztem, hogy minden búbánat elillan a szívemből.

- De mondd csak, hogy kerültél oda?

- Anna Fjodorovnánál jártam.

- Miféle Anna Fjodorovnánál?

- Sztolbejevánál. Mikor Lugában voltunk, naphosszat nála üldögéltem. A mamát is fogadta, sőt ő is járt hozzánk, pedig majdnem senkivel sem érintkezett. Andrej Petrovicsnak távoli rokona, és rokona a Szokolszkij-hercegeknek is; Szergej herceg nagyanyja, vagy valami afféle.

- És a hercegnél lakik?

- Nem, a herceg lakik őnála.

- Kié hát a lakás?

- Az övé, Anna Fjodorovnáé, már egy esztendeje. A herceg nemrég érkezett, nála szállt meg. Ő maga is csak négy napja jött meg.

- Ej, tudod mit, Liza... bánom is én a lakást, meg Anna Fjodorovnát...

- Ne mondd ezt, nagyszerű asszony!

- Ám legyen, szívesen elhiszem. Mi magunk is nagyszerű emberek vagyunk! Nézd, milyen gyönyörű nap, milyen szép a világ! És milyen szép vagy ma te is, Liza! Pedig szörnyű nagy gyerek vagy ám.

- Mit szólsz ahhoz a tegnapi leányhoz, Arkagyij?

- Jaj, de sajnálom szegénykét, Liza, de sajnálom!

- Hát még én! Micsoda sors! Tudod, szinte bűnnek érzem, hogy mi ketten ilyen jókedvűen sétálunk, az ő lelke pedig ott lebeg valahol a sötétségben, a feneketlen sötétségben, bűnnel, bánattal megterhelve... Arkagyij, mondd, ki az oka, hogy vétkezett? Ó, de szörnyű mindez! Gondolsz-e néha arra a sötétségre? Én úgy félek a haláltól, pedig az nagy bűn! Nem szeretem a sötétséget, csak a napfényt! Azt mondja a mama, hogy a haláltól félni bűn... Mondd, Arkagyij; jól ismered a mamát?

- Egyelőre még csak kevéssé, Liza, nagyon kevéssé ismerem.

- Milyen kiváló ember, meg kell ismerned, Arkagyij! Tudod, a mamát meg kell érteni...

- De hisz téged sem ismertelek, most pedig már ismerlek mindenképpen. Egy pillanat alatt kiismertelek. Ha félsz is a haláltól, Liza, azért te büszke, bátor, erős lélek vagy. Százszorta jobb nálam! Nagyon szeretlek, Liza. Jaj, Liza! Jöjjön a halál, amikor jönnie kell, de addig... élni, élni! Sajnáljuk azt a szerencsétlen teremtést, de áldjuk az életet, ugye? Ugye? „Eszmém” is van ám, Liza. Mondd, Liza, ugye tudod, hogy Verszilov lemondott az örökségről?

- Hogyne tudnám! Örömünkben összecsókolóztunk a mamával.

- Nem ismered a lelkemet, Liza, nem tudod, mit jelentett nekem az az ember...

- Nem tudom? Hogyne tudnám!

- Mindent tudsz? Miért is ne? Okos vagy; okosabb Vaszinnál. Neked is, a mamának is, éles a szemetek, emberséges... azazhogy nem a szemetek, hanem a pillantástok, mindent összezavarok... Néha nagyon ostoba vagyok, Liza.

- Erős irányító kézre van szükséged, Arkagyij.

- Légy te az erős kéz, Liza. Milyen jó ma rád nézni! Tudod-e, hogy milyen csinos vagy? Még sose vettem észre a szemedet... Mintha ma látnám először. Honnét szedted ma ezt a szemet, Liza? Hol vetted? Mennyit fizettél érte? Liza, nekem még sose volt barátom, szamárságnak hittem az effélét, de veled nem szamárság... Akarod, hogy barátok legyünk? Érted, hogy mit akarok mondani?

- De még mennyire.

- És tudod, megállapodás nélkül, szerződés nélkül... csakúgy egyszerűen legyünk jó barátok!

- Helyes, helyes, de egyet kikötök: ha valaha hibáztatjuk egymást, ha elégedetlenek leszünk egymással, ha mérgelődünk, csúnyán viselkedünk, ha elfelejtjük is mindezt, azért sose felejtsük el ezt a napot, ezt az órát! Ezt fogadjuk meg egymásnak. Fogadjuk meg, hogy örökké emlékezni fogunk erre a napra, amikor így mentünk kézenfogva, és így nevettünk, és olyan jó kedvünk volt... Jó? Megfogadod?

- Meg, Liza, esküszöm és fogadom; de Liza, mintha először hallanálak beszélni... Mondd, Liza, sokat olvastál?

- Még eddig sose kérdezted! Csak tegnap, amikor elszóltam magam, méltóztatott először fölfigyelni rám, tisztelt uram, tudós uram!

- Mért nem kezdtél te velem beszélgetni, ha már ilyen ostobán viselkedtem?

- Mindig vártam, hogy megokosodol. Keresztülláttam magán, mindjárt kezdetben keresztülláttam, Arkagyij Makarovics, és mihelyt keresztülláttam, azt gondoltam: „Jön még az én utcámba, a vége minden bizonnyal az lesz, hogy jön" - no és úgy gondoltam, átengedem önnek azt a dicsőséget, hogy megtegye az első lépést: „Gyere csak te hozzám" - gondoltam.

- Ó, te kacér nő! Valld meg, Liza: nevettél rajtam ebben a hónapban vagy sem?

- Ó, te nagyon nevetséges vagy, Arkagyij, szörnyen nevetséges vagy! De tudod, talán még jobban szerettelek ezalatt az idő alatt, amiért olyan csudabogár vagy. De sok rossz furcsaság is van benned, ezt azért mondom, hogy ne bízd el magad. És tudod, ki nevetett még rajtad? A mama nevetett, énvelem együtt; összesúgtunk, „milyen csudabogár!" Te meg azalatt ülsz, és azt képzeled, hogy mi remegünk tőled.

- Mondd, Liza, mit gondolsz Verszilovról?

- Nagyon sok mindent gondolok; de tudod mit, most ne beszéljünk róla. Ma nincs szükségünk őrá, nem gondolod?

- Teljesen igazad van! Fenemód okos vagy te, Liza! Minden bizonnyal okosabb vagy nálam. Megállj, Liza, elvégzem mindezt, és akkor talán majd elmondok neked valamit...

- Miért komorultál el?

- Nem komorultam el, Liza, csak... Tudod mit, kimondom nyíltan: az a tulajdonságom, hogy nem szeretem, ha hozzányúlnak a lelkem csiklandós pontjaihoz... vagyis pontosabban: ha az ember bizonyos érzéseit kimutatja, hogy mindenki lássa őket, az szégyellni való, nem igaz? Ezért néha jobban szeretek elkomorulni és hallgatni; te okos vagy, ezt meg kell értened.

- Többet mondok: magam is szakasztott ilyen vagyok, mindenben megértlek. Tudod-e, hogy a mama is ilyen?

- Jaj, Liza, bárcsak minél tovább élhetnék ezen a földön! Tessék? Mit mondtál?

- Nem szóltam.

- Csak nézel?

- Hiszen te is nézel. Téged nézlek és szeretlek.

Majdnem hazáig kísértem, és megadtam neki címemet. Búcsúzásnál megcsókoltam, életemben először.

5

És mindez szép és jó lett volna, csak egy nem volt jó: egy nyomasztó gondolat lüktetett bennem éjszaka óta, és nem hagyott nyugodni. Ez pedig a következő volt: amikor előző este a kapunkban összeakadtam azzal a szerencsétlennel, azt mondtam neki, hogy elköltözöm hazulról, a honi fészekből, mert az ember elmegy a gonoszoktól, és saját fészket rak, és Verszilovnak sok a törvénytelen gyermeke. Ez a kijelentés, ha a fiú mondja apjáról, nyilván megerősítette Verszilovra vonatkozó gyanúját és azt a meggyőződését, hogy Verszilov megsértette. Sztyebelkovot vádoltam, pedig nem lehetetlen, hogy én magam öntöttem olajat a tűzre. Ez a gondolat gyötört, s gyötör még most is... De akkor, aznap reggel, noha már rágódtam ezen, mégis úgy gondoltam, hogy fölösleges túlzás: „Eh, anélkül is már »csordultig telt a pohár« - hajtogattam magamban. - Eh, semmi az egész, majd elmúlik! Rendbejövök! Majd jóváteszem... valami jócselekedettel levezeklem... ötven esztendő van még előttem!”

De mégis bántott a gondolat.

MÁSODIK RÉSZ

Első fejezet

1

Átugrom majdnem két hónapot; ám az olvasó ne nyugtalankodjék: minden kiderül a továbbiakból. Kiemelem november tizenötödikét, mert ez a nap többféle okból igen emlékezetessé vált számomra. Azzal kezdem, hogy aki két hónapja nem látott, tán meg sem ismerne most, legalábbis külsőleg - azaz, ha megismer is, meglepődik. Piperkőc módjára öltözöm: ez az első. A „becsületes, jóízlésű francia", akit Verszilov egyszer ajánlott, már teljes öltönyt készített nekem, de már a faképnél is hagytam: két másik szabó dolgozik nekem, előkelőbb, legelsőrangú, sőt számlám is van náluk. Ugyancsak számlám van egy finom étteremben, de ott még aggodalmaskodom, fizetek, mihelyt pénzhez jutok, noha tudom, hogy ez *mauvais ton*[36] és kompromittáló. A Nyevszkij-proszpekten bizalmas viszonyban vagyok egy francia borbéllyal, miközben fésül, anekdotákkal traktál. Megvallom, a francia társalgást gyakorlom vele. Elég tűrhetően beszélem ugyan a nyelvet, de nagy társaságban félek megszólalni, meg a kiejtésem is távol van a párizsitól. Rendelkezésemre áll Matvej, fényűző bérhintójával és trapperével, akkor áll elő, amikor hívom. Világos pej a lova (nem szeretem a szürkéket). Akad azért hiba is: november tizenötödikét írjuk, három napja beállt a hideg, bundám pedig ócska, Verszilov levetett mosómedve-bundája, ha eladom, legfeljebb huszonöt rubelt kapok érte. Újat kell szerezni, zsebem pedig üres, másrészt pénzt kell szereznem ma estére is, bármi áron - másképp „végem van és elvesztem", amint ezt akkor kifejeztem. Ó, alávalóság! Mit jelentsen ez? Honnét kerültek az ezresek, a trapperek, Borel-ek? Hogyan lehetséges, hogy egy csapással mindent elfelejtettem, ennyire megváltoztam? Gyalázat! Belekezdek szégyenem, gyalázatom históriájába, olvasóm, és kijelentem, a világon semmit sem röstellek jobban, mint ezeket az emlékeket.

Bíróként szólok, tudom, hogy vétkeztem. Egyedül voltam ugyan a viharban, amely elsodort, vezető és tanácsadó nélkül, de esküszöm, már akkor tudatára ébredtem elbukásomnak, s azért még mentségem sincsen. Ez alatt a két hónap alatt mégis majdnem boldog voltam - miért majdnem? Túláradóan boldog voltam! Annyira, hogy még szégyenem tudata is, amely néha (sőt elég gyakran) felmerült s megremegtette lelkemet - ez a tudat - hinnék-e? - csak annál jobban mámorított: „Ha elbukom, hadd bukjam; de nem bukom el, megmenekülök! Csillagom van!" Korlát nélküli vékonyka pallón haladtam át feneketlen szakadék fölött, és élveztem, hogy átmegyek rajta; még le is néztem a szakadékba. Kockázat és jókedv együtt járt. És az „eszme"? Az eszme majd aztán következik, az eszme várhat; mindaz, amivel időmet töltöttem, „csupán kerülőút"; „miért ne szórakozzam?" Ez a gyalázatos az „eszmém"-ben, ismétlem, hogy minden vargabetűt megenged; ha nem gyökerezne olyan szívósan, erősen, talán jobban félnék a vargabetűktől.

Egyelőre tovább béreltem csepp lakásomat - béreltem, de nem laktam benne, ott tartottam bőröndömet s egynémely holmimat, de főhadiszállásom Szergej Szokolszkij hercegnél volt. Nála üldögéltem, nála aludtam, néha hetekig egyfolytában... Mindjárt elbeszélem, hogyan történt mindez, de előbb még valamit kis lakásomról. Már megszerettem, mert oda jött el hozzám Verszilov először, önszántából, akkori összeveszésünk után; s azután is gyakran járt oda. Ismétlem, szörnyű gyalázat volt ez az idő, de szárnyaló boldogság is egyben... És minden sikerült, minden rám mosolygott! „Mire való az a sok duzzogás - gondoltam némely részegítő

[36] Illetlenség.

pillanatban -, mire vezet az a sok beteges kitörés, magános, komor gyermekkorom, buta ábrándozásom a paplan alatt, fogadkozásaim, számításaim, sőt maga az »eszme«? Mindezt csakúgy kiagyaltam, elképzeltem, de kisült, hogy a világ egészen más; milyen boldognak, könnyűnek érzem magam, van apám: Verszilov, van barátom: Szerjozsa herceg, és van még...", de erről a „még"-ről egyelőre hallgassunk. Jaj, minden a szeretet, a nagylelkűség, a becsület nevében történt, és a végén rútnak, ocsmánynak, becstelennek bizonyult. Elég.

2

Első ízben szakításunk harmadnapján jött el hozzám. Nem voltam otthon, megvárt. Három napja vártam, mégis, ahogy beléptem csepp szobácskámba, szemem előtt elhomályosult a világ, és úgy vert a szívem, hogy meg kellett állnom az ajtóban. Szerencsére házigazdámmal ült odabenn, mert a gazda - nehogy vendége elunja a várakozást - szükségesnek látta, hogy mindjárt összeismerkedjék vele, és nagy hévvel magyarázott valamit. Címzetes tanácsos volt, negyven éves forma, ragyás képű, földhözragadt szegény ember, egyéb gondjaihoz tüdővészes feleség, beteg gyermek járult; szelíd volt, közlékeny s eléggé tapintatos. Megörültem jelenlétének, megkönnyítette nehéz helyzetemet, mert mit mondhattam volna Verszilovnak? Tudtam, igen, e három nap alatt állandóan tudtam, hogy Verszilov jön el hozzám elsőnek, pontosan úgy, ahogy kívántam, mert én ugyan semmi áron sem mentem volna el hozzá elsőnek, és nem makacsságból, hanem szeretetből, szerető féltékenységből - nem tudom pontosabban kifejezni. Ékesszólást hiába várna tőlem az olvasó. De noha három napja szüntelenül vártam, és állandóan magam előtt láttam, ahogy belép, mégsem tudtam előre elképzelni, akárhogyan próbáltam is, hogy miről beszélünk majd a történtek után.

- Á, megjöttél - mondotta, és barátságosan kezet nyújtott, föl sem állva üléből. - Gyere, ülj ide hozzánk; Pjotr Ippolitovics éppen roppantul érdekes történetet mesél arról a kőről, ott a Pálkaszárnya közelében... vagy valahol arrafelé...

- Igen, ismerem a követ - válaszoltam gyorsan, és leültem egy székre mellé jük. Az asztalnál ültek. Az egész szoba két öl volt széltében-hosszában. Nehezen kapkodtam a levegőt.

Verszilov szemében elégedettség szikrája villant fel: talán kételkedett bennem és azt hitte, handabandázni fogok. Megnyugodott.

- Kezdje elölről, Pjotr Ippolitovics - kérte. Már kereszt- és apai nevükön szólították egymást.

- Még a boldogult cár életében történt, kérem - fordult hozzám Pjotr Ippolitovics idegesen, kissé kínlódva, mintha már előre aggódnék, eléggé hatásosan tudja-e előadni. - Ismeri azt a követ... azt az ostoba követ az út közepén, ugyan mire való, csak zavarja a közlekedést, nem igaz? Gyakran járt arra az uralkodó, és mindig ott hevert az a kő. Végül már sehogy se tetszett a cár őfelségének, és igaza van: egész hegy, valóságos hegy tornyosul ott az utca közepén, elrontja az utcát: „Ne lássam többé!" Egyszóval, kimondta, hogy „ne lássam többé", nos megérti, hogy ez mit jelent? Hiszen emlékszik a megboldogultra! Mitévők legyenek a kővel? Mind elvesztették a fejüket, az egész Duma, no és főként az a... már nem emlékszem a nevére, egy akkori nevezetes főúr, akire kirótták a terhet. Megtudakolta a főrangú úr és azt mondták, tizenötezer rubelbe kerül, ha nem többe, ráadásul ezüstben (mert a megboldogult cár alatt a bankót ezüstbe számították). „Hogyhogy tizenötezerbe, miféle képtelenség!" Az angolok előbb úgy terveitek, hogy sínt vezetnek oda, gőzmozdonnyal viszik el, de hát ez aztán egész vagyonba került volna! Hisz akkor még nem volt vasút, csak a carszkoje-szelói járt...

- Szétfűrészelhették volna - jegyeztem meg ingerülten. Bosszankodtam és restelltem a dolgot Verszilov előtt; ő azonban látható élvezettel hallgatta. Úgy sejtettem, ő is örül a gazda jelenlétének, mert ő is zavarban van előttem, ezt láttam rajta; és emlékszem, ez igazán meghatott.

- Az ám, szétfűrészelni, az is eszükbe jutott, mégpedig éppen Montferrand-nak jutott eszébe; épp akkoriban építette az Izsák-székesegyházat. Fűrészeljék széjjel, azt mondta, s úgy szállítsák el. Helyes, kérem, de mibe kerül?

- Nem kerül semmibe; csak szétvágják s elviszik.

- Nem kérem, hiszen ahhoz masinát kell fölállítani, gőzgépet, meg aztán hová vigyék? Egy ekkora hegyet? Tízezer rubel, mondták a szakértők, kevesebbért nem oldható meg, tíz vagy tizenkétezer.

- Idehallgasson, Pjotr Ippolitovics, ez badarság, hiszen nem így volt... - De Verszilov észrevétlenül intett nekem a szemével, és ebben a pillantásában annyi tapintatot, sőt részvétet éreztem Pjotr Ippolitovics iránt, hogy elragadtatva felkacagtam.

- Hát amikor itt tartottak - folytatta a házigazda örvendezve, nem vett észre semmit, és mint az efféle anekdotázók általában, szörnyen félt, hogy kérdésekkel megszakítják előadását -, akkor odalép egy amolyan kispolgár vagy iparosféle, még fiatal, olyan igazi orosz típus, tetszik tudni, hosszúszakállas, orosz kaftános, kicsikét pityókos... vagy nem, nem is pityókos. Csak áll, álldogál a derék polgár és figyeli, ahogy tárgyalnak, az angolok meg Montferrand, meg az a személy, akire a költséget hárították, az is odakocsizott a hintójában, hallgatja és mérgelődik, hogy olyan sokáig tárgyalnak, és sehogy sem tudják dűlőre vinni a dolgot, és akkor egyszer csak meglátja amott távolabb a derék polgárt, ahogy áll és hamisan mosolyog, azazhogy nem hamisan, hanem hogy is mondjam...

- Hamiskásan - vetette közbe Verszilov óvatosan.

- Igen, igen, hamiskásan, mármint egy pirinyót, amolyan orosz módra, tetszik tudni; nohát, a nagyúr persze, mérgében, épp kapóra jött neki, odaszól: „Hát te nagyszakállú, mire vársz? Mit keresel itt?" - „Nézem azt a kavicsot, fenséges uram, azt mondja." Mert hát fenséges úr volt az a fontos személy, nem tudom, nem Szuvorov herceg volt-é, mármint az olaszországi hadvezér leszármazottja... De nem, mégse Szuvorov volt, be sajnálom, hogy elfelejtettem a nevét, de tetszik tudni, ámbár fenségnek titulálták, mégis tiszta orosz ember volt, amolyan igazi orosz típus, hazafi, áldott orosz szív, menten eltalálta, miről is van szó: „Mi az, azt mondja, talán bizony el tudnád vinni innét azt a követ, azért somolyogsz?" - „Kivált az ángliusokra haragszom, fenséges uram, igen nagy árat kérnek, mert hát kövér az orosz bugyelláris, nékiök meg nincs mit enni odahaza. Tessék adni száz rubelt, fenséges uram, és holnap estére elvisszük innét azt a kövecskét." Tessék elképzelni ezt az ajánlatot. Az angolok persze föl akarják falni, Montferrand kineveti, csak a fenséges úr, az orosz lélek veszi komolyan: „Adjanak neki, azt mondja, száz rubelt! De hát csakugyan elviszed-e?" - „Holnap estére kitekerjük a nyakát, fenséges uram." - „Aztán hogy csinálod?" - „Már tessék megengedni, azt mondja, tisztesség ne essék szólván: ez a mi titkunk" -, azt mondja, tetszik érteni, amúgy jó orosz módra. A fenségnek megtetszett: „Adjatok neki mindent, amit kíván." Aztán otthagyták; és mit tetszik gondolni, mit csinált?

A házigazda elhallgatott, és elérzékenyülve nézett végig rajtunk.

- Fogalmam sincs - válaszolta Verszilov mosolyogva; én erősen bosszankodtam.

- Hát kérem, a következőt csinálta - folytatta a házigazda olyan diadalmasan, mintha ő maga vitte volna véghez a nagy tettet. - Ásós muzsikokat fogadott, afféle egyszerű orosz embereket,

és nekiállította őket vermet ásni közvetlenül a kőszikla szélénél: egész éccaka ástak, óriási nagy gödröt kiástak, akkorát mint a kő, csak még egy arasszal mélyebbet, aztán amikor azzal megvoltak, elrendelte, hogy lassan, óvatosan ássák ki a földet a kőszikla alól. Hát persze, ahogy aláásták, a kőnek nem volt min megmaradnia, megingott az egyensúlya; aztán amikor megingott, a muzsikok a másik oldalról megtaszajtották a kezükkel, amúgy hórukkra, oroszosan, és a kőszikla puff! belehengeredett a gödörbe. No aztán ásóval szépen betemették, döngölővel ledöngölték, kővel kikövezték, sima lett az út, eltűnt a nagy kőszikla!

- Nézze meg az ember! - örvendezett Verszilov.

- No, aztán összeszaladt a nép, a tenger nép, odacsődültek az ángliusok is, már rájöttek, miről van szó, mérgelődtek fenemód. Megjött Montferrand is; ez, azt mondja, paraszti megoldás, nagyon is egyszerű. De hát épp arról van szó, hogy egyszerű, maguk meg nem jöttek rá, tökfilkók! Hanem annyit mondhatok, az a nagyúr, az az állami férfiú, csak megölelte, megcsókolta a polgárt: „Hová valósi vagy?" - kérdezte tőle. - „A jaroszlavli kormányzóságból, fenséges uram, mesterségemre nézve szabó volnék, nyáron meg gyümölcsöt hordok fel a fővárosba, azzal kereskedem." Eljutott a híre a főhatósághoz is, a főhatóság meg elrendelte, jutalmazzák medáliával, hát attól fogva úgy járt, hogy medália csüngött a nyakában, de később, úgy mondják, elitta az eszét; tetszik tudni, az orosz ember nem tudja magát megtartóztatni. Azért marcangol bennünket még most is a külföld, úgy bizony, kérem szépen!

- Bizony, az orosz leleményesség... - kezdte volna Verszilov.

Ekkor azonban az elbeszélőt, szerencséjére, kihívta a beteg asszony, és Pjotr Ippolitovics kiszaladt, másképp már nem bírtam volna tovább. Verszilov elnevette magát.

- Képzeld, kedvesem, egy órája szórakoztatott már, mielőtt megjöttél. Ez a kő... ennél hazafiasabb és fonákabb témát keresve sem találhatott volna az adomázáshoz, de hogyan szakítsam félbe? Hiszen láttad, csakúgy olvadozik a gyönyörűségtől. Ráadásul az a kő, ha jól tudom, ma is ott meredezik az út közepén, nem ásták be a földbe...

- Szentisten! - kiáltottam fel. - Igaz! Hogy merészeli...

- Ugyan, ugyan! Látom, egészen kijöttél a sodrodból: nem érdemes! Valamit csakugyan összekevert: úgy emlékszem, hallottam én valami effélét egy kőszikláról még gyerekkoromban, csak persze nem így, és nem arról a kőről. Figyelted: „Eljutott a híre a főhatósághoz." Ennek a derék embernek az egész lelke énekelt, amikor végre „eljutott a főhatósághoz". Ez a szánandó emberfajta nem tud meglenni efféle anekdoták nélkül. Se szeri, se száma az efféle históriáknak, s lényegében valamennyi a féktelen szószátyárkodásukból fakad. Nem tanultak semmit, nem értenek semmihez, de a kártyán és hivatali pletykákon kívül valami költőiről, egyetemes-emberiről is szeretnének beszélni... Kiféle-miféle ez a Pjotr Ippolitovics?

- Szegény, mint a templom egere, és ráadásul szerencsétlen is.

- No látod, talán nem is kártyázik! Ismétlem, ebben a sületlenségben, amit előad, a felebaráti szeretetét igyekszik kifejezni: hiszen bennünket is boldogítani akart. Hazafias érzése is kielégül; széltében-hosszában mesélgetnek például egy adomát, miszerint az angolok egy milliót fizettek Zavjalovnak azért, hogy a gyártmányaira ne tegye rá a gyári bélyegét...

- Istenem, ezt a történetet én is hallottam!

- Ki ne hallotta volna? És az elbeszélő maga is jól tudja, hogy már bizonyosan hallottad, mégis elmondja, és szántszándékkal úgy tesz, mintha azt hinné, hogy még nem hallottad. A svéd király látomása úgy látom, már elavult; de az én fiatalságomban még kéjjel terjesztették, titokzatosan suttogva, éppúgy, mint azt a históriát, hogy a század elején valaki a szenátusban

állítólag letérdelt a szenátorok előtt. Basuckij városparancsnokról is rengeteg adoma szólt, például, hogy hogyan vitték el az emlékművet. Az udvari adomákat is roppantul szeretik, sokat beszélnek például arról, hogy Csernisov, a régi rezsim minisztere, hetven éves aggastyán korában úgy kendőzte külsejét, hogy harminc esztendősnek látszott, és a boldogult cár nem győzött csodálkozni rajta fogadásokon...

- Ezt is hallottam!

- Ki ne hallotta volna? Az efféle anekdotázás a kisszerűség netovábbja, de hidd el, ez a fajta kisszerűség sokkal mélyebbre nyúlik és sokkal elterjedtebb, semmint képzelnéd. Még a legjobb honi társaságban is találkozol ezzel az óhajtással: hazudni, hogy felebarátunkat boldoggá tegyük. Mert mi, oroszok valamennyien féktelenek vagyunk az érzelmeinkben, ez a betegségünk. Csakhogy a mi adomáink megint más természetűek; példátlan, hogy mi mindent összebeszélnek Amerikáról, ráadásul állami emberek! Megvallom, jómagam is ehhez a fecsegő típushoz tartozom, és világéletemben szenvedtem miatta.

- Csernisovról magam is anekdotáztam egyszer-egyszer.

- Igazán? Te is?

- Pjotr Ippoltovicsnak rajtam kívül van még egy lakója, egy öreg hivatalnok, ugyancsak ragyás képű, de átkozottul prózai lélek, s mihelyt Pjotr Ippolitovics beszélni kezd, mindjárt a szavába vág, és ellentmond neki. Most már odáig vitte, hogy Pjotr Ippolitovics kiszolgálja, kedvében jár, mint a rabszolga, csak azért, hogy amaz végighallgassa.

- Ez aztán megint másik fajtája a kisszerűségnek, és ha lehet, még undorítóbb az elsőnél. Az első csupa lelkesedés. „Engedd, hogy hazudjam, nézd, milyen szépen sikerül!" A második csupa próza, csupa morózus rosszkedv: „Nem tűröm, hogy hazudjék: mikor, hol, melyik esztendőben?" - egyszóval: szívtelen. Édes barátom, mindig engedd meg a másiknak, hogy egy kicsit füllentsen: ártatlan szórakozás. Még azt is tűrd el, hogy nagyobbat hazudjék. Ez először is tapintatodat bizonyítja, másodszor pedig hálából neked is megengedi, hogy hazudjál, két jól megtermett légy egy csapásra! *Que diable!...*[37] szeretni kell felebarátunkat. De mennem kell. Nagyon meg vagyok elégedve a szállásoddal - tette hozzá felállva. - Elmondom Szofja Andrejevnának meg a húgodnak, hogy jó egészségben találtalak. Viszontlátásra, kedvesem.

Hogyan, hát ez volna az egész? De hiszen én nem ezt akartam; vártam a másikat, a *legfontosabbat*, noha ugyanakkor világosan értettem, hogy nem lehet másképp. Elindultam a gyertyával, hogy levilágítsak a lépcsőn; házigazdám már ugrott volna, de Verszilov háta mögött teljes erőmmel karon ragadtam, és hevesen félrelöktem. Hüledezve nézett rám, de aztán gyorsan elpárolgott.

- Ó, ez a lépcső... - mormolta Verszilov, elnyújtva a szavakat, szemlátomást csak azért, hogy valamit mondjon, és nyilván attól félve, hogy én találok megszólalni. - Ez a lépcső... Elszoktam tőle, te meg itt a második emeleten lakol, no de most már igazán egyedül is megtalálom az utat... Ne fáradj, kedvesem, még megfázol.

De nem tágítottam. Már a második lépcsősoron baktattunk lefelé.

- Három napja folyton vártam - szakadt ki belőlem hirtelen, magam sem tudom, hogyan; elfúlt a hangom.

- Köszönöm, kedvesem.

---

[37] Ördög vigye!

- Tudtam, hogy eljön.

- Én pedig tudtam, hogy te tudod, hogy eljövök. Köszönöm, kedvesem.

Elhallgatott. Már leértünk a kapuhoz, s még mindig követtem. Kinyitotta az ajtót; a beáramló szél eloltotta gyertyámat. Akkor hirtelen megragadtam a kezét; vaksötét volt. Verszilov összerezzent, de nem szólt. Kezére borultam, és mohón megcsókoltam, többször, sokszor.

- Édes gyermekem, miért szeretsz ennyire? - mondta Verszilov, de már egészen más hangon. Hangja megremegett, valami egészen új csendült meg benne, mintha nem is ő beszélne.

Válaszolni szerettem volna, de nem bírtam, és felszaladtam a lépcsőn. Verszilov lenn várt, nem moccant, s csak amikor lakásom ajtajáig értem, akkor hallottam odalenn a kaput csapódni. Házigazdám megint ott sündörgött, de besiettem szobámba, becsuktam a reteszt, gyertyát sem gyújtottam, csak végighasaltam ágyamon, arcomat a párnába fúrtam, és - sírtam, sírtam. Először, amióta Touchard-éktól elkerültem! A zokogás nagy erővel tört fel belőlem, és olyan boldog voltam... de minek ezt leírni!

Szégyenkezés nélkül írtam le most mindezt, mert sok ostoba félszegség mellett talán azért volt benne valami jó.

3

No de aztán meg is kapta érte a magáét! Szörnyű zsarnok lettem. Mondanom sem kell, hogy erről a jelenetről utóbb szó sem esett köztünk. Ellenkezőleg: harmadnap úgy találkoztunk, mintha mi sem történt volna, sőt - szinte goromba voltam azon a második esténken, és ő is meglehetős ridegen viselkedett. Ez megint az én lakásomon történt; magam sem tudom, miért, még mindig húzódoztam attól, hogy én menjek el hozzájuk, pedig szerettem volna látni anyámat.

Egész idő alatt - mármint ennek a két hónapnak a folyamán - mindig csak egészen elvont kérdésekről beszélgettünk. Nomármost, amin nem győzök csodálkozni: csak úgy tettünk, mintha elvont témákról beszélgetnénk, egyetemes emberi és föltétlenül szükséges kérdésekről, amelyeknek semmi közük a mindennapunkhoz. Pedig hát a mindennapnak sok, nagyon sok kérdését kellett volna tisztázni, elrendezni, méghozzá égetően, de minderről hallgattunk. Nem szóltam sem anyámról, sem Lizáról, sem... sem, végül, önmagamról, egész históriámról. A szégyenkezés tette-e vagy valami kamaszos butaság, nem tudom. Felteszem, hogy a butaság, mert a szégyenkezést mégiscsak le lehetett volna küzdeni. Mindenesetre szertelenül zsarnokoskodtam vele, akárhányszor még pimaszkodásra is vetemedtem, méghozzá szívem ellenére: valahogy magától történt, feltartóztathatatlanul, azazhogy nem tudtam magamat megtartóztatni. Ő pedig régi módján finom gúnnyal beszélt velem, de ugyanakkor rendkívül szívélyesen, mindennek ellenére. Az is meglepett, hogy szívesebben jött ő el hozzám, s ennek eredményeképp végül is igen ritkán jártam anyámhoz, legfeljebb hetenként egyszer, nem többször, kivált az utolsó időben, amikor már végképp elvesztettem a fejemet. Többnyire este jött, elüldögélt nálam és diskurált; még házigazdámmal is szívesen eldiskurált, s ez utóbbi felháborított egy olyan embertől, mint ő. Az is eszembe jutott néha: hát rajtam kívül nincs kihez járnia? Pedig bizonyosan tudtam, hogy sok ismerőse van, az utóbbi időben sok régebbi nagyvilági kapcsolatát is fölelevenítette, amelyet az utolsó esztendőben elhanyagolt; de úgy látszik, nem vonzódott hozzájuk különösebben, csak forma szerint újította meg ezeket a kapcsolatait, de jobban szeretett énhozzám járni. Néha nagyon meghatott, hogy esténként megérkezve, minden alkalommal szinte félve nyitott be az ajtón, és furcsán, izgatottan nézett a szemembe, mintha

azt mondaná: „Nem zavarlak? Szólj, és elmegyek” - sőt néha ki is mondta hangosan. Egyszer például, ez már az utóbbi időben történt, épp akkor érkezett, amikor már tetőtől talpig felöltöztem a szabótól aznap kapott új ruhámba, és el akartam indulni Szerjozsa herceghez, hogy vele együtt menjek tovább oda, ahová kell (hogy hová - majd elmagyarázom, ha sor kerül rá). Verszilov pedig bejött, leült, nyilván nem vette észre, hogy el akarok menni hazulról; néha percekig meglepően szórakozott volt. Mintha csak bosszantásomra tenné, megint házigazdámat említette, én meg felfortyantam:

- Ördög vigye a házigazdámat!

- Jaj, kedvesem - szólt hirtelen Verszilov, s felugrott - most látom csak, útrakészen állsz, megzavartalak... Bocsáss meg, kérlek!

És sietve, alázatosan eltávozott. Ez az alázatosság, amelyet irántam tanúsított ez a nagyvilági, fölényes ember, ez a sajátos egyéniség, egy csapással megint fellobbantotta szívem minden gyengédségét, bizalmát. De ha ennyire szeretett, vajon miért nem állított meg a gyalázat útján? Ha csak egy szót szól, talán megtorpanok. Persze meglehet az is, hogy nem. De hiszen látta piperkőc voltomat, úrhatnám tempóimat, Matvejt meg a fogatot (egyszer el akartam vinni valahová szánomon, de nem fogadta el, sőt nem is egyszer, többször is megtörtént, hogy nem volt hajlandó beülni), hiszen látta, hogy szórom a pénzt - és soha egy szót, egy árva szót sem szólt, még csak nem is kérdezősködött! Még most utólag is csodálkozom rajta, mind a mai napig. Pedig én nem sokat teketóriáztam előtte akkoriban, mindent leplezetlenül kimutattam, ámbár persze egy szó magyarázatot sem fűztem hozzá. Ő nem kérdezett, én nem beszéltem.

Egyszer-kétszer ugyan érintettük a mindennapot is. Egyszer, még az elején, nem sokkal azután, hogy lemondott az örökségről, megkérdeztem, miből szándékozik élni ezután.

- Majd megélek valahogy, édes barátom - válaszolta fölényes nyugalommal.

Ma már tudom, hogy még Tatyána Pavlovna jelentéktelen, ötezer rubeles kis tőkéjének felét is fölélte abban az utolsó két esztendőben.

Más alkalommal a mama került szóba:

- Édes barátom - mondta hirtelen elszomorodva -, gyakran mondottam Szofja Andrejevnának kapcsolatunk elején, de nemcsak az elején, hanem a közepén meg a vége felé is: „Kedvesem, kínozlak, agyonkínozlak, és nem is sajnállak, amíg előttem vagy; de ha egyszer meghalnál, tudom, elemésztene a bűnbánat.”

Emlékszem egyébként, aznap este különösen őszinte volt.

- Volnék csak gyenge jellemű senki, és szenvednék ettől a tudattól! De nem, tudom, hogy erőm határtalan, és miért vagyok erős, mit gondolsz? Azért, mert szívós vagyok, a szó legszorosabb értelmében, mert mindent kibírok; ez az erő egyébként megvan nemzedékünk minden eszes orosz emberében. Én semmibe sem pusztulok bele, semmi sem tesz tönkre, és semmin sem csodálkozom. Szívós vagyok, mint a házőrző eb. Azt is kényelmesen kibírom, hogy két ellentétes érzelem lakozzék bennem egyidejűleg, persze önakaratomon kívül. De azért tudom, hogy ez becstelenség, már csak azért is becstelen, mert túl okos. Kevés híján ötven esztendeje élek a földön, és a mai napig sem tudom, jó-e ez vagy rossz. Igaz, szeretek élni, ez már logikusan következik az előbbiből; de alávaló dolog, ha a magamféle ember szereti az életet. Az utóbbi időben új áramlat indult meg, a Kraftok nem élnek ötven esztendeig, hanem főbe lövik magukat. De hiszen világos, hogy a Kraftok ostobák, mi pedig... nos, mi okosak vagyunk, tehát ebből sem vonhatunk le párhuzamot, a kérdés továbbra is nyílt kérdés marad. Vajon a világ csak az olyanoknak áll, mint amilyenek mi vagyunk? Valószínű,

hogy igen; de ez már túlságosan örömtelen gondolat. Egyébként pedig... egyébként a kérdés nyílt kérdés marad.

Szomorúan beszélt, és én mégsem tudtam eldönteni, őszintén beszél-e vagy sem? Mindig volt benne valami fenntartás, erről semmiképp sem mondott le.

4

Elárasztottam kérdésekkel, úgy vetettem magam rá, mint éhező a kenyérre. Mindig készségesen, őszintén válaszolt, de a végén mindig ugyanazokra az általános aforizmákra lyukadt ki, és így semmi lényegest nem sikerült megtudnom. Pedig hát ezek a kérdések izgattak, amióta a világon vagyok, s nyíltan megvallom, már Moszkvában elhatároztam, hogy eldöntésüket pétervári találkozásunkra halasztom. Ezt kereken ki is jelentettem neki, és ő nem nevetett ki, sőt - emlékszem - megszorította a kezemet. Általános politikai és társadalmi kérdésekre vonatkozóan majdnem semmit sem tudtam belőle kicsikarni, pedig hát „eszmémre" való tekintettel ezek a problémák érdekeltek a legégetőbben. A Gyergacsov-félékről egyszer azt a megjegyzést hallottam szájából, hogy „alatta állnak minden kritikának", de ugyanakkor furcsa ugrással hozzáfűzte, hogy „fenntartja magának azt a jogot, hogy semmiféle jelentőséget ne tulajdonítson a saját véleményének". Kétségbeejtően sokáig nem volt hajlandó arról nyilatkozni, hogy miként pusztulnak majd el a fennálló birodalmak, s hogyan újul meg a társadalom, de egyszer mégis sikerült rábírnom, hogy erről is szóljon néhány szót:

- Azt hiszem, mindez roppant egyszerűen következik el - mondotta. - Egy napon az államok, az összes mérlegek meg költségvetések meg a „hiányok hiánya" ellenére is *un beau matin*[38] egytől egyig végképp csődbe mennek, és nem óhajtanak tovább fizetni, nagy, általános fizetésképtelenségben újulnák meg. A világ konzervatív elemei természetesen tűzzel-vassal igyekeznének ezt megakadályozni, mert hiszen a konzervatív elem a hitelező meg a részvényes, ezért semmi áron sem akarja megengedni a csődöt. Akkor aztán mindenki megsavanyodik, hogy úgy mondjam, rengeteg zsidó kerül elő, és zsidó uralom kezdődik; aztán mindazok, akiknek nem voltak részvényeik, sőt egyáltalában nem volt semmijük, azaz a koldusok, természetesen nem óhajtanak részt venni az általános megsavanyodásban... Harc indul meg, és hetvenhét vereség után a koldusok megsemmisítik a részvényeseket, elveszik a részvényeiket és a helyükbe ülnek - természetesen részvényeseknek. Meglehet, hogy mondanak valami újat, de az is meglehet, hogy nem. Valószínűbb, hogy ők is csődbe mennek. Egyebet nem merek jósolni a sors forgandóságáról, amely megváltoztatandja a világ ábrázatát. Ha érdekel, nézz utána az Apokalipszisban.

- Azt hiszi, hogy mindez ennyire anyagias kérdés? Hát a mostani világrend a pénzügyi helyzeten bukik meg?

- Ó, én persze csak a kép egyik csücskét mutattam meg, de ezt a csücsköt, hogy úgy mondjam, eltéphetetlen szálak fűzik az egészhez.

- Mit tegyünk tehát?

- Ó istenem, ne siess annyira: mindez nem következik be olyan egy-kettőre. Általában a legjobb semmit sem tenni; az embernek legalább nyugodt a lelkiismerete, hogy nem vett részt semmiben.

---

[38] Egy szép reggel.

- Elég, térjünk a tárgyra. Azt szeretném tudni, hogy én, én mitévő legyek, hogyan éljek!

- Hogy te mit csinálj, kedvesem? Légy becsületes, soha ne hazudjál, ne kívánd a te felebarátodnak házát, egyszóval olvasd a tízparancsolatot, ott minden meg vagyon írva egyszer s mindenkorra.

- Elég, elég, mindez olyan ócska és... csupa szó: tettek kellenek.

- No, ha már nagyon unatkozol, igyekezzél megszeretni valakit, vagy valamit, vagy mondjuk, behatóan foglalkozni valamivel.

- Mindig csak tréfál! Meg aztán, mit kezdjek én egymagam a maga tízparancsolatával?

- Teljesítsd minden kérdésed és kétséged ellenére, és nagy ember leszel.

- Nagy ember, akiről nem tud senki.

- Nincs olyan rejtett titok, amely napvilágra ne kerülne.

- Mondom, hogy tréfál!

- No, ha már ennyire komolyan veszed a kérdést, akkor igyekezzél mihamarabb kiváló szakképzettséget szerezni, bármely szakmában, foglalkozzál építészettel vagy ügyvédséggel, s azután, ha komoly, igazi munkával töltöd ki életedet, majd megnyugszol, és megfeledkezel ezekről a badarságokról.

Nem válaszoltam; milyen tanulságot szűrhettem volna le mindebből? Mégis: minden ilyen beszélgetésünk feldúlt, egyre jobban izgatott a kérdés. Világosan éreztem, hogy Verszilovban mindig marad még valami titok; ez egyre jobban vonzott hozzá.

- Idehallgasson - mondottam egyszer, szavába vágva. - Mindig is gyanítottam, hogy csak mérgében beszél így, a szenvedés vitte rá, de titokban, a lelke mélyén maga is fanatikusa valamely magasabb eszmének s ezt csak titkolja, vagy röstelli megvallani.

- Köszönöm, kedvesem.

- Nézze: nincs szebb, mint hasznosnak lenni. Mondja meg, mivel használhatok a legtöbbet az adott körülmények között? Tudom, hogy ezt maga sem döntheti el; csak a véleményét szeretném tudni: mondja meg, és amit mond, azt teszem, arra indulok, esküszöm! Mondja meg, hol a magasztos eszme?

- Nos, például kenyérré változtatni a követ: ez magasztos eszme.

- A legmagasztosabb? Nézze, igazán, maga utat mutatott nekem, mondja meg igaz lelkére: a legmagasztosabb?

- Nagyon magasztos, édes barátom, fölöttébb magasztos, de nem a legmagasztosabb; magasztos, de másodrendű s csak az adott pillanatban magasztos; mert az ember jóllakik kenyérrel és elfelejti, ellenben mindjárt megkérdi: „Nos, jóllaktam, és most mit csináljak?” A kérdés örökké nyílt kérdés marad.

- Egyszer a „genfi eszméket” említette; nem tudom, mik azok a „genfi eszmék”?

- A genfi eszme: erény Krisztus nélkül, édes barátom; nagyon mai eszme ez, helyesebben, a mai civilizáció alapeszméje. Egy szó mint száz: hosszú história ez is, unalmas belekezdeni, sokkal okosabb, ha másról beszélünk, még okosabb, ha másról hallgatunk.

- Maga mindig csak hallgatna!

- Édes barátom, jegyezd meg, hallgatni jó, veszélytelen és szép.

- Szép?

- Hogyne. A hallgatás mindig szép, a hallgatag ember szebb, mint az, aki beszél.

- Annyi bizonyos, hogy úgy beszélgetni, ahogy mi ketten beszélgetünk, annyi mintha hallgatnánk, ördög vigye az ilyen szépséget, és még inkább ördög vigye az ilyen hasznot!

- Kedvesem - szólalt meg hirtelen egészen más hangon, érzelmesen, sőt nyomatékosan -, kedvesem, semmiképp sem akarlak holmi burzsoá erénnyel elcsábítani eszményeidtől, nem akarom a fejedbe verni, hogy „a boldogság jobb a hősiességnél", épp ellenkezőleg: a hősiesség sokkal, de sokkal több a boldogságnál, és már az is boldogság, ha valaki képes a hősiességre. Ebben tehát megállapodhatunk. Éppen azért becsüllek, mert a mi megsavanyodott korunkban képes vagy rá, hogy lelkedben saját „eszmét" táplálj (ne félj, jól megjegyeztem!). Mégsem szabad azonban megfeledkezni mértékről és arányról, mert te most nagy életet akarsz élni, valami világraszólót művelni, egész Oroszországnak fölébe akarsz emelkedni, viharfelhőként elvonulni hazád fölött, mindenkit rémületbe és ámulatba ejteni, s végül elrejtőzni az Amerikai Egyesült Államokban. Alighanem valami efféle lakozik a lelkedben, ezért látom szükségesnek, hogy óva intselek, mert őszintén megszerettelek, kedvesem.

Miféle tanulságot vonhattam volna le mindebből? Csak annyit, hogy aggódik értem, anyagi jólétemért; az apa szólalt itt meg a maga jó szándékú, de prózai érzéseivel; de énnekem nem ez kellett, hisz itt olyan eszmékről van szó, amelyekért minden becsületes apának kötelessége akár a halálba küldeni fiát, mint ahogy az ókori Horatius „a halálba küldte fiait Róma eszméjéért.

Gyakran szegeztem neki vallási kérdéseket is, de itt még sűrűbb volt a köd. Arra a kérdésemre, hogy mitévő legyek ezen a téren, olyan ostoba választ adott, mintha kisgyermekkel beszélne: „Higgyél istenben, kedvesem."

- No és ha én nem hiszek ebben az egészben? - kiáltottam egyszer fel ingerülten.

- Nagyszerű, kedvesem.

- Hogy hogy nagyszerű?

- A legjobb jel, édes barátom, a legmegbízhatóbb, mert a mi orosz ateistánk, feltéve, hogy valóban istentagadó és amellett egy csepp esze is van, a világ legjobb embere, és mindig hajlandó istennek kedvében járni, mert hát feltétlenül jószívű, mégpedig azért jószívű, mert szerfölött meg van elégedve azzal, hogy ő ateista. Igen, a mi ateistáink tiszteletre méltó és rendkívül megbízható egyének, hogy úgy mondjam, ők a haza támaszai...

Ez már mégis jelentett valamit, de én persze nem erre vártam; egyszer azért színt vallott némiképpen, de olyan furcsa módon, hogy ámulatba ejtett, különösen ha tekintetbe veszem a katolicizmust, meg a szöges övet, egyszóval amit róla hallottam.

- Kedvesem - mondta egyszer, nem nálam otthon, hanem az utcán, egy hosszú beszélgetés után; hazafelé kísértem -, édes barátom, az embereket úgy szeretni, mint amilyenek, teljességgel lehetetlen. És mégis szeretni kell őket. Tégy hát jót velük úgy, hogy erőt veszel érzéseiden, befogod az orrod, és behunyod a szemedet (ez utóbbi elengedhetetlen). Tűrd el tőlük a rosszat, lehetőleg ne haragudjál rájuk, „emlékezvén rá, hogy te is ember vagy". Persze kénytelen vagy szigorúan bánni velük, ha megadatott néked, hogy a középszernél csak valamicskével is eszesebb légy. Az emberek természetüknél fogva alantasak és szeretnek félelemből szeretni; ne higgyél az ilyen szeretetnek, ne lankadj a megvetésben. Valahol a koránban Allah azt rendeli a prófétának, hogy tekintse úgy a „makacskodókat", mint az egereket, tegyen velük jót, és menjen el mellettük; kissé gőgös, de helyes felfogás. Tudj megvetni

akkor is, amikor kedvesek, mert akkor a legaljasabbak. Magamról mondok ítéletet, amikor így beszélek, édes barátom! Aki nem reménytelenül ostoba, nem élhet másképp, csak úgy, ha megveti önmagát, akár becsületes, akár becstelen, egyremegy. Felebarátunkat szeretni és nem megvetni: lehetetlenség. Szerintem az ember úgy van megalkotva, hogy fizikailag képtelen felebarátját szeretni. Valami hiba csúszott itt be a szavakba már kezdettől fogva, s az „emberiség szeretetét" csak úgy értelmezhetjük, hogy azt az emberiséget szeretjük, amelyet mi magunk alkottunk meg a lelkünkben (vagyis más szavakkal: önmagunkat alkotjuk meg és önmagunkat szeretjük), amely tehát a valóságban nincs és sohasem lesz.

- Sohasem?

- Édes barátom, elismerem, hogy ez butaság lenne, de nem tehetek róla; mivel a világ teremtésekor nem kértek tőlem tanácsot, tehát fenntartom magamnak a jogot, hogy meglegyen az egészről a véleményem.

- Hogyan nevezhetik magát mindezek után kereszténynek - kiáltottam fel -, szöges övet hordó szerzetesnek, prédikátornak? Nem értem!

- Mért, ki nevez annak?

Elmondtam neki; figyelmesen végighallgatott, de aztán másra terelte a beszélgetést.

Sehogy sem emlékszem rá, milyen alkalomból szövődött köztünk ez az emlékezetes eszmecsere; de Verszilov ez alkalommal tűzbe jött, pedig ez máskor nemigen fordult elő. Szenvedélyesen beszélt, csúfolkodás nélkül, mintha nem is nekem beszélne. De én megint nem hittem neki; olyan emberrel, mint én, csak nem beszélhetett komolyan ilyen kérdésekről!

Második fejezet

1

Aznap reggel, november tizenötödikén, történetesen Szerjozsa hercegnél találkoztam vele. Én hoztam össze a herceggel, de nélkülem is volt elég érintkezési pontjuk (a régi németországi históriákra célzok). A herceg azonkívül szavát adta Verszilovnak, hogy az örökség harmadrészét legalább neki juttatja, ami körülbelül húszezret jelentett volna. Emlékszem, akkor szerfölött furcsállottam, hogy a herceg csak egy harmadrészt szán neki és nem a felét, de hallgattam. Az ígéretet a herceg teljesen önszántából tette, Verszilov félszóval sem célzott rá, nem is említette; a herceg magától állott elő vele, Verszilov csak hallgatólagosan tudomásul vette, és utóbb sem említette soha, még csak nem is éreztette, hogy emlékszik erre az ígéretre. Megjegyzem, hogy a herceg eleinte el volt bűvölve Verszilovtól, kivált az elmefuttatásaitól, magánkívül volt elragadtatásában, s ezt nekem is többször mondotta. Néha, amikor kettesben maradt velem, szinte kétségbeesetten jajdult fel, hogy ő „milyen műveletlen", s mennyire „téves úton" halad! Ó, akkor még olyan jó barátok voltunk!... Verszilovban is a legjobb véleményt igyekeztem kelteni Szerjozsa hercegről, mentegettem fogyatkozásait, noha magam is láttam őket; de Verszilov csak hallgatott, mosolygott.

- Ha vannak is hibái, mindenesetre legalább annyi az erénye, mint a fogyatkozása! - kiáltottam fel egyszer, amikor kettesben voltunk Verszilovval.

- Istenem, hogy hízelegsz neki! - nevetett Verszilov.

Tettettem, mintha nem érteném:

- Mennyiben hízelgek? - méltatlankodtam.

- Annyi az erénye! Hiszen akkor valóságos szent, ha annyi az erénye, amennyi a hibája!

De ezt persze nem számíthatom véleménynek. Általában a hercegről akkoriban éppúgy nem beszélt, mint a mindennap egyéb kérdéseiről, de különösen kerülte a herceget mint témát. Már akkor is gyanítottam, hogy nélkülem is jár a herceghez, és külön kapcsolatuk is van egymással; de nem bántam. Amiatt sem voltam féltékeny, hogy Verszilov a herceggel komolyabban beszélt, mint velem, valahogy behatóbban és kevésbé gunyorosan; de olyan boldog voltam akkoriban, hogy még örültem is ennek. Azzal is mentegettem magamban, hogyha herceg kissé korlátolt, azért megkívánja a pontos kifejezést, s némely szellemességet meg sem ért. De az utóbbi időben Szerjozsa herceg mintegy emancipálódott. Verszilov iránt táplált érzései lassacskán megváltoztak. Az érzékeny idegzetű Verszilov ezt észrevette. Előre megmondom azt is, hogy a herceg ugyanakkor velem szemben is megváltoztatta viselkedését, ráadásul eléggé feltűnően; kezdeti, szinte lángoló barátságunknak csak hűlt formája maradt meg. Mégis tovább jártam hozzá; hogy is tehettem volna másként, amikor már belebonyolódtam mindebbe. Ó, milyen tapasztalatlan voltam akkoriban! - talán csak a szívbéli butaság viheti az embert ilyen fonák, megalázkodó helyzetbe! Pénzt fogadtam el tőle, és azt hittem, hogy ez nem baj, így van rendjén. Nem, ez így nem igaz: már akkor is tudtam, hogy nem lenne szabad, de... de nem törődtem ezzel. Nem a pénz miatt jártam hozzá, noha a pénzre is átkozottul rá voltam szorulva. Tudtam, hogy nem a pénzért járok hozzá, mégis mindennap elmentem hozzá pénzért. De elkapott a forgószél, és más, egészen más volt a lelkemben - dalolt a lelkemben!

Amikor aznap délelőtt tizenegy órakor beléptem hozzá, már ott találtam Verszilovot; épp egy hosszú tirádát fejezett be, a herceg fel-alá járkálva hallgatta, Verszilov pedig ült. A herceg kissé izgatott volt. Verszilov majdnem mindig felizgatta. Szerjozsa herceg rendkívül fogékony lélek volt, naivsága nem egyszer fölényes mosolyra késztetett. De ismétlem, az utóbbi napokban valami konok düh jeleit észleltem rajta. Amikor meglátott, megállt, és arca furcsán eltorzult. Magamban jól tudtam, mire véljem borongós hangulatát aznap reggel, de nem vártam, hogy arca annyira eltorzuljon láttomra. Tudtam, hogy gondjai vannak, de a kínos az volt, hogy gondjainak csupán tizedrészét ismertem, a többit akkor még erősen titkolta előlem. Éppen ezért rút és ostoba dolog volt részemről, hogy néha kéretlenül is vigasztaltam, tanácsokkal láttam el, és fölényesen megmosolyogtam gyengeségét - hogy olyan könnyen kijön a sodrából „semmiségekért". Hallgatott, de lehetetlen, hogy ne gyűlölt volna ádázul azokban a percekben; kínosan fonák helyzetben voltam, és nem is sejtettem. Isten látja lelkemet, hogy a fődologról sejtelmem sem volt!

Most azonban udvariasan kezet nyújtott, Verszilov biccentett, s félbe sem szakította elmefuttatását. Elterpeszkedtem a pamlagon. Istenem, hogy beszéltem, hogy viselkedtem akkoriban! Szenvelegtem, a herceg ismerőseit úgy kezeltem, mint a magaméit... Ó, ha elölről kezdhetném mindezt, milyen másképpen viselkednék!

Két szót még, nehogy elfelejtsem: a herceg akkor is ugyanabban a lakásban lakott, de most már majdnem az egészet ő foglalta el: Sztolbejeva, a lakás gazdája, csak egy hónapot töltött Pétervárott, és megint elutazott valahová.

2

A nemességről beszélgettek. Ez a gondolat - megjegyzem - néhanapján szerfölött foglalkoztatta a herceget, minden haladó szellemisége ellenére, sőt gyanítom, hogy sok minden rossz az életében ebből az eszméből fakadt: herceg-voltának tudatában, koldus létére, hamis büszkeségből két kézzel szórta a pénzt világéletében, és ezért mindig adósságba keveredett. Verszilov néha pedzette, hogy a hercegi magatartás nem a költekezésben nyilvánul, s megpróbált emelkedett felfogást plántálni lelkébe; de a herceg a végén már-már megsértődött, hogy kioktatják. Valószínűleg azon a délelőttön is valami affféléről lehetett szó, de az elejét elmulasztottam. Verszilov megnyilatkozását eleinte roppantul maradinak véltem, utóbb azonban helyesbítette, amit mondott.

- A „becsület" szó kötelességet jelent - mondotta (szavainak csak értelmét idézem, amennyire emlékszem rá). - Ha egy államban a leghatalmasabb rend uralkodik, akkor az az állam erős. A hatalmon levő rendnek pedig mindenkor megvan a maga becsülete, a becsületről alkotott fogalma, s ez akár helytelen is lehet, mégis mindig szorosra fűzi a társadalmi erőket, és szilárdítja az államhatalmat; erkölcsi szempontból is hasznos, de még hasznosabb politikai szempontból. A rabszolgák azonban szenvednek... vagyis mindazok, akik nem tartoznak az uralkodó rendhez. Hogy ne kelljen szenvedniük, egyenlő jogokat igyekeznek kiharcolni. Ez történt minálunk is, és ez rendjén van így. De a tapasztalat azt mutatja, hogy eddig mindenütt (már mint Európában) a jogok kiegyenlítésével együtt járt a becsületérzés csökkenése, következésképpen csökkent a kötelességérzet is. A régebbi összekovácsoló eszmét önzés váltja fel, a társadalom személyi szabadsággá hullik szét. A felszabadultak közös, összefűző eszme híján maradván, végül is annyira elveszítik minden magasabbrendű kapcsolatukat egymással, hogy már elnyert szabadságukat sem védelmezik. De az orosz nemesség soha sem hasonlított az európaihoz. Nemességünk még ma is, jogait vesztvén, megmaradhatna legelső rendnek, olyan értelemben, mint a becsület, a fény, a tudomány és az emelkedett eszme védelmezője, s ami a

fő: immár nem külön kaszttá elzárkózva, mert ez az eszme halálát jelentené. A nemesi rend kapuja minálunk már régóta kinyílt, eljött az ideje, hogy egészen és végleg kitárjuk. A becsület, a tudomány, a hősiesség terén véghezvitt dicsőséges tett adja meg mindenkinek a jogot, hogy a legmagasabb embercsoporthoz tartozzék. Ily módon a nemesi rend magamagától a legkiválóbbak gyülekezetévé válna, a szó szoros és valódi értelmében, és nem a régi, előjogokkal bíró kaszt értelmében. Ebben az új, helyesebben, megújuló mivoltában fenntartható lenne ez a rend.

A herceg elhúzta a száját:

- Miféle nemesség volna az? Maga holmi szabadkőműves páholyt tervez, nem nemességet.

Ismétlem, a herceg elképesztően tudatlan volt. Bosszúságomban kínosan fészkelődtem a pamlagon, noha Verszilovval sem értettem mindenben egyet. Verszilov látta, hogy a herceg rágja a zablát.

- Nem tudom, hogy érti azt, amit a szabadkőművességről mondott - válaszolta. - Egyébként, ha még egy orosz herceg is húzódozik ettől a gondolattól, akkor természetesen még nem jött el az ideje. A becsület és felvilágosultság eszméje, mint vezércsillaga mindenkinek, aki egy szüntelenül megújuló és nem elzárkózó rendhez csatlakozni kíván, ma persze még utópia... de miért volna lehetetlen? Ha ez az elgondolás legalább néhány elmében él, akkor nem veszett el, hanem világít, mint távoli fénypont a sötét éjszakában.

- Szereti az efféle szavakat, mint „emelkedett eszme", „nagy gondolat", „összekovácsoló eszme" és más egyéb; de én tudni szeretném, hogy voltaképpen mit ért „nagy gondolaton"?

- Igazán nem is tudom, hogyan válaszoljak erre, drága hercegem - mondta Verszilov finom mosollyal. - A legjobban megközelítjük az igazságot, ha megvallom, hogy nem tudok rá válaszolni. A nagy gondolat többnyire érzés, amely néha hosszú ideig meghatározatlan állapotban marad. Csak annyit tudok, hogy mindig ebből eredt az eleven élet, azaz nem az elgondolt, elvont élet, hanem a színes és vidám élet; ezek szerint az a felsőbb eszme, amelyből ez az élet folyik, feltétlenül szükséges... persze mindenki legnagyobb bosszúságára.

- Miért bosszúságára?

- Mert eszmékkel élni unalmas, eszme nélkül élni pedig mindig mulatságos.

A herceg lenyelte a pirulát.

- No és maga szerint mi az az eleven élet? (Szemlátomást mérgelődött.)

- Azt sem tudom, hercegem; csak azt tudom, hogy föltétlenül valami átkozottul egyszerű, közönséges és szembeszökő, ami minden nap és minden percben folyik, és olyannyira egyszerű, hogy el sem hisszük, hogy igazán olyan egyszerű, és ezért elmegyünk mellette már soksok ezer esztendeje, anélkül hogy felismernők és észrevennők.

- Csak azt akartam mondani, hogy a maga elgondolása a nemességről voltaképpen a nemesség tagadása - bökte ki a herceg.

- Nos, ha úgy akarja, a nemesség minálunk talán sohasem létezett igazából.

- Mindez roppantul homályos, zavaros. Ha már beszélünk róla, akkor szerintem ki kellene fejteni...

A herceg homlokát ráncolta, és futó pillantást vetett a faliórára. Verszilov felállt, és kalapja után nyúlt.

- Kifejteni? - ismételte. - Nem, jobb semmit sem kifejteni, meg aztán énnekem az a szenvedélyem, hogy ne fejtegessek, hanem csak úgy... beszéljek. És még egy furcsaságot vettem észre: ha mégis megesik, hogy fejtegetni kezdek egy gondolatot amelyben hiszek, a vége mindig az, hogy a fejtegetés befejeztével már magam sem hiszek abban, amit kifejtettem; félek, hogy most is így történnék. A viszontlátásra, drága hercegem; mindig megengedhetetlenül elfecsegem itt az időt.

Azzal elment, a herceg udvariasan kikísérte, de én megsértődtem a nevében.

- Miért duzzog? - vetette oda a herceg; rám se nézett, csak elment mellettem, s odalépett írópultjához.

- Azért duzzogok - kezdtem remegő hangon -, mert furcsállom, hogy olyan megváltozott hangon beszél velem, sőt Verszilovval is... Igaz, Verszilov talán kissé maradi gondolatokkal kezdte, de azután helyesbített, és... szavaiban, úgy sejtem, mély gondolat rejlett, de maga nem óhajtotta megérteni...

- Nem óhajtom, hogy fölényesen kioktassanak, és úgy bánjanak velem, mint egy taknyossal! - vágott a szavamba haragosan.

- De herceg, micsoda szavak...

- Kérem, hagyjuk a színpadias gesztusokat, legyen szíves! Tudom, hogy amit csinálok, aljasság, hogy kártyás vagyok, tékozló, talán tolvaj... igenis, tolvaj, mert a család pénzét kártyázom el, de nem kívánok bírót magam fölött. Nem kívánok, és nem tűrök. Magam vagyok önmagam bírája. És minek a kétértelműség? Ha Verszilov mondani akar valamit, mondja ki kereken és ne burkolózzék ködös, zagyva jóslatokba. De ahhoz, hogy nekem mindezt az orrom alá dörgölje, ahhoz csak akkor van joga, ha ő maga is becsületes...

- Először is nem hallottam az elejét, és nem tudom, miről beszéltek, másodszor pedig engedje meg, hogy megkérdezzem: mennyiben becstelen Verszilov?

- Elég volt, kérem, elég volt. Tegnap kért háromszáz rubelt, tessék, itt van... - Néhány bankjegyet tett elém az asztalra, aztán egy karosszékbe vetette magát, idegesen hátradőlt, és keresztbe tette a lábát. Kínosan feszengtem.

- Igazán nem tudom... - motyogtam. - Igaz, hogy kértem... és valóban nagy szükségem lenne pénzre, de nem tudom, hogy tekintettel erre a hangra...

- Hagyjuk a hangot. Ha gorombaságot mondtam, bocsássa meg. Higgye el, máson jár az eszem. Tudja, mi történt? Levelet kaptam Moszkvából: Szasa öcsém, még gyerekvolt, s amint tudja, négy nappal ezelőtt meghalt. Apám, amint ugyancsak tudja, két esztendeje fekszik szélütötten, azt írják, állapota rosszabbra fordult, nem tud beszélni, senkit sem ismer meg. Családom megörült az örökségnek, külföldre akarták vinni apámat, de az orvos azt írja, hogy aligha élhet tovább két hétnél. Magunkra maradunk tehát anyámmal, húgommal, s ez annyit jelent, hogy jóformán egyedül vagyok... Igen, egyedül vagyok... És ez az örökség... Ez az örökség... ó, talán jobb lett volna, ha sosem kapom meg! Nos, mit is akartam közölni: ebből az örökségből legalább húszezret Andrej Petrovicsnak ígértem... És képzelje csak, a formaságok miatt eddig még semmit sem lehetett elintézni... Én még... vagyishát mi... vagyis apám még mindig nem jutott a hagyaték birtokába. Időközben pedig annyit veszítettem kártyán, az az alávaló Sztyebelkov pedig olyan uzsorakamatot számít fel... Amit most odaadtam magának, szinte az utolsó...

- De herceg, ha ez a helyzet...

- Nem azért mondom, nem azért mondom. Sztyebelkov ma bizonyosan hoz valami pénzt, átmenetileg elég lesz, de az ördög ismeri ki magát azzal a Sztyebelkovval! Könyörögtem neki, szerezzen tízezret, hogy legalább tízezret adhassak Andrej Petrovicsnak. Kínoz, gyötör az ígéretem, hogy neki juttatom az örökség harmadrészét. Szavamat adtam, meg kell tartanom. Esküszöm, alig várom, hogy megszabaduljak legalább ettől a kötelezettségemtől. Nyomasztanak a kötelezettségeim, súlyosan, elviselhetetlenül! Ez a reám nehezedő kapcsolat... Nem bírom látni Andrej Petrovicsot, mert nem merek a szeme közé nézni... miért él vissza a helyzettel?

- Mennyiben él vissza a helyzettel, hercegem? - kérdeztem ámuldozva, s megálltam előtte. - Célzott rá valaha is egy szóval?

- Ó nem, s ezt megbecsülöm benne, de célzok én eleget magamnak. Végül pedig... egyre mélyebbre süllyedek... az a Sztyebelkov...

- Nyugodjék meg, kérem, hercegem; látom, minél tovább beszél, annál jobban felindul, pedig mindez talán csak képzelődés. Ó, magam is aljasul, megbocsáthatatlanul eladósodom, de tudom, hogy ez csak átmenet, ideiglenesség... csak nyerjek vissza egy bizonyos összeget... és mondja kérem, ezzel a háromszázzal együtt ugye kétezerötszázzal tartozom?

- Nem kértem vissza - fortyant föl a herceg.

- Azt mondja: tízezret akar adni Verszilovnak. Amit én kölcsönkérek magától, az természetesen beleszámít a Verszilovnak juttatandó húszezerbe, másképp nem fogadom el! De... de valószínűleg én magam megadom a végén... Mondja, csak nem képzeli, hogy Verszilov a pénz miatt jár magához?

- Könnyebb lenne a helyzetem, ha a pénzért járna ide - válaszolta a herceg rejtélyesen.

- Valamiféle „nyomasztó kapcsolatot” említett az imént... Ha ezt Verszilovra és reám értette, akkor ez valóban sértő. És azt mondja: miért nem olyan ő is, mint amit prédikál... ez a maga logikája! Márpedig ez nem logika, engedje meg, hogy erre figyelmeztessem, mert ha ő nem is olyan, azért még prédikálhatja az igazságot... Végül is, miféle szó ez a „prédikál”! Azt mondja: próféta. Mondja, maga nevezte el Németországban Verszilovot „asszonyok prófétájá”-nak?

- Nem, nem én.

- Sztyebelkov azt állítja, hogy maga.

- Sztyebelkov hazudik. Nem értek én ahhoz, hogy gúnyneveket faragjak. De ha valaki becsületet prédikál, önmaga is legyen becsületes... ez az én logikám, és ha nem helyes, azt sem bánom. Azt akarom, hogy így legyen, és így lesz. És senki, senki ne merészeljen idejönni a házamba, és fölöttem ítélkezni, és úgy bánni velem, mint egy taknyos kölyökkel! Elég volt! - kiáltott rám és hadonászott, nehogy félbeszakítsam. - Á, végre!

Kinyílt az ajtó, Sztyebelkov lépett be rajta.

3

Ugyanaz volt most is, éppoly elegánsan öltözött, éppúgy düllesztette a mellét, éppoly bambán nézett a szemembe, éppolyan furfangosnak képzelte magát s éppoly önelégült volt. Ezúttal valahogy furcsán nézett körül, amikor belépett; pillantásában volt valami óvatos és fürkésző, mintha arcunkról akarna valamit leolvasni. A következő pillanatban azonban már megnyugo-

dott, magabiztos mosolygás jelent meg szája körül, az a bizonyos „kérdő és pökhendi” mosoly, amelytől kimondhatatlanul irtóztam.

Régen tudtam, hogy kínozza a herceget. Már megtörtént egyszer-kétszer, hogy jelenlétemben érkezett. Mi tagadás... az utóbbi hónapban nekem is támadt vele egyféle kapcsolatom, de ezúttal, bizonyos oknál fogva, meglepett látogatása.

- Mindjárt - szólt oda neki a herceg köszönés helyett, majd hátat fordított nekünk, és író-pultjából előszedegette a szükséges iratokat, elszámolásokat. Engem határozottan sértettek a herceg utolsó szavai: olyan félreérthetetlenül és oly megdöbbentően célzott Verszilov becstelenségére, hogy ez föltétlenül alapos kimagyarázkodást tett szükségessé. Sztyebelkov jelenlétében azonban ez persze lehetetlen volt. Megint elterültem a pamlagon és kinyitottam az előttem fekvő könyvet.

- Belinszkij, második rész... ez újdonság! Művelődni kíván? - szóltam oda a hercegnek, úgy tetszett, igen szellemesen.

A herceg elmerült munkájába, és nagyon sietett, szavaimra mégis hirtelen megfordult.

- Nagyon kérem, hagyja békén azt a könyvet - szólt rám élesen.

Ez aztán már mégis sok volt - és éppen Sztyebelkov jelenlétében! Sztyebelkov ráadásul - mintha mindent értene - ravaszul, fertelmesen vigyorgott rám, és lopva a herceg felé intett. Elfordultam attól a tökfilkótól.

- Ne haragudjék, hercegem; átengedem magát a legfontosabb személynek, és egyelőre kámforrá válok...

Elhatároztam ugyanis, hogy fesztelenül viselkedem.

- A legfontosabb személy... ez én volnék? - kapta el a szót Sztyebelkov, s vidáman mellére bökött mutatóujjával.

- Persze hogy maga; hiszen maga a legfontosabb, és ezt tudja is magáról.

- Nem, kérem, tessék megengedni! A világon mindenütt van második személy is. Én az a második személy vagyok. Mindenütt van első, és van második. Az első személy végzi a munkát, a második aratja le a gyümölcseit. Ebből következik, hogy a második személyből első lesz, az elsőből pedig második. Így van-e vagy sem?

- Meglehet, hogy úgy van, de mint rendesen, most sem értem világosan, amit mond.

- Már tessék megengedni! Franciaországban forradalom volt, mindenkit lefejeztek. Jött Napóleon, és mindent learatott. A forradalom az első személy, Napóleon a második személy. A végén mégis úgy fordult a kocka, hogy Napóleon lett az első, a forradalom pedig a második. Így van-e vagy sem?

Megjegyzem, abban, hogy épp a francia forradalmat hozta szóba előttem, ismét régi ravaszsága jelét láttam, s ez roppantul szórakoztatott: még mindig holmi forradalmárfélének hitt, s ezért valahányszor találkoztunk, szükségesnek látta, hogy valami affélére terelje a szót.

- Gyerünk - mondta a herceg, és mindketten átmentek a másik szobába. Mikor magamra maradtam, szilárdul eltökéltem, hogy visszaadom Szerjozsa hercegnek a háromszáz rubelét, mihelyt Sztyebelkov elmegy. Égető szükségem volt ugyan a pénzre, mégis elszántam magam.

Vagy tíz percig teljes csöndben voltak odaát, azután hangos szóváltás támadt. Mind a ketten beszéltek, de a herceg egyszer csak felordított, mint aki nagyon dühös, szinte tombol. Néha nagyon hirtelen haragra gerjedt, úgyhogy még én is engedtem neki. De abban a pillanatban

belépett az inas, hogy valakit bejelentsen; a másik szobába utasítottam, s ott benn egy csapással minden elcsendesedett. Csakhamar kilépett a herceg, gondterhelt arccal, de mosolyogva; a lakáj kiszaladt, s néhány pillanat múlva belépett a herceg vendége.

Fontos, előkelő személy volt, tiszti egyenruháját vállbojt és cifra monogram ékesítette, nem lehetett több harminc esztendősnél, de nagyvilági s valahogyan szigorú jelenség volt. Figyelmeztetem az olvasót, hogy Szergej Petrovics herceg akkor még nem tartozott igazából a legelőkelőbb pétervári társasághoz, noha nem volt ennél hőbb vágya (vágyáról tudtam), s azért ez a látogatás nyilván rendkívül sokat jelentett számára. A vendéggel - amint tudtam - nemrégiben sikerült megismerkednie, hosszas erőfeszítések után; a vendég most visszaadta a herceg látogatását, de sajnos, készületlenül érte a házigazdát. Láttam, milyen elgyötört, zavart pillantással fordult a herceg Sztyebelkovhoz; Sztyebelkov azonban tudomást sem vett erről, esze ágában sem volt, hogy eloldalogjon, ellenkezőleg, fesztelenül helyet foglalt a pamlagon és haját borzolgatta, talán elfogulatlansága jeléül. Fontoskodó képet is vágott, egy szó mint száz - lehetetlenül viselkedett. Ami engem illett, természetesen már akkor is megvolt a kellő fellépésem, és nem hoztam volna szégyent senki fejére; de mily nagy volt megdöbbenésem, amikor észrevettem, hogy a herceg engem is ugyanolyan zavart, szánalmas, dühös pillantással mér végig, mint Sztyebelkovot! Nyilván mindkettőnk jelenlétét röstellte a vendég előtt, s engem ugyanolyan mértékkel mért, mint Sztyebelkovot. Ez a gondolat felbőszített; még jobban eltehénkedtem a kanapén, és olyan arccal lapozgattam a könyvet, mintha semmi közöm sem volna az egészhez. Sztyebelkov ezzel szemben kidüllesztette a szemét, előrehajolt ültében, s úgy hallgatta társalgásukat; talán azt hitte, hogy ez így udvarias és szeretetre méltó. A vendég egyszer-egyszer futó pillantással súrolta Sztyebelkovot; egyébként engem is.

Családi dolgokról beszélgettek; a vendég ismerte Szerjozsa herceg anyját, aki előkelő családból származott. Amennyire következtetni tudtam, a vendég, szívélyessége és megjátszott közvetlensége ellenére erősen fennhordta az orrát, és olyan sokra tartotta magát, hogy látogatását óriási megtiszteltetésnek tekintette, akárkiről legyen is szó. Ha a herceg egyedül lett volna, mármint nélkülem meg Sztyebelkov nélkül, minden bizonnyal méltóságteljesebben és ügyesebben viselkedik; így azonban elárulta őt kissé tán túlságosan is kedves mosolyának remegő tétovasága, meg egész viselkedésének furcsa szórakozott bizonytalansága.

Öt perce sem ültek, amikor újabb vendéget jelentett be az inas, méghozzá - a herceg szerencsétlenségére - ugyancsak a kompromittáló fajtából. Az újonnan érkezőt jól ismertem, sokat hallottam róla, bár ő egyáltalában nem ismert engem. Huszonhárom éves, még egészen fiatal ember volt, gyönyörűen öltözött s határozottan szép fiú, jó házból való, de - kétségkívül rossz társaságban forgolódott. Tavaly még az egyik előkelő lovas gárdaezredben szolgált, de kénytelen volt beadni lemondását, és mindenki tudta, hogy miért. Családja még az újságban is közzé tette, hogy nem felel adósságaiért, ő azonban tovább folytatta dorbézolását, havi tíz százalékra vett föl uzsorakölcsönöket, játékbarlangokba járt, féktelenül kártyázott, s ami pénze volt, azt egy hírhedt francia hölgyikére költötte. A legújabb hír szerint egy héttel azelőtt tizenkétezer rubelt nyert kártyán egyetlen este és most diadalmámorban úszott. A herceghez bizalmas barátság fűzte; gyakran játszottak együtt, közösen, de most a herceg valósággal összerezzent láttára, ezt megfigyeltem onnét, ahol ültem: ez a fiú mindenütt úgy viselkedett, mintha otthon volna, hangosan, vidáman, fesztelenül locsogott mindenről, ami az eszébe ötlött, no és az persze nem járta meg az eszét, hogy a herceg mennyire reszket fontos vendége előtt társasága hírnevéért.

Belépett tehát, s tüstént megszakította beszélgetésüket; előző esti kártyasikereiről kezdett fecsegni, még mielőtt leült.

- Hiszen ön is ott volt, ugyebár? - fordult már a harmadik mondat után az előkelő vendéghez, mert nyilván összecserélte valamelyik kártyapartnerével, de azután jobban megnézte s felkiáltott:

- Ó, bocsánat, azt hittem, egy a tegnapiak közül!

- Alekszej Vlagyimirovics Darzan, Ippolit Alekszandrovics Nascsokin - mutatta be őket egymásnak a herceg nagy sietve; mert a fiút mégis legalább be lehetett mutatni, neve ismert és jó hangzású lévén; bennünket azonban nem mutatott be Nascsokinnak érkeztekor, és továbbra is csak némán kuksoltunk ott, kiki a maga zugában. Én még a fejemet sem óhajtottam feléjük fordítani, Sztyebelkov azonban a fiatalember láttára örvendezőn elvigyorodott, és szemlátomást közel állt hozzá, hogy megszólaljon. Lassan már-már mulattatott a helyzet.

- Tavaly gyakran találkoztunk Verigina grófnőnél - szólt Darzan.

- Emlékszem önre, de úgy tetszik, akkor egyenruhában járt - válaszolta Nascsokin szívélyesen.

- Igen, egyenruhában, de hála... Á, Sztyebelkov, már ilyen korán? Hogy kerül ez ide? Nos igen, hála ezeknek az uraknak, levetettem az egyenruhát - magyarázta Sztyebelkovra mutatva, és elnevette magát. Sztyebelkov is vígan nevetett, szemlátomást kedvességnek vette Darzan megjegyzését.

A herceg elvörösödött, és gyorsan valami kérdéssel fordult Nascsokinhoz, Darzan pedig odalépett Sztyebelkovhoz, és nagy hévvel, de halkan tárgyalni kezdett vele.

- Úgy tudom, külföldön jól ismerte Katyerina Nyikolajevna Ahmakovát - fordult a vendég a herceghez.

- Ó igen, ismertem valamennyire...

- Úgy hírlik, nemsokára nagy újságot hallunk. Azt mondják, férjhez megy Bjoring báróhoz.

- Ez igaz! - szólt közbe Darzan.

- Ezt... bizonyosan tudja? - kérdezte a herceg Nascsokintól, szemlátomást megrendítette a hír, és különös nyomatékkal ejtette ki a kérdést.

- Úgy hallom; egyébként azt hiszem, mindenfelé beszélik; de biztosan azért nem tudom.

Darzan odalépett hozzá.

- Ó, egészen bizonyos! - mondta. - Tegnap Dubaszovtól is hallottam; ő mindig elsőnek tudja az efféle újdonságokat. A hercegnek is tudnia kellene...

Nascsokin megvárta, míg Darzan elhallgat, s azután ismét a herceghez fordult:

- Katyerina Nyikolajevna mostanában ritkán jár társaságba.

- Apja az utóbbi hónapban betegeskedett - jegyezte meg a herceg feltűnő tartózkodón.

- Ha jól tudom, nagy múltú hölgy! - kottyant közbe Darzan.

Felkaptam a fejemet, kihúztam magam.

- Abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy személyesen ismerem Katyerina Nyikolajevnát, és kötelességemnek tekintem, hogy kijelentsem: a róla szóló sok botrányos hír mind egy szálig hazugság és gyalázatos koholmány... azok találták ki, akik... hiába forgolódtak körülötte, nem jártak sikerrel.

Itt után elakadtam, elhallgattam, égő arccal, de még mindig egyenes derékkal álltam pillantásukat. Valamennyien felém fordultak, Sztyebelkov hangosan kuncogott, de vigyorgott a meghökkent Darzan is.

- Arkagyij Makarovics Dolgorukij - szólt a herceg, s ezzel bemutatott Darzannak.

- Ó, higgye meg, *herceg* - fordult felém Darzan nyíltan, jóakaratúan -, nem a magam nevében beszélek; ha voltak is kósza hírek, nem én terjesztettem őket.

- Nem is önnek címeztem! - válaszoltam gyorsan, de akkor Sztyebelkov durván felröhögött; mint utóbb kisült, azon nevetett, hogy Darzan hercegnek szólított. Pokoli családnevem ezúttal is csapdába ejtett. Még ma is pirulok a gondolatra, hogy akkor - persze szégyenemben - nem tisztáztam rögtön az ostoba félreértést és nem jelentettem ki fennhangon, hogy *csak* Dolgorukij vagyok. Először életemben történt ez velem. Darzan értetlenül nézett hol rám, hol a röhögő Sztyebelkovra.

- Az ám! Miféle szemrevaló kis teremtéssel találkoztam itt magánál a lépcsőn felfelé jövet? - fordult hirtelen Szerjozsa herceghez. - Tudja, olyan kis fürge, szöszke...

- Igazán nem tudom, kiről beszél... - válaszolta a herceg gyorsan, s fülig pirult.

- Hát akkor ki tudja? - vihogott Darzan.

- Talán... meglehet, hogy a... - makogott a herceg.

- Kérem, az ő húgocskája volt, Lizaveta Makarovna! - szólalt meg Sztyebelkov hirtelen, s rám mutatott. - Mivelhogy én is találkoztam vele az imént...

- Ahá, csakugyan! - hagyta rá a herceg, de ezúttal nyugodt és komoly arckifejezéssel. - Nyilván Lizaveta Makarovna volt, hiszen bizalmas barátságban van Anna Fjodorovna Sztolbejevával, akinek a lakásában lakom. Ma bizonyára Darja Onyiszimovnánál járt látogatóban, aki szintén jó barátnője Anna Fjodorovnának, s akire a lakását bízta távollétében...

Mindez szóról szóra igaz volt. Darja Onyiszimovna a szegény Olja édesanyja volt, akinek történetét már elbeszéltem; a magára maradt asszonyt végül Tatyána Pavlovna helyezte el Anna Fjodorovna Sztolbejeva házában. Magam is tudtam, hogy Liza járogat Sztolbejevához, s olyankor néha meglátogatja a szegény Darja Onyiszimovnát is, akit mindnyájan megszerettünk; mégis, a herceg rendkívül tárgyilagos közlése és Sztyebelkov idétlen viselkedése után, meg talán azért, mert az imént hercegnek szólítottak, egyszer csak hogy, hogy nem, lángolón elpirultam. Szerencsére Nascsokin abban a pillanatban felállt, hogy elköszönjön; Darzannak is kezet nyújtott. Amikor magunkra maradtunk, Sztyebelkov a fejével Darzan felé bökött, aki háttal állt nekünk az ajtóban; válaszul öklömet mutattam Sztyebelkovnak.

Egy perccel később Darzan is eltávozott, miután megbeszélte a herceggel, hogy másnap föltétlenül találkoznak egy bizonyos, előre megállapított helyen - nyilván valamiféle kártyabarlangban. Távozóban odaszólt valamit Sztyebelkovnak, s felém is biccentett.

Mihelyt kiment, Sztyebelkov felugrott, és a szoba közepére állt, ujját égnek emelve:

- Ez az úrfi a múlt héten a következő kis tréfát engedte meg magának: váltót adott, de hamis névre állította ki, Averjanovnak írta alá. A váltó ebben a formájában meg is van, csakhogy az ilyesmi nem illik ám! Büntetendő cselekmény. Nyolcezerről szól.

- És ez a váltó nyilván magánál van? - förmedtem rá villogó szemmel.

- Énnekem kérem banküzletem van, *Mont de Piété*-m[39] van és nem váltóm. Hallott már róla, hogy mi a *Mont de Piété* Párizsban? Szegények jótevője, kenyéradója; nos, énnekem is *Mont de Piété*-m van...

A herceg gorombán, mérgesen a szavába vágott:

- Mit rostokol itt? Mért ült le?

Sztyebelkov hirtelen rápillantott.

- Á! És az, amiről... Hát mégsem?

- Nem, nem, nem! Szó sincs róla! - kiáltott a herceg és toppantott. - Megmondtam!

- Úgy! Hát ha úgy akarja, legyen úgy. Csakhogy nem úgy van ám...

Sarkon fordult, s meggörnyedve, fejét lehajtva, kisietett a szobából. A herceg utána kiáltott, mikor már az ajtóhoz ért:

- Vegye tudomásul, uram, hogy egy cseppet sem félek magától!

Nagyon felindultnak látszott, le akart ülni, de rám nézett és mégsem ült le. Pillantása mintha nekem is ezt mondta volna: „Hát te mért rostokolsz itt még mindig?”

- Hercegem... - kezdtem zavartan.

- Igazán nem érek rá, Arkagyij Makarovics, el kell mennem.

- Egy pillanat az egész, nagyon fontos; először is itt a háromszáz rubelje, vegye vissza.

- Hát ez megint micsoda?

Fel-alá járkált, de most megállt.

- Az, hogy azután, ami történt... és amit Verszilovról mondott, hogy becstelen, és a modora egész idő alatt... Egyszóval nem fogadhatom el.

- Pedig egy hónapon át *jó néhányszor* elfogadta!

Hirtelen leült. Én az asztalnál álltam, egyik kezemmel a Belinszkij-kötetet piszkáltam, a másikban kalapomat fogtam.

- Más érzések játszottak közre, hercegem... Meg aztán sose vittem volna fel addig az összegig... Ez a kártya... Egyszóval, többé nem fogadhatom el.

- Csak azért mérgelődik, mert semmivel sem tüntette ki magát... Nagyon kérem, hagyja békén azt a könyvet!

- Mit jelent az, hogy „nem tüntettem ki magam”? Azonkívül a vendégei előtt egy kalap alá vett engem Sztyebelkovval.

- Ahá, itt van a kutya eltemetve! - mosolygott gúnyosan. - Meg aztán attól is zavarba jött, hogy Darzan hercegnek szólította.

És gonoszul felkacagott. Felcsattantam:

- Igazán nem értem... Ajándékba se kell nekem a maguk hercegi címe...

- Ismerem a felfogását. Milyen nevetségesen heveskedett, amikor Ahmakova védelmére kelt... Hagyja már azt a könyvet!

---

[39] Zálogház.

- Mit jelentsen ez? - förmedtem rá most már kiabálva.

- Hagy-ja azt a köny-vet! - üvöltötte magából kikelve, s hirtelen fölegyenesedett karosszékében, mintha a következő pillanatban rám vetné magát.

- Ez több a soknál! - mondtam és kisiettem a szobából. De még nem érkeztem el a terem túlsó végéig, amikor már kiszólt utánam az ajtóból:

- Jöjjön vissza, Arkagyij Makarovics! Jöj-jön visz-sza! Jöjjön vissza azonnal!

Úgy tettem, mintha nem hallanám, és mentem tovább. Gyors léptekkel utolért, megragadott a kezemnél fogva, és visszahúzott dolgozószobájába. Nem ellenkeztem.

- Tegye el! - mondta sápadtan a felindulástól, és odanyújtotta a háromszáz rubelt, amit az asztalon hagytam. - Fogadja el okvetlenül, mert máskülönben... okvetlenül!

- Hogyan fogadhatnám el, herceg?

- Ha akarja, bocsánatot kérek, jó? Nos, bocsásson meg!

- Én mindig szerettem magát, herceg, és ha maga is...

- Igen, igen, én is; fogadja el...

Elfogadtam. A herceg ajka remegett.

- Megértem, herceg, hogy felbőszíti az a gazfickó... de csak akkor fogadom el, ha megcsókoljuk egymást, mint régen, ha összeveszẗunk...

Én is remegtem, ezt mondván.

- Micsoda gyengédség - mormolta a herceg, zavartan mosolygott, de odahajolt és megcsókolta az arcomat. Összerezzentem: a csók pillanatában határozottan undort olvastam le az arcáról.

- Hozott legalább pénzt?

- Eh, hagyjuk ezt.

- Csak maga miatt kérdem...

- Hozott, hozott.

- Herceg, mi ketten barátok voltunk... és Verszilov...

- Igen, jó, jó!

- Végül is igazán nem tudom, ezt a háromszázat... - már kezemben fogtam a pénzt.

- Fogadja el, fo-gad-ja el! - erősködött ismét mosolyogva, de mosolygásában volt valami félelmetes kajánság.

Elfogadtam.

Harmadik fejezet

1

Azért fogadtam el, mert szerettem Szerjozsa herceget. Aki nem hiszi el, annak azt válaszolom, hogy legalábbis abban a pillanatban, amikor átvettem tőle a pénzt, szilárdul meg voltam róla győződve, hogy csak akarnom kell, és bőségesen meríthetek egy másik forrásból, így tehát nem szükségből, hanem tapintatból fogadtam el, nehogy megbántsam. Sajna, így okoskodtam akkor! Mégis nehéz volt a szívem, mikor eljöttem tőle, mert rendkívüli változást észleltem viselkedésében aznap reggel; olyan hangon még sohasem beszélt velem, Verszilov ellen pedig valósággal fellázadt. Igaz, Sztyebelkov módfelett felbosszantotta, de már Sztyebelkov jövetele előtt is furcsán viselkedett. Ismétlem: az utóbbi napokban már észleltem rajta bizonyos változást a régebbihez képest, de nem így és nem ilyen mértékben - ez a kiemelendő.

Az az ostoba pletyka is bosszanthatta arról a Bjoring báróról, arról a szárnysegédről... Én is dúltan jöttem el, de azért... De hát arról van szó, hogy akkor egészen másvalami ragyogott előttem, és azért könnyelműen elhessegettem magamtól sok mindent: elhessegettem minden sötétet, igyekeztem ügyet sem vetni rá, és csak a ragyogás felé fordultam...

Még nem volt egy óra. Matvejemmel a hercegtől egyenesen - elhinnék-e? - egyenesen Sztyebelkovhoz hajtattam! Mert hát arról van szó, hogy az imént nem is azon lepődtem meg a leginkább, hogy meglátogatta a herceget (hiszen megígérte neki, hogy elmegy hozzá), hanem inkább azon, hogy bárgyú szokása szerint hunyorgott ugyan felém, de nem azzal a témával kapcsolatban, amelyre el voltam készülve. Előző este eléggé érthetetlen levelet kaptam tőle postán, melyben arra kért, menjek el hozzá ma két óra felé, mert „fölöttébb váratlan tényeket közölhet velem". Nos, a hercegnél most még egy pillantással sem célzott erre a levélre. Miféle közös titkunk lehet Sztyebelkovval? Nevetséges volt még a gondolata is; de tekintettel a történtekre, mégis kissé izgatottan indultam most hozzá. Igaz, két hete egyszer hozzáfordultam pénzért, és ő adott volna, de valami okból akkor nem egyeztünk meg, s én nem fogadtam el; akkor valamit motyogott, szokása szerint zavarosan, azt hittem, valamit ajánl, holmi különös feltételeket, s mivel addig mindig fölényesen bántam vele, valahányszor a hercegnél találkoztunk, gőgösen elvetettem a kedvezményes feltételeknek még a gondolatát is, és faképnél hagytam, annak ellenére, hogy az ajtóig szaladt utánam; végül a hercegtől kértem kölcsön.

Sztyebelkov teljesen egyedül lakott, tehetős ember módjára, négy szépen bútorozott, tágas szobában, inassal, szobalánnyal meg valami gazdasszonyfélével, aki egyébként meglehetősen élemedett fehérszemély volt. Dühösen robbantam be hozzá.

- Idehallgasson, bátyuska - kezdtem már az ajtóban -, mit jelentsen ez a levél? Nem vagyok hajlandó magával levelezgetni! És miért nem mondta meg az imént a hercegnél, hogy mit óhajt? Rendelkezésére álltam.

- Miért hallgatott maga is, miért nem kérdezte? - vágott vissza Sztyebelkov, és önelégült vigyorra húzta száját.

- Mert nem én akarok magától valamit, hanem maga akar valamit éntőlem - förmedtem rá dühösen.

- No és ha ez így van, miért fáradt el hozzám? - mondta, és szinte ugrándozott örömében. Sarkon fordultam, és ott akartam hagyni, de megragadta a vállamat.

- Nem, nem, csak tréfáltam, fontos dologról van szó; majd meglátja.

Leültem. Megvallom, kíváncsiságom felébredt. A nagy íróasztal mellé telepedtünk kétoldalt, egymással szemben. Sztyebelkov ravaszul mosolygott, felemelte ujját.

- Ravaszkodás nélkül és mutatóujj nélkül, ha szabad kérnem, és főleg: allegóriák nélkül, térjen egyenesen a tárgyra, vagy azonnal elmegyek! - rivalltam rá megint mérgesen.

- Maga... büszke! - szólt ostoba szemrehányással, ültében felém hajolt, és homlokán valamennyi ránc felszaladt.

- Magával nem is lehet más az ember!

- A hercegtől ma pénzt kért kölcsön, háromszáz rubelt. Nekem van pénzem; és az én pénzem jobb.

- Honnan tudja, hogy kölcsönkértem? - hüledeztem. - Talán bizony a herceg árulta el?

- Ő mondta; ne féljen, csakúgy mellesleg említette, egyebek között, véletlenül, nem szántszándékkal. Igen, ő mondta. Pedig nem kellett volna tőle kérnie. Nos, igaz-e vagy sem?

- De maga, úgy hallom, megnyúzza az áldozatait, olyan kamatot szed.

- Nekem *Mont de piété*-m van, és nem nyúzok meg senkit. Csak a barátaimnak tartom fenn, másnak nem adok. Másoknak a *Mont de piété*...

Az a *Mont de piété* közönséges zálogház volt, más nevén tartotta fenn, másnak a lakásán, és virágzott.

- A barátaimnak nagy összegeket kölcsönzök.

- És a herceg talán barátja?

- Bará-átom; de sületlenségeket locsog. Nekem ne locsogjon sületlenségeket!

- Hogyan, hát annyira a kezében tartja? Nagy összeggel tartozik?

- I-igen, nagy összeggel.

- Majd megadja; örökölt.

- Az örökség nem az övé; tartozik pénzzel, és... még egyébbel is. Az örökség kevés. Magának kamatmentesen adok.

- Szintén mint „barátjának”? Mivel érdemeltem? - kérdeztem nevetve.

- Megérdemli. - Megint felém dőlt egész felsőtestével, és már-már fölemelte ujját.

- Sztyebelkov! Mutatóujj nélkül, másképp elmegyek.

- Idehallgasson: a herceg talán feleségül veszi Anna Andrejevnát! - És sátáni módon összecsippentette bal szemét.

- Idehallgasson, Sztyebelkov, ez a beszélgetés annyira botrányossá fajul... Hogy merészeli Anna Andrejevna nevét ajkára venni?

- Ne dühöngjön.

- Nagy erőfeszítésembe kerül, hogy egyáltalában végighallgassam, mert világosan látom, hogy valami csalafintaság van a dologban és meg akarom tudni... De ki tudja, meddig bírom, Sztyebelkov!

- Ne dühöngjön, ne dölyfösködjék. Tegye egy kicsit félre a gőgjét és hallgasson végig; aztán megint felvetheti a gőg. Hallott már Anna Andrejevnáról? Hát arról hallott-e, hogy a herceg netán feleségül veszi?

- Hogyne hallottam volna, tudok róla; de sosem beszéltem a herceggel erről a tervről. Csak annyit tudok, hogy az ötlet az öreg Szokolszkij herceg agyából pattant ki, aki most is beteg; de én sosem szóltam ebbe bele, semmi részem sincs benne. Mindezt csupán magyarázatul fűzöm hozzá, és most engedje, hogy megkérdezzem: először is, miért tárgyal velem erről? Másodszor, csak nem akarja azt állítani, hogy a herceg *magával* ilyesmiről beszél?

- Nem ő beszél velem, ő nem akar velem efféléről beszélni, hanem én beszélek vele, és ő hallani sem akarja. Az imént is rám kiabált.

- Nem csoda! Én is így tettem volna a helyében.

- Az öreg Szokolszkij herceg nagy hozományt ad Anna Andrejevnának; megkedveltette magát. Akkor aztán a fiatal Szokolszkij herceg minden pénzemet visszafizeti. És a nem pénzbeli adósságát is megadja. Bizonyosan megadja! Most nincs miből megadnia.

- De én, én minek kellek magának?

- A legfontosabbhoz: maga mindenütt ismerős, mindezeket az embereket jól ismeri. Mindent megtudhat.

- Az ördögbe is... mit tudhatok meg?

- Akarja-e a herceg, akarja-e Anna Andrejevna, akarja-e az öreg herceg? Meg kell tudni a valóságot.

- És azt meri nekem felajánlani, hogy legyek a spiclije... mégpedig pénzért! - kiáltottam felháborodva, és felugrottam.

- Tartsa féken a gőgjét még egy kis ideig. Még öt percig. - Visszaültetett helyemre. Szemlátomást nem ijedt meg handabandázásomtól, felkiáltásaimtól; mégis elhatároztam, hogy végighallgatom.

- Hamarosan meg kell tudnom, nagyon, hamarosan, mert... mert talán hamarosan késő lesz. Látta, ugye, hogy az imént hogy nyelte a pirulát, amikor az a tiszt Ahmakováról meg a báróról pletykált?

Kétségkívül megalázkodtam, amikor tovább hallgattam szavait, de leküzdhetetlen kíváncsiság ébredt bennem.

- Idehallgasson, maga... maga semmirekellő! - mondtam határozottan. - Az, hogy itt ülök és hallgatom magát és megengedem, hogy ezekről a személyekről beszéljen... és még válaszolok is, az egyáltalában nem jelenti azt, hogy jogot adok magának ehhez. Csak valami aljasságot sejtek a dologban... Először is mondja meg, mit remélhet a herceg Katyerina Nyikolajevnára vonatkozóan?

- Remélni nem remélhet semmit, de dühöng.

- Nem igaz!

- Igenis dühöng. Ahmakovát elütötték a kezéről. Ezt a tromfot elvesztette. Most már Anna Andrejevna az egyetlen aduja. Kétezret adok magának... kamatmentesen, váltó nélkül.

Ezt mondván, elszántan, nagyképűen hátradőlt székében, és rám meresztette a szemét. Én is farkasszemet néztem vele.

- Amint látom, öltönyét a legdrágább szabó készítette a Bolsaja Millionnaján; pénz kell, sok pénz; az én pénzem jobb, mint az övé. Többet is adok, mint kétezret...

- De miért? Miért, az ördögbe is?

Toppantottam. Sztyebelkov odahajlott hozzám, és sokatmondón kijelentette:

- Azért, hogy ne álljon az útjába.

- De hisz amúgy sem avatkozom bele - kiáltottam.

- Tudom, hogy hallgatni fog: ez a helyes.

- Nincs szükségem a helyeslésére. Magam is remélem, hogy a frigy létrejön, de úgy nézem, hogy énnekem ehhez semmi közöm, illetlenség, ha beavatkozom.

- Látja, látja? Illetlenség! - emelte föl mutatóujját.

- Mit lássak, lássak?

- Hogy illetlenség... hehe! - és hirtelen elröhögte magát. - Értem, értem, hogy illetlenségnek érzi, de... ugye nem fog beleavatkozni? - Rám kacsintott, s mennyi pimaszság, gúny, aljasság volt ebben a szemhunyorításban! Igen, aljasságot tételezett föl bennem, és erre az aljasságra építette terveit... Ezt világosan láttam, de sehogy sem értettem, hogy miről van szó.

- Anna Andrejevna *szintén* a maga nővére! - jegyezte meg Sztyebelkov sokatmondón.

- Erről ne merjen beszélni. Egyáltalában ne merjen beszélni Anna Andrejevnáról!

- Tegye félre a gőgjét, csak még egy percecskére! Jól figyeljen rám: ha a herceg megkapja a pénzt, mindnyájukról gondoskodik - mondotta jelentőségteljesen. - *Mindnyájukról*, követi amit mondok?

- Hát azt hiszi, hogy elfogadok tőle pénzt?

- Most elfogadja?

- A magaméból kérek kölcsön!

- Hogyhogy a magáéból?

- Az a pénz Verszilové; húszezerrel tartozik Verszilovnak.

- Verszilovnak, de nem magának!

- Verszilov az apám.

- Nem, magát Dolgorukijnak hívják és nem Verszilovnak.

- Mindegy! - Akkor csakugyan így okoskodtam. Tudtam, hogy nem mindegy, nem voltam olyan buta, hogy ne tudtam volna, mégis holmi „tapintatból" akkor így okoskodtam. - Elég volt! - rivalltam rá. - Egy szót sem értek. Hogy merészelt idehívni ilyen szamárságokért!

- Hát igazán nem érti? Csak teszi magát, vagy valóban nem érti meg? - álmélkodott Sztyebelkov, s fürkésző pillantással, hitetlenkedő mosollyal nézett rám.

- Istenemre, nem értem!

- Ismétlem: mindnyájukról gondoskodhat, de ne álljon az útjába és ne beszélje le...

- Sztyebelkov, maga meghibbant! Hová akar kilyukadni ezzel a „mindnyájuk"-kal? Azt akarja mondani, hogy Verszilovról gondoskodik?

- Nemcsak maga van a világon és nemcsak Verszilov... vannak még mások is. És Anna Andrejevna épp úgy a nővére, *mint Lizaveta Makarovna*!

Most rajtam volt a sor, hogy a szememet meresszem. Sztyebelkov ocsmány pillantásában hirtelen szánakozás, vagy valami afféle villant fel:

- Ha nem érti, annál jobb! Jó, nagyon jó, hogy nem érti. Fölöttébb dicséretes... ha csakugyan nem érti.

Végképp dühbe gurultam:

- Hordja el magát a szamárságaival, maga tébolyodott fráter! - ordítottam rá, és felkaptam kalapomat.

- Nem szamárságok ezek, kérem. Szóval megállapodtunk? Tudja mit: újra eljön hozzám!

- Nem én - vágtam rá már a küszöbön.

- De igen, eljön, és akkor... akkor majd másképp beszélünk. Akkor majd véglegesen megállapodunk. Ne felejtse el: kétezer!

2

Olyan szennyes, ocsmány benyomást tett rám ez az ember, hogy mihelyt kiléptem tőle, igyekeztem elfelejteni, és nem győztem köpködni. Tűszúrásként ért a gondolat, hogy a herceg rólam, meg arról a pénzről beszélt vele. „Ha nyerek, még ma visszaadom neki" - határoztam el magamban.

Akármilyen bárgyú és zavaros beszédű volt is Sztyebelkov, minden hájjal megkent gazembernek tartottam, és az egész ügy mögött mindenesetre ármányos cselszövést sejtettem. De hát hol volt nekem akkor arra időm, hogy behatoljak az efféle cselszövésekbe! - s ez volt áldatlan vakságom legfőbb oka. Nyugtalanul néztem órámra, de nem volt még két óra sem, elmehettem tehát még valahová látogatóba, másképp belepusztultam volna az izgalomba három óráig. Elhajtattam Anna Andrejevna Verszilovához, nővéremhez, öreg hercegemnél már jó ideje összebarátkoztam vele, éppen a herceg betegsége alatt. Lelkiismeretemet már amúgy is furdalta a tudat, hogy három-négy napja nem látogattam meg az öreget, de épp Anna Andrejevna nyugtatott meg, az öreg herceg ugyanis szívébe zárta őt, s előttem is több ízben őrangyalának nevezte. Az ötlet, hogy Szergej Petrovics herceghez kéne őt férjhez adni, egyébként csakugyan öreg pártfogóm agyában született, többször is említette nekem, persze nagy titokban. Verszilovval azért közöltem az ötletet, s észrevettem, ami már azelőtt is olykor feltűnt nekem, hogy a mindennap kérdéseivel szemben egyébként oly közömbös Verszilov mindig megélénkült, valahányszor Anna Andrejevnáról s vele való találkozásaimról számoltam be. Akkor olyasmit mormolt válaszul, hogy Anna Andrejevnának megvan a magához való esze, és a kényes kérdést majd megoldja idegen segítség nélkül. Sztyebelkov persze igazat mondott, hogy az öreg herceg hozományt szándékszik adni Anna Andrejevnával - de hogyan merészelt az a csirkefogó itt valamire számítani? Szerjozsa herceg az imént olyasmit kiáltott utána, hogy egy cseppet sem fél tőle; amikor visszavonultak a belső szobába, Sztyebelkov talán csakugyan szóba hozta előtte Anna Andrejevnát; elképzelem, hogy milyen dühös lettem volna az ő helyében.

Anna Andrejevnát gyakran látogattam az utóbbi időben. Ezzel kapcsolatban azonban furcsa körülményről kell beszámolnom: mindig maga tűzte ki az időpontot, hogy mikor menjek el hozzá, valószínűleg várt is, de mikor megérkeztem, mindig úgy tett, mintha váratlanul, véletlenül állítottam volna be. Ezt a sajátságát megfigyeltem, mégis megszerettem Anna Andrejevnát. Nagyanyjánál, Fanariotovánál élt, mint neveltlánya (Verszilov semmit sem adott eltartására), de korántsem olyan szerepben, ahogy általában leírják a megtűrt rokont a gazdag úrnő házában - például mint Puskin „Pikk dámájá"-ban az öreg grófnő neveltlánya. Anna Andrejevna maga is úgy élt, mint a grófnő. Külön lakott, azazhogy ugyanazon az emeleten,

sőt ugyanabban a lakásban, mint Fanariotovék, de külön kétszobás lakosztályban, s amikor hozzá jártam, például, sem jövet, sem elmenet sosem találkoztam senkivel a Fanariotov-családból. Jogában állt, hogy azt fogadja magánál, akit akar, s úgy töltse idejét, ahogy kedve tartja. Igaz, már huszonkét éves elmúlt. Társaságba az utolsó esztendőben már nemigen járt, noha az öreg Fanariotova bőségesen ellátta pénzzel unokáját, akit, mint hallottam, nagyon szeretett. Nekem ellenben éppen az tetszett a legjobban Anna Andrejevnában, hogy mindig szerényen öltözve találtam, s mindig valami elfoglaltság közepette, könyvvel vagy kézimunkával. Egész megjelenésében volt valami klastromi, majdnem apácás, és ez tetszett nekem. Keveset szólt, de mindig súlya volt annak, amit mondott, és nagyszerűen tudott másokat hallgatni, ami nekem sosem volt kenyerem. Valahányszor azt mondtam neki, hogy roppantul emlékeztet Verszilovra, noha egyetlen közös vonásuk sincsen, mindig egy icipicit elpirult. Könnyen és gyorsan pirult, de mindig csak egy icipicit, s én nagyon szerettem arcának ezt a sajátságát. Ha vele beszéltem, sosem a családnevén emlegettem Verszilovot, hanem mindig Andrej Petrovicsnak mondtam; ez valahogy magától adódott így. Feltűnt nekem, hogy Fanariotovéknál kissé talán szégyelltek Verszilovot; ezt egyébként csak Anna Andrejevnán láttam, és nem is tudom, helyes-e itt a „szégyellték” szót használnom; de valami effélét határozottan észrevettem. Szergej Petrovics hercegről is beszéltem vele, élénk figyelemmel követte szavaimat, úgy tetszett, közléseim érdeklik; de azért mindig csak úgy esett, hogy önszántamból közöltem, amit közöltem, Anna Andrejevna sohasem kérdezősködött. Az esetleges házasságot sosem mertem szóba hozni, pedig gyakran szerettem volna felvetni, mert az ötlet bizonyos szempontból nekem is kedvemre való volt. De ha szobájában ültem, nagyon sok mindenről nem mertem beszélni, holott másrészt meg nagyon, de nagyon jól éreztem magam társaságában. Azt is szerettem, hogy nagyon művelt, sokat olvas, még komoly, tudományos műveket is; sokkal többet olvasott nálam.

Ő hívott meg magához először. Már akkor is sejtettem, hogy talán arra számít, olykor megtudhat tőlem egyet-mást. Ó, akkor még sokan, sok mindent megtudhattak tőlem! „Még ha így van, az sem baj - gondoltam. - Hiszen nemcsak ezért lát szívesen”; egy szó mint száz, még örültem is, hogy szolgálatára lehetek, és... és ha nála ültem, titkon mindig úgy éreztem, nővérem ül mellettem, holott a köztünk fennálló rokonságról még soha sem beszéltünk, egyetlen szóval, de még utalással sem céloztunk rá, mintha nem is volna. Ha ott ültem szobájában, teljességgel elképzelhetetlennek éreztem, hogy ezt valaha is szóba hozzam, s ha ránéztem, néha, az a furcsa gondolat ötlött eszembe: neki talán sejtelme sincsen erről a rokonságról - annyira úgy viselkedett velem.

3

Amikor beléptem, váratlanul Lizát találtam nála. Kissé meglepett. Tudtam, hogy azelőtt is találkoztak - mégpedig a „csecsemő”-vel kapcsolatosan. Ha alkalom nyílik rá, talán később majd elbeszélem, hogy a büszke, szemérmes Anna Andrejevnát miféle szeszély vitte rá, hogy megnézze azt a gyermeket, s hogyan találkozott ott Lizával; azt azonban mégsem hittem volna, hogy magához is meghívja Lizát. Hozzáteszem, hogy kellemes meglepetést szerzett vele. De nem mutattam persze, üdvözöltem Anna Andrejevnát, melegen megszorítottam Liza kezét, és leültem melléje. A két leány *fontos* munkával foglalkozott: az asztalra s ölükbe terítve Anna Andrejevna drága, szép, de ócska báliruhája feküdt - mármint ócska abban az értelemben, hogy már háromszor viselte, és most át akarta alakítani. Liza ügyes és ízléses volt az effélében, ezért ült hát össze az ünnepélyes „kupaktanács”.

Eszembe jutott Verszilov és elnevettem magam; egyébként is pompás hangulatban voltam.

- Úgy látom, ma jókedvű, s ez nagyon kellemes - szólt Anna Andrejevna. Nyomatékosan, tagoltan ejtette a szavakat; mély, zengő althangja volt, de mindig halkan, nyugodtan beszélt, hosszú pilláit lesütve, s halvány arcán alig látható mosoly bujkált olyankor.

- Liza tudja, milyen kellemetlen fráter vagyok, ha rossz kedvem van - válaszoltam derűsen.

- Talán Anna Andrejevna is tud erről egyet-mást - csipkelődött huncutul Liza, a drága. Ó, ha tudtam volna akkor, hogy mi nyomja a lelkét!

- Mit csinál most? - kérdezte Anna Andrejevna. (Megjegyzem, ő kért rá, sőt nyomatékosan felszólított, hogy aznap látogassam meg.)

- Most itt ülök, és azt kérdem magamtól: miért esik jobban, ha könyvvel találom, mint kézimunkával? Szavamra, a varrás sehogy sem illik magához. Ebben egyetértek Andrej Petroviccsal.

- Még mindig nem iratkozott be az egyetemre?

- Őszintén hálás vagyok magának, hogy nem felejti el beszélgetéseinket; ez annak a jele, hogy néha-néha gondol rám, de... ami az egyetemet illeti, még nem döntöttem, s amellett megvan a magam célja.

- Azazhogy megvan a maga titka - jegyezte meg Liza.

- Hagyd a tréfát, Liza. Egy okos ember szájából hallottam a napokban, hogy ebben a mi egész progresszív mozgalmunkban az utóbbi két évtized során elsősorban azt bizonyítottuk be, hogy otrombán műveletlenek vagyunk. Ez természetesen egyetemi diákságunkra is vonatkozik.

- Biztosan a papa mondta; gyakran ismétled az ő gondolatait - jegyezte meg Liza.

- Úgy beszélsz, Liza, mintha nem hinnéd, hogy eredeti gondolataim is lehetnek.

Anna Andrejevna védelmemre kelt:

- Manapság mindenkinek javára szolgál, ha meghallgatja és megjegyzi, amit okos emberek mondanak.

- Úgy van, Anna Andrejevna! - helyeseltem lelkesen. - Aki ma nem törődik Oroszország jelenével, az nem igazi honpolgár! Talán kissé furcsa nézőpontról szemlélem Oroszországot: végigcsináltuk a tatár betörést, utána a két évszázados rabságot... és miért? Nyilván azért, mert az egyik is, a másik is megfelelt ízlésünknek. Most megadatott a szabadság, el kell viselnünk a szabadságot, de elbírjuk-e? Megfelel-e ízlésünknek? Ez most a kérdés.

Liza gyors pillantást vetett Anna Andrejevnára, Anna Andrejevna pedig nyomban félrefordította tekintetét, és keresgélni kezdett valamit; észrevettem, hogy Liza erőnek erejével fékezi magát, de tekintetünk véletlenül találkozott, és akkor kitört belőle a nevetés. Elpirultam:

- Lehetetlenül viselkedel, Liza!

- Bocsáss meg! - válaszolta hirtelen elszontyolodva, s abbahagyta a nevetést. - Isten tudja, mi motoszkál a fejemben...

És hangja szinte könnyesen remegett. Szörnyen elszégyelltem magam; megragadtam a kezét, és forrón megcsókoltam.

- Maga nagyon jószívű - jegyezte meg Anna Andrejevna lágyan, amikor meglátta, hogy kezet csókolok Lizának.

- A legjobban annak örülök, Liza, hogy végre nevetni látlak - mondtam. - Hinné-e, Anna Andrejevna - fordultam hozzá -, az utóbbi napokban olyan furcsa kifejezést láttam a szemében, mintha azt kérdezné a tekintetével: „Vajon nem tudtál-e meg valamit? Minden rendben van?”... vagy valami effélét.

Anna Andrejevna hosszan, fürkészőn nézett rá. Liza lesütötte szemét. Világosan láttam, hogy sokkal bizalmasabb barátság fűzi őket össze, mintsem föltételeztem, amikor beléptem; ez a gondolat örömömre szolgált.

- Azt mondta, Anna Andrejevna, hogy jószívű vagyok. El sem hinné, mennyire megváltozom, mennyivel jobbá leszek a maga jelenlétében, és milyen jól érzem itt magam, Anna Andrejevna - mondtam melegen.

- Örülök, hogy éppen most mondja ezt - válaszolta jelentőségteljesen. Meg kell mondanom, hogy sohasem beszélt velem rendetlen életemről, a fertőről, melybe egyre mélyebben süppedtem, noha - ezt tudtam - pontosan értesült minderről, sőt másoktól kérdezősködött is felőlem. Ez a megjegyzés tehát az első célzás volt ilyen értelemben, és szívem még nagyobb melegséggel fordult feléje.

- Hogy van a betegünk? - kérdeztem.

- Ó, sokkal jobban; fenn járkál, s tegnap is, ma is, kikocsizott. Ma sem nézett be hozzá? Nagyon várja magát.

- Igaz, rútul elhanyagolom, de maga látogatja helyettem is, és teljesen pótolja jelenlétemet. Csapodár az öreg: elhagyott engem magáért.

Anna Andrejevna nagyon komoly arcot vágott; tréfámat talán ízléstelennek érezte.

- Délelőtt Szergej Petrovics hercegnél jártam, és... - mormoltam. - Igaz, Liza, mondd, meglátogattad ma Darja Onyiszimovnát?

- Igen, voltam nála - válaszolta Liza kurtán, furcsán, s föl sem emelte fejét. - Azt hittem, hogy te mindennap meglátogatod a beteg herceget! - mondta hirtelen, talán csak azért, hogy valamit mondjon.

- Mindennap elindulok hozzá, csak sosem érek oda - válaszoltam tréfásan. - Bemegyek a kapun, és aztán balra fordulok.

- Igen, a hercegnek is feltűnt, hogy milyen gyakran jár Katyerina Nyikolajevnához - jegyezte meg Anna Andrejevna. - Épp tegnap mondta és nevetett.

- Ugyan miért nevetett?

- Tréfált, tudja. Azt mondotta, hogy egy szép fiatal asszony a maga korabeli fiatalemberben mindig csak dühöt és felháborodást kelt - mondta Anna Andrejevna és felkacagott.

- Ugyan! Tudja-e, hogy ez rendkívül találó megjegyzés? - kiáltottam fel. - Bizonyosan nem is ő mondta, hanem maga mondta neki, ugye?

- Dehogy, miért gondolja? Ő mondta.

- No és ha a szépasszony mégiscsak figyelmére méltatja azt a fiatalembert, annak ellenére, hogy senki és semmi, és a sarokba húzódva duzzog, amiért „kicsi”; ha egyszer csak elhanyagolja a kedvéért hódolói és imádói seregét, mi történik akkor? - kérdeztem hirtelen merészen, kihívón. Szívem hevesen dobogott.

- Akkor áldozatául esel és véged van - nevetett Liza.

- Végem van? - kiáltottam. - Nem, nincs végem. Csak azért sincs végem. Ha egy asszony az utamba áll, követnie kell engem. Nem lehet büntetlenül az utamba állni...

Liza jóval később azt mondta, amikor erre a pillanatra visszaemlékeztünk, hogy furcsán, komolyan, szinte ünnepélyesen ejtettem ki ezt a mondatot, és mégis „olyan nevetségesen, hogy az már egyenesen kibírhatatlan volt"; Anna Andrejevna csakugyan megint elnevette magát.

- Nevessen csak, nevessen ki bátran! - kiáltottam lelkesen, mert átkozottul kedvemre volt ez a beszélgetés és a társalgás iránya. - Ha maga nevet ki, annak csak örülök! Szeretem a nevetését, Anna Andrejevna. Megfigyeltem egy sajátságát: hallgat, és egyszer csak elneveti magát, egyik pillanatról a másikra, pedig egy szempillantással előbb még senki sem hinné az arcáról. Moszkvában távolról ismertem egy hölgyet, a sarokból lestem: majdnem olyan szép volt, mint maga, de nem tudott úgy nevetni, és az arca, amely pedig majdnem olyan vonzó volt, mint a magáé, ezáltal sokat vesztett vonzóerejéből; a maga arcában pedig éppen ez a legvonzóbb... ez a sajátsága... Már régen szerettem volna megmondani.

Ravaszkodtam, amikor azt mondtam arról a hölgyről, hogy „olyan szép volt, mint maga"; úgy tettem, mintha ez csak úgy véletlenül szaladt volna ki a számon, mintha magam sem venném észre, hogy mit mondtam: de nagyon is jól tudtam, hogy az efféle „véletlenül kiszalasztott" dicséretet a nő sokkal többre becsüli, mint a legcifrább kiagyalt bókot. S akárhogyan elpirult is Anna Andrejevna, láttam rajta, hogy jólesett neki. A hölgy is puszta kitalálás volt; semmiféle hölgyet nem ismertem Moszkvában, csak azért eszeltem ki, hogy dicsérhessem Anna Andrejevnát, és örömet szerezzek neki.

- Az ember, csakugyan azt hihetne - mondta elragadó mosollyal -, hogy az utóbbi időben egy szépasszony bűvkörében él.

Mintha szárnyam nőtt volna... Szerettem volna egyet-mást elárulni nekik, de féken tartottam magam.

- Most jut eszembe, nemrégiben még nagyon ellenségesen nyilatkozott Katyerina Nyikolavnáról.

Megvillant a szemem.

- Ha valami rosszat mondtam róla - válaszoltam -, annak oka csak az a szörnyű rágalom volt, hogy Katyerina Nyikolavna ellensége Andrej Petrovicsnak; ugyanazok a rágalmazók Andrej Petrovicsot is befeketítették, azt állították, hogy szerelmes volt Katyerina Nyikolavnába, megkérte a kezét, és más efféle képtelenséget mondtak. Ez éppoly badar ötlet, mint az a másik pletyka, hogy Katyerina Nyikolavna állítólag még férje életében megígérte volna Szergej Petrovics hercegnek, hogy hozzámegy feleségül, mihelyt elözvegyül, s aztán nem tartotta meg a szavát. De én első kézből tudom, hogy ebből egy szó sem igaz, mindez csak tréfa volt. Igen, első kézből tudom. Katyerina Nyikolavna egyszer külföldön, egy tréfás pillanatában csakugyan azt mondta a hercegnek: „talán, majd egyszer"... de ugyan mit jelenthetett ez mást, mint odavetett tréfát? Azt is nagyon jól tudom, hogy a herceg a maga részéről semmi jelentőséget sem tulajdonított ennek az ígéretnek... esze ágában sincs, hogy komolyan vegye - tettem hozzá észbe kapva. - Tudomásom szerint egészen más szándékai vannak - vetettem közbe ravaszul. - Nascsokin az imént a hercegnél azt állította, hogy Katyerina Nyikolavna Bjoring báróhoz megy feleségül; és a herceg, higgye el, fölöttébb higgadtan fogadta ezt a hírt.

- Nascsokin nála járt? - kérdezte Anna Andrejevna megélénkülve s mintegy meglepetten.

- Igen, meglátogatta; ha jól tudom, a legjobb társaságban forgolódik...

- És Nascsokin említette neki ezt a házasságot? - érdeklődött élénken Anna Andrejevna.

- Házasságról éppenséggel még nem beszélt, csak mint lehetőséget, pletykát említette, azt mondta, társaságban beszélik... Én azt hiszem, egy szó sem igaz belőle.

Anna Andrejevna elgondolkozva hajolt varrása fölé.

- Szeretem Szergej Petrovics herceget - folytattam nekilendülve. - Kétségkívül megvannak a hibái, erről már beszéltünk, bizonyos fokig egyoldalú... de a hibái is nemes lélekről tanúskodnak, ugye? Ma például majdnem összevesztünk valamin: neki az a meggyőződése, hogy aki lelki nemességről beszél, legyen maga is nemeslelkű, másképp minden szava hazugság. Ez nem éppen logikus, ugye? És mégis arra vall, hogy emelkedett fogalmai vannak kötelességről, becsületről, igazságról, nem gondolja? Jaj istenem, hány óra lehet? - kiáltottam fel rémülten, mert pillantásom hirtelen a kandallón álló órára esett.

- Tíz perc múlva három - válaszolta Anna Andrejevna nyugodtan, az órára nézve. Egész idő alatt, míg a hercegről beszéltem, nem nézett rám, furfangos, de kedves mosollyal hallgatott: tudta, miért magasztalom annyira. Liza is munkájára hajtotta fejét, hallgatott, jó ideje nem elegyedett a beszélgetésbe.

Felugrottam, mint akit leforráztak.

- Valahová siet? Elkésett?

- Igen... nem... Valóban elkéstem, de mindjárt megyek. Csak még egy szót, Anna Andrejevna - kezdtem megindultan. - Nem mehetek ma úgy el innét, hogy ki ne mondjam végre! Meg akarom vallani, hogy mindennap áldom jóságát, finomságát, amiért meghívott magához és megengedi, hogy idejárjak... Társasága óriási hatással volt rám... Ebben a szobában megtisztul a lelkem; ha elmegyek innét, jobbnak érzem magam, mint amilyen vagyok. Igazán! Ha maga mellett ülök, képtelen vagyok csúf dolgokról beszélni, de még csúf gondolataim sincsenek, eltűnnek jelenléte hatására, s ha eszembe jut is valami rossz, menten elszégyellem magam, magamba szállok és pirulok bensőmben. És tudja, különösen örültem annak, hogy ma húgommal találkoztam itt... Ez olyan szép fényt vet a maga nemes lelkére... kettejük kapcsolatára... Egy szó mint száz, olyan *testvéri* érzés nyilatkozott meg magában, szeretném, ha megengedné, hogy megtörjem ezt a jeget, hogy én...

Mialatt beszéltem, Anna Andrejevna felállt, és egyre jobban elpirult; de egyszer csak megriadt valamitől, mintha áthágtam volna egy határt, amelyen nem szabad áthágni, és gyorsan szavamba vágott:

- Higgye el, teljes szívemmel értékelem érzéseit... Szavak nélkül is megértettem... már régesrégen...

Zavartan elhallgatott, és megszorította kezemet. Liza ekkor titkon hirtelen megcibálta a kabátom ujját. Elköszöntem és kimentem, de Liza a másik szobában utolért.

4

- Miért cibáltad meg a kabátom ujját, Liza? - kérdeztem.

- Anna Andrejevna alattomos, aljas, nem érdemli meg... Azért édesget magához, hogy kifaggasson-suttogta gyorsan, gyűlölködve. Sosem láttam még ilyennek az arcát.

- De Liza, az isten áldjon meg, hisz olyan bájos teremtés!

- Akkor én vagyok aljas!

- Mi ütött beléd, Liza?

- Komisz vagyok. Anna Andrejevna talán elragadó teremtés, én pedig komisz vagyok. Elég, hagyjuk. Idehallgass: a mama nagyon kér téged valamire, „amit nem mer megmondani", így üzente. Arkagyij, angyalom, hagyd abba a kártyázást, esdekelve kérlek... és a mama is...

- Magam is tudom, Liza, de... Tudom, hogy szánalmas gyengeség, de... hidd el, semmiség! Nézd, eladósodtam, ki sem látszom a tartozásokból, csak annyit akarok nyerni, hogy visszafizethessem. Nyerni lehet, mert eddig vaktában játszottam, találomra, mint a bolond, most pedig minden rubelért reszketni fogok... Ne legyen Arkagyij a nevem, ha nem nyerek! Hidd el, nem vált szenvedélyemmé, nem ez a legfontosabb, csupán múló szeszély, elhiheted! Elég erős vagyok, hogy akkor hagyjam abba, amikor akarom. Megadom a tartozásomat, és akkor a tiétek vagyok, mindenestül, mondd meg a mamának is, soha többé nem hagylak el...

- Mibe került neked az imént az a háromszáz rubel is!

- Honnét tudod? - hüledeztem.

- Darja Onyiszimovna mindent hallott...

De abban a pillanatban Liza berántott az ajtófüggöny mögé, s egyszer csak benn voltunk mind a ketten az úgynevezett „toronyszobában", egy körös-körül csupa-ablak kerek kis helyiségben. Magamhoz sem tértem meglepetésemből, amikor hirtelen sarkantyúpengést hallottam, ismerős hang és ismerősnek tetsző léptek zaja ütötte meg fülemet.

- Szerjozsa herceg - súgtam.

- Ő az - suttogta Liza.

- Miért ijedtél meg annyira?

- Csak; a világért sem akarok vele találkozni...

- Nézze meg az ember, tán csak nem udvarol neked? - mosolyogtam. - Ellátnám a baját! Hová mégy?

- Gyerünk ki; megyek veled.

- Odabenn már elbúcsúztál?

- El én; a bundám az előszobában van. Kimentünk. A lépcsőházban egyszer csak eszembe ötlött valami:

- Tudod mit, Liza? Talán azért jött, hogy megkérje a kezét.

- N-nem... nem kéri meg a kezét - jelentette ki Liza halkan, lassan, de határozottan.

- Tudod, Liza, ma délelőtt összevesztem ugyan vele... ha már elmondták neked... de azért, istenemre, szívemből szeretem és azt kívánom, hogy sikerrel járjon. Kibékültünk az imént. Ha az ember boldog, olyan jóságos... Tudod, sok szép hajlandóságot érzek benne, emberiességet... Legalábbis csírájában... és egy olyan okos, erélyes leány mellett, mint Verszilova, megjavulna és boldog lenne. Kár, hogy sietek... de gyere, ülj be, menjünk együtt egy darabon, elmondanék neked valamit...

- Nem, nem, menj csak, nekem másfelé van dolgom. Eljössz ebédre?

- El, el, megígértem. Idehallgass, Liza, van itt egy gazfickó... egy szó mint száz, aljas fráter... szóval Sztyebelkovnak hívják, talán ismered... nos, nagy befolyással van a herceg dolgaiba,

váltói vannak... egyszóval, a kezében tartja, és annyira szorongatja, a herceg pedig annyira megalázkodott, hogy már egyikük sem lát más kivezető utat, mint azt az egyet, hogy a herceg megkérje Anna Andrejevna kezét. Tulajdonképpen figyelmeztetni kellene Anna Andrejevnát... különben szamárság, fölösleges, majd ő úgyis mindent elintéz. Mit gondolsz, kikosarazza?

- Istenhozzád, sietek - vágott a szavamba Liza, és rám villanó szemében annyi gyűlöletet láttam, hogy rémülten kiáltottam fel:

- Liza, kedves, miért haragszol?

- Nem reád haragszom; de ne játsszál...

- Ahá, a kártyára célzol, ne félj, abbahagyom.

- Azt mondtad az imént, „amikor az ember boldog”... Nagyon boldog vagy?

- Szörnyen boldog vagyok, Liza, szörnyen! Istenem, már elmúlt három óra! Isten veled, Liza. Lizocska, aranyom, mondd: szabad egy nőt váratni? Megengedhető ez?

- Mármint találkán, úgy érted? - kérdezte Liza furcsa, élettelen, remegő mosollyal.

- Add a kezed, hadd hozzon szerencsét!

- Szerencsét? Az én kezem? A világért se!

Azzal elsietett. És milyen ijedten kiáltott fel! Szánomba ugrottam.

Igen, ez a „boldogság” volt az oka, hogy akkor, mint a vaksi vakondok, senkit, semmit nem láttam és nem értettem, csak magammal törődtem.

Negyedik fejezet

1

Félek elbeszélni, ami most következik. Olyan régen történt mindez; de még most is olyannak látom, mint a délibáb. Hogyan adhat egy ilyen asszony találkát egy magamféle pocsék taknyosnak? - ez a kérdés merült föl mindjárt elsőre. Amikor Lizától elváltam, és dobogó szívvel vágtattam oda, ahová kellett, egyenesen úgy tetszett, hogy megtébolyodtam: az előre kitűzött találka gondolata hirtelen olyan valószerűtlennek látszott, hogy lehetetlen volt elhinnem. És mégsem kételkedtem benne; sőt, minél valószínűtlenebbnek látszott, annál szilárdabbul hittem.

Aggasztott, hogy már elütötte a három órát. „Ha találkát adnak nekem, nem szabad elkésnem" - gondoltam. Ostoba kérdések is fölmerültek, példának okáért: „Hogy viselkedjem, bátran vagy félénken?" De mindez csak átsuhant rajtam, mert szívemet valami más tartotta fogva, hogy mi - nem tudnám meghatározni. Előző nap a következőt mondotta: „Holnap három órakor Tatyána Pavlovnánál leszek." Ennyi az egész. A bökkenő csak az: hiszen odahaza, a szobájában is mindig négyszemközt voltunk, azt mondhatta nekem, amit akart, anélkül, hogy Tatyána Pavlovnához tegyük át találkozásunk színhelyét: akkor hát miért adott mégis találkát Tatyána Pavlovnánál? Második kérdés: vajon Tatyána Pavlovna otthon lesz-e vagy sem? Ha találka, akkor nem lesz otthon. De hogyan érje ezt el, ha nem magyarázza el a helyzetet Tatyána Pavlovnának? Ez tehát annyit jelent, hogy Tatyána Pavlovnát beavatta a titokba? Ez a gondolat elképesztőnek és erkölcstelennek, szinte visszataszítónak tetszett.

Végül az is lehetséges, hogy csak meg akarta látogatni Tatyána Pavlovnát és ezt a szándékát közölte velem tegnap, minden hátsó gondolat nélkül, s én csak képzelődöm. Azt az egy mondatot is csakúgy hanyagul odavetette, nemtörődöm módon, egy roppantul unalmas együttlét után, mert látogatásom egész ideje alatt valahogy fejvesztetten üldögéltem, motyogtam, nem tudtam, mit mondjak, mérgelődtem magamon és egyre jobban inamba szállt a bátorságom; ő pedig, mint utóbb kisült, valahová készült, és szemlátomást örvendett, amikor végre felálltam és elköszöntem. Mindezek a gondolatok zavarosan kóválygotak agyamban. Végül is elhatároztam, hogy odamegyek, becsöngetek s ha a szakácsnő ajtót nyit, megkérdem: „Itthon van Tatyána Pavlovna?" Ha nincs otthon, akkor „találka". De nem kételkedtem, nem kételkedtem!

Felszaladtam a lépcsőn, és a lépcsőházban, az ajtó előtt, félelmem nyomtalanul elpárolgott: „Rajta - gondoltam -, ugorjunk fejest!" A szakácsnő kinyitotta az ajtót, és utálatos orrhangján dünnyögve közölte, hogy Tatyána Pavlovna nincs otthon. „Hát valaki más? Nincs itt valaki, aki várja?" - szerettem volna kérdezni, de nem kérdeztem; „majd megnézem magam" - s valami affélét motyogtam, hogy megvárom Tatyána Pavlovnát, azzal ledobtam bundámat, és benyitottam a szobába...

Katyerina Nyikolavna az ablaknál ült, és „Tatyána Pavlovnát várta".

- És ő nem jött meg? - kérdezte nyugtalanul, bosszúsan, mihelyt meglátott. Hangja, arckifejezése annyira más volt, mint amit vártam, hogy lábam gyökeret vert a küszöbön.

- Ki nem jött? - mormoltam.

- Tatyána Pavlovna! Hisz megkértem tegnap, mondja meg neki, hogy háromkor eljövök hozzá!

- De én... nem is beszéltem vele.

- Elfelejtette átadni?

Leültem, mint akit fejbekólintottak. Hát ez sült ki belőle! Ráadásul minden világos, mint a kétszer kettő, és én... és én még mindig makacsul hittem.

- Nem emlékszem rá, hogy üzent volna Tatyána Pavlovnának. Nem is üzent: csak annyit mondott, hogy ma három órára idejön - vágtam szavába türelmetlenül. Nem néztem rá.

- Úgy! - kiáltott fel hirtelen. - És ha elfelejtette megmondani Tatyána Pavlovnának, de maga tudta, hogy háromra itt leszek, akkor miért jött el?

Felkaptam a fejem: gúnynak, felháborodásnak nyomát sem láttam arcán, csak derűs, sugárzó mosolyt és huncut játékosságot - ez volt egyébként állandó arckifejezése: csaknem gyerekes játékosság. „No, most megfogtalak. Lássuk, mit válaszolsz?" - ezt látszott mondani az arca.

Nem akartam válaszolni, ismét a földre szegeztem pillantásomat. Jó félpercig hallgattunk.

- A papától jön? - kérdezte hirtelen.

- Nem, Anna Andrejevnától jövök, Nyikolaj Ivanovics hercegnél nem is voltam ma... és maga ezt jól tudja - tettem hozzá.

- Történt valami Anna Andrejevnánál?

- Miért kérdi? Mert olyan vagyok, mint a futóbolond? Nem, már Anna Andrejevnánál is olyan voltam, mint a futóbolond.

- És nála sem tért eszéhez?

- Nem, nem tértem észre. És ráadásul azt hallottam, hogy maga feleségül megy Bjoring báróhoz.

- Anna Andrejevna mondta? - kérdezte hirtelen támadt kíváncsisággal.

- Nem, én mondtam neki. Szergej Petrovics hercegnél hallottam, Nascsokin járt nála vizitben s ő újságolta.

Még mindig nem emeltem rá tekintetemet. Ha ránéztem, mindig elöntött a fény, az öröm, a boldogság, és én most nem akartam boldog lenni. A felháborodás fulánkja szíven döfött, egyik pillanatról a másikra döntő elhatározásra jutottam. Aztán hirtelen beszélni kezdtem, már arra is alig emlékszem, hogy miről. Lihegtem, motyogtam, de már bátran néztem a szeme közé. Dobogott a szívem. Valami istentől elrugaszkodott témáról beszéltem, azt hiszem, meglehetős értelmesen és összefüggőn. Katyerina Nyikolavna eleinte mosolyogva hallgatott, azzal az egyenletes, türelmes mosolygással, amely sosem hagyta el arcát, de figyelmes pillantásában előbb megütközés, majd ijedség villant fel. A mosolygás nem foszlott le arcáról, de olykor szinte remegés futott át rajta.

- Mi lelte? - kérdeztem hirtelen, mert észrevettem, hogy összerezzent.

- Félek magától - válaszolta szorongva.

- Mért nem megy el? Tatyána Pavlovna nincs itthon, most már tudja, hogy nem is jön haza, ezek szerint most úgy illenék, hogy felálljon és elmenjen.

- Meg akartam várni, de most... csakugyan...

És fel akart állni.

- Nem, nem, üljön csak vissza - tartóztattam. - Már megint összerezzent, de félelmében is mosolyog. Mindig mosolyog... Most meg lám, valósággal felragyogott a mosolya!

- Félrebeszél?

- Félrebeszélek.

- Félek... - suttogta megint.

- Mitől?

- Attól, hogy... attól, hogy fejjel megy a falnak! - válaszolta ismét mosolyogva, de most már látható riadalommal.

- Nem bírom elviselni a mosolyát!

És megint beszélni kezdtem. Úgy éreztem, mintha repülnék. Mintha valami vinne. Soha, de soha sem beszéltem még vele úgy, mindig elfogódott voltam. Most is elfogódott voltam, de beszéltem, beszéltem; emlékszem, az arcát elemeztem.

- Nem bírom tovább a mosolyát! - kiáltottam fel hirtelen. - Miért képzeltem magát félelmetesnek, fensőbbségesnek, nagyvilágian kajánnak és gonoszkodónak... már Moszkvában is? Igen, Moszkvában; mert már ott sokat beszéltünk magáról Marja Ivanovnával, megpróbáltuk elképzelni, hogy milyen lehet... Emlékszik Marja Ivanovnára? Hiszen meglátogatta. Ideutaztomban egész éjszaka magáról álmodtam a vonaton. Mielőtt megérkezett, egy álló hónapig néztem az arcképét apja szobájában, és még mindig nem sejtettem semmit. Arcának eredeti kifejezése: gyermekded játékosság és hallatlan közvetlenség... igen! Nem győztem ezen csodálkozni, egész idő alatt, amióta magához járok. Ó, tud büszkén villámlani, lesújtani tekintetével; sose felejtem el, hogy nézett rám, apja szobájában, amikor Moszkvából érkezett... Láttam magát akkor, de ha valaki megkérdi, amikor kiléptem, hogy milyen? nem tudtam volna megmondani. Még azt sem tudtam, magas-e vagy alacsony. Ahogy megláttam, elvakultam. Az arcképe cseppet sem hasonlít magához: a szeme nem sötét, hanem világos, csak a hosszú pillája alatt látszik sötétnek. Alakja közepesen magas, telt, de teltsége izmos és könnyed, olyan mint egy egészséges fiatal falusi menyecske. És az arca is parasztos, egy szép parasztlány arca... ne sértődjék meg, ez szép, ennél szebb nem is lehetne: kerek, pirospozsgás, tiszta, bátor, mosolygós és... és szemérmes arc! Igen, szemérmes. Katyerina Nyikolajevna Ahmakova arca - szemérmes? Igen, szemérmes és szűzies, esküszöm! Több mint szűzies: gyermekded az arca! Egész idő alatt ezen rágódtam, azt kérdeztem magamtól: csakugyan ez volna hát az az asszony? Most már tudom, hogy nagyon okos, de eleinte azt hittem, hogy kissé együgyű. Az esze is derűs, és... és kendőzetlen, egyszerű. De a legjobban azt szeretem, hogy a mosolygás sosem tűnik el az arcáról... ez az én mennyországom! Szeretem a nyugalmát is, a csendességét, meg azt, hogy olyan nyugodtan, vontatottan, szinte lustán ejti a szavakat... ezt a lustaságot is szeretem. Úgy tetszik, ha leszakadna maga alatt a híd, akkor is folytatná a mondókáját, nyugodtan, ütemesen... Úgy képzeltem el magát, mint aki a magas lóról, a gőg és a szenvedély magas lováról beszél az emberekkel, és ebben a két hónapban úgy beszélgetett velem, mint diáklány a diákkal... Sosem hittem volna, hogy ilyen a homloka: kicsit alacsony, mint a szobroké, de hófehér és sima, mint a márvány, a dús hajzata alatt. Dús a melle, könnyű a járása, szépsége rendkívüli, de gőgnek nyoma sincsen magában! Csak most hittem el egészen, mostanáig nem akartam elhinni...

Katyerina Nyikolajevna tágra nyílt szemmel meredt rám, úgy hallgatta ezt a tébolyult tirádát; látta, hogy én is egész testemben remegek. Néhányszor kedves, elhárító mozdulattal felemelte kesztyűs kezét, hogy elhallgattasson, de mindannyiszor megint leeresztette, értetlenül, hüledezve. Néha szinte hátrahőkölt egész testével. Mosolya egyszer-kétszer megint felvillant arcán; egyszer lángolón elpirult, de tirádám vége felé határozottan megrémült és elsápadt. Mihelyt elhallgattam, megint kinyújtotta kezét, és könyörgő, de mégis könnyed hangon megszólalt:

- Nem szabad így beszélni... nem szabad ilyeneket mondani...

Egyszer csak felállt, s minden sietség nélkül magához vette sálját, cobolyprém-karmantyúját.

- Elmegy? - kiáltottam.

- Igen, félek magától... visszaél a... - mondta szinte sajnálkozva, szemrehányón.

- Nézze, ha akarja, megesküszöm, hogy nem megyek fejjel a falnak.

- De hisz máris nekiment - mondta Katyerina Nyikolajevna, és nem állta meg: újra elmosolyodott. - Igazán azt sem tudom, kienged-e az ajtón! - S úgy tetszett, csakugyan attól tart, hogy nem engedem el.

- Magam nyitom ki az ajtót, menjen, ha úgy akarja, de tudja meg: óriási elhatározásra jutottam, és ha fénysugarat akar bocsátani lelkembe, akkor jöjjön vissza, üljön le és hallgasson meg; két szó az egész. De ha nem akarja, menjen el, és én magam nyitom ki magának az ajtót!

Rám nézett, visszaült.

- Ó, hányan szaladtak volna el felháborodva... és maga leült! - kiáltottam fel örömtől mámorosan.

- Még sosem merészelt velem így beszélni.

- Mindig féltem magától. Ma is úgy léptem be, hogy nem tudtam, mit fogok mondani. Azt hiszi, most nem félek? Most is félek. De most hirtelen elhatároztam valamit, és érzem, hogy véghezviszem elhatározásomat. És mihelyt idáig jutottam, megbolondultam, és megeredt a nyelvem... Idehallgasson, itt a két szó: spiclinek tart vagy sem? Válaszoljon... ez a kérdésem!

Vérhullám festette pirosra arcát.

- Ne válaszoljon még, Katyerina Nyikolavna, hallgasson előbb végig, és azután mondja meg az igazat.

Áttörtem minden akadályon, és kirepültem az űrbe.

2

- Két hónappal ezelőtt itt álltam az ajtófüggöny mögött... emlékszik... és maga a levélről beszélgetett Tatyána Pavlovnával. Kiugrottam, magamon kívül voltam, eljárt a szám... Maga mindjárt megsejtette, hogy tudok valamit, ez nem lehetett másként... egy fontos irat után kutatott, aggódott miatta... Várjon, Katyerina Nyikolavna, ne szóljon még. Kijelentem: gyanúja alapos volt, az írás létezik... azazhogy létezett... én láttam; arról a levélről van szó, amit Andronyikovnak írt, ugye?

- Maga látta azt a levelet? - kérdezte Katyerina Nyikolajevna zavartan, izgatottan. - Hol látta?

- Ott láttam annál a... Kraftnál láttam, tudja, aki főbe lőtte magát...

- Csakugyan? Saját szemével látta? És mi történt vele?

- Kraft széttépte.

- A maga szeme láttára? Maga látta?

- Igen, a szemem láttára. Nyilván a halála előtt... De hiszen én akkor nem tudtam, hogy főbe lövi magát.

- Tehát megsemmisült, hálistennek! - lélegzett fel lassan, megkönnyebbülten, és keresztet vetett.

Nem hazudtam neki. Azazhogy hazudtam, mert a levél nálam volt és nem Kraftnál, de ez mit sem számított, a fődologban nem hazudtam, mert abban a pillanatban, amikor ezt füllentettem, megfogadtam, hogy még aznap este elégetem a levelet. Esküszöm, ha akkor a zsebemben van a levél, benyúlok és menten odaadom neki; de a levél nem volt nálam, otthon volt a lakásomon. Különben az is meglehet, hogy nem adtam volna oda, mert restelltem volna megvallani, hogy nálam van, oly régóta őrzöm, és mégis vártam, nem adtam oda már előbb. Mindegy: elégettem volna otthon, mindenképpen, és nem maradtam volna hazugságban! Igen, abban a pillanatban tiszta volt a lelkem, esküszöm.

- De ha ez így van - folytattam már szinte magamon kívül -, akkor vallja meg: csak azért édesgetett magához, azért járt a kedvembe, azért fogadott, mert sejtette, hogy tudok valamit a levélről? Megálljon, Katyerina Nyikolajevna, még egy percig ne szóljon, engedje meg, hogy befejezzem: egész idő alatt, amióta magához járok, egész idő alatt gyanítottam, hogy csak azért édesget magához, mert ki akarja csikarni belőlem azt a levelet, mert odáig akar vinni, hogy színt valljak... Várjon még egy pillanatig: gyanakodtam, de szenvedtem. Kétszínűségét elviselhetetlennek éreztem, mert... mert nemeslelkűnek ismertem meg! Nyíltan megmondom, ellensége voltam, de nemeslelkűnek ismertem! Ellenállásom egy csapással összeomlott, de gyötört a kétszínűsége, gyötört a gyanú, hogy kétszínűen viselkedik... Most minden eldől, mindenre fény derül, elérkezett az ideje; de várjon még egy pillanatig, ne szóljon még, tudja meg előbb, hogyan látom én mindezt most, ebben a percben; megmondom őszintén, ha úgy volt is, nem haragszom már érte... vagyis azt akarom mondani, nem bánt meg vele, mert hiszen természetes, hogy így volt, nagyon is megértem. Mi volna ebben rút vagy természetellenes? Kínozza a tudat, hogy az a levél valahol lappang, gyanítja, hogy ez meg ez mindent tud, mi sem természetesebb, mint az, hogy szeretné, ha az a másik kimutatná a foga fehérét... Nincs ebben semmi rossz, az égvilágon semmi. Őszintén beszélek. Mégis... muszáj, hogy most mondjon valamit... hogy színt valljon (bocsássa meg ezt a szót!). Meg kell tudnom az igazat. Muszáj megtudnom! Mondja meg tehát: azért édesgetett magához, hogy kicsalja belőlem a levelet... Katyerina Nyikolajevna?

Úgy beszéltem, mintha a semmibe hullanék, homlokom égett. Katyerina Nyikolajevna most már félelem nélkül hallgatott, sőt arca megindultságról tanúskodott; de restelkedve nézett rám, mintha szégyellne valamit.

- Igen, azért - szólt halkan, lassan. - Bocsásson meg nekem, vétkeztem - tette hozzá, és felém nyújtotta kezét. Ezt nem vártam. Mindent vártam volna, de nem ezeket a szavakat; még most sem, amikor már ismertem.

- Azt mondja nekem: „vétkeztem”? Így, kereken: „vétkeztem”!

- Ó, már régen érzem, hogy vétkeztem maga ellen, örülök, hogy végre kimondhattam...

- Régen érzi? De hát miért nem mondta előbb?

Elmosolyodott.

- Mert nem tudtam, hogyan mondjam. Azazhogy talán tudtam volna - folytatta s újra elmosolyodott -, de röstelltem, mert eleinte csakugyan azért „édesgettem magamhoz”, ahogy kifejezte, de hamarosan megutáltam magam érte... untam már ezt a tettetést, higgye el! - tette hozzá keserűen, szenvedélyesen. - Meg ezt a sok izgalmat!

- És miért, miért nem szegezte nekem nyíltan a kérdést? Mért nem kérdezte: „Ugye tudsz a levélről? Miért nem vallasz színt?” És én akkor mindjárt megmondtam volna, nem titkoltam volna semmit.

- Mert... mert féltem is magától egy kicsit. Megvallom, én sem bíztam magában. Úgy bizony: igaz, hogy ravaszkodtam, de maga is ravaszkodott! - tette hozzá mosolyogva.

- Igaz, igaz, méltatlan voltam! - kiáltottam fel lesújtva. - Ó, Katyerina Nyikolajevna, maga még nem tudja, milyen feneketlen mélységbe süllyedtem!

- Nono, mindjárt feneketlen mélység! Megismerem a stílusát - szólt szelíd mosollyal. Majd elszomorodva folytatta: - Az a levél volt életem leggyászosabb, legkönnyelműbb cselekedete. Tudata állandó teherként nyomasztotta lelkemet. A körülmények, és aggodalmaim hatása alatt kételkedni kezdtem drága, nagylelkű atyámban. Tudtam, hogy az a levél... gonosz emberek kezébe juthat... minden okom megvolt hozzá, hogy ettől féljek (tette hozzá indulatosan), és attól tartottam, hogy visszaélnek vele, megmutatják a papának... ez pedig az ő helyzetében... feldúlhatta volna nyugalmát... megárthatott volna egészségi állapotának... és talán, megutált volna... Igen - tette hozzá, nyíltan a szemem közé nézett és valószínűleg megsejtett valamit pillantásomban -, igen, magamért is aggódtam: attól féltem, hogy betegsége hatása alatt... megtagadja tőlem további jóságát... Ez az érzés is szerepet játszott, de valószínűleg ezzel is vétkeztem ellene: ő olyan jó, olyan nagylelkű, hogy bizonyára megbocsátott volna. Nos, ennyi volt az egész. De ahogy magával viselkedtem... azt nem lett volna szabad! - fejezte be újra elfogódottan. - Látja, megszégyenített.

- Nem, nincs miért szégyenkeznie! - kiáltottam.

- Csakugyan arra számítottam, hogy... a lobbanékonyságára számítottam... megvallom - mondta szemlesütve.

- Katyerina Nyikolajevna! Mondja, ki az, aki... ki kényszeríti rá, hogy nekem fennszóval ilyen vallomásokat tegyen? - kiáltottam fel mámorosan. - Mibe került volna, hogy felálljon és választékos kifejezésekkel, szellemesen bebizonyítsa nekem, mint a kétszerkettőt, hogy ha úgy volt is, azért mégsem történt semmi... tudja, ahogy maguknál a felső tízezerben az igazsággal bánni szoktak! Hisz én buta és faragatlan vagyok, első szavára mindent elhittem volna, mindent elhittem volna, amit maga mond! Hiszen semmibe sem került volna, hogy ezt az utat válassza! Hiszen nem fél tőlem igazán! Hogyan alázkodhatott meg önként egy nagyra törő, szánalmas kamasz előtt?

- Ebben legalább nem alázkodtam meg maga előtt - válaszolt méltósággal, nyilván nem értette meg felkiáltásomat.

- Ó, ellenkezőleg, épp ellenkezőleg: hisz ezt mondom!

- Jaj, milyen csúnyán, milyen könnyelműen viselkedtem! - sóhajtott fel, s kezét arcához emelte, mintha el akarná rejteni arckifejezését. - Már tegnap is úgy szégyelltem magam, azért voltam olyan rosszkedvű, amikor meglátogatott... Az az igazság - tette hozzá -, hogy a körülményeim most úgy alakultak, hogy végre-valahára meg kellett tudnom az igazat annak a szerencsétlen levélnek a hollétéről, másképp már megfeledkeztem volna róla... mert igazán nemcsak amiatt fogadtam magát - tette hozzá hirtelen.

Szívem megremegett.

- Persze hogy nem - ismételte finom mosollyal -, persze hogy nem! Én... Találón jegyezte meg az imént, Arkagyij Makarovics, hogy akárhányszor úgy beszélgettünk, mint két diák. Higgye el, néha nagyon unatkozom társaságban, különösen amióta külföldről hazajöttem, és annyi baj

érte a családunkat... Mostanában már ritkán járok társaságba, és ennek nemcsak a lustaság az oka. Sokszor kívánkozom falura. Ott újraolvasnám szeretett könyveimet, amelyeket olyan rég félretettem, és sosem jutok hozzá, hogy megint elővegyem. Már beszéltünk erről. Emlékszik, kinevetett, hogy orosz újságokat olvasok, napjában kettőt!

- Nem nevettem...

- Persze, mert magát is éppúgy izgatják ezek a dolgok. Már rég megvallottam magának: orosz vagyok, szeretem Oroszországot. Emlékszik, mindig „tényeket" olvastunk, ahogy nevezte (mosolygott). Maga néha nagyon... különös, de olykor úgy belemelegszik, hogy nagyon találó szavak jutnak eszébe, és az érdekli, ami engem is. Igen, amikor „diák", akkor igazán kedves és eredeti. Többi szerepe már kevésbé illik magához... - tette hozzá bájos, huncut gúnyolódással. - Emlékszik, néha órák hosszat csak számokról beszéltünk, számolgattunk, összehasonlítottunk, azzal foglalkoztunk, hány iskola van nálunk, merre tart a felvilágosodás, összeszámoltuk a gyilkosságokat, főbenjáró bűnöket, összehasonlítottuk a jó hírekkel... szerettük volna kideríteni, merre tart a fejlődés, és mi lesz velünk. Őszintének láttam magát. Társaságban így nem beszélnek mivelünk, nőkkel. A múlt héten ***ov herceggel Bismarckról kezdtem beszélgetni, mert érdekelt, és egyedül nem mertem véleményt formálni; és képzelje, leült mellém és magyarázni kezdte, eléggé behatóan, de mégis gunyorosan és amit a legkevésbé szenvedhetek, olyan leereszkedően, ahogy a „teremtés koronája" mivelünk, nőkkel beszélni szokott, ha olyasmibe ütjük az orrunkat, amihez semmi közünk. Emlékszik, amikor magával majdnem összevesztünk Bismarckon? Azt bizonygatta, hogy magának is van eszméje, és az „sokkal tisztább" a Bismarckénál - mondta és hirtelen felkacagott. - Életemben eddig csak két férfival találkoztam, aki komolyan vett: az egyik a boldogult férjem volt, nagyon, nagyon okos és... e-lő-kelő ember - magyarázta nyomatékosan -, a másik pedig... úgyis tudja, ki volt a másik!

- Verszilov! - kiáltottam. Lélegzetem visszafojtva hallgattam szavait.

- Ő volt. Szerettem hallgatni, amikor beszélt, és a vége felé már egészen őszinte voltam hozzá... talán túlságosan is őszinte, de akkor ő már nem hitt nekem.

- Nem hitt?

- Nem, soha senki sem hitt nekem.

- De Verszilov, Verszilov!

- Nem elég, hogy nem hitt nekem - mondotta Katyerina Nyikolajevna szemlesütve, különös mosollyal - hanem azt állította, hogy „a világ minden bűne" bennem egyesül.

- Pedig egyetlenegy sincs magában!

- Ó, akad azért egynéhány.

- Verszilov nem szerette magát, azért nem értette - magyaráztam villámló szemmel.

Katyerina Nyikolajevna arca megvonaglott.

- Hagyja ezt, soha, soha többé ne említse azt a... azt az embert - mondta hevesen, erősen nyomatékkal. - De elég volt: mennem kell. (Felállt, s indult kifelé.) Nos, megbocsát vagy sem? - kérdezte, és rám nézett sugárzó, tiszta pillantással.

- Hogy én... magának... megbocsátok? Mondja, Katyerina Nyikolajevna, és ne haragudjék: igaz, hogy férjhez megy?

- Még egyáltalában nem biztos - válaszolta zavartan, mintha megijedt volna valamitől.

- Mondja, derék ember? Ne haragudjék a kérdésemért!

- Igen, nagyon jó ember...

- Ne válaszoljon tovább, ne méltasson válaszra! Hiszen tudom, hogy nem illik ilyesmit kérdeznem. Csak azt akartam tudni, megérdemli-e magát, de majd megtudom a magam szakállára.

- Jaj, hallgasson ide! - szólt riadtan.

- Nem, nem hallgatok. Tovább megyek... Csak azt az egyet mondom: isten adjon magának sok boldogságot, azt a boldogságot, amit maga választ magának... hálából azért, hogy engem olyan boldoggá tett, most ebben az egy órában! Képe örökre lelkembe véső dött. Kincset kaptam ajándékba: a maga tökéletességének tudatát. Ármányt, olcsó kacérságot sejtettem, és boldogtalan voltam, mert sehogy sem tudtam összeegyeztetni ezt a gyanút a személyével... utóbbi időben éjjel-nappal törtem a fejem, és egyszer csak minden világos, mint a nap! Amikor idejöttem, azt hittem, jezsuita képmutatással, furfanggal találkozom, puhatolózó kígyóval, és mit találtam? Becsületet, dicsőséget, a diákot!... Nevet, Katyerina Nyikolajevna? Nem bánom, nem bánom! Maga szent, nem nevetheti ki azt, ami szent...

- Ó nem, csak azon nevetek, hogy milyen rémes szavakat használ... Mi az a „puhatolózó kígyó”? - kérdezte még mindig nevetve.

- Az imént véletlenül nagyon értékes megjegyzés szaladt ki a száján - folytattam szinte önkívületben. - Hogyan mondhatta ki előttem, hogy a „lobbanékonyságomra számított”? Hiába, maga szent, és még ezt is megvallja, mert úgy képzeli, hogy vétett ellenem és bűnhődni akar... Pedig vétekről szó sem volt, mert ha történt is valami, amit maga csinál, az szent! Mégis megtehette volna, hogy nem ejti ki ezt a szót, ezt a kifejezést!... Ez a szinte természetellenes nyíltság csupán erényességét bizonyítja, meg azt, hogy megbecsül, megbízik bennem... - lelkendeztem összefüggéstelenül. - Ó, ne piruljon, ne piruljon! Ki merészelte magát megrágalmazni, ki merte azt állítani, hogy maga szenvedélyek rabja? Ó, bocsásson meg: fájdalmas kifejezést látok arcán, bocsássa meg egy őrjöngő kamasz ügyefogyott dadogását! De hisz most nem a szavakon, nem a kifejezéseken múlik! Maga felette áll minden kifejezésnek! Verszilov egyszer azt mondta, hogy Othello nem azért ölte meg Desdemonát és azután önmagát, mert féltékeny volt, hanem azért, mert elrabolták az ideálját... Én ezt megértem, mert én ma kaptam vissza az ideálomat!

- Túlbecsül: nem érdemlem meg - mondta Katyerina Nyikolajevna komolyan. - Emlékszik, mit mondtam a szeméről? - tette hozzá tréfásan.

- Azt mondta, hogy szem helyett két mikroszkóp van a koponyámba illesztve, és azon át minden bolhát elefántnak látok. Nem, nem, itt szó sincs elefántról... Hát csakugyan elmegy?

A szoba közepén állt, kezében sálja, karmantyúja.

- Nem, megvárom, amíg maga elment, én majd csak azután megyek el. Még írok néhány szót Tatyána Pavlovnának.

- Mindjárt megyek, mindjárt, de hadd mondjam még egyszer: legyen boldog, egyedül vagy azzal, akit választ, adja isten! Nekem... nekem elég az ideál.

- Drága, jó Arkagyij Makarovics, higgye el, hogy én magát... Apám mindig azt mondja magáról: „drága, jó gyerek”. Higgye meg, sosem felejtem el, amit az idegeneknél nevelkedő szegény kisgyermekről, magányos ábrándjairól mesélt... Jól megértem, hogyan formálódott a lelke... De most, ha diákok vagyunk is - folytatta könyörgő, szemérmes mosollyal, és megszorította kezemet -, eztán nem találkozhatunk úgy, mint eddig, és... és... ezt ugye megérti?

- Nem találkozhatunk?

- Nem, sokáig nem találkozhatunk... ebben már én vagyok a hibás... Látom, hogy ez most teljesen lehetetlen. Néha majd látjuk egymást a papánál...

„Fél a »lobbanékony« érzéseimtől, nem bízik bennem?” - szerettem volna odakiáltani neki, de Katyerina Nyikolajevna olyan kínosan feszengett előttem, hogy belém fagyott a szó.

Egyszer csak megállított, már az ajtóban:

- Mondja csak - kezdte -, saját szemével látta, hogy az a levél... hogy Kraft széttépte a levelet? Jól emlékszik? És honnét tudja, hogy az a levél volt, amit én írtam Andronyikovnak?

- Kraft elmondta a tartalmát, meg is mutatta... Isten áldja! Amikor a szobájában ültem, mindig elfogódott voltam, és amikor kiment, szerettem volna leborulni és megcsókolni a padlón a lába nyomát... - böktem ki hirtelen akaratlanul, magam se tudom, hogyan és minek, és aztán kirohantam, rá sem néztem.

Megindultam hazafelé; lelkem lángolt a gyönyörűségtől. Elmémben viharosan kergetőztek a gondolatok, szívem csordultig telt.

Anyámékhoz érve eszembe jutott, hogy Liza milyen hálátlanságot tanúsított Anna Andrejevna iránt, milyen furcsán, kegyetlenül beszélt róla - és fájni kezdett a szívem mindannyiukért. „Milyen kemény a szívük! És Liza is... vajon mi bántja Lizát”? - gondoltam, amikor a kapuhoz értem.

Elbocsátottam Matvejt és meghagytam, jöjjön értem a lakásomra, este kilenckor.

Ötödik fejezet

1

Elkéstem ugyan, de még nem ültek ebédhez, megvártak. Tiszteletemre - talán mert ritkán jártam hozzájuk - az étrend szokatlan fogásokkal bővült: előételnek szardíniát kaptunk, és így tovább. Meglepetésemre és bánatomra azonban gondterhelten, komor hangulatban találtam őket: Liza alig-alig mosolyodott el láttomra, anyám szemlátomást aggodalmaskodott, Verszilov mosolygott ugyan, de kényszeredetten. „Talán veszekedtek?" - gondoltam. Eleinte azért nem volt semmi baj; Verszilov csak a galuskás leves láttán borult el, és elfintorította arcát, amikor a vagdalt húst feladták:

- Elég ha szólok, hogy a gyomrom nem tűri az effajta kosztot, és másnap már elém tálalják - dohogott.

- De hát mit találjunk ki, Andrej Petrovics? Az ember nem találhat ki új ételeket - jegyezte meg anyám félénken.

- Anyád épp az ellenkezője a lapjainknak: az újság szerint tudniillik ami új, az egyben jó is - próbálta Verszilov tréfával elütni a dolgot, minél könnyedebben és szívélyesebben, de sehogy sem sikerült, s anyám, aki természetesen nem értette, mi köze neki a lapokhoz, csak annál jobban megijedt, és riadtan nézett körül. Abban a pillanatban belépett Tatyána Pavlovna, kijelentette, hogy már megebédelt, és leült a mama mellé a pamlagra.

Még mindig nem sikerült kivívnom a szigorú hölgy jóindulatát; ellenkezőleg, még ádázabbul szapult mindenért és minden alkalommal. Rosszallása az utóbbi időben még fokozódott: piperkőc öltözékem bántotta a szemét, és Liza elmondta: majdnem elájult, amikor megtudta, hogy fogatot tartok. A végén már lehetőség szerint kerültem a vele való találkozást. Két hónappal azelőtt, amikor Verszilov lemondott az örökségről, felszaladtam hozzá, hogy elbeszélgessünk az ügyről, de a legcsekélyebb örömöt sem tapasztaltam nála - ellenkezőleg, fel volt háborodva: szörnyen nem tetszett neki, hogy Verszilov az egész örökséget odaadta és nem a felét.

- Lefogadom - jegyezte meg élesen -, hogy a te meggyőződésed szerint csak azért adta oda a pénzt, csak azért hívta ki párbajra a herceget, hogy visszanyerje Arkagyij Makarovics úr megbecsülését.

Majdnem eltalálta: lelkem mélyén csakugyan éreztem valami effélét.

Mihelyt belépett, mindjárt sejtettem, hogy valamiért belém köt; mi több, szentül hittem, hogy igazából emiatt jött, s ezért roppant f esztelenül igyekeztem viselkedni; ez nem is került nagy erőfeszítésembe, mert még mindig csupa öröm és ragyogás volt a lelkem a délutáni találkozás miatt. Itt egyszer s mindenkorra megjegyzem, hogy a fesztelenség soha életemben nem illett hozzám, nem ékesített, hanem mindig szégyenbe hozott. Így történt most is, egy pillanat alatt elvetettem a sulykot: minden rossz szándék nélkül, csupán meggondolatlanságból megjegyeztem, hogy Liza nagyon morcos, és hozzátettem, anélkül hogy végiggondoltam volna, mit mondok:

- Száz esztendőben egyszer ebédelek nálatok, és akkor is ilyen morcos vagy, Liza, mintha csak szántszándékkal akarnál szomorítani!

- Fáj a fejem - válaszolta Liza.

Tatyána Pavlovna tüstént belém kapott.

- Jaj istenem, mit számít az, hogy fáj vagy nem fáj! Arkagyij Makarovics kegyeskedett megtisztelni ebédre, hát légy szíves, táncolj és ujjongj!

- Maga igazán az életem keresztje, Tatyána Pavlovna! Ezután sose jövök ide, ha maga itt van! - kiáltottam fel és bosszúsan az asztalra csaptam; anyám összerezzent, Verszilov pedig furcsálkodva méregetett. Elnevettem magam és bocsánatot kértem. - Visszavonom a keresztet, Tatyána Pavlovna - fordultam hozzá; igyekeztem továbbra is fesztelenül viselkedni.

- Hagyd csak - vágott a szavamba. - Sokkal hízelgőbb tudat, hogy az vagyok, mint hogyha az életed boldogságának tekintenél, ezt elhiheted.

- Kedvesem, meg kell tanulnunk elviselni az élet apróbb csapásait - mormolta Verszilov mosolyogva. - Anélkül élni sem érdemes.

- Ejnye, maga néha igazán szörnyen maradi - nevettem idegesen.

- Ne törődj vele, édes barátom.

- Igenis törődöm! Mért nem mondja a szamárnak a szemébe, hogy szamár?

- Talán bizony magadra érted? Kérlek, én senkit sem akarok és nem is tudok elítélni.

- Mért nem tudja, mért nem akarja?

- Lusta vagyok hozzá, meg utálom is az effélét. Egy okos asszonytól hallottam egyszer, hogy nincs jogom másokat elítélni, mert „nem tudok szenvedni", márpedig meg kell szenvedni azért a jogért, hogy az ember mások bírája lehessen. Kissé fellengzős kijelentés, de rám vonatkoztatva alighanem igaz, épp ezért szívesen meghajlok az ítélet előtt.

- Talán bizony Tatyána Pavlovna mondta? - kérdeztem.

- Honnét találtad ki? - szólt Verszilov, s meglepetten nézett rám.

- Tatyána Pavlovna arcáról olvastam le; megrándult az arca.

Véletlenül találtam el. Mint utóbb megtudtam, ezt a mondatot csakugyan Tatyána Pavlovna vágta Verszilov szeme közé előző napi heves szóváltásukban. Általában, ismétlem, örömömmel, kitörő jókedvemmel nagyon is alkalmatlan pillanatban robbantam be közéjük; mindegyiküknek megvolt a maga gondja, s nem is csekély.

- Semmit sem értek az egészből, mert olyan elvont; általában jellemző magára, Andrej Petrovics, hogy átkozottul szeret elvontságokban beszélni, s ez önző vonás: csak az egoisták beszélnek elvontan.

- Az észrevétel nem rossz; de ne akadékoskodjál.

Mégsem álltam meg, féktelenségem kikívánkozott.

- Mégis, engedje meg - folytattam -, mit jelentsen az, hogy „megszenvedni a bírói jogért"? Aki becsületes, az bíró: ez az én felfogásom.

- Ezen az alapon nem sok bírót találhatsz.

- Egyet már ismerek.

- Ki lenne az?

- Itt ül és velem beszélget.

Verszilov furcsán mosolygott, fülemhez hajolt, és vállamat megfogva, belesúgta: „Hazudik neked."

Máig sem értem, mi jutott akkor eszébe, de láthatóan rendkívül izgatott volt (mint később megtudtam, egy bizonyos hír következtében). De ezt a „hazudik"-ot olyan váratlanul, olyan komolyan mondta, olyan különös, cseppet sem tréfás hanghordozással, hogy idegesen megrezzentem, megijedtem és riadtan bámultam rá; de abban a minutában már elnevette magát.

- No, hálistennek! - lélegzett föl a mama; megijedt, amikor Verszilov a fülembe sugdosott. - Már azt hittem... Ne haragudjál ránk, Arkasa; okos embert még eleget találhatsz az életben, de ugyan ki fog szeretni, ha mi már nem leszünk egymásnak?

- Ezért erkölcstelen a rokoni szeretet, mama: mert nem érdem szerint igazodik. A szeretetet meg kell érdemelni.

- Ráérsz még kiérdemelni; egyelőre itt még ingyen szeretnek!

Mindnyájan elnevettük magunkat.

- Éljen, mama! Vak tyúk is talál szemet! - mondtam én is nevetve.

- Mért, tán bizony csakugyan azt hitted, hogy van miért szeretni téged? - akaszkodott belém ismét Tatyána Pavlovna. - Nemcsak hogy ingyen szeretnek: utálatukat leküzdve szeretnek!

- No, talán mégse - vágtam vissza jókedvűen. - Találja ki, Tatyána Pavlovna, ki mondta nekem éppen ma, hogy szeret!

- Ha mondta is, úgy mondta, hogy kinevetett! - csapott le rám Tatyána Pavlovna váratlanul felfortyanó dühvel, mintha éppen csak ezt a megjegyzést várta volna tőlem. - Finom lelkű ember, kivált asszony, csak undorodhat a mocskos lelkedtől. A hajad fodorítva, finom a fehérneműd, a ruhádat francia varrta, de mindez mocsok! Ki varrat rád, ki ad enned, ki adja a pénzt rulettre? Ne felejtsd el, ki az, akitől nem átallsz kölcsönkérni!

A mama úgy elpirult, hogy sose láttam még az arcát úgy szégyenbe borulni.

Felcsattantam:

- Akármennyit költök, a magamét költöm, senkinek sem tartozom számadással - mondtam lángvörös képpel.

- A magadét? Miféle magadét?

- Ha nem is a magamét, hát Andrej Petrovicsét. Nem tagadja meg tőlem... A hercegtől kértem kölcsön annak az összegnek a terhére, amellyel Andrej Petrovicsnak tartozik...

- Édes barátom - szólalt meg Verszilov határozottan -, a herceg énnekem egy kopejkával sem tartozik.

Átkozottul jelentős mondat volt ez. Elakadt a szavam. Akkori kötekedő, féktelen hangulatomban persze kibújhattam volna holmi „emelkedett" szavalattal, gorombasággal, akármivel, de Liza borús arcán egyszer csak haragos, vádló kifejezést pillantottam meg, igazságtalan kifejezést, majdnem gúnyt - és mintha az ördög nyergelt volna meg, hozzáfordultam:

- Úgy vettem észre, kisasszony, hogy fölöttébb gyakran látogatja a herceg lakásán Darja Onyiszimovnát! Nos, lenne szíves átadni a hercegnek ezt a háromszáz rubelt, amelyért ma már egyszer úgy megmosta a fejem?

Elővettem a pénzt, és odanyújtottam neki. Higgyék el, ezeket az aljas szavakat akkor minden él nélkül, azaz mindenféle célzás nélkül vetettem oda. Nem is célozhattam semmire, mert

akkor az égvilágon semmit sem tudtam még. Azt hiszem, csak az a kívánság tüzelt, hogy valamivel megbántsam, de viszonylag nagyon ártatlanul, mintha például azt mondanám: lám, a fiatal hölgy olyasmibe üti az orrát, amihez semmi köze, hát ha már mindenáron beleártja magát, talán kedve szottyan személyesen is találkozni azzal a herceggel, egy fiatal pétervári katonatiszttel, és átadni neki a pénzt, „ha már beleavatkozik a férfiak dolgába". De hogyan írjam le megdöbbenésemet, amikor a mama hirtelen felállt, ujjával megfenyegetett és rámkiáltott:

- Ne merd! Ne merd!

Nem vártam tőle effélét, magam is felugrottam, nem is annyira ijedten, mint inkább szenvedőn, sebzett szívvel, mert rádöbbentem, hogy nagy baj történhetett. De a mama nem sokáig bírta; kezét arcára borította, és kisietett a szobából. Liza felém sem nézett, követte anyját. Tatyána Pavlovna félpercig szótlanul meredt rám.

- Vajon készakarva mondtál ekkora szamárságot? - kérdezte azután rejtélyesen. Hüledezve nézett rám, de válaszomat nem várta meg, s ő is kiszaladt utánuk, Verszilov ellenségesen, majdnem gyűlölködve tekintett rám, felállt az asztaltól, és előkereste kalapját a szoba sarkából.

- Azt hiszem, nem vagy olyan buta, mint amilyen naiv - szólt oda nekem gúnyosan. - Ha visszajönnek, mondd meg, hogy ne várjanak rám a tésztával; elmegyek, járok egyet.

Magamra maradtam; előbb csodálkoztam, aztán megsértődtem, végül beláttam, hogy én követtem el a hibát. Pontosan nem tudtam ugyan, hogy miben állt a hibám, de éreztem, hogy bakot lőttem. Az ablakhoz ültem, vártam. Talán tíz percig ültem ott, aztán fogtam én is a kalapomat, és fölmentem volt tanyámra, a padlásszobába. Tudtam, hogy ott vannak, mármint a mama és Liza, Tatyána Pavlovna pedig már elment. Valóban ott találtam őket, ketten ültek a díványomon, és suttogva tárgyalták. Amikor beléptem, azonnal elhallgattak. Meglepetésemre nem is haragudtak rám; a mama legalábbis rám mosolygott.

- Bocsánatot kérek, mama... - kezdtem.

- Nem történt semmi - vágott a szavamba a mama. - Szeressétek egymást, ne veszekedjetek sohasem, akkor majd csak megsegít az isten.

- Arkagyij sosem fog megbántani, higgye el, mama! - bizonygatta Liza hevesen, meggyőződéssel.

- Ha Tatyána Pavlovna nincs itt, semmi sem történt volna! - kiáltottam fel. - Gyűlöletes egy perszóna!

- Látja, mama? Hallja? - mondta Liza s rám mutatott.

- Szeretnék valamit mondani mindkettőjüknek - kezdtem. - Ha a földön valaki ronda, az csakis én vagyok, minden más csupa gyönyörűség!

- Arkasa, kedves, ne haragudjál, de ha csakugyan abbahagynád...

- A játékot? Ugye? Abbahagyom, mama; ma utoljára megyek oda, kivált azután, hogy Andrej Petrovics kijelentette, hogy egyetlen kopejkája sincsen ott. Nem is hiszi, hogy mennyire pirulok... Különben vele is meg kell még beszélnem... Mama, édes, a múltkor mondtam valamit... ügyetlenség volt... hazudtam, mama: őszintén igyekszem hinni istenben, csak nagyzoltam, igazán szeretem Krisztust...

Legutóbbi látogatásomkor csakugyan effélékről beszélgettünk; a mama nagyon aggódott és elszomorodott. Most végighallgatott és rám mosolygott, mint a kisgyermekre:

- Krisztus mindent megbocsát, Arkasa: a te káromlásodat is, de még nálad rosszabbaknak is megbocsát. Krisztus atya, Krisztus nem szűkölködik, ő még a legmélyebb sötétségben is ragyog...

Elbúcsúztam tőlük és eljöttem. Azon törtem a fejem, miképp találkozhatnék még aznap este Verszilovval; feltétlenül beszélnem kellett vele, s az imént lehetetlennek bizonyult. Határozottan úgy sejtettem, hogy lakásomon várakozik rám. Gyalogosan indultam hazafelé; az idő hidegebbre fordult, enyhén fagyott, jólesett a séta.

2

A Voznyeszenszkij-moszt közelében laktam, egy óriási bérkaszárnya udvari lakásában. A kapun belépve majdnem összeütköztem a kifelé jövő Verszilovval.

- Szokásom szerint elsétáltam ide hozzád, vártalak is Pjotr Ippolitovicsnál, de aztán eluntam, örökké veszekszenek, ma pláne sírdogál is a felesége. Megnéztem és eljöttem.

Magam sem tudom, miért, elöntött a bosszúság.

- Úgy látszik; csak énhozzám jár, meg rajtam kívül Pjotr Ippolitovicshoz, más senkije sincs egész Pétervárott?

- Édes barátom... no de mindegy.

- Most hová indult?

- Vissza nem megyek hozzád. Ha akarod, járjunk egyet, szép este van.

- Ha elvont okoskodások helyett emberi módon beszélne velem, akár csak egy célzással megemlékezett volna erről az átkozott játékról, akkor nem süllyedtem volna belé nyakig, amilyen szamár vagyok - buggyant ki belőlem hirtelen.

- Megbántad? Helyes - válaszolta, lassan mérlegelve szavait. - Mindig is sejtettem, hogy a játék nem a legfontosabb számodra, csak idő-le-ges kitérő... Igazad van, barátom, a játék disznóság, s amellett veszteni is lehet.

- Igen, idegen pénzt elveszteni.

- A másét is elvesztetted?

- A magáét. A maga számlájára kértem kölcsön a hercegtől. Persze otromba butaság volt részemről, hogy a maga pénzét sajátomnak tekintettem... de mindig csak vissza akartam nyerni, amit elvesztettem.

- Ismételten figyelmeztetlek, kedvesem, hogy nekem ott semmiféle pénzem nincsen. Tudom, hogy azt a fiatalembert is szorítja a kapca, és ígéretei ellenére sem számítok tőle semmire.

- Ebben az esetben kétszeresen súlyos... valóban nevetséges a helyzetem! Ezek után miért adna tovább kölcsönt, s én milyen alapon fogadhatnám el?

- Az már a te dolgod... És mondd, csakugyan nincsen semmiféle okod rá, hogy kölcsönkérj tőle?

- Ha csak nem a pajtásság alapján...

- Nem, pajtásságon kívül? Nincs tudomásod semmiről, aminek alapján továbbra is elfogadhatnád kölcsöneit? Mit tudom én, akármiféle megfontolás alapján?

- Miféle megfontolás? Nem értem.

- Annál jobb, ha nem érted. Megvallom, édes barátom, eleve meg voltam róla győződve, hogy nem érted. *Brisons-là, mon cher*,[40] és igyekezzél abbahagyni a játékot.

- Ó, bárcsak előbb mondta volna! Most se beszél rendesen, csak motyog.

- Ha előbb mondtam volna, csak összeveszünk, és már nem engedsz magadhoz olyan szívesen esténként. Hidd el, kedvesem, az előzetes jóakaratú intelem nem egyéb, mint erőszakos betolakodás más ember lelkiismeretébe, más rovására. Eleget tapostam a mások lelkiismeretét, s a végén mit kaptam? Fricskát és gúnyt. Fricskára, gúnyra persze fütyülök, de a legnagyobb baj az, hogy ezen az úton semmit sem érsz el: senki sem hallgat rád, akárhogy tolakszol, de mindenki megutál.

- Örülök, hogy végre nem elvontságokról beszél velem. Még valamit szeretnék kérdezni, már régóta szerettem volna megkérdezni, de sose mertem megkörnyékezni. Szerencse, hogy az utcán vagyunk. Emlékszik arra az estére két hónappal ezelőtt, utolsó estémre, amikor fenn ültünk nálam a „koporsóban", és a mamáról meg Makar Ivanovicsról kérdezgettem... emlékszik, hogy akkor milyen „fesztelenül" viselkedtem? Megengedhető-e, hogy egy tejfölösszájú kölyök ilyen kifejezésekkel beszéljen az anyjáról? És mi történt? Maga egy árva szóval sem mutatta, hogy elégedetlen, sőt még maga is „kitárulkozott", és ezzel még jobban megoldotta a nyelvemet.

- Édes barátom, el sem képzeled, mennyire örülök, hogy ilyen... érzéseket nyilvánítasz... Hogyne emlékeznék, jól emlékszem rá, csakugyan vártam, hogy arcodon megjelenjék a szégyenpír, és ha még buzdítottalak, csak azért történt, hogy magad is belásd, elvetetted a sulykot...

- De csak megtévesztett, és még jobban megzavarta lelkemben a tiszta forrást! Nézze, nyomorult kamasz vagyok, egyik percről a másikra nem tudom, mi a jó, mi a rossz. Ha akkor csak egy cseppet irányít, észre térek és meglelem a helyes utat. De csak felmérgesített.

- *Cher enfant*, mindig sejtettem, hogy így vagy úgy, a végén megértjük egymást: ez a „szégyenpír" lám, most magától megjött az én útmutatásom nélkül, és hidd el, ez így sokkal jobb neked... Úgy veszem észre, az utóbbi időben sokat tanultál, kedvesem; csak nem a kis herceg társasága teszi?

- Ne dicsérjen, nem szeretem. Ne engedje feltámadni szívemben a sötét gyanút, hogy jezsuitaságból dicsér, csak azért, hogy továbbra is elnyerje tetszésemet, s nem az igazság kedvéért. Az utóbbi időben... talán tudja... sokat forgolódtam nőtársaságban. Bennfentes vagyok például Anna Andrejevnánál, nem hallotta?

- Tőle tudom, kedvesem. Anna Andrejevna bájos és okos teremtés. *Mais brisons-là, mon cher.* Átkozottul rossz kedvem van ma... valóságos melankóliába estem, vagy mi a fene. Talán az aranyerem teszi. Mi történt otthon? Semmi? Persze kibékültetek, egymás keblére borulva? *Cela va sans dire.*[41] Néha bizony keserves dolog hazamenni hozzájuk, még a legpocsékabb séta után is. Szavamra, néha még esőben is kerülővel megyek haza, hogy minél később roskadjak vissza abba a sötétségbe... És az az unalom, az a pokoli unalom, szentséges úristen!

- A mama...

---

[40] Hagyjuk ezt, kedvesem.

[41] Magától értetődik.

- Anyádnál bájosabb, tökéletesebb lényt még nem hordott hátán a föld, *mais*... Egy szó mint száz, bizonyára nem vagyok méltó hozzájuk. Igaz, nem tudod, mi lelte őket ma? Az utóbbi napokban mind a ketten valahogy olyan... Mindig igyekszem lehetőleg tudomásul sem venni a hangulatukat, de ma határozottan nyomta valami a lelküket... Nem vetted észre?

- Nem tudok semmit, észre se vettem volna, ha nincs ott az az átkozott Tatyána Pavlovna, aki sosem állja meg, hogy belém ne marjon. Igaza van: valami bántja őket. Lizával délben is találkoztam Anna Andrejevnánál: ott is olyan furcsán viselkedett... mondhatom, meglepett. Tudja, ugye, hogy jár Anna Andrejevnához?

- Tudom, édes barátom. És mondd, te mikor voltál ma Anna Andrejevnánál? Mármint pontosan hány órakor? Bizonyos okokból tudnom kellene.

- Kettőtől háromig. És képzelje, amikor eljöttem, a herceg érkezett hozzá...

Elmondtam neki látogatásomat a legkisebb részletekig. Némán hallgatta végig; egy szóval sem említette, hogy a herceg netán Anna Andrejevna kezét kéri, s amikor elragadtatottan dicsértem Anna Andrejevnát, megint csak annyit mondott rá, hogy „kedves teremtés".

- Nagy meglepetést szereztem neki ma; közöltem vele a legfrissebb társasági pletykát, tudniillik, hogy Katyerina Nyikolajevna Ahmakova feleségül megy Bjoring báróhoz - böktem ki hirtelen, mintha valami megszakadt volna bennem.

- Igazán? Képzeld, Anna Andrejevna már délelőtt közölte velem ezt az „újdonságot", azaz sokkal előbb, mint ahogy te a meglepetést szerezhetted neki.

- Csak nem? - hebegtem és a lábam a földbe gyökerezett. - Honnét tudhatta? De mit is beszélek? Persze, megtudhatta előbb mint én, de képzelje: úgy hallgatta végig, mintha akkor hallaná először! Különben... különben... bánom is én! Éljen a nagyvonalúság! Úgy kell vennünk az embereket, amilyenek! Igazam van? Én például rögtön kifecsegek mindent, ő pedig burnótszelencébe zárja... Mindegy, mindegy, azért elbűvölő teremtés, nagyszerű jellem!

- Kétségkívül, ki-ki a maga módján! És tudod, mi a legérdekesebb? Ezek a nagyszerű jellemek néha egészen eredeti módon meghökkentik az embert; Anna Andrejevna például ma a következő kérdést szegzi nekem: „Szeretem-e Katyerina Nyikolajevna Ahmakovát vagy sem?"

- Micsoda hóbortos, valószínűtlen kérdés! - álmélkodtam. Még a szemem is elhályogosodott. Sohasem érintettem ezt a kérdést, és most ő maga hozza szóba... - És mivel indokolta?

- Semmivel, kedvesem, az égvilágon semmivel; a burnótszelence nyomban bezárult, még jobban, mint azelőtt; de ne felejtsd el: addig soha még elképzelni sem tudtam volna köztünk efféle beszélgetést, és ő sem... Egyébként azt mondod, jól ismered Anna Andrejevnát, akkor hát magad is el tudod képzelni, hogyan illik hozzá az efféle kérdés... Nem sejted a hátterét?

- Nem, éppúgy megdöbbent, mint magát. Kíváncsiság? Talán tréfa?

- Ó nem, épp ellenkezőleg, nagyon komoly kérdés volt, nem is kérdés, egyenesen vallatás, ráadásul érezhetően komoly és kényszerítő okokból fakadó. Nem mégy el hozzá valamikor? Nem tudnád kipuhatolni? Egyenesen megkérnélek rá, ha megtennéd...

- De hogy lehetséges... hogy lehet ilyet egyáltalában föltételezni, hogy maga szereti Katyerina Nyikolajevnát! Bocsásson meg, de még nem tértem magamhoz meglepetésemből. Soha, sohasem engedtem meg magamnak, hogy erről vagy ehhez hasonló kérdésről beszélgessek magával...

- Okosan tetted, kedvesem.

- Elmúlt szerelmei, kapcsolatai... ez a téma persze illetlenségnek számítana kettőnk között, ostobaságnak is érezném, de az utóbbi időben, az utóbbi napokban többször is felkiáltottam magamban: ha valaha is szerette volna azt az asszonyt, csak egyetlen percig is... akkor sosem követte volna el azt a szörnyű hibát, sosem ismerte volna úgy félre, mint ahogy félreismerte! Az eredményről tudok; tudom, hogy ellenségek, tudom, hogy kölcsönösen gyűlölik egymást, sokat, túlságosan sokat hallottam erről, már Moszkvában is hallottam; de hiszen itt szembeötlő az ádáz gyűlölet, az ádáz ellenségeskedés, a *szeretet ellenkezője*, és akkor Anna Andrejevna egyszer csak azzal a kérdéssel áll elő: „Szereti-e?" Hát olyan rosszul van informálva? Nagyon furcsa! Tréfált, higgye el, tréfált!

- Úgy veszem észre, kedvesem - szólt és hangjában hirtelen valami szívhezszóló, ideges, érzelmes remegés csendült meg, amit nagyon-nagyon ritkán tapasztaltam nála -, úgy veszem észre, hogy te is feltűnően belemelegedtél ebbe a kérdésbe. Említetted az imént, hogy nőtársaságban forgolódol... persze nem az én dolgom, hogy kifaggassalak „erről a témáról", amint kifejezted... De vajon *az az* asszony is szerepel újabb ismeretségeid lajstromán?

- Az az asszony... - hangom elcsuklott -, idehallgasson, Andrej Petrovics: ez az asszony az, amit a minap a hercegnél úgy határozott meg, hogy az „eleven élet"... emlékszik? Azt mondotta, hogy ez az eleven élet olyan közvetlen, olyan egyszerű, olyan egyenesen néz a szemünk közé, hogy épp az egyszerűsége és a nyíltsága miatt el sem tudjuk hinni, hogy ez az, amit egész életünkön át olyan fáradságosan keresünk... Nos, ezt a nézetet vallja és találkozott a tökéletes nővel, az ideállal, és ezt az ideált, ezt a tökélyt a „világ minden bűne" megtestesülésének nevezte! Igenis!

Az olvasó ebből láthatja, hogy önkívületben voltam.

- „A világ minden bűne!" Hohó! Ezt a kifejezést megismerem! - kiáltott fel Verszilov. - De ha már odáig jutottatok, hogy ezt a kifejezést veled közölték, akkor azt hiszem, gratulálhatok! Ez már olyan bizalmas kapcsolatot jelez kettőtök közt, hogy talán illenék téged megdicsérni diszkréciódért, titoktartásodért, mert erre bizony kevés fiatalember képes...

Kedves, baráti gyengéd csúfondárosság villódzott hangjában, valami kedves kihívás csendült ki szavaiból, nevetett, már amennyire a sötét éjszakában sugárzó arcáról láthattam. Bámulatosan felpezsdült. Én is felragyogtam akaratlanul.

- Diszkréció! Titoktartás! Ó nem, dehogy! - kiáltottam pirulva, megszorítottam a kezét, amelyet véletlenül sikerült megragadnom, és anélkül, hogy észrevettem volna, nem eresztettem el többé. - Szó sincs róla! Azazhogy nincs mihez gratulálni, nem, itt soha, de sohasem történhet semmi - lihegtem és repültem, és akartam repülni, olyan kellemes volt a repülés - tudja... nos, legyen így legalább egyszer, egyetlenegyszer! Nézze, galambocskám, nézze, drága, nagyszerű papa... ugye megengedi, hogy papának szólítsam... nemcsak apa és fiú, de senki sem beszélhet harmadik személlyel arról, hogy milyen kapcsolat fűzi egy nőhöz, még ha az a legtisztább is! Sőt minél tisztább a kapcsolat, annál erősebb a tilalom! Ez fertelmes, ez ocsmány, egyszóval... bizalmasról szó sem lehet! De ha a két ember között nincsen semmi, de az égvilágon semmi, akkor csak szabad beszélni, ugye, akkor szabad?

- Ahogy a szív diktálja.

- Egy kérdés, egyetlen tapintatlan kérdés: ugye maga sok nőt ismert életében? Voltak viszonyai? Általában, csakis általában kérdem, nem a részleteket! - mondtam pirulva, lelkendezve az izgalomtól.

- Nos, tegyük fel, egyszer-másszor vétkeztem.

- No, akkor hallgassa meg ezt az esetet... és magyarázza meg, mint tapasztalt férfi: egy nő búcsúzásnál azt mondja, csak úgy véletlenül elejti, s közben másfelé néz: „Holnap három órakor itt meg itt leszek”... tegyük föl, Tatyána Pavlovnánál - mondtam, ezzel eltéptem láncaimat, és végképp kirepültem az űrbe. Szívem dobogott, akadozott, néha-néha még a hangom is elfúlt. Verszilov feszült figyelemmel hallgatott.

- Nos, másnap három órakor becsengetek Tatyána Paylovnához és így okoskodom: „Ha a szakácsnő ajtót nyit (ismeri, ugye a szakácsnőjét?), akkor mindjárt megkérdem: otthon van Tatyána Pavlovna? És ha a szakácsnő azt válaszolja, hogy nincs otthon, de valaki várja, egy hölgy ül a szobájában és várja”... Nos, mire következtessek ebből, mondja meg, ha igazán... egyszóval, ha tapasztalta...

- Akkor semmi egyébre nem következtethetsz, mint arra, hogy találkát adtak neked. Így történt? Ma történt? Igen?

- Ó nem, nem, nem, semmi, semmi! Ez történt, de nem így történt; találkának találka volt, de nem olyan, ezt előre kijelentem, másképp aljas fráter volnék, egyszóval az egész nem úgy...

- Édes barátom, ez aztán már kezd olyan érdekes lenni, hogy igazán azt hiszem...

- Annak idején magam is két kézzel adtam a koldusnak, kiknek egy tízest, kinek egy húszast. Adjanak az urak nekem is egy kupicára! Csak néhány kopejkát, ezt kéri egy főhadnagy, kérve kéri egy volt főhadnagy! - szólalt meg egy hang, s magas férfi állta el utunkat, egy koldus, talán csakugyan volt főhadnagy. Feltűnt, hogy foglalkozásához képest meglepően jól öltözött, mégis koldulásra nyújtotta kezét.

3

Semmiképp nem akarom kihagyni ezt a jelentéktelen közjátékot a nyomorult főhadnaggyal, mert Verszilov mindenestül úgy él emlékemben, amilyennek akkor láttam, annak a végzetes percnek minden apró részletével, körülményével együtt. Igen, számára végzetes perc volt az a perc, és nekem fogalmam sem volt róla!

- Ha nem hagy békén, uram, azonnal rendőrt hívok! - szólt Verszilov szokatlanul emelt hangon, és megállt a főhadnagy előtt. Sosem hittem volna, hogy ez az életbölcs ilyen dühre gerjed ilyen jelentéktelen okból. Figyelembe kell venni még azt is, hogy beszélgetésünket a legérdekesebb ponton szakítottuk félbe, amint Verszilov maga megjegyezte.

- Hát még egy húszasa sincs? - ordította durván a főhadnagy, izgatottan hadonászva. - Manapság minden csavargónak akad egy húszas a zsebében! Gazemberek! Szőrösszívűek! Hódprémben díszelegnek, és egy húszasból kabinetkérdést csinálnak!

- Rendőr! - kiáltotta el magát Verszilov.

Még kiáltania sem kellett volna; a rendőr ott állt a sarkon, és hallotta a főhadnagy szitkozódását.

- Nagyon kérem, legyen tanúja a sértésnek, és kísérje be ezt az alakot az őrszobára - mondta Verszilov.

- Eh, nekem ugyan mindegy, úgyse tudnak semmit rám bizonyítani! Azt ellenben máris bebizonyította, hogy egy csepp esze sincs!

- Nagyon kérem, biztos úr, ne eressze el, és kísérjen el bennünket az őrszobára - ismételte Verszilov erélyesen.

- Hát igazán menjünk az őrszobára? Hagyja futni isten hírével! - súgtam oda neki.

- Nem, föltétlenül a rendőrségre megyünk, kedvesem. Utcáinkon a rendetlenség már bosszantó ocsmánysággá fajul, s ha mindenki megtenné, ami a kötelessége, a közösségnek válnék javára. *C'est comique mais c'est ce que nous ferons*.[42]

Vagy száz lépésnyi úton a főhadnagy heveskedett, kötekedett, verte a mellét, bizonygatta, hogy „ez nem bánásmód", mindezt nem érdemes „egy húszasért", és így tovább. De aztán sugdosni kezdett a rendőr fülébe. A rendőr, mint megfontolt ember s az utcai csetepaték nyilvánvaló ellensége, alighanem a koldus pártján volt, de csak bizonyos értelemben. Suttogó kérdéseire válaszul olyasmit mormolt, hogy „most már nem lehet", már „megtörtént a baj", de „ha esetleg bocsánatot kérne, és az úr visszavonná a vádat, akkor meglehet..."

- No-há-á-át, idehallgasson, tisztelt uram, hová megyünk? Azt kérdem: hová igyekszünk, és hol van ebben a szellem? - ordibált a főhadnagy. - Ha egy sorsüldözte szerencsétlen ember hajlandó öntől bocsánatot kérni... ha mindenáron meg akarja alázni... ördög vigye, elvégre nem vagyunk szalonban, hanem az utcán! Az utcán ennyi is elég a bocsánatkérésből...

Verszilov megállt, és harsányan felkacagott; már-már azt hittem, az egészet csak mókából kezdte, de tévedtem.

- Mindent megbocsátok, főhadnagy úr; bízvást állíthatom, ön tehetséges! Cselekedjék ugyanígy a szalonban, és meglátja, csakhamar már a szalonban is elegendő lesz. Addig is tessék két húszas, egyék igyék, kedvére; maga pedig, biztos úr, bocsásson meg, hogy háborgattuk. Meghálálnám a fáradságát, de maguk most olyan előkelőek... Kedvesem - fordult hozzám -, van itt a közelben egy kis kocsma, voltaképp szörnyű lebuj, de azért megihatnánk egy teát, ha nincs ellenedre; itt van mindjárt, gyere.

Ismétlem, sosem láttam még ilyen izgatottnak, bár arca derűsen sugárzott; de észrevettem, hogy remegett a keze, amikor erszényéből elő akarta venni a két húszast, hogy odaadja a tisztnek, s ujjai annyira nem engedelmeskedtek, hogy végül engem kért meg, vegyem ki és adjam oda a főhadnagynak; ezt sose felejtem el.

Egy kis kocsmába vitt a csatorna partján, az alsó rakparton. Kevesen voltak. Rekedt, hamis sípláda muzsikált, a szobát piszkos asztalkendők szaga töltötte be; a sarokba telepedtünk.

- Talán nem tudod rólam: unalmamban... iszonyú lelki sivárságomban néha szeretek ilyesféle lebujokba menekülni. Ez a környezet, ez a dadogó ária a „Lucia di Lammermoor"-ból, ezek az illetlenül túlzott orosz népviseletbe öltözött pincérek, a dohányfüst, a biliárdszobából behangzó kiáltások... mindez olyan prózai, olyan közönséges, hogy már-már a fantasztikussal határos. De hogy is történt, kedvesem? Marsnak ez az elfajzott fia, ha jól emlékszem, társalgásunk legérdekesebb részénél akasztott meg... Á, itt a tea; szeretem az itteni teát... Képzeld, Pjotr Ippolitovics ma este azt bizonygatta annak a másik, ragyás képű lakónak, hogy a múlt században az angol parlament jogászbizottságot jelölt ki azzal a megbízással, vizsgálják meg Krisztus pörét a főpap meg Pilátus előtt, hogy megtudják, miképp történnék ez manapság a mi törvényeink szerint, s az egész ügyet ünnepélyesen lefolytatták annak rendje és módja szerint, ügyésszel, védőügyvéddel és a többi... és a végén az esküdtek kénytelenek voltak elmarasztaló ítéletet hozni... Bámulatos egy ügy! Az a szamár lakó vitatkozni kezdett, dühbe gurult, összeveszett Pjotr Ippolitoviccsal és kijelentette, hogy még holnap elköltözik... Az asszony sírva fakadt, mert elveszíti a jövedelmet... Mais passons.[43] Az efféle kocsmákban néha

[42] Komikus, de ezt fogjuk tenni.

[43] De hagyjuk.

fülemülét is tartanak. Ismered a régi moszkvai adomát Pjotr Ippolitovics modorában? Egy moszkvai kocsmában fülemüle csattog, belép egy kalmár, „óhajom parancs: »Mit kóstál ez a fülemüle?«" - „Száz rubel." - „Süssék meg, adják fel!" Megsütötték, feltálalták. „Szelj le belőle tíz kopejka árát!" Egyszer elmondtam Pjotr Ippolitovicsnak, de nem hitte el, sőt bosszankodott rajta...

Sokat beszélt. Ezeket a részleteket csak példaképpen hozom fel. Minduntalan szavamba vágott, mihelyt kinyitottam a számat, hogy belefogjak elbeszélésembe, s olyankor mindig oda nem illő badarságokat fecsegett; izgatottan, élénken társalgott, mindenen nevetett, még kuncogott is, pedig sosem szokott. Egy hajtásra megivott egy pohár teát, s másikat töltött. Ma már megértem: úgy viselkedett, mint aki várva várt, érdekes, kedves levelet kapott, most maga elé teszi az asztalra, és hosszú ideig nem bontja fel, hanem csak ide-oda forgatja kezében, nézegeti a pecsétet, a borítékot, átmegy rendezkedni a másik szobába - egyszóval minél tovább halogatja az izgalmas percet, tudván, hogy most már semmiképp sem maradhat el; s mindezt csak azért, hogy még teljesebb legyen az élvezet.

Természetesen mindent elmondtam neki, a kezdet kezdetétől fogva; talán egy óra hosszat beszéltem. Nem is lehetett másképp; hisz már az előbb annyira kívántam, hogy beszélhessek. Legelső találkozásunkkal kezdtem, a herceg szobájában, aznap délelőtt, amikor ő Moszkvából érkezett; azután rendre mindent előadtam. Nem hagytam ki semmit, nem is hagyhattam volna: Verszilov maga vezetett rá, mindent kitalált, előre megmondott. Néha úgy éreztem, csoda vagy varázslat van a dologban: úgy tetszett, Verszilov mindig ott ült vagy állt az ajtó mögött, valahányszor találkoztunk az utolsó két hónap folyamán: előre tudta minden mozdulatomat, minden érzésemet. Kimondhatatlan gyönyörűséget szerzett ez a gyónás, mert olyan szívélyes lágyságot, olyan mélységes lélektani finomságot tapasztaltam benne, s olyan bámulatos volt az a képessége, hogy félszóból kitalálta minden gondolatomat. Odaadón hallgatott, mint egy nő. És ami a fő: úgy intézte, hogy egy cseppet sem kellett szégyenkeznem; néha hirtelen megállított valami részletnél, néha szavamba vágott és idegesen hajtogatta: „Ne feledkezz meg az apróságokról, ez a legfontosabb: sose feledkezz meg a jelentéktelennek látszó apróságokról, minél csekélyebb egy vonás, annál fontosabb." Többször is félbeszakított efféle intelmekkel. Persze magas lóról kezdtem, mármint Katyerina Nyikolajevnával szemben magas lóról, de hamarosan rátértem az igazság útjára, őszintén megvallottam, hogy szerettem volna megcsókolni a lába nyomát a padlón. A legszebb, a legnagyszerűbb az volt, hogy Verszilov tökéletesen megértette, hogy valaki „retteghet egy írástól" és ugyanakkor olyan tiszta, makulátlan lény lehet, mint amilyennek ő ma előttem megmutatkozott. Tökéletesen megértette a „diák" szót is. De amikor már a vége felé jártam, észrevettem, hogy jóságos mosolya alól néha-néha türelmetlenség villan felém a szeméből, több is türelmetlenségnél, szórakozottság és ingerültség. Amikor a levélhez értem, gondolkodóba estem: „Mondjam meg neki a való igazat, vagy ne mondjam meg?" - és a végén nem mondtam meg, minden lelkesedésem ellenére sem. Ezt azért is jegyzem fel, hogy világéletemben emlékezzem reá. Éppúgy tüntettem fel előtte is a dolgot, mint Katyerina Nyikolajevna előtt, vagyis Kraftot kevertem bele. Verszilov szeme kigyúlt. Homlokába különös redő vésődött, komor, sötét redő.

- Világosan emlékszel rá, kedvesem, hogy Kraft valóban elégette azt a levelet a gyertya lángjánál? Nem tévedsz?

- Nem tévedek - ismételtem.

- A dolog úgy áll, hogy ez az írás életbevágóan fontos a számára, és ha történetesen a te kezedben volna, akár ma hatalmadban lenne... - De hogy mi lenne a „hatalmamban", nem mondta ki. - Mondd, nincs most a kezedben ez az irat?

Lelkem mélyéig megremegtem, de kifelé nem. Kifelé nem árultam el magam, meg sem rebbentem; de kérdése valósággal hihetetlennek tetszett.

- Hogy lenne a kezemben? Most a kezemben? Mikor Kraft még akkor elégette!

- És ez igaz? - kérdezte s rám szegezte lángoló, merő pillantását; emlékezetes pillantás volt. Mosolygott ugyan, de jóságos, szinte nőiesen lágy kifejezése hirtelen eltűnt arcáról. Valami meghatározhatatlan rosszkedv fészkelte be magát kettőnk közé; szemlátomást egyre kevésbé figyelt rám. Ha akkor jobban uralkodik magán, ha úgy uralkodik magán, mint addig a pillanatig, akkor nem tette volna fel ezt a kérdést a levélről; hogy mégis feltette, azt bizonyítja, hogy ő is önkívületben volt valamennyire. Ezt egyébként csak most mondom; akkor nem vettem mindjárt észre a változást, amely magatartásában végbement: még mindig repültem, a lelkem még mindig muzsikált. Elbeszélésemnek azonban végére értem: várakozón néztem rá.

- Bámulatos - szólalt meg hirtelen, amikor már mindent elmondottam a legutolsó részletig -, fölöttébb meglepő, édesem: azt mondod, háromtól négyig voltál ott, és Tatyána Pavlovna nem volt otthon?

- Pontosan háromtól fél ötig.

- Nos képzeld: pontosan fél négykor felmentem Tatyána Pavlovnához, egy perccel sem előbb, sem később, és ő a konyhában fogadott; hiszen majdnem mindig a hátsó ajtón át megyek be hozzá.

- Hogyan, a konyhában fogadta? - kiáltottam fel, s megtántorodtam ámulatomban.

- Igen, és azt mondta, nem vezethet be a lakásba; egy-két percig maradtam csak nála, hiszen csak azért mentem fél hozzá, hogy meghívjam ebédre.

- Talán éppen akkor érkezett haza?

- Nem tudom; különben nem... nem hiszem. Pongyolában volt. Ez pontosan fél négykor történt.

- És... és nem mondta, hogy ott vagyok?

- Nem, egy szóval sem említette, hogy ott vagy... Hiszen akkor tudtam volna, és nem kérdeztelek volna.

- Nézze, ez nagyon fontos...

- Fontos lehet... aszerint, hogy honnan nézzük. Nini, elsápadtál, kedvesem; de mondd, miért olyan fontos ez az egész?

- Elbolondítottak, mint egy kisgyereket!

- Nem, csak „féltek a lobbanékonyságodtól", ahogyan ő maga kifejezte... nos, a biztonság kedvéért otthon tartotta Tatyána Pavlovnát.

- Istenem, micsoda ármány! Látja, mindezt egy harmadik személy füle hallatára mondatta el velem, Tatyána Pavlovna füle hallatára, mert hiszen nyilván mindent hallott, amit itt most magának elmondtam! Szörnyű, szörnyű még elképzelni is!

- *C'est selon, mon cher*.[44] Emlékezz csak, az imént te magad mondtad, hogy a nőket nagyvonalúan kell megítélni, felkiáltottál: „Éljen a nagyvonalúság!"

[44] Aszerint, amint, kedvesem.

- Ha Othello volnék, és maga Jágó, akkor sem végezhette volna ügyesebben... egyébként, kacagok! Szó sem lehet Othellóról, mert szó sincs afféle kapcsolatról. Miért ne kacagnék! Hadd kacagjak! Mégis hiszek abban, ami mérhetetlenül magasabb nálam, nem veszítem el ideálomat! Ha csak tréfált, akkor is megbocsátok. Hadd tréfáljon egy nyomorult kamasszal! Hiszen nem képzeltem magam isten tudja, milyen nagy legénynek, a diák... a diák pedig mégiscsak élt és él, mindennek ellenére, ott él a lelkében, a szívében, él és élni fog! Elég! Mondja, mit gondol: menjek el hozzá most mindjárt, hogy megtudjam az igazat vagy sem?

Azt mondtam: „kacagok”, de a szemem könnybe lábadt.

- Menj el hozzá, édes barátom, ha úgy tartja kedved.

- Úgy érzem, bemocskolódott a lelkem, hogy mindezt elmondtam. Ne haragudjék, galambocskám, de nőről, ismétlem: nőről sosem szabad harmadik személlyel beszélni, a bizalmas sem érti meg. Az angyal sem érti meg. Ha becsülöd a nőt, ne válassz bizalmast, ha becsülöd önmagadat, ne válassz bizalmast! Most elvesztettem az önbecsülésemet. A viszontlátásra; sose bocsátom meg magamnak...

- Elég, kedvesem; túlzol. Hiszen magad mondod, hogy „nem volt köztetek semmi”.

Kimentünk a csatorna partjára, és búcsúzni kezdtünk.

- Hát sosem csókolsz meg szívélyesen, gyerek módjára, mint fiú az apját? - kérdezte és hangja furcsán elcsuklott. Forrón megcsókoltam.

- Kedvesem... légy mindig olyan tiszta lelkű, mint amilyen vagy.

Addig sohasem csókoltam meg, sosem képzeltem volna, hogy ő maga kívánja.

Hatodik fejezet

1

„Igenis, elmegyek hozzá! - határoztam, és siettem haza. - Máris megyek! Valószínűleg egyedül találom otthon, egyedül vagy kettesben bárkivel... mindegy: kihívathatom. Bizonyosan fogad; meglepődik, de fogad. Ha nem fogad, erősködöm, hogy fogadjon, beüzenem, hogy életbevágóan fontos. Azt hiszi majd, hogy a levélről van szó, és fogad. Akkor mindent megtudok Tatyánáról. És aztán... és aztán? Ha tévedtem, jóváteszem, ha igazam volt, és ő a bűnös, akkor... akkor vége köztünk mindennek! Mindenképpen vége mindennek! Mit veszíthetek? Semmit sem veszíthetek. Megyek, indulok!”

Sosem felejtem el, s amíg élek, büszke leszek rá: *mégsem* mentem! Senki sem tudja, ő sem, úgy hal meg, hogy nem tudja, de elég, ha én tudom, elég, hogy abban a válságos percben képes voltam ilyen nemes fellobbanásra! „Ez kísértés, és én elhárítom magamtól - döntöttem végül, mire alaposan meghánytam-vetettem a dolgot. - Rám ijesztettek egy ténnyel, de én nem hittem el, nem vesztettem el a tisztaságába vetett hitemet. Minek menjek el hozzá, mit kérdezzek? Miért kellett volna neki úgy bíznia énbennem, ahogy én bíztam benne, mért hitt volna a »tisztaságom«-ban, mért ne félt volna a »lobbanékonyságomtól«, mért ne biztosította volna Tatyána segítségét? Még semmivel sem érdemeltem ki bizalmát. Ám ne tudja meg soha, hogy megérdemlem, hogy nem engedek a »kísértésnek«, hogy nem hiszem el a gonosz rágalmakat; elég, ha én tudom, és becsülöm magam érte. Becsülöm saját érzéseimet. Igaz, igaz, rávett, hogy Tatyána füle hallatára színt valljak, beengedte közénk Tatyánát, tudta, hogy Tatyána ott ül és mindent hall (mert lehetetlen nem hallania), tudta, hogy kinevet - szörnyű, szörnyű. De... de... ha elkerülhetetlennek bizonyult? Mit tehetett volna adott helyzetében, hogyan hibáztathatnám érte? Hiszen én is hazudtam neki Kraftról, hiszen én is becsaptam, mert elkerülhetetlennek bizonyult, és én akaratlanul, ártatlanul hazudtam neki! Istenem! - kiáltottam fel gyötrelmesen pirulva. - Hiszen én is, én is hasonlóképp cselekedtem: ugyancsak pellengérre állítottam őt Tatyána előtt, és a tetejébe még mindent elmondtam Verszilovnak! Különben - mit képzelődöm? Ez egészen más. Voltaképpen csak a levélről volt szó, Verszilovval csak a levélről beszéltem, hiszen egyéb közölnivalóm nem is volt és nem is lehetett. Hiszen magam figyelmeztettem erre, többször is kijelentettem, hogy »nem lehetett«! Verszilov megértő. Hm... De mennyire gyűlöli még most is ezt az asszonyt! Miféle dráma játszódhatott le kettejük között? És mi volt a rugója? A hiúság, természetesen! *Verszilov nem képes más érzésre, mint a féktelen hiúságra!*”

Igen, ez a gondolat akkor hirtelen testet öltött bennem, de jóformán föl sem figyeltem rá. Ezek a gondolatok suhantak akkor át agyamon, egyik a másik után, és állítom, hogy őszinte voltam magamhoz: nem ravaszkodtam, nem ámítottam magamat, és ha valamit nem láttam világosan abban a percben, csak elmebeli képességeim fogyatékossága volt az oka, nem jezsuita képmutatás.

Izgatottan, s - magam sem tudom, miért - féktelenül jókedvűen tértem haza, noha sok minden gomolygott bennem. De nem mertem érzéseim elemzésébe bocsátkozni, mindenképpen igyekeztem elszórakozni. Bementem háziasszonyomhoz: csakugyan szörnyű jelenet játszódott le közte és férje közt. Súlyosan tüdőbajos asszony volt, természettől talán jóságos, de mint minden mellbeteg, rendkívül szeszélyes. Mindjárt megpróbáltam összebékíteni a házaspárt, bekopogtam a másik lakóhoz, Cservjakovhoz, egy ragyás képű, durva lelkű és szerfölött hiú banktisztviselőhöz, akit ki nem állhattam ugyan, de békességben éltem vele, mert komiszsá-

gomban gyakran arra vetemedtem, hogy vele együtt csúfoltam Pjotr Ippolitovicsot. Sikerült rábeszélnem, hogy ne költözzék el, annál is inkább, mert voltaképp nem is szándékozott igazából elköltözni. Végül is teljesen megnyugtattam a háziasszonyt, és ráadásul még a párnát is tökéletesen eligazgattam a feje alatt. „Pjotr Ippolitovics bezzeg sosem tudja ilyen jól eligazítani!" - kiáltott fel kárörvendőn. Aztán kimentem a konyhába, soká veszkölődtem a mustártapaszaival és saját kezűleg készítettem neki két remek mustártapaszt. Szegény Pjotr Ippolitovics csak nézett, irigyelt, de nem engedtem hozzányúlni, s az asszony a szó szoros értelmében hálakönnyekkel jutalmazta fáradozásaimat. De emlékszem, egyszer csak megelégeltem az egészet, s rádöbbentem, hogy egy általában nem a szívjóság visz rá, hogy a beteget ápoljam, hanem valami egészen más, ördög tudja, hogy mi.

Idegesen vártam Matvejt: elhatároztam, hogy aznap este utoljára teszem próbára szerencsémet és... és a szerencsétől eltekintve rettenetesen kívántam a játékot; másképp elviselhetetlennek éreztem volna helyzetemet. Ha nincs hová mennem, a végén talán mégsem állom meg, és elmegyek hozzá.

Matvejnek nemsokára meg kellett érkeznie, de egyszer csak nyílt az ajtó, és váratlan vendég lépett be: Darja Onyiszimovna. Meglepetten, bosszúsan húztam el arcomat. Tudta címemet, mert egyszer már járt nálam a mama megbízásából. Hellyel kínáltam, és kérdőn néztem rá. Nem szólt, farkasszemet nézett velem, és kényszeredetten mosolygott.

Eszembe jutott valami és megkérdeztem:

- Csak nem Liza küldte?

- Nem, csak úgy jöttem.

Megmondtam, hogy mindjárt elmegyek; Darja Onyiszimovna megint azt válaszolta, hogy „csak úgy" jött, és ő is mindjárt elmegy. Megsajnáltam. Megjegyzem, hogy valamennyien, főként a mama meg Tatyána Pavlovna, nagy részvéttel igyekeztek segíteni rajta, de miután Sztolbejevánál elszállásolták, lassacskán megfeledkeztek róla, kivéve talán Lizát, aki gyakran látogatta. Ennek oka, azt hiszem, magában Darja Onyiszimovnában rejlett, mert minden megalázkodása, hízelgő mosolya ellenére megvolt benne az a képesség, hogy a háttérbe húzódjék és eltávolodjék az emberektől. Én utáltam mosolygását, képmutató arcát, egyszer az is eszembe jutott, hogy bezzeg nem soká gyászolta szegény kis Olját. Ezúttal mégis megesett rajta a szívem.

És akkor egyszer csak előrehajolt, egy szót sem szólt, lehorgasztotta a fejét, két karját fölemelte, átfonta a derekamat, arcát pedig térdemhez szorította. Elkapta a kezemet, előbb azt hittem, meg akarja csókolni, de szemére tette, és forró könnyei ömlöttek reá. Testét rázta a zokogás, de hangtalanul sírt.

Elszorult a szívem, bár valamiképp bosszankodtam is. De az asszony teljes bizalommal ölelt meg, cseppet sem félt, hogy megharagszom, holott egy pillanattal azelőtt még olyan félénken, alázatosan mosolygott rám. Kérleltem, nyugodjék meg.

- Lelkem, galambom, nem tudom, hová legyek. Mihelyt sötétedik, nem bírom tovább; mihelyt leszáll az alkony, sehogy se bírom tovább elviselni, valami húz az utcára, a sötétségbe. Az álmodozás kerget. Mert olyan álmot álmodok, hogy ha kimegyek az utcára, hátha találkozom vele. Megyek, megyek, és szinte látom. Azazhogy mások mennek az utcán, és én hátulról követem, és egyre-egyre azt gondolom: vajon nem ő az? Tán csak nem az én Oljám? - gondolom. És addig-addig gondolom, amíg belebolondoluk, erre-arra taszigálnak, szinte rosszul vagyok. Úgy botorkálok, mint a részeg, némelyek rámszólnak, szitkozódnak. Már csak magamat emésztem, nem járok senkihez. És akárhová megyek, csak annál rosszabb. Most

elmentem itt a háza előtt, gondolom: „Ej, felmegyek hozzá, ő megértőbb mint a többiek, és akkor is jelen volt.” Ne haragudjék rám, tudom, hogy mindenkinek csak terhére vagyok, megyek is már...

Felugrott, sietve cihelődött. Matvej épp megérkezett, beültettem magam mellé a szánba Darja Onyiszimovnát és útközben hazavittem, Sztolbejeva lakására.

2

Az utóbbi időben Zerscsikovhoz jártam rulettezni. Azelőtt két vagy három másik házat látogattam, mindenhová a herceggel mentem, ő „vezetett be” azokra a helyekre. Az egyik játékbarlangban hazárdjáték folyt, nagyban játszottak, de nem szerettem odajárni: láttam, hogy csak nagypénzűeknek való hely, meg aztán igen sok pimasz fráter járt oda meg afféle társaságbeli aranyifjú. A hercegnek épp ez tetszett; játszani is szeretett, de még inkább szeretett komázni ezekkel a mihasznákkal. Észrevettem, hogy amikor odamentünk, velem együtt lépett ugyan be, de az est folyamán valamiképp eltávolodott tőlem és a „magaszőrűek” közül senkivel sem ismertetett össze. Én ellenben vadember módjára viselkedtem, annyira, hogy ezzel néha fölhívtam magamra a figyelmet. A játékasztalnál néha még szóba is elegyedtem ezzel-amazzal; egyszer azonban másnap - ugyanott, a játékteremben - megpróbáltam köszönni egy úrfinak, akivel előző este egymás mellett ülve nemcsak beszélgettünk, hanem jót nevettünk együtt, sőt még két kártyát is húztam neki - és egyáltalán nem ismert meg. Azaz-hogy még rosszabb: megjátszott csodálkozással bámult rám, és mosolyogva elment mellettem. Egy szó mint száz, hamarosan hűtlen lettem ahhoz a helyhez és máshová jártam szenvedélyesen - egy lebujba, másnak nem nevezhetem. Kicsiny, nyomorúságos játékbarlang volt, egy kitartott nő tartotta fenn, noha ő maga sosem jelent meg a játékszobában. Roppantul fesztelen volt a hang, s noha katonatisztek, gazdag kalmárok is jártak oda, minden eléggé mocskos volt, ami egyébként sokaknak tetszett. Ott viszonylag gyakran mosolygott rám a szerencse. De hamarosan ahhoz is hűtlen lettem egy fertelmes jelenet után, amely a játék hevében tört ki, és azzal végződött, hogy két játékos összeverekedett. Attól fogva Zerscsikovhoz jártam; oda is a herceg vezetett be. Zerscsikov nyugalmazott törzskapitány volt, estéin tűrhető, katonás, tárgyilagos tónus uralkodott, kényesen, ingerülten vigyáztak a becsület formáira, tréfacsinálókat meg duhaj fickókat nem tűrtek meg az asztal körül. Ami azt illeti, a bank nagyon is komoly volt, cseppet sem tréfás. Baccarat-t és rulettet játszottak. Addig az estéig, november tizenötödikéig mindössze kétszer jártam ott, Zerscsikov már tudta, ki vagyok, de ismerőseim még nem voltak. Aznap este történetesen a herceg is csak éjféltájt jelent meg Darzannal, abból a nagyvilági csirkefogók kaszinójából jöttek át, amelybe én már nem jártam; így hát aznap idegenként vegyültem el a tömegben.

Ha lenne olvasóm, s ha elolvasná, amit eddig írtam kalandjaimról, kétségtelenül nem kellene magyaráznom, hogy semmiképp sem vagyok alkalmas semmiféle társaséletre. Sehogy sem tudom, hogyan kell társaságban viselkedni. Ha belépek valahová, ahol sokan vannak, mindig úgy érzem, hogy a sok pillantás delejez, és a delejezés hatására görbülök, fizikailag meggörbülök. Így van ez még színházban s afféle helyeken is, hát még magántársaságban. A rulettszobákban, kártyabarlangokban sem szereztem semmiféle fellépést: hol gunnyasztok és korholom magam túlságos szelídségemért és udvariasságomért, hol meg hirtelen felpattanok, és szörnyű gorombaságot követek el. Közben figyelem, hogy hozzám képest senkiházi fickóknak is milyen bámulatosan jó fellépésük van - és ez még jobban felbőszít, úgyhogy egyre jobban elvesztem a hidegvéremet. Kimondom kereken, nemcsak most, hanem már akkor is undorodtam, gyötrelmesen undorodtam ettől a társaságtól, de még magától a

nyereségtől is, hogy mindent megvalljak. Igen, gyötrődtem. Igaz, rendkívüli élvezetben is volt részem, de az élvezethez gyötrődésen át vezetett az út; szörnyen mocskosnak éreztem mindezt - az embereket, a játékot, és főként magamat is, velük együtt. „Mihelyt visszanyerem, amit vesztettem, abbahagyom az egészet!" - fogadkoztam minden alkalommal, valahányszor egy-egy átjátszott éjszaka után hajnalban álomra hajtottam fejemet szobámban. Megint ez a nyereség: ne felejtsük el, hogy én egyáltalában nem szerettem a pénzt. Azazhogy nem akarom itt azt az efféle magyarázkodásokban unos-untig hajtogatott ostoba közhelyet ismételni, hogy a játékért magáért játszottam, mármint a kockázatért, a vakmerőségért, az élvezetért és nem a nyereségért. Nem, nekem átkozottul kellett a pénz, s noha ez nem az én utam, nem az én eszmém volt, így vagy úgy, mégiscsak rászántam magam, hogy kísérletképpen ezt az utat is megpróbáljam. Itt aztán mindig megzavart egy nagy erővel rám törő gondolat: „Bebizonyítottad már, hogy az emberből feltétlenül milliomos lehet, feltéve, ha elég erős jellem, már több ízben próbára, is tetted akaraterődet, nos, mutasd meg itt is az erődet: csak nem hiszed, hogy a ruletthez erősebb jellem kell, mint az eszmédhez?" Ezt hajtogattam magamban. S mivel ma is kitartok a meggyőződés mellett, hogy a hazárdjátékban a teljes higgadt nyugalom, amely megóvja a gondolkodás és számítás csalhatatlan élességét, feltétlenül, minden körülmények között legyőzi a vak véletlent, és végül is nyer - mi sem természetesebb, mint hogy egyre jobban felmérgesedtem, látván, hogy nem őrzöm meg hidegvéremet, és pillanatonként elvetem a sulykot, mint holmi éretlen taknyos. „Én, aki kibírtam az éhezést, most nem állom a sarat ilyen ostobaságokban!" - ez bőszített fel. Amellett az a tudat, hogy bármily nevetségesnek, megalázottnak látszom is, kincset érő erő lakozik bennem, amely egy napon majd rákényszeríti őket, valamennyiüket, hogy megváltoztassák rólam a véleményüket - ez a gyermekkori megaláztatásaimtól fogva bennem érlelődő tudat volt akkoriban egyetlen erőforrásom, fényem és méltóságom, fegyverem és vigasztalásom, enélkül talán már gyermekkoromban megöltem volna magam. Hogyne mérgelődtem volna hát magamon, látván, hogy milyen szánalmas lénnyé nyomorodom a játékasztal mellett! Ezért nem tudtam abbahagyni a játékot: ma már világosan látom. Ezen a főserelmen kívül kicsinyes hiúságom is szenvedett: ha vesztettem, ez megalázott a herceg előtt, Verszilov előtt, noha ő szóra sem méltatta az egészet, mindenki előtt - még Tatyána előtt is, legalább én úgy láttam, éreztem. Végül tartozom még egy vallomással: már akkor megrontott a könnyű élet, már nehezen mondtam le az étteremben elfogyasztott hétfogásos ebédről, Matvejről, az angol üzletről, fodrászom véleményéről, egyszóval erről az egész firlifáncról. Már akkor is sejtettem valami effélét, de elhessegettem magamtól a gondolatot; most, amikor leírom, pirulok.

3

Egyedül érkeztem tehát Zerscsikovhoz, és idegen társaságot találván nála, eleinte az asztal sarkához ültem, kicsibe játszottam, és úgy kuporogtam ott vagy két óra hosszat, meg se moccantam. Ez a két óra roppantul zűrzavaros volt, se hús, se hal. Bámulatos sanszokat mulasztottam, s igyekeztem lehetőleg nem mérgelődni, hanem hidegvérrel, biztonsággal legyőzni a szerencse forgandóságát. Azzal végződött, hogy e két óra leforgása alatt nem nyertem és nem vesztettem: háromszáz rubelemből elvesztettem talán tízet-tizenötöt. Ez a silány eredmény felbőszített, s amellett még fertelmesen utálatos eset is történt. Jól tudom, hogy az ilyen játékbarlangokban néha tolvaj is akad, mármint a játékosok, mégpedig a hírhedt játékosok között - nem az utcáról besurranó tolvaj. Szentül hiszem például, hogy Aferdov, a hírhedt játékos tolvaj; ma is rázza a rongyot városszerte, a minap találkoztam vele saját pónifogatán, de tudom róla, hogy tolvaj, tőlem is lopott. Erről majd a maga helyén szólok; aznap este csak az előjáték zajlott le. Mondom, két óra hosszat az asztal sarkán gunnyasz-

tottam, balra tőlem pedig egy hitvány kis piperkőc ült, feltevésem szerint zsidó; egyébként néha a neve itt-ott szerepel, írogat, sőt művei nyomtatásban is megjelennek. Az utolsó percben hogy, hogy nem, nyertem húsz rubelt. Két piros hasú bankó feküdt előttem, hát egyszer csak látom, az a fickó kinyújtja a kezét, és nagy lelki nyugalommal magához húzza az egyik bankómat. Rá akartam szólni, de egyszer csak pimasz tekintettel, hangját föl sem emelve kijelenti, hogy ez az ő nyeresége, épp most tett és nyert; nem is volt hajlandó folytatni a vitát, hanem elfordult. Történetesen épp abban a pillanatban roppantul ügyefogyott lelkiállapotban voltam: nagy tervet forgattam elmémben, ezért ügyet sem vetettem rá tovább, hanem felálltam, és elmentem az asztaltól, nem akartam vele vitába szállni, és neki ajándékoztam a pirosat. Nehéz is lett volna tovább perlekednem az orcátlan kis tolvajjal, mert máris elszalasztottam az időt, a játék folyt tovább. Nos, itt követtem el a végzetes hibát, amely a következményekben éreztette hatását: két-három játékos a közelünkben észrevette összetűzésünket, s látván, hogy olyan könnyen meghátráltam, valószínűleg engem hitt tolvajnak. Pontosan éjfél volt; átmentem a másik szobába, töprengtem, új tervemen törtem a fejem, aztán visszatértem, és százasaimat beváltottam félimperiálokra.[45] Negyven és egynéhány darabot kaptam. Tíz részre osztottam őket, és elhatároztam, hogy tízszer egymásután teszek a *Zéro*-ra, mindannyiszor négy félimperiált. „Ha nyerek, szerencsém volt, ha elvesztem, annál jobb: soha többé nem játszom.” Megjegyzem, hogy a két óra alatt, míg ott ültem a *Zéró* egyetlenegyszer sem jött ki, úgyhogy a végén már senki sem tett a Zéro-ra.

Állva tettem, szótlanul, komoran, fogcsikorgatva. A harmadik tétnél Zerscsikov fennhangon bemondta a *Zéro*-t, mely addig egész este nem jött ki. Száznegyven félimperiált számláltak le elém aranyban.

Még hét tétem maradt, folytattam a játékot, forgott, táncolt szemem előtt a világ.

- Jöjjön át ide! - kiáltottam az egész asztalon keresztül egy ősz bajszú, veres képű, frakkos öreg játékosnak, aki azelőtt mellettem ült, már órák óta lankadatlan türelemmel tette föl egyik kis tétet a másik után és állandóan vesztett. - Jöjjön ide! Itt a szerencse!

- Nekem mondja? - szólt át a bajszos az asztal túlsó végéről meglepetten, szinte fenyegetőn.

- Magának hát! Ott végképp leég!

- Mi köze hozzá, ne zavarjon!

De már nem bírtam magammal. Velem átellenben, az asztal túlsó oldalán idős katonatiszt ült. Megnézte tétemet, és halkan odaszólt szomszédjának:

- Érdekes: *Zéro*. Nem, *Zéro*-ra nem merek tenni.

- Merjen csak bátran, ezredes! - kurjantottam neki, s kiraktam az újabb tétet.

- Hagyjon kérem engem is békén a tanácsaival! - förmedt rám. - Ne tessék már úgy hangoskodni.

- Pedig jó tanácsot adok, ha akarja, fogadjunk, hogy megint a *Zéro* jön ki, fogadjunk tíz aranyba, kiteszem ide, nos, állja a fogadást? - És kitettem tíz félimperiált az asztalra.

- Fogadjunk tíz aranyba? Nem bánom - válaszolta ridegen, határozottan. - Fogadok magával, hogy nem jön ki a *Zéro*.

- Tíz Louis d’or, ezredes!

- Miféle tíz luidor?

---

[45] Tíz rubeles arany.

- Tíz félimperiál, ezredes, költői irályban Louis d'or.

- Akkor legyen szíves, és mondja úgy, hogy félimperiál, és ne csúfolódjék.

Természetesen nem is reméltem, hogy megnyerem a fogadást: harminchat volt az esély egy ellen, hogy a *Zéro* nem jön ki. Egyrészt hencegésből ajánlottam fel a fogadást, másrészt azért, mert mindenáron fel akartam hívni magamra a figyelmet. Nagyon is világosan láttam, hogy engem ott senki sem szeret, és ezt különös élvezettel éreztetik is velem. Forgott a rulett - képzeljék el az általános meglepetést, amikor másodszor is kijött a *Zéro*! A játékosok összevissza kiabáltak. A nyerés dicsősége végképp elkábított. Ismét leszámláltak elém száznegyven félimperiált. Zerscsikov megkérdezte, nem akarom-e egy részét bankjegyekben, de csak elbődültem válaszul, mert a szó szoros értelmében nem tudtam már nyugodtan és értelmesen kifejezni magam. Szédültem, rogyadozott a térdem. Úgy éreztem, most még valami óriásit kell kockáztatnom; szerettem volna valami tébolyító vállalkozásba fogni, újabb fogadást ajánlani, néhány ezer rubelt leszámlálni valakinek. Gépiesen söpörtem össze kezemmel a nagy halom bankót, aranyat, nem tudtam magam rászánni, hogy megszámoljam. Egyszer csak észrevettem, hogy a herceg és Darzan áll mögöttem; akkor jöttek át nagyvilági játékbarlangjukból és, mint utóbb megtudtam, utolsó garasukat is elvesztették.

- Á, Darzan! - szóltam oda neki. - Itt a szerencse! Tegyen a *Zéro*-ra!

- Leégtem, nincs pénzem - válaszolta kurtán; a herceg pedig éppenséggel úgy tett, mintha nem venne észre, és nem ismerne meg.

- Tessék, itt a pénz - kiáltottam az előttem fekvő arany halomra mutatva. - Mennyi kell?

- Vigye el az ördög! - kiáltott fel Darzan, s arca lángba borult. - Nem kértem magától semmit!

- Hívják - szólt Zerscsikov, és megrántotta a kabátom ujját.

Az ezredes szólított már többször is, már-már szitkozódva - az, aki elvesztette a tízaranyas fogadást.

- Tessék átvenni! - förmedt rám, arca lilásvörös volt a dühtől. - Nem vagyok köteles itt álldogálni a háta mögött; aztán a végén még azt mondja, hogy nem kapta meg. Tessék megszámolni!

- Elhiszem számolatlanul is, ezredes, de kérem, ne kiabáljon, ne mérgeskedjék annyira! - És hozzásöpörtem aranyait a többihez.

- Tisztelt uram, nagyon kérem, boruljon másnak a nyakába, ha olyan boldog, de ne az enyémbe - rivallt rám az ezredes. - Nem őriztünk együtt kecskét, uram!

- Mért engednek ide ilyen alakokat... ki ez az ifjonc? - hangzott fel innen-onnan.

De én nem is hallottam, vaktában tettem - már nem a *Zéro*-ra. Egész paksaméta szivárvány színű bankót tettem az első tizennyolcra.

- Gyerünk innét, Darzan - szólalt meg hátam mögött a herceg.

- Hazamennek? - fordultam feléjük. - Várjanak meg, elmegyünk együtt, elég volt!

Tétem nyert; nagy összeg volt a nyereség.

- Elég volt! - lelkendeztem, és reszkető kézzel kezdtem összesöpörni és számolatlanul zsebembe szórni az aranyakat, ügyetlen ujjakkal gyűrtem-hajtogattam a bankókat, amelyeket mind egyszerre akartam oldalzsebembe gyömöszölni. Egyszer csak Aferdov puffadt, gyűrűs keze nehezedett három darab szivárványos bankómra (most jobb oldalamon ült, és ugyancsak nagyban játszott). Eltakarta őket tenyerével:

- Bocsánat, ez nem az öné - pattogta szigorúan, noha nem valami hangosan.

Nos, ez volt az az előjáték, amelynek néhány nappal később olyan súlyos következményei támadtak. Ma már becsületemre állítom, hogy az a három százrubeles az enyém volt, de akkor balsorsom úgy akarta, hogy hiába tudtam, hogy az enyém, mégis maradt bennem egy tizedrésznyi kételkedés; becsületes embernek ennyi is elég; márpedig én becsületes vagyok. S ami a fő: akkor még nem tudtam biztosan, hogy Aferdov tolvaj, még a nevét sem tudtam, s így az első pillanatban csakugyan azt hihettem, hogy tévedtem, és az a három százas bankó nem tartozik azokhoz, amelyeket épp akkor elibém számláltak. Hiszen egész idő alatt nem számoltam meg pénzhalmomat, csak összesöpörtem, Aferdov előtt is volt az asztalon pénz, s épp az enyém mellett, csakhogy szép rendben és megszámlálva. Végül: Aferdovot ismerték Zerscsikovnál, dúsgazdag ember hírében állt, mindenki tisztelettel bánt vele: s én mindezeknek hatása alatt - ismét nem tiltakoztam! Végzetes hiba! A legnagyobb disznóság, hogy magamonkívül voltam örömömben.

- Roppantul sajnálom, nem emlékszem rá pontosan, de erősen gyanítom, hogy az a pénz az enyém - szóltam felháborodástól remegő ajakkal. Szavaim nyomán zúgolódás támadt.

- Ahhoz, hogy valaki ilyet merjen állítani, *pontosan* kell emlékezni, ön pedig maga mondta, hogy *nem* tudja pontosan - válaszolta Aferdov tűrhetetlenül fölényesen.

- Ki az úr? Ki hallott ilyet? - hangzottak mindenfelől a méltatlankodó felkiáltások.

- Nem először próbálkozik; az imént is tengelyt akasztottak Rechberggel egy tízesért - szólalt meg nem messze tőlem egy gonoszkodó hang.

- Elég, elég! - kiáltottam fel. - Nem tiltakozom, tegye el a pénzt! Herceg... de hol a herceg? Hol van Darzan? Elmentek? Nem látták, uraim, merre indultak? - hebegtem, összekapkodtam a pénzemet, s néhány félimperiált, amelyet nem értem már rá zsebre vágni, markomban szorongatva, a herceg meg Darzan után vetettem magam.

Azt hiszem, az olvasó világosan látja, hogy nem kímélem magam, mindenestül felidézem azt a percet, teljes ocsmányságomban mutatkozom, hogy érthetővé tegyem, ami azután történt.

A herceg és Darzan már lementek a lépcsőn, hívó kiáltásaimra ügyet sem vetettek. Már utolértem őket, de egy pillanatra megálltam a portás előtt, és három félimperiált nyomtam a markába, ördög tudja, hogy miért; hüledezve nézett rám és még megköszönni is elfelejtette. Nem törődtem vele; ha Matvej ott van, bizonyosan egy marék aranyat adok neki, úgy emlékszem, valóban ez volt a szándékom, de mikor kiszaladtam a kapu elé, hirtelen eszembe jutott, hogy már hazaengedtem. Abban a pillanatban előállt a herceg fogata, s ő beült a szánba.

- Elkísérem, herceg, hazakísérem! - kurjantottam, megfogtam a kapcsos szántakarót, és visszahajtottam, hogy beüljek a herceg mellé; de Darzan megelőzött, beugrott, a kocsis kitépte kezemből a pokrócot, és gondosan betakargatta az urakat.

- Mi az ördög! - kiáltottam magamonkívül. Az egész jelenet úgy festett, mintha Darzannak hajtottam volna föl a takarót - mint holmi lakáj.

- Haza! - szólt oda a herceg kocsisának.

Elbődültem:

- Megállj! - és belekapaszkodtam a szánba, de a ló megindult, és én a hóba pottyantam. Úgy rémlett, a szánban ülők nagyot nevettek. Felugrottam, odaintettem az első utamba kerülő bérkocsist, és a herceghez siettem, pillanatonként nógatva gebémet.

4

A gebe, mintha bosszantásomra tenné, szörnyű lassan vonszolta magát, pedig egy teljes rubelt ígértem a kocsisnak. A kocsis ostorával csapkodta a lovat, egy rubel ára csapkodást bizonyosan rápazarolt. A szívem akadozott; beszélgetni kezdtem a kocsissal, de még a szavakat se tudtam kiejteni. Összevissza motyogtam. Ilyen állapotban rontottam be a herceghez. Épp akkor érkezett; hazavitte Darzant, és egyedül volt. Sápadtan, dühösen járkált fel-alá szobájában. Ismétlem: utolsó fillérjét is elvesztette. Szórakozottan, hitetlenkedve nézett rám:

- Már megint maga? - szólt elkomorulva.

- Igen, azért jöttem, hogy végezzünk, uram! - lihegtem. - Hogy mert úgy viselkedni velem, ahogy viselkedett?

Kérdőn nézett rám.

- Ha Darzannal akart hazamenni, megmondhatta volna, hogy Darzannal megy, de csak elindult és...

- Ahá persze, és maga a hóba pottyant, ugye? - És a szemem közé nevetett.

- Erre csak kihívás lehet a válasz, de előbb számoljunk el...

Reszkető kézzel előszedtem pénzemet, és kiraktam a pamlagra, a márványasztalra, egy nyitva heverő könyvre, halomszám, marékszám, csomószám; néhány arany a szőnyegre gurult.

- Ahá, tehát nyert? Mindjárt meglátni a modorán.

Még sosem beszélt velem ilyen pimaszul. Elsápadtam.

- Ez... nem is tudom, mennyi; meg kéne számolni. Körülbelül háromezerrel tartozom, ugye? Vagy mennyivel? Többel vagy kevesebbel?

- Nem szólítottam fel, hogy fizessen.

- Ne-em, én magam akarok fizetni, tudnia kell, hogy miért. Tudom, hogy ebben a csomóban ezer rubel van százasokban, tessék! - És remegő ujjakkal számolni kezdtem, de abbahagytam. - Mindegy, tudom, hogy ezer. Nos, ezt az ezret megtartom magamnak, a többi mind, itt ezek a halmok, ez mind a magáé az adósságom fejében; úgy gondolom, kétezer rubel vagy talán több is.

- És azt az ezret mégis megtartja? - vigyorgott a herceg.

- Mért, szüksége van rá? Akkor hát... úgy gondoltam... azt hittem, nem kívánja... de ha kell, hát tessék...

- Nem, nem kell. - Megvetően elfordult tőlem, és nagy léptekkel végigmérte a szobát. Egyszer csak újra felém fordult, s félelmetesen kihívó arccal meredt rám:

- Mi az ördög ütött magába, hogy mindenáron vissza akarja adni?

- Azért adom meg, hogy utána elégtételt követelhessek magától! - vágtam vissza üvöltve.

- Takarodjék a szemem elől az örökös frázisaival és handabandázásával! - rivallt rám hirtelen, s nagyot toppantott. Magánkívül volt dühében. - Már rég ki akartam rúgni mind a kettejüket, magát meg a drágalátos Verszilovját.

- Megőrült! - kiáltottam fel. S ez abban a percben nagyon is valószínűnek látszott.

- A halálba kergetnek a hangzatos frázisaikkal, örökké csak szó, szó és szó! A becsületről, példának okáért... Fúj! Már rég megelégeltem... örülök, örülök, hogy végre eljött a perc. Úgy

éreztem, kezem-lábam meg van kötve, és pirultam, hogy kénytelen vagyok magukkal érintkezni. De most már nem köt semmi, semmi, semmi, vegye tudomásul! A maga Verszilovja felbujtatott, hogy megrágalmazzam, megszégyenítsem Ahmakovát... Ezek után ne merjen nekem becsületről szavalni! Mert maguk mind a ketten becstelenek, igen, igen mind a ketten; és mondja, nem szégyellte elfogadni a pénzemet?

Szemem előtt elsötétült a világ.

- Úgy kértem magától, mint jó barátomtól - válaszoltam alig hallhatón. - Maga ajánlotta fel, és én hittem a barátságában...

- Én nem vagyok barátja! Adni adtam, de nem barátságból, hanem... maga is nagyon jól tudja, hogy miért.

- Verszilov terhére vettem kölcsön; ostobaság volt, persze, de én...

- Verszilov terhére nem vehetett fel kölcsönt az ő engedélye nélkül, és én nem adhattam magának az ő engedélye nélkül. A magaméból adtam, és maga ezt tudta; tudta és mégis elfogadta; én pedig tűrtem ezt a gyűlöletes komédiát a saját házamban!

- Mit tudtam? Miféle komédiát? Miért adott hát?

- *Pour vos beaux yeux, mon cousin!*[46] - És a szemem közé nevetett.

- Ördög és pokol! - ordítottam. - Fogja az egészet, tessék, itt ez az ezres is! Most kvittek vagyunk, és holnap...

És hozzávágtam a szivárványos bankóköteget, amelyet megélhetésemre szántam. A pénz a mellényéhez ütődött, és a földre esett. A herceg három óriási lépéssel előttem termett.

- Azt meri állítani - mondta acsarkodva, lassan, majdnem szótagolva -, hogy egész idő alatt, míg elfogadta a pénzemet, ebben a hónapban, nem tudta, hogy a húga tőlem állapotos?

- Mi? Hogyan? - nyögtem fel, és a térdem megroggyant, erőtlenül a pamlagra roskadtam. A herceg maga mondta utóbb, hogy a szó szoros értelmében fehér lettem, mint a fal. Elmém elborult. Emlékszem, szótlanul néztünk farkasszemet. Ijedelem suhant át arcán; lehajolt, vállon ragadott, támogatni igyekezett. Emlékszem, mosolygása arcára fagyott; meglepetés, hitetlenkedés vegyült belé. Semmiképp sem volt rá elkészülve, hogy szavai ilyen hatást váltanak ki, mert meg volt győződve bűnösségemről.

A végén elájultam, de csak egy percre; csakhamar felocsúdtam, talpra álltam, ránéztem, gondolkozni kezdtem - és az igazság egy csapással feltárult addig szendergő elmém előtt! Ha előbb megmondják és megkérdik: „Mit csinálna vele abban a pillanatban?" - valószínűleg azt felelem, hogy darabokra szaggatom. De egészen másképp történt, méghozzá akaratomon kívül; mind a két kezemet arcom elé csaptam, és keserves zokogásban törtem ki. Magától történt így! A fiatalemberből hirtelen kitört a kisgyermek. A kisgyermek tehát akkor még élt a lelkemben, legalább félig-meddig élt. A pamlagra roskadtam és zokogtam. „Liza, Liza! Szegény, szerencsétlen Liza!" A herceg most már teljességgel elhitt mindent.

- Istenem, milyen igazságtalan voltam! - kesergett bűnbánóan. - Ó, milyen rútságokat tételeztem fel magáról az átkozott gyanakvásommal... Bocsásson meg nekem, Arkagyij Makarovics!

Felugrottam, odaálltam elébe, mondani akartam valamit, de egy szót sem szóltam, kiszaladtam a szobából, a lakásból. Gyalog támolyogtam hazáig, ma sem tudom, hogyan. Ágyamra

---

[46] A szép szeméért, öcsém!

vetettem magam, arcomat a párnába temettem, gondolkozni próbáltam. De ilyen percekben az ember sosem gondolkozik összefüggőn, következetesen. Elmém, képzeletem mintegy eltépte kötőfékét, emlékszem, végül egészen más, távoleső dolgokon törtem a fejem. De hirtelen megint eszembe jutott, szívembe nyilallt a baj és a bánat, megint kezemet tördeltem és sóhajtoztam: „Liza, Liza!" - és megint könnyeztem. Nem tudom, mikor aludtam el, de mélyen, édesen aludtam.

Hetedik fejezet

1

Reggel nyolckor ébredtem, nyomban bezártam ajtómat, az ablakhoz ültem, és gondolkozni kezdtem. Így ültem ott tíz óráig. A szolgáló kétszer bekopogott, de nem engedtem be. Később, már tizenegy óra tájt, újra kopogtattak ajtómon; már megint ki akartam kiabálni, de ezúttal Liza volt. Vele együtt a szolgáló is bejött, kávét hozott, és nekiállt, hogy befűtsön a kályhába. Nem kergethettem ki Fjoklát, s egész idő alatt, míg berakosgatta a fát, és felszította a tüzet, csak fel-alá járkáltam nagy léptekkel kicsiny szobámban, nem kezdtem beszélgetni Lizával, sőt igyekeztem rá se nézni. Fjokla elmondhatatlanul lassan matatott, nyilván készakarva, mint minden cseléd ilyen esetben, amikor észreveszi, hogy az uraságokat jelenléte zavarja a beszélgetésben. Liza az ablakhoz ült, és engem figyelt.

- Kihűl a kávéd - szólt hirtelen.

Ránéztem: semmi zavar, teljes nyugalom, ajkán félmosoly.

- Ó, a nők! - szakadt fel belőlem akaratlanul, s vállat vontam. A szolgáló végre begyújtott, és hozzá akart látni a takarításhoz, de erélyesen kikergettem, és végre-valahára bezártam az ajtót.

- Mondd, miért zártad be megint az ajtót? - kérdezte Liza.

Odaálltam elébe:

- Nem hittem volna, Liza, hogy így becsapsz! - kiáltottam fel váratlanul; nem határoztam el előre, hogy így kezdem, de ezúttal nem került sor könnyekre, hanem elkeseredett düh hasított szívembe, pedig ezt magam sem vártam volna. Liza elpirult, nem válaszolt, csak merően nézett a szemem közé.

- Várj, Liza, várj, ó be ostoba voltam! De vajon ostoba voltam-e igazán? A jelek csak tegnap álltak össze, addig honnan sejthettem volna? Abból, hogy feljártál Sztolbejevához és ahhoz a... Darja Onyiszimovnához? De hisz te voltál nekem a nap, Liza, hogy is juthatott volna efféle az eszembe? Emlékszel, mikor az ő lakásán találkoztam veled, két hónapja, és azután mentünk az utcán a napfényben és örvendeztünk... mondd, már akkor is? Már akkor is?

Igent bólintott.

- Tehát már akkor is becsaptál! Nem, ez nem ostobaság volt részemről, Liza, önzésem volt az oka és nem ostobaságom, önző szívem és... és talán az, hogy szentnek hittelek, rendületlenül. Ó, mindig meg voltam róla győződve, hogy mind a ketten mérhetetlenül fölöttem álltok... és most! Tegnap, végre... de egy nap alatt nem tudtam felfogni, a sok célzás ellenére... Meg hát mással voltam elfoglalva!

Ekkor eszembe jutott Katyerina Nyikolajevna, fájdalom hasított belém, mintha szíven szúrtak volna, és fülig pirultam. Természetesen nem lehettem jó abban a pillanatban.

- Miért mentegetőzöl? Úgy látom, Arkagyij, mindenáron mentegetni akarod magad, ugyan miért? - kérdezte Liza halkan, szelíden, de nagyon határozottan.

- Hogyhogy miért? Mitévő legyek most?... ez a kérdés; te meg azt kérded, mért mentegetőzöm? Nem tudom, mit csináljak! Nem tudom, mit cselekszik a fivér ilyen esetekben... Tudom, hogy pisztollyal kényszerítik a gazfickót a házasságra... Úgy akarok viselkedni, mint egy becsületes ember, de nem tudom, hogy viselkedik ilyen esetben a becsületes ember!... Miért?

Azért, mert mi nem vagyunk nemesek, ő pedig herceg, karriert akar csinálni, nem is hederít ránk, becsületes emberekre. Még csak nem is vagyunk testvérek, hanem holmi névtelen zabigyerekek, egy jobbágycseléd fattyai; herceg pedig csak nem veheti feleségül egy cselédnek a lányát! Ó, fertelem! És mindennek a tetejébe itt ülsz, és mereszted rám a szemed.

Liza ismét elpirult.

- Elhiszem, hogy kínlódol - mondta -, de hebehurgyán következtetsz, magadat kínzod.

- Hebehurgyán? Hát nem késtem el már így is épp eléggé? Hogy beszélhetsz így velem, Liza, éppen te, éppen te! - heveskedtem, s egyre jobban belelovaltam magam felháborodásomba. - Mennyi gyalázatot tűrtem, hogy megvethet engem most az a herceg! Ó, most már világosan látok mindent, előttem az egész kép: azt hitte, már régen tudok mindent kettőtök kapcsolatáról, de hallgatok, vagy éppenséggel fenn hordom az orrom, és a „becsületemmel" kérkedem... ezt hihette rólam! És hogy a húgomért, a húgom szégyenéért pénzt fogadok el tőle! Nem csoda, hogy utálkozott ettől a helyzettől, teljesen igazat adok neki: naponta látni, lakásán fogadni egy alávaló csirkefogót, csak azért, mert a szeretőjének bátyja, és aztán még becsületről, szaval... ez kiszikkasztja a szívet, még az ő szívét is! És te ezt tűrted, nem figyelmeztettél! Annyira megvetett, hogy Sztyebelkovnak is beszélt rólam, és tegnap este maga mondta nekem, hogy ki akar dobni bennünket, Verszilovot meg engem. És Sztyebelkov a minap: „Anna Andrejevna éppúgy a nővére, mint Lizaveta Makarovna"... és még utánam szólt: „Az én pénzem jobb!" Én meg pimaszul eltehénkedtem *nála* a kanapén, egyenrangúként tolakodtam az ismerőseihez, az ördög vinné őket ahányan csak vannak! És te mindezt tűrted! Valószínűleg Darzan is tudja, legalábbis abból, ahogy tegnap este viselkedett, erre következtetek... Mindenki tudja, mindenki, rajtam kívül!

- Senki sem tud semmit, az ismerősei közül senkinek sem mondta el, nem is mondhatta - vágott a szavamba Liza. - Arról a Sztyebelkovról pedig csak annyit tudok, hogy kínozza őt, és ha sejt is valamit, legfeljebb csak találgatás... Rólad pedig többször is beszéltem vele, elhitte, hogy fogalmad sincs semmiről, csak azt nem értem, hogyan került sor köztetek tegnap arra a kínos jelenetre.

- Ó, legalább az adósságomat megadtam neki tegnap, egy gonddal kevesebb! Liza, mondd, tudja a mama? Hogyne tudná; hiszen tegnap hogy kikelt ellenem. Jaj, Liza! Mondd, igazán úgy érzed, hogy mindenben igazad van? Egy cseppet sem hibáztatod magad? Fogalmam sincs róla, hogyan ítélik ezt meg manapság, és hogy vélekedel például a mamáról, rólam, apádról... Verszilov tudja?

- A mama nem szólt neki; ő nem kérdez semmit, nyilván nem akar kérdezősködni.

- Tudja, de nem akarja tudni, igen, ez az, ez jellemző rá! Nos, tegyük fel, hogy kineveted a báty szerepét, az ostoba bátyádat, aki pisztolyt emleget, de anyád, anyád?! Hát nem jutott eszedbe, Liza, hogy ez anyádra hull vissza? Egész éjszaka ezen rágódtam: anyánk első gondolata nyilván ez volt: „Ez azért történt, mert én is bűnös voltam, és amilyen az anyja, olyan a lánya!"

- Ó, milyen kajánul, kegyetlenül mondtad ezt! - sikoltott fel Liza, szeméből kibuggyant a könny, felugrott és az ajtóhoz sietett.

- Megállj, megállj! - kaptam utána, visszaültettem, magam is melléje ültem, és átölelve tartottam.

- Sejtettem, hogy így lesz, már idejövet sejtettem, hogy feltétlenül azt kívánod majd, hogy magamat okoljam. Jó, ha mindenáron akarod, hibáztatom magam. Csak büszkeségből hallgattam, de téged meg a mamát sokkal jobban sajnálom, mint magamat... - Nem fejezte be, hirtelen keserves sírásban tört ki.

- Elég, Liza, elég, nem kell, semmi sem kell. Nem vagyok bírád. De mondd, Liza, mit szól a mama? Régen tudja?

- Azt hiszem, régen; de én csak nemrég mondtam meg neki, amikor *ez* történt - válaszolt halkan, szemlesütve.

- Mit szólt?

- Azt mondta: „Hordd ki!" - válaszolta Liza még sokkal halkabban.

- Igen, igen, Liza, „hordd ki"! Nehogy csinálj magaddal valamit, Isten ments!

- Nem csinálok - válaszolta elszántan, és újra a szemem közé nézett. - Légy nyugodt - tette hozzá -, egészen másképp van ez, mint ahogy képzeled.

- Liza, aranyom, csak azt látom, hogy nem tudok semmit, azt ellenben csak most tudtam meg, hogy mennyire szeretlek. De egyet végképp nem értek, Liza, mindent megértek, de ezt az egyet sose fogom megérteni: miért szerettél belé? Hogy szerethettél bele egy ilyen emberbe? Ez itt a kérdés!

- Ezen is rágódtál éjszaka? - kérdezte Liza csendesen mosolyogva.

- Megállj, Liza, belátom, buta kérdés, megmosolyogsz érte; nem bánom, nevess, de azért lásd be, hogyne csodálkoznék: olyan ellentétes jellemek vagytok ti ketten, te meg ő! Alaposan kiismertem a természetét: komor, gyanakvó, talán jószívű, igen, elismerem, hogy az, ellenben a legnagyobb mértékben hajlamos rá, hogy mindenben csak a rosszat lássa (ebben egyébként hajszálra olyan, mint én!). Rajongva tiszteli a nemeslelkűséget - ezt nem tagadom, de úgy látom, csak eszményileg. Igaz, hajlamos az önvádra, szüntelenül átkozza magát, és szánja-bánja bűneit, de sosem javul meg... egyébként azt hiszem, ebben is olyan, mint én. Ezernyi előítélet, téveszme, de semmiféle eszme! A nagy hőstettre áhítozik, és kicsiségekben gyalázatos. Bocsáss meg, Liza, szamár vagyok, tudom, hogy bántlak, amikor ilyeneket mondok, nagyon is jól tudom...

- Az ábrázolás találó lehetne - mosolygott Liza -, de túlságosan haragszol rá miattam, és azért semmi sem talál. Veled kezdettől fogva bizalmatlanul viselkedett, azért nem is láthattad olyannak, amilyen, velem pedig már Lugában... Csak engem látott, csak velem törődött Luga óta. Igaz, gyanakvó, beteges idegzetű, nélkülem megtébolyulna, és ha elhagy, bizonyosan megtébolyodik, vagy főbe lövi magát. Azt hiszem, ezt ő is érzi, tudja - tette hozzá Liza, elmélázva, mintha magának mondaná. - Igen, mindig gyenge, de a gyengék néha bámulatos erőkifejtésre képesek... Milyen furcsa, amit a pisztolyról mondtál, Arkagyij: erre semmi szükség, magam is tudom, hogy mi lesz. Nem én járok utána, hanem ő jár utánam. A mama sírva hajtogatja: „Ha hozzámégy, boldogtalan leszel, nem fog már szeretni." Én ezt nem hiszem: boldogtalannak talán boldogtalan leszek, de továbbra is szeretni fog. Nem azért nem mondtam neki eddig igent, hanem egészen másért. Már két hónapja visszautasítom, de ma *igent* mondtam neki, megígértem, hogy hozzámegyek feleségül. Tudod, Arkasa, tegnap (Liza szeme felragyogott, két karjával hirtelen átölelte nyakamat)... tegnap elment Anna Andrejevnához, és nyíltan, őszintén a szemébe mondta, hogy nem szereti. Igen, színt vallott, és ennek a tervnek befellegzett! Neki egyébként sosem volt része benne, az egészet Nyikolaj Ivanovics herceg találta ki, és a kínzói beszélték rá szegényt, az a Sztyebelkov, meg még valaki... Nos, ezért mondtam neki ma igent. Édes Arkagyij, nagyon kéri, menj el hozzá, ne haragudjál a

tegnapiakért; nem érzi jól magát, egész nap otthon marad. Igazán nincs jól, Arkagyij: ne hidd, hogy kifogás. Éppen ezzel küldött, kéri, hogy mondjam meg, „nagy szüksége van rád," sok mindent szeretne mondani, és itt nálad, ebben a lakásban sehogy sem tudná elmondani. No, isten veled! Jaj, Arkagyij, szégyellem, amit mondok, de mikor idefele jöttem, szörnyen féltem, hogy már nem szeretsz, egész úton keresztet vetettem, te meg... lám, milyen jó vagy, milyen kedves! Sose felejtem el! Megyek a mamához. Mondd, ugye megpróbálod *őt* is szeretni egy kicsikét?

Forrón megöleltem, és így válaszoltam:

- Azt hiszem, Liza, erős jellem vagy. Igen, elhiszem, hogy nem te jársz utána, hanem ő jár utánad, de azért mégis...

- De azért mégis: „Miért szerettél belé? Ez itt a kérdés!" - idézte Liza, s hirtelen huncutul felkacagott, éppúgy, mint régen; az „ez itt a kérdés"-t pontosan úgy mondta, mint én, és éppúgy szeme elé emelte mutatóujját, ahogy én szoktam ennél a mondatnál. Megcsókoltuk egymást, de azért mikor elment, megint elszorult a szívem.

2

Csak magamnak jegyzem fel: Liza távozása után voltak pillanatok, amikor a váratlan gondolatok tömegestül tódultak agyamba, s még örültem is nekik. „Mit buzgólkodom - gondoltam például -, mi közöm az egészhez? Mindenkinél így van vagy majdnem így. Mit számít, hogy Lizával megtörtént a baj? Talán bizony a »család becsületét« kell megmentenem?" Azért jegyzem fel ezeket a komiszságokat, hogy megmutassam, mennyire nem tudtam még megkülönböztetni a jót a rossztól. Csak az érzés mentett meg: tudtam, hogy Liza szerencsétlen, a mama szerencsétlen, az érzésem súgta ezt, valahányszor rájuk gondoltam, és ezért éreztem, hogy mindaz, ami történt, nem lehet jó.

Azt is megjegyzem előre, hogy az események ettől a naptól fogva a katasztrófáig - betegségem kitöréséig - olyan gyorsan peregtek, hogy visszatekintve magam sem értem, hogy bírtam ki, hogyhogy nem roskadtam össze a végzet súlya alatt. A csapások meggyengítették elmémet, sőt érzéseimet is, és ha a végén mégsem bírtam volna ki és bűncselekményt követek el (márpedig a bűncselekmény kis híján megtörtént), azt hiszem, az esküdtek fölmentettek volna. De igyekszem időrendben elbeszélni a történteket, noha meg kell vallanom, hogy gondolataimban bizony nyoma sem volt rendnek akkoriban. Az események szélsebesen rohantak, gondolataim pedig úgy keringtek elmémben, mint az őszi száraz levelek. Csupa idegen gondolatból álltam, honnét vettem volna a sajátokat, amikor valamely önálló elhatározáshoz szükségem lett volna rájuk? Vezetőm pedig nem volt.

Elhatároztam, hogy majd este megyek föl a herceghez, hogy nyugodtan beszélhessük meg a dolgokat, estig pedig otthon maradtam. Szürkületkor azonban a városi postával ismét levelet kaptam Sztyebelkovtól, mindössze három sor volt az egész, és azt a nyomatékos és „legsürgetőbb" kérést tartalmazta, hogy másnap délelőtt tizenegy órakor látogassam meg „rendkívül fontos ügyben, majd meglátja". Némi fejtörés után úgy határoztam, hogy majd a körülményekhez képest cselekszem, mivel a másnap még messze van.

Este nyolc óra lett; már rég elindultam volna, de Verszilovot vártam, sok mindent szerettem volna kimondani, égett a szívem. De Verszilov csak nem jött és nem jött. Úgy éreztem, a mamához meg Lizához egyelőre nem mehetek föl, meg aztán sejtettem, hogy Verszilovot sem találnám otthon. Gyalog indultam el a herceghez, és útközben eszembe jutott, hogy benézek a

csatornaparti kocsmába, ahol előző este üldögéltünk. S Verszilov csakugyan ott ült a tegnapi helyén.

- Gondoltam, hogy idejössz - mondta furcsa mosollyal, s furcsán nézett rám. Mosolygása nem sok jót ígért, rég láttam arcán ahhoz hasonlót.

Leültem a kis asztalhoz, és rendre elmondtam neki mindent a hercegről meg Lizáról, beszámoltam előző esti jelenetemről a hercegnél rulettezés után, s nem feledkeztem meg nyereségemről sem. Roppant figyelmesen hallgatott, s a végén újra megkérdezte, mit tudok a hercegnek arról a szándékáról, hogy feleségül veszi Lizát.

- *Pauvre enfant*,[47] könnyen meglehet, hogy semmit sem nyer vele. De a házasság minden valószínűség szerint úgysem jön létre... bár a herceg képes rá...

- Mondja meg őszintén, mint jó barátjának: ugye tudta, előre sejtette?

- Édes barátom, mit tehettem volna? Mindez érzés és idegen lelkiismeret dolga, mármint ennek a szegény kislánynak a részéről. Ismétlem: annak idején éppen eleget ártottam belé magam mások lelkiismeretébe; nincs ennél kínosabb művelet! A szerencsétlenségben persze senkitől sem tagadom meg segítségemet, amennyire erőmtől és képességeimtől telik. És te, kedvesem? Valóban egész idő alatt nem sejtettél semmit?

- De hogyan tehette ezt? - kiáltottam vérvörösen, magamonkívül. - Ha csak egy cseppet is gyanakodott, hogy tudok Liza és a herceg kapcsolatáról, és ugyanakkor látta, hogy pénzt fogadok el a hercegtől... akkor hogyan tehette, hogy elbeszélgetett, elüldögélt, kezet fogott velem... velem, akit gazembernek kellett tartania, mert fogadom, abban a hitben élt, hogy mindent tudok, és a hercegtől pénzt fogadok el a húgomért!

- Megint csak lelkiismeret kérdése - válaszolt mosolyogva. - Honnan tudod - tette hozzá érthetően, s valami rejtélyes érzéstől átfűtötten -, honnan tudod, nem attól féltem-e én is, mint te tegnap egy más esetben, hogy elveszítem az „ideálomat", és az én lobbanékony, becsületes gyerekem helyett egy gazfickóval találom magam szemben? Ebbéli félelmemben halogattam a percet. Mért ne tételeznél föl bennem lustaság vagy álnokság helyett valami ártatlanabbat, valami nemesebbet, még ha ostobaság is? *Que diable!* - épp eleget vagyok ostoba anélkül, hogy nemes lelkű volnék! Mi hasznom lett volna belőled, ha már ilyen a hajlandóságod? Rábeszélni, javítani próbálni ilyen esetben megvetendő; még ha megjavulsz is, minden értékedet elveszítetted volna szememben...

- És Lizát sajnálja legalább, sajnálja?

- Nagyon sajnálom, kedvesem. Miért gondolod, hogy olyan szívtelen vagyok? Ellenkezőleg, minden erőmmel igyekszem... No és *te* hogy vagy? Hogy bonyolódnak a *te* ügyeid?

- Hagyjuk az én ügyeimet; énnekem nincsenek most ügyeim. Mondja, mért kételkedik benne, hogy elveszi? Tegnap elment Anna Andrejevnához, és határozottan elhárította azt a... szóval azt az ostoba ötletet... mármint Nyikolaj Ivanovics herceg ötletét... hogy feleségül vegye Anna Andrejevnát. A leghatározottabban nemet mondott.

- Igazán? Mikor történt ez? És kitől hallottad? - érdeklődött kíváncsian. Elmondtam mindent, amit tudtam.

- Hm... - mormolta eltűnődve, mintegy töprengve valamin. - Ez tehát körülbelül egy órával azelőtt történhetett... a másik megbeszélés előtt. Hm... no igen, persze, ez a kimagyarázkodás

[47] Szegény gyermek.

megtörténhetett közöttük... ámbár tudomásom szerint eddig még sohasem beszéltek erről a dologról, sem az egyik, sem a másik részről... Nos igen, persze, két szó is elég a kimagyarázkodáshoz. - Egyszer csak furcsán elmosolyodott. - Azt hiszem, nagyon fog érdekelni az a rendkívüli hír, amit most mondok: ha a herceged tegnap történetesen megkéri Anna Andrejevna kezét (amit én, Liza helyzetét gyanítva, minden erőmmel igyekeztem volna megakadályozni, *entre nous soit dit*[48]), Anna Andrejevna minden bizonnyal azon nyomban kikosarazta volna. Úgy tudom, nagyon szereted Anna Andrejevnát, tiszteled, becsülöd, ugyebár? Ez igazán kedves tőled, s ezért valószínűleg vele örvendezel, ha közlöm veled: férjhez megy, kedvesem, mégpedig, amennyire ismerem a természetét, bizonyosan férjhez megy, én meg... nos, én persze áldásomat adom rá.

- Férjhez megy? Kihez? - kiáltottam fel álmélkodva.

- Találd ki. Jól van, nem kínozlak: Nyikolaj Ivanovics herceghez, a te drága öreg jóakaródhoz.

Kimeresztettem a szemem.

- Úgy látszik, már rég foglalkozott a gondolattal, no és persze művészien kidolgozta minden oldalról - folytatta Verszilov tagoltan, vontatottan. - Felteszem, hogy egy órával Szerjozsa herceg látogatása után történt. (Lám, rosszkor tört ki!) Fogta magát, elment Nyikolaj Ivanovics herceghez, és megkérte a kezét.

- Hogyhogy „megkérte a kezét”? Talán a herceg kérte meg az ő kezét!

- Dehogy, esze ágában sem volt! Ő maga javasolta, Anna Andrejevna. Úgy látszik, a herceg magánkívül van boldogságában. Azt mondják, csak ül és csodálkozik, hogy neki ez miért nem jutott eszébe. Úgy hallom, kissé meg is betegedett... nyilván örömében.

- Furcsa: milyen gúnyosan beszél minderről... Szinte el se hiszem. És hogy kérhette meg a kezét? Mit mondott?

- Hidd el, édes barátom, szívből örvendek - válaszolta, s arca hirtelen megdöbbentő komolyra vált. - Nyikolaj herceg öreg, de törvény és szokás szerint házasodhat, ami pedig Anna Andrejevnát illeti... nos, ez megint a más lelkiismeretének a dolga, ugyanaz, amit már többször említettem. Egyébként annyira független és önálló, hogy megvan a maga határozott véleménye és szándéka. A részletekről, meg arról, hogy milyen szavakkal fejezte ki, semmit sem tudok, édes barátom. De bizonyára olyan ügyesen intézte, ahogy te meg én sohasem tudtuk volna elintézni. A legszebb az egészben, hogy botrányról szó sincs, minden *très comme il faut*[49] világ szemében. Világos persze, hogy társadalmi pozícióra vágyott, de hát erre mindenképpen méltó. Az egész ügy mindenképpen társadalmi jelenség. Ajánlatát minden bizonnyal előkelő és fenséges modorban tette meg. A szigorú típushoz tartozik, édes barátom, apáca, ahogy egyszer nevezted; „csendes szűz”, ahogyan én már régóta nevezem. Jóformán neveltleánya a hercegnek, amint tudod, s már nem egyszer tapasztalta jóságát. Sokszor hangoztatta, hogy „végtelenül tiszteli-becsüli, sajnálja, és nagy szimpátiát érez iránta”, és így tovább; úgyhogy bizonyos fokig szinte előkészítette a talajt. Minderről ma reggel, Anna Andrejevna kérésére és megbízásából a fiam, azaz Anna bátyja értesített, Andrej Andrejevics; ha jól tudom, nem ismered őt, s én pontosan fél évenként egyszer találkozom vele. Tiszteletteljesen helyesli nővére lépését.

- Tehát már nyilvánosságra hozták? Istenem, micsoda meglepetés!

---

[48] Köztünk szólva.

[49] Úgy van, ahogy illik.

- Ó nem, még nem nyilvános, egy ideig titokban tartják... egyébként nem is tudom, végeredményében kívül állok az egészen. De biztosnak biztos.

- És Katyerina Nyikolajevna... Mit gondol, lenyeli Bjoring báró ezt a falatot?

- Azt már nem tudom... végeredményében mi kifogása lehet ellene? De hidd el, Anna Andrejevna ebben a tekintetben is finnyásan becsületes. Hogy lásd, miféle ember: emlékezz rá, ezt a lépését megelőzve, tegnap reggel megtudakolta tőlem, szeretem-e özvegy Ahmakova úrasszonyt avagy sem? Emlékszel, tegnap milyen meglepetten mondottam neked? Most már értem: nem mehet feleségül az apjához, ha én elveszem a lányát! Emlékszel-e rá?

- Csakugyan! - kiáltottam megdöbbenve. - Dehát Anna Andrejevna csakugyan föltételezhette, hogy maga... hogy maga feleségül akarná venni Katyerina Nyikolajevnát?

- Ezek szerint úgy látszik, édesem, egyébként... egyébként pedig azt hiszem, menned kell oda, ahová indultál. Tudod, fáj a fejem. Megrendelem a *Luciát*. Szeretem az ünnepélyes unalmat; különben ezt már mondtam... Megbocsáthatatlanul ismétlem magam... Különben az is meglehet, hogy elmegyek innét. Szeretlek, kedvesem, de most hagyj magamra; ha a fejem vagy a fogam fáj, magánosságra vágyom.

Arcán elkínzott vonás jelent meg; ma már elhiszem, hogy fájt a feje, éppenséggel a feje fájt...

- A holnapi viszontlátásra - mondtam.

- Miért éppen a holnapira, mi lesz holnap? - kérdezte fancsali mosollyal.

- Meglátogatom magát, vagy maga engem.

- Nem, én nem látogatlak meg, de te rohansz hozzám...

Arca olyan baljóslatú volt, hogy szinte megijedtem; de nem értem rá sokat töprengeni rajta - micsoda esemény!

3

Szergej Petrovics herceg csakugyan rosszul érezte magát, egyedül ült otthon, fejét nedves törülközőbe csavarta. Nagyon várt már; de nemcsak a feje fájt, azt hiszem, az izgalomba betegedett bele. Ismét egy szükséges megjegyzés: az utóbbi időben, egészen a katasztrófa bekövetkeztéig, hogy, hogy nem, állandóan izgatott s az izgalomtól szinte félőrült emberekkel találkoztam, annyira, hogy akaratomon kívül valósággal megfertőződtem. Megvallom, rossz érzésekkel mentem fel hozzá, módfelett restelltem, hogy tegnap sírva fakadtam előtte. Meg hát olyan ügyesen vezettek az orromnál fogva Liza dolgában, hogy akarva, nem akarva duráknak éreztem magam. Egy szó mint száz: hamis húrok zendültek meg szívemben, amikor beléptem hozzá. A hamis, elkényszeredett póz azonban hamarosan lefoszlott rólam. Igazságot kell neki szolgáltatnom: mihelyt gyanakvása lehullott és eloszlott, végképp kitárulkozott, szinte gyermekded kedvesség, bizalom, szeretet nyilvánult meg benne. Könnyezve csókolt meg, és mindjárt a tárgyra tért. Igen, úgy látszik, valóban nagy szüksége volt rám; szavai, gondolatai ijesztően kuszák voltak.

Határozottan kijelentette, feleségül akarja venni Lizát, mégpedig mielőbb. - Higgye meg, egy pillanatig sem törődtem azzal, hogy nem nemesi származású - mondotta. - Nagyapám cselédlányt vett feleségül, egy szomszéd földesúr jobbágyszínházának énekesnőjét. Családom persze bizonyos reménységeket fűzött személyemhez, de most majd engedniük kell, harcról szó sem lesz. Szakítani akarok, véglegesen szakítani mindazzal, ami eddig volt! Mindent

másképpen, mindent újféleképp! Nem értem, miért szeretett belém a húga, de ha ő nincs, akkor ma már talán nem élnék. Esküszöm, s higgye el, lelkem mélyéig meg vagyok győződve róla, hogy találkozásunk Lugában a sors ujjmutatása volt. Azt hiszem, a „határtalan bukásomért" szeretett meg... de vajon érti-e, Arkagyij Makarovics, hogy mit akarok ezzel mondani?

- Tökéletesen! - válaszoltam meggyőződéstől átfűtött hangon. Karosszékben ültem az asztalnál, ő pedig föl és alá járkált a szobában.

- Hadd mondjam el részletesen találkozásunk körülményeit, nem hallgatok el semmit. Szörnyű titok nyomta a lelkemet, ezt a titkot csak ő ismerte, mert csak benne bíztam meg. Máig sem tudja senki. Kétségbeesett lelkiállapotban érkeztem akkor Lugába, és Sztolbejevánál szálltam meg, magam sem tudom, miért, talán mert a teljes magányt kerestem. Akkor kvietáltam a ...-i ezredből. Az ezredbe akkor léptem be, amikor külföldről visszajöttem, Andrej Petroviccsal való találkozásom után. Akkor pénzem is volt, fényűzően éltem, nyílt házat vittem; de tiszttársaim nem szerettek, pedig igyekeztem senkit se megbántani. Megvallom, soha, sehol sem szerettek. Volt ott egy kornétás, bizonyos Sztyepanov, mi tagadás, üres fejű, jelentéktelen, ügyefogyott fickó, egyszóval, semmilyen tekintetben sem kiváló, de feltétlenül becsületes. Odaszokott hozzám, cseppet sem feszélyezett, naphosszat elüldögélt a sarokban, szótlanul, de azért önérzetesen, noha sohasem zavart. Egyszer előadtam neki egy akkori históriát, amit sok helyütt még alaposan ki is színeztem, arról, hogy az ezredes leánya nem közömbös irántam, az ezredes számít rám a leányával kapcsolatban, és ezért mindent megtesz, amit csak akarok... Egyszóval, mellőzöm a részleteket, a végén undorító, bonyolult (pletyka kerekedett belőle. Nem Sztyepanovtól indult ki, hanem a legényemtől, aki hallgatózott, és mindent megjegyzett, mert az elbeszélésemben egy komikus mozzanat szerepelt, amely kompromittálta a fiatal lányt. A legény aztán a kihallgatáson, amikor kitudódott a pletyka, Sztyepanovot jelölte meg a tisztek közül, márminthogy én annak a Sztyepanovnak mondtam volna el a dolgot. Sztyepanov olyan helyzetbe került, hogy semmiképp sem tagadhatta, hogy hallotta a történetet, ez becsületbe vágó kérdés volt. Minthogy azonban a história kétharmadát lódítottam, a tisztek fel voltak háborodva, az ezredparancsnok magához hívott bennünket, és kénytelen volt tisztázni az ügyet. Akkor tették fel Sztyepanovnak mindannyiunk jelenlétében a kérdést: hallotta-e vagy sem. Sztyepanov az igazat vallotta. No és mit csináltam én, az ezer éves arisztokrata? Tagadtam és Sztyepanovnak a szemébe mondtam, hogy hazudik, persze udvarias formában, vagyis úgy, hogy „félre értette" és így tovább... Megint mellőzöm a részleteket, de helyzetem annyiból volt előnyös, hogy Sztyepanov mindennapos lévén lakásomon, némi valószerűséggel úgy állíthattam be a dolgot, mintha valamiféle haszon reményében összeszövetkezett volna a legényemmel. Sztyepanov csak rám nézett és vállat vont. Emlékszem a tekintetére, sosem felejtem el. Azután haladéktalanul beadta a tiszti rangjáról való lemondását, de tudja, mi történt? Tiszttársaink egytől egyig fölkeresték, és kérlelték, hogy ne adja be. Két héttel később én is otthagytam az ezredet; senki sem küldött el, senki sem szólított fel, hogy menjek, családi ürüggyel mondtam le a tiszti rangomról. Ezzel véget ért az ügy. Eleinte nem bántott semmi, még nekem állt feljebb; Lugában éltem, megismerkedtem Lizaveta Makarovnával, de azután vagy egy hónappal rá, már a revolveremet kezdtem nézegetni, és a halál gondolatával foglalkoztam. Mindent sötét színekben láttam, Arkagyij Makarovics. Levelet fogalmaztam ezredparancsnokomnak és tiszttársaimnak, bevallottam, hogy hazudtam, visszaadtam Sztyepanovnak a becsületét. Miután megírtam, feltettem magamnak a kérdést: „Küldjem el, és éljek tovább, vagy küldjem el, és haljak meg?" Nem tudtam volna megoldani ezt a kérdést. A véletlen, a vak véletlen, összesodort Lizaveta Makarovnával, és egy furcsa, lázas beszélgetés után nagyon közel kerültünk egymáshoz. Addig is járt Sztolbejevához, néha-néha találkoztunk, üdvözöltük

egymást, s néha egy-két szót váltottunk. Most egyszerre mindent megvallottam neki. És akkor kezét nyújtotta nekem.

- Hogyan döntötte el a kérdést?

- Nem küldtem el a levelet. Úgy határozott, hogy ne küldjem el. A következőképp indokolta: ha elküldöm a levelet, ez persze nemes cselekedet, elegendő hozzá, hogy lemossa rólam a gyalázatot, sőt több is annál, de vajon kibírom-e? Nézete szerint ezt senki sem bírná ki, mert az egész jövőm odavész, feltámadás, új élet kezdése lehetetlenné válik. Meg aztán, igaz, hogy Sztyepanov ártatlanul szenvedett, de hiszen őt anélkül is igazolta a tiszti közösség. Egyszóval... paradoxon; de visszatartott, és én mindenestül rábíztam magam.

- Jezsuita döntés, de valódi női döntés! - kiáltottam fel. - Már akkor is szerette magát!

- Ez volt az, ami új életre keltett. Megfogadtam, hogy megváltozom, megváltoztatom az életemet, visszanyerem becsületemet a magam szemében és az ő szemében, és... lám, mi lett belőle! Az lett belőle, hogy mi ketten itt rulettezni, bakkozni jártunk, elcsábított az örökség, elszédített a karrier, a társaság, a lovak... kínoztam Lizát... szörnyűség!

Kezével végigsimította homlokát, és újra végigmérte a szobát.

- Utolért bennünket az orosz végzet, Arkagyij Makarovics: maga sem tudja, mit tegyen, én sem tudom, mit tegyek. Ha az orosz csak egy kicsit is kiugrik a hagyományszentelte, hivatalos kerékvágásból, már nem tudja, mit tegyen. A kerékvágásban minden világos: jövedelem, rang, társadalmi pozíció, fogat, vizitek, szolgálat, feleség; de ha valami kilendít... mi vagyok? Levél, melyet hajt a forgószél. Nem tudom, mitévő legyek! Két hónapja igyekszem megmaradni a kerékvágásban, megszerettem a kerékvágást, megszoktam. Még nem ismeri itteni süllyedésem egész feneketlen mélységét: szerettem Lizát, igaz szívből szerettem... és közben Ahmakovára gondoltam!

- Csakugyan? - kiáltottam fel fájdalmasan. - Erről jut eszembe, herceg: tegnap azt mondotta, hogy Verszilov valami galádságra bujtogatta Katyerina Nyikolavna ellen.

- Talán túloztam, gyanakvó természetemmel talán éppúgy vétkeztem őellene, mint maga ellen. Hagyjuk ezt. Talán bizony azt hiszi, hogy egész idő alatt, Luga óta, nem élt bennem a tiszta élet eseménye? Esküszöm, sohasem hagyott el, állandóan előttem lebegett, és lelkemben mit sem veszített szépségéből. Nem felejtettem el fogadalmamat, melyet Lizaveta Makarovnának tettem: újjászületni! Amikor Andrej Petrovics tegnap itt a nemességről beszélt, semmi újat sem mondott nekem, ezt elhiheti. Eszményem szilárdul meghatározott: negyven-ötven gyeszjatyina föld, (nem több, mert már alig maradt valami az örökségemből), azután teljes, végleges szakítás társasággal, karrierrel, falusi ház, család, s magam a földet túrom, vagy valami afféle. A mi családunkban ez nem újság: apám testvére is maga szántott-vetett, nagyapám is. Ezer esztendeje hercegek vagyunk, előkelőek, mint a Rohan-ok, de koldusok. Éppen ezért arra oktatnám gyermekeimet: „Míg élsz, ne felejtsd el, hogy ereidben orosz hercegek szent vére csörgedez, de ne szégyelld, hogy apád maga szántotta a földet: ezt is herceg módjára csinálta." Örökséget nem hagynék rájuk, csak azt a talpalatnyi földet, ellenben a legmagasabb fokú műveltséget nyújtanám nekik, ezt szent kötelességemnek tekinteném. Liza segítene ebben. Liza, gyermekek, munka... ó, mennyit ábrándoztunk erről együtt, itt ábrándoztunk, itt, ebben a lakásban, és... folytassam? közben Ahmakova járt az eszemben, pedig nem szerettem, de előkelő, gazdag házasságot forgattam eszemben. És csak amikor Nascsokin tegnap hírül hozta ezt a tervezett házasságát Bjoringgal, csak akkor szántam rá magam, hogy elmenjek Anna Andrejevnához.

- De hiszen azért ment el hozzá, hogy megmondja, nem veszi feleségül! Ez már csak igazán tisztességes lépés, úgy gondolom!

- Úgy gondolja? - s megállt előttem. - Nem, még mindig nem ismeri a természetemet. Vagy pedig... vagy én magam nem értek valamit; mert ez talán nemcsak természet dolga. Szívből szeretem magát, Arkagyij Makarovics, meg aztán súlyosan vétkeztem maga ellen ebben a két hónapban, s azért azt akarom, hogy mint Liza fivére, mindent tudjon: azzal mentem el Anna Andrejevnához, hogy megkérjem a kezét és nem az ellenkezőjéért.

- Csak nem? De hisz Liza azt mondta...

- Hazudtam Lizának.

- Engedjen meg egy kérdést: szabályszerűen megkérte a kezét, és Anna Andrejevna kikosarazta? Így történt? Így, igazán? A részleteket is fontos tudnom, herceg.

- Nem, végül is nem kértem meg a kezét, de csak azért, mert nem került rá a sor, Anna Andrejevna megelőzött; közölte... persze nem nyíltan, de eléggé átlátszó és világos szavakkal „tapintatosan" értésemre adta, hogy ez az elgondolás lehetetlen.

- Egyszóval, mégsem kérte meg a kezét, önérzetén nem esett csorba!

- Hogy mondhat ilyet! Hát a lelkiismeretem ítélőszéke? Hát Liza, akit kijátszottam és... ki tudja, talán faképnél akartam hagyni? Hát a fogadalom, amelyet magamnak és őseim nemzetségének tettem, hogy újjászületek és jóváteszem régebbi gazságaimat? Könyörgöm, ne szóljon neki minderről. Ezt az egyet talán még ő sem bocsátaná meg! Belebetegedtem a tegnapiakba. De ez még nem minden. Úgy látszik, mindennek vége, s az utolsó Szokolszkij herceget kényszermunkára viszik. Szegény Liza! Nagyon vártam már egész nap, Arkagyij Makarovics, hogy mint Liza bátyjának, elmondjam magának azt is, amit ő még nem tud. Közönséges bűnöző vagyok, részvényhamisítási ügybe keveredtem, részt vettem a ...-i vasútvonal részvényeinek hamisításában.

- Hát ez meg mi? Hogyhogy kényszermunkára? - Felugrottam és rémülten néztem rá. Arca mélységes, komor, kilátástalan keserűséget fejezett ki.

- Üljön le - mondta s maga is leült velem szembe a karosszékbe. - Hadd mondjam el a tényeket: több mint egy esztendővel ezelőtt, azon a bizonyos emsi, párizsi nyáron, mikor Ligyijával meg Katyerina Nyikolajevnával... egyszóval éppen akkor, amikor két hónapra Párizsba utaztam, természetesen nem volt pénzem. Akkor ott, Párizsban elibém toppant Sztyebelkov, akit már azelőtt is ismertem. Adott pénzt, még többet is ígért, de megkért, segítsek rajta: szüksége van egy művészre, aki legyen festő, rajzoló, rézmetsző, litográfus, értsen a vegyészethez, technikához is... bizonyos célból van rá szüksége, és ezt a célt már elsőre sem nagyon titkolta. Miért is titkolta volna? Ismert, és tudta, hogy én csak nevetek mindezen. Nos, a magyarázathoz az is hozzátartozik, hogy még az iskolapadból ismertem egy erre alkalmas embert, jelenleg orosz emigráns, de nem orosz származású, valahol Hamburgban él. Oroszországban már belekeveredett egyszer valami okirathamisítási históriába. Nos, erre az emberre számított Sztyebelkov, de ajánlás kellett hozzá, ezért fordult hozzám. Adtam neki két sort, és menten elfelejtettem az egészet. Utóbb még többször találkoztunk, s akkor összesen körülbelül háromezer rubelt kaptam tőle. A szó szoros értelmében megfeledkeztem az egész históriáról. Itt Pétervárott aztán állandóan kölcsönöztem tőle pénzt váltóra meg zálogra, hajbókolt előttem, mint a rabszolga, tegnap pedig egyszer csak megtudtam tőle, hogy közönséges bűnöző vagyok.

- Tegnap... mikor?

- Akkor délelőtt, amikor olyan hangos szóváltás folyt közöttünk, éppen Nascsokin jövetele előtt. Először merészelt velem nyíltan beszélni Anna Andrejevnáról. Fölemeltem a kezemet, hogy megüssem, de akkor felállt és kijelentette, hogy cinkosok vagyunk, ne felejtsem el, hogy bűntársa vagyok és éppolyan csirkefogó, mint ő... azaz, ha nem is pontosan ezekkel a szavakkal mondotta, de ez volt az értelme.

- Micsoda badarság! Hiszen ez csak rémkép, nem?

- Nem, nem rémkép. Ma is itt járt, tüzetesebben elmagyarázta. A részvények már jó ideje forgalomban vannak, még több is kerül forgalomba, és úgy látszik, itt-ott már kezdenek rájönni a hamisításra. Én persze kívül állok, de „azért akkor szíveskedett nekem megírni azt a kis levélkét, ugyebár”... így mondta Sztyebelkov.

- De hiszen nem tudta, minek írja; vagy tudta?

- Tudtam - válaszolta halkan, szemlesütve. - Azazhogy, nézze: tudtam is meg nem is. Nevettem, jó kedvem volt. Nem törődtem én akkor semmivel, meg aztán nekem igazán nem kellett hamis részvény, és nem is szándékoztam gyártani. Hanem azt a háromezret, amit Sztyebelkov akkor adott: azt utóbb nem írta fel a számlámra, és én ezt hallgatólagosan megengedtem. Egyébként, honnan tudja, hátha csakugyan pénzhamisító vagyok? Hogyne tudtam volna, miről van szó, elvégre benőtt már a fejem lágya; igen, tudtam, de jókedvemben segítettem a fegyenctáborba való gazfickóknak... ráadásul pénzért segítettem! Ezek szerint tehát én is pénzhamisító vagyok.

- Herceg, maga túloz: valóban hibás, de túloz!

- Még valami: van itt egy bizonyos Zsibelszkij nevezetű fiatalember, holmi jogász vagy ügyvédbojtárféle. Ő is részes ebben a részvényhistóriában, később járt annál a hamburgi úriembernél, és onnét egyenesen hozzám jött, persze semmiségekkel, magam sem tudtam pontosan, hogy miért, a részvényekről szó sem esett... De azért maradt nála két okmány a kezem írásával, mindegyik olyan kétsoros levélke, de hát most az is ellenem tanúskodik: ezt ma mind jól megértettem. Sztyebelkov szerint ez a Zsibelszkij csinálja a legnagyobb zavart; valahol lopott, úgy látszik, állami pénzt tulajdonított el, még többet akar lopni, és aztán külföldre szökni; ehhez legalább nyolcezer rubelre van szüksége, hogy odakinn egzisztenciát alapítson. Az örökségi részemből futja rá, hogy Sztyebelkovot kielégítsem; de Sztyebelkov azt mondja, hogy Zsibelszkijt is ki kell elégíteni... Egyszóval: mondjak le az örökség reám eső részéről, és fizessek azonfelül még tízezret... és ez az utolsó szavuk. Akkor visszaadják a leveleimet, összepaktáltak, ez világos.

- Bolondság! Hiszen ha följelentik magát, magukat is kiszolgáltatják. A világért sem fogják följelenteni.

- Értem. Nem is azzal fenyegetőznek, hogy följelentenek, csak azt mondják: „Mi persze nem jelentjük fel, de ha netán valami kisül, akkor...” Ezt mondják, egyéb semmit, de azt hiszem, ennyi is elég! De nem is erről van szó, akármi süljön is ki, még ha a leveleim itt volnának is a zsebemben... de szolidárisnak lenni ezekkel a gazemberekkel, a cinkosuknak lenni örökkön-örökké! Hazudni Oroszországnak, hazudni a gyerekeimnek, hazudni Lizának, hazudni a saját lelkiismeretemnek!...

- Liza tudja?

- Nem, legalábbis nem mindent. Nem bírná elviselni mostani állapotában. És most az ezredem egyenruháját viselem, és valahányszor az ezredemnek egy-egy katonájával találkozom, minden pillanatban érzem, tudom, hogy nincsen jogom ezt az egyenruhát viselni.

- Idehallgasson! - kiáltottam fel hirtelen. - Nem érdemes erről többet beszélni, a menekvésnek egyetlen útja nyílik a maga számára: menjen el Nyikolaj Ivanovics herceghez, kérjen tőle kölcsön tízezer rubelt, de úgy kérje, hogy semmit sem árul el neki; azután hívja magához azt a két csirkefogót, végezzen velük egyszer s mindenkorra, vásárolja vissza a leveleit... és azzal kész! Minden el van intézve, mehet szántani! Vesse el a rémlátásokat, bízzék az életben!

- Gondoltam rá - válaszolta határozottan. - Egész nap töprengtem, és végül is döntöttem. Csak magát vártam; már megyek is. Tudja-e, hogy még soha életemben egy kopejkát sem fogadtam el Nyikolaj Ivanovics hercegtől? A családomhoz jó volt és támogatta is, de én személy szerint, sosem fogadtam el tőle semmit. De most eltökéltem... Jegyezze meg, a mi Szokolszkij-nemzetségünk régebbi, mint Nyikolaj Ivanovics családja; ők a fiatalabbik ág, oldalág, majdnem vitatható... Őseink viszálykodtak. A Péter-féle reformok kezdetén szépapám, akit ugyancsak Pjotrnak hívtak, szakadár volt és maradt, és a kosztromai erdőségekben bujkált. Ez a Pjotr herceg második házasságban szintén közrendi származású leányt vett feleségül... Akkor bukkantak fel azok a másik Szokolszkijak, de... de miről is akartam beszélni?

Nagyon kimerültnek látszott, majdnem félrebeszélt. Felálltam, fogtam a kalapomat.

- Nyugodjék meg - mondtam. - Feküdjék le aludni. Ez az első. Nyikolaj Ivanovics herceg nem tagadja meg a kérését, ez bizonyos, kivált most, örömében. Hallotta a nagy újságot? Nem? Azt a képtelen hírt hallottam, hogy megházasodik; egyelőre titok, de persze nem maga előtt.

És állva, már kalappal a kezemben, mindent elmondtam neki. Fogalma sem volt semmiről. Gyors egymásutánban kérdéseket intézett hozzám: hol, mikor történt, mennyire megbízható forrásból tudom. Természetesen azt sem titkoltam el, hogy tudomásom szerint Anna Andrejevna közvetlenül az ő tegnapi látogatása után ment el Nyikolaj Ivanovics herceghez. Ki sem mondhatom, milyen fájdalmas hatással volt reá ez a hír: arca eltorzult, szinte elferdült, ajkát görcsös mosoly rántotta félre; a vége felé szörnyen elsápadt, és mély töprengésbe esett, tekintetét a földre szegezte. Most vettem csak észre, hogy hiúságát vérig sértette Anna Andrejevna tegnapi visszautasítása. Beteges érzékenységénél fogva talán túlzott színekben látta előző napi nevetséges és megalázó szerepét a fiatal leány előtt, akinek beleegyezéséről - amint most utólag kitűnt - olyan szilárdul meg volt győződve egész idő alatt. Végül, talán bántotta az a gondolat is, hogy ilyen aljasul kijátszotta Lizát s ráadásul ennyire hasztalanul! Érdekes megfigyelni, hogy ezek a nagyvilági ficsurak minek nézik egymást, és milyen alapon tisztelik egymást; hiszen Szerjozsa herceg föltételezhette, hogy Anna Andrejevna tud valamit róla meg Lizáról, aki voltaképpen a nővére, ha pedig még nem tud semmit, akkor is bizonyára megtudja valamikor; és mégis - „nem kételkedett beleegyezésében”!

- És igazán azt hiszi - fordult hozzám hirtelen büszkén, dölyfösen fölemelve tekintetét -, azt hiszi, hogy most, ezután a közlés után, képes vagyok elmenni Nyikolaj Ivanovics herceghez, és tőle pénzt kérni! Tőle, annak a menyasszonynak a jegyesétől, aki engem kikosarazott?... Micsoda koldus alázat, micsoda lakájlélek! Nem, most már mindennek vége, és ha az öreg segítsége volt az utolsó reménységem, ám vesszen ez az utolsó remény is!

Lelkem mélyén igazat adtam neki; a valóságban azonban mégis nagyvonalúbban kellett volna nézni a dolgokat: a szegény öreg herceget csak nem lehet emberszámba, vőlegényszámba venni! Néhány ötlet kóválygott agyamban. Már amúgy is elhatároztam volt, hogy másnap feltétlenül meglátogatom az öreget. Most pedig igyekeztem enyhíteni szavaim hatását, és ágyba küldeni szegény Szerjozsa herceget: „Aludja ki magát, és gondolatai kitisztulnak, majd meglátja!” Forrón megszorította kezemet, de már nem csókolt meg. Szavamat adtam neki, hogy másnap este elmegyek hozzá, és „majd beszélgetünk, épp elég minden gyülemlett föl, amiről beszélni kell”. Amikor ezt mondtam, a herceg tragikusan elmosolyodott.

Nyolcadik fejezet

1

Egész éjszaka rulettről, játékról, aranyról, elszámolásokról álmodtam. Valamit számítgattam, mintha a játékasztalnál ülnék - tételeket, esélyeket, s ez egész éjszaka fullasztott, mint a lidércnyomás. Megvallom őszintén, hogy rendkívüli élményeim ellenére már előző nap is folyton-folyvást Zerscsikov és hatalmas nyereségem járt az eszemben. A gondolatot elnyomtam, de az élményt nem tudtam elnyomni, s már a puszta emlékre is remegtem. A nyereség beléette magát a szívembe. Talán bizony játékosnak születtem? Valószínűnek látszik, hogy megvannak bennem a játékos jellemvonásai. Még most is, amikor ezt írom - még most is szívesen gondolok néha a játékra! Megesik, hogy órákig ülök egy helyben szótlanul, játékspekulációkba bocsátkozom, arról ábrándozom, hogyan folyik a játszma, teszek és nyerek. Igen, sokféle különböző tulajdonság lakozik bennem, nyughatatlan a lelkem.

Reggel tízkor el akartam menni Sztyebelkovhoz, mégpedig gyalog. Matvejt hazaküldtem, amint előállt. Kávézás közben igyekeztem rendbeszedni gondolataimat. Valaminek örültem; amint mélyebben néztem magamba, kitaláltam örömöm okát: „Még ma meglátogatom Nyikolaj Ivanovics herceget." De az a nap végzetes fordulópontja volt életemnek, csupa váratlan eseményt tartogatott számomra, s mindjárt meglepetéssel is kezdődött.

Pontosan tíz órakor kivágódott szobám ajtaja, és beviharzott - Tatyána Pavlovna. Mindent inkább vártam, mint az ő látogatását, és rémülten ugrottam fel láttára. Összevissza hadonázott, arca eltorzult, s ha megkérdik, talán ő maga sem tudta volna, miért szaladt fel hozzám. Megjegyzem, éppen akkor jutott tudomására egy rendkívüli hír, amely feldúlta lelkét, s még az első pillanat hatása alatt volt. A hír engem is érintett. Egyébként csak egy félpercig, legföljebb egy percig időzött nálam, semmiképp sem tovább. Megragadta a karomat.

- Itt vagy hát! - förmedt rám előttem állva s fölém hajolva. - Ó, te taknyos! Mit műveltél? Vagy talán nem is tudod? Itt ül és kávézik! Te fecsegő, te szélkelep, te papírból kivágott hősszerelmes... az ilyet nádpálcával kéne elrakni, nádpálcával!

- De Tatyána Pavlovna, mi történt? Mi a baj? A mama?...

- Majd megtudod! - rikácsolta fenyegetőn, s azzal kiszaladt a szobából, mintha ott se lett volna. Először utána akartam iramodni, de azután megállított egy gondolat - nem is gondolat, csak homályos nyugtalanság: kitaláltam, hogy szidalmaiban a „papirosból kivágott hősszerelmes" volt a legfontosabb szó. A továbbiakban persze semmit sem találtam volna ki magamtól, de elsiettem hazulról, hogy mielőbb végezzek Sztyebelkovval, és azután fölmehessek Nyikolaj Ivanovics herceghez - „ott van mindennek a kulcsa" - gondoltam ösztönösen.

Magam sem értem, hogyan, de Sztyebelkov már mindent tudott Anna Andrejevnáról, még a részleteket is; nem írom le szavait, gesztusait, de el volt ragadtatva, magánkívül volt elragadtatásában a „művésziesen véghezvitt hőstett" miatt.

- Ez aztán az ügyes perszóna, kérem! Nem, de igazán, talpraesett egy perszóna! - lelkendezett. - Nem, kérem, ez aztán más fából van faragva, mint mi élhetetlenek: mi csak ülünk és várjuk a sült galambot, ő meg a forrásból akart vizet inni... hát ivott! Ez a hölgy, kérem, ez egy... ez egy ókori szobor! Ez egy ókori Minerva istennő, kérem szépen, csak éppen hogy divatos ruhában jár!

Megkértem, térjen a tárgyra; a „tárgy”, mint már előre sejtettem, mindössze abban állt, hogy beszéljem rá Szerjozsa herceget, menjen el és kérjen segítséget Nyikolaj Ivanovics hercegtől: „Mert kérem, nagyon, de nagyon megütheti magát, és az nem az én hibám lesz; így van-e vagy sem?”

A tekintetemet kémlelte, de úgy láttam, nem hiszi, hogy többet tudok, mint megelőző nap. Nem is hihette; mondanom sem kell, egy árva szóval, de még egy célzással sem árultam el, hogy tudok a „részvényekről”. Nem sokáig tárgyaltunk; Sztyebelkov megint pénzt kínált, „jelentős összeget, jelentőset, kérem, csak tessék rábírni a herceget, hogy menjen el az öreghez. Az ügy sürgős, égető, épp az a baj, hogy nagyon is égetően sürgető”.

Nem volt kedvem vitatkozni, civódni vele, mint előző nap, így hát megindultam kifelé, annyit mindenesetre odavetettem, hogy „majd megpróbálom”. Akkor azonban kimondhatatlanul meglepett: már az ajtó felé indultam, amikor hirtelen barátságosan átölelte derekamat és... teljességgel érthetetlen dolgokat mondott.

Mellőzöm a részleteket, csak a beszélgetés lényegét közlöm, nehogy kifárasszam olvasómat. A lényeg pedig az volt, hogy megkért, „ismertessem össze Gyergacsov úrral, mivelhogy bejáratos vagyok hozzá”.

Nagyon elhallgattam, s minden erőmmel azon voltam, hogy el ne áruljam magam egy óvatlan mozdulattal. Válaszolni meg csak annyit válaszoltam, hogy egyáltalában nem ismerem Gyergacsovot, s ha voltam is nála, csupán egyetlenegyszer, véletlenül kerültem oda.

- De ha egyszer *bebocsátották*, máskor is elmehet, így van-e vagy sem?

Nyíltan, de fölöttébb higgadtan megkérdeztem, mért akar elmenni hozzá. Mostanáig sem értem, hogyan lehet valaki olyan elképesztően naiv, mint ez a szemlátomást nem buta és feltétlenül jószimatú „üzletember”, ahogyan Vaszin meghatározta. Kereken kijelentette, hogy Gyergacsovnál, feltételezése szerint, „minden bizonnyal tiltott dolgok történnek, szigorúan tiltott dolgok, s ha ezeknek utánajárok, némi hasznot kovácsolhatok belőle magamnak”. És mosolyogva összecsippentette bal szemét.

Semmi határozottat nem válaszoltam, de tettem magam, mintha gondolkoznék, és megígértem, hogy „fontolóra veszem” a dolgot, aztán pedig elsiettem. Egyre bonyolultabbá vált a helyzet; Vaszinhoz rohantam, s szerencsére épp otthon találtam.

- Á, maga is! - szólt rejtélyesen, amikor meglátott.

Nem értettem, mit akar ezzel mondani, s ezért nyomban a tárgyra tértem, elmondottam, ami Sztyebelkovnál történt. Vaszin szemlátomást megdöbbent, de nem veszítette el hidegvérét. Mindent részletesen elismételtetett.

- Könnyen meglehet, hogy félreértette, nem?

- Nem; bizonyosan jól értettem, teljesen világos volt az értelme.

- Mindenesetre rendkívül hálás vagyok magának - tette hozzá nagyon őszintén. - Ha csakugyan így történt a dolog, akkor nyilván azt hiszi magáról, hogy nem tud ellenállni egy csinosabb pénzösszegnek.

- Amellett tisztában van a helyzetemmel. Kártyáztam, rosszul viselkedtem, Vaszin.

- Hallottam.

- Az is meglepő, hogy magáról mindent tud, tudja, hogy odajár - kockáztattam meg.

- Ó, nagyon jól tudja, hogy én ott nem sokat számítok - válaszolta Vaszin egyszerűen. - Azok a fiatalok legnagyobbrészt csak ártatlan fecsegők, semmi egyéb; különben erre maga is jól emlékezhet.

Úgy éreztem, nem egészen bízik meg bennem.

- Mindenesetre rendkívül hálás vagyok magának - ismételte.

- Úgy hallom, Sztyebelkov úr ügyei sincsenek egészen rendben - puhatolóztam tovább. - Hallottam valamit holmi részvényekről...

- Miféle részvényekről?

Szántszándékkal említettem a „részvényeket", de természetesen egyáltalán nem azzal a szándékkal, hogy kifecsegjem a herceg titkát. Csak éppen célozni akartam rá, s kitalálni Vaszin arcáról, szeméről, hogy tud-e valamit az ügyről. Elértem célomat; arca megfoghatatlan, futó rebbenéséből megláttam, hogy alighanem erről is tud egyet-mást. Kérdésére, hogy „miféle részvények", nem válaszoltam, hallgattam; ő meg - érdekes - nem folytatta a megkezdett témát.

- Hogy van Lizaveta Makarovna? - kérdezte részvevőn.

- Köszönöm, egészséges. A húgom mindig nagyra becsülte magát...

Szemében öröm csillant fel; már régen gyanítottam, hogy nem közömbös Liza iránt.

- A napokban nálam járt Szergej Petrovics herceg - közölte váratlanul.

- Mikor? - kiáltottam fel meglepetten.

- Pontosan négy napja.

- Nem tegnap?

- Nem, nem tegnap. - Kérdőn tekintett rám. - Egyszer talán majd részletesebben is beszámolok erről a találkozásunkról - folytatta rejtélyesen Vaszin -, de most csak arra akarom figyelmeztetni, hogy határozottan úgy láttam, mintha nem volna egészen normális lelkiállapotban... sőt talán elmebeli állapotban sem. Egyébként még egy látogatóm volt - folytatta elmosolyodva -, épp most maga előtt, és erről a látogatómról is kénytelen voltam megállapítani, hogy nincsen teljesen normális idegállapotban.

- Most is a herceg járt itt?

- Nem, nem ő volt, most nem a hercegről beszélek. Andrej Petrovics Verszilov volt itt, és... nem tud semmiről? Nem történt vele valami különös?

- Meglehet, hogy történt, de mondja el, hogy itt, magánál mi játszódott le? - sürgettem.

- Természetesen ezt is titokban kéne tartanom... Valahogy furcsán beszélgetünk ma, csupa titkos dologról - mondta Vaszin, és újra elmosolyodott. - Andrej Petrovics különben nem kért meg a titoktartásra. Maga a fia, s mivel ismerem érzéseit, ezúttal azt hiszem, helyesen cselekszem, ha figyelmeztetem. Képzelje, a következő kérdést intézte hozzám: ha történetesen a napokban, nagyon hamarosan, párbajt kellene vívnia, hajlandó lennék-e a segéde lenni? Természetesen nemmel válaszoltam.

Kimondhatatlanul megdöbbentett és nyugtalanított ez a hír: valami kisült, valami történt, igen, feltétlenül történt valami, amiről én még nem tudok! Hirtelen eszembe jutott, mit mondott Verszilov előző este: „Én nem látogatlak meg, de te rohansz hozzám..." Siettem Nyikolaj Ivanovics herceghez, mert most még bizonyosabban sejtettem, hogy nála lelem meg a rejtély kulcsát. Vaszin búcsúzáskor még egyszer megköszönte közlésemet.

2

Az öreg herceg a kandallónál ült, lábát plédbe bugyolálva. Majdnem kérdő pillantással fogadott, mintha jövetelem meglepné, pedig jóformán mindennap küldött értem, s hívatott ő maga. Szívélyesen üdvözölt, de első kérdéseimre fanyalogva és feltűnő szórakozottan válaszolt. Olykor mintha eltűnődött volna valamin, fürkészve tekintett reám: mintha felbukkanna a feledésből, s eszébe jutna valami, ami feltétlenül rám vonatkozik. Kereken megmondtam, hogy mindent hallottam, és nagyon örvendek. A herceg arcán jóságos, kedves mosoly ragyogott fel, roppantul megélénkült, tartózkodása, bizalmatlansága egy csapással megszűnt, mintha megfeledkezett volna róla. És valóban meg is feledkezett.

- Édes barátom, tudtam, hogy te jössz el hozzám elsőnek, tudod, még tegnap este azt gondoltam: „Ki örül majd? Bizonyosan ő" - márminthogy te. Más senki, senki más; de mindegy. Az emberek nyelve gonosz; de ez nem számít... *Cher enfant*, mindez olyan fennkölt, olyan gyönyörű... De hiszen ismered Anna Andrejevnát! Megjegyzem, rólad igen jó véleménnyel van. Anna Andrejevna elragadó... bájos és szigorú, mint egy angol kép, mint egy angol metszet, szebbet keresve sem lehetne találni... Három esztendeje egész gyűjteményem volt ilyen metszetekből... Mindig is ez volt a szándékom, mindig, mindig; csak azt nem értem, hogyhogy nem jutott eddig eszembe.

- Úgy emlékszem, mindigtől fogva szerette és dicsérte Anna Andrejevnát.

- Édes fiacskám, senkinek sem akarunk ártani. Barátaink, rokonaink körében, kedvesünkkel paradicsom az élet! A költők is... Egy szó mint száz, ez már a történelem előtti időkben is így volt. Nyáron előbb Sodenbe utazunk, onnét meg Bad Gasteinba. De mért nem jöttél olyan soká, fiacskám? Vártalak. Ugye, milyen sok minden történt azóta! Csak az a baj, hogy nyugtalan vagyok; mihelyt magam maradok, elfog a nyugtalanság. Épp ezért nem szabad magamra maradnom, ugye? Világos, mint a kétszerkettő. Mindjárt megértettem annak a tündérnek az első szavaiból. Ó, édes barátom, két szót szólt mindössze, de az... de az szebb volt a legszebb költeménynél. Különben te a fivére vagy, majdnem a fivére, igaz? Édesem, nem ok nélkül szerettelek meg téged is annyira! Esküszöm, előre éreztem mindezt. Megcsókoltam a kis kezét, és sírva fakadtam.

Elővette zsebkendőjét, mintha attól félne, hogy újra elpityeredik. Erősen feldúlta az izgalom, nem emlékszem rá, hogy valaha is rosszabb állapotban láttam volna egész ismeretségünk folyamán. Máskor majdnem mindig hasonlíthatatlanul frissebb, józanabb volt.

- Mindenkinek megbocsátanék, kedvesem - zagyvált tovább. - Szeretnék mindenkinek megbocsátani, már rég nem haragszom senkire. A művészet, *la poésie dans la vie*,[50] a szerencsétlenek megsegítése, és ő, ő, a bibliai szépség. *Quelle charmante personne*, mi? *Les chants de Salomon... non, ce n'est pas Salomon, c'est David qui mettait une jeune belle dans son lit pour se chauffer dans sa vieillesse. Enfin David, Salomon*,[51] mindez úgy kavarog a fejemben, mint valami boszorkánytánc. A világon minden lehet fenséges és lehet nevetséges, *cher enfant*. *Cette jeune belle de la vieillesse de David - c'est tout un poème*,[52] Paul de Kocknál

---

[50] A költészet az életben.

[51] Milyen bájos teremtés, ugye? Salamon éneke... nem, nem is Salamon, hanem Dávid fektetett ágyába fiatal nőt, hogy melengesse őt vénségére. Szóval Dávid, Salamon...

[52] Az a fiatal szépség Dávid öregségében: valóságos költemény.

holmi *scène de bassinoire*[53] lett volna belőle, és mind nevetnénk rajta. Paul de Kocknak sem ízlése, sem mértéktartása, pedig tehetséges... Katyerina Nyikolajevna mosolyog. Megmondtam neki, hogy nem fogjuk zavarni. Elkezdtük regényünket, hagyják befejezni. Ám legyen ábránd, de ne vegyék el tőlünk ezt az ábrándképet.

- Miért lenne ábránd, herceg?

- Ábránd? Hogy miért ábránd? Hadd legyen ábránd, de engedjék meg, hogy ezzel az ábránddal haljunk meg.

- De herceg, minek meghalni? Élni, most csak élni kell!

- Mit beszélek? Hisz én is csak ezt mondom, ezt hajtogatom. Igazán nem tudom, mért olyan rövid az élet! Nyilván azért, hogy ne untasson; mert az élet is műalkotás, a teremtő műremeke, Puskin verseinek végleges és tökéletes formájába öntve. A rövidség a művészieség első feltétele. De ha valaki nem unatkozik, annak legyen szabad tovább élnie.

- Mondja, herceg, az eljegyzés már nyilvános?

- Nem, kedvesem, egyáltalán nem! Csakúgy megállapodtunk. Családi ügy, magánügy, a családban marad. Egyelőre csak Katyerina Nyikolavnának vallottam színt, mert úgy éreztem, vétkezem ellene. Katyerina Nyikolavna angyal, földreszállt angyal!

- Igen! Igen!

- Te is azt mondod? Igen? Nézd, én meg azt hittem, ellensége vagy. Igaz ám, arra kért, hogy ne fogadjalak többé. És képzeld, amikor beléptél, teljesen megfeledkeztem róla!

Felugrottam.

- Mit mond? Miért? Mikor?

(Előérzetem nem csalt: valami effélét sejtettem Tatyána betoppanása óta.)

- Tegnap, kedvesem, tegnap; nem is értem, hogyan jutottál be, mert intézkedések történtek. Hogyan jutottál be?

- Egyszerűen bejöttem.

- Igen, ez a legvalószínűbb. Ha furfanggal próbáltál volna bejutni, valószínűleg rajtacsípnek, de mivel egyszerűen bejöttél, bebocsátottak. Az egyszerűség a legnagyobb furfang, *mon cher*.

- Semmit sem értek az egészből. Tehát maga is elhatározta, hogy nem fogad többé?

- Nem, kedvesem, azt mondtam, nekem ahhoz semmi közöm... Azazhogy beadtam a derekamat. Hidd el, édes fiacskám, hogy szeretlek. De Katyerina Nyikolajevna olyan nyomatékosan kérte, követelte... Á, itt is van!

Az ajtóban feltűnt Katyerina Nyikolajevna. Elmenéshez volt öltözve, s ahogy máskor is szokta, be akart jönni apjához, hogy megcsókolja búcsúzóul. Amikor meglátott, meghökkent, megállt, sarkon fordult és eltávozott.

- *Voilà!* - kiáltott fel a herceg megdöbbenve, izgatottan.

- Félreértés - hebegtem. - Egy perc az egész... Mindjárt visszajövök, herceg! - Azzal kiszaladtam Katyerina Nyikolajevna után.

---

[53] Ágymelegítős jelenet.

Mindaz, ami ezután történt, olyan gyorsan pergett le, hogy viselkedésemet nem tudtam megfontolni, de még csak futólag átgondolni sem. Ha van időm felkészülni, természetesen egészen másképp viselkedem! De úgy elvesztettem a fejem, mint egy taknyos kölyök.

Katyerina Nyikolajevna lakosztályába siettem, de egy lakáj utamat állta és azt mondotta, Katyerina Nyikolajevna már lement, és hintójába száll. Hanyatt-homlok rohantam a főlépcsőhöz. Katyerina Nyikolajevna már ment lefelé, bundában, s mellette haladt, helyesebben karonfogva vezette őt egy egyenruhás, sudár, daliás katonatiszt, köpeny nélkül, karddal az oldalán; köpenyét lakáj vitte utána. Ez volt Bjoring báró ezredes; harmincötéves-forma lehetett, a jó kiállású katonatiszt jellegzetes példánya; sovány, kissé túlságosan hosszúkás arca vörhenyeges bajszával, vörösbe játszó szempillájával határozottan csúnya volt ugyan, de erélyes és kihívó. Hevenyészve írom le, amilyennek akkor láttam. Azelőtt még sohasem találkoztam vele. Ahogy voltam, kalap nélkül, bundátlanul, utánuk szaladtam a lépcsőn. Katyerina Nyikolajevna vett észre elsőnek, és valamit súgott a bárónak.

Bjoring báró alig-alig fordította felém a fejét, hanem rögtön intett a portásnak meg az inasnak. Az inas odalépett hozzám (már a kapuban voltam), de elhárítottam, és kiszaladtam a ház elé. Bjoring báró épp hintajába segítette Katyerina Nyikolavnát.

- Katyerina Nyikolavna! Katyerina Nyikolavna! - kiáltottam teljesen értelmetlenül. (Mint a bolond! Mint a bolond! Ó, emlékszem mindenre, még kalap se volt a fejemen!)

Bjoring nagy mérgesen az inashoz fordult újra, s valamit odakiáltott neki, egy vagy két szót, nem értettem, hogy mit. Éreztem, hogy valaki megragad a könyökömnél fogva. A hintó abban a pillanatban megindult, ismét nagyot kiáltottam, és a kocsi után vetettem magam. Katyerina Nyikolajevna kinézett a hintó ablakán, láttam rajta, hogy roppantul izgatott. Gyors mozdulatommal azonban, ahogy a hintó után vetettem magam, véletlenül meglöktem Bjoringot, és fájdalmasan a lábára léptem. Bjoring halkan felkiáltott, fogát csikorgatta, erős kezével vállon ragadott, és dühösen félrelódított; megtántorodtam s két-három lépéssel eltávolodtam. Abban a pillanatban fölsegítették rá köpenyét, magára vetette, szánjába ült és a szánból még egyszer hangosan, fenyegetőn odaszólt az inasoknak meg a portásnak, s eközben rám mutatott. A szolgák megragadtak, megfogtak; az egyik vállamra vetette bundámat, a másik a kalapomat nyújtotta, és - már nem is tudom, mit beszéltek; mindenfélét beszéltek összevissza, én meg ott álltam és hallgattam, de egy szót sem értettem. Aztán egyszer csak faképnél hagytam őket, és futva megindultam.

3

Nem láttam, nem hallottam, minduntalan nekimentem valakinek az utcán, így jutottam el végre Tatyána Pavlovna lakásához; még az sem jutott eszembe, hogy bérkocsiba üljek. Bjoring ellökött - a szeme láttára! Igaz, ráléptem a lábára, és ő ösztönösen lökött el, mint akinek a tyúkszemére tapostak (ki tudja, talán csakugyan a tyúkszemére tapostam!). De ő látta, látta, hogy a szolgák rám vetik magukat - a szeme láttára, a szeme láttára! Mikor felszaladtam Tatyána Pavlovnához, az első percben meg sem tudtam szólalni, alsó állkapcsom remegett, mintha a hideg rázna. Igen, rázott a hideg, és még könnyeztem is... Rettenetesen megbántottak!

- Á! Nini! Kirúgtak? Helyes, megérdemelted! - szólt Tatyána Pavlovna; szótlanul leroskadtam a díványra és rámeredtem. Tatyána Pavlovna végigmért:

- Mi ütött beléd? Nesze, itt egy pohár, igyál vizet, igyál csak! Most pedig mondd el, miféle botrányba keveredtél már megint!

Olyasmit motyogtam, hogy elkergettek, és Bjoring meglökött az utcán.

- Képes vagy valamit megérteni vagy még mindig nem? Nesze, olvasd, élvezd. - Azzal levelet vett föl az asztalról s odaadta nekem, ő maga pedig elém állt várakozón. Mindjárt megismertem Verszilov írását. A levél mindössze néhány sorból állt, Katyerina Nyikolajevnának szólt. Megremegtem, s elmém azon nyomban teljesen kitisztult. Íme, a szörnyű, esztelen, galád, gyalázatos levél tartalma szóról szóra:

„Tisztelt Asszonyom,
Katyerina Nyikolajevna!

Akármilyen romlott a természete, akármilyen tökélyre vitte a romlottság művészetét, mégis azt hittem, megfékezi szenvedélyeit, és legalább gyermekek ellen nem követ el merényletet. De még ezt sem átallotta. Közlöm önnel, hogy az önt érdeklő dokumentum sohasem volt Kraftnál, és minden valószínűség szerint nem is égették el gyertya lángjánál, itt tehát nem nyerhet semmit, s ezért kérem, ne rontson meg hiába egy ifjút. Kímélje meg, még kiskorú, majdnem gyermek, teste, szelleme egyaránt fejletlen, mi haszna belőle? Érdekel a sorsa, azért kockáztattam meg, hogy írok önnek, noha nem bízom a sikerben. Van szerencsém figyelmeztetni, hogy jelen levelem másolatát egyidejűleg megküldöm Bjoring bárónak.

A. Verszilov.”

Mikor elolvastam, elsápadtam, majd lángolón elvörösödtem, és ajkam remegett a felháborodástól.

- Rólam írja ezt! Meg arról, amit harmadnapja elárultam neki! - kiáltottam dühösen.

- Épp az a baj, hogy elárultad! - mondta Tatyána Pavlovna, és kitépte kezemből a levelet.

- De én... de én nem is azt mondtam, egyáltalán nem azt! Istenem, mit gondolhat most rólam Katyerina Nyikolajevna! Hiszen ez az ember őrült! Őrült... Tegnap találkoztam vele. Mikor küldte ezt a levelet?

- Tegnap délután küldte, tegnap este jött meg, Katyerina Nyikolajevna ma személyesen adta át nekem.

- De tegnap este magam is találkoztam vele: őrült! Verszilov nem írhat így, ezt a levelet egy őrült írta! Ki írhat így egy nőnek?

- Őrültek írnak így dühükben, amikor a féltékenység elvakítja, megsiketíti őket, és a vérük patkányméreggé keseredik... Te még nem tudod, hogy milyen az az ember! Most majd ellátják a baját, hogy csakúgy nyekken. Maga teszi a fejét a bárd alá! Mért nem megy ki inkább éjszaka a vasútvonalra, és teszi a fejét a sínekre: majd levágja a vonat, ha már nem bírja tovább cipelni! Téged meg miféle ördög hajtott, hogy eljárjon a szád? Mi jutott eszedbe, hogy felmérgesítsd? Rád jött a hencegés?

- Mennyi gyűlölet! Mennyi gyűlölet! - És a fejemhez kaptam. - Miért, miért? Hogy lehet egy nőt ennyire gyűlölni? Mit vétett neki? Miféle kapcsolat volt köztük, hogy Verszilov ilyen levelet írhat neki?

- Gyű-lö-leet! - csúfolt Tatyána Pavlovna epésen, acsarkodva.

Megint arcomba szökött a vér; hirtelen megértettem valamit, valami merőben újat; kérdőn néztem rá, erőlködve, választ sürgetőn.

- Takarodjál a szemem elől! - visított fel Tatyána Pavlovna, gyorsan elfordult tőlem és legyintett. - Eleget vesződtem veletek! Elegem volt! Felőlem süllyedjetek el mind ahányan vagytok! Csak az anyádat sajnálom...

Természetesen rohantam Verszilovhoz. Micsoda aljasság! Micsoda aljasság!

4

Verszilov nem volt egyedül. Előzetes magyarázatul csak ennyit: miután előző nap ezt a levelet írta Katyerina Nyikolajevnának, s másolatát (ég tudja, mi végre) valóban elküldte Bjoring bárónak, az napra természetesen már fel kellett készülnie tette bizonyos „következményeire", s ezért megtette a szükséges intézkedéseket: anyámat és Lizát (aki, mint megtudtam, aznap délelőtt hazaérkezvén megbetegedett, és ágynak esett) felköltöztette az emeletre, a „koporsóba", a lenti szobákat pedig, kivált a „szalont", gondosan kisöpörtette, kitakaríttatta. Délután két órakor csakugyan megjelent nála R. báró, ezredes, egy negyven esztendős, német származású, katonás, magas, szikár s látszatra igen nagy testi erejű férfi, ugyancsak vörös, mint Bjoring, csak egy kicsit kopasz. Egyike volt azon R. bárónak, akik nagy számmal vannak az orosz tiszti karban, egytől egyig rátarti arisztokraták, egytől egyig vagyontalanok, fizetésükből élnek és lelkiismeretes, ügybuzgó katonák. Eszmecseréjük elejét elmulasztottam; mind a ketten igen élénken tárgyaltak, s ezen nem csodálkoztam. Verszilov a kanapén ült az asztalnál a báró kissé oldalvást a karosszékben. Verszilov sápadt volt, de higgadtan, kimérten szűrte a szavakat, a báró ellenben emelt hangon beszélt, és szemlátomást szeretett volna élénken hadonászni, erőnek erejével tartotta vissza magát; szigorú, gőgös, sőt megvető pillantással méregette Verszilovot, noha tekintetébe némi csodálkozás is vegyült. Láttomra bosszúsan ráncolta homlokát, de Verszilov szinte megörült nekem:

- Isten hozott, kedvesem. Báró úr, ez az az ifjú ember, akit a levélben említettem, legyen nyugodt, nem fog zavarni, sőt talán szükségünk is lehet rá. (A báró megvetően végigmért.) Édesem - tette hozzá Verszilov, hozzám fordulva -, örülök, hogy eljöttél, ülj le kérlek a sarokba, amíg végzünk a báró úrral. Ne aggódjék, báró úr, csendesen elüldögél a sarokban.

Én nem bántam semmit, mert elszántam magam a végsőkre; meg aztán meglepődtem a helyzeten. Szótlanul a sarokba húzódtam, igyekeztem minél mélyebbre behúzódni, és úgy gunnyasztottam ott moccanás, rebbenés nélkül, a megbeszélés befejeztéig...

- Ismétlem, báró úr - mondta Verszilov, keményen pattogtatva a szavakat -, hogy Katyerina Nyikolajevna Ahmakovát, akinek ezt a méltatlan, idegbajos levelet írtam, fölöttébb nemes lelkű hölgynek, sőt a tökélyek tökélyének tekintem!

- Saját kijelentéseinek ilyen fokú megtagadása, amint már mondottam, épp annyit ér, mintha megismételné őket - dörmögött a báró. - Szavai határozottan tiszteletlenek.

- Hiába, mégis akkor jár a legközelebb az igazsághoz, ha a szó szoros értelmében fogja fel kijelentéseimet. Tudja, báró úr, olykor rohamaim vannak, meg... mindenféle idegállapotaim, orvosi kezelés alatt állok, s így történhetett, hogy egy olyan pillanatban...

- Ez a magyarázat nem tartozik ide. Újra meg újra megismétlem: makacsul téved, állandóan téved, még az is meglehet, hogy készakarva, mert tévedni akar. Már beszélgetésünk kezdetén figyelmeztettem, hogy ez az egész kérdés, mármint Ahmakova tábornokné úrhölgy és az ön hozzá intézett levele, teljességgel kiiktatandó mostani eszmecserénkből, ön pedig állandóan visszatér erre. Bjoring báró csupán arra kért, és azzal bízott meg, hogy azt a részt tisztázzam,

amely szorosan őrá tartozik, tudniillik a „másolat” orcátlan elküldését, valamint utóiratát, hogy „mindezért bármilyen formában és módon hajlandó felelni”.

- Úgy gondolom, ez utóbbi minden magyarázat nélkül is elég világos.

- Értem, hallottam. Nem is kér bocsánatot, csupán makacsul hangoztatja, hogy „bármilyen formában és módon hajlandó felelni”. De ez túlságosan olcsó megoldás. Éppen ezért már most feljogosítva érzem magam, tekintettel a fordulatra, amelyet oly makacsul igyekszik adni a kimagyarázkodásnak, hogy kertelés nélkül kimondjam nézetemet: arra a meggyőződésre jutottam, hogy Bjoring báró semmiképp sem intézheti el önnel ügyeit... úgy, mint egyenrangúval.

- Ez a megoldás természetesen a lehető leginkább előnyére válik barátjának, Bjoring bárónak, s megvallom, nem lepődöm meg rajta: nem vártam egyebet.

Zárójelben megjegyzem: az első szavakból, első pillantásra világosan láttam, hogy Verszilov kívánja a kirobbanást, valósággal kihívja és ingerli az ingerlékeny bárót, s talán túlságosan is próbára teszi türelmét. A báró meg volt botránkozva.

- Hallottam, hogy olykor igen szellemes; de szellemesség és szellem nem ugyanaz.

- Rendkívül mélyenszántó megállapítás, ezredes úr.

- Nem kérek az elismeréséből - robbant ki a báró -, és nem azért jöttem, hogy falra borsót hányjak! Szíveskedjék tudomásul venni: amikor Bjoring báró megkapta az ön levelét, kétségei támadtak, minthogy a levél az elmegyógyintézet után kiáltott. Természetesen haladéktalanul megtalálhatta volna a módját, hogy önt... lecsendesítse. De bizonyos meggondolásoknál fogva úgy döntött, hogy elnézően viselkedik önnel, ezért érdeklődött múltja felől; kitudódott, hogy valamikor a jó társasághoz tartozott ugyan, és a gárdában szolgált, de a társaság kigolyózta, és hírneve több mint kétséges. Ennek ellenére mégis eljöttem ide, hogy személyesen győződjem meg a helyzetről, és mit tapasztalok? Mindennek a tetejébe még azt is megengedi magának, hogy játsszék a szavakkal, és leplezetlenül bevallja, hogy idegrohamai szoktak lenni. Elég! Bjoring báró pozíciója, jó hírneve nem tűr elnézést ebben az ügyben... Egy szó mint száz, tisztelt uram, felhatalmazásom van rá, hogy kijelentsem: ha az efféle megismétlődik, vagy bármi hasonló történik, haladéktalanul megtaláljuk a módját, hogy megfékezzük, s erre fölöttébb gyors és biztos eszközök állnak rendelkezésünkre, effelől biztosíthatom. Nem az erdőben élünk, hanem rendezett államban!

- Olyan biztos ebben, kedves R. báró uram?

A báró felpattant.

- Ördög és pokol! Ne ingereljen tovább, mert menten bebizonyítom, hogy egyáltalán nem vagyok az ön „kedves R. bárója”!

- Verszilov is felállt.

- Kérem, ismételten figyelmeztetem rá, hogy feleségem és leányom itt vannak nem messze, s azért nagyon kérném, ne beszéljen olyan hangosan, mert kiabálása behallatszik hozzájuk.

- A felesége... ördög és pokol... Ha mostanáig itt ültem és tárgyaltam, csupán azért tettem, hogy tisztázzam ezt az undorító ügyet - folytatta a báró éppoly dühösen, és hangját cseppet sem halkítva. - Elég! - üvöltötte magából kikelve. - Önt nem elég kizárni a tisztességes emberek köréből, ön mániákus, valódi mániás őrült, az értesülés is így szólt! Ön nem érdemel elnézést, és figyelmeztetem, még ma intézkedés történik az ön dolgában, és olyan helyre fogják beidézni, ahol majd visszaadják a józan eszét... és kitoloncolják a városból!

Gyors, nagy léptekkel kisietett a szobából. Verszilov nem kísérte ki. Csak állt, és szórakozottan nézett rám, mintha észre sem venne; hirtelen elmosolyodott, megrázta haját, fogta a kalapját, és ő is az ajtó felé indult. Megragadtam a karját.

- Igaz, te is itt vagy! Hallottad... ezt? - s megállt előttem.

- Hogy tehette ezt? Mért gyalázott meg, mért szégyenített meg... ilyen álnokul!

Fürkészőn nézett reám, de mosolya egyre terjedt, terebélyesedett, s a végén már egészen határozottan nevetéssé erősödött.

- Hiszen megszégyenítettek... őelőtte! A szeme láttára! A szeme láttára kinevettek, az a gyalázatos pedig... meglökött! - kiáltottam magamon kívül.

- Igazán? Szegény gyerek... hogy sajnállak! Egyszóval... ki-ne-vet-tek?

- És maga is kinevet, nevet rajtam! Magának ez nevetnivaló!

Kitépte kezét a kezemből, feltette kalapját és nevetve, most már istenigazából nevetve elhagyta a lakást. Minek mentem volna utána, mi értelme lett volna? Egyetlen perc alatt mindent megértettem és - mindent elvesztettem! Egyszer csak megpillantottam a mamát; fentről jött lefelé, és óvatosan nézett körül.

- Elment?

Szótlanul megöleltem, ő is engem, szorosan, erősen, egészen hozzám simult.

- Mama, drága jó mama, nem maradhat itt tovább! Jöjjön velem, megoltalmazom, úgy fogok dolgozni, mint a fegyenc, hogy eltartsam magát meg Lizát... Hagyjuk el őket, mindnyájukat, ahányan csak vannak, menjünk el innét. Magunk leszünk. Mama, emlékszik, amikor meglátogatott Touchard-nál, és én nem akartam megismerni?

- Emlékszem, édes fiam, egész életemmel vétkeztem ellened, megszültelek, mégsem ismertelek.

- Ő a vétkes, mama, mindennek ő az oka; sohasem szeretett bennünket.

- De szeretett.

- Menjünk innét, mama.

- Hová menjek tőle, ő talán boldog?

- Hol van Liza?

- Fekszik. Betegen jött haza; félek. Miért haragszanak reá azok az urak? Mit csinálnak vele? Hová ment? Mivel fenyegetőzött az a tiszt?

- Semmi baja sem lesz, mama, sosem lesz semmi baja; sohasem éri semmi rossz, és nem is érheti, mert olyan ember! Itt van Tatyána Pavlovna, tőle kérdezze, ha nem hiszi, tessék, itt van! (Tatyána Pavlovna váratlanul belépett a szobába.) Isten áldja, mama. Hamarosan megint eljövök, és akkor megint megkérdem ugyanazt...

Kiszaladtam; nem bírtam látni senkit, a legkevésbé Tatyána Pavlovnát, a mamát látnom pedig gyötrelem volt. Egyedül akartam lenni, egyedül, egyedül.

5

Még végig sem mentem az utcán, máris éreztem, nem bírom tovább, nem tudok értelmetlenül lökdösődni az idegen, részvétlen tömegben; de hová menjek? Kinek kellek én - és ki kell nekem? Gépiesen, gondolkodás nélkül elballagtam Szergej Petrovics herceghez. Nem volt otthon. Azt mondtam Pjotrnak (az inasának), hogy megvárom a dolgozószobában, amint ezt már sokszor megtettem. A magas, tágas szoba tele volt zsúfolva bútorral. Bebújtam a legsötétebb zugba, leültem a pamlagra, az asztalra könyököltem, és fejemet kezemre támasztottam.

Elém meredt a kérdés: „Mi kell most nekem?" Ha a kérdést meg is tudtam fogalmazni, válaszolni semmiképp sem tudtam rá.

De nem tudtam én akkor sem értelmesen gondolkozni, sem kérdezni. Említettem már, hogy azokban a szörnyű napokban végül „lesújtottak az események"; most is, ahogy ott ültem, valóságos káosz kavargott bennem. „Igen, teljességgel félreismertem őt, semmit sem értettem - gondoltam olykor. - Az imént a szemem közé nevetett, de ez nem nekem szólt, minden Bjoringnak szól és nem nekem. Harmadnapja ebédnél már mindent tudott, azért volt olyan rosszkedvű. Kicsikarta belőlem ostoba vallomásomat ott a kocsmában, mindent eltorzított, fittyet hányva az igazságnak, de mi köze neki az igazsághoz? Fél szót sem hisz abból, amit Katyerina Nyikolajevnának írt. Csak sérteni akart, oktalanul sérteni, maga sem tudja, miért, csak ürügyet keresett, amibe beleköthessen, és az ürügyet én szolgáltattam... Veszett kutya tempó! Most vajon mi a szándéka, meg akarja ölni Bjoringot? Miért? A szíve tudja, hogy miért! Énnekem pedig fogalmam sincs róla, mi lakik a szívében... Nem, hiába, most sem tudom. Hát igazán olyan szenvedélyesen szereti? Vagy olyan szenvedélyesen gyűlöli? Nem tudom; de vajon tudja-e ő maga? Mért mondtam a mamának, hogy semmi baja sem eshet, mit akartam ezzel mondani? Elvesztettem-e őt vagy nem vesztettem el?"

„...És ő, ő látta, hogy meglöktek... Vajon ő is nevetett-e rajtam vagy sem? Én bizony nevettem volna! Verik a spiont, verik!"

„És mit jelent az (ötlött hirtelen eszembe), hogy Verszilov abba a fertelmes levélbe azt is beleírta, hogy a dokumentet nem égették el, hanem megvan?"

„Nem öli meg Bjoringot, hanem most minden valószínűség szerint ül a kocsmában és a »Luciá«-t hallgatja. De a »Lucia« után talán elmegy és megöli Bjoringot. Bjoring meglökött, majdnem megütött; csakugyan megütött-e? Bjoring még Verszilovval sem hajlandó megverekedni, hogy állna hát ki énvelem? Holnap talán meg kell várnom az utcán és revolverrel agyonlőnöm..." Ez a gondolat is szinte gépiesen vonult át agyamon, egy pillanatig sem torpantam meg rajta.

Olykor úgy rémlett, már-már kinyílik az ajtó, belép Katyerina Nyikolajevna, kezét nyújtja, és mind a ketten nagyot kacagunk... Ó, diákom, kedvesem! Ezt akkor álmodtam, vagyis kívántam, amikor már erősen besötétedett a szobában. „Nem is olyan rég volt, hogy előtte álltam, búcsúztam tőle, ő kezet nyújtott és nevetett! Hogy történhetett, hogy olyan rövid idő alatt olyan szörnyű nagy távolság ékelődött közénk? Oda kéne menni hozzá és kimagyarázkodni, most mindjárt, ebben a pillanatban, egyszerűen, közvetlenül! Istenem, hogy is támadt egyszerre egy ilyen új világ! Igen, új világ, merőben új... Liza, a herceg, ők még a régiek... Itt ülök a hercegnél. És a mama... hogy élhetett vele, ha így fordult a dolog? Én kibírnám, én mindent kibírok, de ő? És most mi lesz?" Liza, Anna Andrejevna, Sztyebelkov, a herceg, Aferdov meg a többiek mind, mintha forgószél sodorná őket, felbukkantak s nyomtalanul eltűntek beteg agyamban. Gondolataim egyre alaktalanabbak, egyre megfoghatatlanabbak lettek; örültem, ha sikerült valamiben megkapaszkodnom, és egy-egy gondolatot megformálnom.

„Van »eszmém«! - jutott eszembe hirtelen - de vajon van-e igazán? Nem csak amolyan betanult ötlet ez? Eszmém sötétség és magány, de vajon képes vagyok-e még rá, hogy visszabújjak a régi sötétségbe? Istenem, hisz nem égettem el a „dokumentumot”! Elfelejtettem elégetni harmadnapja, mikor hazamentem. Mihelyt hazamegyek, elégetem gyertya lángján, igen, feltétlenül gyertya lángján; csak azt nem tudom, helyesen gondolom-e mostan...”

Rég besötétedett, Pjotr gyertyát hozott. Megállt előttem, és megkérdezte, vacsoráztam-e. Csak legyintettem válaszul. Egy órával azután teát hozott, mohón felhörpintettem egy nagy csészével. Aztán megtudakoltam, hány óra. Fél kilencre járt, és még csak meg sem lepődtem, hogy öt órája ülök ott.

- Már háromszor bejöttem - mondta Pjotr. - De úgy láttam, aludni tetszik.

Nem emlékeztem rá, hogy benézett. Magam sem tudom, miért, de rettenetesen megijedtem attól, hogy „aludtam”; felálltam és ide-oda járkáltam a szobában, nehogy újra „elaludjam”. Erősen megfájdult a fejem. Pontosan tíz órakor hazaérkezett a herceg, és én meglepődtem, hogy őt várom: megfeledkeztem róla, mindenestül.

- Nini, maga itt van, én pedig magánál jártam, magáért mentem - mondta. Arca komor volt, szigorú, mosolytalan. Szemében merev rögeszme.

- Egész nap vívódtam, mindent megpróbáltam - folytatta komolyan. - Minden összeomlott, a jövő csupa rémület. (Nb. Nyikolaj Ivanovics hercegnél végül mégsem járt.) Találkoztam Zsibelszkijjel: lehetetlen ember. Nézze: először is pénz kell, a többit majd meglátjuk. Ha nem sikerül pénzt szerezni, akkor... De elhatároztam, hogy ma ezen nem töröm a fejem. Ma csak szerezzünk pénzt, a többire ráérünk holnap. Tegnapelőtti nyeresége még teljes egészében megvan. Három rubel híján háromezer. Adósságai levonása után marad háromszáznegyven rubel. Fogja ezt az összeget s hozzá még hétszázat, hogy ezer legyen, én pedig magamhoz veszem a másik kétezret. Aztán beülünk Zerscsikovhoz az asztal két végére, és megpróbálunk tízezret nyerni, hátha sikerül, ha pedig nem, akkor... De nincs más megoldás.

Tragikusan nézett rám.

- Helyes! - kiáltottam élénken; új életre támadtam. - Gyerünk! Úgyis csak magát vártam...

Megjegyzem, hogy a várakozás hosszú órái alatt egyetlenegyszer sem jutott eszembe a rulett.

- És az aljasság? Az eljárás aljassága? - kérdezte a herceg váratlanul.

- Az, hogy a rulettel próbálkozunk? De hiszen ez minden! - kiáltottam. - Minden a pénz! Csak mi ketten vagyunk szentek; Bjoring eladta magát, Anna Andrejevna eladta magát, Verszilov pedig... hallotta, hogy Verszilov mániás őrült? Mániás! Mániás!

- Nem beteg, Arkagyij Makarovics? Olyan furcsa a szeme.

- Azért mondja, mert nélkülem akar elmenni? Nem, most már nem tágítok maga mellől! Nem hiába álmodtam egész éjszaka játékkal. Gyerünk, gyerünk! - kurjantottam, mintha egy csapással megtaláltam volna minden bajunk megoldását.

- Nos, menjünk, bár úgy látom, lázas, de ott majd...

Nem fejezte be. Félelmetes, iszonyú volt az arca. Már indultunk kifelé.

Az ajtóban hirtelen megállt:

- Tudja-e, hogy van még egy kivezető út a bajból, a játékon kívül?

- Melyik?

- A hercegi!

- Mi az? Melyik az?

- Majd meglátja. Egyelőre csak annyit jegyezzen meg, hogy máris méltatlan vagyok reá, mert elkéstem. Menjünk, de emlékezzék szavamra. Próbáljuk meg a lakájos kivezető utat... Mintha nem tudnám, hogy tudatosan, akaraterőm teljes birtokában cselekszem úgy, mint a lakáj!

6

Úgy siettem a ruletthez, mintha benne összpontosulna a menekvés, a kivezető út, pedig - mint már említettem - a herceg megérkeztéig eszembe sem jutott. És nem azért mentem, hogy magamnak játsszam: a herceg pénzén, a hercegnek játszottam; elképzelni sem tudom, mi vonzott oda - de ellenállhatatlanul vonzott valami. Soha, soha még nem láttam olyan fertelmesnek, olyan sötétnek, olyan durvának és szomorúnak Zerscsikov zsúfolt, ronda termét, az embereket, arcokat, a krupiékat, a játékosok kiáltásait. Sosem felejtem el a bánatot, a keservet, amely unos-untalan szívembe hasított azokban az órákban, míg ott az asztalnál ültem. De miért nem mentem el? Miért viseltem el, miért vállaltam a sorsot, az áldozatot, a hőstettet? Csak egyet mondok erre: semmiképp sem állíthatom, hogy én akkor józan eszem birtokában voltam. Mindazonáltal még sosem játszottam olyan józanul, mint aznap este. Szótlanul, komolyan figyeltem, átkozottul számító voltam, türelmes, fukar és a döntő pillanatokban mégis elszánt. Ismét a *Zéro*-nál foglaltam helyet, azaz ismét Zerscsikov és Aferdov közt ültem; ez utóbbi mindig Zerscsikovtól jobbra telepedett, utáltam azt a helyet, de feltétlenül a *Zéro*-ra akartam tenni, s a többi hely a *Zéro*-nál mind foglalt volt. Egy órája játszottunk már, vagy talán tovább; akkor helyemről egyszer csak láttam, hogy a herceg feláll, sápadtan odalép hozzánk, és megáll velem épp szemben az asztal túloldalán: minden pénzét elvesztette, szótlanul nézte játékomat, de azt hiszem, nem értett belőle semmit, és voltaképp nem is gondolt már a játékkal. Akkor kezdtem épp nyerni, Zerscsikov leszámlálta elém a pénzt. Egyszer csak Aferdov a szemem láttára, egyetlen szó nélkül, a legpimaszabbul elvett a pénzemből egy százas bankót, és a magáéhoz tette, az előtte fekvő halomra. Felkiáltottam, és megragadtam a kezét. Valami történt velem, amit magam sem vártam, mintegy letéptem láncaimat; mintha a nap összes sérelme, rémsége mind abba az egyetlen pillanatba tömörült volna, a százrubeles eltűnésébe. Mintha mindaz, ami bennem elfojtva felgyülemlett, csak ezt a pillanatot várta volna, hogy kirobbanjon.

- Ez az ember tolvaj, ellopta egy százrubelesemet! - kiáltottam magamonkívül, s körülnéztem.

Le sem írom a szavaim nyomán támadó zűrzavart; ilyesmi még sosem fordult elő Zerscsikovnál. Nála mindenki tisztességesen viselkedett, hírneve is ennek megfelelő volt. Én azonban teljesen elvesztettem önuralmamat. A lármát, ordítozást egyszer csak túlharsogta Zerscsikov hangja:

- Innét is eltűnt a pénz, pedig itt feküdt! Négyszáz rubel!

Újabb kínos ügy: a bank pénze is eltűnt Zerscsikov orra elől, négyszáz rubel feküdt ott egy csomóban. Zerscsikov meg is mutatta a helyét, ahol volt, „az imént még ott feküdt”, s az a hely az én közvetlen közelemben volt, közvetlenül érintkezett azzal a hellyel, ahol az én pénzem hevert, vagyis sokkal közelebb esett énhozzám, mint Aferdovhoz.

- Itt a tolvaj! Ő lopta el megint! Motozzák meg! - kiáltottam Aferdovra mutatva.

- Azért történik ilyesmi, mert mindenféle sehonnai alak jár ide - hangzott fel egy mennydörgő, nyomatékos hang, az általános lármát túlharsogva. - Olyat is bebocsátanak, akit senki sem ajánlott. Ki ez az úr? Ki hozta ide?

- Valami Dolgorukij.

- Dolgorukij herceg?

- Szokolszkij herceg vezette be - szólt közbe valaki.

- Hallja, herceg? - üvöltöttem az asztalon át, önkívületben. - Tolvajnak hisznek, pedig engem loptak meg! Mondja meg nekik, mondja meg, ki vagyok!

És akkor, akkor történt a legborzalmasabb mindabból, ami aznap megesett... sőt ami egész életemben megesett velem: a herceg megtagadott. A herceg vállat vont, és a mindenfelől reázúduló kérdésekre világosan, határozottan így válaszolt:

- Senkiért sem vállalok felelősséget. Kérem, hagyjanak békén.

Aferdov ezalatt ott állt a tömeg közepén, és hangosan követelte, hogy motozzák meg. Maga forgatta ki a zsebeit. Követelésére azonban e felkiáltással válaszoltak: „Nem kell, tudjuk, ki a tolvaj!” Két behívott inas hátulról karon ragadott.

- Nem engedem, hogy megmotozzanak, nem tűröm! - ordítottam, s kitéptem magam kezük közül.

De bevonszoltak a szomszéd szobába és ott, valamennyiük jelenlétében, megmotoztak az utolsó ruharáncig. Ordítottam, hadonásztam.

- Biztosan eldobta, keressék a padlón! - ajánlotta valaki.

- Hol keressük most már!

- Az asztal alá dobta valahogy!

- Most már bottal üthetjük a nyomát...

Kivezettek, az ajtóban valahogyan sikerült egy percre megállnom, és vak dühvel bekiáltottam a terembe:

- A szerencsejátékot tiltja a rendőrség. Még ma följelentem valamennyiüket!

Levonszoltak a lépcsőn, rám dobták bundámat... és kinyitották előttem a kaput.

Kilencedik fejezet

1

A nap katasztrófába fúlt, de hátra volt még az éjszaka. Elbeszélem, mire emlékszem ebből az éjszakából.

Éjfél épp elmúlhatott, mikor az utcára kerültem. Tiszta, csendes, fagyos éjszaka volt. Siettem, majdnem szaladtam - de nem hazafelé. „Haza? Minek hazamenni? Lehet most még otthonom? Az otthonban élnek, holnap reggel arra ébredek, hogy élnem kell - de hát lehetséges ez még ezek után? Az életnek vége, semmiképp sem élhetek tovább." Bolyongtam az utcán, fogalmam sem volt róla, hogy merre megyek, nem is tudom, el akartam-e érkezni valahová. Melegem volt, minduntalan kigomboltam nehéz mosómedvebundámat. Úgy éreztem abban a percben, hogy „most már semmiféle cselekvésnek nincsen és nem lehet célja". És - különös! - úgy rémlett, körülöttem minden, de még a levegő is, amelyet beszívok, más csillagzatról való, mintha hirtelen a holdra jutottam volna. A város, a járókelők, a járda, amelyen szaladtam - mindez *már nem volt az enyém*. „Itt a Palota tér, itt a Izsák-székesegyház - gondoltam -, de nekem mindehhez már semmi közöm"; minden elidegenült, már *nem volt enyém*. „Van anyám, van húgom, Liza - de mi közöm nekem még anyámhoz, húgomhoz? Mindennek vége, minden egy csapással véget ért, csak egy maradt meg: hogy tolvaj vagyok mindörökre."

„Hogyan bizonyítsam be, hogy nem vagyok tolvaj? Hiszen most már lehetetlen bebizonyítanom. Utazzam el Amerikába? Mit bizonyítok vele? Verszilov lenne az első, aki elhiszi, hogy loptam. Az »eszme«? Miféle »eszme«? Mit számít most már az »eszmém«? Ötven év múlva, száz év múlva, akárhová megyek, mindenütt akadhat valaki, aki rám mutat, és azt mondja: »Ez az ember tolvaj«. Azzal az »eszmével« kezdte, hogy lopott a rulettasztalnál..."

Dühös voltam-e? Nem is tudom; talán dühös voltam. Különös vonást figyeltem meg magamban, talán legkorábbi gyermekkoromtól fogva: ha bántottak, rosszul bántak velem, ha úgy megsértettek, hogy jobban már nem is lehet, akkor mindig felmerült bennem a leküzdhetetlen erejű vágy, hogy megadóan tűrjem a bántalmakat, és még meg is előzzem bántalmazóimat: „Tessék, megaláztatok, nos, én önként még jobban megalázkodom, tessék, gyönyörködjetek bennem!" Touchard ütött-vert, meg akarta mutatni, hogy lakáj vagyok és nem szenátor-fi, és én menten beletörődtem a lakáj szerepébe. Nemcsak, hogy adogattam a ruháját felöltözéshez, hanem önként előkaptam a kefét, és letisztogattam róla az utolsó porszemeket, anélkül, hogy Touchard ezt kérte vagy parancsolta volna, néha egyenesen üldöztem a kefével, a vérbeli lakáj lelkes felbuzdulásában, hogy még egy utolsó pihét is letisztítsak frakkjáról, elannyira, hogy néha már ő maga intett le: „Elég, Arkagyij, elég, elég." Ha például hazajött valahonnét, és levette a kabátját, azonnal lekeféltem, óvatosan elhelyeztem, letakartam kockás selyemkendővel; tudom, társaim kinevetnek, megvetnek érte, pontosan tudom, de még ez is kedvemre való: „Azt akarták, hogy lakáj legyek, tessék, lakáj vagyok, megaláznak - hát megalázkodom." Esztendőkig melengettem magamban a passzív gyűlöletet, a föld alatti dühödt bosszúvágyat. És azután? Zerscsikovnál hangosan, őrjöngve bekiáltottam a terembe: „Mindenkit följelentek, a rendőrség tiltja a szerencsejátékot!" Esküszöm, ebben is volt valami hasonló: megaláztak, megmotoztak, tolvajnak bélyegeztek, megvertek. „Nos, tudjátok meg, hogy eltaláltátok, nemcsak tolvaj vagyok, hanem ráadásul még besúgó is!" Ha most visszagondolok erre, így magyarázom meg, és így foglalom össze a dolgot; akkor azonban semmit sem elemeztem, csakúgy vaktában kiáltottam vissza a terembe, abban a pillanatban talán nem is tudtam, mit kiáltok, valami kiáltott belőlem - ez a „vonás" kiáltott a lelkemből.

Amikor az utcán szaladtam, kétségkívül már kitört rajtam a láz, de emlékszem, azért tudatosan cselekedtem. Mégis határozottan állítom, hogy egy bizonyos eszme- és fogalomkör már akkor bezárult előttem; már azokban a percekben is határozottan éreztem, hogy „az egyik gondolatot még tudom gondolni, de már a másikat vagy a harmadikat semmiképpen sem". Ugyanígy némely elhatározásom is nyilván teljes híjával volt a logikának, noha tiszta öntudattal tettem. Mi több: emlékszem rá, hogy olykor magam is teljességgel tisztában voltam egy-egy elhatározásom helytelen, ostoba voltával, s mégis teljes öntudattal nyomban hozzáláttam megvalósításához. Igen, a bűn a küszöbön állt aznap éjszaka, puszta véletlenség, hogy nem következett be.

Eszembe jutott, amit Tatyána Pavlovna mondott Verszilovról: „Mért nem megy ki a vasútvonalra, és teszi a fejét a sínekre, majd levágja a vonat, ha már nem bírja tovább cipelni!" Ez a gondolat egy pillanatra elhatalmasodott rajtam, de aztán nyomban rémülten elhessegettem: „Tegyem a fejemet a sínekre, és haljak meg, hogy aztán holnap azt mondják: azért tette, mert lopott, szégyenében tette - nem, semmi áron!" És akkor, emlékszem, egy pillanatig iszonyú düh lobbant föl bennem. „Eh mit - suhant át agyamon -, ha már semmiképp sem tisztázhatom magam, új életet sem kezdhetek, akkor hát alávetem magam sorsomnak, leszek lakáj, kutya, hitvány senki, besúgó, igazi besúgó, s közben csendben felkészülök, és egy adott pillanatban mindent a levegőbe röpítek, mindent megsemmisítek, mindent és mindenkit, bűnöst, ártatlant egyaránt, akkor majd megtudják, hogy ez volt az, akit tolvajnak neveztek... és aztán megölöm magam."

Nem tudom, hogyan kerültem abba a kis utcába, a Konnogvargyejszkij-bulvár közelében. Az utca mindkét oldalán, jó száz lépés hosszúságban, magas kőfal húzódott: hátsó udvarok kőkerítése. Balra az egyik fal mögött hatalmas farakást pillantottam meg, akkorát, amilyen fatelepeken szokott lenni; több mint egy öllel magaslott a fal fölé. Megálltam, töprengeni kezdtem. Zsebemben kis ezüst tartóban viaszgyufát hordtam magamnál. Ismétlem, pontosan tudtam akkor, hogy miben töröm a fejemet, és mit akarok tenni, s minderre ma is emlékszem, de hogy minek, miért akartam megtenni, arról fogalmam sincs. Csak arra emlékszem, hogy ellenállhatatlan vágy támadt meg. „A falra felmászni könnyű - okoskodtam, két lépésnyire onnét, ahol álltam, kaput is találtam a falban, amely nyilván zárva volt, s hónapszám nem is nyitották ki. - Ha felállok a kiugró alsó párkányra - okoskodtam tovább -, és belekapaszkodom a kapu felső szélébe, felhúzódzkodhatok a fal tetejére, és senki sem lát meg, az égvilágon senki sem jár erre! Leülök a fal tetejére, és onnét nagyszerűen meggyújthatom a fát, le se kell másznom a falról, hiszen a fahasábok majdnem odáig érnek. A hidegben csak annál könnyebben fog égni, csak el kell érnem a kezemmel egy nyírfahasábot... nem is kell egészen kihúznom a hasábot, elég, ha a falon ülve lehántok róla egy darabka kérget, gyufa lángján meggyújtom, és odadobom a farakásra: kész a tűzvész. Én meg leugrom a falról és elmegyek; szaladnom sem kell, hiszen még jó ideig nem veszik észre..." Így okoskodtam, és - egyszer csak végleg elhatároztam magam. Hallatlan öröm, gyönyörűség töltött el; felmásztam. Kitűnően tudtam mászni: már a gimnáziumban is legerősebb oldalam volt a torna, de sárcipő volt rajtam, és ez nehezítette vállalkozásomat. Mégis sikerült megkapaszkodnom a kezemmel egy alig-alig kiálló kőben, felhúzózkodtam és másik kezemmel kinyúltam, hogy megkapaszkodjam a fal felső szélében, de megcsúsztam és leestem, feltehetően hanyatt vágódtam, tarkómat belevertem a földbe, és egy-két percig eszméletlenül hevertem a földön. Magamhoz térve gépiesen összehúztam magamon bundámat, mert szörnyen fáztam, és még mindig félig eszméletlenül a kapu sarkáig vonszoltam magam, behúzódtam a kapumélyedésbe, a kiugró fal mögé, és ott lekuporodtam, vacogva, összegörnyedve. Gondolataim összezavarodtak, valószínűleg hamarosan elbóbiskoltam. Mintha álmodtam volna, úgy emlékszem rá, hogy egyszer csak mély, erőteljes harangzúgás töltötte be fülemet, s élvezettel hallgattam.

2

Erősen, komolyan zúgott a harang két vagy talán három másodpercig, de nem vészharang volt, hanem kellemes, dallamos zengés, és egyszer csak ráébredtem, hogy ismerős harangszó, Nyikolánál harangoznak, a vörös templomban, Touchard intézetével szemben, ebben az oszlopos, cifra faragványos, sok kupolás régi moszkvai templomban, amely, úgy emlékszem, még Alekszej Mihajlovics uralkodása alatt épült; nemrég múlt el a húsvét, és Touchard-ék kis előkertjében a csenevész nyírfákon már újszülött pici zöld levélkék rezegnek. Fényes délutáni nap ontja ferde sugarait osztálytermünkbe, nálam pedig, kicsiny kamrácskámban a közös teremtől balra, amelybe Touchard egy évvel azelőtt költöztetett, hogy elkülönítsen a „grófi meg szenátori csemetéktől", vendéghölgy üldögél. Igen, hozzám, a rokontalan gyerekhez vendég jött, legelőször, amióta Touchard-hoz kerültem. Mindjárt megismertem a hölgyet, mihelyt belépett: a mama volt, megismertem, noha egyetlenegyszer sem láttam azóta, amióta a falusi templomban megáldoztatott, és galamb szállt át a kupola alatt. Kettecskén üldögéltünk, és én furcsán méregettem. Sok esztendővel később tudtam csak meg, hogy Verszilov akkor külföldre utazott, s anyám magára maradván, kevéske pénzén feljött Moszkvába - önkényesen, szinte szökve azoktól, akiknek gondjára volt bízva, és csupáncsak azért, hogy engem meglátogasson. Különös volt az is, hogy miután bejött és beszélt Touchard-ral, nekem egy szóval sem mondta, hogy az anyám. Mellettem ült, s emlékszem, meglepett, hogy milyen keveset szól. Kis motyót hozott, kibontotta: hat narancs volt benne, mézeskalács meg két közönséges francia kenyér. A francia kenyéren megsértődtem, és sértődötten kijelentettem, hogy a „koszt" nálunk nagyon jó, és a teához mindennap egy egész francia kenyeret kapunk.

- Mindegy, galambocskám, együgyűségemben úgy gondoltam: „Hátha nem adnak nékiek eleget enni ott az intézetben" - ne haragudjál rám, édes lelkem.

- Antonyina Vasziljevna (Touchard felesége) is megsértődik, ha meglátja. Meg a pajtásaim is kinevetnek...

- Nem fogadnád el mégis? Hátha megeszed...

- Nem bánom, tessék itthagyni...

A nyalánkságokhoz sem nyúltam; ott feküdt előttem az asztalon a narancs meg a mézeskalács, én még ültem, tekintetemet a földre szegeztem, s igen méltóságteljesnek éreztem magam. Ki tudja, talán nem is akartam előle eltitkolni, hogy látogatása megszégyenít társaim előtt; talán szerettem volna egy cseppet éreztetni vele, hogy megértse: „Lásd, szégyenbe hoztál, és meghozzá nem is sejted!" Ó, akkor már rohantam Touchard után a kefével, hogy letisztogassam róla a porszemeket! Azt is elképzeltem, mennyi csúfolódást kell majd tűrnöm társaimtól, sőt talán Touchard-tól is, ha majd elmegy - és szívemben nem maradt iránta a legkisebb jóérzés sem. Sanda szemmel méregettem viseltes, sötét ruháját, durva, kidolgozott kezét, durva, rossz cipőjét, beesett, megsoványodott arcát; homlokába már ráncok vésődtek, noha Antonyina Vasziljevna azt mondotta nekem utóbb, este, mikor a mama már elment: „Úgy hiszem, a maga *maman*-ja nagyon bájos asszony lehetett a maga idején."

Így ültünk hát szobácskámban, amikor bejött Agafja, és tálcán egy csésze kávét hozott. Tudniillik ebédutáni idő volt, és Touchard-ék abban az órában mindig kávéztak szalonjukban. Anyám azonban megköszönte, és nem fogadta el; mint utóbb megtudtam, abban az időben egyáltalán nem ivott kávét, mert szívdobogást okozott neki. Meg kell mondanom, hogy Touchard-ék szemlátomást óriási nagylelkűségnek tekintették, hogy megengedik anyám látogatását, s a neki küldött csésze kávé ezek szerint - legalábbis viszonylag - a humanizmus

netovábbja volt, s rendkívüli becsületére szolgált Touchard-ék civilizált érzéseinek, európai felfogásának. A mama pedig - mintha csak tudná - visszautasította.

Touchard behívatott és felszólított, vigyem be könyveimet, füzeteimet, és mutassam meg a mamának: „Hadd lássa, mennyit tanult már itt az intézetemben." Antonyina Vasziljevna összecsücsörítette a száját, és sértődötten, gúnyosan megjegyezte:

- Úgy látom, a kedves mamának nem ízlett a kávénk.

Fogtam a füzeteimet, és az osztályban gyülekező és bennünket kíváncsian méregető „grófi meg szenátori csemeték" között bevittem várakozó anyámnak. Megvallom, határozottan örömömet leltem benne, hogy szó szerint, pontosan teljesítsem Touchard felszólítását. Módszeresen fektettem a mama elé egyik füzetemet a másik után, és magyaráztam: „Ez a francia nyelvtani gyakorlófüzetünk, ez a tollbamondás, itt az *avoir* és *être* segédigék ragozása, ez itt a földrajzfüzetem, Európa meg a többi világrész főbb városainak leírása" - és így tovább. Félóra hosszat, vagy talán még tovább magyaráztam egyenletes, vékony hangon, szelíden lesütött szemmel. Tudtam, hogy a mama nem is konyít ehhez a sok tudományhoz, talán még írni sem tud, s épp ezért tetszelegtem szerepemben. De nem sikerült őt kifárasztanom; figyelmesen, szinte áhítattal hallgatott végig, egyszer sem szakított félbe, a végén én magam untam meg és hagytam abba; pillantása egyébként szomorú volt, s arckifejezésében volt valami elkínzott.

Végre felállt, hogy elbúcsúzzék; egyszer csak bejött maga Touchard, és bolondosan fontoskodó képpel megkérdezte: „Meg van-e elégedve fia előmenetelével?" A mama zavartan mormolt valamit, és hálálkodni kezdett; Antonyina Vasziljevna is bejött. A mama kérve kérte mindkettejüket, „ne hagyják magára az árvát, hiszen úgy vehetjük, mintha árva volna szegényke, ne tagadják meg tőle jóságukat..." és könnyes szemmel hajlongott előttük, külön-külön mindkettejük előtt mélyen meghajolt, úgy, ahogy „az egyszerű nép" hajlong, ha nagyurak elébe járul, s valamiért könyörög. Touchard-ék ezt mégsem várták, még Antonyina Vasziljevna is megenyhült, és megváltoztatta nézetét a csésze kávéra vonatkozóan. Touchard nagyképűsége egyre fokozódott, fölöttébb emberségesen válaszolt, mondván, hogy „nála minden gyermek egyforma, valamennyi az ő fia, s ő valamennyinek atyja, hogy én őnála majd-nem ugyanolyan bánásmódban részesülök, mint a grófi meg szenátori csemeték, ezt meg kell becsülni" - és így tovább. A mama csak hajlongott, zavara nőttön-nőtt, végül hozzám fordult, és szemében könny csillant meg, amikor búcsúzott: „Isten áldjon, galambocskám!"

Megcsókolt, azazhogy hagytam, hogy megcsókoljon. Éreztem, hogy szeretne még sokszor megcsókolni, megölelgetni, magához szorítani, de talán restellte a többiek előtt, vagy valami másért fogta el a keserűség, vagy talán megsejtette, hogy én szégyenkezem miatta - elég az hozzá, sietve meghajolt még egyszer Touchard-ék előtt, és az ajtó felé indult. Én csak álltam.

- *Mais suivez donc votre mère* - szólt Antonyina Vasziljevna. - *Il n'a pas de coeur cet enfant!*[54]

Touchard csak vállat vont válaszul, s ez természetesen annyit jelentett: „Nem hiába bánok vele úgy, mint egy lakájjal."

Szót fogadtam, követtem anyámat lefelé a lépcsőn. Kiértünk a kapu elé. Tudtam, hogy fentről lesnek a kisablakon át. A mama a templom felé fordult, és háromszor áhítatosan keresztet vetett, ajka remegett, a nagyharang mélyen, zengve kongott a toronyban. A mama hozzám fordult, és nem állta meg, két kezét fejemre tette, és sírva fakadt a fejem fölött.

---

[54] De hát kísérje ki az anyját... Nincs szíve ennek a gyereknek!

- Anyácska, elég, hagyja kérem... restellem... meglátják fentről a kisablakon át...

Összeszedte magát, sietve búcsúzkodni kezdett:

- No, istenem... isten áldjon... az ég angyalai oltalmazzanak, meg a Szűzanya, Nyikolaj vértanú... Istenem, istenem! - hadarta, s egyre hányta rám a keresztet, igyekezett minél sűrűbb, minél nagyobb kereszteket vetni. - Isten áldjon, galambocskám, édes lelkem! Megállj csak, egy pillanatig...

Sietve kotorászott zsebében, elővette kék kockás zsebkendőjét, melynek csücske szoros bogra volt kötve, és nekifogott, hogy kioldozza a bogot, de sehogy sem tudta kibogozni...

- Mindegy, fogadd el zsebkendőstül, tiszta kendő, hasznát veheted, a csücskébe négy húszast bogoztam, hátha szükséged lesz rá... ne haragudjál, galambocskám, többet nem adhatok, mert nekem sincsen... bocsáss meg, galambocskám.

Átvettem a kendőt, azt akartam mondani, hogy „Touchard úr és Antonyina Vasziljevna bőségesen ellát mindennel, semmire sincs szükségem” - de megfékeztem a nyelvem, és elfogadtam a kendőcskét.

Még egyszer keresztet vetett rám, még egy imádságot elsuttogott, és akkor... és akkor egyszer csak énelőttem is meghajolt, úgy, mint odafenn Touchard-ék előtt, mélyen, lassan, hosszan - sosem felejtem el! Megremegtem, magam sem tudtam, miért. Mit akart mondani ezzel a meghajlással: „talán hibáját ismerte be előttem”, mint ahogy egyszer, sokkal később eszembe jutott? - nem tudom. De akkor mindenesetre még jobban elszégyelltem magam, hogy „fentről néznek, és Lambert bizonyosan megver majd”.

Végre elment. A narancsot, mézeskalácsot, mire fölértem, megették a szenátori meg grófi csemeték, a négy húszkopejkást pedig azonnal elvette tőlem Lambert. Süteményt, csokoládét vettek rajta a cukrászdában, és engem meg sem vendégeltek.

Elmúlt egy fél esztendő, szeles, viharos október köszöntött ránk. A mamáról megfeledkeztem. Ó, akkor már gyűlölet, süket gyűlölet töltötte el a szívemet, csordultig teltem vele; még keféltem ugyan Touchard ruháját, de már teljes erőmmel gyűlöltem őt, napról napra jobban gyűlöltem. És akkor egy bánatos őszi szürkületkor a fiókomban kotorásztam, kerestem valamit, és a hátsó sarkában egyszer csak megpillantottam a mama kis kék batiszt zsebkendőjét; úgy feküdt ott elfeledve, ahogy akkor begyűrtem. Kivettem, érdeklődve nézegettem; a csücske még őrizte a bog gyűrődését, még a pénz kerek benyomódása is tisztán meglátszott benne; hamarosan visszatettem a kis kendőt, és becsuktam a fiókot. Ünnep előestéje volt, a harang éjszakai misére kondult. A fiúk már ebéd után hazaszéledtek, de Lambert ez alkalommal bennmaradt az intézetben vasárnapra, nem tudom, miért, de akkor nem jöttek érte. Még mindig vert ugyan, mint azelőtt, de azért már sok mindent elmondott nekem, szüksége volt rám. Egész este Lepage-féle pisztolyokról beszélgettünk, noha egyikünk sem látott még olyat soha, cserkesz szablyáról, meg arról, hogy hogyan kell vele bánni, aztán arról beszéltünk, hogy milyen jó lenne rablóbandát alakítani, végül Lambert áttért kedvenc témájára, disznóságokat mondott, s én - legnagyobb meglepetésemre - szívesen hallgattam az effélét. Ezúttal azonban sehogy se bírtam, azt mondtam neki, hogy a fejem fáj. Tíz órakor lefeküdtünk; fejjel a paplan alá bújtam, és párnám alól elővettem a kis kék zsebkendőt; egy órával lefekvés előtt kiszedtem a fiókból, és mihelyt megvetették ágyunkat, gyorsan a vánkos alá dugtam. Arcomhoz szorítottam, csókolgatni kezdtem. „Mama, mama” - suttogtam, és mellem úgy elszorult, mintha présbe tettek volna. Eltakartam szemem, és magam előtt láttam arcát, remegő ajkát, mikor keresztet vetett a templom felé, majd amikor reám hányta a keresztet, és én azt mondtam neki: szégyellem, mert meglátják. „Mamácska, mama, egyszer életedben látogattál

meg... Hol vagy most, mamácska, távoli vendégem? Gondolsz-e még a te szegény kisfiadra, akihez eljöttél... Csak egyszer lássalak még, akár csak álmomban, hogy megmondhassam, mennyire szeretlek, hogy megölelhesselek és megcsókolhassam édes kék szemedet, megmondhassam, hogy most már nem szégyellek, és akkor is szerettelek, és fájt a szívem, de csak ültem bambán, mint afféle lakájlélek. Sose tudod meg most már, mama, hogy akkor is hogy szerettelek! Hol vagy, mamácska, hallasz-e engem? Mama, mama, emlékszel-e a galambra, a falusi templomban?...”

- Fene vinné! Mit művelsz? - mordul Lambert az ágyból. - Megállj, majd adok én neked! Nem hagy aludni... - Kiugrik az ágyból, odaszalad hozzám, le akarja rántani rólam a paplant, de én fogom, erősen fogom, a fejemre húzom.

- Picsogsz, mit picsogsz, te marha, te marha! Nesze neked! - és megver, öklével fájón üti-veri a hátamat, oldalamat, egyre fájdalmasabban, egyre fájdalmasabban és... és hirtelen felrántom a szemem...

Már erősen hajnalodik, kristályos zúzmara csillog a havon, a falon... Görnyedten kuporgok, félholtan, bundámban is meggémberedve, és valaki áll előttem, költöget, hangosan szitkozódik, és fájdalmasan rugdossa oldalamat a cipője orrával. Feltápászkodom, felnézek: finom medvebunda, cobolyprém kucsma, fekete szem, szurokfekete pomádézott barkó, sasorr, rám vigyorgó hófehér fogsor, tej és rózsa arc, olyan, mint az álarc... Egészen közel hajlik hozzám, minden lélegzetvételével fagyos pára gőzölög a száján:

- Megfagysz, részeg disznó, marha! Megfagysz, mint a kutya, állj fel, állj fel!

- Lambert! - kiáltok fel.

- Ki vagy te?

- Dolgorukij!

- Miféle ebadta Dolgorukij?

- *Csak* Dolgorukij!... Touchard-éktól... Az, akinek az oldalába döfted a villát a vendéglőben!

- Haaa! - kiált fel, és elmosolyodik, lassú, emlékező mosolygással, hát igazán elfelejtett volna?
- Haha! Hát te vagy az, te vagy!

Fölemel, talpra állít; alig állok, alig mozdulok, Lambert vezet, támogat. A szemem közé néz, mintha emlékezni próbálna, és hallgat, figyel, ahogy csak tud, én meg hadarok, ahogy csak bírok, megállás nélkül, szünet nélkül, és boldog vagyok, olyan boldog, hogy beszélhetek, és boldog vagyok, hogy Lambert megy mellettem! Valamiképp „menekvésemnek” éreztem-e akkor? vagy csak azért örültem meg neki annyira, mert egészen más világból való embernek éreztem? Nem tudom, nem gondolkoztam, gondolkozás nélkül a nyakába ugrottam. Hogy mit beszéltem, arra nem emlékszem, aligha közölhettem vele értelmes dolgokat, még a szavakat is csak félig mondtam ki, de ő erősen figyelt. Odaintette az első szembejövő bérkocsit, és néhány perccel később már meleg szobában ültem, Lambert szobájában.

3

Minden embernek, akárki legyen is, történik az életében olyasmi, amire úgy emlékszik vissza, vagy legalábbis hajlamos úgy visszatekinteni, mint rendkívüli, fantasztikus, a szabályszerűtől eltérő, majdnem csodaszerű eseményre - legyen ez bár álom, találkozás, jóslat, előérzet vagy

más efféle. A mai napig is úgy tekintem Lamberttel való összetalálkozásomat, mint prófétai jelentőségű tényt, legalábbis e találkozás körülményeiből és következményeiből ítélve. A találkozásnak egyébként - legalábbis az egyik oldalról - igen természetes volt a magyarázata: Lambert éjszakai elfoglaltságából ment hazafelé (hogy mi volt ez az elfoglaltsága, arról majd alább szólok), kissé pityókosan, és a kis utcában egy pillanatra megállt a kapuban: akkor látott meg. Mindössze néhány napja érkezett Pétervárra.

A szoba, amelyben magamhoz tértem, közönséges pétervári garniszálló kezdetlegesen bútorozott szobája volt. Lambert maga azonban gazdagon, előkelőn volt öltözve. A földön két nagy utazóbőrönd állt, félig kicsomagolva. A szoba sarkát spanyolfal ernyőzte, amögött állt az ágy.

- Alphonsine! - kiáltotta Lambert.

- *Présente!*[55] - kurjantott a spanyolfal mögött egy rikácsoló női hang, párizsi kiejtéssel, s két perc sem telt bele, a spanyolfal mögül kipenderült Alphonsine kisasszony. Sebtében kapta magára pongyoláját, szemlátomást az ágyból ugrott ki. Különös teremtés volt: nyurga, aszott, mint a kóró, hosszú derekú, hosszú, beesett arcú, nyugtalan tekintetű, barna hajú leányzó - hihetetlenül elnyűtt teremtés!

- Siess (lefordítom, amit Lambert mondott, de franciául beszélt vele), keríts szamovárt, bizonyára van nekik; forró vizet, vörösbort, cukrot, poharat ide, de tüstént! Megfagyott... régi cimborám... egész éjszaka a hóban aludt.

- *Malheureux!*[56] - kiáltott fel Alphonsine, és színpadias mozdulattal összecsapta kezét.

- Nono! - förmedt rá Lambert, mint egy kiskutyára, és fölemelt mutatóujjával megintette; a leány azonnal abbahagyta a gesztikulálást és kiszaladt, hogy teljesítse a parancsot.

Lambert végignézett, végigtapogatott; meghallgatta érverésemet, megérintette homlokomat, halántékomat.

- Nem is értem, hogyhogy nem fagytál meg - mormolta. - Igaz, betakaróztál a bundáddal, a fejedre húztad, úgy ültél ott, mint egy prémbarlangban...

Csakhamar megjelent a forró ital, mohón felhörpintettem egy pohárral, s nyomban szétáradt bennem az élet; megint gagyogni kezdtem, a sarokban hevertem a díványon, és ömlött belőlem a szó, el-elfúlva hadartam - de hogy voltaképp mit és hogyan beszéltem, arra megint nem emlékszem; voltak pillanatok, sőt hosszabb időtartamok, amelyekre egyáltalán nem tudok visszaemlékezni. Ismétlem: nem tudom, megértett-e Lambert valamit abból, amit elbeszéltem; de egyet később világosan láttam; Lambert annyit mindenesetre megértett, hogy érdemes volt velem találkoznia... A maga helyén majd megmagyarázom, mire számíthatott.

Ijesztően élénk voltam, sőt időnként egyenesen jókedvű. Emlékszem a napra, mely hirtelen besütött a szobába, mikor felhúzták a függönyt, emlékszem a ropogó kályhára, melybe valaki befűtött - hogy ki, mikor, arra már nem emlékszem. Emlékszem ellenben egy csöpp fekete bolognai pincsire, amelyet Alphonsine kisasszony tartott karjában, kacérul szívéhez szorítva. A pincsi annyira érdekelt, hogy az elbeszélést is abbahagytam, s egyszer-kétszer utánanyúltam, de Lambert intett, és Alphonsine a bolognai pincsijével eltűnt a spanyolfal mögött.

Lambert hallgatott, szemben ült velem, egészen közelhajolt hozzám, és erősen fülelt minden szavamra; néha-néha elmosolyodott, hosszan, tartósan, fogát kivillantva s szemét összehúzva,

---

[55] Jelen!

[56] Szerencsétlen!

mintha erősen gondolkodnék s igyekeznék kitalálni az összefüggéseket. Csak arra emlékszem világosan, hogy amikor a „dokumentumról", mármint a levélről beszéltem, sehogy sem tudtam értelmesen, és összefüggőn kifejezni, amit mondani akartam, arcán láttam, hogy nem ért meg, de nagyon szeretne megérteni, s ezért még azt is megkockáztatta, hogy egy-egy kérdéssel szavamba vágjon, ami veszélyes volt, mert mihelyt félbeszakítottak, bennem is elszakadt a téma fonala és elfelejtettem, miről beszélek. Nem tudom, még hozzávetőlegesen sem tudom elképzelni, mennyi ideig ültünk és beszélgettünk. Egyszer csak felállt, oda-szólította Alphonsine-t:

- Barátomnak nyugalomra van szüksége; az is meglehet, hogy orvost kell hívni hozzá. Amit kér, teljesítsd, azaz... *vous comprenez, ma fille? Vous avez de l'argent*,[57] vagy nem? Tessék - és átnyújtott neki egy tízrubelest. Aztán sugdolózni kezdett vele: - *Vous comprenez! vous comprenez!* - ismételgette, intőn fölemelve mutatóujját, és szemöldökét szigorúan összevonva. Láttam, hogy Alphonsine rettenetesen fél tőle.

- Nemsokára visszajövök, addig aludd ki magad - fordult hozzám mosolyogva, és vette a kalapját.

- *Mais vous n'avez pas dormi du tout, Maurice!*[58] - jajdult fel Alphonsine patetikusan.

- *Taisez vous, je dormirai après*[59] - válaszolt Lambert, és azzal elment.

- *Sauvée!*[60] - súgta a leányzó patetikusan, s a távozó Lambert után intett. Majd, abban a minutában, a szoba közepére posztolta magát, és patetikus szavalatba fogott:

- *Monsieur, monsieur! Jamais homme ne fut si cruel, si Bismarck, que cet être, qui regarde une femme comme une saleté de hasard. Une femme, qu'est ce que ça dans notre époque? „Tue-la!" voilà le dernier mot de l'Académie française!...*[61]

Kidüllesztettem a szemem; már duplán láttam, két Alphonsine ágált a szemem előtt... Egyszer csak észrevettem, hogy sír, összerezzentem, úgy vettem észre, már nagyon régen beszél hozzám, és én azalatt aludtam vagy eszméletlenül feküdtem.

- *...Hélas! de quoi m'aurait servi de le découvrir plutôt* - kiáltott fel - *et n'aurais-je pas autant gagné à tenir ma honte cachée toute ma vie? Peut-être n'est-il pas honnête à une demoiselle de s'expliquer si librement devant monsieur, mais enfin je vous avoue que s'il m'était permis de vouloir quelque chose, oh, ce serait de lui plonger au coeur mon couteau, mais en détournant les yeux, de peur que son regard exécrable ne fît trembler mon bras et ne glacât mon courage! Il a assassiné ce pope russe, monsieur, il lui arracha sa barbe rousse pour la vendre à un artiste en cheveux au pont des Maréchaux, tout près de la maison de monsieur Andrieux - hautes nouveautés, articles de Paris, linge, chemises, vous savez, n'est ce pas?... Oh, monsieur, quand l'amitié rassemble à table épouse, enfants, soeurs, amis, quand une vive allégresse enflamme mon coeur, je vous le demande, monsieur: est-il bonheur préférable à celui dont tout jouit? Mais il rit, monsieur, ce monstre exécrable et inconcevable et si ce*

---

[57] Érti, leányom? Van pénze...

[58] De maga egyáltalán nem aludt, Maurice!

[59] Hallgasson, majd alszom azután!

[60] Meg vagyok mentve!

[61] Uram, uram! Soha ember még nem volt olyan kegyetlen, olyan Bismarck, mint ez a férfi, aki a nőt véletlenül útjába kerülő mocsoknak tekinti. Egy nő - mit számít ez a mi korunkban? „Öld meg!" ez a Francia Akadémia utolsó szava.

n'était pas par l'entremise de monsieur Andrieux, jamais, oh jamais je ne serais... Mais quoi, monsieur, qu'avez-vous, monsieur?[62]

Odaugrott hozzám; azt hiszem, kirázott a hideg, talán el is ájultam. Kimondhatatlanul nyomasztott, valósággal megbetegített ez a félbolond leány. Talán azt hitte, kötelessége, hogy szórakoztasson; mindenesetre egy pillanatra sem tágított mellőlem. Valaha talán színésznő lehetett; átkozottul szavalt, izgett-mozgott, szüntelenül beszélt, én pedig már réges-rég elhallgattam. Előadásából csak annyit értettem, hogy valamikor szoros kapcsolatban állt egy bizonyos Andrieux úr üzletével - *„la Maison de monsieur Andrieux - hautes nouveautés, articles de Paris, etc."*[63], talán éppenséggel monsieur Andrieux „Maison"-jából eredt, de monsieur Andrieux-től örök áron megvásárolta *ce monstre furieux et inconcevable*,[64] és ebben állt tragédiája... Zokogott, de nekem úgy tetszett, csak a drámai előadás kedvéért játssza meg, és igazából nem is sír; néha-néha azt hittem, hirtelen széthullik, mint a csontváz. Fojtott, recsegő hangon beszélt, a *„préférable"* szót például így ejtette: préfé-a-able, és az „a" szótagon sokáig bégetett, mint a juh. Egyszer, amikor magamhoz tértem, megláttam, hogy a szoba közepén piruettezik, de nem táncolt, hanem a piruett valahogyan elbeszéléséhez kapcsolódott, eljátszotta a személyeket. Egyet gondolt, odaszaladt és kinyitotta az ócska kis pianinót, amely a szoba sarkában állt, klimpérozni, énekelni kezdett... Azt hiszem, jó tíz percre teljesen elveszítettem eszméletemet, vagy talán elaludtam, de a pincsi felnyüszített, és én magamhoz tértem: öntudatom egy pillanatra teljes tisztasággal visszatért, és mindent élesen megvilágított; rémülten ugrottam fel. „Lambert, Lambertnél vagyok" - gondoltam, felkaptam kucsmámat, és bundámért szaladtam.

- *Où allez-vous, monsieur?*[65] - szólt rám az éberen őrködő Alphonsine.

- El kell... ki akarok menni, ne tartson vissza...

- *Oui, monsieur!* - helyeselt Alphonsine megértőn, és sietve kitárta előttem a folyosóra vezető ajtót. - *Mais ce n'est pas loin, monsieur, c'est pas loin du tout, ça ne vaut pas la peine de mettre votre chouba, c'est ici près, monsieur!*[66] - kiáltotta olyan hangosan, hogy a folyosó visszhangzott. Kiszaladtam és jobbra fordultam.

---

[62] Jaj! mi haszna lett volna, ha előbb fedezem fel, nem nyertem volna vele többet, ha életem végéig titkolom szégyenemet? Talán nem illik, hogy egy hölgy ilyen szabadon beszéljen önnel, uram, de megvallom, ha szabad lenne bármit is akarnom, ó, azt kívánnám, hogy szívébe döfjem késemet, de tekintetemet félrefordítanám, nehogy ocsmány pillantására karom megremegjen, és bátorságom jéggé dermedjen! Meggyilkolta azt az orosz pópát, uram, kitépte vörös szakállát és eladta egy hajművésznek a Marsallok-hídjánál, Andrieux úr üzletének szomszédságában... újdonságok, párizsi divatcikkek, fehérneműk, ingek, ismeri, ugyebár?... Ó, uram, mikor a barátság asztal köré gyűjt feleséget, gyermekeket, testvért, barátot, mikor derűs jókedv melengeti szívemet, azt kérdem, uram: van-e annál nagyobb boldogság, mint az, amelyben mindenki részesül? De ő csak nevet, uram, az az elképzelhetetlen, ocsmány szörnyeteg, és ha nem Andrieux úr közbenjárására történik, soha, de soha... De uram, mi lelte, mi baja, uram?

[63] Andrieux úr üzlete, újdonságok, párizsi divatcikkek stb.

[64] Az a dühödt, elképzelhetetlen fenevad.

[65] Hová megy, uram?

[66] Nincs messze, uram, egy cseppet sincs messze, nem érdemes fölvenni a bundáját, itt van közel, uram!

- *Par ici, monsieur, c'est par ici!*[67] - kiáltotta Alphonsine torkaszakadtából, hosszú, csontos ujjaival bundámba kapaszkodott, másik kezével pedig balra mutatott, valahová a folyosó végére, ahová a legkevésbé sem kívánkoztam. Kitéptem magam, és a lépcsőházba vezető kijárati ajtó felé igyekeztem.

- *Il s'en va, il s'en va!*[68] - rikácsolta Alphonsine kétségbeesetten, s üldözőbe vett: - *mais il me tuera, monsieur, il me tuera!*[69] - De már kiértem a lépcsőre, s noha Alphonsine még a lépcsőn is üldözött, sikerült kinyitnom a kaput, kiugranom az utcára, és beülnöm az első arra hajtó bérkocsiba. Megadtam a kocsisnak a mama címét...

4

De az öntudat, mely egy pillanatra fellobbant bennem, csakhamar kialudt ismét.

Halványan emlékszem még rá, hogy elvittek és betámogattak a mamához, de ott aztán teljesen elveszítettem eszméletemet. Másnap, mint utóbb elbeszélték (de magam is emlékeztem rá), öntudatom egy pillanatra ismét kitisztult. Verszilov szobájában, az ő díványán találtam magam; Verszilov, a mama, Liza arcát látom magam körül, jól emlékszem rá, hogy Verszilov Zerscsikovról, a hercegről beszélt, valami levelet mutogatott, mindenáron igyekezett megnyugtatni. Később elmondotta, hogy rémüldözve valami Lambertről kérdezősködtem, és mindegyre holmi bolognai pincsi ugatását hallottam. De öntudatom pislákoló fénye csakhamar kihunyt; e második nap estéjére már teljes erővel kitört rajtam a láz. De megelőzöm az eseményeket, elmondom, mi történt.

Amikor azon a bizonyos estén kiszaladtam Zerscsikovtól, és ott valamennyire lecsillapodtak a kedélyek, Zerscsikov ismét leült játszani, és csakhamar fennhangon kijelentette, hogy sajnálatos tévedés történt: az elveszettnek hitt négyszáz rubel hiánytalanul meglett, egy másik pénzcsomóhoz került, és a bank számadásai teljes rendben voltak. Akkor a herceg, aki ott maradt, Zerscsikovhoz lépett, és nyomatékosan követelte, hogy Zerscsikov nyilvánosan közölje a jelenlevőkkel, hogy ártatlan vagyok, és azonfelül levélben is kérjen tőlem bocsánatot.

Zerscsikov méltányolta a herceg kívánságát, és mindenki füle hallatára szavát adta, hogy másnap magyarázkodó és bocsánatkérő levelet ír nekem. A herceg közölte vele Verszilov címét, és Verszilov csakugyan már másnap átvette Zerscsikovtól személyesen a nekem címzett levelet és ezerháromszáz-egynéhány rubelt, amely az enyém volt, és ott felejtettem a rulettasztalon. Az ügy Zerscsikov részéről tehát ilyen módon lezárult; az örömhír nagyban hozzájárult felépülésemhez, amikor magamhoz tértem eszméletlenségemből.

Amikor a herceg hazament Zerscsikovtól, aznap éjjel két levelet írt; egyet nekem, egyet pedig régi ezredének, ahol az a bizonyos ügye zajlott Sztyepanov kornétással. Másnap reggel mind a két levelet postára tette. Azután jelentést írt a hatóságoknak, s e jelentéssel a kezében kora reggel megjelent ezredparancsnokánál, és közölte vele, hogy „közönséges bűnöző, résztvett a ...-i vasútvonal részvényeinek hamisításában, az igazságszolgáltatás kezébe adja magát, és ítéletet kér maga fölött".

Azzal benyújtotta jelentését, amelyben mindent írásban is lefektetett. Letartóztatták.

---

[67] Errefelé, uram, errefelé!

[68] Elmegy elmegy!

[69] Megöl engem az az ember, uram, megöl!

Itt közlöm szóról szóra levelét, melyet akkor éjszaka hozzám intézett:

„Drága Arkagyij Makarovics,

Miután megpróbáltam a lakáj-megoldást, ezzel eljátszottam jogomat, hogy legalább valamelyest megvigasztalódjam azzal a gondolattal, hogy a végén mégis rászántam magam a helyes tettre. Bűnt követtem el hazám ellen, ősi nemzetségem ellen és ezért, mint nemzetségem utolsó sarja, önmagam szabom ki büntetésemet. Nem értem, hogyan kapaszkodhattam bele az önfenntartás aljas gondolatába, hogyan ábrándozhattam arról, legalábbis egy ideig, hogy pénzzel váltsam meg magam cinkosaimtól. Hiszen önmagam előtt, lelkiismeretem előtt mindvégig bűnös maradtam volna. És ha azok az emberek visszaadják is kompromittáló leveleimet, mégsem hagytak volna nyugton soha életemben! Mi maradt volna hátra? Velük élni, velük egy követ fújni életem végéig: ez a sors várt reám. Nem vállalhattam ezt, és végre leltem magamban annyi erőt, vagy talán annyi kétségbeesést, hogy úgy cselekedjem, ahogyan cselekszem.

Levelet írtam régi ezredembe, régi bajtársaimnak, és tisztára mostam Sztyepanovot. Ezt a tettemet semmiképp sem nézhetjük megváltó hőstettnek: ez csupán a holnapi halott végső rendelkezése. Így kell tekinteni.

Bocsássa meg nekem, hogy ott a játékszobában elfordultam magától: azért tettem, mert abban a pillanatban nem bíztam magában. Most, amikor már halott vagyok, ezt is meg merem vallani... a túlvilágról.

Szegény Liza! Mit sem tudott elhatározásomról; ne átkozzon, hanem ítéljen meg maga. Nem akarok mentegetőzni, még arra sem találok szavakat, hogy valamennyire megmagyarázzam neki lelkiállapotomat. Azt is meg kell vallanom, Arkagyij Makarovics, hogy tegnap reggel, amikor Liza utoljára meglátogatott, feltártam előtte csalárdságomat, megmondtam, hogy azzal a szándékkal mentem fel Anna Andrejevnához, hogy megkérjem a kezét. Nem hagyhattam ezt a lelkiismeretemen száradni, hiszen akkor már elszántam magam végső tettemre, és Liza szerelmében bízva, mindent megvallottam neki. Liza megbocsátott, mindent megbocsátott, de én nem hittem neki; ezt nem lehet megbocsátani, én az ő helyén nem bocsátottam volna meg.

Ne felejtsen el.

Szerencsétlen barátja:

az utolsó Szokolszkij herceg.”

Kilenc napig feküdtem önkívületben.

HARMADIK RÉSZ

Első fejezet

1

Most másról lesz szó.

Egyre fogadkozom, hogy „másról, másról” - mégis állandóan csak magamról írok. Pedig százszor is kijelentettem már, hogy eszem ágában sincs magamat leírni; valóban nem is ez volt a szándékom, amikor belefogtam feljegyzéseimbe, hiszen nagyon is jól tudom, hogy nem kellek az olvasónak. Másokat szeretnék s igyekszem leírni, nem önmagamat, ha mégis minduntalan előfordulok, ez szomorú hiba, sajnos elkerülhetetlen, akárhogy szeretném elkerülni. Főképpen az bosszant, hogy amikor ilyen hévvel írom le saját kalandjaimat, azt a látszatot keltem, mintha most is ugyanaz volnék, aki akkor voltam. Olvasóm emlékezhet rá, hogy többször felkiáltottam: „Ó, ha megváltoztathatnám a múltat, ha mindent elölről kezdhetnék!” Nem kiálthattam volna így, ha nem változtam volna meg gyökeresen azóta, ha nem lennék ma már egészen más ember. Ez igazán szembeötlő; ha tudnák, mennyire untat ez a sok bocsánatkérés és elöljáró beszéd, amelyet minduntalan be kell szorítanom feljegyzéseimnek még a közepébe is!

Térjünk a tárgyra.

Kilenc napi eszméletlenség után újjászületve tértem magamhoz - újjászületve, de meg nem javulva; újjászületésem egyébként ostoba volt, ha a szó tágabb értelmében veszem, s talán ha mindez ma történnék velem, másképp alakulna a sorsom. Az eszme, vagyis az érzés most is (mint már annyiszor) csupán abba tömörült, hogy végképp szakítok velük, és elmegyek tőlük, de nem úgy, mint azelőtt, amikor százszor is kitűztem magam elé ugyanezt a célt, és sohasem értem el. Nem akartam senkin sem bosszút állni, ezt becsületemre állítom, noha mindenki megsértett. Gyűlölet és átkozódás nélkül akartam elmenni, de kellett az erőm tudata, most már istenigazából, úgy, hogy senkitől se függjek, sem tőlük, sem senki mástól a kerek világon; pedig már-már megbékéltem az egész világgal! Ezt az akkori lázálmomat nem is próbálom összefüggő gondolatként leírni, csak úgy, ahogy akkor felbukkant bennem: ellenállhatatlan ösztönként. Amíg ágyban feküdtem, nem is próbáltam megfogalmazni. Betegen, erőtlenül feküdtem Verszilov szobájában, melyet arra az időre átengedett nekem, és fájdalmasan éreztem, a gyengeségnek milyen mélységeibe süllyedtem: nem is ember hevert az ágyon, hanem szalmaszál, és ennek nemcsak a betegség volt az oka - ez bántott a legjobban! És lelkem mélyéből teljes erővel kiemelkedett a tiltakozás, fuldokoltam a mérhetetlenül felfuvalkodott dölyftől, kihívástól. Nem emlékszem életemben olyan korszakra, amikor, dölyfösebb érzés töltött volna el, mint akkor, gyógyulásom első napjaiban, vagyis az ágyon heverő szalmaszál korszakában.

De egyelőre még hallgattam, sőt, elhatároztam, hogy még nem gondolom végig tervemet. Figyeltem arcukat, abból igyekeztem kitalálni mindazt, amit tudni akartam. Látszott, hogy ők sem akarnak kíváncsiskodni, faggatózni, csupán mellékes kérdésekről beszélgettek velem. Ez tetszett is, de el is szomorított; nem próbálom megmagyarázni ezt az ellentmondást. Lizát ritkábban láttam, mint a mamát, de azért Liza is mindennap benézett hozzám, néha kétszer is. Beszélgetésfoszlányokból, egész viselkedésükből arra következtettem, hogy Lizának rengeteg a dolga, és magánügyei miatt sokat jár el hazulról. Már a puszta gondolat is bántott, hogy Lizának „magánügyei” lehetnek; mindezek egyébként beteges, csakis fiziológiás alapú érzések voltak, s nem érdemes velük bővebben foglalkozni. Tatyána Pavlovna is majd mindennap meglátogatott, nem volt ugyan kedves hozzám, de legalább nem szapult, mint azelőtt,

s ez annyira bosszantott, hogy kereken meg is mondtam neki: „Tatyána Pavlovna, maga szörnyen unalmas, amikor nem szitkozódik!” - „Akkor nem jövök hozzád többé” - vágott a szavamba és elment, örültem, hogy legalább egyiküktől megszabadultam.

A legtöbbet a mamát gyötörtem ingerültségemmel. Iszonyú étvágy tört ki rajtam, örökké morogtam, hogy késik az étel (pedig sohasem késett). A mama azt se tudta, hogyan járjon a kedvembe. Egyszer behozta a levest, és etetni kezdett, ahogy akkoriban szokta, én pedig folyvást zsémbeltem evés közben. Magam is elszégyelltem magam, amiért zsémbeskedem: „Talán csak őt szeretem az egész kerek világon, mégis agyonkínzom.” De ingerültségem mégse hagyott alább, mérgemben hirtelen elsírtam magam, a mama pedig, szegényke, azt hitte, meghatottságomban sírok, lehajolt hozzám, és csókolgatni kezdett. Minden idegszálam megfeszült, nagy nehezen eltűrtem csókjait, de abban a pillanatban határozottan gyűlöltem őt. Pedig mindig szerettem a mamát, akkor is szerettem, gyűlöletről szó sem volt, de úgy történt, ahogyan ez már lenni szokott: akit az ember a legjobban szeret, azt bántja legtöbbet.

Gyűlölni csak az orvost gyűlöltem azokban az első napokban. Elbizakodott képű fiatalember volt, határozottan, szinte udvariatlanul beszélt, mintha ők, a tudomány beavatottjai, éppen tegnap tudtak volna meg valami roppantul jelentőset - holott tegnap semmi sem történt; de az „utca”, az „átlag” mindig így viselkedik. Sokáig tűrtem, de a végén kirobbantam, és az egész család jelenlétében kijelentettem neki, hogy hiába jár hozzánk, úgyis magamtól gyógyulok meg, az ő hozzájárulása nélkül, hogy ő csak látszólag realista, a valóságban telve van előítéletekkel, és nem érti meg, hogy az orvostudomány még soha senkit sem gyógyított meg; végül, minden valószínűség szerint ő is tudatlan és műveletlen „mint mindazok a technikusok és szakemberek, akik az utóbbi időben úgy fennhordják az orrukat”. Az orvos megsértődött (már ezzel is bebizonyítván, hogy olyan, amilyennek hittem), de azért továbbra is járt hozzám.

Végül kijelentettem Verszilovnak, ha az orvos még egyszer odamerészkedik az ágyamhoz, még tízszerte nagyobb gorombaságot vágok a fejéhez. Verszilov csak annyit jegyzett meg, hogy annál, ami elhangzott, még kétszerte nagyobb gorombaságot sem lehetne kitalálni, nemhogy tízszer nagyobbat. Örültem, hogy észrevette.

Talpig ember volt! - mármint Verszilov. Ő, csak ő volt az oka mindennek - és hogy, hogy nem: mégis ő volt az egyetlen, akin akkor nem mérgelődtem. Nemcsak modora, viselkedése tette ezt. Azt hiszem, mind a ketten éreztük, hogy sok magyarázattal tartozunk egymásnak... és éppen ezért a legjobb, ha sohasem próbálunk magyarázkodni. Nagyon kellemes, ha az ember ilyen helyzetben okos emberrel akad össze. Elbeszélésem második részében már közöltem - az eseményeknek elébe vágva -, hogy Verszilov röviden, világosan beszámolt a levélről, amelyet a herceg hozzám intézett, Zerscsikov nyilatkozatáról, amellyel igazságot szolgáltatott nekem, és egyebekről. Mivel úgy döntöttem, hogy hallgatni fogok, csupán egy-két szűkszavú, tárgyilagos kérdést intéztem hozzá, s Verszilov világosan, pontosan válaszolt rájuk, fölös szavak és - ami mindennél jobban esett - fölös érzelmek nélkül. Nagyon féltem akkoriban a fölös érzelmektől.

Lambertről egyelőre hallgatok, de olvasóm sejtheti, hogy sokat gondoltam rá. Mialatt félrebeszéltem, többször emlegettem őt, de mikor magamhoz tértem, és megfigyeltem családom tagjait, csakhamar arra a meggyőződésre jutottam, hogy Lambert titokban maradt, semmit sem tudnak róla, még Verszilov sem. Megkönnyebbültem, félelmem elmúlt, később azonban legnagyobb meglepetésemre megtudtam, hogy tévedtem: Lambert már betegségem alatt meglátogatott, de Verszilov ezt eltitkolta előttem, s én ebből arra következtettem, hogy Lambert szerencsésen végképp megfeledkezett rólam. Mindazonáltal sokat foglalkoztam vele gondolatban, gyűlölködés nélkül gondoltam rá, kíváncsian, sőt határozott érdeklődéssel - mintha valami újat, megoldásfélét sejtenék vele kapcsolatban, ami megfelel a bennem csírázó

új érzéseknek, terveknek. Egy szó mint száz, eltökéltem magamban, hogy amikor majd rászánom magam a gondolkodásra, Lambert lesz az első téma, amelyet végiggondolok. Még egy furcsaságról kell beszámolnom: teljesen elfelejtettem, hogy Lambert hol lakik, és mindaz, ami történt, milyen utcában történt. A szobára, Alphonsine-ra, a kutyusra, a folyosóra, mindenre pontosan emlékeztem, akár le tudtam volna rajzolni; de hogy hol történt mindez, melyik utcában, milyen házszám alatt, azt elfelejtettem. És ami még ennél is különösebb: csak eszmélésem harmadik vagy negyedik napján döbbentem erre rá, amikor már jó ideje főtt a fejem Lambert miatt.

Ezek voltak hát első benyomásaim feltámadásomkor. Csak a felszínes jelenségeket rögzítettem, a lényeget valószínűleg nem tudtam érzékeltetni. Az is meglehet, hogy a lényeg még csak akkor alakult, kristályosodott ki bennem; elvégre nemcsak azon mérgelődtem és bosszankodtam, hogy nem hozzák idejében az erőlevest. Jól emlékszem, milyen nehéz volt a szívem, hogy gyötrődtem akkoriban, kivált, amikor hosszabb időre egyedül maradtam, ők pedig, úgy látszik, csakhamar észrevették, hogy rosszul érzem magam társaságukban, és terhemre van a részvétük, ezért szántszándékkal egyre gyakrabban s egyre hosszabb időre hagytak egyedül: fölös lelkifinomság!

2

Eszmélésem negyedik napján délután három óra tájt ágyamban feküdtem, és nem volt benn nálam senki. Verőfényes nap volt, tudtam, hogy négy órakor, amikor a nap leáldozik, utolsó ferde vörös sugara egyenesen a szoba sarkába esik majd, és fényes foltot vetít a falra. Tapasztalásból tudtam ezt, az előző napokból, és határtalanul felbőszített az a tény, hogy ez egy óra múlva feltétlenül megtörténik, s főleg az, hogy olyan biztosan tudom előre, mint a kétszerkettőt. Görcsös mozdulattal a másik oldalamra fordultam, és a mélységes csöndben egyszer csak tisztán hallottam e szavakat: „Uram Jézus Krisztus, irgalmazz nekünk!” A suttogva ejtett szavakat mélyről fakadó, nagy sóhajtás követte, azután csend lett megint. Gyorsan fölemeltem a fejemet.

Már előbb is, mármint előző nap, sőt harmadnapja is észrevettem, hogy valami szokatlan történik a három egymásba nyíló lenti szobában. A nappaliból nyíló kis szobában, ahol addig a mama lakott Lizával, most nyilván valaki más lakott. Többször is hallottam holmi neszeket, nappal is, meg éjszaka is, de ez mindig csak rövid pillanatokig tartott, utána megint hosszú órákra helyreállt a csend, s így nem is igen vetettem ügyet az egészre. Előző nap már-már azt hittem, Verszilov van odaát, annál is inkább, mert egy perccel utóbb bejött hozzám - holott a családi beszélgetésekből jól tudtam, hogy Verszilov betegségem idejére elköltözött valahová, és az éjszakákat is ott tölti. Anyámról meg Lizáról is tudtam már jó ideje, hogy mindketten (úgy hittem, nyugalmam kedvéért) felköltöztek volt „koporsóm”-ba, még tűnődtem is rajta, hogyan férnek el ott ketten. És most hirtelen kisült, hogy szobájukban valaki lakik, és ez a valaki - nem Verszilov. Könnyedén - olyan könnyedséggel, amelyre nem hittem volna magam képesnek, mert azt hittem, végképp legyengített a betegség - lelógattam lábamat az ágyról, papucsba bújtam, magamra vetettem az ott fekvő szürke bárányprémes háziköntöst (melyet Verszilov áldozatkészségének köszönhettem), és a nappalin át bementem a mama volt hálószobájába. Amit odabenn láttam, valósággal fejbe kólintott; ezt semmiképp sem hittem volna. Lábam a földbe gyökerezett a küszöbön.

Ősz, galambősz aggastyán ült odabenn, vakító hófehér szakállú, s látszott, hogy már régóta üldögél. Nem az ágyon ült, hanem a mama zsámolyán, s hátát az ágynak vetette; de olyan egyenesen tartotta magát, hogy úgy tetszett, nincs is szüksége támaszra, noha szemlátomást

beteg volt. Inge fölött posztóborítású szőrmebundát viselt, lábán papucsot, s a mama plédje volt térdére terítve. Bár ült, mégis látni lehetett, hogy magas, sudár termetű, széles vállú és betegsége ellenére igen életerős férfi, noha most kissé sápadtnak, soványnak tetszett; hosszúkás arcával, sűrű, dús, de nem túl hosszú hajával hetven esztendősnek vagy annál is többnek látszott. Mellette kis asztalkán, karnyújtásnyira, három vagy négy kötet könyv feküdt, meg ezüst keretes pápaszem. Noha nem vártam, hogy találkozzam vele, abban a minutában kitaláltam, hogy ki lehet, azt azonban még mindig nem értettem, hogyan üldögélhetett ott, szinte a szomszéd szobában, napokon át olyan csendesen, hogy addig meg sem hallottam.

Láttomra meg se moccant, de szótlanul, figyelmesen nézett reám, csakúgy, mint én őrá, azzal a különbséggel mégis, hogy én mérhetetlen csodálkozással meredtem rá, őrajta pedig nyoma sem látszott meglepetésnek. Öt vagy legföljebb tíz másodpercnyi hallgatás után, mintha mindenestül fölmért volna, a lelkem legtitkosabb vonásáig, hirtelen elmosolyodott, sőt hangtalanul felkacagott, s noha a nevetés csakhamar elmúlt, vidám, sugárzó nyoma ott maradt az arcán, s főleg szemében, ragyogó, nagy, kék szemében, melyre azonban ráereszkedett öregesen dagadt szemhéja, és számtalan parányi ránc vette körül. Ez a nevetése különösen mély benyomást tett rám.

Úgy gondolom, a nevető emberre többnyire utálatos ránézni. Az emberek nevetésében rendszerint valami alávaló nyilvánul, valami, ami megalázza a nevetőt, noha ő maga nyilván nem is sejti, hogy milyen hatást kelt. Éppúgy nem sejti, ahogy a legtöbben nem tudják, milyen az arcuk, amikor alszanak. Némelyik ember arca még álmában is eszes, másoké meg - még okos embereké is - ostobának, s ezért nevetségesnek tetszik. Nem tudom, mi ennek az oka; csak azt akarom mondani, hogy a nevető ember, akárcsak az alvó, többnyire mit sem tud a saját arcáról. A legtöbb ember nem tud nevetni. Különben - nincs is ezen mit tudni: a nevetés tudomány, tehetség, nem lehet kiharcolni. Legfeljebb azzal, ha az ember átneveli, jobbá neveli magát, legyőzi rossz hajlamait: akkor a nevetése is valószínűleg megváltozik, megszépül. A legtöbb ember elárulja magát a nevetésével, egycsapásra kiismerjük lelke legrejtettebb titkait. Még az okos nevetés is néha förtelmes. A nevetésnek mindenekelőtt őszintének kell lennie, de kiben találunk őszinteséget? A nevetéshez hozzátartozik a jóakarat, de az emberek javarésze gonoszkodón nevet. Az őszinte, jóakaratú nevetés a derűs kedély jele, de hol találunk korunkban derűs kedélyt, tudnak-e az emberek egyáltalában még kedélyesen élni? (Amit a kedélyről és korunkról mondok, Verszilov szájából hallottam, és jól megjegyeztem.) No mármost a derű az ember legjellemzőbb vonása, mindenestül. Némelyik jellemet sokáig nem tudjuk megfejteni, de ha egyszer nagyon nyíltan, őszintén elneveti magát, kinyílik előttünk az egész. Csak a legfejlettebb, legszerencsésebb alkatú ember tud közlékenyen vigadni, mármint jóindulatúan és magával ragadóan. Nem értelmi fejlettségről beszélek, hanem a jellemről, az egész emberről. Egy szó mint száz: ha ki akarunk ismerni valakit, ha bele akarunk látni a lelkébe, ne azt figyeljük meg, hogyan hallgat, hogyan beszél, hogyan sír, vagy akár hogyan lelkesül fennkölt eszmékért; inkább azt nézzük meg, hogyan nevet. Ha jól nevet, akkor jó ember. Figyeljük meg az összes árnyalatokat: szükséges például, hogy a nevetését sohase érezzük butának, akármilyen vidáman és fesztelenül mulasson is az illető. Mihelyt az ostobaság legkisebb árnyalatát is észleljük a nevetésében, akkor tudhatjuk, hogy az illető némileg korlátolt, akárhogyan sziporkázik is egyébként. Ha nem ostoba a nevetése, de az egész ember valahogyan nevetségessé válik a szemünkben, amikor nevet - ha mégoly kis mértékben is -, akkor ebből tudhatjuk, hogy az illetőben nincsen elegendő méltóság és önbecsülés - Valami hiányzik. Végül, ha valakinek a nevetése nyílt és közlékeny ugyan, de mégis valami közönségességet érzünk benne, akkor az az ember a lelke mélyén közönséges, és minden nemes és emelkedett vonás, amit azelőtt észleltünk benne vagy tudatosan megjátszott, vagy öntudatlanul másoktól elsajátított és utánzott tulajdonság, a későbbiek folyamán az ilyen ember

feltétlenül rossz irányba fejlődik, a „hasznossal” igyekszik foglalkozni, az emelkedett eszméket pedig habozás nélkül félredobja, mint ifjúkori szalmalángot és eltévelyedést.

Szántszándékkal iktatom be ide ezt a hosszú elmefuttatást a nevetésről, feláldozván elbeszélésem folyamatosságát, mert ezt életem egyik legfontosabb következtetésének tekintem. Különösen figyelmébe ajánlom azoknak a fiatal lányoknak, akik jegyesek, s már-már hajlandók férjhez menni választott mátkájukhoz, de azért még némi fenntartással és bizalmatlansággal szemlélik, még nem határozták el magukat véglegesen. Ne nevessenek egy szánandó kamaszon, amiért oktatásaival beleszól a jegyesség kérdéseibe, holott semmiféle jártassága nincs az effélében. De szentül hiszem és vallom, hogy a nevetés a lélek próbája. Nézzük meg a gyermekeket: csak a gyermek tud szépen, tökéletesen nevetni, azért olyan elragadó. A síró gyereket nem állhatom, de a vidám, nevető gyermek a mennyország sugara, a jövő ígérete - mikor az ember végre éppolyan tiszta és együgyű lesz, mint a gyermek. Nos, ennek az öregembernek a nevetésében valami gyermekded, és ezért hihetetlenül vonzó hang szólalt meg. Nyomban odaléptem hozzá.

3

- Ülj le, ülj le szépen, hisz nem bír el még a lábad - szólított barátságosan, helyet mutatott maga mellett, és továbbra is éppolyan sugárzó tekintettel nézett a szemembe. Leültem melléje, és azt mondtam:

- Ismerem magát, maga Makar Ivanovics.

- Az vagyok, galambocskám. Milyen jó, hogy már fölkeltél az ágyból. Fiatal vagy, örülj neki. Az öreg a sír felé baktat, de a fiatalnak élni kell.

- Beteg, Makar Ivanovics?

- Beteg vagyok, fiacskám, kivált a lábam; a küszöbig még elvitt valahogyan, de ahogy itt leültem, menten megdagadt. Múlt csütörtökön kezdődött, mikor bejött a grádus (Nb. mármint a fagy). Megkentem kenőccsel, látod; harmadéve írta fel Lichten, a doktor, Edmund Karlics Lichten, Moszkvában, és használt a kenőcs, derekasan bevált; de most már nem válik be. A mellemre is ráfeküdt a baj. Tegnap óta a hátam is fáj, mintha kutyák szánkáztak volna rajt... Éccaka nem alszom.

- Hogy lehet az, hogy nem hallottam semmit? - vágtam a szavába. Rám nézett, mintha erősen gondolkoznék valamin.

- Vigyázz, fel ne költsd anyádat - mondta, mintha hirtelen eszébe jutott volna valami. - Egész éjszaka itt forgolódott körülöttem, nesztelenül, mint a légy; most lefeküdt, tudom. Hej, de rossz sora van a beteg öregembernek - sóhajtott fel. - Ugyan mibe kapaszkodik a lelke? És mégis kapaszkodik, mégis örül az életnek; úgy tetszik, ha elölről kezdhetné az életet, még attól se félne a lélek, pedig meglehet, ez bűnös gondolat.

- Miért volna bűnös?

- Mert ábránd ez a gondolat, az öregnek pedig tisztességgel kell eltávoznia az életből. Mert hogyha zúgolódva vagy tiltakozva fogadod a halált, az megéntelen nagy vétek. De hogyha lelki vidámságodban szeretted meg a földi életet, no, gondolom, ezt a vétket megbocsátja isten, még hogyha vénember követi is el. Nehéz ám embernek számon tartania mindent, hogy mi bűn, mi nem: titok van abban, ember nem éri föl ésszel. Az öregember pedig legyen mindenkor megelégedett, és haljon meg értelme teljességében, boldogan és szépen, napjait

betöltvén, utolsó órájára áhítozván, és örvendezve eltávoztának, mint a kalász, ha kévébe kötik, s betölti titkát.

- Örökké titkot emleget; mi az, hogy „betölti titkát”? - kérdeztem az ajtóra sandítva, örültem, hogy csak ketten vagyunk, s körös-körül nem moccan semmi. A lenyugvó nap fényesen sütött be az ablakon. Makar Ivanovics kissé dagályosan és homályosan beszélt, de nagyon őszintén, és erős megindultság érződött hangján, mintha csakugyan örülne jöttömnek. Mégis észrevettem, hogy lázas, méghozzá magas láza lehet. Én is beteg voltam, lázas voltam attól a pillanattól fogva, hogy beléptem hozzá.

- Hogy mi a titok? Minden titok, fiacskám, mindenben ott az isteni titok, minden fában, minden fűszálban ott van ez a nagy titok. Ha kismadár énekel, ha csillagok hada ragyog az égen éjnek idején: mindenütt ugyanazt a titkot láthatod. A legeslegnagyobb titok pedig az, ami a túlvilágon várja az ember lelkét. Úgy bizony, fiacskám!

- Nem tudom, hogy érti... Nem azért mondom persze, hogy bosszantsam, és higgye el, én hiszek istenben; de mindezt a sok titkot már régóta feltárta az értelem, és amit még nem tudunk, azt is megtudjuk rendre, minden bizonnyal, talán elég hamarosan. A botanikus pontosan tudja, hogyan nő a fa, a fiziológus, az anatómus még azt is tudja, miért énekel a madár, vagy megtudja hamarosan, ami pedig a csillagokat illeti, nemcsak, hogy meg vannak számlálva, hanem a tudósok még a mozgásukat is kiszámították másodpercnyi pontossággal, úgyhogy ezredévekre előre megmondják, percre kiszámítják egy-egy üstökös megjelenését... manapság pedig már a legtávolabbi naprendszerek szerkezete is ismeretessé vált. Vagy vegyük a mikroszkópot... az olyan nagyító üveg, amely milliószorosan felnagyítja a tárgyakat... és nézzünk meg benne egy csepp vizet: új világot látunk meg benne, élőlények nyüzsgő tömegét, pedig hát ez is titok volt, és íme, felfedezték.

- Hallottam már róla, galambocskám, többször is hallottam róla az emberek szájából. Szó ami szó, nagyszerű találmány; mindent isten akarata juttat az embernek, nemhiába lehelte beléje isten az élet leheletét: „Élj és ismerd meg a világot.”

- Nos, ezek közhelyek. De amint látom, nem ellensége a tudománynak, nem klerikális. Azazhogy, nem tudom, megérti-e...

- Nem, galambocskám, fiatal korom óta tiszteltem a tudományt, és ha én nem is érem fel ésszel, azért nem zúgolódom ellene: ha nekem nem jutott, jutott másnak. Talán jobb is így, kinek-kinek ami dukál. Mert hát, fiacskám, nem mindenkinek válik javára a tudomány. Az emberek mohók, féktelenek, mindenki ámulatba akarja ejteni a mindenséget, s ki tudja, én talán mindenkinél inkább akarnám, ha konyítanák hozzá. De mivelhogy nem konyítok hozzá, hogyan kérkedhetnék, mikor semmit sem tudok? Te fiatal vagy, éles az elméd, ez jutott osztályrészedül, te csak tanulj. Tudj meg mindent, hogy amikor istentagadóval vagy hamis emberrel találkozol, meg tudj felelni neki, nehogy a gonosztól való szavaival tévelygésbe ejtsen, és értetlen gondolataidat összezagyválja. Azt a nagyító üveget is láttam nemrégiben.

Elhallgatott, felsóhajtott. Igen, határozottan örömet szereztem neki jövetelemmel. Közlékenységre vágyott, szinte beteges mértékben. Azt hiszem, nem tévedek, ha azt állítom, hogy időről időre nagy szeretettel nézett rám; gyengéden meg-megsimogatta kezemet, megveregette vállamat; máskor meg - nem tagadom - úgy tetszett, egészen megfeledkezett rólam, mintha egyedül ülne ott a szobában, s noha folytatta lelkes prédikációját, olyan volt, mintha a levegőbe beszélne.

- A Gennagyij-remeteklastromban él egy nagyeszű férfiú - folytatta Makar Ivanovics. - Nemesi származású, rangja szerint alezredes, nagy vagyon birtokosa. Míg a világban élt, a házasság kötelékét nem vette magára; most pedig immáron tíz esztendeje visszavonult a

világtól, megszerette a klastrom csendjét és némaságát, lelke elszakadt a földi hívságoktól. Megtartja a klastrom szabályzatát, de beöltözni nem akar. Annyi a könyve, galambocskám, hogy annyit még sosem láttam senkinél; maga mondotta nekem, hogy nyolcezer rubel ára könyve van. Pjotr Valerjanics a neve. Sok mindenre megtanított az idők folyamán, és nem győztem betelni szavával. Egyszer azt mondom neki: „Mért van az, jó uram, hogy a nagy eszével már tizedik esztendeje él itt klastromi vezeklésben és teljes önmegtagadásban, és mégsem ölti magára a barátcsuhát, hogy még tökéletesebbé legyen?" Ő meg azt feleli rá: „Mért emlegeted, öreg, az eszemet? Hátha az eszem ejtett engem rabul, s nem én zabolázom meg az eszemet? És mit elmélkedsz a vezeklésemről; talán már réges-rég elvesztettem a mértéket. Hát az önmegtagadást minek hánytorgatod fel? Lásd, a vagyonomról szívesen lemondok akár ebben a minutában, a rangomat is odaadnám, a lovasságot is akkor lássam, amikor a hátam közepét, hanem lásd, a pipadohányomról nem tudok lemondani, pedig már tizedik esztendeje küszködöm. Miféle szerzetes válnék hát belőlem, és hogy beszélhetsz itt önmegtagadásról?" Elámultam akkor rajta, hogy milyen alázatos. No, tavaly nyáron, Péter-böjtkor, megint elvetődtem abba a remeteklastromba, odavezérelt az Úr... és látom, a cellájában ott áll egy ilyen holmi, mikroszkóp, drága pénzért hozatta külföldről. „Megállj öreg - azt mondja -, olyan csodát mutatok neked, amihez foghatót még nem láttál soha. Látod ezt a csepp vizet, tiszta, mint a könny; most nézd meg, mi van benne, és meglátod, hogy a tudósok nemsokára megfejtik az istennek minden titkát, egyetlenegyet se hagynak meg minekünk"... Így mondotta akkor, jól megjegyeztem. De már harmincöt esztendővel azelőtt is láttam én olyan mikroszkópot Alekszandr Vlagyimirovics Malgaszovnál, az akkori urunknál, Andrej Petrovics anyai nagybátyjánál, akiről a birtok halála után azután Andrej Petrovicsra szállott. Nagy úr volt, generális, nagy vadász; óriási falkát tartott, jómagam sok évig hajtó voltam nála. Ő is szerzett akkoriban egy ilyen mikroszkópot, magával hozta, és behívta az egész cseléd-séget, elrendelte, hogy egyik a másik után nézzen bele abba a fránya szerszámba, emberek, asszonyok egyaránt, mutatott bolhát meg tetűt, tűhegyet, hajszálat meg vízcseppet. Csuda nagy móka volt: a masinától is féltek, meg az úrtól is féltek, mivelhogy igen lobbanékony volt. Némelyek még belenézni se tudtak, pislogtak, és nem láttak semmit; némelyek féltek, kiabáltak, Szavin Makarov meg, a sztároszta, mind a két szemét eltakarta a kezével, úgy kiabált: „Csinálhatnak velem akármit, én oda nem megyek!" Noiszen, volt ott mulatság, léha nevetés. Pjotr Valerjanicsnak azért persze nem vallottam meg, hogy már őelőtte is, harmincöt esztendeje láttam azt a csodát, mert láttam, milyen nagy öröme telik benne, hogy mutogassa, hát csak tettem magam, hogy ámuldozom és hüledezem. Egy ideig várt, aztán megkérdezte: „No, mit szólsz, öreg?" Én pedig meghajoltam, és azt mondottam neki: „És monda isten: legyen világosság; és lőn világosság" - és rám förmedt erre Pjotr Valerjanics: „És nem lőn sötétség?" De olyan furcsán mondta, még el sem mosolyodott. Erősen meglepődtem akkor rajta, ő meg szinte megharagudott reám, elhallgatott, s nem is szólt többet.

- Én azt hiszem, ez a maga Pjotr Valerjanicsa böjti rizst zabál a klastromban, és hajlong a szentképek előtt, de nem hisz istenben, és maga épp olyan percében találta, ennyi az egész - mondottam. - Mindent egybevetve eléggé nevetséges figura lehet: hiszen nyilván már tízszer látott azelőtt is mikroszkópot, miért őrült meg tőle, mikor tizenegyedszer látta? Úgy látszik, holmi ideges túlérzékenység fejlődött ki benne... a klastromi élet tehette.

- Tiszta ember, nagy koponya - mondta az öreg nyomatékosan -, és nem istentagadó. Káptalan az esze, csak a szíve nyugtalankodik. Sok ilyet látni manapság az urak meg a tanult emberek sorában. És még mit mondok: önmagát bünteti az ilyen ember. Mi csak hagyjunk neki békét, ne háborgassuk, hanem este lefekvés előtt foglaljuk imánkba a nevét, mert az ilyen ember istent keresi. Szoktál-e imádkozni elalvás előtt?

- Nem, ezt üres formaságnak érzem. Különben meg kell vallanom, hogy a maga Pjotr Valerjanovicsa tetszik nekem; nem szalmabáb, hanem mégiscsak ember, emlékeztet valakire, akit mind a ketten nagyon jól ismerünk.

Az öreg azonban csak válaszomnak első mondatára figyelt.

- Rosszul teszed, fiacskám, hogy nem imádkozol: jólesik az imádság, felvidítja az ember szívét elalvás előtt is meg reggelre kelve, vagy akár éjszaka közepén, ha fölébredünk. Hidd el nekem. Nyáron, júliusban, a Szűzanya-monostorba siettünk az ünnepre. Minél közelebb értünk, annál többen lettünk, végül majd kétszázra szaporodtunk, annyian igyekeztünk, hogy megcsókolhassuk csodatevő szent Anyikij meg szent Grigorij gyógyító szent ereklyéit. A szabad ég alatt háltunk, hajnalban ébredtem, fiacskám, még mindenki aludt, és a napocska se kandikált ki az erdő mögül. Fölemeltem a fejemet, fiacskám, és körüljártattam tekintetemet, felsóhajtottam: milyen elmondhatatlanul szép a világ! Minden csendes, könnyű a levegő, nődögél a fű... nőjél csak, isten füvecskéje!... Dalol a madárka... dalolj, isten madárkája, egy csöpp gyermek felsír anyja ölében... isten áldjon, emberpalánta, nőj fel boldogságban, gyermek! És akkor először életemben éreztem úgy, mintha mindezt magamba fogadnám, lehajtottam újra a fejem, és elaludtam édesdeden. Szép a világ, fiacskám! Ha talpra állok, bizony újra elmegyek tavasszal. És hogy titok? Csak antul szebb; az ember szíve elámul rajt és megfélemledik, és a félelem is vigasságra szolgál: „Minden tebenned vagyon, Uram, én is tebenned vagyok, fogadj be engem!” Ne zúgolódjál, ifjú: csak antul szebb a világ, hogy titok - fejezte be megindultan.

- „Antul szebb, hogy titok”... ezt megjegyzem, ezeket a szavakat. Nagyon homályosan fejezi ki magát, Makar Ivanovics, de azért megértem... Meglep, hogy sokkal többet tud és ért, mint amit kifejezni képes; de azt hiszem lázas, félrebeszél... - szakadt ki belőlem, ahogy ránéztem lázban égő szemére, elsápadó arcára. De úgy tetszett, meg sem hallotta szavaimat.

- Tudod-e, kedves ifijú - kezdte ismét, mintha folytatná előbbi elmefuttatását -, tudod-e, hogy határa van az ember emlékének e földön? Az ember emléke száz esztendeig él. Halála után száz esztendeig még emlékezhetnek rája gyermekei vagy unokái, akik még látták szemtől szembe, de azután már csak szóban vagy gondolatban élhet tovább az emléke, ha ugyan tovább él - mert már azok is meghalnak, akik valaha szemtől szembe ismerték. És benövi a fű a sírját is a temetőben, hófehér sírköve megrepedezik, elfelejtik emlékét az emberek és még az ivadékai is, még a puszta neve is feledésbe merül, mert bizony nem sokan vannak, akiknek emléke tovább él az emberek között... ám legyen! Ám felejtsetek el, drágáim, de én még a síromban is szeretlek benneteket. Hallom vidám hangotokat, gyermekeim, hallom lépteiteket atyáitok sírján ünnepnapokon; éljetek csak szépen a verőfényben, és viduljatok, gyermekeim, én pedig imádkozom értetek istenhez, és álmotokban megjelenek nektek... mert a szeretet legyőzi a halált!

Ne felejtsük el: én is lázas voltam, akárcsak ő; ahelyett, hogy elmentem volna, vagy megpróbáltam volna lecsillapítani, vagy talán ágyba fektettem volna, hiszen valósággal önkívületben volt - ahelyett hirtelen megragadtam a kezét, megszorítottam, odahajoltam hozzá, és könnyes lélekkel, izgatottan suttogtam:

- Örülök magának. Azt hiszem, már régen vártam. Nem szeretem őket, senkit sem szeretek: nincs bennük lelki szépség... Nem megyek velük, nem tudom, hová megyek, talán elmegyek magával...

Szerencsére belépett a mama, másképp nem tudom, hogyan végződött volna. Aggódó arcán látszott, hogy akkor ébredt, kezében kis üveget, evőkanalat hozott; láttunkra felkiáltott:

- Tudtam! Elkéstem a kininnel, megint lázas! Elaludtam, Makar Ivanovics, galambocskám!

Feltápászkodtam, kimentem. A mama mégis beadta neki a kinint, és ágyba fektette. Én is lefeküdtem, de izgatottan, telve kíváncsisággal, és minden erőmmel találkozásunkon gondolkoztam. Mit vártam tőle - nem tudom. Persze összefüggéstelenül okoskodtam, elmémben nem is gondolatok, csak gondolatfoszlányok bukkantak fel. Falnak fordultam, és a sarokban hirtelen megláttam azt a fényes napsugárfoltot, amelyet olyan bosszús átkozódással vártam az imént - és emlékszem, a lelkem mintegy kigyúlt, és szívembe új fénysugár hatolt. Emlékszem erre az édes pillanatra, és nem akarom elfelejteni. Új reménység, új erő ígérete volt az a pillanat... Lábadoztam, és meglehet, az efféle felbuzdulás egyenesen következett akkori idegállapotomból; de abban az édes reménységben ma is hiszek: ezt akartam most feljegyezni, lerögzíteni. Persze akkor is tisztában voltam vele, hogy nem indulok zarándokútra Makar Ivanoviccsal, magam sem tudom, miben állt ez az új törekvés, amely megragadott, de egy fontos szót már kiejtettem, még ha lázasan is: „Nincs bennük lelki szépség.” - „Igen, igen - gondoltam önkívülettel határos lelkesedésemben -, én a »lelki szépséget« keresem, az nincsen bennük, azért hagyom el őket.”

Valami megmoccant mögöttem, megfordultam: a mama állt ágyam fejénél, fölibém hajolt, és félénk kíváncsisággal nézett a szemembe. Megragadtam a kezét.

- Mért nem szólt semmit a kedves vendégünkről? - kérdeztem hirtelen; magam sem tudtam, hogy ezt fogom mondani. Arcáról egy csapással eltűnt a nyugtalanság, öröm lobbant fel rajta, de csak ennyit válaszolt, ezt az egy mondatot:

- Lizáról se feledkezz meg; elfelejtetted Lizát.

Ezt hadarta sietve, elpirult, és el akart illanni, mert ő sem szerette kiteregetni érzéseit, a világért sem, ebben egyformák voltunk egészen, azazhogy a mama szemérmes és tartózkodó volt, s persze nem akarta velem feszegetni ezt a témát, mármint Makar Ivanovics személyét; elég volt az is, amit a tekintetünkkel el tudtunk egymásnak mondani. De én - aki pedig annyira utáltam az érzelmi kitárulkozást -, mégis én voltam az, aki visszatartottam a kezénél fogva; melegen a szemébe néztem, halkan, gyengéden nevettem, és a másik kezemmel megsimogattam kedves arcát, beesett, hervadt orcáját. Lehajolt és homlokát az enyémhez szorította.

- Áldjon meg a Jézus Krisztus! - mondta hirtelen, fölegyenesedett, s csakúgy ragyogott az arca. - Gyógyulj meg, ez a fő! Nem felejtem ezt el neked. Beteg szegény, nagyon beteg... Isten élet és halál ura... Jaj, miért is mondtam ezt, nem lehet az, nem lehet...

Azzal kiment. Világéletében rettegve, aggódva, ájtatosan tisztelte törvényes férjét, Makar Ivanovicsot, a zarándokot, aki egyszer s mindenkorra oly nagylelkűen megbocsátott neki.

Második fejezet

1

Lizáról nem „feledkeztem meg”, a mama tévedett. Érzékeny anyai szíve megérezte, hogy fivér és nővér között elhidegült a viszony, de nem a szeretet hiányáról volt itt szó, hanem inkább féltékenységről. Tekintettel a továbbiakra, két szóval megmagyarázom.

Szegény Liza a herceg letartóztatása óta olyan büszkén, fölényesen, hozzáférhetetlenül gőgösen viselkedett, hogy szinte már elviselhetetlen volt; de a házban mindenki megértette, mi az igazság emögött, s Liza mennyire szenved, én is csak azért duzzogtam és haragudtam rá eleinte viselkedése miatt, mert mindenkori kicsinyes ingerlékenységemet a betegség még tízszeresen felfokozta: ma már így látom az akkori helyzetet. Lizát azonban nem szerettem kevésbé, sőt még jobban szerettem, mint azelőtt, de nem akartam megtenni az első lépést, noha tudtam, hogy ő a világ minden kincséért sem fog elsőnek közeledni.

Mihelyt a herceg dolgai kitudódtak, s őt letartóztatták, Liza elsősorban sietett olyan helyzetet teremteni mivelünk és mindenki mással, mintha esze ágában sem volna eltűrni, hogy valaki is sajnálhatná, vigasztalhatná, vagy a herceget mentegethetné. Ellenkezőleg - noha igyekezett senkivel sem vitatkozni vagy magyarázkodni - mintegy szüntelenül büszkélkedett szerencsétlen vőlegénye tettével, mintha az hősiesség netovábbja volna. Mintha percenként azt hajtogatná (ismétlem - anélkül, hogy egyetlen szót is szólt volna): „Közületek senki se tenné ezt meg, nem szolgáltatná ki magát becsületből és kötelességérzetből; közületek senkinek sem olyan érzékeny és kényes a lelkiismerete! Ami a tetteit illeti - ugyan kinek nem nyomja valami csúnya tett a lelkét? Csakhogy mások eltitkolják, ő pedig inkább pusztulásba rohan, semhogy méltatlanná váljék önmaga szemében.” Ezt fejezte ki látszólag minden mozdulata. Nem tudom, de azt hiszem, én is pontosan ugyanígy viselkedtem volna Liza helyében. Azt sem tudom, belül a lelkében ugyanilyen gondolatok éltek-e; gyanítom, hogy nem. Értelme másik, józanabbik felével bizonyosan sejtette, milyen jelentéktelen senki az ő „hőse”; mert hiszen ki ne látná be ma már, hogy az a szerencsétlen, sőt nagylelkű fiatalember a maga nemében rendkívül jelentéktelen személy volt? Liza gőgös magatartása, ingerlékenysége mindannyiunkkal szemben, szüntelen gyanakvása, hogy mi netán másképpen vélekedünk a hercegről - mindez bizonyos fokig már bizonyítani látszott, hogy lelke legtitkosabb mélyén más vélemény alakult ki szerencsétlen barátjáról. Sietek azonban hozzátenni, hogy nézetem szerint Lizának félig-meddig mégiscsak igaza volt; neki inkább meg lehetett bocsátani, mint akármelyikünknek, ha ingadozott végleges véleménye kialakításában. Én is őszintén megvallom, hogy mindmostanáig - amikor már minden elmúlt - nem tudom, végeredményében miképp vélekedjem arról a szerencsétlenről, aki mindannyiunknak olyan nagy bajt okozott.

Akármint volt is, szegény Liza némileg pokollá tette az életünket. Szenvedélyesen szeretett, következésképp nyilván rettenetesen szenvedett. Természeténél fogva a hallgatag szenvedést választotta. Jelleme nagyon hasonlított az enyémhez: büszke volt és erőszakos, akkor is úgy gondoltam, s ma is úgy gondolom, hogy erőszakos, zsarnoki természete vitte rá, hogy beleszeressen a hercegbe, éppen azért, mert a herceg gyönge jellem volt, és az első szótól, az első órától fogva vakon alárendelte magát Lizának. Az efféle magától támad a szívben, minden előzetes számítás nélkül; de az effajta szerelem, az erős szerelme a gyönge iránt, néha sokkal erősebb és kínzóbb, mint az egyforma jellemek szerelme, mert az erős, akarva, nem akarva, magára vállalja a felelősséget gyenge társáért. Én legalábbis úgy gondolom. Családunk minden tagja, kivált a mama, az első perctől fogva a lehető leggyengédebb gondoskodással

vette körül Lizát; de Liza nem lágyult meg, nem válaszolt a részvétre, mintegy elhárított minden segítséget. A mamával eleinte még beszélt, de napról napra jobban begubózott, egyre kevesebbet, egyre nyersebben szólt. Eleinte Verszilovtól kért tanácsot, később azonban Vaszint fogadta bizalmasául és tanácsadójául, mint utóbb legnagyobb meglepetésemre megtudtam... Mindennap elment Vaszinhoz, járt a bíróságra is, a herceg fölötteseihez, ügyvédekhez, meg az ügyészhez; a vége felé jóformán egész nap nem volt odahaza. Mondanom sem kell, hogy napjában kétszer a herceget is látogatta, aki a börtönben ült, a nemesek részére fenntartott osztályon; de - amint utóbb meggyőződtem róla - ezek a látogatások nagyon terhesek voltak Lizának. Tudjuk, persze, hogy nincs az a harmadik, aki beleláthat két szerelmes dolgába; de azért tudom, hogy a herceg minduntalan súlyosan megsértette - és mivel? Ez a legfurcsább: állandóan féltékenykedett. Erről egyébként majd később szólok, itt most csak egyet szeretnék hozzáfűzni: nehéz lenne eldönteni, hogy melyikük gyötörte jobban a másikat. Liza, aki otthon olyan büszke volt hősére, alighanem egészen másképp viselkedett vele, ha négyszemközt maradtak; ezt erősen gyanítom, és bizonyítékaim is vannak rá - de erről is majd a maga helyén szólok bővebben.

Nos tehát, ami az én érzéseimet és Lizával való kapcsolatomat illeti, mindaz, ami kifelé látszott, csupán színlelés, féltékeny hazugság volt mindkét részről, holott igazából sosem szerettük egymást jobban, mint akkor. Hozzáteszem, hogy Makar Ivanovics megjelenése óta Liza, az első meglepetés és érdeklődés elmúltával, szinte megvetőn, sőt gőgösen bánt az öreggel, s látszólag tüntetően ügyet sem vetett rá.

Miután megfogadtam, hogy „hallgatok” (amint az előző fejezetben kifejtettem), elméletben, azaz ábrándjaimban persze igyekeztem állni a szavamat. Ó, szívesebben beszéltem volna Verszilovval állattanról vagy a római császárokról, mint például arról az asszonyról, vagy teszem, levelének arról a fontos soráról, amelyben közli, hogy „az irat nem égett el, hanem épségben van, és bármikor felbukkanhat” - pedig ez a mondat mindjárt felmerült bennem, és gondolkodóba ejtett, mihelyt magamhoz tértem a láz után, és eszmélni kezdtem. De haj! - a gyakorlatban már első lépéseimnél, sőt szinte már az első lépések előtt, tapasztalnom kellett, milyen nehéz, sőt lehetetlen kitartani az efféle elhatározás mellett; Makar Ivanoviccsal való megismerkedésem másnapján váratlan esemény történt, amely szerfölött feldúlt.

2

A váratlan esemény, amely felkavart, Nasztaszja Jegorovna látogatása volt, a szerencsétlen Olja édesanyjáé. A mamától már tudtam, hogy betegségem alatt kétszer is ott járt, és érdeklődött egészségi állapotom felől. Hogy valójában énértem jött-e el az a „derék asszony”, ahogyan anyám mindig nevezte, vagy pedig anyámat látogatta szokása szerint - azt nem is kérdeztem. A mama mindig beszámolt a házi eseményekről, rendszerint akkor, amikor behozta a levest, és megetetett (tudniillik abban az időben, amikor még nem tudtam magam enni), nyilván azért, hogy elszórakoztasson; én pedig minden alkalommal makacsul igyekeztem kimutatni, mennyire nem érdekelnek ezek az események: azért nem kérdezősködtem Nasztaszja Jegorovna felől, csak agyonhallgattam a témát.

Tizenegy órára járhatott, épp fel akartam kelni, hogy átüljek a karosszékbe, az asztalhoz, amikor Nasztaszja Jegorovna belépett. Akkor aztán már az ágyban maradtam. A mamának halaszthatatlan dolga volt odafenn, nem jött le barátnője érkeztekor, és így történetesen négyszemközt maradtunk. Leült velem szemben a fal mellett, mosolygott, egy szót sem szólt. Előre sejtettem, hogy ebből hosszú, kínos hallgatás kerekedik, egyébként is idegesített a

látogatása. Nem is biccentettem, csak merően néztem a szeme közé; de ő is állta a tekintetemet.

- Unatkozik egyedül a lakásban, amióta elvitték a herceget? - kérdeztem hirtelen, türelmemfogytán.

- Nem, most már nem ott lakom. Anna Andrejevna beszerzett hozzájuk, a kisgyermeket gondozom.

- Miféle kisgyermeket?

- Hát Andrej Petrovicsét - súgta bizalmasan, az ajtóra sandítva.

- De hisz ott van Tatyána Pavlovna...

- Hát igen, Tatyána Pavlovna is gondoskodik róla, meg Anna Andrejevna is, mind a ketten... és a maga kedves anyuskája, meg Lizaveta Makarovna... mindnyájan érdeklődnek iránta. Tatyána Pavlovna és Anna Andrejevna most nagy barátságban vannak egymással.

Ez újdonság volt számomra. Az asszony nagyon megélénkült, ahogy beszélt. Gyűlölködve néztem.

- Amint látom, nagyon megjött a kedve, amióta utoljára nálam járt.

- Hát igen.

- Ha jól látom, meg is hízott.

Furcsán nézett rám:

- Nagyon megszerettem őket, nagyon, de nagyon.

- Ugyan kit?

- Hát például Anna Andrejevnát. Nagy-gyon megszerettem. Olyan előkelő hölgy és milyen eszes...

- No lám. És hogy van mostanában?

- Nyugodt, kérem, nagyon megnyugodott.

- Mindig is nyugodt volt.

- Szó ami szó, az volt.

Egyszer csak nem bírtam tovább, kirobbantam:

- Hát azért jött, hogy pletykáljon, tudja meg, nem avatkozom semmibe, szakítok velük... mindannyiukkal, fütyülök rájuk, elmegyek innét!

Elhallgattam, észbekaptam. Megalázónak éreztem, hogy így kifejtsem előtte legújabb elhatározásomat. Nasztaszja Jegorovna meglepetés és felindulás nélkül hallgatta végig kitörésemet, de utána ismét hallgatásba burkolózott. Egyszer csak felállt, az ajtóhoz lépett, és benézett a szomszéd szobába. Miután meggyőződött róla, hogy nincs odaát senki, egyedül vagyunk, megnyugodva visszajött, és leült előbbi helyére.

- Ezt jól csinálta! - jegyeztem meg nevetve.

- A lakását ott a hivatalnokoknál megtartja? - kérdezte váratlanul, kissé közelebb hajolva, s hangját lehalkítva, mintha ez lenne a legfontosabb kérdés, és igazából csak ezért jött volna.

- A lakást? Nem tudom. Talán visszamegyek... Mit tudom én!

- A háziúrék nagyon várják ám, a hivatalnok úr meg a felesége. Andrej Petrovics megnyugtatta őket, hogy minden bizonnyal visszaköltözik hozzájuk.

- És magának mi köze hozzá?

- Anna Andrejevna is nagyon érdeklődik; igen-igen megörült, amikor meghallotta, hogy maradni tetszik.

- És Anna Andrejevna honnét tudja olyan biztosan, hogy megtartom a lakást?

Szerettem volna hozzátenni: „És miért fontos az neki?" - de végül mégsem kérdeztem meg, büszkeségem nem engedte.

- Lambert úr is ugyanazt mondta a kisasszonynak.

- Micsoda-a-a?

- Hát Lambert úr. Andrej Petrovicsnak is azt bizonygatta erőnek erejével, hogy meg tetszik tartani a lakást, és ugyanazt mondotta Anna Andrejevnának is.

Megrendültem. Egyik ámulatból a másikba estem. Tehát Lambert már ismeri Verszilovot, eljutott Verszilovhoz! Lambert és Anna Andrejevna... tehát eljutott Anna Andrejevnához is! Lázban égtem, de hallgattam. Lelkemet forró büszkeséghullám öntötte el - büszkeség volt-e vagy egyéb, nem tudom. De abban a pillanatban azt mondottam magamnak: „Ha csak egy szó magyarázatot kérek, megint beleragadok ebbe az ingoványba, megint nem sikerül szakítanom velük."

Gyűlölet égett szívemben. Erőnek erejével eltökéltem, hogy hallgatni fogok, és mozdulatlanul feküdtem; Nasztaszja Jegorovna sem szólalt meg percekig.

- Hogy van Nyikolaj Ivanovics herceg? - kérdeztem hirtelen, mintha elment volna az eszem! A dolog tudniillik úgy áll: igazán azért tettem föl a kérdést, hogy másra tereljem a szót, de akaratlanul is épp a dolog lényegébe találtam kérdésemmel, mint a tébolyult, visszatértem abba a körbe, amelyből görcsös igyekezettel menekülni próbáltam.

- A herceg őkegyelmessége Carszkoje Szelóban tartózkodik. Gornyadozott, és a városban most ez a lázas járvány terjedezik, hát mindenki azt tanácsolta neki, költözzék ki Carszkojéba, az ottani házába, a jó friss levegőre.

Nem szóltam semmit.

- Anna Andrejevna meg a tábornokné minden harmadik nap meglátogatják, együtt járnak ki hozzája.

Anna Andrejevna és a tábornokné *(az az asszony!)* - jó barátnők! Együtt járnak ki az öreg herceghez! De erre sem szóltam.

- Úgy összebarátkoztak ketten, és Anna Andrejevna kisasszony olyan szépen nyilatkozik Katyerina Nyikolajevnáról...

Most sem szóltam.

- Katyerina Nyikolajevna pedig újra fejest ugrott a társasági életbe, egyik bál követi a másikat, tündöklik mindenütt; azt mondják, udvari emberek is szerelmesek beléje... Bjoring úrral pedig vége mindennek, esküvőről szó sincs, mindenki azt mondja... attól a bizonyos naptól fogva.

Azaz: Verszilov levele óta. Megremegtem, de egy szót sem szóltam.

- Anna Andrejevna úgy sajnálja Szergej Petrovics herceget, és Katyerina Nyikolajevna is sajnálja, és mind azt mondják, hogy a bíróság majd fölmenti, azt a másikat, Sztyebelkovot pedig elmarasztalja...

Gyűlölködve néztem rá. Felállt és gyorsan odahajolt hozzám.

- Anna Andrejevna külön meghagyta, hogy érdeklődjem az egészsége felől - mondta majdnem suttogva. - És a lelkemre kötötte, kérjem meg, hogy menjen el hozzá, mihelyt elkezd kijárni. Hát akkor... minden jót, jó egészséget kívánok, majd elmondom a kisasszonynak...

Azzal elment. Felültem ágyamon, homlokomon kiütközött a hideg veríték, de nem ijedtség volt az, amit éreztem: a Lambertről és mesterkedéseiről szóló ocsmány és teljességgel érthetetlen hír sem rémített meg, kivált ha összehasonlítom azzal a talán indokolatlan iszonnyal, amellyel betegségem folyamán és lábadozásom első napjaiban arra a bizonyos éjszakai találkozásunkra visszagondoltam. Nem, az első zűrzavaros pillanatban, Nasztaszja Jegorovna eltávozása után, egyáltalában nem foglalkoztam Lamberttel, hanem... az érdekelt, amióta *őróla* hallottam, Bjoringgal való szakításáról, társasági sikereiről, a bálokról, tündökléséről. „Tündöklik mindenütt" - csengett a fülembe Nasztaszja Jegorovna közlése. És hirtelen úgy éreztem, nincs hozzá erőm, hogy kivergődjem ebből a forgatagból, ha képes voltam is rá, hogy hallgassak és ne faggassam Nasztaszja Jegorovnát csodálatos elbeszélése részleteiről! Lelkemet olthatatlan vágy fogta el - a vágy, hogy ezt az életet, az *ő* életüket éljem, és még egy másik, édes vágy, amelyet boldogítónak s egyben gyötrelmesen fájónak is éreztem. Gondolataim ziláltan kavarogtak, szabad folyást engedtem kavargásuknak. „Mit okoskodjam! - mondta a szívem. - De lám, a mama is elhallgatta előlem Lambert látogatásait: Verszilov parancsolt rá, hogy hallgasson... Ha belehalok, akkor sem kérdezem meg Verszilovtól, hogy hányadán is állunk Lamberttel!" Aztán ismét új gondolatlánc indult meg bennem: „Verszilov és Lambert! Ó, mennyi újdonság! Ügyes fickó az a Verszilov! Hogy ráijesztett arra a németre, arra a Bjoringra azzal a levéllel; megrágalmazta Katyerina Nyikolajevnát; *la calomnie... il en reste toujours quelque chose*,[70] és a német udvaronc visszariadt a botránytól, hahaha, ez aztán jó lecke a hölgynek!" „És Lambert... vajon nem furakodott-e be hozzája is? Már csak ez hiányzott! Elvégre, mért ne szűrné össze a levet vele is Katyerina Nyikolajevna?"

Zagyva gondolataim itt egyszerre megszakadtak, fejem kétségbeesetten hanyatlott vissza a párnára. „Nem, ennek nem szabad megtörténnie!" - kiáltottam fel elszántan, kiugrottam az ágyból, papucsba, pongyolába bújtam, és átmentem Makar Ivanovicshoz, mintha ott volna a menekvés minden kísértés elől, az oltalom és a horgony, amelyben megkapaszkodhatok.

Talán akkor csakugyan ebbe a gondolatba kapaszkodtam lelkem minden erejével; másképp ugyan miért ugrottam volna ki olyan hirtelenséggel az ágyból, s szaladtam volna át abban az idegállapotban Makar Ivanovicshoz?

3

Makar Ivanovicsnál azonban másokat is találtam, amit nem vártam: a mamát meg az orvost. Magam sem tudom, miért, de azt képzeltem, ugyanúgy egyedül kapom majd az öreget, mint előző nap, s a váratlan helyzet láttára megütközve torpantam meg a küszöbön. De még jóformán arra sem értem rá, hogy homlokomat komor redőkbe vonjam, amikor belépett Verszilov és nyomában Liza... Tehát valamennyien összegyűltek Makar Ivanovicsnál, és épp a legalkalmatlanabb pillanatban!

---

[70] A rágalomból mindig megragad valami.

- Azért jöttem, hogy megkérdezzem, hogy szolgál az egészsége - mondottam s egyenesen odaléptem hozzá.

- Köszönöm, kedvesem, vártalak, tudtam, hogy bejössz! Éjszaka is gondolkoztam rajtad.

Meleg tekintettel nézett a szemembe, éreztem, hogy talán jobban szeret mint a többieket, de már az első pillanatban feltűnt, hogy ámbár az arca derűs, betegsége az éjszaka folyamán előbbre haladt. Az orvos épp azelőtt vizsgálta meg behatóan. Később megtudtam, hogy ez az orvos (ugyanaz a fiatalember, akivel én összevesztem, s aki Makar Ivanovicsot megérkezése óta kezelte) rendkívüli érdeklődéssel figyelte a beteget, és azt gyanította - sajnos nem tudom magam szakszerű orvosi nyelven kifejezni -, hogy többféle betegség bonyolult összeszövődésétől szenved. Mindjárt az első pillantásra megállapítottam, hogy Makar Ivanovics már az orvossal is szoros baráti kapcsolatot teremtett, s ez sehogy se tetszett nekem; egyébként persze én is gyalázatosan éreztem magamat.

- Csakugyan, mondja, Alekszandr Szemjonovics, hogy van ma reggel a mi kedves betegünk? - érdeklődött Verszilov. Ha nem vagyok olyan zilált idegállapotban, határozottan nagyon érdekes lett volna megfigyelni Verszilov viselkedését az öreggel; már előző nap eltűnődtem ezen a kérdésen. Most elsősorban Verszilov ellágyult, kellemes arckifejezése lepett meg; teljesen őszintének látszott. Ha jól emlékszem, valahol már megjegyeztem, hogy Verszilov arca bámulatosan megszépült, amint őszintén viselkedett.

- Állandóan veszekszünk - felelte az orvos.

- Makar Ivanoviccsal? El se hiszem: vele nem lehet veszekedni.

- Nem fogad szót: nem alszik éjjel...

- Hagyd már, Alekszandr Szemjonovics, ne zsörtölődjél - nevetett Makar Ivanovics. - No mondd el, Andrej Petrovics, bátyuska, mi történt a kisasszonyunkkal? Lásd, az asszonyka már egész délelőtt izgatottan toporog ide-oda - tette hozzá anyámra mutatva.

Anyám csakugyan rendkívül izgatottan kiáltott fel:

- Jaj, Andrej Petrovics, mondd el már, de gyorsan, ne csigázz tovább: mit csináltak szegénnyel?

- Elítélték a kisasszonyunkat.

- Ó, istenem! - kiáltott fel a mama.

- Nono, nyugodjál meg, nem viszik Szibériába: tizenöt rubel pénzbírságra ítélték, komédia volt az egész!

Verszilov leült, az orvos is követte példáját. Tatyána Pavlovnáról folyt a szó, de nekem fogalmam sem volt az egész históriáról. Makar Ivanovics baljára ültem, és Liza leült velem szemben, jobb felől; láttam rajta, hogy aznap valami különös, titkos bánat nyomta, amivel anyánkhoz fordult; arca nyugtalanságot, ingerültséget árult el. Tekintetünk váratlanul találkozott, és hirtelen azt gondoltam: „Mind a ketten szégyenben maradtunk, nekem kell megtennem az első lépést.” Szívem meglágyult iránta. Verszilov eközben belefogott Tatyána Pavlovna aznapi históriájába.

A dolog úgy állt, hogy Tatyána Pavlovnát aznap reggelre a békebíró elé idézték, mert pörös ügye támadt a szakácsnőjével. Unalmas, jelentéktelen ügy! Említettem már, hogy Tatyána Pavlovna mérges finn szakácsnője olykor hetekig hallgatott, egyetlen szóval sem válaszolt úrnője kérdéseire; azt is említettem, hogy Tatyána Pavlovna olyan elfogult volt iránta, hogy mindent eltűrt, és semmiképp sem akarta elkergetni a háztól. Mindezeket a vénlányos,

vénkisasszonyos szeszélyeket a legnagyobb mértékben megvetendőnek, s cseppet sem figyelemre méltónak ítélem, és ha ehelyt mégis megemlékezem az ügyről, csak azért teszem, mert elbeszélésem későbbi folyamán a szakácsnő történetesen fontos és sorsdöntő szerephez jutott. Nos, Tatyána Pavlovna végül mégis kijött a sodrából, mikor a nyakas finn lány már több napja nem válaszolt kérdéseire, és pofon ütötte, ami azelőtt sosem történt meg. A szakácsnő erre sem szólt egy mukkot sem, de még aznap megbeszélte a dolgot egy Oszetrov nevű obsitos tengerészhadnaggyal, aki ugyanabban a házban lakott, valahol a hátsó lépcső zugában a földszinten, és létfenntartása érdekében mindenféle kijárással meg efféle ügyek bírósági képviseletével foglalkozott. A vége az lett, hogy Tatyána Pavlovnát megidézték a békebíróságra, Verszilovot pedig tanúként hallgatták ki a tárgyalás során.

Verszilov rendkívül tréfásan, mulatságosan adta elő mindezt, annyira, hogy még a mama is kacagott; sorra utánozta Tatyána Pavlovnát, a tengerészt, a szakácsnőt. A szakácsnő mindjárt a tárgyalás elején kijelentette a bíróság előtt, hogy pénzbírságot követel úrnője számára, mert „ha úrnőmet leültetik, kinek főzzek azután?" Tatyána Pavlovna roppant fölényesen válaszolt a bíró kérdéseire, még azt sem tartotta érdemesnek, hogy mentegetőzzék; ellenkezőleg, e szavakkal végezte: „Megvertem, és eztán is meg fogom verni" - amiért is a bíró azonnal három rubelre megbírságolta, mivel tiszteletlenül válaszolt a bíró kérdéseire. A cingár, nyakigláb fiatal tengerész hosszú beszédbe kezdett ügyfele védelmében, de gyalázatosan belezavarodott, és közderültséget keltve elhallgatott. A tárgyalás hamarosan befejeződött, Tatyána Pavlovnát arra kötelezték, hogy tizenöt rubel kártérítést fizessen a megsértett Marja szakácsnőnek. Tatyána Pavlovna abban a minutában elővette bugyellárisát, és elkezdte leszámlálni a pénzt, a tengerész azonnal odasündörgött, és a markát nyújtotta, de Tatyána Pavlovna félretolta a kezét - majdnem ráütött -, és Marjához fordult. „Elég volt, kisasszony - mondta a szakácsnő -, ne izguljon, tessék csak hozzáírni a többihez, majd én elszámolok azzal az alakkal." - „Nézze meg az ember, Marja, micsoda égimeszelőt választottál magadnak!" - jegyezte meg Tatyána Pavlovna a tengerészre mutatva; fenemód megörült, hogy Marja végre megszólalt. „Csakugyan égi meszelő, kisasszony - válaszolta Marja huncutul. - A kotlettet borsófőzelékkel tetszett rendelni mára? Nem hallottam, amikor mondani tetszett, mert ide siettem" - „Nem, inkább káposztával, Marja, és kérlek, ne égesd el, mint tegnap." - „Majd igyekszem, ma különösen igyekszem, kisasszonyom, kezitcsókolom" - és a kibékülés jeléül megcsókolta úrnője kezét. Egy szó mint száz, megnevettette az egész termet.

- Nézze meg az ember! - szólt a mama fejcsóválva; roppantul meg volt elégedve Andrej Petrovics beszámolójával, de lopva, nyugtalanul Lizára pillogott eközben.

- Önfejű hölgy volt már fiatalkorában - mosolygott Makar Ivanovics.

- Epés és henye - jegyezte meg a doktor.

- Ez mind én vagyok, az önfejű, az epés, meg a henye? - szólalt meg a váratlanul belépő Tatyána Pavlovna; szemlátomást roppantul meg volt elégedve magával. - Legalább te ne fecsegnél össze tücsköt-bogarat, Alekszandr Szemjonovics - fordult az orvoshoz. - Tízéves korod óta ismersz, tudod, milyen henye vagyok, az epémet pedig magad kúrálod egy álló esztendeje, mégse tudod kikúrálni, ezért csak magadra vess. No, eleget csúfoltatok; köszönöm, Andrej Petrovics, hogy elfáradtál miattam a bíróságra. Hogy vagy, Makaruska, csak azért jöttem, hogy téged meglátogassalak, nem is ezt a léhűtőt itten - s rám mutatott, de mindjárt barátságosan vállon veregetett; még sohasem láttam olyan jókedvűen, mint aznap. - Nos, hogy van a betegünk? - fordult végezetül az orvoshoz, és arca gondterhelten elsötétült.

- Nem hajlandó ágyba feküdni, az üldögéléssel pedig csak kifárasztja magát.

- De hisz csak egy kicsinyég üldögélek itt, a látogatóimmal - motyogta Makar Ivanovics, és arca könyörgő volt, mint a gyermeké.

- Úgy ám, szeretjük mi az effélét: szeretünk trécselni, mikor az emberek összegyűlnek körülöttünk, ismerem én az én Makaruskámat - jegyezte meg Tatyána Pavlovna.

Az öreg elmosolyodott, s ismét az orvoshoz fordult:

- Hát én bizony igen eleven vagyok, de még milyen, te meg nem hagysz szóhoz jutni. Hallgasd meg, amit mondok: lefekszem, galambocskám, szót fogadok, hanem hát mi szerintünk ez annyit jelent: „Ha lefekszel, tán föl se kelsz többé.” Ez nyomja a lelkemet, barátocskám.

- Úgy van, ahogy sejtettem: tele van a nép babonával, előítélettel: „Ha lefekszem - azt mondja -, hátha föl se kelek többé”... ettől félnek, és inkább lábon hordják ki a betegségeket, semhogy befeküdjenek a kórházba. Magát pedig, Makar Ivanovics, elfogja a nyughatatlanság, vágyik a szabadságra, a vándorlásra, ez a betegsége; nem szokta meg, hogy sokáig maradjon egy helyben. Hiszen maga úgynevezett zarándok, ugyebár? A csavargás már-már szenvedélye a népünknek. Ezt nem ma látom először. Az orosz született csavargó!

- Tehát Makar szerinted csavargó? - fortyant fel Tatyána Pavlovna.

- Ó, nem úgy értettem; csupán általános értelemben használom a szót. Mondjuk, vallásos csavargó, istenes csavargó, de mégis csavargó. Tiszteletre méltó, jó értelemben, de mégiscsak az. Orvosi szempontból nézem a dolgot...

- Higgye meg - fordultam hirtelen az orvoshoz -, hogy inkább mi vagyunk csavargók, maga meg én, meg mind, akik itt vagyunk, semmint ez az öregember! Mindannyian tanulhatunk tőle, mert van valami szilárd alap az életében, a mi életünkben pedig, ahányan csak vagyunk, nincsen semmi szilárd... Különben maga ezt úgysem érti.

Amint látni, élesen felcsattantam, de hiszen azért mentem be. Voltaképp nem is tudom, miért ültem ott még mindig; a téboly környékezett.

- Hát te mit akarsz? - fordult hozzám Tatyána Pavlovna, és gyanakvó pillantással méregetett. - *Ezt* hogy találtad, Makar Ivanovics? - kérdezte s ujjával rámmutatott.

- Áldja meg az isten, megvan a magához való esze - mondta az öreg nagy komolyan; az utolsó szavaknál majdnem mindenki felkacagott. Úgy, ahogy, megőriztem hidegvéremet; az orvos nevetett a leghangosabban. Elég baj volt, hogy nem tudtam a családi megállapodásról: Verszilov, az orvos és Tatyána Pavlovna már három nappal azelőtt megbeszélték, hogy erőnek erejével elterelik a mama figyelmét balsejtelmeiről és aggodalmairól: tudniillik Makar Ivanovics állapota sokkal súlyosabb és reménytelenebb volt, mint ahogy én akkor hittem. Nos, azért tréfáltak mind, s azért ragadtak meg minden alkalmat, hogy nevessenek. De az orvos buta volt, és emiatt a tréfához sem értett - ebből lett a baj. Ha már akkor tudtam volna a családi „összeesküvésről”, nem tettem volna azt, amit tettem, s ami elindította a bajt. Liza sem tudott semmiről.

Ültem, hallgattam, de csak félfüllel; társalogtak, nevettek, nekem pedig az járt az eszemben, amit Nasztaszja Jegorovnától hallottam, egy pillanatra sem szabadultam az asszony jelenlététől: egyre magam előtt láttam, ahogy a sarokban ül, és szótlanul néz, aztán óvatosan feláll, és bekukucskál a másik szobába. Hirtelen megint hangosan felkacagtak valamennyien; Tatyána Pavlovna - nem tudom, milyen alkalomból - istentagadónak nevezte az orvost: „Ti doktorok egytől egyig istentagadók vagytok!”

- Makar Ivanovics! - kiáltott fel az orvos, ostobán megjátszva, hogy meg van sértve, és felsőbb fórumhoz apellál. - Makar Ivanovics, mondja meg: istentagadó vagyok én vagy sem?

- Mármint hogy te? Nem vagy te istentagadó - válaszolta az öreg komolyan, és fürkészve méregette. - Nem, hálistennek, te vígkedélyű ember vagy - tette hozzá fejcsóválva.

- És aki vígkedélyű, az már nem lehet istentagadó? - kérdezte az orvos ironikusan.

- Mindenesetre figyelemre méltó gondolat - jegyezte meg Verszilov igen komolyan.

- Nagyszerű gondolat! - kiáltottam fel önkéntelenül, mert megragadott az ötlet. Az orvos kérdőn nézett reám.

Makar Ivanovics a földre szegezte tekintetét:

- Eleinte féltem a tudós uraktól, professzoroktól meg afféléktől - kezdte (az imént valószínűleg a professzorokról lehetett szó). - Nemigen mertem megszólalni előttük, mivel semmitől sem félek jobban, mint az istentagadótól. Csak egy lelkem van, így okoskodtam; ha azt elveszejtem, másikat nem kapok helyette. De aztán mégiscsak nekibátorodtam: „Elvégre is, gondolom, a tudós urak sem istenek, hanem gyarló emberek, akárcsak mi." Meg a kíváncsiság is hajtott: „Megnézem, mondok, hogy milyen is hát az istentagadó!" De később ez a kíváncsiságom is elmúlt.

Elhallgatott, de látszott, hogy folytatni akarja; továbbra is szelíden, derűsen mosolygott. Vannak naiv lelkek, amelyek mindenki előtt kitárulkoznak, nem félnek a gúnytól. Az effajta ember mindig korlátolt, mert kész szíve legértékesebb tartalmát kiönteni az első jöttmentnek. Makar Ivanovicsból azonban - úgy tetszett - valami más is szól, nemcsak a naiv lélek ártatlansága hajtja, hogy beszéljen: a naiv lélek mögül kikandikált a térítő.

Élvezettel figyeltem szavaiban a finom, huncutkodó gúnyt, amely talán az orvosnak, talán Verszilovnak is szólt. Szemlátomást régebbi vitájukat folytatták, mely már egy álló hete tartott; de a beszélgetés során sajnos újra felbukkant a végzetes szó, amely előző nap annyira felvillanyozott, és ezúttal olyan kirohanásra késztetett, amelyet mindmáig sajnálok.

- Az istentagadótól talán még ma is félek - folytatta az öreg komolyan, elmélkedőn -, de hidd el, barátom, Alekszandr Szemjonovics, istentagadóval én soha életemben nem találkoztam, hanem ahelyett csak tévelygővel találkoztam, leginkább úgy nevezhetném. Akad köztük sok mindenféle ember, el se hinnéd, hányféle, kicsiny és nagy, botor és tudós, még egészen egyszerű ember is akad, de egytől egyig csak tévelyegnek. Világéletükben csak olvasnak és beszélnek, teleszívják magukat a könyvek mézével, de igazából nem tudnak semmit, és nem hivatottak semminek az eldöntésére. Némelyik egészen elhagyta magát, azt se tudja, mit művel. A másik keményebb mint a kőszikla, a szívében pedig kusza ábrándok kóválygognak; a harmadik szívtelen és könnyelmű, nincs más gondja, csak az, hogy kedvére nevethessen és csúfolódhasson. Van, aki a könyvekből csak a virágokat szedegeti ki, de azokat is csak a maga tetszése szerint, mégis tévelyeg, nincsen benne elszántság. Azt mondom megéntelen: sok a baj. A kisember nélkülöz, nincs meg a betevő falatja, nincs a gyerekeit mivel tartania, szúrós szalmán hál, a szíve mégis könnyű és vidám; bűnben, vétekben él, mégis könnyű a szíve. A gazdag ember agyonissza, agyoneszi magát, ül a nagy halom aranyán, és a szíve csupa búbánat. Olyik kitanult minden tudományt, a szíve mégis csupa búbánat. Úgy okoskodom, minél több az ész, annál több a baj. Vegyük csak ezt: tanítanak, mióta a világ világ, és ugyan mi jóra oktatták az emberiséget, hogy a föld csupa gyönyörűség legyen, öröm és vidámság töltse be lakhelyünket? És még egyet mondok: nincsen bennük lelki szépség, nem is kívánják; mind elkárhoznak, és mindegyik dicséri kárhozatát, és az egyetlen igazsághoz nem kíván fordulni; márpedig az élet isten nélkül csupa gyötrelem. És mi a vége? Ami megvilágosítana, azt átkozzuk, és magunk sem vesszük észre. De hiába, az ember nem élhet úgy, hogy valamit ne imádjon, azt nem bírja ki senki. Ha megtagadja istent, akkor bálványt imád - fabálványt, aranybálványt, vagy képzelt bálványt. No hát, az efféle ember mind bálványimádó, de nem

istentagadó, úgy kell őket nevezni. Istentagadó is van, hogyne volna; akad elvétve valódi istentagadó is, csakhogy az sokkal félelmetesebb ezeknél, mert isten nevét hordozza ajakán. Hallottam már róluk nemegyszer, de találkozni még nem találkoztam eggyel se. De van a világon, fiacskám, és úgy hiszem, kell is, hogy legyen.

- Van, Makar Ivanovics - erősítette meg Verszilov -, van a világon, és „kell is, hogy legyen".

- Igen, igen, van és „kell is, hogy legyen"! - tört ki belőlem feltartóztathatatlan hévvel, magam sem tudom, hogy miért; magával sodort Verszilov hangja, és megragadott valami a kijelentésben: „Kell is, hogy legyen." Teljesen váratlanul ért ez a beszélgetés. De abban a pillanatban még valami váratlan történt.

4

Tiszta, verőfényes délelőtt volt; Makar Ivanovics szobáját az orvos rendeletére egész nap elfüggönyözve hagyták, de az ablakon nem volt vászonroletta, csak közönséges kis félfüggöny, mely nem födte el az ablak felső felét; azért rendezték így, mert az öreg panaszkodott, hogy a régi függönnyel egész nap nem látja a napot. Nos, elérkezett az a pillanat, amikor a napsugár egyenesen Makar Ivanovics arcába tűzött.

A beszélgetés hevében eleinte ügyet sem vetett rá, de beszéd közben gépiesen többször is félrehajtotta a fejét, mert a fénysugár nyilván bántotta gyenge szemét. A mama, aki mellette állt, néhányszor nyugtalanul pislogott az ablak felé; elég lett volna, ha valamivel elfüggönyözik az ablakot, de a mama nem akarta megzavarni a beszélgetést, és azért kitalálta, hogy megpróbálja jobb felé félrehúzni a zsámolyszéket, amelyen Makar Ivanovics üldögélt; mindössze három, legfeljebb négy hüvelyknyire kellett volna elhúzni. Anyám már több ízben lehajolt, és megrántotta a zsámolyt, de megmozdítani nem bírta; a zsámoly a rajta ülő Makar Ivanoviccsal nem mozdult helyéből. Makar Ivanovics megérezte ugyan anyám erőlködését, de a beszéd hevében nem ébredt tudatára, hogy miről is van szó; néhányszor megpróbált feltápászkodni, de lába nem engedelmeskedett. A mama azonban mégis tovább erőlködött, rángatta a zsámolyt, és ez az egész játék végül is felbőszítette Lizát. Már feltűnt nekem ingerültségtől villogó pillantása, de eleinte nem tudtam, minek tulajdonítsam, és az eszmecsere is elterelte figyelmemet. Most egyszer csak megszólalt, szinte rárivallt Makar Ivanovicsra:

- Álljon föl hát egy kicsit, nem látja, a mama hogy erőlködik?!

Az öreg ránézett, nyomban átlátta a helyzetet, és abban a pillanatban megpróbált feltápászkodni, de nem sikerült: egy kicsit fölemelkedett, de menten visszarogyott a zsámolyra.

- Nem tudok, galambocskám - válaszolta Lizának panaszosan, és szinte alázatosan tekintett reá.

- Prézsmitálni, mintha könyvből olvasná, azt tud, de megmoccanni nincs ereje?

- Liza! - förmedt rá Tatyána Pavlovna.

Makar Ivanovics újra nekirugaszkodott, emberfeletti erőfeszítéssel.

- Vegye a mankóját, ott fekszik maga mellett, mankóval álljon fel! - szólt rá ismét Liza.

- Csakugyan - mondotta az öreg, és sietve mankója után kapott.

Verszilov felállt: - Emeljük fel! - az orvos is megmozdult, felugrott Tatyána Pavlovna is, de még oda sem értek hozzá, mikor Makar Ivanovics mankójára támaszkodva, s minden erejét megfeszítve hirtelen felállt, és boldogan, diadalmasan nézett körül.

- Felálltam! - mondta büszkén, s boldogan mosolygott. - Köszönöm, kedveském, hogy ki-oktattál, pedig már-már azt hittem, nem visz a lábam...

De nem sokáig állt, a mondatot sem fejezte be, amikor mankója, melyre teljes testsúlyával támaszkodott, hirtelen megcsúszott a szőnyegen, s mivel a lába csakugyan nem vitte, teljes hosszában végigvágódott a padlón. Felejthetetlenül szörnyű látvány volt. Valamennyien sopánkodva szaladtak oda hozzá, hogy feltámogassák, de szerencsére nem törte össze magát, csak elvágódott súlyosan, nagy robajjal, két térdére rogyott, de az utolsó pillanatban mégis sikerült kitennie maga elé a jobb kezét, s arra támaszkodni. Fölemelték, az ágyra ültették. Nagyon elsápadt, nem az ijedelemtől, hanem a megrázkódtatástól. (Az orvos minden egyéb mellett még szívbajt is állapított meg nála.) Anyám magánkívül volt rémületében. És akkor Makar Ivanovics még mindig viaszsápadtan, egész testében reszketve, s alig, hogy magához térve, Lizához fordult, és halkan, szinte gyengéden odaszólt neki:

- Látod, kedveském, csakugyan nem visz a lábam!

Nem tudom szavakba önteni, milyen mélységesen megrendített ez akkor. A szegény öreg hangjából tudniillik nem érződött ki sem panasz, sem szemrehányás; ellenkezőleg, látszott rajta, hogy kezdettől fogva nem érzett Liza szavaiban dühöt, hanem úgy fogta fel kiáltását, mint ami „dukál" neki, azaz, mint megérdemelt szemrehányást figyelmetlenségéért. Mindez Lizát is szemlátomást megrendítette. Mikor az öreg elvágódott, ő is felugrott, a többiekkel együtt, kővé meredt, és nyilván nagyon bántotta a dolog, hiszen ő volt az oka mindennek; de mikor meghallotta Makar Ivanovics kedveskedő szavait, arcát egy szempillantás alatt elöntötte a szégyen és a megbánás pírja.

- Elég volt! - rendelkezett Tatyána Pavlovna. - Mindennek a sok beszéd az oka! Ki-ki nézzen a dolga után; ugyan mi jó származhat abból, ha már a doktor is fecsegni kezd!

- Úgy van! - helyeselt Alekszandr Szemjonovics, aki a beteg körül szorgoskodott. - Hibás vagyok, Tatyána Pavlovna, a betegnek nyugalomra van szüksége!

De Tatyána Pavlovna nem hederített rá; fél percig némán, merően nézte Lizát.

- Ide gyere, Liza, csókold meg a vén bolond nénédet, ha ugyan kedved tartja - szólalt meg váratlanul.

És megcsókolta Lizát, nem tudom, miért, de érzem, hogy ezt kellett tenni; kis híján magam is odaszaladtam hozzá, és összevissza csókoltam Tatyána Pavlovnát. Igen, így kellett bánni Lizával: nem szemrehányással sújtani, hanem örömmel, szerencsekívánatokkal üdvözölni az új, szép érzést, amely kétségkívül kicsírázott benne abban a pillanatban.

De ahelyett, hogy utat engedtem volna e nemesebb indulataimnak, felálltam és pattogó hangon rákezdtem:

- Az imént a „lelki szépség" kifejezést használta, Makar Ivanovics, és én tegnap óta, napok óta ezen a szón gyötrődöm... igen, voltaképpen egész életemben ezen gyötrődtem, csakhogy eddig nem tudtam, minek nevezzem. Gondolatainknak ezt a találkozását végzetszerűnek, a csodával határosnak érzem... Ezt ki kell mondanom itt, a maga jelenlétében...

Máris szavamba vágtak. Ismétlem: nem tudtam megállapodásukról, a mamát és Makar Ivanovicsot illetően; ők pedig régebbi viselt dolgaim alapján persze képesnek hittek rá, hogy botrányt csapjak az efféle miatt.

- Dobják ki! Dobják ki! - toporzékolt Tatyána Pavlovna magából kikelve. A mama nem tudta, hová legyen. Makar Ivanovics is megijedt az általános ijedelem láttán.

- Elég, Arkagyij! - szólt rám Verszilov szigorúan.

De én csak még jobban fölemeltem a hangomat.

- Az, ahogy itt sürögnek ekörül a gyermek körül (Makarra mutattam)... az én szememben ocsmányság. Itt egyetlen szent van, és az a mama, de még ő is...

- Megijeszti a beteget! - szólt erélyesen az orvos.

- Tudom, hogy én... hogy én az egész világ ellensége vagyok - makogtam (vagy valami effélét), de azután még egyszer körülnéztem, s tekintetem Verszilovon állapodott meg kihívóan.

- Arkagyij! - kiáltott rám újra. - Egyszer már lejátszódott köztünk itt egy ilyen jelenet. Nagyon kérlek, most fékezd meg magad!

Nem is tudom szavakba önteni, milyen erős érzéssel mondotta ezt. Őszinte, szívből jövő, mélységes bánat fejeződött ki arcvonásaiban. Még ennél is megdöbbentőbb volt, hogy bűntudat tükröződött szemében: én voltam a bíró, ő a bűnös. Ezt már végképp nem bírtam elviselni.

- Igen! - kiáltottam válaszul. - Igen, ugyanilyen jelenet játszódott le közöttünk, amikor eltemettem Verszilovot, és kitéptem őt szívemből... De azután feltámadott halottaiból, most pedig... most pedig nincs többé hajnalhasadás! Majd meglátják, meglátják mindannyian, hogy mire vagyok képes! Nem várják tőlem, amire képes vagyok!

Azzal kirohantam, és besiettem a szobámba. Verszilov követett...

5

Visszaestem a betegségbe; lázam felszökött, estére már félrebeszéltem. Nemcsak félrebeszéltem, álmok is jöttek, képtelennél képtelenebb álmok egész láncolata, s az egyik álomra, vagy álomtöredékre életem végéig emlékezni fogok. Magyarázat nélkül közlöm; jósálom volt, ki nem hagyhatom.

Nagy, magas teremben találtam magam, szívemben valami büszke, szent elhatározással. Nem Tatyána Pavlovnánál voltam, nagyon jól emlékszem a szobára - ezt már jó előre megmondom. Egyedül vagyok ugyan, mégis szüntelenül érzem, nyugtalanul és gyötrelmesen tudatában vagyok, hogy nem vagyok egyedül, mert várnak, és elvárnak tőlem valamit. Valahol az ajtó mögött emberek ülnek, és lesik, hogy mit csinálok. Tűrhetetlen érzés: „Ó bárcsak egyedül lennék!” És egyszer csak belép ő. Félénken néz rám, retteg, tekintetemet keresi. *Kezemben a levél.* Rám mosolyog, hogy rabul ejtsen, hízeleg; sajnálom is, de lassan már utálkozom is. Hirtelen kezébe temeti arcát. Én az asztalra dobom a levelet, leírhatatlan megvetéssel: „Tessék, ne kérje, nem kell nekem magától semmi! Megcsúfoltatásomra megvetéssel válaszolok!” Kivonulok a szobából, fuldoklom a pöffeszkedő gőgtől. De az ajtóban, a sötétben, Lambert ragad meg: „Mahha, mahha! - suttogja erélyesen, és megragad a karomnál fogva. - Most előkelő leánynevelő intézetet kell nyitnia a Vasziljevszkij-osztrovon” (ti. hogy legyen miből élnie, ha apja, általam megismervén a levelet, kitagadja az örökségből, és elkergeti a háztól. Szóról szóra jegyzem föl Lambert szavait, ahogy álmodtam).

- Arkagyij Makarovics a „lelki szépséget” keresi - hallatszik Anna Andrejevna hangja valahol nem messze, talán a lépcsőn; de nem elismerés, hanem tűrhetetlen gúny cseng szavaiból. Visszatérek a szobába Lamberttel együtt. Lambert láttára *Ő* hangos hahotára fakad. Első benyomásom: rémület, de olyan iszonyú rémület, hogy megállok, és nem is akarok közeledni

hozzá. Ránézek és nem hiszek a szememnek; mintha hirtelen ledobta volna álarcát: ugyanazok a vonások, de minden porcikáját félelmetes szemérmetlenség torzítja el. „A váltságdíjat, hölgyem, a váltságdíjat!” - kiáltja Lambert, és még jobban hahotáznak mind a ketten, szívem elszorul: „Ó, hát ez a szégyentelen némber ugyanaz volna, akinek egyetlen pillantására szívem túlcsordult az erénytől?”

„Lám, mire képesek pénzért ezek a dölyfösök az ő felsőbb köreikben!” - kiált fel Lambert. De a szégyentelen némbert még ez sem hozza zavarba; azon kacag, hogy én annyira megijedtem. Készségesen hajlandó megfizetni a váltságdíjat, ezt látom, de... mi történik velem? Már nem érzek sem szánalmat, sem undort; remegek, mint még soha... Új, elmondhatatlan érzés ragad el, melyhez foghatót még sosem éreztem, erősebb mint az egész világ... Most már semmi áron sem tudnék elmenni onnét! Most már tetszik nekem, hogy olyan szégyentelen! Megragadom a kezét, keze érintése fájón megrendít, nevetéstől remegő, hívogató, szemérmetlen, vérvörös ajkához közelítem számat...

Ó, bár elhessegetném ezt a csúfos emléket! Átkozott álom! Esküszöm, e gyalázatos álomig eszem ágában sem volt semmi, ami csak távolról is emlékeztetett volna erre a fertelemre! Még önkéntelenül sem álmodoztam semmi efféléről (noha az írást zsebembe bevarrva hordtam, és néha-néha odakaptam, furcsa, gúnyos mosollyal). Honnan bukkant föl ez a jelenet készen, mindenestül? Onnét ered mindez, hogy póklelkem van. Azt jelenti, hogy mindez már régen megszületett, és ott rejtőzött romlott szívemben, a *kívánságomban* rejtőzött, de ébren még szégyellte a szívem, s elmém tudatosan még nem mert elképzelni effélét. De álmomban a lelkem mindent kiábrázolt, kiteregetett, ami a szívemben volt, teljes képet rajzolt róla minden részletével, pontosan - és prófétai jóslat alakjában. Talán bizony *ezt* akartam nekik be-bizonyítani, amikor reggel kiszaladtam Makar Ivanovics szobájából? De elég, egyelőre elég erről! Ezt az álmot, amelyet akkor álmodtam, életem legkülönösebb eseményének tekintem.

Harmadik fejezet

1

Három nappal később fölkeltem az ágyból, és mihelyt talpra álltam, éreztem, hogy többé nem esem vissza. Minden porcikámban éreztem, hogy gyógyulásom közeleg. Talán nem is érdemes leírni ezeket az apró-cseprő részleteket, de néhány olyan nap következett akkor életemben, amikor nem történt ugyan semmi különös, de ez az időszak mégis nyugodt, örömteli emléket hagyott bennem, s ilyesmit ritkán jegyezhetek fel múltamból. Lelkiállapotomat egyelőre nem próbálom közelebbről meghatározni; olvasóm el sem hinné, ha megtudná, mi volt a lényege. Jobb, ha mindez utóbb a tényekből világlik ki. Egyelőre csak egyet mondok: az olvasó vésse eszébe a *póklelket*! Igen, a póklelket - annál, aki a „lelki szépség" nevében szakítani akart velük meg az egész világgal. Lelki szépségre áhítoztam, ez a színtiszta igazság, de hogy ez a vágy miképpen fért össze egyéb, isten tudja, miféle vágyakkal - ez rejtély maradt előttem. Igen, mindig is rejtély volt, nem győztem csodálkozni az embernek (és talán különösképpen az orosz embernek) azon a sajátságán, hogy lelkében képes egymás mellett melengetni a legfennköltebb eszményt és a legaljasabb gazságot, s mind a kettőt teljesen őszintén. Vajon ez az orosz jellemző nagyvonalúsága, amely még sokra viheti vagy pedig csupán aljasság? Erre a kérdésre sem tudok válaszolni.

De hagyjuk. Így vagy úgy - szélcsend következett. Beláttam, hogy mindenáron talpra kell álmom, mégpedig mihamarabb, hogy mihamarabb cselekedhessek, s ezért elhatároztam, hogy egészségesen fogok élni, és szót fogadok az orvosnak (akárki legyen is), viharos szándékaimat pedig józan megfontolással (a nagyvonalúság gyümölcse!) elhalasztottam első kimenetelem, azaz teljes felépülésem napjáig. Hogyan fért össze a békés élet, a szélcsend élvezete szívem gyötrően édes és viharos dobogásával, közeli viharos elhatározások előérzetével - nem tudom, de ezt is a „nagyvonalúság" számlájára írtam. De már nem nyugtalankodtam, mint nemrégiben; mindent a kitűzött időpontra halasztottam, s már nem remegtem a jövendőtől, mint a közelmúltban, hanem nyugodtan néztem elébe, mint a gazdag ember, aki bízik erejében és eszközeiben. Egyre dölyfösebben, egyre kihívóbban néztem a reám váró sors elébe, gondolom, ennek részben az volt az oka, hogy csakugyan meggyógyultam, részben pedig az, hogy életerőm gyorsan tért vissza. Végleges, igazi felépülésemnek erre a néhány napjára ma is nagy örömmel gondolok vissza.

Ők pedig mindent megbocsátottak nekem, mármint goromba kirohanásomat - ők, mármint azok, akiket szemtől szembe ocsmánynak neveztem! Ezt szeretem az emberekben, ezt a tulajdonságot, amit a szív okosságának neveznék - legalábbis akkor ez nagyon tetszett nekem, természetesen bizonyos mértékig. Verszilovval például továbbra is úgy beszélgettünk, mint közeli jó ismerősök, de csak egy bizonyos mértékig: mihelyt érzelmeink kimutatására került volna a sor (márpedig került volna), mind a ketten visszahúzódtunk, mintha egy cseppet röstellnénk valamit. Megtörténik, hogy a győztes akarva, nem akarva röstelkedik legyőzöttje előtt, mégpedig éppen azért, mert legyőzte. A győztes nyilvánvalóan én voltam; s én voltam az, aki röstelkedtem.

Aznap délelőtt, amikor visszaesésem után véglegesen fölkeltem az ágyból, Verszilov bejött hozzám, s akkor hallottam szájából először arról a bizonyos megállapodásról a mamára és Makar Ivanovicsra vonatkozóan; Verszilov azt is közölte, hogy az öreg jobban érzi ugyan magát, de az orvos semmi jóval sem biztatja őket. Szívvel-lélekkel megígértem, hogy eztán én is óvatosabban viselkedem. Ahogy Verszilov minderről beszámolt, hirtelen rádöbbentem,

hogy ő maga őszintén aggódik az öregért, sorsa sokkal jobban foglalkoztatja, mintsem jellemét ismerve elvártam volna, nagyon is közelállójának tekinti, mégpedig nemcsak a mama kedvéért. Ez érdekelt, meglepett, s megvallom, ha Verszilov nincsen, talán sok mindenre nem figyeltem volna fel, nem értékeltem volna kellőképpen az öreget, akiről maradandó és egyéni emléket őrzök szívemben.

Verszilov szemlátomást aggódva figyelte Makar Ivanoviccsal való kapcsolatomat, vagyis nem bízott sem értelmemben, sem tapintatomban, s épp ezért nagyon megkönnyebbült utóbb, amikor látta, hogy néha azért megértem, hogyan kell viselkedni egy más felfogású, más világnézetű emberrel, egyszóval - hogy amikor kell, tudok engedékeny és nagyvonalú is lenni. Megvallom azt is (és úgy érzem, semmiképp sem alázkodom meg ezáltal), hogy a népnek e fiában bizonyos érzések és nézetek merőben új, addig ismeretlen felfogását találtam, sokkal tisztább és vigasztalóbb felfogását, mint ahogyan én addig láttam ezeket a dolgokat. Mindamellett néha lehetetlennek éreztem, hogy ki ne jöjjek a sodromból bizonyos előítéletei láttára, amelyekben felháborító nyugalommal, rendíthetetlenül hitt. Ennek oka persze csak műveletlensége volt, mert lelke egyébként olyan kiegyensúlyozott volt, hogy ahhoz foghatót még soha senkinél sem tapasztaltam.

2

Amint már mondottam, legfőképpen tiszta szíve vonzott, és a hiúság teljes hiánya; úgy éreztem, jóformán bűntelen lélekkel kerülök szembe. Megvolt benne a „víg kedély”, következésképpen a „lelki szépség”. A „víg kedély” kifejezést nagyon szerette, gyakran használta. Igaz, néha szinte beteges fellengzősség, beteges meghatottság lepte meg - ennek részben, gondolom, az lehetett az oka, hogy a láz voltaképpen egy percre sem hagyta el soha; de lelki szépségét ez sem zavarta. Ellentéteket is láttam benne: bámulatos naivsága mellett, amelyről a gúny (gyakran nagy bosszúságomra) lepattant, volt benne valami furfangos ravaszság, mely leginkább a vitákban érvényesült, mert szerette a vitát, noha többnyire egyéni módon vitatkozott. Látszott, hogy bebarangolta Oroszországot, sok mindent hallott, de ismétlem, leginkább a meghatottságot kedvelte, meg mindazt, ami meghatódásra vezet, s azért maga is szeretett megható történeteket előadni. Általában nagyon szeretett mesélni. Sok történetet hallottam a szájából saját kóborlásairól, meg legendákat a hit régi bajnokairól. Nem vagyok ugyan járatos ezekben a dolgokban, de azt hiszem, sok mindent elferdített ezekben a legendákban, mivel nagy részüket csak a nép ajkán keringő változatukból, élőszóból ismerte. Sok mindent teljességgel elképzelhetetlennek éreztem. De a nyilvánvaló ferdítés, hazudozás mellett elbeszéléseiből mindig bámulatos *egész* kerekedett, népi érzéssel telített, és mindig megható valami... Emlékszem például egy hosszú elbeszélésére, „Egyiptomi Szent Mária életé”-re. Sem erről, sem a többi szent életéről fogalmam sem volt addig. De megmondom nyíltan: előadását lehetetlen volt könnyek nélkül végighallgatni, mégpedig nem a meghatottság lett úrrá az emberen, hanem valami furcsa révület: az ember rendkívüli forróságot érzett, mint az az izzó homoksivatag, ahol a szent bolyongott, oroszlánok között. Erről egyébként nem akarok beszélni, nem is vagyok illetékes.

Meghatottságán kívül tetszett nekem egynémely rendkívül eredeti nézete korunk bizonyos erősen vitatott jelenségeiről. Egyszer előadott például egy nemrég esett históriát egy leszerelt katonáról; a történetnek jóformán szemtanúja volt. Az a katona, idejét kitöltvén, hazament a falujába, de sehogy sem tetszett már neki a paraszti élet, és ő sem tetszett a parasztoknak. Elzüllött, elitta az eszét, és valahol valakit kirabolt; bizonyíték nem volt ugyan ellene, mégis elfogták, és bíróság elé állították. Az ügyvédje már-már elérte, hogy fölmentsék, bizonyíték

nincsen, satöbbi, a katona meg hallgatta, hallgatta egy ideig, aztán föláll, és a prókátor szavába vág: „Megállj, azt mondja, hallgass” - és bevallott mindent „az utolsó porszemig”, mindent kivallott, és sírt bűnbánatában. Az esküdtek kivonultak, bezárkóztak, aztán kijöttek a döntéssel: „Nem bűnös.” Mindenki kiáltozott, örvendezett, a katona meg csak állt a helyén, mint aki gyökeret eresztett, egy szót sem értett az egészből; azt sem értette, amit az elnök intelmül mondott, mielőtt szabadon bocsátotta. Szabad volt hát újra a katona, de sehogy sem tudott beletörődni helyzetébe. Gondolkodóba esett, naphosszat töprengett, nem evett, nem ivott, nem szólt senkihez, ötödnapra pedig fogta, és felakasztotta magát. „Lám, mit tesz az, bűntudattal élni!” - végezte be Makar Ivanovics elbeszélését. A történet magában véve persze jelentéktelen, manapság tele van ilyesmivel az újság, de nekem mégis tetszett az előadás módja, kivált pedig egyes kifejezések, amelyek határozottan új ötletet vetettek fel. Amikor például arról beszélt, hogy a hazatérő katona mért nem tetszett a falujabéli parasztoknak, Makar Ivanovics a következőképpen fejezte ki magát: „Mert hát tudjuk, mi a katona: a katona *megrontott paraszt*.” Mikor aztán a prókátorról beszélt, aki majdnem megnyerte a pört, az ügyvédről ezt a megjegyzést tette: „Tudjuk, mi a prókátor: *fogadott lelkiismeret*.” Mindkét megállapítást könnyedén, minden különösebb fejtörés nélkül tette, s maga észre sem vette, hogy mit mond, pedig mind a kettő egészen eredeti nézőpontot fejez ki, amely ha nem is az egész népé, de mindenesetre Makar Ivanovicsé, egyéni és csak az övé, senkitől sem vette át. A nép megállapításai bizonyos kérdésekben néha igazán bámulatra méltók a maguk eredetiségében.

- És az öngyilkosság bűnéről hogyan vélekedik, Makar Ivanovics? - kérdeztem ugyanennek a történetnek a kapcsán.

- Az öngyilkosság a legnagyobb bűn - válaszolta sóhajtva -, de bírája csak egy lehet: az Úristen, mivel csak ő tudja mindennek határát és mértékét. Minekünk egy a dolgunk: imádkozni a szegény bűnösért. Valahányszor ilyen bűnről hallasz, lefekvés előtt imádkozzál teljes szívedből a bűnösért, legalább egy rövid fohásszal emlékezzél meg róla, még akkor is, ha nem ismerted... annál hatásosabb leszen a te imádságod érette.

- Mit segíthet rajta az én imádságom, ha már elítéltetett?

- Honnét tudod? Sokan, ó, sokan nem hisznek, és ezzel tévútra vezetik a tudatlanokat; ne hallgasd meg szavukat, mert nem tudják, mit beszélnek. Ha élő ember imádkozik az elítéltért, imádsága minden bizonnyal meghallgattatik. Mit gondolsz, nem keserves-é annak a sorsa, akiért senki sem imádkozik? Ezért, mikor lefekvés előtti imádságodat mondod, végezetül tedd hozzá: „Irgalmazz, Uram Jézus, mindazoknak, akikért nincs ki imádkozzék.” Bizony mondom néked, az ilyen imádság kedves Istennek. Imádkozzál a még élő bűnösökért is: „Uram, irgalmazz a meg nem térő bűnösöknek”: ez az imádság is kedves Istennek és meghallgattatik.

Megígértem neki, hogy imádkozni fogok, mert éreztem, hogy ígéretemmel óriási örömet szerzek neki. Arcán csakugyan felragyogott az öröm; de sietek hozzátenni, hogy hasonló esetekben sosem beszélt velem felülről-lefelé, mint afféle bölcs öreg egy kamasszal, ellenkezőleg: maga is szeretett engem elhallgatni, sőt nagy figyelemmel hallgatta véleményemet különböző kérdésekben, abban a tudatban, hogy „ifijúval” áll ugyan szemben, amint emelkedetten kifejezte (persze nagyon jól tudta, hogy „ifjút” kell mondani és nem „ifijút”), de az az „ifijú” sokkal tanultabb nála. Sokat és szívesen beszélt például a remeteségről, és a remeteklastromot hasonlíthatatlanul többre becsülte a zarándoklásnál. Hevesen vitatkoztam vele, bizonygattam, mily önzők ezek a remeteségbe vonuló emberek, amikor lemondanak a világról és a haszonról, amelyet az emberiségnek hajthatnának, pusztán csak önnön üdvözülésük egoista gondolatáért. Makar Ivanovics eleinte nem értette, gyanítom, hogy talán mindvégig nem értette meg, mit akarok mondani; de a remeteséget erősen védelmezte: „Eleinte persze sajnálod magad (mármint amikor remeteségbe vonulsz), de aztán napról napra jobban

örvendezel, és a végén már meglátod az Istent." Válaszképpen élénk színekkel ecseteltem neki a tudós, orvos vagy emberbarát hasznos tevékenységét a társadalomban, és valósággal föllelkesítettem, mert magam is lelkesen beszéltem; minduntalan helyeselt, buzdított: „Úgy, úgy, kedvesem, áldjon meg az Isten, az igazság útján jársz" - de azért, mire befejeztem, mégsem értett egészen egyet: „Igaz, igaz - sóhajtozott -, de vajon sokan vannak-e, akik kitartanak a helyes úton, és nem térnek le róla? A pénz nem isten, de mégis félisten, nagy kísértés; aztán ott van a női nem, ott az elbizakodottság meg az irigység. Könnyű megfeledkezni a legfontosabbról, és kicsiségekbe veszni. Bezzeg a remeteklastromban! A remeteség erőt ad az embernek a legnagyobb hőstettre. Édes fiacskám, mi a világ? - kiáltott fel szenvedélyesen. - Nem álom-e csupán? Végy egy homokszemecskét, és vesd el kősziklára; amikor az a sárga homokszem kikél a sziklából, akkor válik valóra álmod e földön, ez a szólás járja közöttünk. És Krisztus is ezt mondja: »Eredj, osszad szét a te kincseidet, és légy mindenki szolgája.« És gazdagabb leszel számtalan sokszor, mint annak előtte; mert nem táplálék, nem drága ruha boldogít, nem a gőg és nem az irigység, hanem a mérhetetlenül megsokszorozódó szeretet. Nem csekély gazdagságot szerzesz így, nem százezret, nem is milliókat, hanem egy egész világot! Most csak gyűjtögetünk, és nem lakunk jól, és tékozlunk esztelenül, de akkor nem lészen sem árva, sem koldus, mert mindenki az enyém, mindenki rokonom, mindet megszereztem, megvettem magamnak! Mostanában nem ritkaság, hogy a gazdag, a híres ember is közönyösen szemléli napjai múlását, nem tudja, mivel múlassa idejét; de akkor a te napjaid és óráid megsokasodnak ezerszeresen, mert egyetlen percecskét sem akarsz elvesztegetni, hanem mindeniket kitöltöd lelked örvendezésével. És akkor majd nem csupán könyvekből merítesz bölcsességet, hanem szemtől szembe állasz istennel; és felragyog a föld napnál fényesebben, és nem lesz sem bánat, sem sóhajtozás, hanem paradicsomi vigasság..."

Verszilov, amint észrevettem, elmondhatatlanul élvezte az öregnek ezeket a lelkes próféciáit. Történetesen aznap is épp a szobában tartózkodott. Jól emlékszem arra az estére; jómagam is alaposan tűzbe jöttem.

- De Makar Ivanovics! - vágtam a szavába. - Hiszen ez kommunizmus, színtiszta kommunizmus, amit itt hirdet!

Makar Ivanovics az égvilágon semmit sem tudott a kommunista tanról, magát a szót is először hallotta életében, így hát menten belefogtam, hogy kifejtsem neki, amit erről a témáról tudtam. Mi tagadás, keveset tudtam, azt is zavarosan, s ma sem tudok sokkal többet; de amit tudtam, azt nagy hévvel adtam elő, senkivel és semmivel sem törődve. Mindmáig jólesően emlékszem vissza rá, szavaim milyen óriási hatással voltak az öregre. Nem is hatás volt, hanem valósággal megrendülés. Roppantul érdekelték a történelmi részletek: „Hol? Mikor? Ki szervezte? Ki mondotta?" Észrevettem egyébként, hogy ez az egyszerű ember általános sajátsága: ha igazán érdeklődik, nem éri be magával az eszmével, hanem konkrét, pontos részleteket akar tudni. Én azonban belezavarodtam a részletekbe, s mivel Verszilov is jelen volt, szégyelltem magam előtte, és ettől még jobban heveskedtem. Azzal végződött, hogy Makar Ivanovics már csak meghatottan bólogatott, és minden mondatomra azt hajtogatta: „Úgy, úgy" - de szemlátomást elveszítette a fonalat, és már nem fogott fel semmit. Bosszankodtam, de Verszilov hirtelen félbeszakította a beszélgetést, felállt, és kijelentette, hogy ideje lefeküdni. Mind együtt ültünk, későre járt. Mikor néhány perccel később benézett szobámba, mindjárt megkérdeztem, mi a nézete Makar Ivanovicsról általában, és hogyan vélekedik róla. Verszilov derűsen elmosolyodott (de nem az én tévedéseimen, amelyek a kommunizmus magyarázatába becsúsztak - azokat nem is említette). Ismétlem: meglepően ragaszkodott Makar Ivanovicshoz, s gyakran láttam arcán vonzó mosolyt, amikor az öreget hallgatta. Mosolygása egyébként nem állt útjában a kritikának.

- Mindenekelőtt ne felejtsük el: Makar Ivanovics nem paraszt, hanem udvari cseléd - magyarázta készségesen. - Volt cseléd, volt szolga, aki cselédszülőktől cselédnek született. A régi időben a cseléd és az udvari szolga igen nagy mértékben osztozott urai szellemi, lelki életében, magánügyeiben. Figyeld meg, Makar Ivanovicsot a mai napig is leginkább az urak élete, a felsőbb körök élete érdekli. Fogalmad sincs róla, mennyire érdekli, hogy mi történik Oroszországban az utóbbi időben. Tudod-e, hogy Makar Ivanovics nagy politikus? Neki ugyan nem hinthetsz port a szemébe, meg kell magyaráznod, ki hol harcol, és fogunk-e mi is harcolni. Azelőtt valósággal boldoggá tettem, ha effélékről beszéltem neki. Fölöttébb tiszteli a tudományt, s valamennyi tudomány közül leginkább az asztronómiát. Meg aztán olyan független jellemmé formálta magát, hogy senki és semmi ki nem mozdíthatja a helyéből. Elvei szilárdak, eléggé világosak... és őszinték. Teljesen tanulatlan, de néha meglep azzal, hogy olyasmiről is van fogalma, amit sosem hittél volna róla. Lelkesen dicséri a remeteséget, de a világért se vonulna remeteségbe, még klastromba sem, mert igen nagymértékben „csavargó", ahogy Alekszandr Szemjonovics olyan találóan nevezte... akire egyébként ok nélkül haragszol. Nos, mit mondhatok még róla: egy kicsit művész, sok egyéni szava van, de van olyan is, amely nem tőle ered. A logikája kissé sántít, néha nagyon is elvont; elragadja az érzelgősség, de az érzelgőssége is teljesen népi, vagy helyesebben, az a népi meghatottság tör ki belőle, amelyet népünk oly nagymértékben kever vallásos érzületébe. Tiszta lelkéről, szelíd jóságáról nem is szólok; erről jobb, ha nem beszélünk mi ketten, te meg én...

3

Hogy Makar Ivanovics jellemrajzát kikerekítsem, feljegyzek egyet elbeszéléseiből, mégpedig a mai életről szólót. Elbeszélései különös jellegűek voltak, még helyesebb lenne azt mondani, hogy nem volt közös és általános jellegük, lehetetlen volt belőlük általános irányt vagy erkölcsi oktatást kiolvasni, legfeljebb annyit, hogy mindegyik többé-kevésbé megindította az embert. De akadt olyan is, amely nem volt megható, sőt egyenesen vidámnak bizonyult; akadt olyan is, amelyben Makar Ivanovics kicsúfolt egy-egy züllött szerzetest, ennyiből tehát egyenesen ellene mondott saját eszméjének, s erre felhívtam figyelmét - de nem értette, mit akarok mondani. Néha el sem tudtam képzelni, mi indítja arra, hogy meséljen, néha meglepődtem bőbeszédűségén, és részben agg korának, részben betegségének tulajdonítottam.

- Már nem az, aki volt - súgta oda nekem egyszer Verszilov. - Azelőtt más volt. Nemsokára meghal, sokkal hamarabb, mintsem hinnők, el kell készülnünk rá.

Elfelejtettem említeni, hogy amolyan „esti társasélet" alakult ki nálunk. A mamán kívül, aki nem mozdult Makar Ivanovics ágya mellől, esténként Verszilov is beállított kicsiny szobájába; én is rendszeresen bementem hozzá, hol is lehettem volna másutt, és az utóbbi napokban Liza is bejött hozzánk, noha később a többieknél, s mindig szótlanul ült. Tatyána Pavlovna is feljárogatott, s az orvos is eljött néha, ha ritkábban is. Az orvossal, hogy, hogy nem, végül is összebékültem; nem mondom, hogy jó barátok lettünk, de már nem civakodtunk, mint azelőtt. Felfedeztem, hogy őszinte és egyszerű lélek, s ez tetszett benne, azt is észrevettem, hogy ragaszkodik családunkhoz, és így végül is elhatároztam, hogy megbocsátom orvosi nagyképűségét, s azonkívül megtanítottam rá, hogy mosson kezet, és tisztítsa ki a körmét, ha már tiszta fehérneműt nem viselhet. Megmagyaráztam, hogy ennek semmi köze piperkőcséghez meg holmi előkelősködéshez, hanem a tisztaság közvetlenül hozzátartozik az orvosi hivatáshoz, és sikerült őt meggyőznöm erről. Végül, Lukerja is gyakran bejött a konyhából, odaállt az ajtóba, és onnét hallgatta Makar Ivanovics beszédét. Verszilov egyszer behívta az ajtóból, és

felszólította, hogy üljön le közénk. Nekem ez tetszett; de Lukerja attól fogva már nem jött oda az ajtóhoz. Mindenkinek megvan a maga erkölcse!

Leírom hát egyik elbeszélését, válogatás nélkül, csak azért éppen ezt, mert a legjobban megjegyeztem. Egy kalmárról szól a történet, azt hiszem, kisebb és nagyobb városainkban ezrével esik meg az efféle, csak meg kell látni. Akit nem érdekel, átugorhatja ezt a fejezetet, annál inkább, mert az ő modorában mondom el.

4

Minálunk, Afimjeszkoje városában, elmondom, milyen csoda történt. Élt ott egy kalmár, Szkotobojnyikovnak hítták, Makszim Ivanovicsnak, s nem volt nála gazdagabb messzi földön. Pamutszövő-gyárat épített, sok száz munkást dolgoztatott, és erősen elbízta magát. Mi tűréstagadás, csakugyan mindenki úgy táncolt, ahogy ő fütyült, a hatóság sem igen mert beleszólni a dolgaiba, az archimandrita hálás volt a buzgalmáért, mert sokat áldozott a klastromnak, és amikor épp arra szottyant kedve, imádkozott is a lelkiüdvösségéért, és a túlvilági életéért aggódott, özvegy volt, gyermektelen; a feleségéről az a hír járta, hogy már az első esztendőben agyonverte, mert fiatal korában bizony nem fékezte meg a kezét; csakhogy az már régen volt, azóta pedig nem volt hajlandó újabb házasságot kötni. Az italt se vetette meg; ha eljött az ideje, részegen, anyaszült meztelen szaladt végig a városon s ordibált; nem valami híres nagyváros a miénk, de azért mégiscsak szégyen az ilyesmi. Amikor aztán elmúlt az ivás ideje, mérges lett, és minden, amit mond, az úgy van jól, amit parancsol, az úgy helyes. A népet meg becsapta, ahogy az eszébe jutott; fogta a számvetőt, orrára biggyesztette az okulárét: „Hát neked, Foma, mennyi jár?" - „Karácsony óta nem kaptam egy garast se, Makszim Ivanovics, harminckilenc rubel a járandóságom." - „Teringettét, mennyi pénz! Ez sok, mindenestül nem érsz meg annyit, nem is illenék hozzád, hogy annyit kapj; tíz rubelt levonok, nesze huszonkilenc rubel." És Foma hallgat; senki se mer pisszenni, hallgatnak mind.

„Én - azt mondja -, tudom, kinek mennyi dukál. Az itteni néppel nem lehet másképp. Züllött ez a nép, nélkülem már mind egy szálig éhen pusztultak volna. Meg aztán tolvaj ez mindahány, amire ránéz, már a kezéhez is ragad, tisztességnek nyoma sincs benne. Aztán meg részeges valamennyi; ha kiadod a járandóságát, máris szalad vele a kocsmába, és addig ül odabenn, amíg pucérra nem vetkőztetik, elissza az utolsó ingét is. Ráadásul még aljas is: leül a kocsmával szemben egy kőre, és jajveszékelni kezd: »Édes jó anyám, minek szültél engem, minek szültél világra egy ilyen züllött, részeges frátert, fojtottál volna meg a születésem percében!« Hát ember az ilyen? Fenevad, de nem ember; előbb a jóra kell oktatni, csak aztán szabad pénzt a kezébe adni. Én tudom, mikor lehet neki adni."

Így beszélt Makszim Ivanovics az afimjeszkojei népről; csúful gyalázta őket, mégis volt igazság a szavában: mivel ingatag volt a nép, nem tudott ellenállni a gonosznak.

Élt a városban egy másik kalmár is, de meghalt; könnyelmű volt, fiatal, tönkrement, és elvesztette az egész vagyonát. Utolsó esztendejében már csak vergődött, mint a partravetett hal, és csakhamar ütött a végső órája. Makszim Ivanoviccsal sehogy sem fért meg, mindenével tartozott neki. Még a halálos ágyán is Makszim Ivanovicsot átkozta. Fiatal özvegyet hagyott maga után és öt gyermeket. Fiatalasszonynak özvegyen maradni, mint a fészkevesztett fecskének, már ez is elegendő megpróbáltatás, hát még öt fiókával, akit nincs mivel etetni: utolsó vagyonkájukat, kicsiny faházukat is elvette Makszim Ivanovics adósság fejében. Akkor az özvegy odaállította mind az öt porontyát sorjába a templom kapujába; a legidősebbik, a fiúcska is alig nyolcesztendős volt, a többi négy meg csupa leányka, egyik kisebb a másiknál,

a legnagyobbik négyéves, a legkisebbik még karonülő kisbaba. Mise végeztével jön ám kifelé Makszim Ivanovics, és a gyermekek letérdeltek előtte szép sorjában, az anyjuk kitanította őket jó előre, összekulcsolták a kis kezüket mindahányan, az asszony meg mögöttük, karján a kicsivel, földig hajlong előtte, az egész nép szeme láttára: „Bátyuska, Makszim Ivanovics, könyörülj az árvákon, ne vedd el a betevő falatunkat, ne kergess ki a fészkünkből!" Aki csak látta, könnybe lábadt annak a szeme, olyan jól kioktatta az asszony a kicsinyeit. Azt gondolta magában: „Majd csak felágaskodik a büszkesége az emberek előtt, megbocsát, és visszaadja a házat az árváknak!" Csak hát nem így történt. Makszim Ivanovics megállt előtte: „Fiatal özvegy vagy - azt mondja -, férjet kívánsz, nem az árvákért keseregsz. Boldogult férjed elátkozott engem a halálos ágyán" - azzal továbbment, nem adta vissza a házat. „Méghogy kedvezzek a bolondériáiknak? Ha egyszer jót teszek, csak annál többet fognak nyúzni; mindez nem ér semmit, csak annál inkább pletykálnak majd." Mert csakugyan az a hír járta, hogy tíz esztendővel azelőtt üzent annak az özvegynek, aki akkor még fiatal lány volt, s azt üzente, hogy nagy összeget áldoz reá (mert igen szép lány volt), elfeledvén, hogy az efféle éppolyan nagy bűn, mint Isten templomát meggyalázni; de nem ért el nála semmit. De bizony sok efféle ocsmányságot művelt városszerte, sőt kormányzóságszerte, nem ismert határt az effélében.

Felsírt az anya fiókáival együtt, de Makszim Ivanovics kikergette őket a házukból, nem csupán gonoszságból cselekedte ezt: néha maga sem tudja az ember, milyen indulat hajtja. No, az asszonyt eleinte támogatták, aztán elment munkát keresni. De hát miféle munka akad mifelénk, mármint a gyáron kívül: egyszer padlót sikál, egyszer veteményest gyomlál, máskor fürdőházat fűt, a kicsi mindig a karján, a négy másik meg az utcán szaladgál egy szál ümögben. Amikor a templom kapujában sorra térdepeltette őket, még cipellő volt rajtuk, meg takaros ruhácska, akárhogy van is, mégiscsak kalmárgyerekek; de most már mezítláb rohangáltak, hisz tudjuk, a gyerekről leég a ruha. A kicsik nem bánták: csak süssön a nap, örvendeznek, vesztüket nem érzik, olyanok mint a madárfiókák, a hangjuk csilingelő csengettyű. De az özvegy töpreng magában: „Ha eljön a tél, mit csinálok veletek; bárcsak magához szólítana az Isten addigra!" Még a telet sem várta be! Mifelénk a gyerekeket járványos köhögés tizedeli, szamárköhögés a neve, egyikről a másikra terjed. Elsőnek a csecsszopó kisleány pusztult bele, tőle elkapták a többiek, még azon az őszön elvitte a köhögés mind a négy leánykát, egyiket a másik után. Az egyiket, igaz, a lovak taposták el az utcán. És mit gondolsz, mit csinált az asszony? Ahogy eltemette őket sorra, jajveszékelt, zokogott; előbb megátkozta őket, aztán, mikor Isten magához vette, mégis sajnálta. Ilyen az anyai szív!

Csak a legnagyobbik maradt életben, a fiúcska, azt ajnározta, óvta még a fúvó széltől is. Gyengécske volt, sápadt, finom arcú, akár egy kisleány. Elvitte a gyárba, a keresztapjához, aki ott igazgató volt, maga meg elszegődött dajkának egy tisztviselőhöz. Ott futkározott a gyerek a gyárudvarban, amikor megérkezik Makszim Ivanovics kétlovas hintón, ráadásul éppen ittas állapotában; a gyerek meg a lépcsőről egyenest nekiesik, mármint hogy véletlenül persze, megbotlott és nekivágódott, ahogy épp lekászolódott a kocsiról, és a két kezével egyenest a hasába. Makszim Ivanovics megragadta a hajánál fogva, felüvölt: „Kinek a kölyke? Vesszőt ide! Verjétek meg - azt mondja -, itt helyben, énelőttem!" A gyerek kővé meredt, s ahogy verni kezdték, kiabált. „Még kajabálsz is? Addig verjétek, amíg elhallgat!" Sok ideig verték, kevés ideig verték, nem tudom, de addig el nem hallgatott, míg eszméletét nem vesztette. Akkor abbahagyták a verést, megijedtek: nem lélegzett a fiúcska, csak elnyúlt, mint akiből elszállt a lélek. Később azt beszélték, hogy nem is nagyon verték, csak hát ijedős volt szegényke. Még Makszim Ivanovics is meghökkent: „Kinek a kölyke?" - kérdezte, s megmondták neki. „Nézze meg az ember! Vigyétek az anyjához, mit lábatlankodik itt a gyárban?" Két napig nem szólt, aztán újra megkérdezte: „Hogy van a kölyök?" A kölyök bizony rossz bőrben volt, megbetegedett, anyjánál feküdt a kuckóban, mert az anyja az állását is odahagyta a

hivatalnokoknál; tüdőgyulladásba esett a gyerek. „Nézze meg az ember! - méltatlankodott a kalmár. - Ugyan mitől? Még ha nagyon megverték volna: de igazán csak egy kis emlékeztetőt kapott. A többieket is rendre mind megkenegettem, de azok nem kerítettek neki ekkora feneket.” Várta, hogy az asszony majd panaszra járul, és pöffeszkedve hallgatott, hanem hát hogy is mert volna az asszony panaszt tenni ellene! Akkor Makszim Ivanovics a maga jószántából küldött neki tizenöt rubelt, és elküldte hozzá az orvosát, nem mintha tartott volna valamitől, hanem csak úgy magába szállt. Akkor aztán nemsokára megint eljött az ideje, rájött az ivás, és ivott három hétig megállás nélkül.

Elmúlt a tél, és húsvét szent vasárnapján, a legnagyobb ünnepen, megint megkérdi Makszim Ivanovics: „Hogy van az a kölyök?” Addig hallgatott, egyetlenegyszer sem kérdezett felőle. Azt válaszolják neki: „Meggyógyult, otthon van az anyjánál, az asszony meg napszámba jár.” Makszim Ivanovics még aznap elment az özvegyhez, de nem ment be a házba, kihívatta a kapuhoz, ő meg ülve maradt a kocsiban: „Hallgass rám, tisztes özvegy - azt mondja -, igaz pártfogója akarok lenni a fiadnak, mérhetetlen nagy jót teszek vele: magamhoz veszem őt, házamba fogadom. Ha csak egy kicsit is kedvembe jár, tisztességes vagyonkát hagyok rá; de ha mindenképpen örömem telik benne, halálom után egész vagyonomat ráhagyom, mintha a tulajdon édes fiam volna, azzal az egy feltétellel, hogy kegyelmességed ne látogassa, csupáncsak nagy ünnepeken. Ha beleegyezik és elfogadja a feltételeimet, akkor holnap reggel hozza el a gyereket, nem pilinckézhet örökké az utcán.” Ezt mondván, elhajtatott, az asszony meg ott maradt, fejbe kólintva. Akik meghallották, mind azt mondják neki: „Ha fölcseperedik a fiad, majd a szemedre hányja, ha megfosztod ettől a szerencsétől!” Egész éjszaka siratta, reggelre kelve pedig elvitte a kalmárhoz a fiúcskát. A fiúcska inkább holt volt, mint eleven.

Makszim Ivanovics felöltöztette, mint egy igazi úrfit, tanárt fogadott melléje, és az első órától fogva leültette a könyvekhez; mindig maga mellett tartotta, egyetlen pillanatra sem engedte szabadjára. Mihelyt a gyerek eltátotta a száját, rárivallt: „Fogd a könyvet és tanulj! Embert akarok belőled faragni!” A kölyök pedig beteges volt, azóta a verés óta köhögött. Makszim Ivanovics nem győzött csodálkozni: „Énnálam úri élete van! Anyjánál meztéláb szaladgált, száraz kenyérhéjat rágcsált, ugyan mért senyvedezik most mégis jobban, mint azelőtt?” A tanítója azt feleli: „A gyereknek játszania is kell, nem tanulhat örökké; szüksége van a test-mozgásra.” Így kioktatta Makszim Ivanovicsot. Gondolkodóba esett: „Igazad lehet” - mondta a tanítónak. Pjotr Sztyepanovics volt a tanítója, isten nyugosztalja, bolond egy ember volt; ivott mint a kefekötő, vagy még annál is jobban, azért mindenhonnan kidobták, és szinte már alamizsnán tengődött, de nagyeszű, nagytudású ember volt. „Nem itt van az én helyem - mondogatta néha -, hanem az egyetemen, tudós professzor lehetnék, itt meg beléragadok a sárba és »az én ruháim is utálnak engem«.” No, Makszim Ivanovics odaül, és ráförmed a fiúcskára: „Játsszál!” - és a gyerek még lélegzeni se mer a jelenlétében. A végén már a hangját se bírta, annyira félt tőle. Makszim Ivanovics pedig egyre jobban méltatlankodik: „Nézze meg az ember az ilyen-olyan adtát, a mocsokból emeltem ki, selyembe-bársonyba öltöztettem, finom cipőben, hímzett ingecskében járatom, mint egy generális fiát, mért nem húz hozzám egy kicsikét? Mért hallgat, mint a farkaskölyök?” Az emberek már réges-rég megszűntek csodálkozni Makszim Ivanovicson, de most mégis meglepődtek: egészen kivetkőzött magából ez az ember, lám, hogy ragaszkodik ahhoz a kis kölyökhöz, nem tágít mellőle. „Ha addig élek is, de megtöröm a makacsságát. Az apja megátkozott a halálos ágyán, már miután a szent ostyát magához vette; az apja természete ütközik ki belőle is.” Megverni egyetlenegyszer sem verte meg (azóta nem mert a bothoz nyúlni). De megfélemlítette. Verés nélkül félemlítette meg.

Egyszer mi történt. Makszim Ivanovics kilép a szobájából, hát látja, hogy a gyerek felugrott a könyve mellől a székre; tudniillik a labdáját feldobta a sifonérra, s azért állt fel a székre, hogy visszaszerezze; a sifonéron porcelánlámpa állt, a gyerek beleakadt a ruhaujjával, és leverte a

lámpát, a lámpa leesett, és diribdarabra törött, akkora csörömpöléssel, hogy az egész házat betöltötte. Márpedig drága holmi volt, drezdai porcelán. No, Makszim Ivanovics is meghallotta a harmadik szobában, bejött, és nagyot ordított. A fiúcska ijedtében futásnak eredt, hanyatt-homlok menekült, kiszaladt a teraszra, a kerten át, a hátsó kiskapun át egyenest a folyó partjára. A parton ott sétány vezet végig, öreg füzek alatt, barátságos, szép hely. A gyerek leszaladt a vízhez, sokán látták, összecsapta a kezét, ott, ahol a komp kiköt, megállt, talán megijedt a nagy víztől, egy szó mint száz, a lába a földbe gyökerezett. Ott széles, sebes a folyó, bárkák járnak, a túlsó parton boltok vannak a téren, ott a székesegyház, arany kupolái messze ragyognak. Történetesen épp arra ment Ferzing ezredesné a kislányával, tudniillik egy gyalogezred állomásozott a városban. Fehér ruhás kislánya, az is olyan nyolc esztendős forma lehetett, ránéz a fiúcskára, és elneveti magát, a kezében olyan falusi kis szatyrot visz, a szatyorban meg sündisznó csücsül. „Nézze, anyuskám - azt mondja -, hogy bámulja ez a gyerek a sündisznómat." - „Nem - azt mondja az ezredesné -, ez a gyerek megijedt valamitől. Mitől ijedtél meg, szép kisfiú?" (Mindezt utóbb elbeszélték, szóról szóra.) „De milyen helyes kisfiú - azt mondja -, és milyen szép a ruhája; kinek a kisfia vagy, lelkem?" A gyerek még sose látott sündisznót, odalépett és nézte, nézte, már-már megfeledkezett a bánatáról... hiába, a gyerek csak gyerek! „Mi ez itt a szatyorban?" - kérdi. „Sündisznó - feleli a kisasszonyka. - Egy falusi paraszttól vettük, az erdőn találta." - „Miféle szerzet az a sündisznó?" - álmélkodik a fiúcska, és már kacag, ujjával bökdösi, a sün meg borzolja a tüskéit, a leányka örvendezik a kisfiúval: „Hazavisszük - azt mondja -, megszelídítjük." - „Jaj - azt mondja a fiúcska -, adják nekem ezt a sündisznót!" Szépen, szívhezszólón kérte, de alighogy kimondta, fenn a sétányon megjelent Makszim Ivanovics: „Aha, itt vagy! Fogjátok meg!" (Annyira nekivadult, hogy azon mód, hajadonfőtt rohant ki utána a házból.) A gyereknek egyszerre minden eszébe jutott, felsikoltott, odaugrott a vízhez, két kis kezét ökölbe szorítva a melléhez illesztette, felnézett az égre (látták, látták!) - és beleugrott a folyóba. Összevissza kiabáltak, utánaugrottak a kompról, keresték mindenfelé, de a sebes folyó elvitte, elsodorta, mire kihúzták, megfulladt, meghalt. Gyenge volt a melle, nem bírta a vizet, meg hát mi kell egy olyan kis gyereknek? Emberemlékezet óta nem történt meg arrafelé, hogy ekkorka kis kölyök önként végzett volna magával. Milyen nagy vétek! És mit mondhat az a csepp lélek a túlvilágon az Úristennek?

Attól fogva Makszim Ivanovics magába szállt. Úgy megváltozott, hogy aki ismerte, nem ismert rá. Nagy bánatba esett. Inni kezdett, vedelte az italt, aztán abbahagyta: de az sem segített. A gyárba se járt, senkivel sem beszélt. Ha szóltak hozzá, nem válaszolt, csak legyintett, így járkált egy-két hónapig, aztán magában kezdett beszélni. Megy az utcán s magában beszél. Akkor a város környékén, Vaszkova falucskában tűz ütött ki, kilenc ház leégett; Makszim Ivanovics kiment körülnézni. Körülvették a károsultak, jajveszékeltek; megígérte, hogy segít rajtuk, kiadta a parancsot, de aztán magához hívatta az intézőjét, és mindent visszavont: „Nem adunk nékik semmit" - azt mondja, de nem indokolta meg, hogy miért. Csak ennyit mondott: „Világ csúfjának tett meg engem az Úristen, mint valami szörnyeteget, hát csak legyen úgy, ahogy ő akarja. Elfújta a szél az én dicsőségemet." Elment hozzá maga az archimandrita, szigorú öreg pap volt, megszüntette a külön cellákat a klastromban. „Mi bánt?" - szól rá keményen a kalmárra. „Ez bánt, ni" - válaszolta Makszim Ivanovics, kinyitotta a szentírást, és rámutatott erre a versre:

„Aki pedig megbotránkoztat egyet e kicsinyek közül, akik énbennem hisznek, jobb annak, hogy malomkövet kössenek a nyakára, és a tenger mélységébe vessék." (Máté ev. 18,6.)

„Igen - mondta az archimandrita -, ha nem is éppen arról szól, de mindenesetre alkalmazható. Nagy baj, ha az ember elveszíti a mértéket; az az ember elveszett. Te pedig elbíztad magad."

Makszim Ivanovics csak ült, mint a sóbálvány. Az archimandrita meg nézte, nézte.

„Ide hallgass - azt mondja -, és vésd eszedbe, amit mondok. Meg vagyon írva: „A kétségbeesett szavait elhordja a szél.” És azt is vésd eszedbe, hogy még Isten angyalai sem tökéletesek, tökéletes és bűntelen csupán az egy Úr Jézus Krisztus, az angyalok is néki szolgálnak. Te nem kívántad ama gyermek halálát, csak megfontolatlanul cselekedtél. Meg aztán - azt mondja -, amin a legjobban csodálkozom: elkövettél te jócskán ennél nagyobb gazságot is, hány embert tettél földönfutóvá, hány szüzet megrontottál, hány családot tettél tönkre, hisz ez mind fölér a gyilkossággal! Hogy egyebet ne mondjak: annak a fiúcskának a kishúgai is szinte a szemed láttára haltak sorra! Hogy lehetséges, hogy éppen ez az egy eset dúl fel annyira? Hiszen a többit nemhogy nem sajnáltad, de úgy vélem, még gondolni is elfelejtettél reájuk?! Mért rendít meg épp ennek a gyermeknek a halála, amelyben nem is vagy különösen ludas?”

„Álmomban megjelenik előttem” - válaszolta Makszim Ivanovics.

„Hát aztán?”

De többet nem árult el, csak ült és hallgatott. Elcsodálkozott az archimandrita, de hiába, el kellett mennie üres kézzel, nem ért el semmit.

Makszim Ivanovics elküldött a tanítóért, Pjotr Sztyepanovicsért; azóta nem látták egymást.

„Emlékszel rá?” - kérdi tőle.

„Emlékszem” - mondja rá Pjotr Sztyepanovics.

„Úgy láttam, olajfestékkel képeket festettél a kocsmában, és a püspök arcképét is lemásoltad. Meg tudnál nekem festeni egy képet?”

„Mindent tudok - mondja rá Pjotr Sztyepanovics. - Énnekem mindenféle tehetségem van, értek én mindenhez.”

„No hát akkor fess nekem egy óriási képet, akkorát, mint az egész fal, fessed rá a folyót, a partot, a révátkelést, és legyen rajta mindenki, aki akkor ott volt. Legyen rajta az ezredesné meg a kislánya meg az a bizonyos sündisznó. És a másik partot is fesd rá a képre, úgy, ahogy a valóságban látni, a templomot, a teret, a boltokat, meg ahol a bérkocsik állnak, egyszóval mindent úgy, ahogy van. És fesd rá a gyereket ott a kompnál, a víz partján, oda, ahol állott, és úgy, hogy a két kis öklét így a melléhez szorítja, így kétoldalt. Feltétlenül így ábrázold. És aztán úgy fessed, hogy odaát a templom fölött kinyílik az ég, és a mennyeknek minden angyalai leszállnak elébe, hogy fogadják. Meg tudod ezt festeni?”

„Tudok én mindent.”

„Nemhogy egy ilyen falusi piktort, mint te, hanem lehozatnám Moszkvából a legelső festőt vagy akár Londonból is, ha akarnám; de te emlékszel az arcára. Ha úgy fested meg, hogy nem hasonlít, vagy csak kevéssé hasonlít, nem kapsz többet ötven rubelnél, de ha igazán hasonlít, kétszáz rubellel jutalmazlak. Ne felejtsd el, kék volt a szemecskéje... Aztán jó nagy kép kerekedjék belőle!”

Nekikészültek, Pjotr Sztyepanovics elkezdett festeni, de egyszer csak bemegy Makszim Ivanovicshoz:

„Nem festhetem meg úgy, ahogy megállapodtunk” - mondja.

„Már miért nem?”

„Azért, mert ez a bűn, az öngyilkosság bűne, a legnagyobb az összes bűnök között. Hogyan fogadhatják az angyalok ilyen bűn után?”

„De hiszen kisgyermek még, nem róható föl neki.”

„Nem kisgyermek, serdülő volt már, betöltötte a nyolcat, amikor ez történt. Mégiscsak számot kell adnia valami módon.”

Még jobban megrendült erre Makszim Ivanovics.

„Megmondom, hogyan képzelem - folytatta Pjotr Sztyepanovics: - Az eget nem nyitjuk ki, angyalokat nem festünk a képre; hanem sugarat bocsátok alá az égből, mintha elébe menne, egyetlen fénysugarat: mintha semmi sem volna, és mégis jelent valamit.”

Odafestették a fénysugarat. Magam is láttam azután, már jóval később, azt a képet és rajt a fénysugarat, a folyót is odafestette ügyesen, az egész fal hosszában végigkanyargott kéken, ott állt a serdülő gyermek is, két kis öklét melléhez szorítva, meg a kis kisasszony a sündisznóval, mindet eltalálta Pjotr Sztyepanovics. De Makszim Ivanovics akkor senkinek se mutatta meg a képet, hanem bezárta a szobájába, kulcsra zárta mindenki szeme elől. A város minden részéből odasereglettek, hogy megnézzék, de Makszim Ivanovics mindenkit elkergetett. Lett is erre nagy szóbeszéd! Pjotr Sztyepanovicsnak végképp a fejébe szállt a dicsőség: „Most már mindent tudok - azt mondja -, megérdemelném, hogy Szentpétervárra kerüljek a cár udvarába.” Szeretetre méltó ember volt, de túlságosan sokat képzelt magáról. Utolérte a végzet: mikor megkapta a kétszáz rubelét, inni kezdett, és mindenkinek mutogatta a pénzét, dicsekedett, és egy átmulatott éjszaka után leszúrta egy városunkbéli kispolgár, akivel együtt ivott; megölte és elrabolta a pénzét, reggelre kelve aztán minden kitudódott.

Aztán úgy fordult a dolog, hogy még mostanáig is emlékeznek rá a mi városunkban. Makszim Ivanovics elment az özvegyhez, egy iparosnénál bérelt egy zugot a város szélén. Ezúttal Makszim Ivanovics már bement az udvarra, megállt előtte, és a földig hajolt. Az asszony azóta betegeskedett, mozdulni is alig tudott. Makszim Ivanovics pedig könyörögni kezdett: „Mátuska - azt mondja -, tisztes özvegyasszony, légy a feleségem, ne nézd, hogy szörnyeteg vagyok, gyere hozzám, nem élhetek így tovább!” Az asszony csak bámult rá, nem volt sem élő, sem holt. „Szeretném - azt mondja Makszim Ivanovics -, azt szeretném, hogy fiúnk szülessen, és ha fiúnk születik, akkor *az* a fiúcska megbocsát mindkettőnknek, néked is, meg nékem is. Így rendelte nékem az a gyermek.” Az asszony látta, hogy a kalmár nincsen eszénél, szinte megháborodott, de azért mégsem állta tovább szó nélkül.

„Nincsen ennek semmi értelme - azt mondja -, ez mind csak kishitűség. A kishitűségem miatt veszítettem el a fiókáimat mind egy szálig. Látni se bírom magát, nemhogy ilyen örökkétig tartó gyötrelmet vegyek magamra.”

Elment Makszim Ivanovics, de nem hagyta annyiban. Városszerte nem győzték csodálni az emberek, hogy mi történt: Makszim Ivanovics közbenjárókat küldött az özvegyasszonyhoz. Felhozatta vidékről két nagynénikéjét, kispolgári sorban éltek. Akár nagynéni, akár se, mégiscsak rokon, következésképpen megtiszteltetésszámba megyen. Azok is unszolták, rábeszélték az özvegyet, éjjel-nappal le nem mentek a nyakáról. Küldött hozzá városbéli hölgyeket is, kalmárfeleségeket, a székesegyházi protopópa feleségét, hivatalnoknékat, jóformán megostromolta őt az egész város, az asszony pedig egyre húzódozott: „Ha az árváim életre kelnének - azt mondja -, mit szólnának hozzá? Nem veszek magamra ekkora nagy bűnt az árváim előtt!” Az archimandrita is elment hozzá, lágyítgatta a szívét, fülébe súgta: „Új embert faraghatsz belőle!” De az asszony csak riadozott. Nem győztek csodálkozni rajta: „Hogy képes rá valaki, hogy ekkora szerencsét eldobjon magától!” A végén pedig mivel lágyította meg mégis az özvegy szívét? „Mégiscsak öngyilkos - azt mondja -, és nem volt már kisgyermek, hanem serdülő, de koránál fogva szent áldozásra még nem kerülhetett, és hátha mégis felelnie kell tettéért a túlvilágon! No már most, ha feleségül jössz hozzám, nagy fogadalmat teszek: új

templomot emeltetek az ő örök nyugodalmáért.” Ennek már nem tudott ellenállni, és igent mondott. Így aztán megesküdtek.

Most következett a legnagyobb meglepetés. Az első naptól fogva békés, nem színlelt egyetértésben éltek, gondosan őrködve a hitvesi hűség felett, mint egy test, egy lélek. Az asszony már azon a télen teherbe esett, ketten együtt templomról templomra jártak, reszketvén az Isten haragjától. Három klastromot is meglátogattak, meghallgatták a szent jóslatokat. Makszim Ivanovics fölépíttette a templomot fogadalmához híven, és a városban kórházat, szegényházat alapított. Külön alapítványt tett árváknak, özvegyeknek. Visszaemlékezett mindenkire, akit valaha becsapott, és igyekezett megtéríteni, amit megvont tőlük; alamizsnát pedig olyan mérhetetlenül sokat osztogatott, hogy a végén már az archimandrita meg a felesége fogták le a kezét, hogy „elég lesz már”. Makszim Ivanovics szót fogadott, de aztán eszébe jutott: „Fomát is becsaptam egyszer.” Megadta Fomának, amivel tartozott. Foma sírva fakadt: „De hiszen én úgyis... - azt mondja - örök hálára vagyok úgyis köteles, azt mondja, imádkozni fogok a lelkéért.” Mindenkibe beléhatolt a jóság, mert hát igaz, amit mondanak, hogy a jó példa élteti az embert. Mert hát jószívű a nép arra mifelénk.

A gyárat is az asszony igazgatta, de úgy, hogy még ma is emlegetik. Az ivást ugyan nem hagyta el Makszim Ivanovics, de az asszonynak gondja volt rá azokban a napokban, amikor rájött, azután pedig gyógyíttatta is. Makszim Ivanovics már nem szitkozódott, szépen beszélt, még a hangja is megváltozott. Igen lágyszívű lett, még a jószágon is megesett a szíve: ha az ablakból látta, hogy egy paraszt irgalmatlanul csapkodja a lova fejét, menten kiszalajtott valakit, és megvásárolta tőle a lovát dupla áron. És megadatott néki a könny adománya: akárkivel beszélt, elöntötte szemét a könny. Amikor pedig az asszony ideje elérkezett, meghallgatta az Úr az ő imádságukat, és fiút küldött nekik, és Makszim Ivanovicsnak először derült föl a kedve azóta, hogy a gyermek a folyóba ölte magát; temérdek alamizsnát osztott, sokak adósságát elengedte, az egész várost meghívta a keresztelőre, összecsődítette a várost, megtartották a keresztelőt, másnap pedig sötéten jött ki a szobájából, mint az éjszaka. Látja a felesége, hogy valami bántja, odaviszi hozzája az újszülöttet: „Megbocsátott nekünk a gyermek - azt mondja -, megengesztelte a könnyünk, amit érte hullajtottunk, meg az imádság.” Meg kell mondani, hogy erről a dologról egész esztendőn át egyetlenegyszer sem ejtettek szót, csak magukban tartogatták mind a ketten. És ránézett a hitvesére Makszim Ivanovics komoran, mint a fekete éjszaka: „Megállj csak - azt mondja -, egész esztendőben egyszer sem jött el hozzám, de ma éjszaka újra megjelent.” - „Akkor hatolt be a szívembe a rémület, először akkor, mikor ezeket a furcsa szavakat mondotta” - emlékezett rá utóbb az asszony.

És nem ok nélkül jelent meg a serdülő gyermek Makszim Ivanovicsnak. Mihelyt ezt kimondta, jóformán abban a szent pillanatban, valami történt az újszülöttel: megbetegedett. Nyolc napig betegeskedett, imádkoztak érte szüntelen, egyik orvost a másik után hívatták hozzá, az ország legelső orvosát hozatták le Moszkvából vasúton. Megjött a doktor, mérgeskedett: „Én vagyok az ország első orvosa - azt mondja -, egész Moszkva reám vár.” Felírt valami csöppeket, és aztán gyorsan elutazott. Nyolcszáz rubelt vitt el magával. Az újszülött pedig estére meghalt.

Mi történt azután? Makszim Ivanovics az egész vagyonát szeretett hitvesére íratta, átadta neki pénzét és okmányait, mindent törvényesen s annak rendje-módja szerint, azután odaállt elébe, és a földig hajolt: „Bocsáss el engem békével, édes feleségem, hadd mentsem a lelkemet, amíg nem késő. Ha haszontalanul töltöm az időmet, lelkemet nem szolgálom, vissza se térek többé. Kemény voltam és kegyetlen, kínoztam felebarátaimat, de hiszem és remélem, hogy eljövendő szenvedéseimért és zarándoklásaimért majd megkönyörül rajtam az Isten, mivelhogy megválni mindettől nem csekély kereszt és nem kis szomorúság.” Hitvese könnyesen kérlelte: „Te

vagy most már egyetlenem a földön, kivel maradjak én? Egy esztendő során megtelt a szívem szeretettel irántad.” Egy álló hónapig vitatkozott vele a város, kérlelték, őrizték erőszakkal. De nem hallgatott rájuk, éjnek idején lopva megszökött, és vissza nem tért többé. Úgy hírlik, mind a mai napig tűr, szenved és zarándokol, s évente hírt ad magáról drága hitvesének...

Negyedik fejezet

1

Most rátérek a végső katasztrófára, amellyel feljegyzéseim betetőződnek. De ahhoz, hogy folytathassam, előre kell nyúlnom, és meg kell magyaráznom valamit, amit akkor, amikor cselekedtem, még nem is sejtettem, csak sokkal később tudtam meg, és tisztáztam magamban, mármint akkor, amikor már mindennek vége volt. Másképp nem tudnám világosan előadni az eseményeket, egyre csak rejtvényekben kellene beszélnem. Ezért választom a nyílt, egyenes közlést, feláldozván az úgynevezett művészi szerkesztést; és úgy írok, mintha nem is rólam volna szó, nem teszem belé a szívemet, hanem igyekszem úgy írni, mintha *tudósítást* írnék.

A dolog úgy áll, hogy gyermekkori pajtásom, Lambert, határozottan és közvetlenül ama kis csirkefogókból álló gaz bandák egyikébe tartozott, melyeknek közös célja és működési területe a ma zsarolásnak nevezett ténykedés; manapság a törvénytárban kutatják ennek meghatározását és büntetését. A banda, melyhez Lambert tartozott, Moszkvában állt össze, és ott már épp elég rossz fát tett a tűzre (később részben leleplezték). Később hallottam, hogy Moszkvában egy ideig egy rendkívül tapasztalt, élelmes vezérük volt, már korosabb ember. Vállalkozásaikat hol az egész banda hajtotta végre, hol csak egy része. Nyomdafestéket alig tűrő mocskos kis ügyecskéken kívül (amelyekről itt-ott már a lapok is hírt adtak ugyan), főkolomposuk vezetésével eléggé bonyolult és agyafúrt vállalkozásokba is bocsátkoztak; némelyikről utóbb értesültem, de nem szándékozom közölni a részleteket. Csak annyit mondok, hogy ügyeik rendszerint a következő fogásra épültek: kiszaglászták egyes magasállású és néha feddhetetlen személyeknek valamely titkát, azután megjelentek az illető személynél, és azzal fenyegetőztek, hogy napvilágra tárják írásbeli bizonyítékaikat (holott ilyesmivel néha egyáltalában nem rendelkeztek), hallgatásukért pedig váltságdíjat követeltek. Vannak dolgok, amelyek nem bűnösek, nem is törvénybeütközők, jellemes, tisztességes ember mégis visszariad kiteregetésüktől. A zsarolók többnyire családi titkokat feszegettek. Hogy megmutassam, vezérük néha milyen ügyesen dolgozott, elmondom egy kalandjukat, csupán két sorban, anélkül, hogy a részletekbe bocsátkoznék. Egy igen tisztességes családban valóban bűnös, becstelen dolog történt: egy híres, köztiszteletben álló férfi felesége titkos szerelmi viszonyt kezdett egy gazdag fiatal katonatiszttel. A banda ezt kiszaglászta, és a következőképpen járt el: A fiatalembernek tudtára adták, hogy közölni fogják a férjjel, amit tudnak. Bizonyítékuk egyáltalában nem volt, és a fiatalember ezt pontosan tudta, a gazfickók sem titkolták ezt előtte; ügyességük, furfangos számításuk ebben az esetben azon alapult, hogy bizonyosra vették: a megcsalt férj bizonyítékok nélkül is hisz majd nekik, éppúgy jár el, ugyanazokat a lépéseket teszi, mint hogyha matematikai pontosságú bizonyítékokat kapott volna kézhez. Arra építettek, hogy ismerik a férj jellemét és családi körülményeit. A bandában tudniillik részt vett egy jótársaságbeli fiatalember is, aki előzőleg megszerezte az adatokat. Csinos összeget sikerült kifacsarniuk a szeretőből, s ráadásul minden veszély és kockázat nélkül, hiszen az áldozat maga is azt áhította, hogy minden titokban maradjon.

Lambert is részt vett ugyan a moszkvai banda üzelmeiben, mégsem tartozott hozzá egészen; de rájött az ízére, és lassacskán próbálgatni kezdte a zsarolást a maga szakállára. Megmondom előre: nem minden tekintetben volt erre alkalmas. Eszes és számító volt ugyan, de nagyon lobbanékony és naiv vagy inkább tapasztalatlan: nem ismerte sem az embereket, sem a társaságot. Úgy látszik, például, hogy egyáltalán nem ismerte fel a moszkvai bandavezér jelentőségét, s azt képzelte, mi sem könnyebb, mint egy ilyen vállalkozást megszervezni és irányítani. Végül: azt hitte, hogy mindenki éppolyan gazember, mint ő. Meg aztán, ha például

a fejébe vette, hogy valaki ezért meg ezért fél vagy félnie kell, akkor már egy pillanatig sem kételkedett benne, hogy az illető csakugyan fél, szentül hitte, mint valami sarkigazságot. Nem tudom ezt most jobban megmagyarázni; a későbbiek folyamán majd tényekkel is megvilágosítom; elég az hozzá, szerintem eléggé durva lélek volt, s bizonyos nemes, jó érzések létezésében nemcsak hogy nem hitt, de azt hiszem fogalma sem volt róluk.

Azért jött Pétervárra, mert már rég kiszemelte ezt a várost, úgy gondolta, tágabb teret nyújt majd működésének, mint Moszkva; meg aztán Moszkvában holmi kutyaszorítóba került, valaki kereste, aki feltehetően a legrosszabb szándékokkal volt eltelve iránta. Pétervárra érkezvén nyomban érintkezésbe lépett egy régebbi cimborájával, de sivár lehetőségeket, apró-cseprő ügyeket talált. Ismeretségi köre később kiterjedt, de semmi komolyabb hasznát nem látta. „Rohadt társaság ez, csupa taknyos kölyök" - panaszkodott nekem később. És akkor egy téli hajnalon ott talál engem félig megfagyva a fal tövében, s egyszeriben - legalábbis úgy sejti - „zsíros ügy" nyomára bukkan.

A „zsíros ügyet" abból szimatolta meg, amit összevissza zagyváltam nála reggel, a lakásán melengetőzve. Többé-kevésbé félrebeszéltem; szavaimból mégis kitűnt, hogy a sérelmek közül, amelyek azon a végzetes napon értek, csupán azt az egyet jegyeztem meg és fájlaltam igazán, amely Bjoring részéről, meg az *Ő* részéről ért; másképp nem arról az egyről zagyváltam volna Lambertnek, hanem megemlítettem volna például Zerscsikovot is; de csak az előbbiről locsogtam, amint Lamberttől utóbb megtudtam. Ráadásul magamonkívül voltam elragadtatásomban, Lambertre meg Alphonsine-ra úgy tekintettem azon a szörnyű reggelen, mint szabadítóimra és megmentőimre. Később, lábadozva, még ágyamban fekve, eltűnődtem rajta: vajon mit tudhatott meg Lambert zavaros zagyválásomból, vajon mennyire árultam el magam előtte - de soha még a gyanúja sem ébredt bennem, hogy már akkor olyan sokat megtudott tőlem! Lelkifurdalásaimból ítélve persze már akkor sejtettem, hogy sok fölöslegest beszéltem összevissza, de ismétlem, semmiképp sem tételezhettem föl, hogy olyan messzire mentem. Abban is reménykedtem, arra is számítottam, hogy akkor reggel még a szavakat is alig-alig tudtam kiejteni, mert erre a körülményre világosan emlékeztem; sajnos azonban kitűnt, hogy a valóságban sokkal érthetőbben beszéltem, mintsem utóbb hittem és reméltem. A legnagyobb baj pedig az volt, hogy mindez csak utóbb, sokkal később tudódott ki, s ez okozta szerencsétlenségemet.

Lázas zagyválásomból, dadogásomból, szenvedélyes nekirugaszkodásomból Lambert megtudta például valamennyi szóban forgó személynek a pontos nevét, sőt némelyiknek a lakcímét is. Meglehetősen tiszta képet alkotott magának továbbá e személyek jelentőségéről (az öreg herceg, Katyerina Nyikolajevna, Bjoring, Anna Andrejevna, sőt Verszilov mibenlétéről); harmadszor, megtudta, hogy megbántottak, és megtorlást hánytorgatok magamban, végül - negyedszer, de legelső sorban - megtudta, hogy van egy bizonyos irat, titkos és eldugott levél, amelyből a félbolond vén herceg, ha megmutatják neki és elolvassa, megtudja, hogy tulajdon leánya bolondnak tartja, és már „jogászokkal is megtanácskozta", hogyan lehetne apját az őrültek házába csukatni - s ezt olvasván, vagy csakugyan megtébolyodik, vagy elkergeti leányát a háztól, és kitagadja az örökségből, vagy feleségül vesz egy bizonyos Verszilova kisasszonyt, akit már amúgy is el akar venni, de egyelőre ebben megakadályozzák. Egy szó mint száz, Lambert sok mindent megtudott; sok minden kétségkívül homályban maradt, de a gyakorlott zsaroló azért biztos nyomra lelt. Amikor aztán megszöktem Alphonsine-tól, haladéktalanul megtalálta címemet (a legegyszerűbb módon, a bejelentő hivatalban), majd pedig haladéktalanul utánajárt, és megtudta, hogy mindazok a személyek, akikről zagyváltam, csakugyan léteznek. Akkor aztán hozzáfogott, hogy megtegye az első lépést.

A fődolog számára az volt, hogy van egy bizonyos *irat*, az irat az én birtokomban van, és ez az irat rendkívül értékes lehet - ez utóbbiban Lambert nem kételkedett. Itt kihagyok egy bizonyos körülményt, amelyről inkább majd a továbbiakban szólok, a maga helyén; itt csak annyit mondok, hogy ez a körülmény még jobban megerősítette Lambertet abban a hitében, hogy az az irat csakugyan létezik és rendkívül értékes. (Előre is jelzem: végzetes körülmény volt ez, de semmiképp sem sejthettem, sem akkor, sem később - egészen a história végéig, amikor hirtelen minden összeomlott és megvilágosodott.) Nos tehát, Lambert meg lévén győződve a fődologról, megtette az első lépést - elment Anna Andrejevnához.

Megvallom, mindmáig rejtély maradt számomra: hogyan tudott Lambert behatolni, hozzáférkőzni egy olyan hozzáférhetetlen, előkelő személyhez, mint Anna Andrejevna? Igaz, előkészítette a talajt, de mi következik ebből? Igaz, divatosan öltözködött, párizsi kiejtéssel beszélt, és neve franciásan csengett, mégis - hogyan lehetséges, hogy Anna Andrejevna nem látta meg benne mindjárt a cégéres gazembert? Vagy tételezzem fel, hogy akkor éppen cégéres gazemberre volt szüksége? De hát csakugyan ez lenne az igazság?

Sosem tudtam meg találkozásuk részleteit, de sokszor elképzeltem ezt a jelenetet. Lambert alighanem az első szótól, az első mozdulattól kezdve megjátszotta előtte az én gyermekkori jó barátomat, aki szeretett, drága cimborájáért aggódik. De nyilván már az első találkozás alkalmával eléggé világosan célzott rá, hogy valamely „irat" van birtokomban, ez titok, s ennek a titoknak csupán ő, Lambert a részese, s én azzal az irattal akarok bosszút állni Ahmakova tábornoknén és így tovább, ebben a hangnemben. Kétségkívül eléggé pontosan elmagyarázta neki annak az iratnak az értékét, jelentőségét. Ami mármost Anna Andrejevnát illeti, akkor történetesen olyan helyzetben volt, hogy menthetetlenül bele kellett kapaszkodnia minden efféle híradásba, menthetetlenül nagy figyelemmel kellett végighallgatnia, és... menthetetlenül horogra kellett kerülnie: így kívánta a „létért való küzdelem". Tudniillik éppen akkor tájt szakították el tőle vőlegényét, s vitték ki gyámság alatt Carszkojéba, ráadásul pedig őt magát is gyámság alá helyezték. És akkor egyszerre ilyen becses lelet: nem asszonyi suttogás, nem könnyes panasz, nem pletyka és szófia beszéd, hanem levél, kézirat, vagyis matematikai pontosságú bizonyíték arra, milyen alávaló szándékok fűtik az öreg vőlegény édes lányát és mindazokat, akik elválasztják őket egymástól - bizonyíték rá, hogy cselekedni kell, futva menekülni, megint csak őhozzá, Anna Andrejevnához, és házasságot kötni vele lehetőleg huszonnégy órán belül, másképp a bolondokházába csukják.

Az is meglehet, hogy Lambert nem köntörfalazott, egyetlen percig sem komédiázott a fiatal lány előtt, hanem mindjárt azzal kezdte: „*Mademoiselle*, válasszon, vagy pártában marad, vagy hercegné lesz és milliomosnő: megvan az irat, ellopom a kamasztól, és átadom önnek... egy harmincezer rubeles váltóért." Hiszem is, hogy így volt. Mondom, Lambert azt hitte, mindenki olyan gazember, mint ő; ismétlem, volt benne valami gazember-együgyűség, gazember-naivság... Nos, akár így kezdte, akár úgy, nagyon valószínű, hogy Anna Andrejevna még erre a bevezetésre sem jött zavarba, kitűnően viselkedett, és fölényesen végighallgatta a maga nyelvén beszélő zsarolót - mindezt „nagyvonalúságból". Eleinte persze egy kicsikét elpirult, de aztán erőt vett magán, és szépen végighallgatta. Ó, elképzelem ezt a gőgös, hozzáférhetetlen, és valóban értékes, nagyeszű fiatal lányt, amint Lamberttel parolázik... igen, kiemelendő az esze! Az orosz, minél eszesebb, annál inkább hajlik a nagyvonalúságra; hát még ha nő, hát még ilyen körülmények között!

Összefoglalom: felgyógyulásom napján és órájában Lambert a következő két szilárd elhatározás talaján állt (ezt ma már biztosan tudom): először, Anna Andrejevnától legalább harmincezer rubeles váltót követel az iratért, azután segít a herceget megfélemlíteni, megszöktetni és

mihamarabb összeadni Anna Andrejevnával; vagy valami efféle. Tervük már határozottan kialakult, csak az én segítségemet várták - mármint magát az iratot.

Lambert másik terve pedig ez volt: becsapja, cserbenhagyja Anna Andrejevnát, és Ahmakova tábornoknénak adja el az iratot, ha ez előnyösebbnek látszik. E tervében Lambert Bjoringra is számított. Ahmakovát azonban még nem látogatta meg, csak nyomozott utána. Reám várt ezzel is.

Ó, nagy szüksége volt rám, azazhogy nem rám, hanem az iratra! Reám nézve is kétféle tervet dolgozott ki. Az első terv szerint, ha nem megy másképp, velem együtt dolgozik majd, bevesz feles társnak, miután fizikailag és erkölcsileg hatalmába kerített. Második terve azonban sokkal jobban tetszett neki: ez abban állt, hogy túljár az eszemen, mint egy taknyos kölyökén, ellopja tőlem az iratot, vagy akár elragadja erőszakkal. Ezt a tervet dédelgette, színezgette ábrándjaiban. Ismétlem, egy bizonyos körülménynél fogva alig-alig kételkedett e második terv sikerében - de amint mondottam, erről a körülményről majd a maga helyén szólok bővebben. Mindenesetre görcsös türelmetlenséggel várta felépülésemet: minden tőlem függött, minden következő lépése meg az, hogy melyik tervét válthatja valóra.

Meg kell adni, egyelőre uralkodott magán, lobbanékonysága nem ragadta el. Betegségem alatt nem mutatkozott nálunk; csak egyetlen egyszer jött el, és beszélt Verszilovval; nem háborgatott és nem ijesztgetett, s első kimenetelem napjáig, órájáig úgy tett, mint aki nem is törődik velem. Ami azt illeti, hogy időközben netán továbbadom, közlöm vagy megsemmisítem az iratot - effelől nyugodt volt. Abból, amit nála mondottam, világosan látta, hogy féltve őrzöm titkomat, vigyázok rá, nehogy valaki megtudjon valamit az iratról. Abban sem kételkedett, hogy mihelyt talpra állok, ő lesz az első akihez elmegyek, és senki más; Nasztaszja Jegorovna részben az ő megbízásából látogatott meg, Lambert tehát tudta, hogy félelmem, kíváncsiságom feltámadt, nem állom meg, hogy el ne menjek hozzá... Amellett mindent tudott rólam, azt is tudhatta, melyik napon megyek ki először az utcára, így hát semmiképp sem szabadulhattam tőle, még ha akartam volna is.

De ha Lambert türelmetlenül várt, talán még türelmetlenebbül várt rám Anna Andrejevna. Megmondom kereken: Lambertnek részben talán igaza volt, amikor arra készült, hogy becsapja Anna Andrejevnát: a leány volt a hibás. Noha kétségkívül megállapodtak egymással (hogy milyen formában, azt nem tudom, de minden bizonnyal megállapodtak), Anna Andrejevna az utolsó pillanatig sem volt teljesen őszinte hozzá. Nem játszott nyílt kártyákkal. Halványan célozgatott ugyan egyetértésére, ígéreteire - de minderre csak célzott; talán meghallgatta Lambert tervét minden részletével, de helyeslésének csupán hallgatásával adta tanújelét. Biztos adataim vannak rá, hogy ez így történt, oka pedig az volt, hogy Anna Andrejevna - *reám várt*. Úgy akarta intézni, hogy inkább velem legyen dolga, mint az alávaló Lamberttel; ez kétségbevonhatatlan tény! Idáig megértem; a hibát azonban ott követte el Anna Andrejevna, hogy végül Lambert is átlátott a szitán. Az pedig már nagyon is hátrányos lett volna számára, ha Anna Andrejevna a háta mögött kicsalja tőlem az iratot, és velem állapodik meg. Addigra ugyanis Lambert már meggyőződött róla, hogy az ügy valóban „zsíros". Más az ő helyében talán megijedt és kételkedett volna; de Lambert fiatal volt, merész és mérhetetlen nyereségvágy tüzelte; kevéssé ismerte az embereket és mindenkit feltétlenül aljasnak hitt; az ilyen ember nem ismeri a kétséget, annál is kevésbé, mert már mindent kipuhatolt, és Anna Andrejevna megerősítette feltételezését.

Még egy utolsó szó, a legfontosabb: tudott-e Verszilov már valamit, részt vett-e akkor már, bármily távolról is, Lambert terveiben? Nem, nem és nem, *akkor még* nem, noha talán már elhangzott a sorsdöntő szó... De elég, elég, túlságosan előreszaladok.

No és én? Tudtam-e én már valamit, és mit tudtam első kimenetelem napján? Ennek a „tudósítás”-nak a kezdetén már közöltem, hogy azon a napon még semmit sem tudtam, mindenről csak sokkal később értesültem, csak akkor, amikor a katasztrófa már bekövetkezett. Ez az igazság; de vajon a teljes igazság-e? Nem, nem egészen; valamit már kétségtelenül sejtettem, nagyon is sokat sejtettem, de hogyan, miképpen? Hadd emlékeztessem olvasómat az *álomra*! Ha ezt az álmot álmodhattam, ha ez az álom felszállhatott lelkem mélyéről, és ilyen alakot ölthetett, akkor ez annyit jelent, hogy nagyon is sokat... ha nem is tudtam, de *előre sejtettem* mindabból, amit most elmagyaráztam, és amit valóban csak akkor tudtam meg, „amikor már minden véget ért”. Tudásról nem lehetett szó, de szívemet balsejtelmek dobogtatták, a gonosz szellemek már hatalmukba kerítették álmaimat. És mégis: siettem ahhoz az emberhez, noha tisztában voltam vele, hogy miféle ember, sőt még a részleteket is előre sejtettem! Ugyan miért siettem hozzá? Képzeljék csak: most, ebben a percben, amikor ezt írom, úgy rémlik, mintha már akkor pontosan tudtam volna, hogy miért is sietek hozzá, holott - ismétlem - akkor még valóban semmit sem tudtam. Olvasóm, úgy lehet, megérti ezt. De most a tárgyra térek, elmondom rendre, sorjában.

2

Azzal kezdődött, hogy két nappal első kimenetelem előtt Liza dúltan érkezett haza este. Szörnyen meg volt bántva; és csakugyan tűrhetetlen sérelem érte.

Említettem már Vaszinnal való kapcsolatát. Liza nemcsak azért járt hozzá, hogy nekünk megmutassa, mennyire nem szorul ránk, hanem azért is, mert valóban nagyra tartotta Vaszint. Ismeretségük Lugában kezdődött, s nekem mindig úgy tetszett, Vaszin nem közömbös iránta. Szerencsétlenségében mi sem látszott természetesebbnek, mint hogy tanácsért forduljon ahhoz a higgadt, szilárd, emelkedett észhez, amelyet Vaszinban feltételezett. Nők amúgy sem igen tudják megítélni a férfiak szellemi képességeit, ha a férfi egyébként tetszik nekik, és a paradoxont is szívesen veszik logikus következtetésnek, ha megfelel szívbéli óhajtásaiknak. Liza azt szerette Vaszinban, hogy részvevő megértéssel nézi szerencsétlen helyzetét, és - legalábbis első találkozásaikkor Liza úgy érezte - a herceg helyzetét is. És mivel Liza gyanította azt is, hogy Vaszin szerelmes belé, természetesen annál inkább becsülte benne a vetélytársa iránt tanúsított szimpátiát. A herceg azonban, akinek Liza elmondotta, hogy olykor Vaszintól kér tanácsot, kezdettől fogva nyugtalanul fogadta ezt a hírt: féltékenykedett. Lizát ez sértette, s most már csak azért is találkozgatott Vaszinnal. A herceg nem szólt többet, de bosszankodott. Liza utóbb (de már csak sokkal később) maga vallotta meg nekem, hogy Vaszin akkor már nem tetszett neki; örökké nyugodt volt, s Liza később épp ezt az örökös, egyenletes nyugalmát utálta meg, amely pedig eleinte annyira vonzotta. Vaszinnak látszólag volt gyakorlati érzéke, s csakugyan ellátta Lizát néhány hasznosnak tetsző jó tanáccsal; de utóbb minden alkalommal kitűnt, hogy tanácsa valami okból nem valósítható meg. Néha nagyon is fölényesen ítélkezett, és egy cseppet sem volt zavarban Liza előtt - hovatovább egyre kevésbé -, s Liza ezt a fesztelenségét annak tulajdonította, hogy akaratlanul egyre növekvő megvetéssel szemléli Liza állapotát. Egyszer hálálkodott Vaszinnak, amiért állandóan olyan jóakaratot tanúsít irántam, s noha szellemileg annyira fölöttem áll, úgy beszélget velem, mint egyenrangúval (Liza saját szavaimat adta neki tovább). Vaszin pedig így válaszolt:

- Ez nem úgy van és nem azért teszem. Azért teszem, mert nem látok semmi különbséget közte és mások között. Nem tekintem sem butábbnak az okosoknál, sem rosszabbnak a jóknál. Mindenkivel egyformán viselkedem, mert az én szememben mindenki egyforma.

- Hogyan, hát nem lát különbséget az emberek között?

- Ó, persze, mindenki különbözik valamiben a többiektől, de az én szememben nincs különbség, mert engem nem érdekel az emberek különbözősége; énnekem minden mindegy, mindenki egyforma, azért vagyok én is egyforma jó mindenkihez.

- És nem unja így az életét?

- Nem; mindig meg vagyok elégedve önmagammal.

- És nem kíván semmit?

- Hogyne kívánnék; de nem túlságosan. Majdnem semmire sincs szükségem; egy rubellel sem kívánnék többet költeni. Aranyruhában is csak önmagam maradnék, egyremegy: az aranyruha sem adna hozzá semmit ahhoz a Vaszinhoz, aki vagyok. A konc nem csábít; van-e olyan állás, olyan megtiszteltetés, amely fölér azzal, amit érdemelnék?

Liza becsületszavával erősítette, hogy Vaszin ezt így kimondta, szóról szóra. Persze nem lehet így vaktában pálcát törni felette, ismerni kellene a körülményeket, amelyek közt mondta.

Liza lassanként arra a meggyőződésre jutott, hogy Vaszin a herceget is talán csak azért kezeli elnézően, mert az ő szemében mindenki egyforma, és „nincs különbség" az emberek között - korántsem azért, mert őt, Lizát, szereti. A vége felé aztán Vaszin szemlátomást elvesztette türelmét, a hercegről nemcsak elítélően, hanem gúnyos megvetéssel beszélt. Lizát ez felbőszítette, de Vaszin nem tágított. Tudnivaló, hogy mindig szenvtelenül beszélt, még elítélő véleményét is felháborodás nélkül adta elő, szinte logikával vezette le és bizonyította Liza hősének jelentéktelenségét; de épp ez a logika volt a gúny leghatásosabb eszköze. Végül is szinte nyíltan kimutatta Lizának, hogy szerelmének „semmi értelme", merő nyakasság és erőszak. „Csalatkozott érzelmeiben, és ha ennek tudatára ébred, helyesbítenie kell tévedését."

Ez történt aznap. Liza felháborodva felállt, hogy elmenjen - és mit tett akkor, mivel végezte ez a nagyeszű férfi? Nemes ábrázattal, sőt nemes érzelmekkel - megkérte Liza kezét! Liza szemtől szembe szamárnak nevezte, és faképnél hagyta.

Felajánlani egy nőnek, hogy hagyjon cserben egy szerencsétlent azért, mert „nem méltó" szerelmére, felajánlani ezt akkor, amikor az a nő másállapotban van attól a szerencsétlentől: íme az effajta emberek okossága! Elvont, elméleti bölcsességükkel nem ismerik az életet, s nézetem szerint mindez felfuvalkodott önhittségükből fakad. Mindennek a tetejébe Liza világosan látta rajta, hogy még büszke is tettére, többek közt talán azért is, mert hiszen tudta már, hogy Liza állapotos, Liza felháborodásában sírva sietett a herceghez, és a herceg - a herceg még Vaszinon is túltett! Liza elbeszéléséből igazán meggyőződhetett volna róla, hogy már nincs oka a féltékenységre; de elvesztette az eszét. A féltékeny ember mind őrült! Egy szó mint száz, fergeteges jelenetet rendezett Lizának, s úgy vérig sértette, hogy Liza már-már elhatározta, egyszer s mindenkorra szakít vele.

Úgy jött azonban haza, hogy megfékezte magát; de azt mégsem állta meg, hogy anyánknak ki ne öntse a szívét. Aznap este újra megtalálták egymást, úgy mint azelőtt, megtört a jég, mind a ketten persze jól kisírták magukat, szokásuk szerint összeölelkezve, és Liza szemlátomást megnyugodott, noha arca borús maradt. Este mindvégig benn ült Makar Ivanovicsnál, egy szót sem szólt ugyan, de nem hagyta el a szobát. Erősen figyelt az öreg szavára; a zsámoly-eset óta félénken, de rendkívüli mértékben tisztelte őt, noha továbbra sem igen szólt a jelenlétében.

Aznap este Makar Ivanovics váratlanul és meglepően újszerű tárgyra terelte a szót; megjegyzem, hogy az orvos aznap reggel nagyon gondterhelten tárgyalt Verszilovval az öreg egészségi állapotáról. Megjegyzem továbbá, hogy a házban már napok óta a mama

születésnapjára készülődtünk, amely öt nap múlva köszöntött ránk, s gyakran beszéltünk erről. A közelgő születésnap alkalmából Makar Ivanovics emlékeibe mélyedt, és felidézte a mama gyermekkorát, azt az időt, amikor „még alig állt a lábacskáján". „Örökké vele bajmolódtam - emlékezett az öreg. - Járni is én tanítottam: odaállítottam a szoba sarkába, tőlem három lépésnyire, aztán hívtam, ő meg tipegett hozzám a szobán keresztül, nem félt, csak kacagott, s mikor odaért hozzám, a nyakamba ugrott és megölelt. Később pedig meséket meséltem neked, Szofja Andrejevna; nagyon, de nagyon szeretted a mesét! Órákig elüldögéltél a térdemen, hallgattad a meséimet. A háziak csak álmélkodtak: »Nézze meg az ember, hogy csüng ez a leányka Makaron!« Máskor meg kivittelek az erdőre, málnabokrot kerestem, nekiültettelek a málnának, én meg fütyülőt metszettem neked ágból. Nagyot jártunk, hazafelé a karomban vittelek, elaludtál. Egyszer megijedtél: farkas, farkas, rohantál hozzám remegve, pedig farkasnak híre-nyoma sem volt."

- Erre emlékszem - mondta a mama.

- Csakugyan emlékszel?

- Sok mindenre emlékszem. Amióta csak magamra eszméltem, azóta éreztem magam körül a szeretetét, a melegségét - mondta anyám meghatottan, és hirtelen lángolón elpirult az arca.

Makar Ivanovics kis ideig hallgatott, aztán újra megszólalt:

- Istenhozzátok, gyermekeim, elmegyek tőletek. Végső órám elérkezett. Vénségemre vigasztalást leltem minden bánatomra; köszönöm nektek, kedveseim.

- Elég, elég, Makar Ivanovics! - kiáltott fel Verszilov riadtan. - Az orvos éppen ma mondta, hogy az állapota sokat javult...

A mama ijedten hallgatta a beszélgetést.

- Ugyan már, mit tud az a te Alekszandr Szemjonicsod - mosolygott Makar Ivanovics. - Kedves ember, semmi több. Elég, elég, barátaim; vagy talán azt hiszitek, félek a haláltól? Ma reggel, imádság után, az az érzés támadt a szívemben, hogy én innen többé el nem megyek; valami megsúgta. Jól van ez így, legyen áldott az Úr neve; csak benneteket szeretnélek még látni, mindannyiotokat. Lám, a sokat szenvedett Jób is, új gyermekei láttán örvendezett, de vajon elfeledte-é a régieket? Elfeledhette-é őket? Nem, az lehetetlen! Csakhogy az esztendők során a bánat mintegy elkeveredik az örömmel, a sóhajtás is megvilágosodik. Így van ez a földi életben: a lélek megpróbáltatik és megvigasztaltatik. És még valamit szeretnék nektek mondani, gyermekeim, egyetlen kicsi szót - folytatta csendes, szép mosolygással, amelyet sosem felejtek el, és hirtelen hozzám fordult: - Tiszteld a szent egyházat, kedvesem, s ha szólít az idő, halj meg érette; de várd ki, sose félj, nem egyhamar lészen az - tette hozzá mosolyogva. - Most talán még nem is gondolsz rá, de majd eszedbe jut a maga idején. És még mit akartam: ami jót szándékozol cselekedni, az Istenért tedd és ne kevélységből. Tartsad magad szilárdul eltökélt szándokodhoz, ne engedj utat a kishitűségnek; munkálkodjál kitartóan, ne kapkodj és ne hamarkodjál el semmit: ennyi az egész, többre nincs szükséged. Legfeljebb még annyit: tanulj meg imádkozni minden áldott nap, fáradhatatlanul. Csak úgy mondom mindezeket, hátha elmédbe véső dik. Magának is szerettem volna mondani egyet-mást, Andrej Petrovics, jó uram, de isten megleli a maga szívét az én közbenjárásom nélkül is. Meg aztán úgyis rég elhagytuk mi ezt már, attól fogva, hogy az a nyílvessző szívembe fúródott. Most, amikor elszólít az Úr, csak arra emlékeztetem... amit akkoron ígért...

Az utolsó szavakat szinte súgta, szemlesütve.

- Makar Ivanovics! - szólt Verszilov mélységes zavarban és felállt.

- Jó, jó, ne pironkodjék, jó uram, csak úgy említettem... isten előtt én vagyok felelős az egészért; mert noha uram és gazdám volt, nem kellett volna engednem a gyengéjének. Azért hát ne gyötörd a lelked túlságosan, Szofja, mert a te vétked teljes egészében az én vétkem, tebenned akkor még, úgy vélem, a józan észnek szikrája sem volt, és talán magában sem, jó uram, véle egyetemben - tette hozzá mosolyogva, és szája széle megremegett valami titkos fájdalomtól. - Kioktathattalak volna akkor, én feleségem, még veréssel is, sőt talán ez lett volna a kötelességem, de megszántalak, ahogy könnyezve térdre hullottál előttem, és semmit sem titkoltál... és a lábamat csókolgattad. Nem szemrehányásképp említem ezt most, én szerelmetes feleségem, csupán Andrej Petrovicsnak emlékeztetőül... hiszen maga is emlékszik nemesi becsületszavára, uram, és a házasság szentsége mindent jóvátesz... A gyermekek előtt mondom, jó uram...

Meg volt rendülve, s úgy nézett Verszilovra, mintha megerősítést, ígéretet várna tőle. Ismétlem, mindez olyan váratlan volt, hogy moccanni sem mertem. Verszilov éppolyan megrendültnek látszott, mint Makar Ivanovics: némán odalépett anyámhoz, és magához szorította, azután a mama is szótlanul odalépett Makar Ivanovics elé, és a földig hajolt előtte.

Egy szó mint száz, igazán megrendítő jelenet volt; aznap csak a család gyűlt össze Makar Ivanovicsnál, még Tatyána Pavlovna sem volt jelen. Liza kihúzta magát ültében, és némán figyelte a jelenetet; egyszer csak felállt, és hangosan így szólt Makar Ivanovicshoz:

- Engem is áldjon meg, Makar Ivanovics, mert kínszenvedés vár reám. Holnap dől el a sorsom... imádkozzék értem ma este.

Azzal kiment a szobából. Tudom, hogy a mama mindent elmondott már róla Makar Ivanovicsnak. De Verszilovot és anyámat aznap este láttam először *igazán együtt*: addig mindig csak rabnőt láttam Verszilov mellett. Nagyon, nagyon sok mindent nem tudtam még, nem ismertem föl ebben az emberben, akit pedig máris elítéltem, s emiatt eléggé dúlt lelkiállapotban vonultam vissza szobámba. Úgy kellene mondanom: éppen akkoriban értettem őt a legkevésbé; sosem láttam annyira rejtélyesnek és megfejthetetlennek, mint akkor; de erről szól a történet, amelyet feljegyzek - mindent a maga idején.

„Ezek szerint - gondoltam lefekvés közben -, ezek szerint Verszilov »nemesi becsületszavát« adta Makar Ivanovicsnak, hogy feleségül veszi a mamát, ha özvegyen maradna. Ezt sosem árulta el, amikor Makar Ivanovicsról beszélt nekem."

Másnap Liza reggel elment hazulról, egész nap nem volt otthon, csak későn jött haza, és egyenest bement Makar Ivanovicshoz. Nem akartam utánamenni, nehogy zavarjam őket, de mikor észrevettem, hogy anyám és Verszilov is bent vannak, bementem én is. Liza az öreg mellett ült, és a vállán sírdogált, Makar Ivanovics pedig szomorú arccal, szótlanul simogatta a fejét.

Verszilov elmondotta (utóbb az én szobámban), hogy a herceg kitart álláspontja mellett, és az első adódó alkalommal feleségül akarja venni Lizát, még a bírósági ítélet előtt. Liza nehezen szánta rá magát, ámbár voltaképpen nem volt már joga hozzá, hogy *ne* szánja rá magát. És Makar Ivanovics is azt „parancsolta", hogy menjen hozzá. Később persze mindez magától megoldódott, és Liza valószínűleg önként, parancs és habozás nélkül is férjhez ment volna, de akkor úgy megsértette az, akit szeretett, és ez a szerelem úgy megalázta szegényt még saját szemében is, hogy nehezen határozta el magát. A sértésen kívül azonban még újabb körülmények is adódtak, amelyekről persze fogalmam sem volt.

- Hallottad-e, hogy a Petyerburgszkaja utcai társaságot tegnap letartóztatták? - kérdezte Verszilov váratlanul.

- Hogyan? Gyergacsovot? - kiáltottam fel.

- Igen. Meg Vaszint.

Elhűltem, kivált Vaszin nevének hallatára.

- De hisz ő nem vett részt semmiben! Istenem, mi lesz velük? És ráadásul épp akkor, amikor Liza úgy megharagudott Vaszinra!... Mit gondol, mi lesz a sorsuk? Ez Sztyebelkov műve! Lefogadom, hogy Sztyebelkov keze van a dologban!

- Hagyjuk ezt - mondta Verszilov, és furcsán nézett rám (úgy, ahogy az ember egy tökkelütött, értetlen valakire néz). - Ki tudja, mit műveltek azok ottan, ki tudhatja, mi lesz a sorsuk? Nem is erről akartam beszélni: úgy hallom, holnap el akarsz menni hazulról. Nem látogatod meg Szergej Petrovics herceget?

- Első dolgom lesz; bár megvallom, nehezemre esik. Talán üzenni akar neki valamit?

- Nem, semmit. Én is találkozom vele. Sajnálom Lizát. Ugyan mit tanácsolhat neki Makar Ivanovics? Nem ismeri az embereket, az életet. Mit is akartam még, kedvesem (milyen rég nem szólított „kedvesem”-nek!)... van itt még egy fiatalemberekből álló társaság... köztük ez a régi iskolatársad, Lambert... Úgy látom, ezek minden hájjal megkent gazemberek... Csak azért mondom, hogy figyelmeztesselek... egyébként persze mindez a te dolgod, tudom, nincs hozzá jogom...

- Andrej Petrovics - mondtam hirtelen, és megragadtam a kezét; nem gondolkoztam, szinte megszállottan beszéltem, ahogy ez elég gyakran megesik velem (a szobában majdnem sötét volt). - Andrej Petrovics, én hallgattam... hiszen észrevette, ugye, hogy mostanáig hallgattam, és tudja, miért? Azért, hogy be ne hatoljak a titkaiba. Szentül elhatároztam, hogy sosem akarom megtudni a titkait. Gyáva vagyok, attól félek, hogy a titkai kitépik magát a szívemből mindenestül, és ezt nem akarom. De ha ez így van, akkor minek magának megtudni az én titkaimat? Legyen magának is mindegy, hogy én hová megyek! Nem így van?

- Igazad van, de egy szót se többet, kérve kérlek! - szólt és elhagyta a szobát, így esett, hogy akaratlanul is egy cseppet magyarázkodtunk. Ez csak fokozta izgalmamat, mely amúgy is fűtött: hiszen tudtam, hogy másnap új élet, fontos lépés vár reám. Egész éjjel rosszul aludtam, minduntalan felriadtam; de jókedvem volt.

3

Másnap reggel már tíz órakor elindultam hazulról, de gondosan ügyeltem rá, hogy csendben lopózzam ki, búcsú és magyarázkodás nélkül: mondhatnám, szökve távoztam. Magam sem tudom, miért ragaszkodtam ehhez, de tudom, ha akár csak anyám észrevette volna, hogy elmegyek hazulról, és valamit szól hozzám, bizonyosan gorombasággal válaszolok. Amikor leértem az utcára és beszívtam a hideg, friss levegőt, megremegtem a reám zúduló erős érzéstől: szinte állati, úgy is mondhatnám, érzéki élvezet volt ez. Miért mentem, hová indultam? Mindegy volt, nem törődtem vele, és ugyanakkor érzéki gyönyörűség volt. Félelmetes is volt, meg örömteli is, mindez együtt.

„Bemocskolódom ma, vagy nem mocskolódom be?” - gondoltam hetykén, noha pontosan tudtam, hogy az aznap megteendő lépés, ha megteszem, döntő és helyrehozhatatlan, életreszóló. De nincs értelme, hogy rejtvényekben beszéljek.

Egyenesen a börtönbe siettem, a herceghez. Tatyána Pavlovnától már három napja kaptam ajánlólevelet a felügyelőhöz, s az igen udvariasan fogadott. Nem tudom, jó ember-e vagy sem,

de ez talán nem is érdekes; mindenesetre megengedte, hogy a herceggel beszéljek, és a találkozásra átengedte saját szobáját, ami valóban nagy előzékenységre vallott. A szoba átlagszoba volt - már amilyen az efféle hivatalnok szolgálati lakásának egyik közönséges szobája lenni szokott; azt hiszem, ezt is fölösleges leírnom. Ilyen módon tehát négyszemközt beszélhettem a herceggel.

Szergej Petrovics herceg félig-meddig egyenruhaszerű házi öltözékben lépett be a szobába, de patyolatinget, hozzá nyalka nyakkendőt viselt, kifogástalanul tiszta, mosdott és jól fésült volt, noha ijesztően lefogyott, megsárgult. Még a szeme fehérje is sárga lett. Egy szó mint száz, úgy megváltozott, hogy megütődve megálltam s felkiáltottam:

- Hogy megváltozott!

- Mit számít az! Foglaljon helyet, galambocskám - mondotta nyeglén, egy karosszékre mutatott, s maga is leült velem szemközt. - Térjünk a tárgyra: nézze, kedves Alekszej Makarovics...

- Arkagyij - helyesbítettem.

- Tessék? Á úgy, igen; no, mindegy. Á, persze! - csapott fejéhez hirtelen. - Bocsásson meg, galambocskám, térjünk a tárgyra...

Mint látnivaló, szörnyen sietett, hogy valamire „térjen". Valami foglalkoztatta, csordultig tele volt valamivel, valami vezérgondolattal, amit mindenáron szavakba akart önteni, hogy nekem kifejtse. Rengeteget beszélt, hadart, erőlködve és láthatóan szenvedve hadonászott, de az első percekben igazán egy szavát sem értettem.

- Röviden szólva (már azelőtt is tízszer használta ezt a kifejezést: „röviden szólva"), röviden szólva - foglalta össze -, azért kérettem ide, azért üzentem tegnap olyan nyomatékosan Lizával, mert mondhatjuk, ég a ház, de mivel most azonnal véglegesen és mindenképpen határoznunk kell, tehát...

- Bocsásson meg, herceg - szakítottam félbe -, maga engem tegnap hívatott? Liza semmit sem adott át.

- Hogyan? - kiáltott fel Szergej Petrovics herceg, szava elakadt, meglepődött, sőt megijedt.

- Nem, Liza egy szót sem szólt. Tegnap este olyan dúltan jött haza, hogy egyáltalában nem is tudtunk egymással beszélni.

A herceg felugrott.

- Igaz ez, amit mond, Arkagyij Makarovics? Akkor ez... akkor ez...

- Miért, mi van abban? Mért van úgy magánkívül? Nyilván elfelejtette, vagy mit tudom én...

Leült, de szinte merevgörcs vett rajta erőt. A közlés, hogy Liza nem adta át üzenetét, szemlátomást összetörte. Csakhamar ismét hadarni kezdett, két kezével hadonászott, de ezúttal is nagyon nehéz volt megérteni, hogy mit mond.

Egyszer csak elhallgatott, égnek emelte mutatóujját:

- Megálljon! - mondta. - Megálljon csak, hiszen ez... ez... ha nem tévedek... ez aztán... mindennek a teteje! - mormolta tébolyult, mosollyal. - És ez annyit jelent, hogy...

- Ez nem jelent semmit! - vágtam a szavába. - Csak azt nem értem, miért izgatja annyira ez a jelentéktelen semmiség... Jaj, herceg, azóta... azóta az éjszaka óta... emlékszik...

- Miféle éjszaka óta? - mordult sértődötten; nyilván bosszantotta, hogy szavába vágtam.

- Amióta Zerscsikovnál utoljára találkoztunk, tudja, mielőtt azt a levelet írta nekem! Akkor is szörnyen izgatott volt, de az akkori izgalma és a mai... ez ég és föld, annyira, hogy valósággal megborzadok, ha magára nézek... Vagy nem emlékszik semmire?

- Ahá - vetette oda a világfi hangján, mintha hirtelen eszébe jutna minden. - Ahá! Persze, az az este... Hallottam róla... No és hogy szolgál az egészsége, hogy érzi magát mindezek után, Arkagyij Makarovics?... Különben mindegy, térjünk a tárgyra. Tudja kérem, én voltaképpen három célra törekszem, három feladatot tűztem magam elé, és most...

Megint hadarni kezdett a „tárgyról". Végül is beláttam, hogy olyan emberrel ülök szemben, akinek legalábbis ecetes ruhát kellene a fejére tenni, vagy még inkább köpölyözni. Összefüggéstelen zagyválása természetesen pőre és annak kimenetele körül forgott; arról beszélt, hogy ezredparancsnoka személyesen is meglátogatta, és valamiről hosszan lebeszélte, de ő nem fogadta meg tanácsát; beszélt valami beadványról, amit a napokban küldött el valahová, aztán az államügyészről, aztán arról, hogy bizonyosan megfosztják polgári jogaitól és száműzik Oroszország északi vidékeire; aztán arról, hogy talán elmehetne Taskentbe gyarmatosítani, és ott leszolgálhatná az idejét, aztán arról, hogy fiát (mármint Lizától születendő fiát) erre meg erre fogja oktatni „valahol a világ végén, Arhangelszkben vagy Holmogoriban". „Azért kérem a véleményét, Arkagyij Makarovics, mert higgye el, mindennél többre tartom az érzelmeket... Ha tudná, ó, ha tudná, Arkagyij Makarovics, drága barátom, testvérem, ha tudná, mit jelent nekem Liza, mit jelentett itt, most, egész idő alatt!" - kiáltott fel hirtelen, s mindkét kezével fejéhez kapott.

- De Szergej Petrovics, hát igazán a pusztulásba sodorja Lizát? Magával viszi Holmogoriba? - tört ki belőlem fékezhetetlenül. Először ébredtem világosan tudatára, milyen lesz Liza sorsa ezzel a tébolyulttal, élete végéig összeláncolva! A herceg rám nézett, felállt, egyet-kettőt lépett, megfordult és visszaült, még mindig fogta a fejét.

- Mindig pókokról álmodom! - szólalt meg hirtelen.

- Úgy látom, rendkívül izgatott. Azt ajánlom, herceg, azonnal feküdjék le, és hívasson orvost.

- Nem, engedje meg, erről majd később. Elsősorban azért kérettem ide, hogy az esküvőről beszéljünk. Amint tudja, itt esketnek meg a templomban, ezt már említettem. Megadták rá az engedélyt, sőt helyeslik... Ami Lizát illeti, én...

- Herceg, legyen olyan jó és kímélje Lizát! - kiáltottam fel. - Legalább most ne kínozza a féltékenységével!

- Hogyan! - kiáltott fel, és rám meredt, szeme kidülledt, egész arca kérdő, hülye mosolygásra torzult. Látszott, hogy a „féltékenység" szó valami okból szíven döfte.

- Bocsásson meg, hercegem, véletlenül szaladt ki a számon. Ó, herceg, az utóbbi időben megismerkedtem egy bölcs aggastyánnal, törvény szerinti apámmal... Ó, ha láthatná, maga is megnyugodnék... Liza is nagyrabecsüli.

- Igen, igen, Liza... á úgy, az apja? Vagyis... *pardon, mon cher*, valami afféle... Emlékszem már... ő is említette... a kis öreg... Biztos, biztos. Én is ismertem egy öregembert... *Mais passons*,[71] most az a fő, hogy mindent tisztázzunk, meg kell...

Felálltam, indultam. Fájt látnom ezt az embert.

- Nem értem! - szólt komolyan, szigorúan, látván, hogy menni készülök.

---

[71] De menjünk tovább.

- Rosszul esik magát látnom - mondottam.

- Egy szót, Arkagyij Makarovics, még egy szót! - Vállon ragadott, arca, mozgása egészen megváltozott; visszanyomott a karosszékbe. - Hallotta, hogy mi történt azokkal... érti? - kérdezte hozzám hajolva.

- Igen, igen, Gyergacsov! Ez bizonyosan Sztyebelkov műve! - kiáltottam fel hangosan, óvatlanul.

- Igen, Sztyebelkov... és... és nem tud semmit?

Elakadt a szava, ismét kidülledő szemmel nézett rám, és azzal a görcsös, hülyén kérdő mosolygással, mely egyre jobban eltorzította arcvonásait. Még jobban elsápadt. Belém nyilallt valami; eszembe jutott Verszilov előző esti pillantása, amikor Vaszin letartóztatását hírül adta.

- Csak nem? - kiáltottam fel rémülten.

- Nézze, Arkagyij Makarovics, azért hívattam, mert meg akarom magyarázni... azt akarom... - suttogta lázasan.

- Maga jelentette föl Vaszint! - kiáltottam.

- Nem: tudja, volt itt egy kézirat. Vaszin utolsó előtti nap átadta Lizának... megőrzésre. Liza itthagyta nekem, hogy átnézzem, azután történt, másnap, hogy összevesztek...

- És maga átadta a hatóságnak a kéziratot!

- Arkagyij Makarovics. Arkagyij Makarovics!

Felugrottam és pattogva, hangosan a fejére olvastam:

- Maga tehát minden egyéb indok és cél nélkül, csupáncsak azért, mert a szerencsétlen Vaszin a *vetélytársa volt*, puszta féltékenységből átadta a *Lizára bízott kéziratot*... kinek adta át? Kinek? Az ügyésznek?

Még nem ért rá válaszolni, meg aztán aligha tudott volna mit válaszolni, mert úgy állt előttem, mint a kőszobor, ugyanazzal a tébolyult mosolygással és merev szemekkel - amikor nyílt az ajtó, és Liza lépett be a szobába. Sóbálvánnyá meredt, amikor együtt látott bennünket.

- Te itt vagy? Itt? - sikoltott fel, arca megvonaglott, megragadta mindkét kezemet. - Tehát... *tudod*?

De már leolvasta arcomról, hogy „tudom". Megragadtam és magamhoz öleltem Lizát, erősen, erősen! És abban a pillanatban értettem csak meg teljes egészében, milyen végtelen, kilátástalan, hajnalhasadást nem ismerő bánat borult mindörökre ennek az... önkéntes mártírnőnek az életére!

Hirtelen kitépte magát karjaimból.

- Hogy mersz most vele szóba állni? - kiáltotta. - Szabad őt háborgatni? Minek vagy itt? Nézz rá, nézz csak rá! Hát lehet, szabad ezt az embert elítélni?

Végtelen szenvedés és részvét sugárzott arcáról, amikor a szerencsétlenre mutatott. A herceg a karosszékbe rogyott, arcát kezébe temette. Lizának igaza volt: súlyos beteg, lázas volt ez az ember, felelősségre nem vonható, s három nappal azelőtt talán még kevésbé volt felelős tetteiért. Még aznap délelőtt kórházba vitték, s estére agyvelőgyulladást állapítottak meg rajta.

4

A herceget Lizára hagytam, s még aznap, egy óra tájt, elhajtattam régi lakásomra. Elfelejtettem mondani, hogy nyirkos, ködös nap volt, olvadás indult meg, és olyan langyos szél fújdogált, amely még egy elefánt idegzetét is megtépázta volna. Házigazdám szerfölött megörült nekem, ide-oda ugrált, sürgölődött örömében, s ezt ki nem állhatom, épp ilyen alkalmakkor. Ridegen köszöntöttem, s egyenest megindultam a szobám felé, de Pjotr Ippolitovics követett, s noha kérdezősködni nem mert, a kíváncsiság csakúgy tűzött a tekintetéből; amellett úgy nézett rám, mint akinek már van némi joga a kíváncsiskodásra. Udvariasan kellett vele bánnom a magam érdekében; de noha feltétlenül meg kellett tudnom egyet-mást (és éreztem, hogy meg is fogom tudni), sehogy sem volt ínyemre, hogy kérdezősködni kezdjek. Felesége hogylétét tudakoltam tehát, és bementünk az asszonyhoz. Az asszony udvariasan, de tartózkodón fogadott, s nemigen társalgott; ez kissé megbékített. Hogy ne szaporítsam tovább a szót: rendkívül furcsa dolgokról értesültem aznap.

Lambert természetesen ott járt, de azután még kétszer eljött, és „megnézte valamennyi szobát", mondván, hogy talán ő is ott bérel majd lakást. Nasztaszja Jegorovna is járt ott néhányszor, ki tudja, mi végre. „Erősen kíváncsiskodott" - tette hozzá Pjotr Ippolitovics, de nem szereztem meg neki azt az örömet, hogy megkérdezzem, mi felől kíváncsiskodott az asszony. Általában semmit sem kérdeztem, csak ő beszélt, én meg úgy tettem, mintha a málhámban kotorásznék (holott majdnem semmi sem volt már benne). Végül is az volt a legbosszantóbb, hogy Pjotr Ippolitovics is elkezdett titokzatoskodni, s mikor észrevette, hogy tartózkodom a kérdésektől, kötelességének érezte, hogy ő is csak szaggatott célzásokban, talányokban beszéljen.

- A kisasszony is járt itt - tette hozzá furcsa pillantással.

- Miféle kisasszony?

- Anna Andrejevna; kétszer is volt itt; megismerkedett a feleségemmel. Bájos, kedves hölgy. Az ilyen ismeretséget nem lehet eléggé megbecsülni, Arkagyij Makarovics! - Ezt mondván, egy lépéssel közeledett felém: mindenképpen értésemre akarta adni, hogy szavainak mélyebb értelme van.

- Csakugyan kétszer is eljött? - álmélkodtam.

- Másodszor a bátyjával járt itt.

„Bizonyosan Lamberttel" - suhant át agyamon önkéntelenül.

- Nem kérem, nem Lambert úrral - mondta rá Pjotr Ippolitovics, menten eltalálván a gondolatomat, mintha a két szemével egyenesen a lelkembe fúródott volna -, hanem a fivérével, az igazival, a fiatal Verszilovval úrral. Udvari apród, nemde?

Megdöbbentett ez a hír; Pjotr Ippolitovics gyanús kedvességgel mosolygott rám.

- És még ki is járt itt, magát kereste: egy francia mamzel, mamzel Alphonsine de Verdun. Ó, de szépen énekel, és milyen gyönyörűen szaval verseket! Nyikolaj Ivanovics herceghez ment ki akkor nagy titokban Carszkojéba, amint mondja, egy ritka kis kutyust akart neki eladni, feketét, akkorát, mint az öklöm...

Megkértem Pjotr Ippolitovicsot, hagyjon magamra, fejfájást színleltem. Abban a pillanatban eleget tett kérésemnek, még mondatát sem fejezte be, s amellett cseppet sem sértődött meg, sőt mintha örült volna, hogy elmehet, titokzatosan legyintett, mintha azt mondaná: „Értem, kérem, értem" - s noha nem mondta ki szóval, de a szobából lábujjhegyen settenkedett ki, s szemlátomást élvezte ezt a tüntető műveletet. Sok bosszantó ember van a világon.

Másfél óra hosszat ültem a szobámban egyedül, a hallottakon töprengve; nem, tulajdonképp nem is töprengtem, csak eltűnődtem. Zavartan voltam, de cseppet sem meglepett. Szinte vártam valamit, még ennél is többet, nagyobb csodát. „Talán már azóta tettek is egyet-mást" - gondoltam. Már jó ideje szilárdul meg voltam róla győződve (már otthon is), hogy a gépezetet felhúzták, és már megindult teljes erővel. „Már csak én hiányzom nekik" - gondoltam ismét, ingerlő, de kellemes önelégültséggel. Hogy várva várnak, s lakásommal is vannak terveik - ez világos, mint a nap. „Talán bizony az öreg herceg lakzját akarják itt megrendezni? Hiszen valósággal őrizet alatt tartja a családja. Csak az a kérdés, megengedem-e, uraim?!" - végeztem elmefuttatásomat ismét dölyfös önelégültséggel.

„Ha elkezdem, mindjárt megint elragad az örvény, mint a forgácsot. De vajon most, ebben a pillanatban szabad vagyok-e vagy már nem vagyok szabad? Ha ma este hazamegyek a mamához, mondhatom-e még, mint eddig, mint az utóbbi napokban: Semmi közöm senkihez?"

Ebben foglalhatnám össze kérdéseim, helyesebben: szívdobogásom lényegét abban a másfél órában, amelyet a sarokban, ágyamon ülve töltöttem, könyökömet térdemen, arcomat tenyeremben nyugtatva. De hiszen tudtam, már akkor is tudtam, hogy az a sok kérdés - megannyi badarság, nem számít, s ami vonz engem, az csak *Ő, ő* és *ő*! Végül is kimondtam nyíltan és leírtam, papírra vetettem; mert még ma, amikor ezt írom, egy esztendővel a történtek után sem tudom, minek nevezzem akkori érzésemet.

Sajnáltam Lizát, szívemben nem színlelt, őszinte fájdalom égett. Már ez az érzés, ez a szánalom is elegendő lehetett volna hozzá, hogy elcsitítsa vagy eloltsa bennem - legalább egy időre - az *érzékiséget* (megint ezt a szót alkalmazom). De mértéktelen kíváncsiság vonzott, meg valami rettegésféle, meg még egy érzés, a nevét nem tudom; de tudom, és már akkor is tudtam, hogy a gonosztól való. Talán a lába elé akartam borulni, vagy talán a világ minden kínját akartam fejére idézni, hogy valamit „gyorsan, gyorsan, mielőbb" bebizonyítsak neki... Nem, semmiféle fájdalom, semmiféle szánakozás nem állíthatott meg utamon. Semmiképpen sem állhattam fel és mehettem haza... Makar Ivanovicshoz!

„És ha csak odamennék hozzájuk, megkérdezném őket és megtudnék mindent, és aztán elmennék tőlük örökre, sértetlenül menekülnék csodák és szörnyetegek közül?"

Három órakor észbekaptam, s látván, hogy majdnem elkéstem, kiszaladtam, bérkocsiba ültem, és repültem Anna Andrejevnához.

Ötödik fejezet

1

Mihelyt bejelentettek, Anna Andrejevna félretette kézimunkáját, és kisietett elibém az első szobába - amit azelőtt soha sem tett. Mindkét kezét nyújtotta, és máris elpirult. Szótlanul vezetett be belső szobájába, ismét felvette kézimunkáját, engem maga mellé ültetett, de már nem fogott hozzá a varráshoz, hanem csak tovább nézett reám szótlanul, meleg érdeklődéssel.

- Elküldte hozzám Nasztaszja Jegorovnát - kezdtem mindjárt a tárgyra térve; Anna Andrejevna túlzott figyelme kissé nyomasztott, noha jólesett.

Anna Andrejevna nem válaszolt kérdésemre, de hirtelen megszólalt:

- Mindent tudok, mindent hallottam. Az a rettenetes éjszaka... Ó, mennyit kellett szenvednie! Mondja, igaz, hogy eszméletlenül találták meg a fagyos éjszakában?

- Ezt... Lamberttől tudja... - mormoltam pirulva.

- Lambert mindent elmondott, de én magára vártam. Ó, milyen rémülten jött el hozzám... A maga lakásán mármint ott, ahol betegen feküdt, nem akarták beengedni... olyan furcsán fogadták... Igazán nem tudom, hogyan történt, de ő akkor töviről hegyire elbeszélte annak az éjszakának az eseményeit; azt mondotta, hogy maga, mihelyt magához tért, engem emlegetett és... és azt, hogy mennyire ragaszkodik hozzám. A könnyekig meghatódtam. Arkagyij Makarovics, igazán nem tudom, mivel érdemeltem ezt a meleg érdeklődést, ráadásul abban a helyzetben, amiben akkor volt! Mondja... Lambert úr gyermekkori pajtása?

- Igen, de ebben az esetben... megvallom, elővigyázatlan voltam, és talán túlságosan is sokat árultam el neki.

- Ó, arról a sötét, gyalázatos cselszövésről nélküle is értesültem volna! Mindig tudtam, mindig sejtettem, hogy belesodorják magát ebbe a históriába. Mondja, igaz, hogy Bjoring kezet emelt magára?

Úgy beszélt, mintha csupán Bjoringnak meg *annak az asszonynak* köszönhettem volna, hogy eszméletlenül találtak a fal tövében. Voltaképpen igaza van - villant át rajtam, de felfortyantam:

- Ha kezet emelt volna rám, nem szabadult volna büntetlenül, és én nem ülnék itt anélkül, hogy bosszút ne álltam volna - feleltem ingerülten. Határozottan úgy éreztem, Anna Andrejevna szántszándékkal bosszant, fel akar ingerelni valaki ellen (persze tudjuk jól, hogy ki ellen); és mégis beleestem a csapdába.

- Azt mondja, előre sejtette, hogy belesodornak *ebbe a históriába*? Pedig hát Katyerina Nyikolajevna részéről ez pusztán csak értetlenség, ámbár az is igaz, hogy ez az értetlenség feltűnő hamar kiszorította belőle a jóindulatot...

- Ez az éppen, feltűnő hamar! - kapta el a szót Anna Andrejevna, valósággal szenvedélyes együttérzés csengett a hangjából. - Ó, ha tudná, hogy ármánykodnak most ott körülötte! Tudom, Arkagyij Makarovics, nehezen értheti meg, milyen kínos az én helyzetem - folytatta pirulva, szemlesütve. - Aznap, amikor utoljára találkoztunk, még aznap délben megtettem azt a lépést, amelyet nem mindenki érthet és magyarázhat úgy, ahogyan a maga romlatlan lelke, szerető, tiszta szíve ezt magyarázza. Higgye el, édes barátom, méltóképp megbecsülöm ragaszkodását, és örök hálával fizetek érte. A társaságban persze vetélkednek, ki dobja rám az

első követ, s már meg is dobtak. De még ha igazuk volna is a maguk kicsinyes nézőpontjáról, ugyan ki ítélhet el, ki merészel elítélni köztük? Atyám már gyermekkoromban elhagyott; s mi, Verszilovok, ősi, előkelő orosz nemzetség leszármazottai, kegyelemkenyéren élünk, idegenek jóvoltából, mint holmi jöttmentek. Nem természetes-e, hogy ilyen körülmények közt ahhoz fordulok, aki már gyermekkorom óta apám helyett apám, aki annyi esztendeje eláraszt jóságával? Érzelmeimet csak Isten látja, csak Isten ítélheti meg, nem tűrök magam fölött evilági bírót, aki pálcát törjön e lépésem fölött! És ki nézhetné ölbetett kézzel azt az alávaló, ármányos cselszövést, ami ott folyik; mikor a nagylelkű, hiszékeny atyát tulajdon leánya akarja romlásba dönteni? Nem, meg kell őt mentenem, még ha feláldozom is érette jó hírnevemet! Szívesen élek mellette mint ápolónője, őrzője, dajkája, de nem tűröm, hogy az alávaló, hideg, nagyvilági számítás győzedelmeskedjék!

Nála szokatlan hévvel beszélt; lelkesedése, úgy lehet, félig-meddig színlelt volt, de valamennyire őszinte, látszott, mennyire belelovalta már magát ebbe a dologba. Éreztem, hogy hazudik (noha őszintén - mert őszintén is lehet hazudni), éreztem, hogy galádságot művel; de bámulatos, hogy mire képesek a nők: a becsületesség látszata, a finom formák, a nagyvilági előkelőség és büszke erény hozzáférhetetlen póza levett a lábamról, s már mindenben egyetértettem vele - legalábbis addig, amíg ott ültem; ellentmondani mindenesetre nem mertem neki. A férfi, kivált a nagylelkű férfi, a nő erkölcsi rabja! A nagylelkű férfit az effajta nő a világon mindenre ráveheti. „Ő és Lambert - édes istenem!” - gondoltam, s hüledezve néztem reá. Egyébként kimondom nyíltan: a mai napig sem tudom elítélni Anna Andrejevnát; érzéseit valóban csak isten ismerhette, az ember pedig olyan bonyolult gépezet, hogy némelykor igazán lehetetlenség megérteni, hát még ha az az ember - nő.

A végén mégis eléggé határozottan tettem föl neki a kérdést:

- Voltaképpen mit vár tőlem, Anna Andrejevna?

- Hogyan? Mit jelent ez a kérdés, Arkagyij Makarovics?

- Abból, amit mondott... és még egyebekből is - magyaráztam dadogva -, úgy látom, azért küldte el hozzám Nasztaszja Jegorovnát, mert valamit vár tőlem; mi az, amit vár?

Nem válaszolt egyenesen kérdésemre, hanem abban a pillanatban folytatta, éppoly gyorsan és éppoly lelkesen:

- De nem vagyok rá képes, a büszkeségem tiltja, hogy ismeretlen személyekkel tárgyaljak és alkudozzam, mint például Lambert úrral! Magát vártam, nem Lambert urat. Helyzetem válságos, kétségbeejtő, Arkagyij Makarovics! Behálóz annak az asszonynak a cselszövése, kénytelen vagyok ravaszsághoz folyamodni, pedig ezt mindennél jobban gyűlölöm. Magam is cselszövővé aljasulok, s magát úgy vártam, mint megmentőmet. Ki hibáztatna azért, mert vágyva néztem körül, hogy legalább egy, egyetlenegy jó barátot találjak, s hogyne örültem volna, amikor végre megtaláltam: az, aki azon az éjszakán, félig megfagyva is reám gondolt, az én nevemet emlegette, az nyilván csak jó barátom lehet! Így okoskodtam egész idő alatt, ezért reménykedtem magában.

Türelmetlen kérdés sugárzott szeméből, ahogy rám nézett. És nekem megint nem volt hozzá bátorságom, hogy kiábrándítsam, hogy nyíltan megmagyarázzam neki, Lambert hazudott, egyáltalában nem mondtam neki akkor, hogy olyan odaadó híve volnék Anna Andrejevnának, és szó sincs róla, hogy „csak az ő nevét” emlegettem volna! Hallgatásommal pedig úgyszólván megerősítettem Lambert hazugságát. Ó, de hiszen ő maga is - ebben biztos vagyok - ő maga is tudta jól, hogy Lambert túlzott, lódított, sőt hazudott neki, csupáncsak azért, hogy tisztességesnek látszó ürüggyel állíthasson be hozzá és léphessen vele kapcsolatra; és ha úgy nézett is a szemem közé, mint aki szentül meg van győződve őszinteségemről és odaadó

ragaszkodásomról, ezt csak azért tette, mert úgyis tudta, hogy nem merek tiltakozni, egyrészt - mondjuk így - tapintatból, másrészt meg fiatalságom miatt. Igaz-e ez a feltételezésem vagy sem - azt persze nem tudom. Meglehet, átkozottul romlott vagyok.

- Fivérem is mellém áll - mondotta Anna Andrejevna nyomatékosan, látván, hogy nem válaszolok.

- Amint hallom, elkísérte magát a lakásomra is - mormoltam zavartan.

- Igen, mert a szerencsétlen Nyikolaj Ivanovics hercegnek nincs hová menekülnie a cselszövők elől, pontosabban: a tulajdon édes lánya elől, az egyetlen kínálkozó búvóhely a maga lakása, vagyis egy jó barát lakása; mert hiszen joggal tekintheti magát legalábbis jó barátjának!... És akkor, ha akar valamit tenni az érdekében, akkor tegye meg... ha teheti, ha van magában annyi nagylelkűség és annyi bátorság... és *ha valóban a hatalmában áll, hogy valamit tegyen*. Nem énértem, nem magamért kérem, hanem azért a szerencsétlen öregemberért, hiszen ő talán az egyetlen, aki őszintén szereti magát, aki úgy ragaszkodik magához, mint édes fiához, és még mindig vágyódik maga után! Magamnak nem kérek semmit, még magától sem... ha már a tulajdon apám ilyen álnokul, ilyen komiszul becsapott!

- Azt hiszem, hogy Andrej Petrovics... - kezdtem.

De Anna Andrejevna keserű gúnnyal azonnal a szavamba vágott:

- Andrej Petrovics egyenes kérdésemre akkor becsületszavára azt válaszolta, hogy sosem volt semmiféle szándéka Katyerina Nyikolajevnára vonatkozóan; s én ebben bízva tettem meg lépésemet. Aztán kisült, hogy bizonyos Bjoring úrról szóló első híradás máris teljesen feldúlja a lelki egyensúlyát.

- Itt nem erről van szó! - kiáltottam fel. - Volt egy pillanat, amikor én is már-már elhittem, hogy szereti azt az asszonyt, de itt nem erről van szó... vagy ha mégis, Andrej Petrovics akkor is visszanyerhette már a lelki egyensúlyát, hiszen azt az urat félretették.

- Miféle urat?

- Bjoringot.

- Ki mondta, hogy félretették? Talán még soha sem volt olyan hatalmas, mint most - válaszolta Anna Andrejevna sértő mosollyal; úgy rémlett, szinte gúnyos tekintettel sújt.

- Nasztaszja Jegorovna mondotta nekem - motyogtam; nem tudtam eltitkolni zavaromat, s Anna Andrejevna is nyilván észrevette.

- Nasztaszja Jegorovna derék asszony, természetesen nem tilthatom meg neki, hogy a kedvemben járjon, de semmiféle módja nincsen rá, hogy megtudjon olyasmit, amihez semmi köze.

Megsajdult a szívem; s mivel Anna Andrejevna arra számított, hogy felháborodást támaszt bennem, csakugyan felháborodtam - de felháborodásom egyelőre nem *annak az asszonynak* szólt, hanem magának Anna Andrejevnának. Felálltam.

- Mint becsületes ember, kötelességemnek tartom, hogy figyelmeztessem, Anna Andrejevna: könnyen megeshet... hogy csalatkozik hozzám fűzött reményeiben...

Elszántan a szemem közé nézett:

- Azt várom, hogy megvédelmezzen... engem, akit mindenki elhagyott... a nővérét, ha úgy akarja, Arkagyij Makarovics!

Még egy pillanat, és sírva fakadt volna.

- Jobb, ha ezt nem várja, mert könnyen meglehet, hogy nem lesz belőle semmi! - hebegtem s kimondhatatlanul nehéz lett a szívem.

- Hogy értsem a szavait? - kérdezte Anna Andrejevna most már csakugyan megriadva.

- Úgy, hogy elmegyek innét, szakítok magukkal... és vége! - kiáltottam fel hirtelen magamon kívül. - Az *iratot* pedig széttépem! Isten áldja!

Meghajoltam és némán távoztam, de nem mertem a szeme közé nézni. Még nem értem le a lépcsőn, amikor utolért Nasztaszja Jegorovna; összehajtott félív lévélpapirost tartott a kezében. Fogalmam sincs róla, honnan került elő az asszony, s hol ült, mialatt én Anna Andrejevnával beszélgettem. Egy szót sem szólt, csak a markomba nyomta a papirost, és felszaladt a lépcsőn. Széjjelhajtogattam a papirost: Lambert címe volt reá felírva tisztán, olvashatón; szemlátomást már néhány napja előkészítették. Egyszer csak eszembe jutott, hogy amikor Nasztaszja Jegorovna meglátogatott, véletlenül kiszaladt a számon, hogy nem tudom Lambert címét - de csak olyan értelemben, hogy „nem tudom és nem is akarom tudni". Az adott pillanatban azonban már tudtam a címét, mert egyenesen megkértem Lizát, menjen el és tudakolja meg a bejelentőhivatalban. Anna Andrejevna tettét már túlságosan elszántnak, valósággal cinikusnak éreztem: kereken megtagadom az együttműködést, s ő ennek ellenére, mintha a szavam egy fabatkát sem érne a szemében, fogja magát és egyenesen elküld Lamberthez! Ebből világosan láttam, hogy már mindent tud az iratról - és ugyan ki mástól tudná, mint Lamberttől, azért küld el hozzá, hogy megalkudjam vele.

„Igen, gyenge jellemű és akaratnélküli kölyöknek néznek mindahányan, akivel azt tehetnek, amit akarnak!" - gondoltam felháborodva.

2

Mindazonáltal elmentem Lamberthez. Hogy is győzhettem volna le kíváncsiságomat? Lambert, amint kitűnt, nagyon messze lakott, a Koszoj-közben, a Nyári Kert közelében, egyébként most is ugyanabban a garniszállóban; de akkor, amikor megszöktem tőle, annyira nem ügyeltem az útra és a távolságra, hogy valósággal meglepődtem, amikor négy nappal azelőtt megkaptam Lizától a címét, s alig akartam elhinni, hogy csakugyan ott lakik. Még nem értem föl egészen a lépcsőn, amikor szobája ajtaja előtt, a második emeleten, két fiatalembert pillantottam meg, azt hittem, már előbb becsöngettek, és most várják, hogy ajtót nyissanak nekik. Ahogy fölfelé mentem, mindketten hátat fordítottak az ajtónak, és tetőtől talpig végigmértek. „Itt sok szoba van, bizonyosan más lakóhoz jöttek" - gondoltam kedvetlenül, amikor közeledtem hozzájuk. Sehogy sem volt ínyemre, hogy Lambertnél idegeneket találjak. Igyekeztem rájuk sem nézni, ahogy a csengő felé nyúltam.

- *Attendez!*[72] - kiáltott rám az egyik fiatalember.

- Szíveskedjék várni a csengetéssel - szólt a másik zengő, finom hangon, kissé elnyújtva a szavakat. - Mindjárt bevégezzük itt a dolgunkat, és akkor együtt becsengetünk, jó?

Megálltam. Mind a kettő egészen fiatal volt még, olyan húsz-huszonkét esztendősnek néztem őket; furcsa művelettel voltak elfoglalva ott az ajtó előtt, s én meglepetten próbáltam megérteni a helyzetet. Az, aki *„attendez"*-t kiáltott, rendkívül magas növésű, öles termetű ifjú volt, sovány, sápadt, de láthatóan izmos, magasságához képest feltűnően aprófejű, s kissé

[72] Várjon!

ragyás, de eléggé értelmes, sőt kellemes arcán furcsa, komikusan mogorva kifejezéssel. Szeme indokolatlanul merően és fölösleges, túlzott elszántsággal tekintett a világba. Pocsékul volt öltözve, vedlett mosómedvegalléros, ócska vattázott köpenye aránytalan kurtaságán meglátszott, hogy nem reá szabták, otromba, szinte paraszti csizma volt a lábán, fején pedig horpadt, megvörösödött kürtőkalap. Egész megjelenésén látszott az elhanyagoltság: kesztyűtlen keze piszkos volt, hosszú körme gyászszegélyes. Társa ezzel szemben piperkőc módjára öltözött, legalábbis erre vallott könnyű görénybundája, elegáns kalapja, vékony ujjaira húzott világos, tiszta kesztyűje; termetre körülbelül hozzám hasonló lehetett, de friss, fiatal arca rendkívül kedves volt.

A hosszú legény leráncigálta magáról nyakkendőjét, mely kopott, zsíros szalaghoz, vagy még inkább madzaghoz hasonlított, a kedves arcú fiú pedig újdonatúj, még gyűretlen fekete nyakkendőt vett elő zsebéből és megpróbált a nyurga nyakába kötni; a nyurga pedig engedelmesen, iszonyú komoly képpel nyújtogatta amúgy is hosszú nyakát, köpenyét leeresztve válláról.

- Nem, ez így sehogy se jó, ezzel a piszkos inggel - mondta az, aki a nyakkendőt kötötte. - Nem hat jól, sőt csak annál piszkosabbnak látszik. Nem megmondtam, hogy vegyél tiszta gallért? Én nem tudom megkötni... maga talán tudja? - fordult hozzám váratlanul.

- Mit? - kérdeztem.

- Ezt ni, megkötni a nyakkendőjét. Tudja, úgy kéne valahogy, hogy ne lássék a piszkos inge, másképp oda a hatás, amint látja. Pedig most vettem neki ezt az új nyakkendőt Philippe-nél, a borbélynál, egy egész rubelért.

- *Azt* a rubelt adtad érte? - motyogta a hosszú.

- Azt; egy árva kopejka sem maradt a zsebemben. Egyszóval nem tudja megkötni? Akkor meg kell kérnünk Alphonsine-kát.

- Lamberthez tetszik? - szólt rám hirtelen s eléggé nyersen a hosszú.

- Lamberthez - válaszoltam éppoly elszántan, és farkasszemet néztem vele.

- Dolgorowky? - kérdezte éppolyan hangon és modorban.

- Nem, nem Korovkin - válaszoltam, éppoly nyersen, mert rosszul értettem.

- Dolgorowky?! - ismételte majdnem kiabálva a hosszú, és fenyegetőn megindult felém. Társa elnevette magát.

- Dolgorowky-t mond és nem Korovkint - magyarázta. - Tudja, a franciák a *Journal des Débats*-ban gyakran elferdítik az orosz neveket...

- Az *Indépendance*-ban - bődült el a hosszú.

- Bánom is én, az *Indépendance*-ban. Dolgorukijt például Dolgorowky-nak írják, magam olvastam, V-v-t pedig mindig comte Wallonieff-nek nevezik.

- Doboyny! - kurjantotta a hosszú.

- Csakugyan, van valami Doboyny is, magam olvastam, mind a ketten jót nevettünk rajta; valami orosz madame Doboyny, aki külföldön él... de mondd, minek soroljuk fel valamennyit? - fordult a hosszúhoz.

- Bocsásson meg, szóval ön Dolgorukij úr?

- Igen, Dolgorukij vagyok, de honnét tudják?

A hosszú valamit súgott a kedves arcú fülébe, az elkomorult, és tagadóan intett, de a hosszú egyszer csak hozzám fordult:

- *Monsieur le prince, vous n'avez pas de rouble d'argent pour nous, pas deux, mais un seul, voulez-vous?*[73]

- Jaj, te gyalázatos! - rivallt rá a kedves arcú.

- *Nous vous rendons*[74] - fejezte be a hosszú; durván, rosszul ejtette a francia szavakat.

- Amint látja, cinikus - fordult hozzám a kedves arcú mosolyogva. - És azt hiszi, nem tud franciául? Úgy beszél, mint egy született párizsi, csak kifigurázza az oroszokat, akik társaságban egymás közt mindenáron franciául akarnak beszélni, de nem tudnak...

- *Dans les wagons*[75] - tette hozzá a hosszú.

- Igen, a vagonban; ejnye, de unalmas vagy! Nincs ezen mit magyarázni. Mért adod most mindenáron a szamarat?

Eközben elővettem egy rubelt, és átnyújtottam a hosszúnak.

- *Nous vous rendons* - ismételte a hosszú, zsebre vágta a rubelt, aztán az ajtóhoz fordult, és rugdosni kezdte otromba csizmája orrával; a legfurcsább az volt, hogy a legcsekélyebb ingerültséget sem árulta el, komoly arcának egyetlen vonása se rebbent.

- Jaj, már megint belekötsz Lambertbe - jegyezte meg a kedves arcú nyugtalankodva. - Inkább csöngessen be! - fordult hozzám.

Csengettem, de a hosszú zavartalanul tovább rugdosta az ajtót.

- *Ah, sacré...*[76] - szólalt meg Lambert hangja bentről; gyorsan kinyitotta az ajtót.

- *Dites donc, voulez vous que je vous casse la tête, mon ami?*[77] - förmedt rá a hosszúra.

- *Mon ami, voilà Dolgorowky, l'autre mon ami*[78] - szólt komolyan, fontoskodva a hosszú, és merően nézett Lambertre, aki pulykavörös volt mérgében, de mihelyt meglátott engem, arca teljesen megváltozott.

- Te vagy, Arkagyij! Végre-valahára! Hát meggyógyultál, meggyógyultál végre?

Megragadta a kezemet, megszorongatta; egyszóval, olyan őszinte lelkesedéssel fogadott, hogy egy csapással jókedvre derültem, s valósággal megszerettem Lambertet.

- Első utam tehozzád vezetett!

- Alphonsine! - kurjantotta Lambert.

A leány tüstént kiugrott a spanyolfal mögül.

- *Le voilà!*[79]

---

[73] Herceg, nincs egy ezüstrubele a mi számunkra, nem kettő, csak egyetlenegy, hajlandó? (Rossz franciasággal.)

[74] Visszaadjuk.

[75] A vagonokban.

[76] Ó, az átkozott...

[77] Mondja, azt akarja, hogy betörjem a fejét, barátom?

[78] Barátom, itt van Dolgorowky, a másik barátom.

- *C'est lui!*[80] - sikoltott fel Alphonsine, összecsapta a kezét, aztán kitárta a karját, és meg akart ölelni, de Lambert megmentett.

- Nono, kuss! - kiáltott rá, mint a kutyusra. - Idesüss, Arkagyij: megbeszéltük a fiúkkal, hogy ma a tatárokhoz megyünk ebédelni. Nem engedlek el: gyere velünk. Megebédelünk, aztán szélnek eresztem ezeket, és eldiskurálunk kettecskén. Kerülj beljebb! Mindjárt elmegyünk, egy percig várjatok idekinn...

Bementem és megálltam az ismert szoba közepén, körülnéztem és emlékeztem. Lambert a spanyolfal mögé bújt, és gyorsan átöltözött. A hosszú meg a társa Lambert utasítása ellenére szintén bejött a szobába. Valamennyien álltunk.

- *Mademoiselle Alphonsine, voulez-vous me baiser?*[81] - makogta a hosszú.

- *Mademoiselle Alphonsine* - fújta a kisebbik is, társa új nyakkendőjére mutatva, de Alphonsine vadul rátámadt mindkettejükre.

- *Ah, le petit vilain!*[82] - kiáltott rá a kisebbikre. - *Ne m'approchez pas, ne me salissez pas, et vous, le grand dadais, je vous flanque à la porte tous les deux, savez-vous cela!*[83]

És Alphonsine megvetően, utálkozva hárította el magától a kedves arcút, mintha csakugyan attól félne, hogy bepiszkolódik (sehogy sem értettem ezt, hiszen olyan csinos fiú volt, és olyan elegáns öltözék bukkant elő, amikor levetette bundáját). A fiú azonban ennek ellenére állhatatosan kérte Alphonsine-t, kösse meg hosszú barátja nyakkendőjét, s előbb adjon neki tiszta gallért Lambert ruhatárából. Alphonsine kis híján felpofozta őket felháborodásában, hogy ilyen kéréssel fordulnak hozzá, de Lambert - aki hallotta a vitát - kiszólt neki a spanyolfal mögül, hogy ne tartsa fel a vendégeket, tegye meg, amit kérnek, „másképp nem tágítanak" - tette hozzá; s akkor Alphonsine egy pillanat alatt tiszta gallért vett elő, és megkötötte a hosszú nyakkendőjét, immár minden finnyáskodás nélkül. Mialatt a nyakkendőjét kötötte, a hosszú a nyakát nyújtogatta, éppúgy, mint az imént a lépcsőházban.

- *Mademoiselle Alphonsine, avez-vous vendu votre bologne?*[84] - kérdezte.

- *Qu'est que ça, ma bologne?*[85]

A kisebbik megmagyarázta, hogy *„ma bologne"* a bolognai selyempincsit jelenti.

- *Tiens, quel est ce baragouin?*[86]

- *Je parle comme une dame russe sur les eaux minérales*[87] - magyarázta a *grand dadais*, még mindig nyakát nyújtogatva.

---

[79] Itt van!

[80] Ő az!

[81] Alphonsine kisasszony, nem ad egy csókot?

[82] Ó, a kis nyomorult!

[83] Ne közeledjen hozzám, ne mocskoljon be, és maga se, maga bamba fráter, mert kidobom mind a kettejüket, vegyék tudomásul!

[84] Mademoiselle Alphonsine, eladta a bolognáját?

[85] Mi az hogy a bolognám?

[86] Miféle zagyva beszéd ez?

[87] Úgy beszélek, mint egy orosz hölgy az ásványvizeken.

- *Qu'est que ça qu'une dame russe sur les eaux minérales et... où est donc votre jolie montre, que Lambert vous a donné?*[88] - fordult hirtelen a kisebbikhez.

- Mi az, már megint nincs órája? - szólt ki Lambert ingerülten a spanyolfal mögül.

- Megettük! - bődült el a *grand dadais*.

- Eladtam nyolc rubelért; hiszen csak aranyozott ezüstből volt, maga pedig azt állította, hogy arany. Az ilyen óra az üzletben is csak tizenhat rubelbe kerül - válaszolta a kisebbik, kelletlenül mentegetőzve.

- Ennek most már legyen vége! - folytatta Lambert egyre ingerültebben. - Nem azért veszek magának ruhát, finom holmit, fiatal barátom, hogy aztán erre a langaléta fickóra költse a pénzét... Miféle nyakkendőt vett neki már megint?

- Csak egy rubelbe került, nem a maga pénzéből vettem. Egyáltalán nem volt nyakkendője; kalapot is kell neki venni.

Lambert most már végképp dühbe gurult.

- Szamárság!... - Lambert most már valóban dühös volt. - Adtam neki kalapra is, de ő menten osztrigára, pezsgőre költötte. Büdös a piszoktól, elhagyja magát, sehová se lehet elvinni. Hogy vigyem el ebédelni?

- Bérkocsin! - bődült a *grand dadais*. - *Nous avons un rouble d'argent que nous avons prêté chez notre nouvel ami*.[89]

- Ne adj nekik semmit, Arkagyij! - szólt ki Lambert.

- Engedje meg, Lambert, én most egyenesen követelek magától tíz rubelt! - kiáltott fel a kisebbik hirtelen nekitüzesedve; fülig pirult, és ettől mondhatni, mégegyszer olyan csinos lett. - És soha többé ne merészeljen olyan sületlenségeket mondani, mint most Dolgorukijnak. Azért követelek tíz rubelt, hogy az egy rubelt most mindjárt megadhassam Dolgorukijnak, a többiért pedig azonnal kalapot veszek Andrejevnek... majd meglátja!

Lambert előjött a spanyolfal mögül:

- Tessék három sárga, három rubel, többet nem adok keddig, és ne merészeljen... úgy, mint...

A *grand dadais* valósággal kitépte kezéből a pénzt.

- Tessék a rubele, Dolgorowky, *nous vous rendons avec beaucoup de grâce*.[90] Gyerünk, Petya! - kurjantotta társának, aztán hirtelen a levegőbe emelte és meglengette két megmaradt bankóját, merően nézett Lambertre, és torkaszakadtából elkiáltotta magát:

- *Ohé, Lambert! où est Lambert, as-tu vu Lambert?*[91]

- Ne merészeljen!... - üvöltött fel Lambert magánkívül a dühtől; láttam, hogy emögött valami régebbi esemény van, amiről nem tudok, s hüledezve figyeltem őket. De a hosszú egy szikrát sem ijedt meg Lambert haragjától, hanem csak annál hangosabban kurjongatott: *Ohé Lambert*,

---

[88] Mit jelentsen az, hogy egy orosz hölgy az ásványvizeken... és hol van a szép órája, amit Lamberttől kapott?

[89] Van egy ezüstrubelünk, amit új barátunktól kértünk kölcsön.

[90] Visszaadjuk nagy köszönettel.

[91] Hahó, Lambert! Hol van Lambert, nem láttátok Lambertet?

és így tovább. Ezzel a kurjantással mentek ki a folyosóra. Lambert előbb utánuk vetette magát, de aztán meggondolta és visszajött.

- Eh, nemsokára úgyis kiteszem a szűrüket! Többe kerülnek, mint amennyit hoznak a konyhára... Gyerünk, Arkagyij! Megkéstem. A vendéglőben már vár valaki... akire ugyancsak szükségem van. Az is dög... Ronda dögök mindahányan! Csüh-he! Csüh-he! - üvöltött fel újra, fogát csikorgatva; de egyik pillanatról a másikra visszanyerte önuralmát.

- Örülök, hogy végre eljöttél. Alphonsine, egy tapodtat se mozdulj hazulról! Gyerünk.

A kapu előtt ott állt elegáns fogata. Beültünk; de Lambert egész úton nem bírt megnyugodni, szüntelenül dohogott a fiatalemberekre. Meglepett, hogy a helyzet annyira komoly, s azon is elcsodálkoztam, hogy olyan tiszteletlenül viselkednek Lamberttel, ő pedig majdnem hogy fél tőlük. Nekem, régi, megrögzött gyermekkori élményeim alapján, úgy tetszett, hogy mindenkinek félnie kell Lamberttől, s szokott fölényességemmel ellentétben jómagam is szinte féltem tőle abban a pillanatban.

- Mondom neked, utolsó alakok... csüh-he - hangoztatta Lambert újra meg újra. - Hinnéd-e: az a nyurga, utálatos alak három napja vérig kínzott, ráadásul jó társaságban. Megáll előttem, és elordítja magát: „Ohé, Lambert!" Jó társaságban! Mindenki nevetett, tudták, hogy ez azt jelenti, adjak pénzt... képzelheted! Nos, adtam. Ó, förtelmes alakok ezek! Hinnéd-e, hadapród volt az ezredben, de elkergették, és képzeld, művelt fiú, jó családban nevelkedett, el tudod ezt képzelni? Vannak gondolatai, elérhetné... Eh, ördögbe is! És erős, mint Herkules. Hasznomra is van, de nem eléggé. És amint látod, sose mos kezet. Beajánlottam egy hölgyhöz, előkelő, öreg dámához, azzal, hogy megbánta baklövéseit, és öngyilkos akar lenni a lelkifurdalástól, és képzeld, elment hozzá, leült és fütyörészett! Az a másik pedig, az a csinos gyerkőc, egy tábornok fia; a családja szégyelli, a bíróságtól mentettem meg, a mocsokból húztam ki, és lásd, hogy hálálja meg! Nem emberek ezek! Agyonverem őket, agyonverem!

- Tudják a nevemet; te beszéltél nekik rólam?

- Igen, elkövettem ezt az ostobaságot. Kérlek szépen, üld végig az ebédet, szedd össze magad... Ott lesz még egy ocsmány alak. Ez aztán igazán szörnyű ocsmány alak, és félelmetesen ravasz. Itt mindenki söpredék, nincs itt egyetlen rendes ember se! Nos, végzünk vele és aztán majd... Mit szeretsz enni? Mindegy, ott remekül főznek. Én fizetek, ne félj, örülök, hogy jó ruha van rajtad. Adhatok neked pénzt. Bármikor kell, csak fordulj hozzám. Képzeld, etettem-itattam azokat a mihasznákat, nap nap után ínyencségekkel tömtem a bendőjüket; és az az óra, amit eladott... ezt is már másodszor csinálja. Az a kicsi, Trisatov... hisz láttad, Alphonsine undorodik tőle, rá se néz, nem engedi a maga közelébe... a vendéglőben, katonatisztek jelenlétében, egyszer csak kijelenti: „Szalonkát akarok!" Rendeltem neki szalonkát. De bosszút állok!

- Emlékszel rá, Lambert, mikor Moszkvában vendéglőbe mentünk, és belém szúrtad a villát, meg arra, hogy hogyan tettél szert ötszáz rubelre?

- Emlékszem! Az ördögbe is, hogyne emlékezném! Szeretlek, Arkagyij... Hidd el. Senki se szeret, de én szeretlek; csak én, ezt vésd eszedbe... Az, aki most odajön, az a ragyás... agyafúrt, piszok alak; ne válaszolj neki, amíg ő beszél, nincs semmi baj, de ha faggatni kezd, felelj összevissza vagy hallgass...

Izgalmának legalább annyi haszna volt, hogy útközben nem kérdezett semmiről. Valósággal sértőnek éreztem, hogy annyira biztos bennem, s nem gyanúsít bizalmatlansággal; úgy láttam, az az ostoba gondolat ütött benne tanyát, hogy most is éppúgy parancsolgathat nekem, mint azelőtt. „Ráadásul szörnyen műveletlen" - gondoltam, amikor beléptünk az étterembe.

3

Ebben a Morszkaja utcai étteremben már azelőtt is jártam, szégyenletes züllésem és bukásom idején, s ezért valósággal szívembe hasított a látvány - a termek, a pincérek, akik megismertek mint régi törzsvendéget, Lambert barátainak rejtélyes kompániája, amelybe hirtelen belepottyantam, s szinte már visszavonhatatlanul beletartoztam - és főként, belém hasított a baljós előérzet, hogy önként bonyolódom bele piszkos ügyekbe, és ennek csak rossz vége lehet. Volt egy pillanat, amikor majdnem elmentem; de a pillanat elmúlt, és én maradtam.

A „ragyás", akitől Lambert előttem ismeretlen okból annyira tartott, már várt reánk. Külseje szerint ahhoz a korlátolt és gyakorlatias embertípushoz tartozott, amelyet szinte gyerekkorom óta gyűlölök; negyvenötéves-forma, középtermetű, deresedő hajú férfi volt, lapos, gonosz arcát valósággal undorítóan simára beretválta, csak a két oldalán hagyott meg kicsiny, egyenes, őszbe csavarodó, rövid pakompartot, olyasformát, mint egy-egy kolbász. Természetesen unalmas volt, komoly, szűkszavú, sőt - az effajta emberkék szokása szerint - tűrhetetlenül dölyfös. Tetőtől talpig végigmért, de nem szólt egy szót sem, Lambert pedig olyan buta volt, hogy közös asztalhoz ültetett le bennünket, de nem tartotta szükségesnek, hogy bemutasson egymásnak, a ragyás tehát nyilván a Lambert kíséretéhez tartozó zsarolók egyikének nézett. Azok a fiatalemberek velünk csaknem egy időben érkeztek, s a ragyás hozzájuk sem szólt egy szót sem egész idő alatt, de azért látszott, hogy jól ismeri őket. Csak Lamberttel beszélgetett, vele is csak suttogva, és még akkor is jóformán csak Lambert beszélt, a ragyás csak szaggatott, mérges, ultimátumszerűen hangzó szavakat vetett közbe. Fölényesen viselkedett, mérgesnek, gúnyorosnak látszott, Lambert ellenben módfelett izgatott volt, s mindegyre unszolta a ragyást, szemlátomást valamiféle vállalkozásra akarta rábeszélni. Egyszer a vörösboros flaskó után nyúltam, a ragyás azonban fogta a xeresi fehér borral teli butéliát, és odanyújtotta nekem - noha addig egy szóra sem méltatott:

- Ezt kóstolja meg - mondotta és átnyújtotta az üveget. - Ebből kitaláltam, hogy már ő is a világon mindent tud rólam, nevemet, viselt dolgaimat, sőt talán azt is, hogy Lambert miben számít rám. Újra felbőszített a gondolat, hogy netán Lambert alattvalójának hisz; Lambert arca pedig határozottan ostoba izgalmat árult el, mihelyt a ragyás szóba állt velem. A ragyás ezt észrevette, és elnevette magát. „Lambert úgy látszik, függ mindannyiuktól" - gondoltam és lelkem minden erejével gyűlöltem őt abban a pillanatban. - Ilyen módon, noha egy asztalnál ültünk egész idő alatt, végeredményében két csoportra oszlottunk: a ragyás Lamberttel szemben ült, az ablaknál, én meg a mocskos Andrejev mellett, s szemben velünk Trisatov. Lambert siettette az étkezést, percenként nógatta a pincért, hogy adja fel az újabb fogásokat. Amikor felszolgálták a pezsgőt, egyszer csak felém nyújtotta poharát:

- Egészségedre! Koccintsunk - mondotta, félbeszakítva a ragyással való tárgyalását.

- Megengedi, hogy én is koccintsak önnel? - nyújtotta felém poharát az asztalon át a csinos kis Trisatov. A pezsgőig feltűnően méla és hallgatag volt. A *grand dadais* végképp nem szólt egy szót sem, de annál többet evett.

- A legnagyobb örömmel! - válaszoltam Trisatovnak. Koccintottunk, ittunk.

- Én nem iszom az egészségére - fordult hozzám váratlanul a *dadais*. - Nem azért, mert a halálát kívánom, hanem csakis azért, hogy maga itt ma ne igyék többet. - Komoran, súlyosan ejtette a szavakat. - Elég magának három pohárral! Úgy látom, a mosatlan kezemet nézi - folytatta, s öklét az asztalra tette. - Valóban nem mosom, így mosatlanul adom bérbe Lambertnek idegen fejek betörésére, kényesebb esetekben. - Ezt mondván, öklével akkorát vágott az

asztalra, hogy a tányérok, poharak csörömpölve táncoltak. Rajtunk kívül négy asztalnál ültek a divatos étteremben: csupa katonatiszt meg előkelő megjelenésű úr. Egy pillanatra valamennyien elhallgattak, és a mi asztalunk felé néztek; úgy látszik, egyébként is már némi feltűnést kelthettünk. Lambert elvörösödött.

- Ha, már megint kezdi! Ha jól emlékszem, már több ízben kértem rá, Nyikolaj Szemjonovics, hogy viselkedjék tisztességesen - súgta oda Andrejevnek dühöngve. Andrejev hosszú, súlyos tekintettel mérte végig:

- Nem akarom, hogy az új barátom, Dolgorowky, ma itt sokat igyék.

Lambert még jobban elvörösödött. A ragyás szótlanul, de látható élvezettel hallgatta a szóváltást. Miért, miért nem, de tetszett neki Andrejev kirohanása. Én csak azt az egyet nem értettem, hogy mért ne igyam több pezsgőt.

- Csak azért viselkedik így, hogy pénzt kapjon. Hallja, adok magának még hét rubelt ebéd után, de hagyjon békében enni, ne csináljon botrányt - csikorogta Lambert.

- Ahá! - bődült el a *dadais* diadalmasan. A ragyás ettől valósággal el volt ragadtatva; gonoszul vihogott.

- Vigyázz, már nagyon is... - csitította barátját Trisatov aggódva, majdnem kétségbeesetten; szemlátomást igyekezett lecsendesíteni. Andrejev elhallgatott, de csak rövid időre; megvoltak már a maga tervei. A szomszéd asztalnál, vagy öt lépésnyire tőlünk, két korosabb úr ebédelt élénk társalgásba merülve. Mind a kettő finnyás úriembernek látszott, az egyik magas volt és rendkívül kövér, a másik ugyancsak kövér, de kistermetű. Lengyelül beszéltek a legfrissebb párizsi eseményekről. A *dadais* már jó ideje kíváncsin méregette őket s fülelt beszélgetésükre. A kis kurta lengyelt szemlátomást komikus figurának nézte, és menten meggyűlölte, epés, májbeteg ember módjára, aki képes minden ok nélkül egyik percről a másikra meggyűlölni valakit. A kurta kis lengyel egyszer csak Madier de Montjau francia képviselő nevét említette, de sok lengyel szokása szerint lengyelesen ejtette, az utolsó előtti szótagot hangsúlyozta, tehát nem *Magyé dö Monzsó*-nak ejtette, hanem *Mágyé dö Mónzso*-nak. Több se kellett a *dadais*-nak. Odafordult a lengyelekhez, kihúzta magát és hangosan, tagoltan, kérdő hanglejtéssel elismételte:

- Mágyé dö Mónzso?

A lengyelek felháborodva fordultak feléje.

- Mit óhajt? - kiáltotta a nagy kövér lengyel oroszul. A *dadais* kivárta, amíg elhallgat.

- Mágyé dö Mónzso? - ismételte harsányan, semmiféle további magyarázattal nem szolgálva, éppúgy, ahogy nemrég Lambert ajtaja előtt ostobán és fenyegetőn hajtogatta: „Dolgorowky?" A lengyelek felugrottak, Lambert is kiugrott az asztal mögül, előbb Andrejevre akarta vetni magát, de aztán békén hagyta, odasietett a lengyelekhez, és alázatos mentegetőzésbe kezdett.

- Ezek pojácák, panye, pojácák! - hajtogatta a kicsi kövér megvetően, s arca a felháborodástól vörös volt, akár a cékla. - Úgy látszik, már ide se lehet járni! - A teremben többen mozgolódtak, egyesek méltatlankodtak, de a többség nevetett.

- Menjen el... legyen szíves... jöjjön ki velem! - motyogta Lambert fejvesztetten, s azon erőlködött, hogy valamiképp kivezesse Andrejevet. Andrejev kutatva mérte végig Lambertet, s úgy döntvén, hogy most már bizonyosan kirukkol a pénzzel, hajlandó volt követni őt. Valószínűleg nemegyszer csikart már ki belőle pénzt hasonló szégyentelen fogásokkal. Trisatov is utánuk akart szaladni, de aztán rám nézett és bent maradt.

- Jaj de utálatos! - mondta, s finom kis kezével eltakarta szemét.

- De még mennyire! - sóhajtott föl a ragyás, ezúttal már határozottan bosszús képpel. Lambert eközben visszatért - jóformán egy csepp vér sem maradt az arcában -, és élénken hadonászva sugdosott valamit a ragyásnak. A ragyás eközben intett a pincérnek, hozza mielőbb a kávét; utálkozva hallgatta Lambertet, szemlátomást szeretett volna mielőbb eltávozni. Pedig hát az egész végeredményben iskolás csíny volt, egyéb semmi. Trisatov a csésze kávéjával otthagyta a helyét, és mellém ült.

- Nagyon szeretem Andrejevet - kezdte olyan nyíltan, mintha már gyakran beszélgettünk volna erről a kérdésről. - El sem tudja képzelni, milyen szerencsétlen. Fölette, elitta a nővére hozományát, mindenüket elitta abban az egy esztendőben, amikor katonáskodott és látom rajta, hogy most mennyire gyötrődik. A mosakodást is csak kétségbeesésében hanyagolja el. És olyan különös ötletei vannak: néha azt mondja, hogy gazember vagy becsületes ember, egyremegy, semmi különbség a kettő között; meg hogy nem kell cselekedni, se jót, se rosszat, vagy mindegy... lehet jót is, rosszat is cselekedni, mert az is egyremegy, a legjobb csak feküdni, hónapszám le se vetkőzni, csak enni, inni, aludni és kész. De higgye meg, nem úgy gondolja! Tudja, én azt hiszem, most is azért csinálta ezt a cirkuszt, mert egyszer s mindenkorra szakítani akar Lamberttel. Tegnap is mondta. Akár hiszi, akár nem: néha éjjel, vagy ha sokáig volt egyedül, sírva fakad, és tudja, ha rájön, akkor olyan furcsán sír, mint senki más, bőg, hangosan bőg és emiatt annál jobban megesik az ember szíve rajta... Olyan erős, nagy darab ember, és egyszer csak elbőgi magát. Szegény, ugye? Szeretném megmenteni, de hiszen magam is... ó, komisz, elveszett taknyos vagyok én, el se hinné! Mondja, Dolgorukij, beenged magához, ha néha meglátogatom?

- Hogyne, jöjjön csak, igazán szeretem magát.

- Ugyan miért? No, mindenesetre köszönöm. Ide hallgasson: igyunk még egy pohárral. Vagy különben... mit is mondok? Maga inkább ne igyék. Abban igaza van Andrejevnek, magának ma nem szabad többet innia - szólt sokatmondó szemhunyorítással. - De én azért iszom. Nekem már mindegy, én úgysem tudom magam semmitől megtartóztatni. Ha azt mondja nekem, hogy ezután nem járhatok vendéglőbe, mindenre hajlandó vagyok, csak azért, hogy újra járhassak. Ó, mi őszintén szeretnénk becsületesek lenni, higgye meg... csak örökké halogatjuk.

S elfutnak az évek, a leggyönyörűbbek!

De Andrejev... attól félek, még fölakasztja magát. Senkinek se szól, csak fölakasztja magát. Mert ő olyan. Manapság mindenki fölakasztja magát; ki tudja, talán sokan vannak köztük olyanok, mint mi? Én például nem tudok élni költőpénz nélkül. A költőpénz sokkal jobban kell nekem, mint az, amire csakugyan szükségem van. Mondja, szereti a zenét? Én imádom. Majd játszom magának, ha meglátogatom. Nagyon jól zongorázom, sokáig tanultam. Komolyan foglalkoztam zenével. Ha operát írnék, a témát Goethe „Faust"-jából venném, tudja. Nagyon szeretem ezt a témát, örökké a templomi jelenetet komponálom, mármint csakúgy a fejemben, elképzelem. Gótikus székesegyház belseje, kórus, zsoltár, bejön Gretchen, tudja kérem... igazi középkori dallamok, hogy szinte hallani lehessen a tizenötödik századot. Gretchen kétségbeesik, előbb recitativ, halk, de szörnyű, kínlódó, és a kórus komoran, szigorúan, részvétlenül zengi a *„Dies irae, dies illa"*-t. És egyszer csak megszólal az ördög hangja. Ő maga láthatatlan, csak a dala hallatszik, a zsoltár mellett, a zsoltárral együtt, majdnem egybehangzik vele, de mégis egészen más... valahogy így kellene megcsinálni. Hosszú dal, fáradhatatlanul énekel, ez tenorszerep... feltétlenül tenor. Halkan, behízelgőn kezdődik: „Emlékszel, Gretchen, mikor még ártatlanul, kislány korodban jártál e szentélybe

anyáddal, s a régi könyvből tanult imádságaid mormoltad?" De a dal egyre erősödik, egyre szenvedélyesebb, egyre sodróbb, egyre magasabbra emelkedik a dallam, könny, bánat, reménytelenség, végül kétségbeesés sikolt belőle: „Nincs bűnbocsánat, Gretchen, a te számodra itt nincs bocsánat!" Gretchen imádkozni akar, de kebléből csak sikoly tör fel... tudja, mikor görcsös zokogás szorítja az ember mellét... de a sátán dala csak nem hallgat el, egyre mélyebben hatol szívébe, mint a tőr, egyre magasabban szárnyal a dallam, és egyszerre éles kiáltással szakad meg: „Mindennek vége, légy átkozott!" Gretchen térdre rogy, összekulcsolja kezét, és akkor az ő imája következik, nagyon rövid, félig recitatívszerű, egyszerű, mesterkéletlen dallam, rettentően középkori, négy sor, mindössze négy sor... Stradellánál van valami efféle motívum... és az utolsó hang után elájul. Zűrzavar. Fölemelik, kiviszik, és akkor egyszer csak, mennydörgésszerűen megszólal a kórus, ihletetten, győzedelmesen, lesújtón, olyasformán, mint a mi „Dárdán hordott" kezdetű énekünk, úgy, hogy minden alapjaiban megrendül és átcsap egy lelkes, ujjongó kiáltásba: „Hozsanna!" - Mintha a világmindenség ujjongana, és Gretchent viszik, emelik, és ezzel lemegy a függöny! Ó, hogy szeretnék valamit csinálni, ha csak tudnék! De most már semmire sem telik belőlem, már csak ábrándozom. Álmodom, ábrándozom, az egész életem már csak ábránd, éjszaka is ábrándozom. Jaj, Dolgorukij, olvasta Dickens „Ódon ritkaságok boltja" című művét?

- Olvastam; mit akar ezzel mondani?

- Emlékszik... Várjon csak, iszom még egy pohárral... emlékszik arra a helyre a vége felé, amikor a hóbortos öreg meg az unokája, az a bájos tizenhárom éves kislány, fantasztikus menekülés és vándorlás után végre megtelepszik valahol Anglia csücskében, egy középkori gótikus székesegyház tövében, és a kislánynak ott valami munkája is akad, a látogatókat vezeti a székesegyházban... Egyszer épp lenyugszik a nap, és a gyermek ott áll a templom kapujában, a nap utolsó sugarai bearanyozzák, nézi az alkonyatot, gyermeki lelke, ámuldozó lelke csendesen, mélán szemlélődik, mintha rejtély előtt állna, mert hiszen egyik is, másik is rejtély: a nap, mint az isten gondolata, a templom, mint az ember gondolata... nem igaz? Ó, nem tudom én ezt jól kifejezni, de azt tudom, hogy az isten szereti a gyermekeknek az efféle gondolatait... Mellette a lépcsőn ott kuporog a hóbortos öreg, a nagyapja, elnézi a kislányt kimeredő szemével... Nincsen ebben semmi. Dickensnek ebben a képében, az égvilágon semmi, de az ember nem felejti el, amíg él, ez megmaradt egész Európában... és miért? Mert ez: a szépség! Az ártatlanság! Eh, nem is tudom, mi van benne, csak azt tudom, hogy jó rágondolni. A gimnáziumban örökké regényeket faltam. Tudja, van egy nővérem, vidéken él, mindössze egy évvel idősebb nálam. Ó, most már mindent eladtak, nincs már birtokunk! Ott ültünk együtt a teraszon, a vén hársfáink alatt, és olvastuk ezt a regényt, és a nap akkor is éppen lenyugodott, és egyszer csak abbahagytuk az olvasást, és megfogadtuk egymásnak, hogy mi is jók leszünk, mi is szép jellemek leszünk... Én akkor épp az egyetemre készültem... Hej, Dolgorukij, mindenkinek megvannak a maga emlékei!...

És egyszer csak vállamra hajtotta csinos fejét - és sírva fakadt. Nagyon, de nagyon megsajnáltam. Igaz, sok pezsgőt ivott, de olyan őszintén, olyan testvéri érzéssel beszélt velem... Abban a pillanatban kiáltás harsant az utcán, ablakunkon valaki erősen bekopogott (az étterem földszintjén is nagy, szinte földigérő ablakok vannak, úgyhogy akárki bekopoghat az utcáról). A kidobott Andrejev volt:

- *Ohé, Lambert! Où est Lambert? As-tu vu Lambert?* - hangzott féktelen ordítozása.

- Még mindig itt van? Hát nem ment el? - kiáltott fel a kis Trisatov, felugorva.

- A számlát! - recsegte Lambert. Remegett a keze dühében, amikor leszámlálta a pénzt a pincérnek; de a ragyás nem engedte meg, hogy érte is fizessen.

- Miért ne? Hiszen meghívtam, elfogadta a meghívást!

- Nem, nem, engedje meg - azzal a ragyás elővette pénztárcáját, és kifizette a részét.

- Megsért vele, Szemjon Szidorovics!

- Így akarom, kérem - vágta el Szemjon Szidorovics, fogta a kalapját, s egyikünktől sem búcsúzva megindult kifelé a teremből. Lambert odadobta a pincérnek a pénzt és utánasietett, zavarában még rólam is megfeledkezve. Trisatov meg én utolsóknak távoztunk. Andrejev ott állt a kapuban, mint a cövek, és várta Trisatovot.

- Csirkefogó! - tört ki Lambertből a felháborodás.

- Nono! - förmedt rá Andrejev, s egyetlen kézmozdulattal lesöpörte fejéről kerek kalapját. A kalap elgurult a járdán; Lambert megalázó módon utánavetette magát.

- *Vint cinq roubles!*[92] - lobogtatta meg Andrejev Trisatov előtt a bankót, amelyet még az imént csikart ki Lamberttől.

- Elég! - rivallt rá Trisatov. - Mit tombolsz itt! És mért nyúztál le róla huszonöt rubelt? Csak hét kellett volna.

- Hogy mért nyúztam meg? Megígérte, hogy szeparéban ebédelünk, görög lányokkal, de nők helyett csak a ragyást hívta meg, azonkívül nem laktam jól, és legalább tizennyolc rubel árát fagyoskodtam idekinn a hidegben. Héttel már úgyis tartozott... az pontosan huszonöt.

- Tak-karodjatok mind a ketten a pokol fenekére! - üvöltötte Lambert. - Elkergetlek, kerékbe törlek...

- Lambert, én magát elkergetem, kerékbe töröm! - feleselt Andrejev. - *Adieu, mon prince*, ne igyék több pezsgőt! Aló mars, Petya! *Ohé, Lambert! Où est Lambert? As-tu vu Lambert?* - bömbölte még utoljára, és hatalmas léptekkel eltávolodott.

- Akkor majd meglátogatom, jó? - súgta oda nekem Trisatov sebtében, aztán barátja után sietett.

Ketten maradtunk Lamberttel.

- No... gyerünk! - lihegte fulladozva, mint aki nincs egészen magánál.

- Hová menjek? Sehová sem megyek veled! - harsogtam kihívóan.

- Hogyhogy nem jössz? - mondta Lambert megriadva, s egyszeriben magához tért. - Hiszen csak arra vártam, hogy magunk maradjunk!

- De hová menjek? - Megvallom, nekem is kissé zúgott a fejem a három pohár pezsgőtől, két pohár xeres-bortól.

- Ide, csak ide a szomszédba, ládd-e?

- De hiszen itt az van kiírva, hogy friss osztriga kapható, látod! És olyan rossz szag van...

- Csak azért érzed úgy, mert ebéd után vagy, de ez Miljutyin boltja; osztrigát nem eszünk, majd iszol pezsgőt...

- Nem iszom! Le akarsz itatni.

- Ezt ők mondták neked; kicsúfoltak! Ne higgyél az alávalóknak.

---

[92] Huszonöt rubel!

- Trisatov nem alávaló. És tudd meg, én is tudok magamra vigyázni!

- Úgy, szóval jellemes férfi vagy?

- Igen, mindenesetre jellemesebb nálad. Hiszen te rabja vagy minden jöttmentnek! Szégyenbe hoztál bennünket, úgy hajbókoltál a lengyelek előtt, mint a lakáj. Mondd, sokszor megvertek már nyilvános helyen?

- De hiszen nekünk beszélnünk kell, te mah-ha! - kiáltott fel megvetően és türelmetlenül, mintha azt mondaná: „Hát már te is ugyanazt fújod?" - Talán félsz vagy micsoda? Barátom vagy-e vagy sem?

- Nem vagyok barátod, te pedig gazember vagy. Nem bánom, menjünk be, csak azért, hogy bebizonyítsam: nem félek tőled. Jaj de büdös van idebenn! Sajtszag! Fuj, de undorító!

Hatodik fejezet

1

Ismételten emlékeztetem olvasómat, hogy meglehetősen zúgott a fejem; anélkül másképp beszéltem, másképp cselekedtem volna. A bolt hátsó helyiségében csakugyan osztrigát szolgáltak fel; leültünk az egyik, mocskos abrosszal leterített asztalkához. Lambert pezsgőt rendelt; a jéghideg, aranyló itallal teli kehely csakhamar előttem állt, és csábítón kínálta magát. Hiába, mégis bosszús hangulatban voltam.

- Tudod, Lambert, leginkább az bánt, hogy azt hiszed, most is éppúgy parancsolgathatsz nekem, mint Touchardéknál, holott te magad vagy itt mindenki rabszolgája.

- Mah-ha! Koccintsunk.

- Még arra sem méltatsz, hogy komédiázz előttem; legalább eltitkolnád, hogy le akarsz itatni.

- Bolondokat beszélsz; részeg vagy. Igyál még, meglásd, jobb kedved lesz. Fogd a poharat, fogjad hát!

- Miféle parancsok ezek? Megyek, végeztünk.

Csakugyan felálltam. Lambert átkozottul megharagudott:

- Trisatov rágalmazott meg; láttam, hogy súgdolóztatok. Mahha vagy, csak annyit mondhatok. Alphonsine úgy undorodik tőle, hogy közel sem engedi magához... Ronda fráter. Majd elmagyarázom, hogy mi fán terem.

- Már elmagyaráztad; örökké csak Alphonsine-ra hivatkozol. Szörnyen korlátolt vagy.

- Korlátolt? - Nem értette. - Ezek a rohadt fickók átpártoltak a ragyáshoz. Azért kergettem el őket. Becstelenek. A ragyás gazember, megrontja őket. Én pedig megköveteltem, hogy mindig előkelően viselkedjenek.

Leültem, szinte gépiesen poharam után nyúltam, és ittam egy korty pezsgőt.

- Hasonlíthatatlanul műveltebb vagyok nálad - jelentettem ki. De Lambert ügyet sem vetett szavaimra, annyira örült, hogy visszaültem; nyomban teletöltötte poharamat.

- Amint látom, félsz tőlük! - bosszantottam tovább (és alighanem rondább voltam akkor még Lambertnél is). - Andrejev leverte a fejedről a kalapot, te meg huszonöt rubelt fizettél érte.

- Adtam, adtam, de megkeserüli. Lázonganak, de letöröm őket...

- Úgy látom, a ragyás miatt fáj a fejed. Ha jól sejtem, már csak én egyedül maradtam meg neked. Minden reményed bennem összpontosul, igaz-e?

- Igaz, Arkaska, ez így van; te vagy az egyetlen barátom, ezt helyesen mondtad! - És megveregette a vállamat.

Mit kezdjek ezzel a vastagbőrűvel: olyan érzéketlen, hogy a gúnyt dicséretnek veszi.

- Sok minden bajtól megmenthetnél, Arkagyij, ha igazán jó cimborám vagy - folytatta s behízelgően nézett a szemem közé.

- Hogyan menthetnélek meg?

- Magad is tudod, hogy mivel. Nélkülem mahha vagy, és az is maradsz világéletedben, én pedig szereznék neked harmincezret, amin megosztozhatnánk... magad is tudod, hogyan. Nézd meg magad, mi vagy te: semmid sincsen, se neved, se családod, de ez fölér egy főnyereménnyel; és ekkora pénzzel, tudod, karriert csinálhatnál!

Megdöbbentem ettől az indítástól. Azt hittem, ravaszkodni fog, s ahelyett olyan nyíltan beszélt, mint egy huncut gyerek. Elhatároztam, hogy végighallgatom, nagyvonalúságból... és leküzdhetetlen kíváncsiságból.

- Nézd Lambert, te ezt nem érted, de végighallgatlak, mert nagyvonalú vagyok - jelentettem ki határozottan, és újra ittam. Lambert nyomban teletöltötte poharamat.

- Hallgass rám, Arkagyij: ha nekem egy olyan fráter, mint az a Bjoring, gorombaságokat vagdosna a fejemhez, és megütne a hölgy szeme láttára, akit imádok, akkor én... nem is tudom, mit csinálnék? Te pedig eltűrted; megvetlek érte, rongy vagy!

- Hogy merészeled azt állítani, hogy Bjoring megütött? - üvöltöttem vérvörösen. - Még inkább én ütöttem meg őt, semmint ő engem.

- Nem, ő ütött meg téged, nem te őt.

- Hazudsz, még a lábát is letapostam!

- De ő félrelökött, és a szolgákkal ráncigáltatott el az útból... a hölgy pedig a hintóban ült, mindent látott és kinevetett... hiszen tudja, hogy nincs apád, és mindenki büntetlenül sértegethet.

- Nem értem, Lambert, úgy beszélgetünk, mint a taknyos kölykök; szégyellem magam. Azért mondod ezt, hogy fölingerelj, de olyan nyíltan, otrombán csinálod, mintha egy tizenhat éves kamasszal volna dolgod, összeesküdtél Anna Andrejevnával! - ordítottam fel, dühtől remegve, és közben gépiesen vedeltem a pezsgőt.

- Anna Andrejevna selma! Becsap téged, engem, az egész világot! Azért vártalak, mert te jobban el tudod intézni a dolgot azzal a nővel.

- Azzal? Kivel?

- Ahmakova úrhölggyel. Mindent tudok. Magad mondtad nekem, hogy nagyon fél attól a levéltől, amely a te birtokodban van...

- Miféle levél... Miféle zagyvaságok... Láttad őt? - motyogtam zavartan.

- Láttam. Mondhatom, szemrevaló teremtés. *Très belle...*[93] jó ízlésed van, Arkagyij!

- Tudom, hogy láttad, de nem mertél vele beszélni; és én azt kívánom, hogy *róla* se merészelj beszélni.

- Te még kisfiú vagy, kinevet... ez az igazság! Ismertem egy ilyen talpig erényes hölgyet Moszkvában, hu, de fennhordta az orrát! De menten alább adta, mikor megfenyegettük, hogy mindent kitálalunk, olyan lett, mint a kezes bárány; mi pedig elfogadtuk ezt is, amazt is, pénzt is kaptunk tőle meg *azt* is... no, tudod már, hogy mit! Most pedig megint hozzáférhetetlen nagyvilági dáma... tyű, az ördögbe is, hogy rázza a rongyot, és milyen hintaja van, meg minden... és ha láttad volna, micsoda putriban történt az eset! Te még nem ismered az életet; ha tudnád, micsoda putrikba merészkednek...

---

[93] Nagyon szép.

- Gondoltam - hebegtem magamonkívül.

- Romlottak ezek mind a csontjuk velejéig; te még nem tudod, mire képesek! Alphonsine egy olyan házban élt, de nem bírta, undorodott.

- Mindjárt gondoltam - motyogtam ismét.

- Téged pedig megütnek, és te még kíméled...

- Lambert, te aljas, átkozott alak! - kiáltottam riadtan, mert hirtelen eszembe jutott valami. - Mindezt álmomban láttam, ott álltál és Anna Andrejevna... Ó, te átkozott! Hát azt hitted, hogy én ilyen aljasságra vetemedem? Hiszen azért láttam mindezt álmomban, mert tudtam, hogy ezt fogod mondani. De hát ez nem lehet olyan egyszerű, hogy csakúgy nyíltan, egyszerűen kimond!

- Hű, hogy feldühödött! No né! - nevetett Lambert diadalmasan. - Köszönöm, Arkaska öcsém, most már mindent megtudtam, amit akartam. Azért is vártalak. Egyszóval, szereted őt, és Bjoringon bosszút akarsz állni: ezt akartam megtudni. Egész idő alatt gyanítottam, amióta itt vártam reád. *Ceci posé, cela change la question.*[94] Annál jobb, hiszen ő is szeret téged. Akkor hát vedd feleségül mihamarabb, az lesz a legjobb. Nem is lehet másképp, a legbiztosabb utat választottad. És ne felejtsd el, Arkagyij, hogy van egy igaz barátod, ez én vagyok, akinek akár szíjat hasíthatsz a hátából. Ez a barátod segít neked megházasodni; a föld alól is kikaparok mindent, ami kell, Arkasa! Te pedig hálából juttass öreg cimborádnak harmincezret a fáradozásáért, helyes? Mert segíteni segítek, afelől biztos lehetsz. Ismerem én a dörgést az effélében, megkapod a hozományt hiánytalanul, gazdag vagy, nyitva áll előtted a világ!

Forgott ugyan a fejem, de azért hüledezve néztem Lambertre. Komolyan beszélt, vagy ha nem is éppen komolyan, azért láttam rajta, hogy lehetségesnek tartja ennek a házasságnak a gondolatát, sőt el van ragadtatva tőle. Azt is láttam persze, hogy hiteget, mint egy buta kisgyereket (igen, minden bizonnyal már akkor láttam ezt), de a házasság gondolata mégis annyira szöget ütött belém, hogy csodálkoztam ugyan Lamberten, hogyhogy hihet ilyen képtelenségben, de ugyanakkor már magam is buzgón hinni kezdtem benne, noha ugyanakkor egy pillanatig sem szűnt meg az a meggyőződésem, hogy ez soha, semmiképp sem valósulhat meg. Mindez valahogy megfért együtt a lelkemben.

- Lehetséges volna? - dadogtam.

- Miért ne? Megmutatod neki az iratot, megijed és hozzád megy feleségül, nehogy elessék a pénztől.

Elhatároztam, hogy nem szakítom félbe Lambertet, akármilyen gazságokat mond, mert olyan nyíltan teregette ki előttem terveit, hogy látszott rajta: nem is sejti, hogy netán fellázadok; de azért olyasmit motyogtam, hogy nem szívesen nősülnék erőszakkal.

- A világért sem akarom erőszakkal megszerezni; hogy is lehetsz olyan aljas, hogy ezt ajánlod nekem!

- Mi a szösz! De hiszen ő megy feleségül hozzád; nem te erőlteted, ő maga ijed meg és megy hozzád. No meg azért is, mert szeret - kapott észbe Lambert.

- Hazudsz. Kigúnyolsz. Honnét tudod, hogy szeret?

- Igenis szeret. Én tudom. És Anna Andrejevna is meg van győződve róla. Komolyan, őszintén mondom neked, hogy Anna Andrejevnának is ez a véleménye. Ha eljössz hozzám, majd

---

[94] Ezzel a ténnyel megváltozik a helyzet.

elmondok neked még valamit, abból majd te is meglátod, hogy szeret. Alphonsine kint járt Carszkojéban; ott is megtudott egyet-mást...

- Ugyan mit tudhatott meg ott?

- Gyerünk fel hozzám, majd elmondja neked ő maga, örülni fogsz. És mért volnál te rosszabb akárki másnál? Csinos fiú vagy, művelt...

- Igaz, művelt vagyok - suttogtam elfúlva. Szívem majd kiugrott, s ez nemcsak a pezsgő hatása volt.

- Csinos vagy, elegánsan öltözöl...

- Igaz, elegánsan öltözöm.

- És jószívű vagy...

- Igaz, jószívű vagyok.

- Mért ne menne hozzád? Bjoring nyilván nem veszi el pénz nélkül, te pedig megfoszthatod a pénzétől; ettől megijed, te elveszed, és ezzel bosszút állsz Bjoringon. Hisz magad mondtad nekem akkor éjszaka, mikor hazavittelek, hogy az asszony szerelmes beléd.

- Ezt mondtam volna? Bizonyára nem így mondtam.

- De igen, így mondtad.

- Akkor félrebeszéltem. Az iratot is akkor említettem?

- Igen, azt mondtad, hogy van egy ilyen leveled, én meg azt gondoltam magamban: ha a birtokában van ez a levél, ugyan mért húzza a rövidebbet?

- Ez merő képzelődés, nem vagyok olyan buta, hogy mindezt elhiggyem - motyogtam. - Először is a korkülönbség, másodszor meg... nincs nevem...

- Azért hozzád megy; nem teheti, hogy nem megy hozzád, ha ennyi pénz forog kockán... majd én elintézem. És azonkívül szeret. Tudod, az az öreg herceg a szívébe zárt; az ő pártfogásával nagyszerű összeköttetésekre tehetsz szert, ami pedig azt illeti, hogy nincs neved, az manapság már semminek sem áll útjában: ha pénzhez jutsz, felkapaszkodol az uborkafára, tíz év múlva milliomos lehetsz, a híred bejárja egész Oroszországot, mit számít akkor a név? Ausztriában akár báróságot vásárolhatsz magadnak. Aztán ha megházasodol, erős kézzel fogd az asszonyt; tanítsd móresre! A nő, ha szeret valakit, szereti ha vasmarokkal fogják. Minden nő szereti az erős jellemet. Ha ráijesztesz a levéllel, attól az órától fogva bebizonyítod neki, hogy erős jellem vagy. „Nézd csak - azt mondja -, milyen fiatal, és máris milyen erős jellem!”

Úgy ültem ott, mint akit fejbe kólintottak. Senki mással sem bocsátkoztam volna soha ilyen ostoba beszélgetésbe; de most valami édes szomjúság kergetett. Meg aztán Lambert olyan buta és olyan aljas volt, hogy nem kellett előtte szégyenkeznem.

- Ide hallgass, Lambert - kezdtem hirtelen -, mondj, amit akarsz, azért ez nem egészen úgy van; csak azért beszélek veled róla, mert régi cimborák vagyunk, és nincs mit restellnünk egymás előtt; mással sosem alázkodnék meg ennyire. De mondd, mért állítod olyan biztonsággal, hogy szeret? Abban igazad van, amit a pénzről mondottál, de nézd, Lambert, te nem ismered a társaságot, náluk ez mind olyan patriarkálisan, hogy úgy mondjam, családiasan történik, és azért most, amikor még nem ismeri a képességeimet, és nem tudja, mit érhetek el az életben, mégiscsak szégyellni fogja ezt a házasságot. De nem titkolom előled, Lambert, hogy azért van itt egy reményt keltő pont: tudod, könnyen megeshet, hogy a feleségem lesz... hálából, amiért megmentem őt *valakinek* a gyűlöletétől. Mert attól a valakitől fél.

- Aha, az apádra célzol? Mondd, nagyon szereti azt az asszonyt? - kérdezte Lambert hirtelen megélénkülő kíváncsisággal.

- Ó, dehogy! - kiáltottam fel. - De szörnyű ember vagy te, Lambert és milyen ostoba! Hogy is gondolhatnék én házasságra, ha Verszilov szeretné őt? Elvégre mégis... apa és fia... mégiscsak átallnám. Nem, ő anyámat szereti, anyámat, láttam, ahogy magához ölelte; azelőtt én is azt hittem, hogy szereti Katyerina Nyikolajevnát, de most már tisztán látom, hogy valaha talán szerette, de ma már gyűlöli... és bosszút akar állni, Katyerina Nyikolajevna pedig fél tőle, mert mondhatom neked, Lambert, átkozottul félelmetes ember ő, amikor bosszút forgat az elméjében. Szinte tébolyodottnak hinnéd olyankor. Mindenre képes, amikor arra az asszonyra haragszik! Amolyan régi világbeli ellentét ez, általános elvek körül forog. Manapság már mindenki fittyet hány az általános elveknek; manapság nincsenek is általános elvek, csak egyedi esetek. Hej, Lambert, nem értesz te semmit, buta vagy, mint a tök, én itt elvekről beszélek neked, de te nyilván egy árva szót sem értesz belőle. Szörnyen műveletlen vagy, Lambert. Emlékszel, valamikor vertél engem; de most erősebb vagyok nálad, tudod-e?

- Gyerünk haza, Arkaska, gyere fel hozzám! Elüldögélünk, megiszunk még egy üveggel, Alphonsine majd énekel, gitározik nekünk...

- Nem, nem megyek. Ide hallgass, Lambert: nekem van egy „eszmém". Ha nem sikerül a tervünk és nem házasodom, akkor az eszmémnek szentelem az életemet; de neked nincs eszméd.

- Jó, jó, majd otthon elmondod; gyerünk.

- Nem megyek! - Felálltam. - Nem akarok menni, és nem megyek. Majd egyszer elmegyek hozzád, de alávaló gazember vagy. Nem bánom, adok neked harmincezer rubelt, de tisztább, emelkedettebb lélek vagyok nálad. Úgyis tudom, hogy be akarsz csapni. De azt megtiltom, hogy *őrá* akárcsak gondolj; ő magasabban áll mindenkinél, és a terved olyan aljas, hogy ezt még tőled sem vártam volna, Lambert. Házasodni akarok, az más kérdés, de pénz nem kell nekem, megvetem a pénzt. El se fogadnám tőle, ha térden csúszva kínálná is... De házasodni, házasodni, az egészen más. És tudod, abban igazad van, hogy vasmarokkal kell fogni. Szeretni, szenvedélyesen, nagylelkűen, úgy, ahogy csak férfi tud szeretni, nő sohasem... de zsarnok módjára uralkodni rajta: ez a helyes. Mert tudod, Lambert, a nő imádja a zsarnokságot. Ismered a nőket, Lambert, de minden egyébben bámulatosan ostoba vagy. És tudod mit, Lambert: nem vagy olyan aljas, amilyennek látszol, inkább együgyű vagy. Szeretlek. Jaj, Lambert, miért vagy olyan csirkefogó? Milyen vígan élhetnénk máskülönben! Tudod, az a Trisatov mégis aranyos gyerek...

Az utolsó összefüggéstelen mondatokat már az utcán dadogtam. Elmondok mindent, a legapróbb részletekig, hadd lássa az olvasó, hogy minden lelkesedésemmel és minden fogadkozásommal, esküdözésemmel, hogy újjászületek és a lelki szépségnek fogok élni - milyen könnyen elbuktam, és milyen mocsokba hullottam! Esküszöm, ha nem hinném szentül és őszintén, hogy ma már nem az vagyok, aki voltam, és jellememet megedzette, a gyakorlati élet - bizony sosem vallanám meg mindezt olvasómnak.

Kiléptünk az osztrigás butikból, Lambert átölelt, úgy támogatott. Egyszer csak ránéztem, és ugyanazt a fürkésző, éberen figyelmes, tökéletesen józan tekintetet kaptam el szemében, mint akkor reggel, amikor félig megfagyottan fölvitt magához, éppúgy átkarolt, mint most, úgy támogatott a szánhoz, szemmel-füllel figyelve összefüggéstelen, zagyva motyogásomra. Megesik néha az ittas, de még nem teljesen részeg emberrel, hogy egyik pillanatról a másikra tökéletesen kijózanodik.

- Semmi áron se megyek föl hozzád! - jelentettem ki keményen, határozottan; gúnyosan néztem rá, és eltaszítottam magamtól.

- Jó, jó, majd megmondom Alphonsine-nak, hogy főzzön teát, elég volt!

Szilárdul meg volt róla győződve, hogy nem szabadulok tőle; átkarolt, támogatott, élvezettel ragadott magával, mint védtelen áldozatát - mert hiszen kellettem neki, épp aznap este és olyan állapotban! A továbbiak folyamán majd kiderül, hogy miért.

- Nem megyek! - ismételtem. - Kocsis!

Épp odasiklott mellénk egy bérfogat, s én beugrottam a szánba.

- Hová mégy? Mi jut eszedbe? - üvöltötte Lambert, s bundámnál fogva igyekezett visszatartani.

- Nehogy utánam gyere! - ordítottam. - Ne merj követni! - A kocsis abban a pillanatban indított, bundám kiszakadt Lambert kezéből.

- Úgyis eljössz! - kiáltotta utánam kajánul.

- Akkor megyek, amikor kedvem tartja, tőlem függ! - szóltam vissza, hátrafordulva a szánban.

2

Nem követett, persze azért, mert nem akadt másik bérszán, így sikerült eltűnnöm a szeme elől. Csak a Szennaja térig mentem, ott elbocsátottam a szánt. Kívántam a gyaloglást. Nem éreztem fáradtságot, az ital gőze is elillant belőlem, virgoncnak éreztem magam, túlbuzgott bennem az erő, a vállalkozókészség, és fejemben kellemesnél kellemesebb gondolatok rajzottak.

Szívem hevesen, súlyosan dobogott, külön éreztem minden dobbanását. És mindent barátságosnak, könnyűnek éreztem. A várőrség mellett elhaladva, szerettem volna odamenni a strázsához és megcsókolni. Olvadt a hó, a tér megfeketült, illatozott, és a tér is roppantul tetszett nekem.

„Most végigmegyek az Obuhov proszpekten - gondoltam -, aztán befordulok balra a Szemjonov-ezred fertályába, hatalmas vargabetűvel megyek haza, ez gyönyörű, minden gyönyörű. A bundám kigombolva lóg rajtam, mindegy, senki sem húzza le rólam, hol lenne itt tolvaj? Azt mondják, a Szennaján tolvajok ólálkodnak, bánom is én, hadd jöjjenek, talán oda is adom nekik a bundámat. Mit nekem a bunda? A bunda magántulajdon. *La propriété, c'est le vol.*[95] Egyébként ezek sületlenségek, milyen szép a világ. Milyen jó, hogy olvad. Minek a fagy? Nem kell fagy. Sületlenségeket fecsegni, az is jó. Mit is mondtam Lambertnek az elvekről? Azt mondtam, nincs általános elv, csak egyedi eset; ez sületlenség, főbenjáró sületlenség! Szántszándékkal mondtam, hogy meghökkentsem. Kicsit szégyenletes, de sebaj, majd jóváteszem. Ne restelkedjék, ne eméssze magát, Arkagyij Makarovics. Maga tetszik nekem, Arkagyij Makarovics, sőt nagyon tetszik nekem, fiatal barátom. Kár, hogy olyan csirkefogó vagy, fiacskám, és... és... á, igen, igen!"

Megtorpantam, szívem ismét elszorult a mámortól:

„Istenem! Mit is mondott az a fráter? Azt mondta, hogy *Ő* szeret. Lambert gazfickó, sok mindent összehazudott, azért tette, hogy felmenjek hozzá estére. Vagy talán nem. Azt állítja, hogy Anna Andrejevnának is ez a véleménye... Hah! Nasztaszja Jegorovna is kiszaglászhatott

[95] A magántulajdon: lopás.

valamit: mindenbe beleüti az orrát. Tulajdonképpen mért nem mentem el hozzá? Akkor mindent megtudhattam volna! Hm, megvan a terve, mindezt előre sejtettem, az utolsó részletig. Az álom! Nagyvonalú elgondolás, Lambert úr, de tévedni tetszik, nem úgy lesz ám. Vagy talán mégis? Talán mégis! Vajon csakugyan összehozhatja ezt a házasságot? Megteheti, meg ő! Együgyű és hisz a hatalmában. Buta és pimasz, mint minden üzletember. A butaság és a pimaszság együttvéve nagy erő. Vallja be, mégiscsak fél Lamberttől, Arkagyij Makarovics! Mi szüksége neki becsületes emberekre? Pedig milyen komolyan panaszolja: nincs itt egyetlen becsületes ember! Hát te magad mi vagy? Eh, mit is töröm én ezen a fejem. A gazfickónak is kellenek becsületes emberek. A gazsághoz még inkább kell a becsületes ember, mint egyébként. Haha! Csakhogy maga ezt eddig nem tudta, Arkagyij Makarovics, a fene nagy ártatlanságával. Uram, istenem! És ha csakugyan megházasít!"

Ismét megálltam. Itt meg kell vallanom egy nagy ostobaságomat (annál inkább, mivel már régen elmúlt); meg kell vallanom, hogy már rég szerettem volna megházasodni - azazhogy nem szerettem volna, és sosem tettem volna (nem is fogom megtenni a jövőben sem, erre szavamat adom), de már azelőtt is sokszor álmodoztam róla, milyen jó lenne, igen, nagyon nagyon sokszor ábrándoztam erről, kivált este, elalvás előtt. Ez már tizenhat esztendős koromban kezdődött. Volt egy gimnazista társam, velem egyívású, Lavrovszkijnak hívták, amolyan csendes, rendes, csinos gyerek, egyébként semmivel sem tűnt ki a többi közül. Jóformán nem is beszéltem vele. Egyszer valahogyan egymás mellé kerültünk, csendben üldögéltünk ketten, Lavrovszkij elmerengett, s egyszer csak megszólalt: „Hej, Dolgorukij, most kellene megházasodni, nem gondolja? Igazán, mikor is házasodjék az ember, ha nem most, most lenne itt az ideje, de hát nem lehet, semmiképp sem lehet!" Ilyen nyíltan kimondta. És egyszer csak szívvel-lélekkel egyetértettem vele, mert már jómagam is ábrándoztam efféléről. Aztán még néhány napig összejöttünk, és nagy titokban erről beszélgettünk, mindig csak erről. Azután meg, hogy, hogy nem, széjjelváltunk, és nem beszéltünk egymással többé. Attól fogva ábrándoztam a házasságról. Ezt persze nem lenne érdemes itt megemlítenem, csak rá akartam mutatni, hogy néha milyen messzire nyúlnak vissza a gyökerek...

„Csak egy komoly ellenvetés lehetséges - ábrándoztam tovább, s ismét elindultam. - A jelentéktelen korkülönbség persze nem lehet akadály, de hát ő mégis előkelő arisztokrata hölgy, én pedig... csak Dolgorukij vagyok. Átkozott helyzet! Hm! Ha Verszilov feleségül veszi a mamát, mért ne kérhetne a kormánytól engedélyt, hogy adoptálhasson... érdemeire való tekintettel, hogy úgy mondjam... Hiszen szolgált, tehát vannak érdemei... határbíró volt... ördögbe is, micsoda förtelem!"

Fennhangon kiáltottam az utolsó szavakat, és megálltam, immáron harmadszor, mintha földbe gyökerezett volna a lábam. Porig sújtott a megalázó felismerés, hogy egy pillanatig valóban kívántam ezt a szégyent, nevem megváltoztatását örökbefogadás által, s ezzel elárultam egész gyermekkoromat! Előbbi hangulatom egyik pillanatról a másikra megváltozott, örömöm elszállt akár a füst. „Nem, ezt senkinek sem mondom el - gondoltam fülig pirulva. - Csak azért alázkodhattam meg ennyire, mert... mert szerelmes vagyok és ostoba. Nem, ha Lambertnek valamiben is igaza van, akkor ez az az egy, hogy manapság már nem számítanak ezek a szamárságok, a mi korunkban a legfontosabb az ember maga s azután a pénze. Vagyis nem a pénze, hanem a hatalma. Ekkora tőkével nekirugaszkodom az „eszmémnek", és tíz év múlva egész Oroszország visszhangzik a nevemtől, mindenkin bosszút állok, ővele pedig nem kell sokat teketóriáznom, ebben is igaza van Lambertnek. Megijed és hozzám jön. A legegyszerűbben, a legalávalóbban megadja magát, és a feleségem lesz. »Fogalmad sincs róla, hogy milyen putriban történnek ezek a dolgok!« - emlékeztem Lambert szavaira. Igen, ez így van - erősítettem meg magamban -, Lambertnek mindenben igaza van, ezerszeresen igaza van, sokkal inkább, mint nekem, mint Verszilovnak, mint a többi idealistának! Mert Lambert

realista. Katyerina Nyikolajevna majd meglátja, milyen erős a jellemem, és azt mondja: »Erős jellem!« Lambert gazember, csak a harmincezret akarja kicsikarni belőlem, mégis ő az egyetlen barátom. Másféle barátság nincs, nem is képzelhető, azt csak holmi fellegekben járó elméleti emberek találták ki. Katyerina Nyikolajevnát pedig meg sem alázom; ugyan mivel is aláznám meg? Minden nő egyforma! Nincsen nő aljasság nélkül. Azért kell, hogy a férfi uralkodjék fölötte, mert amúgy is alárendelt lénynek alkottatott. A nő merő bűn és csábítás, a férfi nemes és nagylelkű. Így van és így lesz örökkön örökké. És hogy történetesen épp az „irat" felhasználására készülök? Mit számít az! Ez nem csorbítja sem nemességemet, sem nagylelkűségemet. Az életben nincsenek Schillerek - ez csak kitalálás. Sebaj, ha egy kis mocsok vegyül a tiszta anyaghoz, csak a cél legyen fennkölt! Aztán majd lemossuk a piszkot, feledésbe merül. Most pedig ez csak nagyvonalúság, ez az élet, az igazi élet és az élet igazsága... így nevezik ezt manapság!"

Újra meg újra ismétlem: bocsássa meg az olvasó, hogy ilyen részletesen, szóról szóra idézem akkori borgőzös, zagyva gondolatsoromat. Persze csak a lényeget mondom el, de úgy tetszik, pontosan ezekkel a szavakkal gondoltam el akkor is. Idéznem kellett őket, hiszen azért fogtam neki az írásnak, hogy ítélkezzem önmagam fölött. S mit ítéljek el, ha nem ezt? Lehet-e valami ennél komolyabb az életben? A bor nem adott felmentést. *In vino veritas.*[96]

Így töprenkedtem, s ábrándjaimba merülve észre sem vettem, hogy hazaértem, mármint anyám lakásához. Még azt sem vettem észre, hogy bementem a lakásba; de mihelyt beértem a csepp előszobába, mindjárt rádöbbentem, hogy valami rendkívüli történhetett. Benn hangosan beszéltek, kiáltoztak, anyám, amint hallottam, sírt. Az ajtóban majdnem feldöntött Lukerja, aki Makar Ivanovics szobájából rohant kifelé a konyhába. Ledobtam bundámat, és besiettem Makar Ivanovicshoz, mert láttam, hogy mindenki odagyülekezett.

Verszilov is ott állt a mamával. A mama a karjaiba omlott, Verszilov a szívéhez szorította. Makar Ivanovics szokása szerint a kis zsámolyon ült, de furcsán, erőtlenül, olyannyira, hogy Liza a vállánál fogva támogatta, nehogy ledőljön, s még így is látszott, hogy egyre billen, s kis híján leesik. Gyorsan közelebb léptem, összerezzentem, mert megláttam: az öreg halott.

Akkor halt meg, tán egy perccel hazaérkezésem előtt. Tíz perccel azelőtt még úgy érezte magát, mint mindig az utóbbi időben. Csak Liza volt vele, benn üldögélt nála, és búbánatáról beszélt, az öreg pedig a fejét simogatta, mint előző nap. Egyszer csak megrázkódott (amint Liza elbeszélte), fel akart állni, kiáltani próbált, s aztán szótlanul balra dőlt. „Megszakadt a szíve!" - mondotta Verszilov. Liza akkorát sikoltott, hogy mindenütt meghallották, összeszaladtak - s mindez tán egy perccel hazaérkezésem előtt történt.

- Arkagyij! - kiáltotta Verszilov. - Szaladj hamar Tatyána Pavlovnáért. Otthon kell lennie. Kérd meg, hogy jöjjön azonnal. Ülj szánba. Siess, kérve kérlek!

Szeme villogott, erre jól emlékszem. Arcán nem láttam sem tiszta bánatot, sem könnyet; csak a nők sírtak, anyám, Liza meg Lukerja. Nem, Verszilov arcáról - erre világosan emlékszem - rendkívüli izgalom, szinte lelkesedés sugárzott. Szaladtam Tatyana Pavlovnához.

Nem lakott messze, mint olvasóim már az előzményekből tudják. Nem fogadtam bérszánt, hanem futva tettem meg az egész utat, megállás nélkül. Gondolataim zavarosan kóválygogtak, szinte ünnepélyes hangulat fogott el. Megsejtettem, hogy gyökeres fordulat történt életünkben. Részegségem az utolsó cseppig eltűnt, s vele együtt alantas gondolataim is eloszlottak, mire becsöngettem Tatyána Pavlovnához.

---

[96] Borban az igazság.

A finn szakácsnő nyitott ajtót.

- Nincs itthon! - kiáltotta és máris be akarta vágni az ajtót. Én azonban erőszakkal betörtem az előszobába.

- Hogyhogy nincs itthon? - kiáltottam. - Az lehetetlen! Makar Ivanovics meghalt!

- Mit mondasz?! - hangzott fel Tatyána Pavlovna rémült kiáltása nappalija bezárt ajtaja mögül.

- Meghalt! Makar Ivanovics meghalt! Andrej Petrovics kéreti, jöjjön azonnal!

- Ez nem lehet igaz...

Kattant a retesz, de az ajtó csak résnyire nyílt ki:

- Mi történt? Beszélj!

- Magam se tudom, most érkeztem haza, akkor már halott volt. Andrej Petrovics azt mondja, megszakadt a szíve.

- Egy perc múlva ott leszek. Szaladj, mondd meg, hogy megyek már; no eredj, eredj! Mit álldogálsz még mindig?

De én világosan láttam az ajtó nyílásán át, hogy benn valaki hirtelen előjött a Tatyána Pavlovna ágyát eltakaró ajtófüggöny mögül, s megáll a szoba mélyén, Tatyána Pavlovna mögött, ösztönösen, gépiesen megfogtam a kilincset, és nem engedtem többé becsukni az ajtót.

És akkor jól ismert halk, dallamosan zengő hang szólalt meg odabent, melynek hallatára egész lelkem megremegett:

- Arkagyij Makarovics! Hát csakugyan meghalt? - És kérdése úgy hangzott, mintha az ő lelkét is megragadná, felkavarná valami.

Tatyána Pavlovna hirtelen elengedte az ajtót:

- Ha már így vagyunk, intézzétek el magatok, ahogy tudjátok. Ti akartátok így!

Azzal elrohant, futtában kapkodva magára fejkendőjét, bekecsét, és leszaladt a lépcsőn. Kettesben maradtunk. Ledobtam bundámat, egyet léptem, és becsuktam magam mögött az ajtót. Ott állt előttem, mint akkor, azon a bizonyos találkán, szeme ragyogott, s mint akkor, felém nyújtotta a két kezét. Megtántorodtam és a szó szoros értelmében a lába elé rogytam.

3

Sírhatnékom volt, magam sem tudom, miért; nem emlékszem, hogyan ültetett maga mellé, csak arra emlékszem - s ez dédelgetett, drága emlékem -, hogy egymás mellett ültünk, kéz a kézben, és lázasan beszéltünk; Katyerina Nyikolajevna az öreg felől s az öreg haláláról kérdezgetett, és én róla beszéltem, úgyhogy másvalaki azt hihette volna, Makar Ivanovicsot siratom, holott ez igazán a képtelenségek netovábbja lett volna; tudom, ő nem tételezhetett föl rólam ilyen gyermekded ízléstelenséget. Végül is észbekaptam, elszégyelltem magam. Ma úgy gondolom, hogy akkor csakis túláradó boldogságomban sírtam, és azt hiszem, ezt ő is nagyon jól tudta, s ezek szerint nyugodtan gondolhatok vissza erre az emlékemre.

Különösnek tetszett, hogy annyit kérdez Makar Ivanovics felől.

- Hát ismerte? - kérdeztem meglepetten.

- Réges-régen. Azazhogy sose láttam szemtől szembe, de az én életemben is szerepet játszott. Annak idején sokat beszélt róla az, akitől félek. Tudja, ki.

- Csak azt tudom, hogy *az az ember* sokkal, de sokkal közelebb állott magához, mint ahogy azt nekem megvallotta - mondottam; magam sem tudtam, mit akarok ezzel kifejezni, de elkomorultam, és hangom szemrehányón csengett.

- Azt mondja, hogy most az édesanyját csókolgatta? Magához ölelte? Saját szemével látta? - folytatta a kérdezősködést, ügyet sem vetve megjegyzésemre.

- Igen, magam láttam; és higgye el, őszintén, nagylelkűen cselekedte mindezt - siettem megerősíteni, mert láttam, hogy örül ennek a hírnek.

Katyerina Nyikolajevna keresztet vetett.

- Adná isten! Most már szabad a keze. Eddig gúzsba kötötte életét az a remek öregember. Halálával most újra feltámadhat benne a kötelességérzet... és a méltóság, mintahogy egyszer már feltámadott. Ó, hiszen ő nagylelkű, minden bizonnyal megnyugtatja majd a maga édesanyját, hiszen őt szereti a legjobban a világon, és akkor majd ő maga is megnyugszik végre-valahára, hiszen legfőbb ideje!

- Nagyon szereti?

- Szeretem, de nem abban az értelemben, ahogyan ő kívánta volna, s ahogyan maga kérdezi.

- És most őt félti vagy magamagát? - kérdeztem hirtelen.

- Ez bonyolult kérdés, hagyjuk.

- Hagyjuk, ha úgy kívánja; csakhogy eddig fogalmam sem volt minderről, nagyon sok mindenről nem volt fogalmam; de hagyjuk, igaza van, most minden másképp fordult, és ha valaki feltámadott, minden bizonnyal én vagyok az. Vétkeztem maga ellen gondolatban, Katyerina Nyikolajevna, és alig egy órája talán valóban gazságot követtem el maga ellen, de vegye tudomásul, hogy itt ülök maga mellett, és nem érzek lelkifurdalást. Mert mindez eltűnt, minden megváltozott, nem ismerem, nem akarom többé ismerni azt az embert, aki egy órája aljasságot forralt maga ellen.

- Térjen magához - szólt rám mosolyogva. - Úgy beszél, mint aki önkívületben van.

- Ki lehet eszénél maga mellett? - folytattam. - Akár becsületes az ember, akár aljas, maga egyformán elérhetetlen, mint a Nap... Mondja, hogyan tehette meg, hogy kijött hozzám, a történtek után? És ha tudná, mit műveltem egy órája, alig egy órával ezelőtt! Ha tudná, milyen álom vált valóra!

- Azt hiszem, mindent tudok - válaszolta csendesen mosolyogva. - Meg akart torolni rajtam valamit, fogadkozott, hogy bosszút áll rajtam, de minden bizonnyal megölte vagy megverte volna azt, aki a maga jelenlétében egy rossz szót is szól rólam.

Ó, tréfált és mosolygott, de csupán mérhetetlen jóságában, mert lelke csordultig volt abban a pillanatban (amint utóbb rádöbbentem) súlyos gondokkal, olyan erős, hatalmas érzésekkel, hogy velem csak úgy beszélgethetett, bárgyú és bosszantó kérdéseimre csak úgy válaszolgathatott, ahogy kisgyermeknek válaszolunk butácska kisbaba-kérdéseire, hogy megszabaduljunk tőle. Mindezt átláttam, elszégyelltem magam, de szabadulni már nem tudtam.

- Nem - kiáltottam fel magamonkívül -, nem öltem meg azt, aki rosszat mondott magáról, hanem ellenkezőleg, támogattam!

- Hagyja abba, az istenért, nem kell, ne folytassa - szólt, s kinyújtotta kezét, hogy belém fojtsa a szót, arca szenvedésről árulkodott, de én már felugrottam helyemről, és előtte álltam, hogy megvalljak mindent; és ha megvallottam volna, nem történt volna meg az, ami utóbb történt, mert akkor annyiban maradtunk volna, hogy mindent kivallok, és visszaadom neki a levelet. De Katyerina Nyikolajevna hirtelen felkacagott:

- Nem kell, ne mondjon semmit, nem kellenek a részletek! Úgyis ismerem az összes bűneit: fogadni mernék, feleségül akart venni, vagy valami efféle, és erről tárgyalt egy cimborájával, talán volt iskolatársával... Ahá, úgy látom, eltaláltam! - kiáltott fel, s arcomat fürkészte nagy komolyan.

- Honnét... hogyan találta ki? - motyogtam elhűlve, bambán.

- No, lám csak! De elég, elég! Mindent megbocsátok, csak hagyja abba - szólt s újra legyintett, ezúttal már szemlátomást türelmetlenül. - Magam is álmodozó természet vagyok, ó, ha tudná, milyen eszközökhöz folyamodom ábrándjaimban, amikor elvetem a sulykot! Elég, mindig eltereli gondolataimat. Örülök, hogy Tatyána Pavlovna elment; már nagyon szerettem volna magával találkozni, s őelőtte nem beszélhettünk volna úgy, mint most. Úgy érzem, bűnt követtem el magával szemben, felelős vagyok azért, ami akkor történt. Ugye így van?

- Bűnt követett el? De hiszen én akkor elárultam magát *őneki*, és... mit képzelhetett akkor rólam! Azóta is ezen töröm a fejemet, éjjel és nappal, minden pillanatban ezzel foglalkozom. (Igazat mondtam neki.)

- Kár volt így gyötrődnie, nagyon is jól értem, hogy hogyan történhetett mindez; valószínűleg elszólta magát előtte örömében, kikottyantotta, hogy szerelmes belém, és hogy én... nos, hogy én meghallgatom. Hiszen azért húszéves! Hiszen maga a világon mindennél jobban szereti őt, jó barátot, ideált keres benne. Mindezt nagyon is jól megértettem aztán; de akkor már késő volt. Ó igen, én voltam a hibás: el kellett volna hívatnom magát és megnyugtatnom, de túlságosan bosszankodtam, és meghagytam otthon, hogy ne bocsássák be a házba; így kerekedett aztán az a jelenet a kapu előtt, és utána az az éjszaka. És tudja, egész idő alatt arról ábrándoztam, akárcsak maga, hogy titokban találkozzunk valamiképp, de nem tudtam, hogyan fogjak hozzá. És mit gondol, mitől féltem a legjobban? Attól, hogy elhiszi az ő rágalmait.

- Soha! - kiáltottam fel.

- Szívesen gondolok vissza régi találkozásainkra; szeretem magában az ifjút és... talán épp ezt az őszinte nyíltságát. Mert én nagyon komoly vagyok. Én vagyok a legkomolyabb, legzárkózottabb jellem a mai asszonyok között, tudja meg... hahaha! Majd még beszélünk erről eleget, de most nem vagyok egészen beszámítható, izgatott vagyok, és azt hiszem, egy kicsit hisztériás... De végre, végre-valahára ő is békén hagy, élhetem világomat!

Ez a sóhaj önkéntelenül szakadt föl belőle; ezt nyomban megéreztem, és nem akartam belemenni a témába; de lelkem mélyéig megremegtem.

- Tudja, hogy megbocsátottam neki! - kiáltott fel újra, mintha csak önmagával társalogna.

- Igazán megbocsátotta neki azt a levelet? És honnét tudhatja ő, hogy maga megbocsátott neki? - kérdeztem, mert most már én sem tudtam türtőztetni magam.

- Honnét tudja? Ó, tudja ő azt - válaszolt Katyerina Nyikolajevna, de olyan arccal, mintha megfeledkezett volna jelenlétemről, és továbbra is csak önmagával beszélgetne. - Ő most felocsúdott. De hogyne tudná, hogy megbocsátottam neki, mikor úgy ismeri a lelkemet, mint a tenyerét? Hiszen tudja, hogy én is olyasfajta vagyok, mint ő.

- Maga?

- Igen, én; de hiszen tudja ő azt nagyon jól. Ó, én nem vagyok szenvedélyes, higgadt vagyok; de én is azt szeretném, amit ő: hogy mindenki jó legyen... Valami oka csak volt rá, hogy megszeretett!

- De miért mondta akkor, hogy a világ minden bűne magában egyesül?

- Azt csak úgy mondta; megvan neki is a maga titka. De ugye, az a levél szörnyen nevetséges volt?

- Nevetséges?! (Minden erőmet megfeszítve hallgattam, amit beszélt; felteszem, hogy csakugyan hisztériás állapotban volt, és nem is nekem szólt az, amit kimondott; de mégsem álltam meg kérdés nélkül.)

- Ó igen, nevetséges levél volt; magam is nevettem volna rajta, ha... ha nem féltem volna annyira. Különben ne higgye, hogy gyáva vagyok; de attól a levéltől egész éjszaka nem hunytam be a szemem, olyan volt, mintha vérrel és kínnal írták volna és... mi marad hátra egy ilyen levél után? Én szeretem az életet, féltem az életemet, szörnyen féltem, ennyiből rettenetesen gyáva vagyok... Tudja mit? - kiáltott fel hirtelen. - Menjen el hozzá! Most bizonyosan egyedül van, nem lehet örökké ott velük, bizonyára elment valahová egyedül, keresse meg gyorsan, mihamarabb, menjen el hozzá, bizonyítsa be, hogy szerető fia, bizonyítsa be, hogy kedves, aranyos gyerek, hogy az én diákom, akit én... Ó, az isten adjon magának sok boldogságot! Én nem szeretek senkit, jobb az úgy, de mindenkinek sok-sok boldogságot kívánok, mindenkinek, és őneki elsősorban, és szeretném, ha megtudná... ha most mindjárt megtudná, nagyon, de nagyon szeretném...

Felállt és eltűnt az ajtófüggöny mögött, orcáján könny csillogott (hisztériás könnyek, a nevetés nyomai). Egyedül maradtam, dúltan, értetlenül. Nem tudtam, mivel magyarázzam megindultságát; sosem hittem volna, hogy ilyesmire képes. Szívem baljósan elszorult.

Vártam öt percig, tíz percig; megdöbbentett a lakásra boruló mélységes csend, elhatároztam, hogy kinézek az ajtón, nevén szólítom. Hívásomra Marja szakácsnő jelent meg, és higgadtan közölte, hogy az úrhölgy réges-régen felöltözött, és eltávozott a konyhaajtón át.

Hetedik fejezet

1

Már csak ez hiányzott. Felkaptam bundámat, indultomban magamra terítettem, és már szaladtam is, fejemben ez a gondolat motoszkált: „Meghagyta, hogy keressem meg - de hol találom?”

De mindezen túl *egy* kérdés izgatott: „Miért képzeli, hogy most új korszak kezdődik, és eztán békessége lesz tőle? Nyilván azért, mert feleségül veszi a mamát, de mi köze ehhez Katyerina Nyikolajevnának? Örül-e annak, hogy Verszilov elveszi a mamát, vagy ellenkezőleg, kétségbeesik miatta? Vajon emiatt volt-e hisztériásan beszámíthatatlan? Miért nem látok tisztán ebben a kérdésben?”

Szó szerint jegyzem fel ezt az akkor felbukkanó kérdést, emlékeztetőül: lényeges! Sorsdöntő volt az az este. Az ember akarva, nem akarva is hajlandó hinni az eleve-elrendelésben: még száz lépést sem tettem meg anyám lakása felé, mikor hirtelen beleütköztem abba, akit kerestem. Vállon ragadott, megállított.

- Te vagy az! - kiáltott fel örvendezve, meglepetten. Majd gyorsan így folytatta: - Képzeld, a lakásodon jártam, kerestelek, mert te, csak te kellesz nekem most az egész világon! A házigazdád isten tudja, mi mindent zagyvált összevissza, de te nem voltál otthon, s én elmentem, még azt is elfelejtettem meghagyni, hogy azonnal siess hozzám... és mégis, hidd el, azzal a szent meggyőződéssel róttam az utcát, hogy a sors nem tagadja meg tőlem jelenlétedet, most, amikor olyan nagy szükségem van rád... és lám, te vagy az első, akivel találkozom! Gyerünk fel hozzám. Még sosem jártál nálam.

Egy szó mint száz: egymást kerestük, s valami hasonló történt mind a kettőnkkel. Sietve megindultunk.

Útközben csak néhány kurta mondatot vetett oda, közölte, hogy a mamát Tatyána Pavlovnával hagyta, s más effélét. Karonfogva vezetett. Nem messze lakott, hamarosan odaértünk. Csakugyan nem jártam még nála. A háromszobás kis lakást Verszilov (helyesebben Tatyána Pavlovna) csupán annak a bizonyos „csecsemőnek” a kedvéért tartotta fenn. A lakás azelőtt is Tatyána Pavlovna felügyelete alatt állott, a gyermek lakott benne dajkájával, s most azonkívül Nasztaszja Jegorovna is ott lakott; de egyik szobája mindig Verszilovnak volt fenntartva, mégpedig az első, előszobából nyíló, eléggé tágas és párnázott bútorokkal meglehetős kényelmesen berendezett szoba, mely afféle írásra-olvasásra alkalmas dolgozószobául szolgált. Asztalon, szekrényben meg a polcokon sok könyvet láttam (anyám lakásában könyv nemigen akadt), azonkívül teleírt papírlapokat, levélkötegeket, egyszóval, meglátszott a szobán, hogy valaki már jó ideje lakja, s tudom is, hogy Verszilov időnként (noha ritkábban) már azelőtt is egészen átköltözött ebbe a lakásba, és néha hosszú heteket töltött benne. Az első, ami figyelmemet felhívta, anyám fényképe volt: az íróasztal fölött lógott a falon, drága, faragott rámában; nyilván külföldön készülhetett, és szokatlanul nagy méreténél fogva igazán értékes holminak látszott. Nem tudtam ennek a fényképnek a létezéséről, sosem hallottam róla, s az első pillanatban megdöbbentett rendkívüli hasonlósága, hogy úgy mondjam: *lelki* hasonlósága, ami fényképnél igazán ritkaságszámba megy: mintha festőművész kezétől eredő valódi portré volna és nem fényérzékeny lemezről készült másolat. Amint beléptem, önkéntelenül megálltam előtte.

- Ugye? Ugye? - szólalt meg mögöttem Verszilov.

Azaz: „Ugye, mennyire hasonlít?” Hátranéztem rá, s arckifejezése megrendített. Kissé halvány volt az arca, de feszült, égő tekintetéből erő és boldogság sütött; még sohasem láttam ilyennek.

- Nem is tudtam, hogy ennyire szereti a mamát! - szakadt ki belőlem is váratlanul az elragadtatás.

Verszilov boldogan elmosolyodott, de mosolyában volt valami szenvedő, vagy pontosabban, valami magasztos emberi... nem tudom jól kifejezni, de úgy gondolom, kifinomult idegzetű embernek sosem lehet töretlenül, diadalmasan boldog az arckifejezése. Verszilov nem válaszolt, két kezével leakasztotta az arcképet karikájáról, arcához emelte, megcsókolta, aztán óvatosan visszaakasztotta.

- Figyeld meg - mondta azután -, hogy a fényképfelvétel nagyon ritkán sikerül hasonlóra, és ez érthető: mi magunk, mármint a fölvétel eredeti modelljei, is rendkívül ritkán hasonlítunk önmagunkhoz! Az emberi arc csak ritka pillanatokban fejezi ki önmaga jellegét, az egyéniség vezéreszméjét. A festő tanulmányozza az arcot, megsejti, kitalálja ezt a vezéreszmét, még akkor is, ha az arc nem fejezi ki épp abban a pillanatban, amikor a művész dolgozik. A fényképezőgép azonban úgy kapja el az embert, amilyen épp abban a pillanatban, s így könnyen megeshetett volna, hogy Napóleon egyszer-egyszer ostobának látszik, Bismarck pedig gyengédnek! De itt, ezen a képen, a napsugár mintegy legjellegzetesebb pillanatában érte Szonyát; ebben a képben benne van szemérmes, szelíd szerelme és vadóc, félénk erényessége. És boldog volt akkor, de milyen boldog, amikor látta, hogy mennyire vágyom a képmására! Nem olyan régen készült, de akkor mégis fiatalabb volt és szebb; de azért már akkor is beesett volt az arca, homloka barázdált, s tekintetében megvolt az a riadt félénkség, amely mintha évről évre fokozódnék. Hinnéd-e, kedvesem, hogy ma már szinte elképzelni sem tudom más arccal, pedig valamikor fiatal volt és szép! Az orosz nő hamar megcsúnyul, szépsége múló tünemény, s ennek oka nemcsak bizonyos néprajzi sajátságokban rejlik, hanem abban is, hogy az orosz nő fenntartás nélkül szeret, s ha szeret, mindenét egyszerre odaadja; a pillanatot és egész életét, jelenét és jövőjét; takarékoskodni nem tud, nem gazdálkodik javaival, szépségét mindenestül odaadja annak, akit szeret. Ez a beesett orca is énnekem, az én tűnő szórakozásomnak esett áldozatul, örülsz, hogy szerettem anyádat, eddig talán nem is hitted, hogy szerettem? Igen, édes barátom, nagyon szerettem őt, de jót sohasem tettem vele, mindig csak bántottam... Van itt egy másik fénykép, azt is nézd meg.

Fölvette az asztalról, és odaadta nekem. Hasonlíthatatlanul kisebb méretű kép volt, tojásdad fakeretben; sovány, tüdőbajos, mindamellett szép leányarcot ábrázolt, elmélázó s amellett döbbenetesen kifejezéstelen arcot. Nemzedékek hosszú során át kitenyésztett szabályos arcvonásokat láttam a képen, s a benyomás mégis fájdalmas volt: mintha ezt a lelket leteperte volna valami súlyos, mozdulatlan gondolat, mely épp azáltal gyötrelmes, hogy a léleknek nincs ereje elviselni.

- Ez... ez az a lány, akit ott feleségül akart venni, és aki tüdőbajban meghalt... az ő mostohalánya? - kérdeztem félénken.

- Igen, feleségül akartam venni, meghalt tüdőbajban, az ő mostohalánya. Tudtam, hogy tudod... ezeket a pletykákat. Mert pletykánál egyebet itt semmiképp sem hallhattál. Hagyd a képet, kedvesem, szerencsétlen bolond teremtés volt az a lány, semmi más.

- Igazán bolond volt?

- Vagy gyengeelméjű; nem, azt hiszem, bolond is volt. Gyermeke született Szergej Petrovics hercegtől (bolondságból, nem szerelemből; ez volt Szergej Petrovics legalávalóbb tette). A gyermek most itt lakik, abban a szobában, s már rég szerettem volna neked megmutatni.

Szergej Petrovics herceg sosem merte ide betenni a lábát, hogy megnézze saját fiát; ebben még külföldön állapodtunk meg. A gyermeket anyád beleegyezésével magamhoz vettem. És anyád beleegyezésével akartam akkor feleségül venni azt a... szerencsétlen teremtést...

- Hát lehetséges ilyesmibe beleegyezni? - csattantam fel hevesen.

- Ó igen, anyád beleegyezett; nő csak nőre lehet féltékeny, ez a szerencsétlen pedig nem volt nő.

- Ha senkinek sem volt az, a mamának mégis az lehetett! Míg élek, nem fogom elhinni, hogy a mama nem volt féltékeny!

- Igazad van. Csak akkor ébredtem rá, amikor már mindennek vége volt, vagyis mikor már megadta beleegyezését. De hagyjuk ezt. A házasság amúgy sem jött létre, mert Ligyija meghalt, s könnyen meglehet, hogy akkor sem jött volna létre, ha életben marad; anyádat pedig most sem engedem a gyermekhez. Az egész csak epizód volt. Rég vártalak már ide, kedvesem. Réges-rég ábrándozom róla, hogy itt találkozunk, tudod-e mióta? Már két esztendeje.

Nyíltan, bizalmasan nézett rám, önfeledt, szívbéli melegséggel.

Megragadtam a kezét:

- Miért halogatta, mért nem hívott előbb? Ó, ha tudná, mi történt... és mi nem történt volna, ha előbb idehívott volna magához!

Abban a pillanatban behozták a szamovárt, és Nasztaszja Jegorovna is megjelent, karján az alvó gyermek.

- Nézd meg a fiúcskát - mondotta Verszilov. - Szeretem ezt a gyermeket, azért kértem meg Nasztaszja Jegorovnát, hozza be, hogy te is lásd. No, vigye vissza, Nasztaszja Jegorovna. Ülj le ide, a szamovárhoz. Most azt képzelem, hogy örökké így éltünk, minden este így ültünk együtt, sosem váltunk el. Hadd nézzelek meg jól: ülj ide, ni, hogy lássam az arcodat. Úgy szeretem az arcodat! Hányszor képzeltem magam elé, amikor még Moszkvából ide vártalak! Azt kérded, mért nem hívattalak már régen? Várj egy kicsit, talán még ma este megérted.

- Hát igazán csak annak az öregembernek a halála oldotta meg így a nyelvét? Milyen különös...

De miközben ezt mondottam, szeretettel néztem reá. Úgy beszélgettünk, mint két jó barát, a szó legemelkedettebb, legteljesebb értelmében. Azért vitt föl magához, hogy valamit elbeszéljen, elmagyarázzon, hogy igazolja magát - de még egy szót sem szólt, s már előre minden magyarázatot és igazolást nyert. Akármit halljak is tőle ezután, az eredményt máris elérte, mindketten boldog tudatában voltunk ennek, és úgy is tekintettünk egymásra.

- Nemcsak az öreg halála - válaszolta. - Nemcsak az; van még egyéb is, ami egybeesik ezzel... Áldja meg az Isten ezt a pillanatunkat, és egész életünket, most és mindörökké! Beszélgessünk, kedvesem. Mindegyre eltérek, elterelődöm a tárgytól; egyről akarok beszélni és száz mellékes részlettel foglalkozom. Így szokott ez lenni, mikor az embernek csordultig van a szíve... De beszélgessünk, eljött az ideje, és én már régóta szeretlek, kisfiam...

Hátradőlt karosszékében, és még egyszer végignézett rajtam.

- Milyen különös! Milyen különös ezt hallani! - lelkendeztem, fuldokolva boldogságomban.

És akkor - emlékszem - arcán megjelent a szokott vonás: gúny és szomorúság egybeötvözve; milyen jól ismertem már ezt a vonást! Összeszedte magát, és némi látható erőfeszítéssel belekezdett mondanivalójába.

2

- Nézd, Arkagyij: mit mondhattam volna neked, ha korábban hívatlak? Ebben a kérdésben benne van egész válaszom.

- Úgy érti, hogy most már a mama férje, és az én apám, akkor pedig... A társadalmi helyzetére való tekintettel nem tudta volna előbb, hogy mit mondjon? Így értette?

- Nemcsak erről az egyről nem tudtam volna mit mondani, kedvesem; sok minden egyébről is hallgatnom kellett volna. Van itt egy és más, ami már csak azért is nevetséges és megalázó, mert hókuszpókusz; igaz, fenemód vásári hókuszpókusz. Egy szó mint száz, hogy is érthettük volna meg egymást előbb, mikor én magam is csak ma értettem meg önmagamat... ma délután öt órakor, pontosan két órával Makar Ivanovics halála előtt. Kelletlenül, megütközve nézel reám? Ne aggódjál, mindent megmagyarázok, de amit mondtam, szóról szóra igaz: egy életet töltöttem el barangolással, félreértések közepette, és egyszer csak, egy bizonyos napon minden megoldódik, folyó hó ennyiedikén, délután pontban öt órakor! Még hallani is rossz, nem igaz? Bizony, nemrégiben még engem is kínosan érintett volna.

Csakugyan fájdalmas értetlenséggel hallgattam Verszilovot; szavaiból erősen kiéreztem azt a régi Verszilov-féle vonást, amellyel aznap este már nem szerettem volna találkozni, az elhangzottak után.

Hirtelen felkiáltottam:

- Szentséges isten! Tán csak nem *tőle* kapott valami üzenetet... ma délután öt órakor?

Fürkészőn nézett rám, felkiáltásom szemlátomást meglepte, s talán meghökkentette a „tőle" szócska is.

- Mindent megtudsz majd - szólt méla mosollyal. - Amit tudnod kell, nem titkolom előled, hiszen azért hívtalak ide; de halasszuk későbbre. Nézd, édes barátom, régen tudom, hogy vannak gyermekek, akik zsenge koruktól fogva sokat töprengenek családjukon, talán azért, mert bántja őket atyjuknak, környezetüknek magatartásában a lelki szépség hiánya. Már iskolás koromban láttam ilyen töprengő gyermekeket, és akkor úgy gondoltam, ennek az az oka, hogy túlságosan korán támad föl bennük az irigység. Aztán, mivelhogy magam is e töprengők közé tartoztam, de... bocsáss meg, kedvesem, szörnyen elkalandozom. Csak azt akartam mondani, hogy egész idő alatt féltettelek. Mindig úgy képzeltem, hogy te is olyan gyerek vagy, aki már kicsi korában is külön vonul, de tudatában van képességeinek. Én is olyan voltam: sosem szerettem társaimat. Jaj az ilyen gyermeknek, aki már korán magára marad, önerejére, önábrándjaira bízva, és koraérett lélekkel szinte bosszúállón áhítozik a lelki szépségre... igen: kifejezetten bosszúállón. De elég, kedvesem; megint elkalandozom... Még mielőtt megszerettelek, már elképzeltelek a magányos, elvadult álmaiddal... De elég; tulajdonképpen már el is felejtettem, mit akartam mondani. Mindegy, ezt is ki kellett mondani végre. De azelőtt, ugyan mit mondhattam volna neked? Most látom, hogy tekinteted rajtam csüng, és tudom, hogy az, aki rám néz, a *fiam*; hiszen még tegnap sem hittem, hogy valaha majd együtt ülünk, úgy mint ma, és a fiammal beszélgetek.

Csakugyan egyre szórakozottabbnak látszott, s egyre jobban meghatódott.

- Most már nem kell ábrándoznom és álmodoznom, most már maga is elég! Követem, akárhová megy! - szóltam, s az övé voltam szívvel-lélekkel.

- Követsz? Elkéstél, kedvesem: kóborlásom a mai nappal véget ért. Ma van az utolsó felvonás fináléja, utána lemegy a függöny. Elég hosszú ideig tartott ez az utolsó felvonás. Régen kezdődött: akkor, amikor utoljára külföldre utaztam. Akkor mindent felszámoltam, s tudd meg, kedvesem, anyádat is elhagytam és nyíltan meg is mondtam neki. Ezt is meg kell tudnod. Megmagyaráztam neki akkor, hogy végleg elutazom, életében nem lát többé. És ami még ennél is rosszabb: arról is megfeledkeztem, hogy pénzt hagyjak neki. Teveled sem törődtem egy percig sem. Azzal utaztam el, kedvesem, hogy Európában maradok, soha többé nem jövök vissza. Emigráltam.

- Herzenhez? Hogy részt vegyen a külföldi propagandában? Bizonyosan egész életében részt vett valamilyen összeesküvésben! - kiáltottam hevesen.

- Nem, édes barátom, semmiféle összeesküvésben nem vettem részt. De hogy fölvillant a szemed: szeretem a felkiáltásaidat, kedvesem. Nem, a bánat kergetett; rám jött a bánat. Az orosz nemes bánata volt ez, igen, nem tudom jobban kifejezni. Nemesi bánat volt, semmi egyéb.

- A jobbágyság... a jobbágyfelszabadítás miatt? - hebegtem elfúló lélegzettel.

- A jobbágyság? Azt hiszed, a jobbágy rendszert sirattam? Nem tudtam elviselni a parasztság felszabadítását? Ó dehogy, édes barátom, hiszen mi szabadítottuk fel! Nem, mindennemű sértődöttség nélkül emigráltam. Hiszen határbíró voltam addig, s küzdöttem minden erőmből; önzetlenül küzdöttem, és nem is azért emigráltam, mert nem kaptam eleget a liberalizmu-somért. Nem kaptunk mi akkor semmit sem, mármint a magamfélék. Inkább a büszkeség hajtott, hogy elutazzam, semmint a bűnbánat, s hidd el, mi sem áll távolabb tőlem, mint az afféle elképzelés, hogy életemet szerény foltozóvargaként kell bevégeznem. *Je suis gentilhomme avant tout et je mourrai gentilhomme*.[97] Mégis szomorú voltam. Talán mindössze ezren vagyunk Oroszországban olyanok, mint én; de ennyi már elég, hogy az eszme ne haljon meg. Az eszme hordozói vagyunk, kedvesem! Abban a reményben beszélek, hogy talán megérted kusza fecsegésemet. Szívem szeszélye sugallta, hogy ide hívjalak; már rég szerettem volna valamit elmondani neked... igen, éppen neked! De különben... különben...

- Nem, mondja csak! - kiáltottam fel. - Arcán megint az őszinteség kifejezését látom... Nos, mondja, feltámasztotta-e akkor Európa? És mi volt az a „nemesi bánat”? Ne haragudjék, még nem értem egészen.

- Hogy feltámasztott-e Európa? De hisz azért utaztam akkor, hogy Európát eltemessem!

- Eltemesse? - ismételtem megütközve.

Verszilov elmosolyodott.

- Erőt vesz rajtam a meghatottság, Arkagyij barátom, s lelkemben felkavarodik a múlt. Sosem felejtem el akkori első európai perceimet. Azelőtt is éltem Európában, de akkor különös idők jártak, azelőtt sosem utaztam olyan sötét búbánattal és... olyan szeretettel, mint éppen akkor. Hadd mondjam el egyik első élményemet, egy akkori álmomat, valósággal megálmodott álmomat. Még Németországban történt. Drezdából indultam tovább, szórakozottságomban nem szálltam le azon az állomáson, ahol kellett volna, hanem tovább utaztam és egy másik vonalra kerültem. Hamarosan leszállítottak a vonatról; délután három órára járt az idő, sütött a nap. Német kisvárosba kerültem. Megmutatták, merre van a fogadó, mert várnom kellett: vonatom csak éjjel tizenegykor indult. Szinte örültem a kalandnak, hiszen sehová sem siettem.

---

[97] Mindenekfölött nemesember vagyok és nemesemberként halok meg.

Barangoltam, kedvesem, barangoltam. Ócska kis fogadóra leltem, de zöldellő fák, virágágyak vették körül, mint minden német kisvárosi fogadót. Szűk kis szobácskába vezettek, de mivel egész éjszaka úton voltam, ebéd után, négy órakor nyomban elaludtam.

Váratlan álmot láttam, mert sosem szoktam effélét álmodni. A drezdai képtárban lóg Claude Lorrain-nek egy festménye, címe a katalógus szerint „Acis és Galathea", de én, magam sem tudom, miért, mindig az „Aranykor"-nak neveztem magamban. Azelőtt is láttam, s most, azaz három nappal azelőtt is megnéztem futólag. Nos, ezt a képet álmodtam, de nem mint festményt, hanem mint történetet. Voltaképpen magam sem tudom pontosan, hogy mit álmodtam; a görög szigetvilág egy zugát láttam, akárcsak a képen, és az idő is visszaugrott vagy három ezredévvel; simogató kék hullámok, szirtek és szigetek, virágzó partok, tündéri panoráma a távolban, alkonyuló, hívogató nap... lehetetlen szavakkal visszaadni. Az európai ember itt mintegy bölcsőjére emlékezik, és ez a gondolat bensőséges szeretettel töltötte el az én lelkemet is. A földi paradicsom volt ez: az istenek leszálltak az égből és rokonságba kerültek az emberekkel... És milyen gyönyörű emberek éltek akkor! Boldogan, ártatlanul ébredtek és feküdtek; erdő, mező visszhangzott daluktól, vidám szavuktól; elhasználatlan őserejük szerelemben és gyermeki vidámságban tombolta ki magát. A nap bőven ontotta reájuk fényét, melegét, gyönyörködvén szép gyermekeiben... Csodálatos álom, az emberiség nagyszerű eltévelyedése, aranykor! Minden álmok legvalószínűtlenebbike, melyért sokan életüket, erejüket áldozták, amelyért próféták szenvedtek és haltak meg, mely nélkül a népek nem tudnak élni, de még meghalni sem! Mindezt átéltem akkor álmomban: a szirteket és a tengert, a lenyugvó nap ferde sugarait, szinte még láttam, amikor fölébredtem és kinyitottam szememet, amely a szó szoros értelmében könnyben úszott. Emlékszem: boldog voltam. Sosem tapasztalt boldogság hatolt szívembe fájón; az emberiség szeretete volt ez! Már esteledett; szobácskám ablakán, virágokon s lombon át napsugarak ferde pászmája hatolt be s elöntött ragyogásával. És akkor, édes barátom... az európai ember első napjának ragyogó alkonya, melyet álmomban láttam, fölébredésemkor nyomban az európai ember utolsó napjának alkonyává változott! A lélekharang szava hangzott akkoriban Európa felett. Nemcsak a háborúról beszélek meg a Tuileries-palota felgyújtásáról; anélkül is tudtam, hogy minden elmúlik, hogy előbb vagy utóbb eltűnik a régi Európa arculata; de mint orosz európai, nem tűrhettem ezt. Igen, akkor gyújtották fel a Tuileries-t... Ne félj, tudom, hogy ez „logikus" volt, nagyon is megértem a napirenden levő eszme győzhetetlen erejét, de mint a legmagasabb orosz kulturális eszmény hordozója, nem tűrhettem mégsem, mert a legmagasabb orosz eszmény az eszmék összebékítése! De ki érthette volna ezt meg akkor széles e világon: egyedül barangoltam. Nem magamról beszélek személy szerint: az orosz eszményről beszélek. *Ott* minden csupa káromlás és logika volt; ott a francia csak francia volt, a német csak német, s ráadásul nagyobb feszültséggel, mint bármikor történelme során; következésképpen soha a francia nem ártott annyit Franciaországnak, a német Németországnak, mint éppen akkor! Egész Európában nem volt akkor egyetlen európai sem! Én voltam az egyetlen, a sok *„pétroleur"*[98] között, az egyetlen, aki a szemükbe mertem mondani, hogy a Tuileries-eset hiba volt; és a bosszúért lihegő konzervatívok között én voltam az egyetlen, aki a bosszúállók szemébe mertem mondani, hogy a Tuileries-eset bűn volt ugyan - de mégis logikus. És mindezt azért, kisfiam, mert én, az orosz, voltam akkor Európában az *egyetlen európai*. Nem magamról beszélek: az orosz eszményről beszélek. Barangoltam, édes barátom, hontalanul barangoltam, és tudtam, hogy hallgatnom és barangolnom kell. Mégis szomorú volt a szívem. Hiába, kisfiam, mindennek ellenére megbecsültem a nemességemet. Mosolyogsz?

[98] Petróleummal gyújtogató.

- Nem, nem mosolygok - válaszoltam megindultan. - Korántsem mosolygok: az aranykorról való látomása megrendítette szívemet, s higgye el, kezdem magát megérteni. De a legjobban mégis annak örülök, hogy ennyi önérzetet látok magában, hadd mondjam ki mielőbb. Ezt nem vártam volna!

- Mondottam már, hogy szeretem a felkiáltásaidat! - jegyezte meg elmosolyodva naiv felkiáltásomon, azzal felállt, és elkezdett fel-alá járkálni a szobában; maga sem tudta, mit csinál. Én is felálltam. Verszilov tovább fejtegette gondolatait, furcsa nyelvén, de mélységes átérzéssel.

3

- Igen, kisfiam, ismétlem, hogy akarva, nem akarva megbecsülöm nemességemet. A századok folyamán olyan felsőbbrendű embertípus alakult ki nálunk, amelynek világszerte nincsen párja: a világpolgár, akinek mindenki baja fáj. Tiszta orosz típus ez, de mivel az orosz nép művelt, felső rétegéből képződik, nekem is szerencsém van hozzátartozni. Ez Oroszország jövőjének letéteményese. Úgy lehet, mindössze ezren vagyunk, talán többen, talán kevesebben, de Oroszország mindeddig csak azért élt, hogy ezt az ezer embert létrehozza. Azt mondják, kevés, talán felháborodnak rajta, hogy ezer emberért telt ennyi évszázad, s pusztultak a nép milliói. Szerintem nem kevés.

Feszült figyelemmel hallgattam. Megvilágosodott előttem élete fő iránya, alapvető meggyőződése. Ez az „ezer ember" olyannyira jellemző volt rá! Éreztem, hogy kitárulkozásának oka valamely külső megrázkódtatás. Azért beszél ilyen lelkesen, mert szeret; de még mindig nem láttam tisztán az okot, amiért hirtelen beszélni kezdett, s éppen velem kívánt beszélni.

- Emigráltam - folytatta - és semmit sem sajnáltam, amit elhagytam. Míg otthon voltam, erőmhöz képest szolgáltam Oroszországot; külföldre utazván, tovább szolgáltam, de kitágítottam az eszmét. Ilyen módon azonban sokkal inkább szolgáltam hazámat, mintha *csak* orosz maradtam volna, abban az értelemben, ahogy a francia akkor csak francia volt, a német csak német. Európában ma még nem értik ezt. Európa kialakította a francia, az angol, a német kitűnő típusát, de a leendő európairól még mit sem tud, s egyelőre, úgy látszik, tudni sem akar. Nem csoda: ők nem szabadok, mi pedig szabadok vagyunk. Én egyedül voltam akkor szabad egész Európában, az orosz bánatommal.

- Különös jelenséget figyelhetsz meg, édes barátom: a francia nemcsak hazáját, hanem az egész emberiséget is szolgálhatja, pusztán azzal a feltétellel, hogy megmarad tipikus franciának; ugyanígy az angol és a német. Csak az orosznál áll megfordítva a dolog, már a mi időnkben is, tehát már jóval az általános összegezés és tanulság-levonás ideje előtt: csak az orosznak jutott osztályrészül az a képesség, hogy minél európaibb, annál oroszabbá válik. Ez a legjellemzőbb nemzeti vonásunk, ebben különbözünk a legjobban a világ minden nációjától, mert ez sehol másutt nincsen. Franciaországban francia vagyok, a németek közt német, az antik göröggel görög, s ezáltal vagyok a legoroszabb. Ezáltal vagyok igazi orosz, ezzel szolgálom Oroszországot, mert ezzel jelenítem meg vezéreszméjét. Úttörője vagyok ennek az eszmének. Emigráltam akkor, de vajon elhagytam-e Oroszországot? Nem, tovább szolgáltam. Még akkor is, ha semmit sem csináltam Európában, ha csak azért mentem, hogy barangoljak (hiszen tudtam, hogy csak barangolni megyek): elég már az is, hogy azt az eszmét, azt a tudatot hordoztam magamban. Elvittem Európába az orosz bánatomat. Ó, nemcsak a kiontott vér riasztott, nemcsak a Tuileries, hanem mindaz, aminek még következnie kell. Még sokáig kell birkózniuk, mert még túlságosan németek, túlságosan franciák, nem játszották még végig

ezt a szerepüket. Addig még sokat fognak rombolni, és nekem fáj a szívem a rombolásért. Az orosznak Európa éppoly drága, mint Oroszország; drága és szeretett minden köve. Európa éppúgy a hazánk, mint Oroszország. Még inkább! Nálam jobban senki sem szeretheti Oroszországot, de sosem éreztem lelkifurdalást, amiért Velence, Róma, Párizs, történelmük, tudományuk, műkincseik drágábbak nekem még Oroszországnál is! Az orosz imádja ezeket az idegen, ódon köveket, a régi világ e csodáit, szent csodák szilánkjait; mi oroszok jobban imádjuk ezeket, mint ők maguk, az európaiak! Őket most más érzések, más gondolatok töltik el, nem törődnek már a régi köveikkel... A konzervatívot a létért való küzdelem hevíti, és a *„pétroleur”* is csak a betevő falatért ágál. Oroszország az egyetlen, amely nem magáért él, hanem az eszméért, és hidd el, édes barátom, figyelemre méltó tény, hogy Oroszország immár közel egy évszázada igazán nem önmagáért él, hanem csupán Európáért! És ők, az európaiak? Ó, nekik még pokoli szenvedéseken kell átvergődniük, mielőtt bejutnak isten országába.

Mi tagadás, megütközéssel hallgattam; még beszédmodora is megfélemlített, s gondolatai magukban véve is zavarba ejtettek. Betegesen féltem a hazugságtól. Egyszer csak szigorúan rászóltam:

- Azt mondta: „isten országa”. Úgy hallom, isten igéjét hirdette ott, szöges övet hordott...

- Hagyjuk a szöges övet - vágott szavamba mosolyogva. - Az más lapra tartozik. Akkor még semmiféle igét nem hirdettem, de vágyódtam az istenük után, ez igaz. Ők akkor az ateizmust adták ki jelszónak, mármint egy csoportjuk, de hisz az mindegy, a legvérmesebbek voltak csupán, de mégis ez volt az első komoly lépés a végrehajtás felé: s ez a lényeg. Ez megint az ő logikájuk; de hiszen a logikában mindig sok a szomorúság. Én másféle kultúrából sarjadtam, a szívem nem tűrte ezt. Nem tudtam elviselni a hálátlanságot, amellyel az eszmét sutba dobták, a füttyöket, a sarat... A folyamat kontársága riasztott. Egyébként a valóság mindig kontár, akárhogyan törekszik is az eszményre, s ezt persze tudnom kellett volna; mégis, másfajta embertípus voltam, énelőttem szabad választás állott, előttük pedig nem, és én sírtam, sirattam őket, sirattam a régi eszmét, és talán igazi könnyeket hullattam, szépítés és szónokiasság nélkül.

- Olyan erősen hitt istenben? - kérdeztem kétkedőn.

- Ezt a kérdést talán felesleges feszegetnünk, kedvesem. Tegyük fel, hogy nem is hittem benne olyan nagyon; mégis fájt a szívem az eszméért. Időnként végképp nem tudtam elképzelni, hogyan éljen az ember isten nélkül, s lehetséges lesz-e valaha is isten nélkül élnie. Szívem mindig azt súgta, hogy ez lehetetlenség; de azért persze jöhetnek bizonyos korszakok... Sőt nem is kételkedem benne, hogy ilyen korszak elkövetkezik; de akkor másik kép merült föl bennem...

- Milyen kép?

Verszilov már az elején kijelentette, hogy boldog, s szavainak persze a túláradó lelkesedés adott szárnyakat; ilyen értelemben fogom fel akkori kijelentéseinek nagy részét. Mivel tisztelem őt, nem vetem papírra mindazt, amiről akkor szó esett közöttünk; mégis felvázolom néhány vonással a furcsa képet, amelyet akkor sikerült kicsalogatnom belőle. Mindenekelőtt a „szöges öv” izgatott már réges-régen, szerettem volna, ha megmagyarázza, azért is faggattam. Néhány különösen fantasztikus gondolat, melyet akkor hallottam tőle, örökre lelkembe véződött.

- Elképzelem, kedvesem - kezdte tűnődő mosollyal -, hogy a küzdelem véget ért, a harci lárma elcsitult. Az átkozódás, fütty és sárdobálás után szélcsend következik, és az emberek magukra maradnak, ahogy kívánták: a régi nagy eszme elhagyta őket, a hatalmas erőforrás, mely addig táplálta-melengette őket, leáldozott, mint a fenséges, hívogató nap Claude Lorrain képén, de

ez mintegy már az emberiség utolsó napján történt. És az emberiség egyszer csak rádöbben, hogy egyedül maradt, és szörnyű árvaság zuhant rá. Édes fiam, sosem tudtam az embereket hálátlannak vagy elbutultnak látni. Az elárvult emberek attól a pillanattól fogva csak annál szorosabban, annál gyengédebben simulnak egymáshoz; megragadják egymás kezét, mert megérzik, hogy most már mindent jelentenek egymásnak. Ha a halhatatlanság nagy eszméje veszendőbe menne, valamivel pótolni kellene; s akkor az a nagy szeretetfölösleg, mely azelőtt a halhatatlanságot jelentő Valakihez szállt, mindenkiből kiáradna a természetre, a világra, az emberekre, minden csepp fűszálra. Az ember abban a mértékben, ahogyan fokozatosan tudatára ébredne önnön végességének, múlandóságának, féktelenül megszeretné a földet, az életet, és hozzá másfajta szeretettel, mint ahogyan azelőtt ragaszkodott hozzá. Olyan jelenségeket, olyan titkokat fedezne fel és tárna fel a természetben, amelyeket azelőtt föl sem tételezett benne: mert új szemmel nézné a természetet, a szerelmes szemével. Az emberek fölébrednének és egymás nyakába borulnának, sietnének szeretni, érezvén, hogy rövidek a napok, s ez minden, ami megmaradt nekik. Egymásért dolgoznának, mindegyik odaadná a másiknak mindenét és ez boldogítaná. Minden gyermek tudná, érezné, hogy a földön mindenki neki apja, anyja. „Ha holnap utolsó napom virradna is fel - gondolná mindenki, az alkonyuló napba tekintve -, az sem baj, én meghalok, de ők megmaradnak, mind, és utánuk a gyermekeik.” És ez a tudat, hogy a többiek megmaradnak, s éppúgy szeretik, éppúgy féltik egymást, ez a tudat pótolná a sírontúli találkozás reményét. Igen, sietnének szeretni, hogy elhallgattassák szívükben a szomorúságot. Büszkék és bátrak volnának önmagukért, de egymásért aggodalmaskodók; mindenki féltené mindenki életét, boldogságát. Gyengéden bánnának egymással, és ezt nem szégyellnék úgy, mint most, hanem becéznék egymást, mint a gyermekek. Ha ketten összetalálkoznának, elmélyülő, értelmes pillantással néznének egymás szemébe, és pillantásukból szeretet és szomorúság ragyogna...

Szava hirtelen elakadt, mosolyogva nézett reám:

- Mindez fantazmagória, kedvesem - mondotta -, ráadásul nagyon is valószínűtlen; de már olyan gyakran elképzeltem magamnak, mert nem tudtam enélkül élni, hiányzott volna, ha nem gondolok rá. Nem beszélek a hitemről, a hitem nem nagy, deista vagyok, deista a szó filozófiai értelmében, mind-ezredmagammal, legalábbis azt hiszem... de azért mégis érdekes, hogy képemet mindig a Heine-féle látomással végzem: „Krisztus a Balti-tengeren.” Nem tudok meglenni nélküle, akarva, nem akarva odaképzelem őt az elárvult emberiség közé. Odalép hozzájuk, feléjük nyújtja kezét, és így szól: „Hogyan feledkeztetek meg róla?” És akkor mintegy hályog hull le a szemekről, és új, utolsó feltámadás lelkes himnusza zendül fel minden ajkon... Hagyjuk ezt, édes barátom, a „szöges öv” pedig szamárság, ne törődjél vele. És még mit is akartam mondani: tudod, hogy általában tartózkodón, józanul fejezem ki magam, ha most mégis elragadott a nyelvem, ennek sokféle oka van... mindenféle érzelmek, meg az, hogy veled beszélek; másnak sosem mondtam ilyet, soha, senkinek. Ezt azért teszem hozzá, hogy megnyugtassalak.

Végképp meghatódtam; nyoma sem volt hazugságnak, amitől féltem, s kivált annak örültem, hogy világosan láttam: csakugyan sokat bánkódott, szenvedett, csakugyan sok mindenért lelkesült - márpedig nekem ez volt a legfontosabb. És ezt azon melegében mindjárt meg is mondtam neki.

- De tudja - tettem hozzá hirtelen -, én azt hiszem, minden bánata ellenére akkor mégis nagyon boldog volt!

Vidáman felkacagott.

- Ma még a szokottnál is élesebb megfigyelő vagy - jegyezte meg. - Igen, boldog voltam, hogyne lettem volna boldog ekkora bánattal? Nincs a világon szabadabb és boldogabb ember, mint a magamszőrű „ezer”-hez tartozó orosz európai, amikor barangol. Ezt nem nevetségképpen mondom, sok igazság van benne. Igen, nem cseréltem volna el a bánatomat a világnak semmiféle boldogságáért. Ebben az értelemben mindig boldog voltam, kedvesem, világéletemben. És boldogságomban anyádat is megszerettem akkor, először életemben akkor szerettem meg.

- Hogyhogy először életében?

- Úgy, ahogy mondom. Barangolva, bánatosan, egyszerre úgy megszerettem, mint azelőtt soha, és mindjárt érte is küldtem valakit.

- Ó, mondja el ezt is, beszéljen a mamáról!

- Azért hívtalak; és megvallom - tette hozzá derűs mosolygással -, már attól féltem, hogy megbocsátottad nekem a mamát Herzenért vagy holmi csip-csup összeesküvésért...

Nyolcadik fejezet

1

Egész este beszélgettünk, késő éjszakáig ültünk együtt: ezért nem is jegyzek fel mindent, ami szóba került, csak azt mondom el, ami végre megvilágosította előttem életének egy rejtélyes pontját.

Azzal kezdem, hogy nem kétséges előttem: szerette anyámat, s ha akkor elhagyta is, csak azért utazott el, mert megcsömörlött az otthoni élettől, vagy valami afféle - ez egyébként mindenkivel megesik, de mindig nehéz megmagyarázni. Külföldön aztán - de már csak hosszabb idő múlva - egyszer csak újra beleszeretett a mamába, a távolból, azaz gondolatban, és érte küldött. Azt mondhatják, „bolondéria", de én mást mondok: minden belejátszott ebbe, ami csak komoly az ember életében, a szemmel látható kapcabetyárkodás ellenére, amit bizonyos részben kénytelen vagyok elismerni. De szavamra: európai bánatát kétségkívül legalább annyira, ha nem többre becsülöm mint holmi korszerű gyakorlatias tevékenységet, például vasútépítést. Emberszeretetét mélyről fakadó, őszinte érzésnek ismerem el, hókuszpókusz nélkül; az pedig, hogy anyámat szerette, nem is kétséges, noha kissé fantasztikus. Külföldön, „bánatában és boldogságában", és - hozzáteszem - szigorú szerzetesi magányában (erről utóbb Tatyána Pavlovna révén értesültem) hirtelen eszébe jutott anyám, eszébe jutott „beesett orcája", és nyomban érte küldött.

- Mert hirtelen ráébredtem, édes barátom - szakadt ki belőle többek között -, hogy az eszme szolgálata korántsem ment fel, mint erkölcsi és szellemi lényt, az alól a kötelességem alól, hogy életem folyamán legalább *egy* valakit gyakorlatilag is boldoggá tegyek.

- Ez a könyvszagú elgondolás lett volna az alapja? - kérdeztem kétkedőn.

- Mért volna könyvszagú? Különben meglehet, hogy az. De hát minden összejátszott: hiszen én csakugyan szerettem anyádat, őszintén, nem könyvszagúan. Ha nem szerettem volna, nem hozattam volna ki magamhoz, hanem egy utamba vetődő németet „tettem volna boldoggá", ha már a fejembe vettem. Márpedig törvénnyé tenném minden jóérzésű embernek, hogy élete során legalább egy valakit boldoggá tegyen, mégpedig gyakorlatilag, a valóságban; éppúgy, mint ahogy törvénnyel rendelném el, hogy minden paraszt életében legalább egy fát ültessen, hogy ezzel a szolgáltatással meggátoljuk Oroszország erdőinek kipusztulását; különben egy fa nem is elég egy életre: évente egy fát is el lehetne rendelni. Az emelkedett eszmékért élő művelt, emelkedett ember néha teljesen elszakad a valóságtól, nevetségessé, szeszélyessé, rideggé válik, sőt kimondom kereken, megbutul, mégpedig nemcsak a gyakorlati életben, hanem a teóriáiban is. Ezért a jótevőt magát is fölfrissítené és megjavítaná a kötelezettség, hogy a gyakorlati élettel foglalkozzék, és legalább egy élőlényt boldoggá tegyen. Elméletnek nevetséges; de ha átmenne a gyakorlatba és szokássá válna, korántsem lenne ostobaság. Magamon tapasztaltam: mihelyt ezt az új parancsolatot, eleinte persze csak tréfából, hirdetni kezdtem, egyszer csak rádöbbentem, hogy mennyire szeretem anyádat; addig rejtve maradt bennem ez az érzés. Magam sem tudtam, hogy szeretem őt. Amíg vele éltem, eleinte szórakoztam vele, amíg csinos volt, azután pedig szeszélyeimmel gyötörtem. Csak ott Németországban ébredtem rá, hogy szeretem. A beesett arcával kezdődött: valahányszor láttam vagy akárcsak eszembe jutott, a szívembe hasított a fájdalom, a szó szoros értelmében vett igazi, fizikai fájdalom. Van emlék, amely csakugyan fájdalmat okoz, kedvesem, mindenkinek van ilyen emléke, de a legtöbben elfelejtik; hanem aztán egyszer csak eszünkbe jut egy részlet, egy vonás, és többé nem szabadulunk tőle. Sorra vettem közös életünk száz apró eseményét, a

végén már maguktól tolultak emlékezetembe, és agyongyötörtek, mialatt Szonyára vártam. A legjobban az bántott, hogy emlékeztem rá, Szonya örökké megalázkodott előttem, mindig úgy érezte, minden tekintetben mérhetetlenül alattam áll, képzeld, még fizikailag is. Röstelkedett, sírva fakadt, ha néha-néha ránéztem a kezére, mely csakugyan nem arisztokratikus formájú. De nemcsak a kezét szégyellte, hanem egész megjelenését, külsejét, hiába szerettem a szépségét. Mindig is szemérmesen, szégyenkezőn viselkedett velem, de a baj ott volt, hogy szégyenkezésébe valami riadtság is vegyült. Egy szó mint száz, jelentéktelen, sőt illetlen senkinek érezte magát énelőttem. Eleinte néha azt hittem, még mindig földesurának tekint, és azért fél tőlem, de nem ez volt a gyökere. Pedig hidd el, senki sem látja olyan tisztán a hibáimat, mint ő, amint hogy általában sosem találkoztam még hozzá foghatóan finomérzésű és mindent megsejtő női lénnyel. Ó, milyen szerencsétlen volt, ha eleinte, amikor még szép volt, azt kívántam, hogy cicomázza magát. Önérzete tiltakozott ezellen, meg még valami sértő érzés: tudta, hogy sosem lehet belőle úri dáma, és nevetségesen festene a nem neki való ruhában. Mint nő, nem akart nevetségesen öltözködni, mert tudta, hogy minden nőnek a *nekivaló* ruhában kell járnia, amit nők ezrei és százezrei sohasem értenek meg, és egyetlen gondjuk, hogy a divatot kövessék. És miért tette ezt Szonya? Mert félt gúnyos tekintetemtől! De különösen rosszul esett visszagondolnom hosszú, eltűnődő pillantására, melyet gyakran kaptam magamon abban az időben, mikor együtt éltünk: beszédes tekintetéből kiolvashattam, hogy teljesen tisztában van sorsával és a rá váró jövendővel, és ettől néha nekem is nehéz lett a szívem, ámbár megvallom, beszélgetésbe nemigen bocsátkoztam vele akkoriban, és mindezt fölényesen elhárítottam magamtól. Meg aztán, tudod, anyád nem volt mindig olyan riadt, félénk, mint most; még manapság is megesik, hogy hirtelen földerül és megszépül az arca, mint egy húszévesé; akkor meg, fiatal korában, szívesen trécselt és nevetgélt, persze hozzávaló társaságban, a ház körül lebzselő fiatal lányokkal; és hogy megrebbent, ha néha rajtakaptam, amint nevetett, hogy elpirult és milyen ijedten nézett rám! Egyszer, nem sokkal azelőtt, hogy külföldre utaztam, tehát néhány nappal mielőtt elhagytam Szonyát, bementem a szobájába, és egyedül találtam, az asztalnál ülve, nem kézimunkázott, hanem az asztalra könyökölt, és gondolataiba merült. Talán sohasem láttam úgy munka nélkül ülni. Akkoriban már jó ideje nem becéztem. Sikerült halkan, lábujjhegyen mögéje lopakodnom, hirtelen megöleltem és megcsókoltam... Felugrott; sohasem felejtem el arcán az örömöt, a boldogságot, majd mindezt gyors pirulás váltotta fel, szeme felvillant. Tudod, mit olvastam ki felvillanó tekintetéből? „Alamizsnát adtál - tudom jól!" Hisztériás zokogásban tört ki, azzal az ürüggyel, hogy ráijesztettem; de már akkor gondolkodóba estem. Nyomasztó emlékek ezek, édes barátom. Nagy írók műveiben vannak olyan *fájó* jelenetek, amelyekre az ember sohasem tud szívfájdalom nélkül visszagondolni, például az utolsó monológ Shakespeare Othellojában, Jevgenyij Tatyána lába előtt, vagy a szökött fegyenc találkozása a kislánnyal a kútnál, a hideg éjszakában, Victor Hugo „Misérables"-ában;[99] ha egyszer szívünkbe hatolt, örökre ottmarad a seb. Ó, hogy vártam akkor Szonyát, hogy szerettem volna minél előbb karomba zárni! Új életprogramról álmodoztam lázasan, türelmetlenül; elképzeltem, hogy módszeres erőfeszítéssel, lassan, fokozatosan feloldom lelkében a félelmét, megmagyarázom neki saját értékét s mindazt, amivel többet ér nálam. Ó, akkor is tudatában voltam, hogy Szonyát mindig akkor kezdtem szeretni, amikor elváltunk, s mindig újra elhidegültem tőle, valahányszor összekerültünk; de akkor más volt, akkor nem erről volt szó.

Elcsodálkoztam. „És *Ő*?" - villant át rajtam a kérdés. De fennhangon csak ennyit kérdeztem óvatosan:

---

[99] A nyomorultak.

- No és hogyan találkoztak akkor a mamával?

- Hogyan? Akkor egyáltalán nem találkoztunk. Szonya csak Königsbergig jutott el, én meg a Rajnavidéken voltam. Nem mentem elébe, azt üzentem neki, maradjon ott és várjon. Csak később találkoztunk, ó, sokkal később, amikor elmentem hozzá és beleegyezését kértem, hogy megházasodhassak...

2

Ettől kezdve már csak a történet lényegét mondom el, vagyis annyit, amennyit én magam megértettem belőle; Verszilov is összefüggéstelenül beszélte el. Előadása tízszerte szaggatottabbá, kuszábbá vált attól fogva, hogy ehhez a ponthoz elérkezett.

Véletlenül ismerkedett meg Katyerina Nyikolajevnával, éppen akkor, amikor anyámat várta, a várakozás legtürelmetlenebb pillanataiban. Egy rajnavidéki fürdőhelyen kúráztak akkoriban. Katyerina Nyikolajevna férje már haldoklott, vagy legalábbis az orvosok már gyógyíthatatlannak nyilvánították. Mindjárt az első találkozásnál lenyűgözte, megbabonázta Verszilovot. Fátum volt. Érdekes: amikor most mindezt felidézem és följegyzem, nem emlékszem rá, hogy elbeszélése során egyetlenegyszer is használta volna a „szerelem" szót vagy azt, hogy „beleszeretett" Katyerina Nyikolajevnába. A „fátum" szóra azonban pontosan emlékszem.

Csakugyan fátum volt. Verszilov nem kívánta, „nem akart beleszeretni". Nem tudom, sikerül-e világosan megértetnem az egész ügyet; annyi szent, hogy Verszilov a lelke mélyéig fel volt háborodva, felbőszítette az a tény, hogy vele ilyesmi történhet. Mindaz, ami benne *szabad* volt, egy csapással megsemmisült ezzel a találkozással, lelke mindörökre hozzáláncolódott ehhez az asszonyhoz, akinek semmi köze sem volt hozzá. De Verszilov semmiképp sem kívánta a szenvedély rabságát. Megmondom úgy, ahogy van: Katyerina Nyikolajevna ritka jelenség a nagyvilági hölgyek között; hozzá hasonló talán nincs is több abban a társadalmi körben. Katyerina Nyikolajevna a nyílt, egyszerű és egyenes lelkű asszony ritka típusa. Hallottam, azazhogy biztos forrásból tudom, hogy épp ezáltal volt ellenállhatatlan a társaságban, ha megjelent (mert gyakran hosszú időre visszavonult a társaságtól). Verszilov az első találkozásnál persze nem hitte el, hogy Katyerina Nyikolajevna csakugyan *ilyen*, hanem épp az ellenkezőjét hitte: hogy álnok, jezsuita képmutató. Itt előrenyúlok és idézem Katyerina Nyikolajevna véleményét Verszilovról: nem is képzelhette másképpen - mondotta -, mert „az idealista, ha fejjel nekimegy a valóságnak, mindig hajlamos minden aljasságot feltételezni, hajlamosabb, mint más". Nem tudom, helyt áll-e ez a megállapítás az idealistákra általánosságban, de Verszilovra nézve tökéletesen igaz. Ideiktatom saját véleményemet is, mely akkor villant föl bennem, mialatt elbeszélését hallgattam: érzésem szerint Verszilov a mamát inkább általános, hogy úgy mondjam, humánus, emberi szeretettel szerette, semmint egyszerű, közönséges szerelemmel, úgy, ahogy nőket általában szeretni szoktak; s mihelyt egy olyan asszonnyal találkozott, akit ezzel a közönséges szerelemmel szeretett, egész lénye fellázadt ez ellen a szerelem ellen - valószínűleg azért, mert nem szokta meg. Egyébként meglehet, hogy tévedek; neki persze egy szóval sem említettem. Ez nem lett volna tapintatos; mert esküszöm, Verszilov olyan állapotban volt, hogy kímélni kellett, dúlt volt, olykor meg-megszakította elbeszélése fonalát, és indulatosan fel-alá járkált a szobában.

Katyerina Nyikolajevna hamarosan behatolt Verszilov titkába, könnyen meglehet, hogy egy kicsit kacérkodott is vele; még a legtisztább nő is aljaskodik hasonló helyzetben, ez a nők lebírhatatlan ösztöne. Az ügy elkeserítő szakítással végződött; Verszilov, ha jól értettem, meg akarta ölni az asszonyt, ráijesztett, és talán csakugyan megölte volna; „de mindez egyszerre

gyűlöletbe csapott át". Furcsa korszak következett ezután: Verszilovban az a különös elhatározás támadt, hogy önsanyargatással fegyelmezze magát, „éppen úgy, mint a szerzetesek. Módszeres gyakorlattal fokozatosan úrrá leszel akaratodon, nevetséges apró részletekkel kezded, és a végén teljesen megfékezed akaratodat, szabad leszel". Hozzátette, hogy a szerzetesrendekben ez igen komoly dolog, ezredéves gyakorlattal valóságos tudománnyá fejlődött. A legérdekesebb, hogy ezt az önsanyargatást egyáltalában nem azért kezdte, hogy megszabaduljon Katyerina Nyikolajevnától, hanem abban a biztos tudatban, hogy nem szereti, sőt éppenséggel gyűlöli az asszonyt. Annyira hitt gyűlöletében, hogy még abba is belelovalta magát, hogy beleszeret Katyerina Nyikolajevna mostohalányába, akit a herceg faképnél hagyott, és feleségül veszi; teljesen beleélte magát új szerelmébe, és ezzel halálosan magába szerettette a szerencsétlen félbolond leányt, igaz, hogy szerelmével bearanyozta élete utolsó hónapjait. Hogy a szerencsétlen bolond helyett mért nem jutott akkor eszébe a mama, aki még mindig Königsbergben várt reá, azt nem magyarázta meg... Mi több: akkoriban teljesen megfeledkezett a mamáról, még pénzt sem küldött létfenntartására, s szorult helyzetéből csak Tatyána Pavlovna mentette meg; csak jóval később kereste fel váratlanul, akkor, amikor „beleegyezését kérte", hogy feleségül vehesse azt a leányt, ráadásul azzal az indokolással, hogy „az ilyen feleség nem számít nőnek". Meglehet, hogy mindez csak a „könyvember" jellemzése, ahogy Katyerina Nyikolajevna később kifejezte; de hogyan lehetséges, hogy az ilyen „papirosember" (ha ugyan igaz, hogy papirosból van) véres gyötrődésre képes, és ilyen tragédiákig jut el? Aznap este egyébként nem egészen így gondolkoztam, váratlanul ez jutott eszembe:

- Magának mennyi szenvedésbe, egy élet küzdelmeibe került a fejlődése, a lelki kialakulása, *neki* pedig ingyen hullott ölébe a tökéletesség. Ez igazságtalan... Ez felháborító... - Nem azért mondottam ezt, hogy Verszilovnak hízelegjek, őszinte méltatlankodás szólt belőlem.

- Tökéletesség? Márminthogy ő tökéletes? Szó sincs róla, hogy tökéletes volna! - válaszolt, s láttam, hogy kijelentésem kissé meglepte. - Egészen köznapi teremtés, hitvány teremtés... De kötelessége lenne, hogy a világ minden tökéletessége egyesüljön benne!

- Miért lenne kötelessége?

- Mert akinek ilyen hatalma van, annak tökéletesnek kell lennie! - kiáltott fel ingerülten.

- Milyen szomorú, hogy most is így gyötrődik! - tört ki belőlem akaratlanul.

- Gyötrődöm? Most? - ismételte szavaimat, s megállt előttem, mintegy álmélkodva. És egyszer csak szelíd, mélázó, halk mosolygás ragyogta be arcát, fölemelte mutatóujját, mintha valamin tűnődnék. Aztán elszánta magát, fölvett az asztalról egy felbontott levelet, és odavetette elém:

- Nesze, olvasd el! Azt akarom, hogy mindent tudj... minek is kényszerítettél rá, hogy ebben az ócska lomban turkáljak! Megtelt a szívem méreggel, keserűséggel.

Ki sem tudom fejezni meglepetésemet. A levelet ő írta Verszilovnak, aznap délután; Verszilov öt óra tájban kapta meg. Izgalomtól remegve olvastam el. Nem volt hosszú, de olyan őszintén, közvetlenül íródott, hogy olvasás közben szinte magam előtt láttam őt, hallottam a hangját. Rendkívül őszintén (s ezért megindítóan) megvallotta neki félelmeit, s azután egyszerű szavakkal arra kérte, „hagyja őt békén". Végül tudatta, hogy nemsokára valóban feleségül megy Bjoringhoz. Ez volt az első levele; eddig sohasem írt neki.

Verszilovtól azután még a következőt tudtam meg:

Mihelyt - alig néhány órája - elolvasta a levelet, váratlan jelenséget észlelt magán: először, e végzetes két esztendő során először nem érzett iránta gyűlöletet, és nem érezte a legcsekélyebb megrendülést sem, holott nemrég még „megőrjítette" Bjoring nevének puszta említése

is. „Ellenkezőleg, áldásomat adtam rá tiszta szívemből” - mondotta lelkesen, komolyan. Boldogan hallgattam szavait. A szenvedély, a gyötrődés tehát egy csapással elmúlt, eltűnt magától, mint egy álom, mint egy kétesztendős káprázat. Verszilov még nem bízott magában egészen, a mamához sietett, és milyen csodálatos! - épp abban a pillanatban érkezett oda, amikor anyám *szabad lett*, meghalt az öregember, aki előző este rábízta, Verszilovra bízta őt. A két esemény bámulatos egybeesése megrendítette lelkét. Utóbb aztán keresésemre indult; sosem felejtem el neki, hogy olyan hamar eszébe jutottam!

És nem felejtem el annak az estének a befejezését sem. Az egész ember újra átalakult, megváltozott. Késő éjszakáig ültünk együtt. Arról, hogy ez a „hír” hogyan hatott rám, majd később, a maga helyén szólok, most már csak néhány szóval befejezem, amit Verszilovról mondani akartam. Ha most utánagondolok, úgy vélem, a legjobban szinte alázatos viselkedése hatott meg, az a kendőzetlen nyíltság, ahogyan velem, taknyos kölyökkel beszélt. „Káprázat volt, de áldom ezt a káprázatot is! - kiáltott fel. - Ha nincs ez az elvakultság, talán sosem találom meg szívemben véglegesen és mindörökre az én egyetlen királynémat, mártírnőmet, a te anyádat!” E szenvedélyesen kitörő elragadtatott szavait különösen a következményekre való tekintettel jegyzem föl. De akkor, mondom, Verszilov elragadott, meggyőzött egészen.

A vége felé szilaj jókedvünk támadt. Verszilov pezsgőt hozatott, ittunk a mamára és a „jövőre”. Ó, mennyire buzgott benne az életkedv, hogy készült a jövőre! Nem a pezsgőtől támadt a szilaj kedvünk, hiszen csak két-két pohárral ittunk fejenként. Nem tudom, mi volt az oka, de a vége felé szüntelenül hahotáztunk.

Másról beszéltünk; Verszilov adomázott, én is belémelegedtem. Nevetésünkben, adomáinkban szikrája sem volt gúnynak, epének, de jól mulattunk. Sehogy sem akart elengedni: „Maradj még, maradj még egy kicsit!” - hajtogatta, és én maradtam. Még le is kísért; gyönyörű este volt, kissé fagyott.

- Mondja, már válaszolt neki? - szaladt ki a számon hirtelen, már búcsúzáskor, mikor utoljára szorítottunk kezet a keresztútnál.

- Nem, még nem, de mindegy. Gyere el holnap megint, gyere korábban... És még valami: szakíts azzal a Lamberttel, az „iratot” pedig tépd szét mielőbb. Isten áldjon!

Ezt mondván, megfordult és elment; én pedig ott maradtam, egyhelyben állva, s annyira elképedve, hogy nem mertem visszahívni. Különösen megrendített az „irat” szó: honnan tudta, honnét vette ezt a pontos kifejezést, ha nem Lamberttől? Nagy zavarban mentem haza. Meg aztán, hogyan történhetett - ötlött föl bennem hirtelen -, hogy az a „kétesztendős káprázat” egyszer csak eltűnjék, mint a füst, az álom, a látomás?

Kilencedik fejezet

1

Reggel azonban frissen, lelkesen ébredtem. Még szemrehányást is tettem magamnak, önkéntelenül és őszintén, amiért - úgy tetszett - előző este kissé fölényesen s mintegy félvállról hallgattam Verszilov „gyónásának" bizonyos részeit. Igaz, kissé rendezetlen volt, némely közlése kissé ködösen, kuszán hangzott, de hiszen Verszilov nem készült szónoki beszédre, amikor felvitt magához! Megtisztelt azzal, hogy egy ilyen pillanatban hozzám fordult, mint egyetlen barátjához, és ezt sosem felejtem el. Gyónása „megható" volt, még ha kinevetnek is ezért a kifejezésért, s ha itt-ott felvillant is benne egy-egy cinikus vagy gunyoros árnyalat, voltam olyan nagyvonalú, hogy ne értsem és ne ismerjem el a realizmust, amely egyébként sem szennyezte be az ideált. S ami a fő, végre megértettem ezt az embert, a végén szinte bántott és bosszantott, hogy olyan egyszerű az egész: szívemben mindig olyan magas polcra állítottam őt, életét titokzatosság ködébe burkoltam, hogy ezek után természetesen azt kívántam, bárcsak kissé bonyolultabb lett volna a titok nyitja. Különben, annak a két embernek a találkozásában és Verszilov kétesztendei szenvedésében azért sok bonyolult elem is volt: „Nem akarta a fátumot, szabadságra vágyott és nem a fátum rabságára; a fátum rabsága vitte rá, hogy megbántsa a mamát, aki elhagyottan várakozott rá Königsbergben..." Meg aztán: mindenképpen prédikátornak éreztem ezt az embert, szívében az aranykor képét hordja, és tudja az ateizmus jövőjét - és akkor az a találkozás, az az asszony mindent megbontott, mindent megrontott! Ó, nem árultam el Katyerina Nyikolajevnát, de azért mégis Verszilov pártjára álltam. Anyám például sosem zavarná meg élete köreit - így okoskodtam -, még ha feleségül venné, akkor sem. Ezt bizonyosan tudtam: ez egészen más, mint a *vele* való találkozás. Igaz, a mama nem adna neki nyugalmat, de annál jobb: az effajta embereket másképpen kell megítélni, hadd maradjon ilyen az életük, ez nem csúfság, ellenkezőleg, a csúfság az lenne, ha az effajta ember megnyugodnék, vagy általában hasonulna a középszerhez. Nem ütköztem meg azon sem, hogy magasztalta a nemességet, és azt hangoztatta *„Je mourrai gentilhomme"*;[100] világosan értettem, hogy miféle *gentilhomme*-ról van itt szó: ez az embertípus mindenét feláldozza és a világpolgárság előhírnökévé válik, a legfőbb orosz eszmének, az „eszmék összeegyeztetésének" bajnokává. Mindez badarság ugyan, mármint az „eszmék összeegyeztetése" (ami persze elképzelhetetlen), de már az is szép, hogy világéletében egy eszmének hódolt és nem az aranyborjúnak. Istenem! Hiszen amikor „eszmém" kialakult, jómagam is... talán azt hiszik, hogy az aranyborjúnak hódoltam, hogy a pénz kellett nekem? Esküszöm, nekem csak az „eszme" kellett! Esküszöm, egyetlen széket, pamlagot sem vontam volna be bársonnyal, és sokszoros milliomos létemre ugyanazt a tányér levest, főtt marhahúst ettem volna, mint most!

Felöltöztem és siettem hozzá, ellenállhatatlan vonzásnak engedelmeskedve. Hozzáteszem: az „irat" tegnapi említését illetően is ötször nyugodtabb voltam, mint előző este. Egyrészt reméltem, hogy megbeszélhetem vele a dolgot, másrészt meg - mi van abban, hogy Lambert őhozzá is befurakodott, és járatta a száját? Legfőbb örömöm forrása mégis egy rendkívüli érzés volt, az a tudat, hogy Verszilov „már nem szereti *őt*"; ebben rendületlenül hittem és éreztem, hogy szívemről mázsás kő hullott le. Emlékszem, még az az ötlet is felvillant bennem, hogy Verszilov utolsó galád, értelmetlen és dühödt fellobbanása Bjoring neve

[100] Mint nemesember halok meg.

hallatára, és az akkori sértő levél elküldése - éppen ez a szélsőséges kilengés talán jóslatszerű előjele volt érzelmei gyökeres megváltozásának, hamaros kijózanodásának; úgy lehet ez, mint a betegségben - gondoltam - a krízis után jön a fordulat; orvosi epizód, egyéb semmi! Ez a gondolat boldoggá tett.

„Ám intézze a sorsát Katyerina Nyikolajevna úgy, ahogy akarja, menjen feleségül ahhoz a Bjoringhoz, ha kedve tartja, csak az az egy a fontos, hogy ő, az apám, a barátom, már nem szereti" - ujjongtam a lelkemben. Itt egyébként saját érzéseim titka lappangott, de erre nem kívánok kiterjeszkedni feljegyzéseimben.

Ebből elég. A következő rémségeket, a tények gépezetének működését további magyarázat nélkül közlöm.

2

Tíz órakor már épp el akartam indulni - persze Verszilovhoz -, amikor megjelent Nasztaszja Jegorovna. Örvendezve fogadtam: „Nem Verszilov küldte-e?" - és elkedvetlenedtem, mikor megtudtam, hogy nem ő küldte, hanem Anna Andrejevna, és hogy ő - mármint Nasztaszja Jegorovna - „mihelyt megvirradt, elindult a lakásból".

- Miféle lakásból?

- Hát onnét, a tegnapiból. Hisz a lakást, ahol a gyerek van, most az én nevemre bérlik, de Tatyána Pavlovna fizeti...

- Eh mit, énnekem ugyan mindegy! - vágtam a szavába bosszúsan. - Andrej Petrovics legalább otthon van? Megtalálom, ha odamegyek?

Legnagyobb meglepetésemre azonban megtudtam tőle, hogy Verszilov még nála is korábban ment el; Nasztaszja Jegorovna tehát elindult, „mihelyt megvirradt", Verszilov pedig még annál is korábban!

- Akkor talán már haza is ért?

- Nem kérem, bizonyosan nem ment haza, talán haza se megy többé - válaszolta az asszony, s ugyanazzal az éles, lopva fürkésző tekintettel nézett reám hosszan, merően, mint ama már leírt látogatása alkalmával, amikor betegen feküdtem. Felbőszített, hogy már megint holmi titkok meg furfangok sejlettek emögött - ezek az emberek, úgy látszik, semmiképp se tudnak meglenni titkok és ravaszkodás nélkül.

- Mért mondja, hogy talán haza se megy többé? Mire gyanakszik? A mamához ment, egyébről szó se lehet.

- N-nem tudom, kérem...

- No és maga mért fáradt ide?

Elmondta, hogy egyenesen Anna Andrejevnától jön, aki sürgősen hívat, és feltétlenül elvár, menjek oda azonnal, másképp „késő lesz". Ez a titokzatos kijelentés végleg kihozott a sodromból:

- Miért lesz késő? Nem akarok elmenni hozzá, és nem is megyek! Nem engedem, hogy megint bevonjanak a cselszövéseikbe! Fütyülök Lambertre... így mondja meg Anna Andrejevnának, és ha elküldi hozzám azt a frátert, kirúgom... így mondja meg neki!

Nasztaszja Jegorovna szörnyen megijedt. Közelebb lépett hozzám, két kezét összetette, mintha imádkoznék.

- Jaj ne tessék - könyörgött -, ne tessék elhamarkodni a dolgot! Ez fontos ügy, magának is fontos, Anna Andrejevnának is, meg Andrej Petrovicsnak, anyuskájának, mindenkinek... Látogassa meg Anna Andrejevnát, most mindjárt, mert semmiképp sem várhat tovább... higgye el, becsületszavamra állítom... és csak azután határozzon.

Megütközve, utálkozva néztem rá.

- Szamárság, nem lesz semmi baj, nem megyek el! - kiáltottam makacsul, kárörvendőn. - Minden megváltozott! Nem érti? Ég áldja, Nasztaszja Jegorovna, csak azért sem megyek el, csak azért se kérdek magától semmit. Úgyis csak megzavar. Semmi közöm a találós kérdéseihez!

Minthogy Nasztaszja Jegorovna nem ment el, csak állt és nem mozdult, fogtam bundámat, kucsmámat, és magam indultam el, az asszonyt otthagytam a szoba közepén. Szobámban nem volt semmiféle írás vagy levél, máskor sem zártam be a szobát, ha elmentem hazulról. De még a kapuig sem értem, amikor a lépcsőn leszaladt utánam Pjotr Ippolitovics, a házigazdám, kabát nélkül, hajadonfőtt.

- Arkagyij Makarovics! Arkagyij Makarovics!

- Mi kell már megint?

- Elmegy? Nem intézkedik?

- Nem én. Miről intézkedjem?

Tekintetét valósággal belefúrta az enyémbe, s látható aggodalommal válaszolt:

- Hát... például a lakásról.

- Mi baja a lakással? Pontosan megfizettem a bért, nem?

- De kérem, nem a bérről beszélek! - szólt sunyi mosollyal és továbbra is belém fúrta kutató tekintetét.

- De hát mi lelte magukat, egytől egyig? - üvöltöttem magamból kikelve. - Mit akarnak tőlem?

Pjotr Ippolitovics még néhány másodpercig ott állt, mintha várna tőlem valamit.

- Nos, talán majd később intézkedik... ha most nincs hozzá kedve - motyogta még sunyibb vigyorgással. - Menjen csak, én is sietek a hivatalba.

És felszaladt a lépcsőn. Mindez persze gondolkodóba ejthetett volna. Szándékosan nem hagyok ki egyetlen részletet sem az akkor értelmetlennek tetsző zűrzavarból, mert később minden vonás meglelte helyét az események csokrában - erről majd az olvasó is meggyőződhet a maga idején. Annyi szent, hogy már akkor is megütköztem szavaikon. Azért voltam olyan izgatott és ingerült, mert újra kiéreztem belőlük azt a cselszövő, titokzatoskodó hangot, melyet már annyira megelégeltem, mert mindig a régi dolgokra emlékeztetett. De folytatom.

Verszilovot nem találtam a lakásán, csakugyan hajnalban távozott. „Biztosan anyámhoz ment” - fújtam makacsul a magamét. A dajka eléggé ostoba asszonynak látszott, nem kérdeztem tőle semmit, rajta kívül pedig senki sem volt a lakásban. Siettem anyámhoz, s megvallom, olyan izgatott voltam, hogy félúton bérkocsit fogadtam. *Verszilov előző este óta nem járt anyámnál.* Anyámnál nem találtam mást, csak Lizát meg Tatyána Pavlovnát. De mihelyt beléptem, Liza is cihelődni kezdett, hogy elmegy hazulról.

Mind a hárman fenn ültek, az én volt „koporsóm”-ban. Lenn a nappaliban Makar Ivanovics feküdt felravatalozva az asztalon, egy öregember virrasztott mellette, gépiesen olvasta a zsoltároskönyvet. Nem akarok már semmit sem leírni, ami nem tartozik közvetlenül a tárgyhoz, csak annyit jegyzek meg, hogy Makar Ivanovics koporsóját már beszerezték, s ott állt a szobában; fekete volt ugyan, de cseppet sem közönséges, mert bársonnyal volt kibélelve, s a halott szemfedője is finom, drága holmi volt. Ez a fényűzés nem illett az öreghez, és nem egyezett meggyőződéseivel, de így kívánta a mama, és Tatyána Pavlovna egyetértett vele.

Nem vártam persze, hogy vidám hangulatban találom őket; de az a gonddal, nyugtalansággal elegyes nyomasztó bánat, amelyet szemükből kiolvastam, mégis meglepett, s nyomban azt a gyanút támasztotta bennem, hogy „ennek bizonyára nemcsak a megboldogult az oka”. Mindez - ismétlem - pontosan eszembe véső dött.

Mindennek ellenére gyengéden megöleltem a mamát, és nyomban Verszilovot tudakoltam. Anyám pillantásában aggódó kíváncsiság lobbant fel. Futólag említettem, hogy az előző estét együtt töltöttük, s késő éjszakáig maradtunk együtt, de ma reggel nem találtam otthon, már kora reggel elment, pedig este ő maga hívott meg, kérve, menjek fel hozzá minél előbb. Anyám nem válaszolt, Tatyána Pavlovna kileste a megfelelő pillanatot, és anyám háta mögött intőn fölemelte ujját.

- Viszontlátásra, Arkagyij - szólt Liza hirtelen, és elhagyta a szobát. Természetesen utánaszaladtam, de ő is megállt a kijárati ajtóban.

- Reméltem, hogy lesz annyi eszed, és utánam jössz - suttogta izgatottan.

- Mondd, Liza, mi történik itt?

- Magam sem tudom, de úgy sejtem, sok minden. Talán annak az „örökös históriának” a végső kibontakozása... Andrej Petrovics nem jött el, de anyámék tudnak róla egyet-mást. Neked nem mondják el, ne félj, és te se kérdezd, légy okos; de a mama kétségbe van esve. Én se kérdeztem tőlük semmit. Isten veled.

Kinyitotta az ajtót.

- És nálad, Liza, nálad nincsen semmi újság? - kérdeztem és kiszaladtam utána a lépcsőházba. Fájt a szívem, olyan lesújtottnak, kétségbeesettnek láttam szegénykét. Rám nézett keményen, szinte zordul, majd keserűen felkacagott és legyintett.

- Ha meghalna... hálát adnék istennek! - vetette oda még utoljára, és lement a lépcsőn. Ezt persze Szergej Petrovics hercegre értette, aki lázasan, eszméletlenül feküdt a kórházban. „Az örökös história! Miféle örökös históriára célzott?” - gondoltam kihívón, és egyszerre elfogott a kíváncsiság, hogy elmondjam nekik legalább egy részét a Verszilov gyónása-keltette benyomásaimnak, és magát a gyónást is. „Most rosszat gondolnak róla... hadd tudjanak meg mindent!” - ötlött eszembe.

Emlékszem, eléggé ügyesen sikerült belefognom előadásomba. Arcukon hamarosan élénk kíváncsiság jelent meg. Ezúttal Tatyána Pavlovna sem vette le rólam a szemét. A mama tartózkodóbban viselkedett, eleinte nagyon komoly volt, de azután halvány szép, noha reménytelen mosoly tűnt fel arcán, és el sem múlt többé elbeszélésem tartama alatt. Igazán jól beszéltem, noha tudtam, hogy alig-alig érthetik meg, amit mondok. Legnagyobb ámulatomra ezúttal Tatyána Pavlovna sem kötött belém, nem követelt pontos részleteket, nem akadékoskodott szokása szerint, mint máskor, valahányszor csak megszólaltam. Néha-néha összeszorította ajkát és pislogott, mintha erőlködnék, hogy megértse, amit mondok. Egyszermásszor szinte úgy tetszett, mintha mindent megértenének - de ez majdnem elképzelhetetlen volt. Sokat beszéltem Verszilov meggyőződéseiről, de főleg tegnapi lelkes hangulatáról, meg

arról, hogy mennyire szereti a mamát, hogy el van tőle ragadtatva, elmondtam, hogy a fényképét csókolgatta... Ennek hallatára a két nő gyorsan, szótlanul egymásra nézett, a mama lángolóan elpirult, de továbbra sem szóltak egy szót sem. Aztán... aztán *a mama előtt* persze nem térhettem rá a legfontosabbra, mármint Verszilov és Katyerina Nyikolajevna találkozására és annak körülményeire, Katyerina Nyikolajevna tegnapi levelére és Verszilov erkölcsi „újjászületésére" a levél nyomán; pedig hát ez volt a legfontosabb, enélkül Verszilov ömlengései, amelyekkel meg akartam örvendeztetni a mamát, természetesen érthetetlenek maradtak, s ez nem az én hibám volt, mert igazán ügyesen mondtam el mindazt, ami elmondható volt. Mire befejeztem, teljességgel tanácstalan voltam: egyikük sem szólt továbbra sem, és zavarom nőttön nőtt.

- Azóta már bizonyosan hazament, vagy talán nálam ül és hazavár - mondottam és felálltam, hogy elmenjek.

- Eredj csak, eredj! - bólogatott Tatyána Pavlovna.

- Odalenn már voltál? - kérdezte a mama búcsúzásnál félig súgva.

- Voltam, térdet hajtottam előtte, és imádkoztam érte. Milyen nyugodt, milyen szép az arca, mama! Köszönöm, mama, hogy nem sajnálta a pénzt, és szép koporsót rendelt neki. Eleinte furcsálltam, de most már úgy hiszem, én is ugyanígy csináltam volna.

- Eljössz holnap a templomba? - kérdezte, és ajka megremegett.

- Hogy kérdezhet ilyet, mama? - álmélkodtam. - Ma is elmegyek a gyászszertartásra, és később is eljövök, meg aztán... meg aztán holnap van a születése napja, mama, édes jó anyácskám! Makar Ivanovics nem érhette meg, két nappal előbb halt meg...

Fájdalmasan meglepett, hogy anyám ilyen kérdést tesz föl: elmegyek-e a templomba a gyászszertartásra! És ha rólam így vélekednek, ugyan mit gondolhatnak *őróla*?

Tudtam, hogy Tatyána Pavlovna utánam szalad, és készakarva megálltam az előszobaajtóban; de Tatyána Pavlovna, mihelyt utolért, kituszkolt a lépcsőházba, utánam jött, és behúzta maga mögött az ajtót.

- Mondja, Tatyána Pavlovna, tehát nem várja Andrej Petrovicsot sem mára, sem holnapra? Meg vagyok ijedve...

- Fogd be a szád. Sokat számít, hogy meg vagy ijedve. Mondd meg inkább: mi az, amit elhallgattál, amikor azt a tegnapi zagyvaságot előadtad?

Nem láttam okát, hogy eltitkoljam előtte, és ingerülten (szinte nehezteltem most Verszilovra) beszámoltam Katyerina Nyikolajevna tegnapi leveléről meg annak hatásáról, azaz Verszilov újjászületéséről. Meglepetésemre Tatyána Pavlovna cseppet sem csodálkozott a levélen, s ebből kitaláltam, hogy már tudott róla.

- Nem hazudsz?

- Nem, nem hazudok.

- No, lám csak - mondta epésen mosolyogva, mintegy mérlegelve közléseimet. - Egyszóval újjászületett! Tőle még ez is kitelik! Hát az igaz, hogy Szonya képét csókolgatta?

- Igaz, Tatyána Pavlovna!

- Érzéssel csókolgatta? Nem komédiázott?

- Komédiázott? Hát szokott-e valaha is komédiázni? Szégyellje magát, Tatyána Pavlovna; durva a lelke, mint minden nőé!

Nagy hévvel korholtam, de látszólag meg se hallotta; megint fontolgatni látszott valamit, s ügyet sem vetett a lépcsőház hidegére. Én bundában álltam ott, ő meg egy szál ruhában.

- Rád bíznék valamit, csak az a baj, hogy olyan tökkelütött vagy - szólt megvetőn, bosszúsan. - Ide hallgass: menj el Anna Andrejevnához, és nézd meg, mi folyik ott... Vagy nem, inkább ne menj el, tökfilkó vagy, és az is maradsz! No kotródj, mars, mit állsz itt még mindig, mint a cövek?

- Csak azért se megyek el Anna Andrejevnához! Pedig ő maga is küldött értem.

- Érted küldött? Nasztaszja Jegorovnát? - kérdezte Tatyána Pavlovna, s gyorsan visszafordult felém; már megindult befelé, és az ajtót is kinyitotta, de most gyorsan becsapta újra.

- Semmi áron sem megyek el Anna Andrejevnához - ismételtem kaján örömmel. - Azért nem megyek el hozzá, mert tökfilkónak nevezett, holott sose volt még olyan éles az elmém, mint éppen ma. Keresztüllátok én minden titkukon, de Anna Andrejevnához mégsem megyek el!

- Tudtam! - kiáltott fel Tatyána Pavlovna, de ezt megint nem az én szavaimra, hanem saját gondolataira vonatkozott. - Most aztán végképp behálózzák szegényt és kelepcébe ejtik!

- Kit? Anna Andrejevnát?

- Szamár!

- Hát akkor kiről beszél? Csak nem Katyerina Nyikolajevnáról? Miféle kelepcét emleget? - Szörnyen megrémültem. Homályos, de szörnyű gyanú támadt lelkemben. Tatyána átható tekintettel vizsgálgatott.

- Mi lelt? - förmedt rám. - Neked mi szereped van ebben? Rólad is hallottam egyet-mást... vigyázz magadra!

- Ide hallgasson, Tatyána Pavlovna, elmondok magának egy szörnyű titkot, de nem most, most nem érünk rá, majd holnap, négyszemközt; most azonban mondja meg nekem az igazat, meg azt is, hogy mi ez a kelepce... mert egész testemben remegek...

- Fütyülök a remegésedre! - rivallt rám. - Miféle titkot akarsz holnap elmesélni? Talán bizony sejtesz valamit? - s majd felnyársalt a tekintetével. - Hiszen megesküdtél neki, hogy Kraft elégette azt a levelet!

- Ismétlem, Tatyána Pavlovna, ne gyötörjön - folytattam, s én is a magamét fújtam, nem válaszoltam kérdésére, mert magamonkívül voltam. - Nézze, Tatyána Pavlovna, ha eltitkolja előlem az igazat, talán még rosszabbra fordul minden... hiszen az az ember tegnap teljesen, tökéletesen újjászületett!

- Takarodjál a szemem elől, pojáca! Úgy látom, te is fülig szerelmes vagy... apa és fia ugyan-abba a személybe! Fúj, szégyelljétek magatokat a föld alá!

Azzal eltűnt, mérgesen becsapta az előszobaajtót. Utolsó szavainak pőre, szemérmetlen cinizmusa mélységesen megsértett, felháborított - csak nő képes ilyen cinizmusra! De nem akarok belebocsátkozni zavaros érzelmeim leírásába, szavamat adtam, hogy nem teszem; folytatom a tények elbeszélését, mert most már minden a tényeken múlik. Útközben persze megint fel-szaladtam Verszilov lakására, és a dajkától megtudtam, hogy nem járt otthon közben.

- Nem is jön haza?

- Ki tudja!

3

Tényeket, csak tényeket! De vajon megérti-e az olvasó? Emlékszem, engem is fojtogattak akkor ezek a tények. Jóformán nem jutott időm a gondolkodásra, és a sorsdöntő nap vége felé már én is szédelegtem. Ezért egy-két szóval előrenyúlok.

Tépelődéseim egyetlen kérdés körül mozogtak: ha Verszilov tegnap csakugyan újjászületett, és már nem szereti *őt*, akkor ma hol kellene lennie természetszerűleg? A válasz: elsősorban nálam, akivel tegnap összeölelkezett, másodsorban pedig a mamánál, akinek a fényképét csókolgatta. És e két természetes és magától értetődő lépés helyett hajnalban eltűnik hazulról, senki sem tudja, hová, és Nasztaszja Jegorovna miért, miért nem, azt mondja, hogy „talán haza se megy többé". De ez még nem minden: Liza az „örökös história" végső kibontakozását emlegeti, azt állítja, hogy anyánknak vannak bizonyos friss értesülései; azonkívül tudnak Katyerina Nyikolajevna leveléről is (ezt magam tapasztaltam), és nem hisznek Verszilov „újjászületésében", pedig figyelmesen hallgatták végig beszámolómat. A mama levert, Tatyána Pavlovna pedig maró gúnnyal tréfálkozik az „újjászületés"-en. De ha mindez így van, akkor ez annyit jelent, hogy Verszilovval az éjjel valami történt, újabb pálfordulás, újabb krízis - és mindez a tegnapi lelkesedés, pátosz, meghatottság után! Ez annyit jelent hát, hogy az egész „újjászületés" kipukkadt, mint a felfújt hólyag, és Verszilov talán éppoly őrjöngve vergődik most, mint annak idején, amikor először hallott Bjoringról! Most aztán az a kérdés: mi lesz anyámmal, mi lesz velem, mindannyiunkkal, és... és... végül, mi lesz vele, Katyerina Nyikolajevnával? Miféle „kelepcét" emlegetett Tatyána, amikor el akart küldeni Anna Andrejevnához? Ott volna hát a kelepce Anna Andrejevnánál? De miért őnála? Világos: szaladok máris Anna Andrejevnához, csak mérgemben mondtam neki, hogy nem megyek el hozzá; máris szaladok. De mit is mondott Tatyána Pavlovna az „irat"-ról? És nem kért-e Verszilov is tegnap este: „Égesd el az iratot!"

Így kergetőztek gondolataim, ez volt az én egyéni kelepcém; éreztem, mindenekelőtt Verszilovot kell megtalálnom. Ó, vele egyszeriben mindent elintéznék, ezt tudtam; két szóból is megértenők egymást! Megragadnám a kezét, megszorítanám; forró, meggyőző szavakat találnék lelkemben - szüntelenül erről ábrándoztam. Minden bizonnyal úrrá lennék őrültségén! De hol van? Hol lehet? Kellett nekem épp abban a pillanatban Lambertbe botlanom, amikor már úgyis olyan izgatott voltam! Alig tettem meg néhány lépést hazafelé, amikor Lamberttel találkoztam; örvendezve elbődült láttomra, és megragadta a kezemet:

- Hahmadszoh jártam nálad... *Enfin!* Gyerünk reggelizni!

- Megállj! Voltál nálam? Andrej Petrovics nincs ott?

- Nincs ott senki. Hagyd őket a fenébe, ahányan csak vannak! Te mahha, tegnap megharagudtál rám, be voltál rúgva, pedig fontos dolgokat kell veled közölnöm; nagyszerű híreket hallottam arról, amiről tegnap beszéltünk.

- Ide hallgass, Lambert - vágtam a szavába; elfúló hangon hadartam és önkéntelenül kissé patetikusan szavaltam. - Csak azért álltam most meg itt veled az utcán, hogy egyszer s mindenkorra és végleg szakítsak veled. Már tegnap is mondtam, de nem értettél meg. Lambert, te naiv vagy, mint a gyermek, és buta, mint egy francia. Azt hiszed, még mindig úgy vagyunk egymással, mint Touchard-nál, és én még mindig olyan ostoba vagyok, mint akkor Touchard-nál... De én már nem vagyok olyan ostoba, mint Touchard-nál... Tegnap ittas voltam, igaz, de nem a pezsgőtől, hanem az izgalomtól; és ha bólogattam is egyre-másra amit locsogtál, csak ravaszkodásból tettem, hogy kipuhatoljam a terveidet. Becsaptalak, te pedig megörültél, és daráltál tovább. Tudd meg, hogy a házassági terved olyan szamárság, amit egy első gimnazista sem vehet komolyan. Ki hinné el, hogy én komolyan vettem? - de te elhitted!

Azért hitted el, mert nem forgolódol az előkelő társaságban, és fogalmad sincs róla, hogyan intézik ott ezeket a dolgokat. Nem olyan egyszerű az ilyesmi a felső tízezerben, nem is képzelhető olyasmi, hogy valaki egyszer csak fogja magát és férjhez megy... Most pedig megmondom, mit akarsz: el akarsz csalogatni valahová, hogy leitass, és aztán kiadjam neked azt az iratot és támogassalak valami aljas cselben, amit Katyerina Nyikolajevna ellen forralsz. De tévedsz, nagyon tévedsz! Nem megyek fel hozzád sohasem, és tudd meg azt is, hogy holnap vagy legkésőbb holnapután az az irat az ő kezében lesz, a tulajdon kezében, mert az az irat jogszerint az övé, mert ő írta, személyesen adom át neki, és ha még azt is tudni akarod, hogy hol adom át, akkor tudd meg, hogy Tatyána Pavlovna közvetítésével, aki jó ismerőse, Tatyána Pavlovna lakásán és Tatyána Pavlovna jelenlétében fogom neki átadni, és nem kérek érte semmit... Most pedig takarodj előlem egyszer s mindenkorra, mert ha nem... mert ha nem, Lambert, akkor nem úszod meg szárazon...

Mire befejeztem, egész testemben reszkettem. Nincs nagyobb baj, nincs csúnyább szokás az életben, és hozzáteszem, nincs ártalmasabb dolog - mint a hencegés. Mi az ördögnek kellett úgy tűzbe jönnöm, hogy egyre hangosabban és egyre nagyobb élvezettel pattogtatva a szavakat, úgy belelovaltam magam, hogy végül is elkottyantottam azt a teljesen fölösleges részletet, hogy Tatyána Pavlovna révén és Tatyána Pavlovna lakásán fogom átadni az iratot? Mindenáron meg akartam hökkenteni Lambertet. Amikor nyíltan megemlítettem az iratot, és megláttam arcán a bamba rémületet, elfogott a vágy, hogy még jobban lesújtsam őt a részletek tömegével. És ez az ostoba, nőies, hencegő fecsegésem végül is szörnyű tragédiának lett okozója, mert Lambert azonnal elraktározta agyában ezt a közlést Tatyána Pavlovnáról meg a lakásáról, mint ahogy a csirkefogó és a gyakorlati ember mindig elraktározza az apró-cseprő részleteket; nagy és fontos ügyekhez nem is konyít, azokat nem éri föl ésszel, de az efféle részletekhez van érzéke. Nagy bajt kerülhettünk volna el, ha akkor nem említem Tatyána Pavlovnát.

De azért Lambert az első percben elvesztette a fejét, mikor végighallgatott.

- Ide hallgass - motyogta -, Alphonsine... Alphonsine majd énekel nekünk... Ide hallgass: Alphonsine járt *nála*; és tudod-e, van egy levelem... majdnem levelem, amelyben Ahmakova téged is említ, a ragyás szerezte, emlékszel a ragyásra... majd meglátod, megmutatom, csak gyere!

- Hazudsz, mutasd azt a levelet!

- Otthon van, Alphonsine-nál, gyerünk!

Persze hazudott, összehordott hetet-havat, mert attól félt, hogy otthagyom: de én csakugyan faképnél hagytam az utca közepén, és amikor követni akart, megálltam és az öklömmel fenyegettem. De már anélkül is megtorpant, és hagyott elmenni: talán máris új terv fogant meg agyában. De számomra még nem ért véget a meglepetések, találkozások sorozata... Ha visszagondolok arra a szerencsétlen napra, úgy tetszik, a meglepetések, a véletlenek összeesküdtek ellenem, s úgy zúdultak szegény fejemre, mint valami átkozott bőségszaruból. Alighogy kinyitottam lakásom ajtaját, már az előszobában egy előkelően öltözött, hosszú és sápadt arcú, nyúlánk fiatalemberbe ütköztem. Drága bundát viselt, orrán csíptetőt; de mihelyt meglátott, levette orráról az üveget (alighanem udvariasságból), és megemelte kürtőkalapját; nem állt ugyan meg, de elmentében előzékeny mosollyal odaszólt nekem: *„Ha, bonsoir!”*[101] - és azzal megindult lefelé a lépcsőn. Nyomban megismertük egymást, noha csak egyetlen-egyszer találkoztunk Moszkvában, akkor is csak futólag. Anna Andrejevna fivére volt, az

[101] Á, jóestét.

udvari apród, a fiatal Verszilov, Andrej Petrovics fia, tehát úgyszólván testvérem. Házi-asszonyom kísérte ki (házigazdám még nem jött haza hivatalából). Amikor a fiatalember eltávozott, az asszonynak szegeztem a kérdést:

- Mit keresett ez itt? Az én szobámban is járt?

- Ó nem, a világért sem. Hozzám jött... - válaszolta az asszony gyorsan, ridegen, és már indult is szobája felé.

- Várjon kérem, ennyivel nem érem be - szóltam utána. - Legyen szíves, válaszoljon a kérdésemre: miért jött?

- Jaj istenem, csak nem mondhatom el magának, hogy ki miért jár hozzánk! Elvégre nekünk is meglehet a számításunk. Talán pénzt akar kölcsönkérni, a címet tudakolta meg tőlem. Talán még a minap megígértem neki...

- Minap? Mikor?

- Jaj istenem, hisz nem először jött ide!

Azonnal eltűnt. Viselkedéséből annyit mindenesetre megértettem, hogy a hang megváltozott: gorombáskodnak velem. Világos, emögött megint titok lappang; lépten-nyomon, óráról órára szaporodnak a titkok. Először nővérével, Anna Andrejevnával járt ott a fiatal Verszilov, még betegségem alatt, erre világosan emlékeztem, s az is eszembe jutott, hogy Anna Andrejevna előző nap azt a meglepő hírt közölte velem, hogy az öreg herceg talán majd az én lakásomon fog megszállni... de mindez olyan rút, olyan gyanús volt, hogy semmiféle következtetést nem tudtam belőle levonni. Homlokomra csaptam, és még egy pillanatra sem ültem le pihenni, hanem szaladtam egyenest Anna Andrejevnához. Nem találtam otthon, s a portástól meg-tudtam, hogy „kiment Carszkoje Szelóba, csak holnap érkezik vissza ilyen idő tájt".

„Anna Andrejevna kiment Carszkojéba, persze az öreg herceghez, a fivére pedig szemlét tart a lakásomon! Nem, erről szó sem lehet! - gondoltam fogcsikorgatva. - Ha pedig csakugyan kelepcét állítanának, majd megvédem azt a »szerencsétlen« asszonyt!"

Anna Andrejevnától nem mentem haza, mert lázas agyamban hirtelen felbukkant a csatorna-parti kocsma emléke, ahová Andrej Petrovics járogatott néha, rosszkedvében. Az ötlet fel-villanyozott, szaladtam a kocsmába; négy óra felé járt, már alkonyodott. A kocsmában közölték, hogy Andrej Petrovics ott járt, „rövid ideig maradt, és aztán elment, de talán még visszajön". Nyomban eltökéltem, hogy megvárom, és ebédet rendeltem; mégis felvillant egy reménysugár!

Megettem az ebédet, még többet is ettem, mint kellett volna, hogy jogom legyen minél tovább ott üldögélni; azt hiszem, négy óra hosszat időztem a kocsmában. Nem írom le bánatomat, lázas türelmetlenségemet; bensőmben minden remegett, repesett. A sípláda, a vendégek, az egész sivár környezet örökre lelkembe véső dött! Nem írom le a fejemben rajzó gondolatokat sem, úgy kavarogtak, mint viharban az őszi levelek. Igazán csak ehhez hasonlíthatom állapotomat, s éreztem, hogy józan eszem időnként már-már cserbenhagy.

Még valami gyötört fájdalmasan (csakúgy mellékesen, persze, a legfontosabbon kívül): egy gonosz, mérges emlék, melyet sehogy sem tudtam elhessegetni magamtól, mint ahogy nem lehet elhessegetni a mérges őszi legyet, amelyre ügyet sem vetünk, de folyvást ott szálldos körülöttünk, bosszant, zavar és végül fájdalmasan megcsíp. Ilyen volt az emlék is. Erről az eseményről még sosem beszéltem senkinek; elmondom, mert valamikor mégiscsak el kell mondani.

4

Amikor - még Moszkvában - elhatároztatott, hogy Pétervárra utazom, tudtomra adták Nyikolaj Szemjonovics útján, hogy küldenek pénzt vasúti költségre, várjam meg a küldeményt. Hogy a pénz kitől ered, nem is kérdeztem, úgyis tudtam, hogy Verszilov küldi, s mivel akkoriban éjjel-nappal, elszoruló szívvel és fennhéjázó tervekkel a vele való találkozásról ábrándoztam, tehát fennszóval senkivel sem beszéltem róla, még Marja Ivanovnával sem. Amint már említettem, volt ugyan saját pénzem is útiköltségre, mégis elhatároztam, hogy megvárom a küldeményt, amelyről egyébként azt hittem, hogy postán fog megérkezni.

Egy napon aztán Nyikolaj Szemjonovics hazaérkezve közölte (szokása szerint szűkszavúan és pontosan), hogy másnap délelőtt tizenegy órakor menjek el a Mjasznyickaja utcába, V-szkij herceg palotájába, mert megérkezett Pétervárról Verszilov udvari apród, Andrej Petrovics fia, ott szállt meg V-szkij hercegnél, volt líceumi társánál, és elhozta nekem az útiköltségre szánt összeget. Úgy tetszik, mi sem természetesebb ennél: mért ne bízhatta volna Andrej Petrovics a fiára ezt az összeget a posta helyett - engem mégis módfelett megrémített és feldúlt ez a hír. Nem kételkedtem benne, hogy Verszilov meg akar ismertetni fiával, féltestvéremmel: ilyen módon kirajzolódtak előttem annak az embernek érzései és szándékai, akiről álmodoztam; felmerült azonban az a súlyos kérdés, hogyan fogok s hogyan kell viselkednem a váratlan találkozásnál, hogy önérzetem csorbát ne szenvedjen.

Másnap pontosan tizenegy órakor megjelentem V-szkij herceg lakásán; egyedül lakott benne, de úgy láttam, fényűzően volt berendezve, libériás inasok serege szolgálta ki. Megálltam az előszobában; a lakásból hangos beszélgetés, nevetés zaja hallatszott ki: a hercegnél és pétervári szállóvendégénél nyilván látogatók voltak. Felszólítottam az inast, hogy jelentsen be, s talán kissé fölényesen fejeztem ki magam; az inas, mielőtt bement, mindenesetre furcsálkodva mért végig - úgy tetszik, nem olyan tisztelettudón, mintsem elvártam volna. Legnagyobb meglepetésemre feltűnő sokáig tartott a bejelentés, az inas legalább öt percig nem jött vissza, s bentről továbbra is nevetés, beszélgetésfoszlányokat hallottam ki.

Természetesen állva maradtam, tudva tudván, hogy nekem mint „egyenrangú úriembernek" semmiképp sem illik helyet foglalnom az előszobában, ahol a lakájok üldögélnek, önkényesen pedig, meghívás nélkül, nem akartam belépni a szalonba, ezt büszkeségem tiltotta - talán túlságosan is kifinomult büszkeségem, de mindenesetre így kellett cselekednem. Meglepetésemre a két kinnmaradt lakáj le merészelt ülni jelenlétemben. Elfordultam, nehogy tudomásul kelljen vennem, de elfogott a remegés, hirtelen megfordultam, odaléptem az egyik lakájhoz és *ráparancsoltam*, hogy *„tüstént"* jelentsen be újra. A lakáj azonban lustán nézett rám, fel sem állt, s a másik válaszolt helyette:

- Már bejelentették, ne nyugtalankodjék!

Elhatároztam, hogy még egy, egyetlenegy percig várok, lehetőleg még annyit sem, aztán pedig mindenképpen elmegyek. Elfelejtettem mondani, hogy igen tisztességesen voltam öltözve, ruhám, kabátom meglehetősen új volt, ingem patyolatfehér - erről maga Marja Ivanovna gondoskodott aznap, tekintettel a rendkívüli alkalomra. Mint azonban később, Pétervárott, *hitelt érdemlő forrásból* megtudtam, az inasok már előző nap értesültek a fiatal Verszilov komornyikjától, hogy „idejön majd ez meg ez, a fiatalúr balkézről való fivére, diák". Ezt most már bizonyosan tudom.

Elmúlt a perc. Különös érzés, mikor az ember tudja, hogy határoznia kell, és nem tud határozni. „Elmenjek, ne menjek, elmenjek, ne menjek?" - ismételgettem magamban pillanatonként, szinte hidegrázósan; egyszer csak megjelent bentről a lakáj. Kezében négy darab piros bankó fityegett: negyven rubel.

- Tessék kérem, itt ez a negyven rubel.

Felforrt bennem a düh. Micsoda sérelem! Egész éjszaka a két testvér találkozásáról álmodoztam, ahogyan Verszilov megrendezte; egész éjszaka azon töprengtem lázasan, hogyan viselkedjem, nehogy szégyent hozzak magamra, és az egész eszmekörre, amelyet magányomban kitermeltem, s amellyel bármilyen társadalmi körben bízvást megállhatom a helyem. Elképzeltem, hogy előkelő leszek, büszke és szomorú, talán még V-szkij herceggel is megismerkedem, s ezzel egy csapással bekerülök a nagyvilági társaságba - ó, nem kímélem magam, nem szépítek semmit: ám lássa mindenki, hogyan történt, így kell ezt leírni minden apró részletével, pontosan! És akkor - negyven rubelt küldenek ki a lakájjal, az előszobába, ráadásul tíz perces várakozás után, ráadásul csakúgy puszta kézzel, a lakáj ujjai közül, még csak nem is tálcán, nem is borítékban!

Akkorát kiáltottam a lakájra, hogy összerezzent és hátrahőkölt; ráparancsoltam, vigye vissza a pénzt, és „az úr maga adja át”... egy szó mint száz, követelésem nyilván zavaros volt, a lakáj meg sem érthette. De akkorát kiáltottam, hogy mégis bement. Ráadásul odabent is meghallhatták kiabálásomat, mert a beszélgetés, nevetgélés hirtelen megszakadt.

Csakhamar lépteket hallottam, kimért, előkelő, puha lépteket, és az előszobába nyíló ajtó küszöbén nyúlánk, gőgös, jóképű fiatalember jelent meg (akkor még sápadtabbnak, soványabbnak láttam, mint mai találkozásunkkor); még a küszöbig sem lépett, egy arasznyival beljebb állt meg! Pompás vörös selyem háziköntös volt rajta, lábán papucs, orrán csíptető. Egy szót sem szólt, rám villantotta csíptetőjét és szemügyre vett. Egy lépést tettem feléje, egyetlenegyet - mint a vadállat -, és megtorpantam, kihívón, merően néztem vissza rá. De csak egy pillanatig, talán tíz másodpercig tartott az egész; a fiatalember ajka körül alig észrevehető sértően gúnyos mosoly jelent meg - éppen azért volt sértő a mosolya, mert alig észrevehetően halvány volt; szótlanul sarkon fordult, és visszament a szobába, éppolyan kimérten, nesztelenül és előkelően, mint ahogy kijött. Ó, ezek a pökhendi fickók már kisgyermekkorukban, családi körükben, az édesanyjuktól tanulják, hogyan kell másokat vérig sérteni! Persze elveszítettem a lélekjelenlétemet... Ó, miért is vesztettem el akkor a lélekjelenlétemet!

A következő pillanatban ismét megjelent ugyanaz a lakáj, kezében ugyanaz a négy piros bankó:

- Tessék átvenni, Pétervárról küldik, az úr azt üzeni, most nem tudja fogadni, „majd talán legközelebb, ha kevesebb lesz az elfoglaltsága”.

Éreztem, hogy az utolsó szavakat a lakáj már önszántából teszi hozzá. De még mindig nem nyertem vissza lélekjelenlétemet, elfogadtam a pénzt, és az ajtó fölé indultam; zavaromban fogadtam el, mert nem lett volna szabad elfogadnom. De persze most már a lakáj is sértegetni akart, és a következő lakájos fogáshoz folyamodott: hirtelen felrántotta előttem az ajtót, szélesre tárta, és amikor elhaladtam mellette, hangosan, nyomatékosan így szólt:

- Tessék parancsolni!

- Gazember - ordítottam rá, és fölemeltem karomat, de nem ütöttem meg - és az urad is gazember! Így mondd meg neki, jelentsd azonnal! - tettem hozzá, és megindultam lefelé a lépcsőn.

- Ne merjen így beszélni! Ha ezt most jelentem az úrnak, abban a pillanatban bekísérik magát az őrszobára. És ne merészeljen hadonászni...

Mentem lefelé a lépcsőn. Előkelő, nyitott lépcsőház volt, s fentről mindvégig látni lehetett engem, ahogy lefelé haladtam a piros futószőnyegen. Mind a három lakáj kilépett az előszobából, és odaállt a korláthoz. Persze eltökéltem, hogy ki se nyitom a szám; lakájokkal csak nem vitatkozom! Lementem a kapuig, nem gyorsítottam, sőt inkább meglassítottam lépteimet.

Ó, talán vannak filozófusok (szégyen fejükre!), akik azt mondják, hogy mindez semmiség, egy tejfölösszájú gyerek felháborodása; nem bánom, hadd mondják, de rajtam sebet ejtett, s ez a seb mostanáig sem gyógyult be, még a mai napig sem, amikor ezt írom, és amikor már mindent befejeztem, sőt megtoroltam. Esküszöm, nem vagyok neheztelő, bosszúálló természet. Igaz, ha megsértenek, betegesen vágyom a megtorlásra - de mindig csak nagylelkűséggel akarok bosszút állni. Megfizetek nagylelkűséggel, de úgy, hogy az illető megérezze, hogy tudomásul vegye - és bosszúvágyam máris kielégült! Még pontosabban kifejezve: nem vagyok bosszúálló, de nem felejtem el a sértést: nem tudom, mások is így vannak-e vele. És akkor - ó, akkor is nagylelkű érzésekkel eltelve mentem el, nagylelkűségem talán nevetséges volt, de mindegy: jobb ha az ember nevetséges, de nagylelkű, mintha nem nevetséges, de aljas, mindennapi, középszerű! Erről a találkozásról „bátyámmal" sosem számoltam be senkinek, még Marja Ivanovnának sem, de még Lizának sem, később, Pétervárott; olyan volt ez, mint egy szégyellni való pofon. És most íme, szembejön velem az a fiatalúr, amikor a legkevésbé várom, rám mosolyog, megemeli kalapját, és barátságosan rám köszön: *„Bonsoir."* Mondhatom, gondolkodóba ejtett! De sebem felfakadt...

5

Mondom, négy óránál tovább várakoztam a csatornaparti kocsmában, aztán hirtelen elszaladtam, mint akit kergetnek; persze megint Verszilovhoz siettem, s persze megint nem találtam otthon. Egyáltalán nem járt otthon; a dajka rosszkedvű volt és megkért, küldjem el hozzá Nasztaszja Jegorovnát - de nekem kisebb gondom is nagyobb volt annál! Felszaladtam anyámhoz, de nem mentem be a lakásba, kihívtam Lukerját a pitvarba, s tőle megtudtam, hogy Verszilov nem járt ott, és Liza sincs otthon. Láttam, hogy Lukerja is szeretne valamit kérdezni, sőt talán valami megbízást is adna, de nem állt rá a fejem! Még egy utolsó reménységem maradt: hogy időközben, felment hozzám - de ezt jóformán magam sem hittem.

Mondottam már, hogy a téboly környékezett. És akkor hazaérkezvén, szobámban kit találok? Alphonsine-t meg a házigazdámat. Épp kifelé jöttek, Pjotr Ippolitovics gyertyát fogott a kezében.

- Hát ez mi? - ordítottam rá házigazdámra. - Hogy merészeli bevezetni ezt a szajhát a szobámba?

- *Tiens!* - kiáltott fel Alphonsine. - *Et les amis?"*[102]

- Takarodjék! - bömböltem.

- *Mais c'est un ours!*[103] - sopánkodott Alphonsine, kisuhant a folyosóra, ijedtséget színlelve, és egy szempillantás alatt eltűnt a háziasszony szobájában. Pjotr Ippolitovics odalépett hozzám, kezében még mindig fogta a gyertyát, szigorú ábrázatot vágott:

---

[102] Nini!... És (hol vannak) a barátai?

[103] Hiszen ez egy medve!

- Engedje megjegyeznem, Arkagyij Makarovics, hogy nagyon is elvetette a sulykot; akármennyire tiszteljük is önt, azért Alphonsine kisasszony nem szajha, hanem épp ellenkezőleg, kedves vendégünk, nem az öné, hanem a feleségemé, mert már jó ideje kölcsönösen összebarátkoztak.

- És hogy merte bevezetni a szobámba? - ismételtem, s fejemhez kaptam, mert egyik percről a másikra beléállt a fájdalom.

- Véletlenül történt kérem. Bementem, hogy becsukjam a szellőztetőt, amelyet ugyancsak jómagam nyitottam ki a friss levegő végett; és mivel épp Alfonszina Karlovnával társalogtunk, a beszélgetés hevében ő is bejött velem, csupáncsak a kíséretért.

- Nem igaz! Alphonsine spion, Lambert spion, és talán maga is spion! Alphonsine azért jött be a szobámba, hogy ellopjon valamit.

- Ahogy tetszik. Ma ezt mondja, holnap azt. A lakásomat egy időre kiadtam, magam pedig a feleségemmel a kis kamrába költözöm; Alfonszina Karlovna ezek szerint majdnem úgy otthon van itt, mint ön, uram!

- Lambertnek adta ki a lakását? - kiáltottam fel rémülten.

- Nem kérem, nem Lambertnek - mosolyodott el éppolyan sunyi mosolygással, mint délelőtt, de mosolyában most szilárdság volt a délelőtti bizonytalanság helyett. - Felteszem, hogy ön is tudja, kinek adtam ki, és csak tréfából teszi magát, mintha nem tudná, csupáncsak a látszat kedvéért, és azért haragszik. Nyugodalmas jó éjszakát!

- Igen, igen, hagyjon magamra, hagyjon békén! - legyintettem majdnem sírva, olyannyira, hogy Pjotr Ippolitovics megütközve nézett reám; de azért kiment. Bereteszeltem az ajtót, és végigdőltem ágyamon, arcomat a párnába fúrva. Így múlt el első szörnyű napom, az első a három végzetes utolsó nap közül, amelynek leírásával feljegyzéseim befejeződnek.

Tizedik fejezet

1

Megint előre kell szaladnom, és az eseményeket megelőzve el kell magyaráznom az olvasónak egyet-mást, mert az egész történet logikus lebonyolódásához annyi véletlen vegyült, hogy magyarázat nélkül megérteni lehetetlen. A „kelepcéről" van szó, amelyet Tatyána Pavlovna említett. A kelepce röviden azt jelentette, hogy Anna Andrejevna végre rászánta magát a legmerészebb lépésre, amelyet helyzetében elképzelhetünk. Tagadhatatlanul erős jellem!

Az öreg herceget, egészségének helyreállítása ürügyén, idején elrabolták, és Carszkoje Szelóba vitték, úgyhogy Anna Andrejevnával tervezett házasságának híre nem terjedhetett el a társaságban, hanem úgyszólván még csírájában elfojtották, legalábbis egy időre; a gyenge és magatehetetlen aggastyán azonban ennek ellenére semmiképp sem lett volna rábírható, hogy letegyen tervéről, és cserbenhagyja Anna Andrejevnát, aki felajánlotta neki kezét. Etekintetben lovagias volt az öreg; így hát várható volt, hogy előbb vagy utóbb megbokrosodik, és makacs erővel végrehajtja szándékát. Ilyesmi számtalanszor előfordul éppen gyenge és akaratnélküli emberekkel, mert van egy bizonyos határ, amelyen túl nem szabad kergetni őket. Azonkívül a herceg világosan látta, hogy az általa határtalanul tisztelt Anna Andrejevna milyen kényes helyzetbe került, milyen könnyen kelhet szárnyra társasági pletyka, gúnyos szóbeszéd, mely rossz hírét költhetné. Egyelőre csak az a körülmény fékezte és békítette meg az öreget, hogy Katyerina Nyikolajevna a jelenlétében soha egyetlen rossz szót, vagy akárcsak célzást sem ejtett el Anna Andrejevnára vonatkozóan, sosem nyilvánította a legcsekélyebb ellenvetést sem apja tervezett házassága ellen. Mi több: rendkívül szívélyesen, figyelmesen viselkedett apja jegyesével. Anna Andrejevna ilyen módon igen kényelmetlen helyzetbe került, mert női ösztönével pontosan érezte, hogy ha a legkisebb mértékben is ócsárolja Katyerina Nyikolajevnát, akit a herceg szintén rajongva szeretett, sőt most jobban, mint valaha, mégpedig éppen azért, mert Katyerina Nyikolajevna olyan nagylelkűen és tiszteletteljesen engedte őt házasodni - ha tehát ócsárolná Katyerina Nyikolajevnát, ezzel sértené a herceg atyai érzelmeit, bizalmatlanságot, sőt talán felháborodást keltene benne. Így tehát ezen a téren egyelőre még folyt a küzdelem; a vetélytársnők mintegy versengtek egymással tapintatban és türelemben, a herceg pedig a végén már azt sem tudta, melyiküket csodálja jobban, és a gyenge, de érzelmes szívű emberek módjára a végén már csak vívódott és önmagát okolta mindenért. Úgy mondják, búskomorsága már betegséggé súlyosbodott, idegei csakugyan felmondták a szolgálatot, egészsége nemhogy javult volna Carszkojéban, inkább romlott s úgy hírlett, már-már ágynak esik szegény.

Zárójelben elmondok itt valamit, amit csak sokkal később tudtam meg: Bjoring állítólag azt ajánlotta Katyerina Nyikolajevnának, vigyék külföldre az öreget, valamiféle ürüggyel vegyék rá az utazásra, a társaságban pedig híreszteljék el „bizalmasan", hogy az öreg herceg elméje végképp elborult, és erről külföldön szerezzenek orvosi igazolást. Ebbe azonban Katyerina Nyikolajevna semmi áron sem akart beleegyezni, legalábbis utólag így beszélték el a dolgot. Állítólag felháborodva utasította el ezt a tervet. Mindez csak mendemonda, de elhiszem, hogy így történt.

Nos, amikor az ügy már úgyszólván zsákutcába jutott, Anna Andrejevna egyszer csak megtudja Lamberttől, hogy van egy levél, amelyben a herceg leánya jogásztól kér tanácsot, miképp lehetne apját őrültnek nyilvánítatni. Büszkesége, igazságérzete erősen felháborodik. Vissza-

emlékezvén régebbi beszélgetéseinkre, sok részlet, mellékes körülmény figyelembevételével nem kételkedhet a hír valódiságában. És kemény hajthatatlan női szívében megérlelődik a végső terv: hirtelen előkészítés és köntörfalazás nélkül mindent feltár a herceg előtt, megijeszti, megrendíti, megfélemlíti azzal, hogy útja elkerülhetetlenül az őrültekházába vezet, és ha megmakacsolja magát, felháborodik vagy kételkedik - megmutatja neki leánya levelét: „Tessék, egyszer már megpróbálta, hogy őrültnek nyilváníttassa, mennyivel inkább megteszi most, hogy megakadályozza házasságunkat." Aztán pedig fogja a kétségbeesett, halálra rémült aggastyánt, és beköltözteti Pétervárra - *egyenest az én lakásomba*.

Óriási kockázattal járt; de Anna Andrejevna bízott hatalmában. Egy pillanatra eltérek történetemtől, s messze előrenyúlva közlöm, hogy nem csalódott számításában és a végső csapás hatásában: sőt - e hatás felülmúlta minden várakozását. A levél sokkalta erősebben hatott az öreg hercegre, semmint Anna Andrejevna vagy akárki közülünk feltételezte. Mindaddig nem tudtam, hogy a herceg már előbb is hallott valamit arról a levélről, de gyenge, félénk lelkek módjára nem hitte el a mendemondát, és erőnek erejével elhessegette magától, hogy nyugodt maradhasson, sőt még így is nemtelen hiszékenységgel vádolta magát. Hozzáteszem azt is, hogy a levél létezése Katyerina Nyikolajevnára magára is sokkal súlyosabban hatott, mintsem vártam volna... Egy szó mint száz, az irat fontosabbnak bizonyult, mint jómagam hittem volna - aki annyi ideig a zsebemben hordoztam! De túlságosan is előreszaladtam.

De miért éppen az én lakásomra? - kérdik. Miért hozzák a herceget ebbe a nyomorúságos fészekbe, miért ijesztik meg talán még jobban ezzel a nyomortanyával? Ha már nem vihetik saját palotájába (mivel ott könnyen megzavarhatják köreiket), mért nem vettek ki neki külön „elegáns" lakást, ahogyan Lambert javasolta? Itt rejlett Anna Andrejevna kockázatos lépésének kulcsa.

A hercegnek nyomban megérkeztekor feltétlenül meg kellett mutatni az iratot; én azonban semmiképp sem voltam hajlandó megválni tőle. Nem lévén vesztegetni való ideje, Anna Andrejevna, hatalmában bízva, eltökélte, hogy az irat nélkül is belekezd vállalkozásába, mégpedig azzal, hogy a herceget egyenesen énhozzám szállítja - és miért? Azért, hogy engem is berántson a dologba, vagyis a közmondás szerint két legyet üssön egy csapással. Arra számított, hogy engem is levesz a lábamról a váratlanul, megrendülésszerűen rám törő eseménnyel. Úgy okoskodott, hogy ha meglátom magamnál az öreget, ha látom riadalmát, tehetetlenségét és meghallom mindkettőjük esdeklő könyörgését, megadom magam, és kiszolgáltatom az iratot. Mi tagadás, agyafúrt, ügyes, lélektanilag helyes számítás volt, s mi több - kis híján siker koronázta! Az öreget pedig Anna Andrejevna éppen azzal bírta rá a szökésre, azzal vette rá, hogy puszta szavában is megbízzék, hogy egyenesen megígérte neki: énhozzám viszi. Mindezt csak utóbb tudtam meg. A puszta közlés, hogy az irat nálam van, előzte a herceg bátortalan szívéből az utolsó kételyeket is - annyira szeretett és becsült!

Hozzáteszem azt is, hogy Anna Andrejevna egy percig sem kételkedett benne, hogy az irat még nálam van, nem adtam ki a kezemből. Fonákul ismerte jellememet, naivságomra, gyanútlanságomra, sőt érzékenységemre számított cinikusan; másrészt feltételezte, hogy - ha át is adom végül a levelet, teszem Katyerina Nyikolajevnának - feltétlenül csak különleges körülmények nyomása alatt szánom rá magam erre, s ezeket a körülményeket igyekezett megelőzni váratlan támadással, meglepetéssel, sokk-hatással.

Mindebben Lambert is támogatta. Amint említettem, Lambert az idő tájban válságos helyzetbe került; mint örökös áruló, szeretett volna engem elcsalogatni Anna Andrejevnától, hogy vele társulva eladjam az iratot Ahmakovának, mert ezt valami okból előnyösebb üzletnek képzelte. Mivel azonban az utolsó pillanatig sem voltam hajlandó kiszolgáltatni neki az iratot, szorult helyzetében rászánta magát, hogy együttműködjék Anna Andrejevnával, nehogy a végén

mindenből kicsöppenjen. Ezért az utolsó óráig szinte tolakodón kínálgatta Anna Andrejevnának szolgálatait, tudomásom van róla, például, hogy felajánlotta, papot is szerez, ha kell... Anna Andrejevna azonban megvető gúnnyal kérte, hogy ne is említsen ilyesmit. Utálta, megvetette Lambertet, faragatlan fickónak tartotta, de óvatosságból azért itt-ott elfogadta szolgálatait, például kémkedésre használta fel. Erről jut eszembe: a mai napig sem tudom bizonyosan, vajon megvásárolták-e Pjotr Ippolitovicsot, a házigazdámat vagy sem, kapott-e akkor valamit szolgálataiért, vagy pedig a cselszövés puszta élvezetéért társult-e hozzájuk; de annyi szent, hogy ő is, meg a felesége is kémkedett utánam - ezt biztosan tudom.

Most már megérti az olvasó, hogy ha volt is valamelyes értesülésem, azt semmiképp sem várhattam, hogy az öreg herceget maholnap ott találom lakásomon, mégpedig ilyen körülmények között. Hogy is várhattam volna ekkora vakmerőséget Anna Andrejevnától! Valamire szavakkal utalni, célozgatni könnyű; de rászánni magát, nekifogni és tettleg végrehajtani - nem, ehhez aztán, higgyék el nekem, erős jellemnek kell lenni!

2

Folytatom.

Reggel későn ébredtem, szokatlanul mélyen, álomtalanul aludtam (még ma sem értem, hogyan történhetett), s ezért ébredésemkor ismét olyan virgoncnak, ébernek éreztem magam, mintha a tegnapi nap nem is lett volna. Elhatároztam, hogy nem keresem fel anyámat, hanem kimegyek egyenesen a temetőkápolnába, a gyászszertartás után pedig hazakísérem a mamát, és egész nap vele maradok. Szilárdul hittem, hogy ma a mamánál Verszilovval is feltétlenül összetalálkozom előbb vagy utóbb.

Sem Alphonsine-t, sem házigazdámat nem láttam; rég elmentek hazulról. Háziasszonyomnál pedig nem akartam kérdezősködni, különben is elhatároztam, hogy megszakítok velük minden kapcsolatot, és mihamarabb elköltözöm; mihelyt behozták a kávémat, ismét bezárkóztam. Egyszer csak kopogtattak ajtómon; legnagyobb ámulatomra Trisatov volt a korai látogató.

Azonnal kinyitottam neki az ajtót, és örvendezve kértem, kerüljön beljebb; de ő nem akart bejönni.

- Csak egy szót itt a küszöbön... vagy különben nem bánom, belépek, mert úgy látom, itt suttogni kell; bejövök, de nem ülök le. Nézze meg ezt a ronda felöltőt: Lambert elvette a bundámat.

Csakugyan ócska, kopott s nem rá szabott, hosszú felöltő volt rajta. Szomorúan, borongósan állt előttem, kezét zsebébe mélyesztve; még kalapját sem vette le.

- Nem ülök le, nem ülök le. Hallgasson rám, Dolgorukij: semmit sem tudok pontosan, de annyit tudok, hogy Lambert árulást forral, mégpedig a közeljövőben; a bajt nem kerülheti el, ez bizonyos! Vigyázzon magára. A ragyás szólta el magát... emlékszik a ragyásra? De nem árulta el, hogy miről van szó, ezért semmi többet nem tudok a dologról. Csak azért jöttem, hogy figyelmeztessem... isten áldja!

- De üljön le, kedves Trisatov! Sietek ugyan, de annyira örülök, hogy látom... - unszoltam.

- Nem, nem, nem ülök le; de azt sose felejtem el, hogy megörült nekem. Eh Dolgorukij, minek áltassam a világot: tudatosan, önakaratomból hajlandó vagyok minden aljasságra, most is olyasmiben veszek részt, hogy még elmondani sem merem magának. Most a ragyással dolgozom... Isten áldja. Nem vagyok rá méltó, hogy leüljek magánál.

- De Trisatov, kedves, ne beszéljen így...

- Nem, Dolgorukij! Nézze, én fenn hordom az orromat és züllött életet élek. Nemsokára még szebb bundát kapok, és saját fogatomon fogok járni. De *magamban* azért tudni fogom, hogy magánál nem ültem le, mert így ítélem meg magamat, mert beismerem, hogy magához képest aljas vagyok. Mégis jólesik majd erre visszagondolni, amikor egyre mélyebbre süllyedek a becstelenségbe. No isten áldja, isten áldja; kezet sem adok, hiszen még Alphonsine sem hajlandó velem kezet fogni. Kérem, ne szaladjon utánam, ne látogasson meg; tekintsük ezt megállapodásnak.

Azzal sarkon fordult és elment - különös fickó! Egyelőre nem volt érkezésem, de eltökéltem magamban, hogy hamarosan felkeresem, mihelyt sikerül elintéznem függő ügyeimet.

Nem számolok be részletesen egész délelőttömről, noha volna mit fölemlegetnem. Verszilov nem jött el a templomba, a temetési szertartásra, anyámék - arcukról ítélve - előre sejtették, hogy nem lesz ott, és nem is várták. Anyám áhítatosan imádkozott, úgy tetszett, egészen elmélyedt ájtatosságába. A koporsónál nem volt más, csak Liza meg Tatyána Pavlovna. De nem írok le semmit, semmit. A temetés után hazamentünk, asztalhoz ültünk, s arcukról ismét úgy láttam, hogy a torhoz sem várták Verszilovot. Amikor asztalt bontottunk, odaléptem anyámhoz, forrón megöleltem, és minden jót kívántam születésnapjára; példámat Liza is követte.

- Ide hallgass, Arkagyij - súgta lopva fülembe Liza -, azt hiszem, ide várják!

- Látom, Liza, én is azt hiszem.

- Valószínűleg eljön.

Ezek szerint tudnak róla valamit, gondoltam; de nem kérdeztem semmit. Nem írom le érzéseimet, de annyit mondhatok, hogy ez a titokzatosság, bizakodó hangulatom ellenére is megint súlyos teherként nehezedett szívemre. Leültünk a nappaliban a kerek asztalhoz, a mama köré. Ó, milyen jólesett akkor vele lennem, ránéznem! Megkért, olvassak fel valamit a szentírásból. Felolvastam Lukács evangéliumának egyik fejezetét. Anyám nem sírt, nem is volt különösebben bánatos, de arcát még sosem láttam annyira átszellemültnek. Csendes tekintete elmélkedőnek tetszett, de viselkedése semmiképp sem árult el szorongó várakozást. A beszélgetés egy pillanatra sem szakadt félbe; a megboldogultat emlegettük, Tatyána Pavlovna sok mindent elmondott róla, amiről addig sejtelmem sem volt. Egy szó mint száz: ha fel akarnám jegyezni, sok érdekes mondanivalóm akadna. Még Tatyána Pavlovna is egészen megváltozott, szelíd volt, barátságos, és főleg nagyon nyugodt, noha sokat beszélt, hogy a mamát elszórakoztassa. Egy bizonyos részlet azonban örökre eszembe véső dött: a mama a kanapén ült, a kanapétól balra pedig, külön kis kerek asztalon, mintha valami célból oda-készítették volna, régi ikon feküdt, fémfoglalata nem volt, csupán szerény dicsfény a képen ábrázolt két szent feje körül. A szentkép Makar Ivanovicsé volt, ezt tudtam, s tudtam azt is, hogy sohasem vált meg tőle, és csodatevőnek hitte. Tatyána Pavlovna tekintete többször is ráesett.

- Ide hallgass, Szonya - szólalt meg hirtelen Tatyána Pavlovna, megszakítva a társalgás fonalát. - Miért fekszik ott az az ikon? Jobb lenne, ha felállítanók, a falnak támasztva, és mécsest gyújtanánk előtte!

- Nem, jobb ez így - válaszolta a mama.

- Igaz is. Amúgy túlságosan is ünnepélyesnek látszanék...

Akkor egy szót sem értettem az egészből, de a dolog magyarázata az volt, hogy azt az ikont Makar Ivanovics szóbelileg már régen Andrej Petrovicsra hagyta, és a mama most akarta átadni neki.

Délután öt óra lett közben. Tovább társalogtunk, s egyszer csak észrevettem: a mama arcán remegés fut végig; gyorsan kihúzta magát, s fülelni kezdett, míg Tatyána Pavlovna folytatta a beszélgetést, nem vett észre semmit. Az ajtóhoz fordultam, és egy szempillantással később megláttam Andrej Petrovicsot. Nem az előszobán át jött, hanem a hátsó lépcsőn át, a konyha és a folyosó felől, s csak anyám hallotta meg lépteit.

Most pedig leírom a tébolyult jelenetet, mely azután következett, szóról szóra, mozdulatról mozdulatra; nem tartott sokáig.

Arcán - legalábbis első pillantásra - nem észleltem változást. Úgy volt öltözve, mint mindig, azaz majdnem piperkőc módjára. Kezében kicsiny, de drága élővirág csokrot fogott. Odalépett és mosolyogva átnyújtotta a mamának. A mama riadt csodálkozással nézte, de elfogadta a bokrétát, sápadt arcát halvány pír lepte el, szemében felcsillant az öröm.

- Tudtam, hogy így fogadod, Szonya - mondta Verszilov. Mivel jöttére valamennyien felálltunk, az asztalhoz lépve leült Liza karosszékébe, anyám balja felől, s nem vette észre, hogy elfoglalta valakinek a helyét. Ilyen módon tehát közvetlenül a kis asztal mellé került, amelyen az ikon feküdt.

- Jó estét mindannyiotoknak. Feltétlenül virágot akartam ma hozni neked, Szonya, a születésnapodra, azért nem is mentem el a temetésre, mert nem akartam a halottnál virágcsokorral megjelenni; és tudom, nem is vártál oda. Az öreg pedig bizonyosan nem haragszik ránk a virágért; hiszen - maga hagyta ránk örökül a vigasságot. Igaz-e? Azt hiszem, itt van velünk a szobában.

Anyám furcsán nézett reá; Tatyána Pavlovna összerezzent.

- Ki van itt a szobában? - kérdezte.

- A megboldogult. De hagyjuk. Amint tudjátok, az ingadozó hitű ember mindig hajlamosabb a babonára, a csodavárásra... De beszéljünk inkább a csokorról: nem is értem, hogy, hogy hoztam el idáig. Útközben legalább háromszor akartam a hóba vágni és összetaposni.

Anyám megremegett.

- Igen, ezt akartam. Légy irgalmas, Szonya, sajnáld szegény fejemet. Azért akartam a hóba taposni, mert túlságosan szép. Mi lehet szebb a virágnál ezen a földön? Viszem a virágot, köröttem hó és fagy. A pétervári fagy és a friss virág... micsoda ellentét! Különben nem is erről van szó: azért akartam eltaposni, mert szép. Most újra eltűnök, Szonya, de hamarosan visszatérek, mert elfog a félelem, és ki gyógyít ki a félelemből, hol találok olyan angyalt, mint Szonya? Miféle szentkép ez itt? Ahá, tudom már, a megboldogulté. Családi darab, nagyapjától maradt rá, életében sosem vált meg tőle; tudom, emlékszem, rám hagyta, jól emlékszem rá... azt hiszem, szakadár-ikon... hadd nézzem meg közelebbről.

Kezébe vette, a gyertya lángjához emelte, és figyelmesen vizsgálgatta; de néhány pillanattal később letette az asztalra, most már maga elé. Megütközve hallgattam különös szavait, de olyan váratlanul ért mindez, hogy még semmit sem értettem. Arra azonban világosan emlékszem, hogy szorongó félelem markolta meg szívemet. Anyám ijedelme megdöbbenéssé majd részvétté módosult: Verszilovot mindenekelőtt boldogtalan embernek látta, az pedig máskor is megesett, hogy furcsákat beszélt, majdnem olyan furcsákat, mint most.

Liza hirtelen nagyon elsápadt, és sokatmondóan intett felém, bólintásával Verszilovra mutatva. Tatyána Pavlovna ijedt meg a legjobban.

- Mi lelte, Andrej Petrovics, galambocskám? - kérdezte óvatosan.

- Igazán nem tudom, mi lelt, kedves Tatyána Pavlovna. Ne aggódjék, arra azért emlékszem, hogy maga Tatyána Pavlovna, és arra is, hogy kedves. De most csak egy percre jöttem; szeretnék valami kedveset mondani Szonyának, keresem a megfelelő szót, pedig a szívem csordultig van szavakkal, amelyeket nem tudok kimondani... igaz, nagyon különös szavakkal. Tudja, néha úgy érzem, mintha a lelkem kettéhasadna - mondotta, s végignézett rajtunk, komoly arcáról lerítt az őszinte közlékenység vágya. - Igen, gondolatban kettéhasadok, és ettől szörnyen félek. Képzelje úgy, mintha hasonmás állna maga mellett; maga józan és okos, de a hasonmása ott maga mellett feltétlenül valami nagy bolondságot akar elkövetni, esetleg nagyon vidám bolondságot... és egyszer csak azon kapja magát, hogy maga is el akarja követni azt a vidám bolondságot, isten tudja, miért, azazhogy talán nem akarva akarja, minden erejéből küzd ellene, és mégis akarja. Ismertem egy orvost, aki apja temetésén, a templomban, egyszer csak fütyörészni kezdett. Szavamra, nem mertem ma elmenni a temetésre, mert az agyamba befészkelte magát a meggyőződés, hogy egyszer csak fütyülni, vagy hahotázni kezdek, mint az a szerencsétlen orvos, aki egyébként rosszul végezte... Igazán nem tudom, miért jár ma az eszemben az az orvos; de örökké az eszemben jár, nem tudok tőle szabadulni. Nézd, Szonya, megint a kezembe vettem ezt a szentképet (fölvette s ide-oda forgatta a kezében), és tudod mit szeretnék? Szeretném most rögtön, ebben a pillanatban odacsapni a kályhához, ide a kályha sarkához. Bizonyosan tudom, hogy két részre hasadna, kettőre, se többre, se kevesebbre.

Látszott rajta, hogy nem színlel, nem komédiázik, egyszerűen, csendesen beszélt, de ez volt a legfélelmetesebb; s úgy látszott, csakugyan szörnyen fél - észrevettem, hogy remeg a keze.

A mama összecsapta a kezét; felsikoltott:

- Andrej Petrovics!

- Hagyd az ikont, Andrej Petrovics, hagyd, tedd le! - kiáltott rá Tatyána Pavlovna, és felugrott helyéből. - Vetkőzz le, feküdj ágyba, Arkagyij, ugorj a doktorért!

- No de... no de mi ütött belétek? - szólt Verszilov halkan, és végigjártatta rajtunk lassú tekintetét. Aztán hirtelen az asztalra könyökölt, és két kezébe támasztotta fejét: - Megrémítlek benneteket, de mondok valamit, barátaim: vidítsatok fel egy cseppet, üljetek vissza, nyugodjatok meg... egy percre legalább! Nem azért jöttem, Szonya, hogy erről beszéljünk, azért jöttem, hogy valamit közöljek, de egészen mást. Élj boldogul, Szonya, ismét vándorútra indulok, mint ahogy már jó néhányszor elindultam tőled... De valamikor majd újra visszajövök hozzád, ezt úgyis tudod... ebben az értelemben pótolhatatlan vagy. Kihez is térnék vissza, ha majd mindennek vége? Hidd el, Szonya, úgy jöttem most hozzád, mint őrangyalomhoz, nem mint ellenségemhez, hogy is volnál te ellenségem, hogyan is lehetnél az! Ne hidd, hogy azért jöttem, hogy eltörjem ezt az ikont, mert tudod, Szonya, mégiscsak szeretném eltörni...

Amikor Tatyána Pavlovna az imént felkiáltott, hogy „hagyd az ikont”, kitépte Verszilov kezéből a szentképet, és a maga kezébe fogta. Verszilov most az utolsó szóval felugrott, kikapta Tatyána Pavlovna kezéből a szentképet, és hatalmas lendülettel, teljes erejéből hozzávágta a cserépkályha sarkához. A szentkép pontosan két darabra hasadt... Verszilov felénk fordult, sápadt arca kipirult, sötétbíborvörösre vált, minden izma rángott és táncolt:

- Ne vedd allegóriának, Szonya, nem Makar örökségét törtem el, csak ezt a darab deszkát... De hozzád mégis visszatérek, mint utolsó védangyalomhoz! Különben nem bánom, vedd allegóriának; hiszen mindenképpen ez az igazság!...

Azzal kisietett a szobából, megint a konyhán át (otthagyta bundáját, kucsmáját). Nem írom le apróra, mi történt a mamával; halálos rémületben állt, két kezét feje fölött összekulcsolva, majd hirtelen utánakiáltott:

- Andrej Petrovics! Gyere vissza legalább elbúcsúzni, kedvesem!

- Visszajön, Szofja, visszajön, ne félj! - kiáltotta Tatyána Pavlovna reszketve dühében; iszonyatos dühroham vett rajta erőt. - Hallottad, maga ígérte, hogy visszajön! Hadd tombolja ki magát még egyszer, utoljára, a bolond! Ha megvénül, ugyan ki fogadja be, a magatehetetlent ugyan ki fogja dajkálni, ha nem te, a régi dadája? Hisz maga is a szemedbe mondja, nem átallja...

Liza elájult; ami engem illet, előbb Verszilov után akartam szaladni, aztán a mamához ugrottam. Átöleltem és karomon tartottam. Lukerja beszaladt, egy pohár vizet hozott Lizának. De a mama csakhamar magához tért, leroskadt a kanapéra, arcát kezébe temette és sírva fakadt.

- De hát... de hát szaladj utána! - rivallt rám Tatyána Pavlovna torkaszakadtából, mintegy észbe kapva. - Eredj, siess, érd utól, egy lépésnyire se tágíts mellőle, indulj, eredj! - És megpróbált elráncigálni anyám mellől. - Jaj, hát magam megyek inkább!

- Igen, igen, Arkasa, szaladj utána - kiáltott fel a mama is hirtelen.

Hanyatt-homlok kirohantam a konyhán és az udvaron át, de már színét sem láttam. A távolban a járdán, a sötét estében járókelők feketéllettek, utánuk eredtem, és mikor utolértem és megelőztem őket, mindegyiknek az arcába néztem. Így futottam az útkereszteződésig.

Egyszer csak ez a gondolat villant fel bennem: „Őrültekre nem szokás haragudni. Tatyána pedig úgy felbőszült, mint a dühödt fenevad; ez tehát annyit jelent, hogy Verszilov nem őrült...” Ó, egyre inkább úgy éreztem, hogy az egész: *allegória*, Verszilov valaminek véget akart vetni, úgy, mint annak a szentképnek, és *meg akarta mutatni* nekünk, a mamának, mindenkinek... De a „hasonmás” is minden bizonnyal ott volt mellette, ebben nem kételkedtem...

3

Verszilovot azonban nem találtam sehol, és annak sem láttam értelmét, hogy hozzá siessek; nehezen képzelhettem, hogy egyenesen hazament volna. De támadt egy ötletem, és azon nyomban siettem Anna Andrejevnához.

Anna Andrejevna már hazaérkezett, s azonnal fogadott. Tőlem telhetően igyekeztem uralkodni magamon, amikor bementem hozzá. Le sem ültem, hanem azon melegében előadtam neki az imént lezajlott jelenetet, a „hasonmás”-ról sem feledkeztem meg. Sosem felejtem el és sosem bocsátom meg neki azt a mohó, de kíméletlen, higgadt, magabiztos kíváncsiságot, amellyel - ugyancsak állva - végighallgatott.

- Hol van most? Nem tudja, Anna Andrejevna? - kérdeztem a végén. - Tatyána Pavlovna már tegnap is magához küldött...

- Én is hívattam már tegnap. Tegnap Carszkoje Szelóban volt, és nálam is járt. Most pedig (órájára nézett), most hét óra... akkor valószínűleg már hazaért.

- Amint látom, mindent tud... beszéljen, beszéljen az istenért! - lelkendeztem.

- Sokat tudok, de nem mindent. Maga elől nincs miért titkolnom... - mondta mosolyogva, s végigmért furcsa pillantással, mintha valamit latolgatna. - Tegnap reggel, Katyerina Nyikolajevna levelére válaszolva, annak rendje-módja szerint megkérte a kezét.

Kimeresztettem a szemem.

- Ez nem igaz! - kiáltottam.

- A levél az én kezemen ment át; magam adtam át Katyerina Nyikolajevnának, felbontatlanul. Apám ezúttal „lovagiasan" viselkedett, semmit sem titkolt előlem.

- Nem értem, nem értem, Anna Andrejevna!

- Szó ami szó, nehéz megérteni; azt hiszem, úgy van ő ezzel, mint a játékos, aki utolsó aranyát veti az asztalra, zsebében pedig már ott lapul a töltött revolver... ilyesformán képzelje ezt a házassági ajánlatot. A valószínűség tíz az egyhez, hogy ajánlatát visszautasítják; de ő nyilván mindent erre az egytizednyi valószínűségre tett fel, és nem tagadom, szerintem ez nagyon érdekes, egyébként... egyébként talán valamiféle tébolynak is szerepe volt benne, a „hasonmásnak", ahogy olyan találóan elnevezte.

- És maga nevet? Hogy higgyem el ezek után, hogy maga adta át a levelet? Hiszen maga Katyerina Nyikolajevna édesapjának a menyasszonya! Könyörüljön rajtam, Anna Andrejevna!

- Apám megkért, áldozzam fel jövőmet boldogságának; azazhogy nem is kérte igazán: meglehetősen kevés szóval játszódott le az egész, inkább a szeméből olvastam ki. De istenem, miért csodálkozik: hiszen annak idején Königsbergbe utazott, a maga anyuskájához, és tőle kért engedélyt, hogy feleségül vehesse madame Ahmakova mostohalányát! Ez igazán nagyon hasonlít ahhoz, hogy most meg engem választott közbenjáróul és bizalmasául.

Feltűnően sápadt volt. De nyugalma csupán fokozott gúnyosságot takart. Ó, sok mindent megbocsátottam neki abban a percben, ahogy lassacskán felfogtam a dolgok összefüggését.

Egy pillanatig gondolkoztam; Anna Andrejevna hallgatott és várt.

- Nézze - kezdtem hirtelen elmosolyodva -, maga csak azért adta át a levelet, mert ebben semmi kockázatot nem láthatott a maga részére, hiszen az a házasság úgysem jön létre... de Andrej Petrovics? És Katyerina Nyikolajevna? Mi sem természetesebb, mint az, hogy visszautasítja ajánlatát... de mi lesz akkor, mi nem történhet akkor? Hol van most Andrej Petrovics, Anna Andrejevna? - kiáltottam föl. - Minden perc drága, minden pillanatban bekövetkezhet a katasztrófa!

- Otthon van, mondtam már. Tegnapi levelében, amelyet magam adtam át Katyerina Nyikolajevnának, arra kérte, hogy *minden esetben* menjen fel hozzá a lakására ma, pontosan este hét órakor. És Katyerina Nyikolajevna megígérte.

- Hozzá? A lakására? Hogy lehetséges ez?

- Miért ne? A lakás voltaképpen Nasztaszja Jegorovnáé; mért ne találkozhatnának ott mind a ketten, mint Nasztaszja Jegorovna vendégei...

- De Katyerina Nyikolajevna fél tőle... hátha megöli!

Anna Andrejevna csak mosolygott erre.

- Katyerina Nyikolajevna minden félelme ellenére, amelyet magam is észleltem, már régtől fogva tiszteli és némiképp csodálja Andrej Petrovicsot nemes lelkéért, emelkedett szelleméért. Ezúttal is rábízza magát, hogy egyszer s mindenkorra végezzen vele. Levelében Andrej Petrovics ünnepélyesen, lovagi szavára kijelentette neki, hogy nincs mitől tartania... Egy szó mint száz, nem emlékszem pontosan a levél szavaira, de Katyerina Nyikolajevna rábízta magát... még utoljára, hogy úgy mondjam... lovagias érzésekkel válaszolva Andrej Petrovics lovagiasságára. Bizonyos lovagias vetélkedés lehet itt kettejük között.

- De a hasonmás, a hasonmás! - kiáltottam. - Hiszen Andrej Petrovics megőrült!

- Amikor Katyerina Nyikolajevna tegnap szavát adta, hogy elmegy a találkára, nyilván nem számolt ezzel a lehetőséggel.

Sarkon fordultam és rohanvást elindultam... Hozzá, hozzájuk, természetesen! De a teremből még egy pillanatra visszaszaladtam:

- Maga talán egyenesen kívánja, hogy Andrej Petrovics megölje őt! - ordítottam és kiszaladtam a házból.

Noha egész testemben remegtem, mint akit a hideg ráz, sikerült a konyhán át nesztelenül beosonnom a lakásba, és suttogva kértem, hívják ki hozzám Nasztaszja Jegorovnát. De az asszony már jött is, szótlanul, kérdőn meresztette rám tekintetét.

- Nincs... nincsenek itthon...

De én suttogva, pontosan és határozottan közöltem, hogy mindent megtudtam Anna Andrejevnától, tőle jövök.

- Hol vannak, Nasztaszja Jegorovna?

- A nappaliban, kérem, ott, ahol tegnapelőtt maguk is ültek, az asztalnál...

- Engedjen be, Nasztaszja Jegorovna!

- Hogyan, hová?

- Nem hozzájuk, hanem a másik szobába. Nézze, Nasztaszja Jegorovna, Anna Andrejevna talán maga is így kívánja. Ha nem kívánná, nem mondta volna meg nekem, hogy itt vannak. Nem fognak észrevenni... Anna Andrejevna is így kívánja...

- Miért kívánná? - kétkedett Nasztaszja Jegorovna, és le nem vette rólam szúrós tekintetét.

- Nasztaszja Jegorovna, gondoljon a szegény Oljára... és engedjen be.

Az asszony szája, álla megremegett:

- Olja emlékére, galambocskám... a hűségedért... Ne hagyd el Anna Andrejevnát, aranyom! Nem hagyod el? Mondd, nem hagyod el?

- Sosem hagyom el!

- Szavadat adod rá, hogy nem rontasz be hozzájuk, és nem kezdesz kiabálni, ha beviszlek?

- Becsületszavamra fogadom, Nasztaszja Jegorovna.

Megragadott a kabátomnál fogva, bevezetett a sötét szobába, melyet csak egy ajtónyílás választott el attól, amelyben ültek, a puha szőnyegen nesztelenül odavitt az ajtófüggönyhöz, és egy icipicit meglebbentette a csücskét - megmutatta őket nekem.

Elment, s én ottmaradtam. Hogyne maradtam volna. Tudtam, hogy hallgatózom, idegen titkot lesek meg, mégis ottmaradtam. Hogyne maradtam volna... és a hasonmás? Hiszen szemem láttára törte darabokra az ikont!

4

Szemben ültek egymással annál az asztalnál, ahol két napja együtt pezsgőztünk „újjászületése” örömére. Jól láttam az arcukat. Katyerina Nyikolajevna egyszerű fekete ruhájában nagyon szép volt, s látszólag nyugodt, mint mindig. Verszilov beszélt, ő pedig feszült, óvatos figyelemmel hallgatta, melybe talán némi félénkség is vegyült. Verszilov szörnyen izgatott volt. A beszélgetés már egy ideje folyhatott, mikor megérkeztem, s azért eleinte semmit sem értettem belőle. Emlékszem, Katyerina Nyikolajevna egyszer csak megkérdezte:

- Én is oka voltam?

- Nem, én voltam az oka - válaszolta Verszilov. - Maga csak önhibáján kívül volt benne ludas. Tudja, ugye, hogy van akaratlanul elkövetett bűn is? Az ilyen bűn teljességgel megbocsáthatatlan, és majdnem mindig maga után vonja büntetését - tette hozzá furcsa nevetéssel. - Pedig képzelje, egy percig igazán azt hittem, hogy elfelejtettem magát, és már csak mosolygok ostoba szenvedélyemen... hiszen tudja. Végeredményében mi közöm ahhoz a férfihoz, akihez feleségül megy? Tegnap megkértem a kezét, bocsássa meg, szamárság volt, de megváltoztatni nem tudom... mit is tehettem volna egyebet, mint ezt a szamárságot? Nem tudom...

Elakadt, zavartan felnevetett, és hirtelen Katyerina Nyikolajevnára emelte tekintetét: addig egyre csak félrenézett. Ha én vagyok az asszony helyében, megijedtem volna Verszilov nevetésétől; ezt bizonyosan tudom.

- Mondja, hogy lehet az, hogy hajlandó volt eljönni ide? - kérdezte Verszilov, felugorva helyéből, mintegy észbekapva. - A meghívásom is, az egész levelem szamárság volt... Várjon, azt még csak kitalálom, hogyan szánta rá magát az eljövetelre, de... *miért* jött el? Ez a kérdés! Talán bizony csak félelmében?

- Azért jöttem, hogy lássam magát - válaszolta Katyerina Nyikolajevna és félénk, óvatos pillantással mérte végig. Fél percig hallgattak mind a ketten. Verszilov visszaült, és szelíd, bensőséges, szinte remegő hangon szólalt meg újra:

- Iszonyú rég nem láttam, Katyerina Nyikolajevna... olyan régen, hogy már el sem tudtam képzelni, hogy valaha még így ülhessek maga mellett, lássam az arcát, hallhassam a hangját... Két éve nem láttuk egymást, két éve nem beszéltünk. Nem is hittem, hogy valaha még beszélgetni fogok magával. Mindegy, ami volt, az elmúlt, ami van, holnapra eltűnik, mint a füst... ám legyen! Belenyugszom, mert ezen sem tudok változtatni, de most már ne menjen el úgy, ahogy jött - tette hozzá szinte esdeklőn. - Ha már alamizsnát adott és eljött, ne menjen el csak úgy: válaszoljon egy kérdésemre!

- Mi legyen az?

- Hiszen soha többé nem látjuk egymást és... mit számít magának? Mondja meg az igazat egyszer s mindenkorra, válaszoljon egy olyan kérdésre, amelyet okos ember sohasem tesz fel: szeretett-e engem valamikor, vagy... tévedtem?

Katyerina Nyikolajevna arca fellángolt.

- Szerettem - válaszolta.

Elvártam, hogy ezt fogja mondani - ó, igazmondás, őszinteség, becsület mintaképe!

- És most? - kérdezte Verszilov.

- Most már nem szeretem.

- Kinevet?

- Nem, csak azért nevettem el magam akaratlanul, mert előre tudtam, hogy azt fogja kérdezni: „És most?” Azért mosolyodtam el... mert az ember nevet örömében, ha valamit kitalált...

Meglepődtem: sosem láttam Katyerina Nyikolajevnát ilyen óvatosnak, szinte félénknek és zavartnak. Verszilov falta a szemével.

- Tudom, hogy már nem szeret... egy cseppet sem szeret?

- Talán egy cseppet sem... Nem, nem szeretem - tette hozzá most már határozottan, és már nem mosolygott, nem pirult. - Szerettem magát, de nem sokáig. Hamarosan elmúlt...

- Tudom, tudom, ráébredt, hogy nem az vagyok, aki magának kell, de... mi kell magának? Magyarázza ezt el még egyszer...

- Miért, talán valaha is elmagyaráztam? Hogy mi kell nekem? Nézze, én egy egészen köznapi, nyugodt asszony vagyok, szeretem a... szeretem a jókedvű embereket.

- A jókedvű embereket?

- Látja, már meg sem tudom értetni magával! Azt hiszem, talán, ha akkor tudott volna kevésbé szeretni, megszerettem volna magát - tette hozzá megint félénk mosolygással. Válaszából határtalan őszinteség áradt; talán ő maga sem sejtette, hogy válasza tökéletesen, végérvényesen összefoglalja kapcsolatuk lényegét, mindent eldönt, mindent megmagyaráz. De Verszilov... neki feltétlenül meg kellett ezt értenie! De csak nézett rá, és furcsán mosolygott.

- És Bjoring jókedvű? - vallatta tovább.

- Ó, ne nyugtalankodjék miatta - válaszolta Katyerina Nyikolajevna sietve. - Csak azért megyek hozzá, mert nyugodt életem lesz mellette. A lelkem az enyém marad.

- Úgy hírlik, újra megkedvelte a nagyvilágot, a társaságot...

- Nem a társaságot. Tudom, a mi társaságunkban éppolyan összevisszaság uralkodik, mint egyebütt; de a külső formák még megőrizték szépségüket, és ha már az ember csak azért él, hogy elmenjen az élet mellett, akkor kellemesebb itt, mint akárhol.

- Gyakran hallottam már ezt az „összevisszaságot”; akkor is az én „összevisszaságomtól” riadt meg, a szöges övtől, az ideáktól, az ostobaságoktól?

- Nem, az nem ugyanaz...

- Hanem? Az isten szerelmére, mondjon ki mindent!

- Jó, megmondom nyíltan, mert végtelenül eszes embernek tartom magát... Mindig valami nevetségeset láttam magában.

Mihelyt kimondta, lángolón elpirult, mert megérezte, hogy végzetes hibát követett el.

- Ezért, amit most mondott, sok mindent megbocsátok - volt Verszilov furcsa válasza.

- Nem fejeztem be - tette hozzá Katyerina Nyikolajevna sietve, s egyre pirosabb lett az arca. - Én vagyok nevetséges... már csak azért is, mert olyan ostobán beszélek magával.

Verszilov félelmetesen elsápadt.

- Nem, maga nem nevetséges, maga csak romlott... romlott, nagyvilági dáma! - mondotta. - Én sem fejeztem be az imént, amikor azt kérdeztem, hogy miért jött el. Akarja, hogy most befejezzem? Van itt egy bizonyos irat, egy levél, amelytől maga szörnyen fél, mert ha apja kezébe kerül, még életében kitagadhatja magát, és végrendeletileg megfoszthatja örökségétől.

Maga fél ettől a levéltől... és ezért a levélért jött - fejezte be reszketve, szinte fogvacogva. Katyerina Nyikolajevna arca elborult, fájdalmasan megvonaglott Verszilov szavai hallatára.

- Tudom, sok kellemetlenséget okozhat nekem - szólt, mintegy elhessegetve magától Verszilov szavait -, de nem azért jöttem ide, hogy megkérjem, ne üldözzön engem; hanem azért, hogy lássam magát. Én is már nagyon rég szerettem volna viszontlátni... De épp olyannak láttam viszont, mint amilyen volt - tette hozzá hirtelen, mintha titkos, kényszerítő gondolat, sőt váratlanul fellobbanó különös érzés hatása alatt szólna.

- Azt remélte, hogy mást talál? A levelem után, amelyben romlottságáról írtam? Mondja, nem félt, amikor ide jött?

- Azért jöttem, mert régen szerettem magát; de nagyon kérem, ne fenyegessen, amíg együtt vagyunk, ne emlékeztessen gonosz érzéseimre, gondolataimra. Boldog lennék, ha valami másról beszélne velem! Nem bánom, utóbb jöhet a fenyegetőzés, de előbb beszéljen másról... Szavamra azért jöttem el, hogy egy percre lássam, halljam a szavát. De ha nem tud másról beszélni, nem bánom, öljön meg mindjárt, de ne fenyegetőzzék, és ne marcangolja önmagát énelőttem - végezte, és furcsán, várakozón tekintett reá, mintha csakugyan feltételezné, hogy most mindjárt megöli. Verszilov újra felállt, rászegezte lángoló pillantását, és kijelentette:

- A haja szála sem fog meggörbülni.

- Ahá, persze, a becsületszava! - jegyezte meg mosolyogva Katyerina Nyikolajevna.

- Nem, nemcsak azért, mert becsületszavamat adtam a levelemben, hanem azért is, mert egész éjszaka magára akarok, magára fogok gondolni...

- Hogy marcangolja magát?

- Ha egyedül vagyok, mindig, mindig magára gondolok. Egyebet sem teszek, csak magával beszélgetek. Elbújok valami nyomorúságos vacokba vagy odúba, és ellentétképpen mindjárt maga jelenik meg előttem. De mindig kinevet, éppúgy, mint most... - Valósággal magánkívül volt, amikor ezt mondta.

- Soha, sohasem nevettem ki! - kiáltott fel Katyerina Nyikolajevna megindultan, és arcán mélységes részvét tükröződött. - Ha eljöttem, mindenképpen igyekeztem úgy intézni, hogy magát meg ne bántsam - tette hozzá váratlanul. - Azért jöttem, hogy megmondjam magának: majdnem szeretem... Bocsásson meg, talán rosszul fejeztem ki magam - helyesbítette zavartan.

Verszilov elnevette magát:

- Mért nem ért jobban a színleléshez? Mért olyan átlátszó, mért nem olyan, mint mindenki más?... Hogy mondhatja azt valakinek, akit elkerget magától, hogy „majdnem szeretem”?

- Nem találtam meg a kellő kifejezést - vágta rá Katyerina Nyikolajevna. - Butaságot mondtam; ez azért van, mert mindig szégyenkeztem maga előtt, és sosem tudtam magával beszélni, már első találkozásunktól fogva. Rosszul fejeztem ugyan ki, hogy „majdnem szeretem”, de csak azért, mert *majdnem* úgy értettem... hát azért mondtam úgy, holott tulajdonképpen olyan... nos, olyan *általános* szeretettel szeretem magát, amilyennel az ember mindenkit szeret, és amit sose szégyen megvallani...

Verszilov szótlanul hallgatta, s nem vette le róla égő tekintetét.

- Tudom, hogy bántom - folytatta azután a magáét, szinte önkívületben. - Azt hiszem, ez az, amit szenvedélynek szokás nevezni... Egyet tudok: maga mellett végem van, és maga nélkül is végem van! Akár velem van, akár nincs velem, akárhol legyen is a világon: mindig előttem

van. Azt is tudom, hogy nagyon, de nagyon tudom magát gyűlölni, jobban, mint szeretni... Egyébként már rég nem töröm rajta a fejemet: mindegy. Csak azt sajnálom, hogy olyan nőt szerettem meg, mint maga... - Hangja elcsuklott; szinte fuldokolva folytatta. - Mi lelte? Megbotránkozik rajta, hogy így beszélek? - folytatta halvány mosollyal. - Azt hiszem, ha csak azzal hódíthatnám meg magát, szívesen állnék harminc esztendeig fél lábon egy oszlop tetején mint holmi stylita... Látom, sajnál; az arca ezt mondja: „Szívesen megszeretnélek, ha tudnálak, de nem vagyok rá képes." Igaz? Sebaj, szikrája sincs bennem a büszkeségnek. Akár a koldus, hajlandó vagyok elfogadni magától bármilyen alamizsnát, érti? Bármilyet... Hogy volna a koldusnak büszkesége?

Katyerina Nyikolajevna felállt, odalépett hozzá. Vállára tette a kezét:

- Édes barátom - szólt, s arcáról kifejezhetetlen érzés sugárzott -, rosszul esik hallgatnom, ha így beszél! Egész életemben úgy fogok magára visszaemlékezni, mint a legértékesebb emberre, a legnagyobb lélekre, akivel valaha találkoztam, mint a legszentebbre, amit valaha is szerethetek és tisztelhetek. Értse meg, amit mondok, Andrej Petrovics, hiszen nem ok nélkül jöttem ma ide, kedvesem, régen is, most is kedves emberem! Sose felejtem el, hogy mennyire megrázta lelkemet, elmémet, első találkozásunkkor! Váljunk el jó barátként, és halálomig a leggyengédebb, a legkomolyabb érzésekkel fogok magára gondolni.

- „Váljunk el, akkor szeretni fogom"; szeretni fogom, csak váljunk el! Ide hallgasson - folytatta, s arca falfehérre vált -, adjon még egy morzsányi alamizsnát: ne szeressen, ne éljen velem, akár sose találkozzunk; rabszolgája leszek, ha hív, és tüstént eltűnök, ha nem akar látni, hallani... de... *de ne menjen férjhez*!

Szívem fájón elszorult e szavak hallatára. Ez a naivul megalázkodó könyörgés annál szánandóbban, annál szívbemarkolóbban hangzott, mert olyan leplezetlen, olyan lehetetlen volt. Igen, igen, alamizsnáért kunyerált! Hogy is képzelhette, hogy beleegyezik? És mégis odáig alázkodott, hogy próbát tett: megpróbált kérni. Elviselhetetlen volt látni a kétségbeesett csüggedésnek ezt a mértékét. Katyerina Nyikolajevna arcvonásai eltorzultak a fájdalomtól; de még mielőtt egy szót is szólhatott volna, Verszilov mintegy föleszmélt kábulatából.

- *Kiirtom magát!* - szólt hirtelen fojtott, torz, elváltozott hangon.

Katyerina Nyikolajevna is furcsán válaszolt neki, váratlanul elváltozott hangon:

- Ha most alamizsnát adok magának - mondta elszántan, keményen -, akkor utóbb még súlyosabban tölti ki rajtam a bosszúját, mint ahogy most fenyegetőzik, mert sosem bocsátja meg nekem, hogy így állt előttem, kolduskénti... Nem hallgatom tovább a fenyegetőzését! - fejezte be felháborodottan, és csaknem kihívó tekintettel nézett reá.

- „Nem hallgatom tovább a fenyegetőzését"... azaz: egy koldus fenyegetőzését! Csak tréfáltam - mondta Verszilov halkan, mosolyogva. - Nem bántom, ne féljen, menjen el nyugodtan... és az iratot is megpróbálom megszerezni, csak menjen, menjen! Írtam magának egy ostoba levelet, maga válaszolt rá és eljött... kvittek vagyunk! Erre tessék - és az ajtóra mutatott, mert Katyerina Nyikolajevna arrafelé indult el, ahol én álltam az ajtófüggöny mögött.

- Bocsásson meg nékem, ha tud - szólt már az ajtóban állva.

- Hátha majd egyszer, sok idő múlva jó barátként találkozunk, és erre a jelenetre is vidám kacagással fogunk visszaemlékezni! - mondta Verszilov, de arca rángott, mint akinek idegrohama van.

- Ó, adná isten! - kiáltott fel Katyerina Nyikolajevna, kezét összetéve; de azért közben riadtan vizsgálgatta a férfi arcát, mintha most is azon tűnődnék, mit akart mondani valójában.

- Menjen. Fenemód okosak vagyunk mind a ketten, de maga... Ó, maga az én fajtám! Tébolyult levelet írtam magának, és maga hajlandó volt eljönni ide, hogy közölje velem, hogy „majdnem szeret”. Egyforma őrület lobog mindkettőnkben. Maradjon mindig ilyen őrült, ne változzék meg; akkor jó barátok leszünk... ezt megjósolom, erre mérget vehet!

- És akkor feltétlenül magába szeretek, ezt már most is érzem! - szólalt meg belőle a nő; nem állta meg és a küszöbről még búcsúzóul odavetette neki ezeket az utolsó szavakat.

Azzal kiment. Gyorsan, nesztelenül kiosontam a konyhába; Nasztaszja Jegorovna várt rám, de én jóformán rá se néztem, lementem a hátsó lépcsőn és az udvaron át kisiettem az utcára. De már csak annyit láttam, hogy Katyerina Nyikolajevna beszállt a kapu előtt várakozó bérkocsiba. Futva megindultam az utcán.

Tizenegyedik fejezet

1

Rohantam Lamberthez. Ó, akárhogyan igyekeztem is logikusnak látszani és a józanságnak csak szikráját is felfedezni aznap esti, éjszakai cselekedeteimben - még most, utólag, amikor már mindent értek, most sincs hozzá erőm, hogy megfelelően, összefüggőn, világosan írjam le az eseményeket. Olyan érzés, azazhogy az érzéseknek olyan káosza tombolt bennem, hogy szükségszerűen eltévedtem benne. Igaz, *egy* legfőbb érzés töltött el és uralkodott minden egyeben, de... valljam-e be? S hozzá még nem is tudom bizonyosan...

Mondanom sem kell, magamonkívül rohantam fel Lamberthez. Szinte megijesztettem őt is, Alphonsine-t is. Megfigyeltem, hogy még a legzüllöttebb, legelveszettebb francia is bizonyos polgári rendre törekszik magánéletében, igyekszik életét a megszokott prózai, köznapi, szabályos példaképhez igazítani. Lambert különben csakhamar megszimatolta, hogy valami történt, és magánkívül volt örömében, hogy végre ott látott magánál - hogy végre *hatalmába* kerített. Hiszen csak ezen törte a fejét éjjel-nappal. Ó, milyen nagy szüksége volt rám! És amikor már-már elvesztette utolsó reménységét, egyszer csak betoppanok hozzá, mégpedig őrjöngve - éppenséggel olyan állapotban, amilyenben látni kívánt.

- Bort, Lambert! - kurjantottam. - Igyunk, dorbézoljunk. Alphonsine, hol a gitárja?

A jelenetet nem írom le, fölösleges. Ittunk, s én mindent elmondtam Lambertnek - mindent. Mohón hallgatta. Kereken felszólítottam az összeesküvésre, magam kezdeményeztem a katasztrófát. Először is, mondottam, írjunk levelet Katyerina Nyikolajevnának, hívjuk magunkhoz...

- Helyes - bólogatott Lambert, lelkesen szíva be szavaimat.

Másodszor: hogy levelünk meggyőzőbb legyen, mellékeljük hozzá Katyerina Nyikolajevna „irat"-ának másolatát, hadd lássa napnál világosabban, hogy nem csapjuk be.

- Helyes, úgy kell! - erősítette meg Lambert, s eközben minduntalan Alphonsine-ra pillogott.

Harmadszor: maga Lambert hívja el Katyerina Nyikolajevnát, olyasformán, mintha idegen volna, s épp most érkezett volna Moszkvából; én pedig gondoskodom róla, hogy Verszilov is eljöjjön.

- Verszilov is ott lehet, persze - helyeselt élénken Lambert.

- Nem lehet, hanem legyen! - kiáltottam. - Okvetlenül! Hisz őmiatta történik az egész - magyaráztam, és sűrűn kortyoltam a pezsgőt. (Hárman iszogattunk, de úgy látszik, az egész üveg pezsgőt magam ittam meg, ők ketten csak az ajkukat mártogatták.) - A másik szobában ülünk majd Verszilovval (másik szobáról is gondoskodjál, Lambert!)... és amikor az asszony mindenre rááll, a pénzbeli váltságdíjra is, meg a *másik* váltságra is, mert hiszen aljasok mind, egytől egyig, akkor majd előjövünk Verszilovval és leleplezzük, rajtakapjuk az aljasságán, és ha Verszilov meglátja, hogy milyen fertelmes személy, egy csapással kigyógyul és kirúgja az asszonyt. Bjoringot is felhívjuk hadd lássa ő is! - tettem hozzá őrjöngve.

- Nem, Bjoringra nincs szükség - csitított Lambert.

- Igenis szükség van rá! - üvöltöttem. - Te semmit sem értesz, Lambert, mert hülye vagy! Nem, hadd terjedjen el a botrány híre a társaságban... ezzel bosszút állunk a társaságon is, meg Katyerina Nyikolajevnán is, hadd nyerje el a büntetését! Váltót ad neked, Lambert... Énnekem

nem kell a pénz, fütyülök a pénzre, te pedig lehajolva összeszeded a pénzt, amire ráköpdöstem, és zsebrevágod... de én legalább bosszút álltam rajta.

- Igen, igen - buzdított Lambert -, tudom, te csak úgy... - És egymásra hunyorítottak Alphonsine-nal.

- Ide hallgass, Lambert! Szörnyen csodálja Verszilovot, erről meggyőződtem - magyaráztam dadogva.

- Nagyszerű, hogy mindent láttál; sose hittem volna, hogy ilyen ügyes spicli vagy és ilyen csuda okos! - hízelgett Lambert, hogy kedvemben járjon.

- Hazudsz, francia, nem vagyok spicli, de okosnak fenemód okos vagyok, annyi szent! És tudod, Lambert, szereti őt az az asszony! - folytattam, mert minden erőmmel azon voltam, hogy kimondjam, ami a lelkemet nyomja. - De nem megy hozzá, mert Bjoring gárdatiszt, Verszilov pedig csupán nagylelkű férfi és az emberiség barátja, az ő szemükben komikus figura, egyéb semmi. Ó, Katyerina Nyikolajevna látja a szenvedélyét, látja és élvezi, kacérkodik vele, kelleti magát, de nem megy hozzá! Vérbeli nő... kígyó! Minden nő kígyó, és minden kígyó nő! Verszilovot ki kell gyógyítani, le kell tépni szeméről a hályogot, hadd lássa, milyen az az asszony igazából... menten kigyógyul! Elhozom hozzád, Lambert!

- Helyes, úgy lesz - bátorított Lambert, és percenként töltött a poharamba.

Szemlátomást reszketett, nehogy valamivel felmérgesítsen, nehogy egy szóval is ellentmondjon nekem, s buzgólkodott, hogy minél többet igyam. Mindezt oly durván, leplezetlenül művelte, hogy még én is észrevettem az akkori állapotomban. De hiába, most már nem mehettem el tőle; ittam, járt a szám, alig vártam, hogy mindent kimondhassak. Amikor Lambert második üveg pezsgőért ment, Alphonsine valami spanyol dalocskát pengetett gitárján; kis híján elsírtam magam.

- Most már mindent tudsz, Lambert! - kiáltottam fel ellágyulva. - Feltétlenül meg kell menteni Verszilovot! Varázsgyűrűbe került. Ha hozzámenne az az asszony, az első éjszaka után kirúgná... ilyesmi előfordul. Az ilyen erőszakos, vad szerelem olyan, mint a roham, mint a betegség, mint a kelepce... de mihelyt kielégült, lehull a hályog, az érzés az ellenkezőjébe fordul: a szerelem helyébe undor és gyűlölet lép, öles, pusztítás vágya... Ismered-e Abiság történetét, Lambert, olvastad-e valaha?

- Nem emlékszem rá; mi az, valami regény? - motyogta Lambert.

- Nem tudsz te semmit, Lambert. Átkozottul műveletlen vagy... de fütyülök rá. Mindegy. Verszilov szereti a mamát; a képét csókolgatta; egy éjszaka után elkergetné azt az asszonyt, és visszajönne a mamához; de akkor már késő lenne, most kell megmenteni...

A végén keserves zokogásban törtem ki, de tovább járt a szám, és szörnyű sokat ittam. Az egész helyzetre jellemző, hogy Lambert egész este egy szóval sem tudakozódott az „irat" felől, nem kérdezte, hol van, nem kérte, hogy mutassam meg, tegyem le az asztalra. Márpedig az ember azt hinné: mi sem természetesebb az efféle kérdezősködésnél, ha már megállapodunk, hogy együttesen fogunk eljárni! Még egy jellemző vonás: csak arról beszéltünk, hogy meg kell tenni, hogy feltétlenül megtesszük, de arról, hogy mikor, hol és hogyan - arról egy árva szó sem esett! Lambert csak helyeselt, és Alphonsine-ra pillogott, egyéb semmi. Akkor persze nem tudtam, mi van emögött, de mindenesetre feltűnt.

A végén elaludtam a díványon, le sem vetkőztem. Sokáig aludtam, későn ébredtem. Emlékszem: mikor fölébredtem, jó ideig kábultan hevertem még a pamlagon, alvást színleltem, s megpróbáltam fölidézni, rendbeszedni előző napi emlékeimet. Lambert már nem volt a

szobában: elment hazulról. Tíz óra felé járt az idő; a kályhában ropogott a tűz, szakasztott úgy, mint akkor, azon a bizonyos éjszakán, amikor először mentem föl Lamberthez. A spanyolfal mögül Alphonsine őrködött felettem - ezt mindjárt észrevettem, mert egyszer-kétszer ki-kukucskált és lesett, de én mindannyiszor behunytam a szemem, és alvást színleltem. Azért tettem, mert el voltam keseredve, és töprengeni akartam helyzetemen. Rémülten döbbentem rá, milyen ostoba és alávaló volt Lambertnek tett éjszakai vallomásom, milyen szörnyű hibát követtem el, hogy őhozzá szaladtam fel, hogy összeszűrtem vele a levet! De hálistennek az irat még nálam maradt, bevarrva belső zsebembe: megtapogattam - ott van! Ezek szerint akár ebben a pillanatban felugorhatok és elszaladhatok; még szégyenkeznem sem érdemes Lambert előtt - nem érdemli meg!

Annál jobban szégyenkeztem azonban önmagam, előtt. Magam bírája voltam - magasságos isten, minő vihar tombolt lelkemben! Meg sem próbálom leírni pokoli, szörnyű kínjaimat, fertelmem, ocsmányságom gyötrő tudatát. Mégis színt kell vallanom, mert úgy látom, eljött az ideje. Feljegyzéseimből nem hiányozhat ez a vallomás. Nos, hadd tudja meg mindenki: nem azért akartam meggyalázni Katyerina Nyikolajevnát s tanúja lenni annak, miként fizeti meg Lambertnek *azt* a váltságdíjat (ó, alávalóság!), hogy megmentsem az őrjöngő Verszilovot, és visszavezessem a mamához, hanem azért... azért, mert jómagam is szerelmes voltam belé, szerelmes és féltékeny! Kire voltam féltékeny, Bjoringra-e? Verszilovra-e? Mindenkire, akire csak rátekint a bálban, akivel szót vált, míg én a sarokban állok, röstelkedve?... Ó, fertelmek fertelme!

Egy szó mint száz, magam sem tudom, kitől féltettem őt; csak azt tudtam, világosan, mint a kétszerkettőt, mert előző este meggyőződtem róla, hogy ez az asszony elveszett a számomra, eltaszít magától, és kinevet hamisságomért, butaságomért! Mert ő becsületes és igazmondó, én pedig... én spicli vagyok, és iratokkal manipulálok!

Mindezt a szívemben rejtegettem mostanáig, de eljött az ideje, összegezni kell. Még egyszer és utoljára: talán félig, talán hetvenöt százalékig mégiscsak hazudtam! Azon az éjszakán gyűlöltem őt, igen, gyűlöltem, mint az őrült, mint a tomboló részeg. Mondottam már, érzések, élmények káosza gomolygott bennem, melyben én sem ismertem ki magam. Mindegy, mégis ki kell mondanom, ami bennem élt, mert az érzéseknek legalább egy része minden bizonnyal igaz és őszinte volt.

Hirtelen felugrottam a pamlagról, féktelen undor hajtott, meg a féktelen kívánság, hogy meg nem történtté tegyem a tegnapiakat. De mihelyt felugrottam, Alphonsine is kiperdült a spanyolfal mögül. Felkaptam bundámat, kucsmámat, meghagytam Alphonsine-nak, mondja meg Lambertnek, hogy előző este félrebeszéltem, oktalanul megrágalmaztam egy asszonyt, szántszándékkal félrevezettem őt, soha többé ne merészeljen hozzám közeledni... Mindezt csakúgy sebtében, hebehurgyán vetettem oda franciául, persze eléggé érthetetlenül, de Alphonsine - nagy meglepetésemre - mindent pontosan megértett; még nagyobb meglepetésemre pedig hogy, hogy nem: megörült annak, amit mondottam.

- *Oui, oui* - helyeselt. - *C'est une honte! Une dame... Oh, vous êtes généreux, vous! Soyez tranquille, je ferai voir raison à Lambert...*[104]

Valóban - abban a pillanatban megütközve kellett volna fölfigyelnem erre a váratlan fordulatra, mely Alphonsine - s következésképpen nyilván Lambert - érzelmeiben beállott; én azonban sarkon fordultam, és szó nélkül eltávoztam. Lelkemben zűrzavar honolt, agyam nem

[104] Igen, igen Micsoda szégyen! Egy hölgy... Ó, maga milyen nagylelkű! Legyen nyugodt, majd megértetem Lamberttel...

működött. Utóbb - utóbb persze mindent megértettem, de akkor már késő volt! Ó, micsoda pokoli mahináció volt ez! Megszakítom elbeszélésem fonalát, és elmagyarázom előre, mert másképp az olvasó nem értheti meg, miről van szó.

Ott kezdődik, hogy mikor először jártam Lambertnél - azon az éjszakán, mikor megfagyottan fölcipelt magához - már akkor elfecsegtem neki bolond fejjel, hogy az iratot mellzsebembe bevarrva hordom. Amikor aztán egy időre elszundítottam a dívány sarkában, Lambert azonnal megtapogatta a zsebemet, és meggyőződött róla, hogy csakugyan zizeg ott valami papiros. Utóbb aztán még több ízben ellenőrizte, megvan-e még az irat - például, mikor a tatárnál ebédeltünk, akkor is többször, mintegy véletlenül, megölelgetett és megtapogatott ebből a célból. Mikor aztán átlátta az irat jelentőségét, külön tervet kovácsolt, amelyhez foghatót nem tételeztem fel róla. Bolond fejemmel azt hittem, azért hívogat magához olyan kitartón, hogy rábírjon, társuljak vele, és ketten együtt lépjünk akcióba... De jaj! egészen más céllal csalogatott magához. Azért hívott, hogy leitasson a sárga földig, és amikor elhülyülve elnyúlok és hortyogni kezdek, felvághassa zsebemet, és kilophassa belőle az iratot. Nos, így történt azon az éjszakán; Alphonsine felmetszette zsebemet, kivették belőle a levelet, az *ő levelét*, becses moszkvai iratomat, aztán fogtak egy ugyanakkora közönséges levélpapírt, betették a zsebembe és összevarrták, mintha mi sem történt volna - úgy, hogy én ne is vegyem észre. Alphonsine maga varrta be. Én pedig mindvégig - még teljes másfél napig! - abban a hiedelemben jártam-keltem, hogy a titok birtokosa vagyok, kezemben tartom Katyerina Nyikolajevna sorsát!

S még egy utolsó szó: ez az iratlopás lett az oka mindennek, minden további katasztrófának.

2

Elérkeztem feljegyzéseim utolsó huszonnégy órájához... végre-valahára!

Fél tizenegyre járhatott, amikor izgatottan és - amennyire emlékszem - zilált, szórakozott idegállapotban, de lelkemben szilárd eltökéltséggel, lakásomhoz érkeztem. Nem siettem, tudtam már, mit kell tennem. De mihelyt beléptem a folyosóra, rögvest átláttam, hogy újabb szerencsétlenség szakadt rám, újabb bonyodalom támadt: az öreg herceget behozták Carszkoje Szelóból, lakásunkon tartózkodik, s vele van Anna Andrejevna.

Nem az én szobámba költöztették be, hanem a háziúrék két szobájába, közvetlenül az enyém mellett. Mint utóbb megtudtam, a két szobát már előző nap kissé átrendezték, kicsinosították, de csak szerény keretek között. Házigazdám a feleségével együtt beköltözött annak a ragyás képű, szeszélyes lakónak a szobácskájába, akit már egyszer említettem, a ragyás albérlőt pedig erre az időre eltüntették - igazán nem is tudom, hogy hová.

Pjotr Ippolitovics fogadott, s nyomban besurrant hozzám. Nem nézett rám olyan elszántan, mint előző nap, de szokatlanul élénknek látszott - hogy úgy mondjam, a helyzet magaslatán állt. Egy szót sem szóltam hozzá, a sarokba húzódtam, fejemet két kezembe támasztottam, és úgy álltam ott egy hosszú percig. Pjotr Ippolitovics eleinte azt hihette, hogy komédiázom, de aztán már nem bírta tovább, megijedt.

- Valami baj van talán? - motyogta. Majd, látván, hogy nem válaszolok, így folytatta: - Azért vártam, hogy megkérdezzem: nem óhajtja-e, hogy kinyissuk itt ezt az ajtót, amely közvetlenül a hercegi lakosztályba nyílik... tán kényelmesebb lenne úgy, mint a folyosón át? - Azzal szobám állandóan zárt oldalajtajára mutatott, amely a háziak lakrészébe, vagyis most - a „hercegi lakosztályba” nyílt.

- Csak egyre kérem, Pjotr Ippolitovics - fordultam hozzá szigorúan. - Legyen szíves és küldje át hozzám Anna Andrejevnát, mert beszélnivalóm van vele. Mikor érkeztek?

- Idestova egy órája.

- Nos, menjen és kérje meg.

Pjotr Ippolitovics átment, és különös válasszal tért vissza: Anna Andrejevna és Nyikolaj Ivanovics herceg türelmetlenül várnak odaát: ez tehát annyit jelentett, hogy Anna Andrejevna nem fárad át hozzám. Megtisztogattam, rendbeszedtem éjszakán át összegyűrődött öltönyömet, megmosdottam, megfésülködtem, mindezt lassan, kényelmesen; azután - felvértezve magam a kellő óvatossággal - átmentem hozzájuk.

Az öreg herceg a pamlagon ült, a kerek asztalnál, Anna Andrejevna pedig a szoba másik sarkában, abrosszal leterített másik asztalkánál teát készített neki a házigazdáék szamovárján, amelyet még sose láttam ilyen tükörfényesre pucolva. Szigorú képpel léptem be, az aggastyán összerezzent, amikor ezt észrevette, és mosolygását őszinte ijedelem váltotta fel; de nem álltam sokáig, hanem elnevettem magam, és kezemet nyújtottam neki - szegényke valósággal a karjaimba vetette magát örömében.

Abban a minutában átláttam, hogy kivel állok szemben. Világos volt, mint a kétszerkettő: az öregből, aki azelőtt még szinte életvidám, valamennyire - ha nem is egészen - beszámítható, s valamennyire - ha nem is egészen - önálló jellem volt, a rövid idő alatt, amióta nem láttam, sikerült valami múmiafélét csinálniuk, riadt, bizalmatlan, beszámíthatatlan gyermeket formálniuk. Megjegyzem: szegényke tudta, miért hozták oda, s minden pontosan úgy történt, ahogyan már fentebb, előre leírtam. Rajtaütöttek, lehengerelték, kétségbeejtették leánya árulásának hírével, bolondokházával fenyegették. Hagyta, hagy elszállítsák, ijedtében azt sem tudta, mit csinál. Azt mondták neki, hogy a titok kulcsa nálam van, csakis én segíthetem elő a végső kibontakozást. Megmondom azt is előre: szegény öreg semmitől sem félt jobban, mint épp ettől a kulcstól, ettől a végső kibontakozástól. Azt várta, hogy homlokomon ítélettel, kezemben az irattal lépek be hozzá, és kimondhatatlanul megörült, hogy egyelőre hajlandó vagyok nevetgélni, másról tereferélni. Mikor megöleltük egymást, sírva fakadt. Megvallom, az én szememet is elfutotta a könny, annyira megesett a szívem szegénykén... Alphonsine ölebecskéje vékony csengettyűhangon felvonított, és a pamlagról ugrándozott felém. A herceg egy pillanatra sem vált meg a kutyustól, amióta megvásárolta, még vele is aludt.

- *Oh, je disais qu'il a du coeur!*[105] - kiáltott fel rám mutatva, Anna Andrejevna felé fordulva.

- Milyen jól összeszedte magát, herceg, milyen friss, üde, egészséges az arca! - jegyeztem meg. Sajnos, épp az ellenkezője volt igaz, múmiává töpörödött; csak azért mondtam, hogy örömet szerezzek neki.

- *N'est-ce pas, n'est-ce pas?*[106] - ismételte örvendezve. - Ó, bámulatosan jót tett az egészségemnek az üdülés.

- De kérem, igya csak meg a teáját, és ha nekem is ad egy csészével, megköszönöm.

- Nagyszerű, nagyszerű! „Teát iszunk, örvend a lelkünk..." vagy hogy is szól a vers, valami afféle. Adjon neki egy csészével, Anna Andrejevna, *il prend toujours par les sentiments*...[107] adjon nekünk teát, kedvesem.

---

[105] Ó, mindig mondtam, hogy van szíve!

[106] Ugye, ugye?

Anna Andrejevna betöltötte a teát, aztán hirtelen hozzám fordult, és rendkívül ünnepélyesen kezdte:

- Arkagyij Makarovics! Mindketten, én és jótevőm, Nyikolaj Ivanovics herceg, magánál keresünk menedéket. Úgy tekintem, hogy magához jöttünk, csakis és egyedül magához, s magától kérünk oltalmat mind a ketten. Ne felejtse el: a maga kezébe van letéve ennek az üldözött, nemes lelkű embernek az élete... A maga igaz szívétől várjuk a döntést!

De nem fejezhette be, a herceg megrémült, szinte remegett iszonyában:

- *Après, après, n'est-ce pas? Chère amie!*[108] - hajtogatta s esdeklőn emelte feléje kezét.

Engem is kimondhatatlanul kínosan érintett Anna Andrejevna kezdeményezése. Egy szóval sem válaszoltam rá, beértem egy kimért, rideg meghajlással, azután leültem az asztalhoz, és csak azért is másról kezdtem beszélni, ostobaságokat fecsegtem, nevetgéltem, tréfálkoztam... Az öreg szemlátomást hálás volt nekem, és lelkesen fogadta élcelődésemet. De vidámsága akármilyen lelkes volt is, érezhetően ingatag alapokon állt, bármely pillanatban teljes levertségbe csaphatott át, ez első pillantásra meglátszott rajta.

- *Cher enfant*, úgy hallom, beteg voltál... Ó, *pardon*, amint hallom, egész idő alatt spiritizmussal foglalkoztál...

Elmosolyodtam:

- Eszem ágában sem volt!

- Ne-em? Akkor hát ki emlegette itt a spiritizmust?

- Pjotr Ippolitovics, az itteni házigazda beszélt róla - szólt közbe Anna Andrejevna. - Roppant mulatságos ember, se szeri, se száma az adomáinak; akarja, hogy behívjam?

- *Oui, oui, il est charmant...*[109] sok adomát tud, de inkább majd később hívjuk be. Behívjuk, s ő majd mindent elmond, *mais après*... Képzeld csak, az imént épp terítettek, s ő azt mondja: ne féljenek, nem röpül el az asztal, nem vagyunk spiritiszták. Hát a spiritisztáknál repül az asztal?

- Igazán nem tudom; azt mondják, a levegőbe emelkedik mind a négy lába.

Rémülten nézett rám:

- *Mais c'est terrible ce que tu dis!*[110]

- Ne aggódjék, alighanem üres szóbeszéd az egész.

- Ugye, én is azt mondom. Nasztaszja Sztyepanovna Szalomejeva... hiszen ismered... vagy úgy, nem ismered... nos képzeld, ő is hisz a spiritizmusban, és képzelje csak, *chère enfant* - fordult Anna Andrejevnához -, azt mondom neki: elvégre a minisztériumokban is asztalok vannak, és mindegyiken nyolc pár hivatalnokkéz fekszik, iratokat körmöl... nos, hogy nem perdülnek táncra azok az asztalok? Képzeld csak, ha egyszer csak táncra perdülnének! Asztalok lázadása a pénzügyminisztériumban, vagy a népművelési minisztériumban... még csak ez kellene!

---

[107] Mindig az érzések segítségével vesz le a lábamról.

[108] Később, később, ugye? Édes barátnőm!

[109] Igen, igen, bájos ember...

[110] Borzasztó, amit mondasz!

- Milyen kedves, mulatságos dolgokat mond most is, herceg, mint régen! - kiáltottam fel, s igyekeztem minél őszintébben kacagni.

- *N'est-ce pas? Je ne parle pas trop, mais je dis bien*.[111]

Anna Andrejevna felállt:

- Behívom Pjotr Ippolitovicsot - mondotta s arcáról megelégedés sugárzott: megörült, hogy olyan kedvesen viselkedem az öreggel. De mihelyt kiment, az öreg arca egy csapással megváltozott. Az ajtóra pislogott, körülnézett, majd hozzám hajolt, és ijedten suttogta:

- *Cher ami!* Ó, ha kettejüket együtt láthatnám itt! *O, cher enfant...*

- Csillapodjék, herceg...

- Igen, de... kibékítjük őket, *n'est-ce pas*? Az egész csupán két kiváló teremtés kicsinyes civódása, *n'est-ce pas*? Csak benned bízom... Majd mi itt mindent rendbeszedünk. De milyen furcsa ez a lakás (szinte félve nézett körül), és a háziúr, tudod... olyan különös az arca, mondd, nem veszélyes?

- A házigazda? Ó, dehogy! Miért is lenne veszélyes?

- *C'est ça*. Annál jobb. *Il semble qu'il est bête, ce gentilhomme.*[112] *Cher enfant*, a Krisztus szerelméért, ne áruld el Anna Andrejevnának, hogy én itt mindentől félek; mert neki mindent dicsérek az első pillanattól fogva, a háziurat is dicsérem. Ide hallgass, ismered von Sohn históriáját... emlékszel rá?

- Ismerem... nos?

- *Rien, rien du tout... Mais je suis libre ici, n'est-ce pas?*[113] Mit gondolsz, ugye nem történhet itt velem semmi... afféle?

- De drága hercegem, higgye el... de igazán!

- *Mon ami! Mon enfant!* - kiáltott föl hirtelen, könyörgőn összetéve kezét s immár cseppet sem titkolva rémületét. - Ha csakugyan van nálad valami... afféle irat... egyszóval... ha van valami mondanivalód, ki ne mondd, az istenre kérlek, egy szót se szólj; lehetőleg egyáltalában ne szólj... minél tovább ne szólj...

Meg akart ölelni; könnyek peregtek végig orcáján. El nem mondhatom, hogy megesett rajta a szívem; a szerencsétlen aggastyán úgy viselkedett, mint egy riadt, gyenge, szánalmas kisgyermek, akit holmi kóbor cigányok kiragadtak honi fészkéből, és idegenbe vittek. De arra már nem volt időnk, hogy összeölelkezzünk: nyílt az ajtó, s belépett Anna Andrejevna, de nem a házigazdával, hanem fivérével, az udvari apróddal. Váratlan megjelenése fejbe kólintott; felálltam s az ajtó felé indultam.

- Arkagyij Makarovics, engedje meg, hogy bemutassam magukat egymásnak - szólt utánam Anna Andrejevna, olyan hangosan, hogy kénytelen-kelletlen megálltam.

- *Túlságosan* is ismerem már ezt az urat - válaszoltam keményen, erősen megnyomva a „túlságosan" szót.

---

[111] Ugye? Nem beszélek túl sokat, de amit mondok, az jó.

[112] Ez az... Azt hiszem, nagy szamár az az úriember.

[113] Semmi, semmi az égvilágon... De szabad vagyok itt, ugye?

- Ó, kérem, akkor fatális félreértés történt... bocsánatot kérek, kedves And... Andrej Makarovics - kezdte a fiatalember hebegve, odalépett hozzám, és rendkívül fesztelenül megragadta a kezemet, úgyhogy már el sem húzhattam. - Mindennek a Sztyepan inasom az oka; olyan után jelentette be magát, hogy összecseréltem valaki mással... ez tudniillik még Moszkvában történt - fordult nővéréhez magyarázón. - Azután pedig úgy szerettem volna fölkeresni, hogy mindent elmagyarázzak, de megbetegedtem, kérdezze csak meg a nővéremtől... *Cher prince, nous devons être amis même par droit de naissance...*[114]

És az orcátlan fiatalember odáig merészkedett, hogy egyik karjával átölelte vállamat, ami már igazán a bizalmaskodás netovábbja volt! Elhárítottam magamtól, de zavaromban egy szót sem tudtam kinyögni, hanem kisiettem a szobából. Szobámba visszaérve leültem az ágyra, izgatottan próbáltam rendbeszedni gondolataimat. Fojtogatott az intrika, de Anna Andrejevnát mégsem hagyhattam benne a csávában egyik pillanatról a másikra. Hirtelen úgy éreztem, ő is közel áll hozzám, és helyzete valóban rettenetes.

3

Nem csalódtam várakozásomban: csakhamar átjött hozzám, az öreg herceget fivérével hagyta, aki menten belekezdett a legfrissebb, újsütetű társasági pletykák előadásába, s ezzel egy pillanat alatt felderítette, elszórakoztatta az érzékeny idegzetű öregembert. Anna Andrejevna beléptére szótlanul, kérdő tekintettel álltam fel ágyamról.

- Mindent megmondtam, Arkagyij Makarovics - kezdte köntörfalazás nélkül: - sorsunk a maga kezébe van letéve.

- De hiszen előre megmondtam, hogy nem tehetem... Legszentebb kötelezettségeim tiltják, hogy megtegyem, amit tőlem kíván.

- Igen? Ez végső válasza? Én tehát pusztuljak el, és az öreg is? Hiszen látja: estig megtébolyodik.

- Nem, akkor tébolyodik meg, ha megmutatom neki leánya levelét, amelyben az ügyvéddel tanácskozik arról, miképpen nyilváníttathatná apját elmebetegnek! - kiáltottam fel hevesen. - Ezt nem bírná elviselni. Vegye tudomásul, hogy nem is hisz a levél létezésében, ezt már mondotta nekem!

Füllentettem, hiszen nem így mondta: de helyes érzékkel füllentettem.

- Már mondta is? Mindjárt gondoltam. Akkor végem van; már sírt is, hazakérezkedik.

- Közölje velem, tulajdonképpen mi a terve? - kérdeztem szigorúan.

Anna Andrejevna elpirult, nyilván sértett hiúságában; de erőt vett felindulásán:

- Leányának levele igazol bennünket a világ színe előtt. Ha ez a kezünkben van, azonnal üzenetet küldök V-ij hercegnek és Borisz Mihajlovics Peliscsevnek, Nyikolaj Ivanovics gyermekkori barátainak; mind a kettő befolyásos, köztiszteletben álló személy és tudom, már két esztendővel ezelőtt is felháborítónak minősítették a kíméletlen, kapzsi Katyerina Nyikolajevna egynémely cselekedetét. Kérésemre természetesen majd kibékítik a herceget leányával, ehhez én is ragaszkodom; de azért a helyzet mégis alapvetően megváltozik. Arra is számítok, hogy akkor a rokonaim, Fanariotovék, ugyancsak támogatni fogják jogaimat. De mindenekelőtt az ő

[114] Kedves herceg, már a születés jogán is barátoknak kell lennünk...

boldogságát tartom szem előtt; hadd értse meg, lássa be végre, ki az, aki igazán odaadó híve? Itt aztán mindenkinél jobban számítok a maga befolyására, Arkagyij Makarovics, hiszen tudom, mennyire szereti szegény öreget... Ki szereti őt voltaképpen, rajtunk kettőnkön kívül? Az utóbbi napokban jóformán csak magát emlegette; vágyódott „fiatal barátja" után; így nevezi magát... Mondanom sem kell, ugye, hogy egy életen át hálás leszek magának ezért...

Utolsó mondatával már jutalmat ígért - talán pénzt, ki tudja.

Élesen szavába vágtam:

- Mondjon akármit, nem tehetem - jelentettem ki rendíthetetlennek látszó elszántsággal. - Az egyetlen, amit tehetek, hogy őszinteségért őszinteséggel fizetek, és közlöm magával végső elhatározásomat: a végzetes levelet a legrövidebb időn belül átadom Katyerina Nyikolajevnának, saját kezébe, de azzal a feltétellel, hogy a történtekből ne csapjon botrányt, és már előre adja rá szavát, hogy nem áll útjába boldogságuknak. Ennyit tehetek, egyebet nem.

- Ez lehetetlen! - válaszolta Anna Andrejevna lángvörösen. Felháborította már a puszta gondolat, hogy Katyerina Nyikolajevna *megkíméli* őt a botránytól.

- Nem másítom meg elhatározásomat, Anna Andrejevna.

- Talán mégis megmásítja!

- Forduljon Lamberthez.

- Vigyázzon Arkagyij Makarovics, nyakassága beláthatatlan katasztrófákra vezethet - mondta Anna Andrejevna fenyegetőn, elkeseredetten.

- A katasztrófa minden bizonnyal bekövetkezik... szédülök, kóválygog a fejem, eleget beszéltünk; amit mondtam, megmondtam, végeztünk. Csak arra kérem, az isten szerelmére, ne eressze be hozzám a fivérét!

- Pedig szeretné jóvátenni...

- Nincs mit jóvátenni! Nem szorultam rá, nem kell, nem akarom! - kiáltottam fejemhez kapva. (Meglehet, hogy akkor talán nagyon is fölényesen bántam vele.) - De mondja, kérem, hol tölti a herceg a mai éjszakát? Csak nem itt?

- Itt, magánál, magával.

- Estére elköltözöm innét!

E könyörtelen szavakat kimondván, felkaptam kucsmámat, és belebújtam a bundámba. Anna Andrejevna szótlanul, szigorúan figyelte minden mozdulatomat. Sajnáltam - igen, sajnáltam a büszke leányt! De elrohantam hazulról, anélkül, hogy egyetlen szót, egyetlen reménysugarat is vetettem volna neki.

4

Igyekszem minél rövidebbre fogni. Elhatározásom visszavonhatatlan lévén, szaladtam egyenesen Tatyána Pavlovnához. Jaj - ha akkor otthon találom, nagy szerencsétlenséget kerülhettünk volna el; de aznap a végzet akaratából különösen üldözött a balszerencse. Tatyána Pavlovnától persze anyámhoz siettem, egyrészt, hogy a szegény mamát meglátogassam, másrészt, mert majdnem biztosan számítottam rá, hogy ott találom Tatyána Pavlovnát, de ott sem volt, éppen elment valahová, a mama pedig betegen feküdt, és csak Liza maradt mellette. Liza arra kért, ne menjek be, és ne ébresszem föl a mamát: „Egész éjszaka nem hunyta le a szemét,

gyötrődött, örülök, hogy végre elaludt." Megöleltem Lizát, csak annyit mondtam neki két szóban, hogy sorsdöntő elhatározásra jutottam, most megyek és végrehajtom. Liza különösebb meglepetés nélkül hallgatott végig, mintha a legköznapibb tényt közölném. Ó, mindannyian hozzászoktak már addigra szakadatlan „sorsdöntő elhatározásaimhoz", és a rájuk következő gyáva megfutamodásaimhoz. De ez most - ez most egészen más volt! Onnét elmentem a csatornaparti kocsmába, egy ideig elüldögéltem, hogy kivárjam a kellő pillanatot, és azután már minden bizonnyal otthon találjam Tatyána Pavlovnát. Megmagyarázom, miért volt rá olyan nagy szükségem: el akartam őt küldeni Katyerina Nyikolajevnához, hogy hívja el az asszonyt a lakására, ott aztán Tatyána Pavlovna jelenlétében vissza akartam neki szolgáltatni az „iratot", és magyarázattal szolgálni egyszer s mindenkorra... Röviden: csak azt akartam, ami dukált: egyszer s mindenkorra igazolni magamat előtte. Ennek végeztével elhatároztam, hogy feltétlenül, nyomatékosan szólok néhány szót Anna Andrejevna érdekében, s ha lehetséges, mindkettejüket (Tatyána Pavlovnát, mint tanút) azonnal felviszem magamhoz, vagyis a herceghez, ott kibékítem az ellenségeskedő nőket, új életre keltem a herceget és... és... egy szó mint száz, még ma mindenkit boldoggá teszek, legalábbis ebben a kis körben, úgy, hogy már csak Verszilov és a mama maradjon hátra. Sikeremben nem kételkedtem: Katyerina Nyikolajevna hálából a levélért (amelyért semmit sem kérek tőle) nem tagadhatja meg ezt a kérésemet. Ó, én bolond - még mindig azt hittem, hogy az irat az én birtokomban van! Ó, milyen ostoba, méltatlan helyzetbe sodródtam, tudtomon kívül!

Már erősen szürkült, délután négy órára járhatott, amikor újra becsöngettem Tatyána Pavlovnához. Marja szakácsnő gorombán válaszolt, hogy „még nem gyütt meg". Most utólag nagyon is emlékszem Marja furcsa, sanda pillantására; de akkor természetesen még nem foghattam gyanút. Ellenkezőleg, hirtelen valami ötlött eszembe: ahogy bosszúsan, kedvetlenül lefelé bandukoltam a lépcsőn Tatyána Pavlovnától, eszembe jutott szegény öreg herceg, ahogy ölelő karját nyújtotta felém - és keserves szemrehányással illettem magam, amiért faképnél hagytam, úgyszólván személyes sértődöttségből. Nyugtalanul próbáltam elképzelni, mi minden rossz történhetett náluk távollétemben, és sietve megindultam hazafelé. Otthon azonban mindössze a következők történtek.

Amikor Anna Andrejevna nagy mérgesen kijött a szobámból, nem vesztette el a fejét. Meg kell jegyeznem, hogy már reggel elküldött Lamberthez, később másodszor is elszalasztott hozzá valakit, s minthogy Lambert még mindig nem volt otthon, végül fivérét küldte keresésére. Ellenállásom láttán ugyanis Lambertbe helyezte utolsó reménységét, bízván benne, hogy Lambert hatására majd beadom a derekamat. Türelmetlenül várta Lambertet, és nem győzött rajta csodálkozni, hogy ő, aki addig le nem ment a nyakáról, és állandóan ott sürgött körülötte, most egyszerre cserben hagyta és eltűnt. Szegénynek nem járhatta meg az eszét, hogy Lambert megszerezvén a sorsdöntő iratot, most már a maga útját járja, és természetesen elrejtőzik, sőt bujkál előle.

Anna Andrejevna nyugtalanságában, egyre növekvő aggodalmában persze nem volt rá képes, hogy elszórakoztassa az öreg herceget; márpedig a herceg izgalma egyre aggasztóbb méreteket öltött. Furcsa, zavart kérdésekkel árasztotta el Anna Andrejevnát, a végén már őt is gyanakvón nézegette, és több ízben sírva fakadt. A fiatal Verszilov nem sokáig maradt nála. Amikor elment, Anna Andrejevna kínjában behívta Pjotr Ippolitovicsot, akiben annyira reménykedett, de személye sehogy sem tetszett az öregnek, sőt valósággal ellenszenvet váltott ki; a herceg egyre növekvő bizalmatlansággal, gyanakvással szemlélte. Pjotr Ippolitovics pedig - mintha csak növelni akarná az öreg gyanakvását - megint a spiritizmusról értekezett, aztán meg holmi bűvészmutatványokról, amelyeket állítólag saját szemével látott: egy külföldi boszorkánymester nagyszámú közönség jelenlétében állítólag levágta több élő ember fejét, úgy, hogy ömlött a vér, mindenki látta - aztán megint odaillesztette a nyakhoz a fejet, és a fejek állítólag

odanőttek, ugyancsak a közönség szeme láttára, s mindez szerinte ötvenkilencben történt. A herceg úgy elrémült, s ugyanakkor olyan mélységesen felháborodott, hogy Anna Andrejevna kénytelen volt kitessékelni az elbeszélőt. Szerencsére addigra megérkezett az ebéd, amelyet előző nap Lambert és Alphonsine közbenjárásával rendeltek valahol a közelben egy kiváló francia szakácsnál, aki épp állás nélkül volt, és elhelyezkedést keresett valamely klubban vagy főrangú családnál. A pezsgős ebéd felvidította az öreget; sokat evett, szüntelenül mókázott. Ebéd után persze elnehezült, aludni vágyott, s mivel mindig aludni szokott ebéd után, Anna Andrejevna megvetette az ágyát. Még elalvóban is folyvást Anna Andrejevna kezét csókolgatta, azt hajtogatta, hogy ő a mennyországa, egyetlen reménysége, hurija, aranyvirágocskája - egyszóval keleties szóvirágokkal udvarolt neki. Végül elaludt; akkor értem én haza.

Anna Andrejevna besietett hozzám, s összetett kézzel könyörgött, hogy ha nem is őérte, de a hercegért tegyem meg, hogy ne menjek el hazulról, s ha az öreg fölébred, menjek be hozzá. „Maga nélkül elpusztul, idegei felmondják a szolgálatot, attól félek, nem éri meg az éjszakát..." Hozzátette, hogy neki feltétlenül el kell mennie, „talán két órára, talán többre, és a herceget rám bízza, reám egyedül". Lelkesen megígértem, hogy estig otthon maradok, és ha a herceg fölébred, minden erőmmel rajta leszek, hogy elszórakoztassam.

- Én pedig megyek, teljesítem kötelességemet! - jelentette ki erélyesen Anna Andrejevna.

Azzal elment. Előrenyúlva közlöm, hogy maga indult el most már Lambert keresésére; ez volt utolsó reménysége. Azonkívül meglátogatta fivérét és rokonait, Fanariotovékat is; képzelhető, milyen lelkiállapotban tért haza.

A herceg körülbelül egy órával azután ébredt fel, hogy Anna Andrejevna elment hazulról. A falon át meghallottam nyögését, és azonnal beszaladtam hozzá; ágyában ült, háziköntösben, s annyira megrémítette a magány, az árva lámpa fénye az idegen szobában, hogy beléptemkor összerezzent, felugrott, és nagyot kiáltott. Odaszaladtam hozzá, és amikor felismert, örömkönnyek közt ölelt magához.

- Azt mondták, hogy más lakásba költöztél; megijedtél és elmenekültél innét.

- Ki mondta?

- Vajon ki mondhatta? Nézd csak, talán magam találtam ki, de az is meglehet, hogy valaki mondta. Képzeld, mit álmodtam: bejön egy nagy szakállú öregember, s kezében ikon, ketté hasadt ikon a kezében, és azt mondja: „Így hasad meg az életed!"

- Jaj istenem, bizonyára már hallotta valakitől, hogy Verszilov kettétörte a szentképet!

- *N'est-ce pas?* Ugye, hallottam, hallottam! Nasztaszja Jegorovnától hallottam még ma délelőtt. Ő hozta át a málhámat meg a kutyust.

- Lám, hát ezért álmodta.

- No, mindegy; és képzeld, álmomban az öregember ujjával fenyegetett. Hol van Anna Andrejevna?

- Mindjárt hazajön.

- Honnét? Ő is elköltözött? - kiáltott fel riadtan.

- Nem, nem, mindjárt itt lesz, megkért, hogy addig maradjak magánál.

- *Oui*, hogy gyere be. Nos, a mi jó Andrej Petrovicsunk tehát végképp megőrült: „És előre meg se mondja!" Előre megjósoltam, hogy így végzi. Megállj csak, fiacskám...

Megragadta kabátom ujját, és magához vont. Suttogva folytatta:

- A háziúr az imént holmi fényképeket hozott, fertelmes női képeket... csupa meztelen nőt mindenféle keleti pozitúrában, és mutogatni kezdte nagyítóüvegen át... Tudod, erőt vettem ijedelmemen és megdicsértem, de hiszen azzal a szerencsétlennel is ugyanígy kezdték, fertelmes nőszemélyeket vittek be hozzá, hogy aztán annál könnyebben leitathassák...

- Már megint azt a von Sohnt emlegeti, de hagyja már, herceg! A házigazdánk nagy szamár, egyéb semmi!

- Szamár és egyéb semmi! *C'est mon opinion!*[115] Édes fiam, ments meg innét, ha teheted! - fordult hozzám hirtelen, kezét könyörgésre kulcsolva.

- Mindent megteszek, ami hatalmamban áll, herceg! Rendelkezésére állok... Egy kis türelem, drága hercegem, és talán sikerül mindent elintéznem!

- *N'est-ce pas?* Fogjuk magunkat és megszökünk, a málhát meg itt hagyjuk cselből, hadd higgye, hogy visszajövünk.

- Hová szökjünk? És Anna Andrejevna?

- Nem, nem, Anna Andrejevnát is magunkkal visszük... *Oh, mon cher*, kása fortyog a fejemben... Megállj csak: ott jobbra, abban a táskában megtalálod Kátya fényképét; titokban dugtam be, hogy Anna Andrejevna, no meg az a Nasztaszja Jegorovna meg ne lássa; vedd elő kérlek gyorsan, de vigyázz, nehogy rajtakapjanak... Nem lehet bereteszelni az ajtót?

Az utazótáskában csakugyan megtaláltam Katyerina Nyikolajevna fényképét, ovális keretbe foglalva. A herceg a kezébe vette, a világosság felé tartotta, és sárga, aszott orcáján könnyek csorogtak végig.

- *C'est un ange, c'est un ange du ciel!*[116] - kiáltott fel. - Egész életemben vétkeztem ellene... és most! *Cher enfant*, nem hiszek semmit, egy szót sem hiszek az egészből! Mondd meg nekem, fiacskám: hát elképzelhető, hogy a bolondok házába akarnak csukni? *Je dis des choses charmantes et tout le monde rit...*[117] és egy ilyen embert csakúgy... az őrültek házába vinnének?

- Szó sincs róla, sohasem is volt! - kiáltottam. - Végzetes tévedés az egész! Ismerem Katyerina Nyikolajevna érzéseit!

- Te is ismered az érzéseit? Annál jobb! Édes fiam, új életet öntöttél belém. Mi jutott eszükbe, hogy téged is befeketítettek! Hívd ide Kátyát, fiacskám, hadd csókolják meg egymást itt a szemem láttára, aztán hazaviszem mind a kettőt, a háziurat pedig elkergetjük!

Felállt, összekulcsolta a kezét, és egyszer csak letérdelt előttem.

- *Cher enfant* - suttogta szinte már őrjöngve a félelemtől, s reszketett, mint a nyárfalevél -, édes barátom, mondd meg az igazat: hová visznek?

- Istenem! - kiáltottam, feltámogattam, és ágyára ültettem a szegény öreget. - Hát már nekem sem hisz, bennem sem bízik? Azt hiszi, én is benne vagyok az összeesküvésben? Nem engedem, hogy bárki is egy ujjal magához nyúljon!

---

[115] Nekem is ez a véleményem.

[116] Angyal, égi angyal!

[117] Mulatságos dolgokat mondok, mindenki nevet rajtam...

- *C'est ça*, ne engedd - mormolta az öreg, mindkét kezével belekapaszkodott a könyökömbe, de továbbra is remegett egész testében. - Ne szolgáltass ki senkinek! És ne hazudjál nekem... talán bizony elvisznek innét? Mondd, ez a háziúr, ez az Ippolit vagy hogy is hívják... nem orvos?

- Miféle orvos?

- Ez... ez nem bolondokháza itt, ez a szoba?

Abban a pillanatban kitárult az ajtó, Anna Andrejevna lépett a szobába. Bizonyosan az ajtó előtt hallgatózott, nem állta meg tovább, hirtelen benyitott - és a herceg, aki minden neszre összerezzent, hangosan felkiáltott rémületében, és hasmánt végigvágódott az ágyon. Idegrohamféle tört ki rajta, görcsös zokogás rázta testét.

- Íme fáradozásának gyümölcsei! - fordultam Anna Andrejevnához, a hercegre mutatva.

- Nem, ezek a *maga* fáradozásának gyümölcsei! - csattant fel Anna Andrejevna élesen. - Utoljára kérdem, Arkagyij Makarovics: hajlandó-e leleplezni a pokoli cselszövést, amely ezt a védtelen öregembert fenyegeti, hajlandó-e feláldozni őrjöngő, gyermeteg szerelmi álmait, hogy megmentse *édes nővérét*?

- Megmentem mindannyiukat, de csak úgy, ahogy délben mondottam! Szaladok megint; egy óra múlva már itt lesz Katyerina Nyikolajevna! Mindenkit összebékítek; mindenki boldog lesz! - kiáltottam megszállottan.

- Igen, hozd ide, hozd ide Kátyát! - rebegte az öreg. - Vagy vigyenek engem hozzá! Kátyát akarom, látni akarom Kátyát, meg akarom áldani! - kiáltott, kezét égnek emelve, és feltápászkodott az ágyról.

- Látja? - fordultam Anna Andrejevnához. - Hallja, hogy mit mond? Most már semmiféle „irat" nem segít magán.

- Látom; de a világ színe előtt az irat még igazolhatta volna tettemet... így elvesztem! Mindegy: lelkiismeretem tiszta. Mindenki elhagyott, még a tulajdon fivérem is; visszariadt a kudarctól... De én teljesítem kötelességemet, itt maradok a szerencsétlen aggastyán mellett, ápolónője, dajkája leszek!

Nem volt vesztenivaló időm; kirohantam a szobából.

- Egy óra múlva visszajövök és... nem egyedül jövök vissza! - kiáltottam még a küszöbről.

Tizenkettedik fejezet

1

Végre, végre otthon találtam Tatyána Pavlovnát! Egyszeriben kipakoltam neki mindent - az iratról meg egyebekről, az utolsó szálig, azt is elmondtam, mi a helyzet most otthon a lakásunkon. Ámbár ő maga is tudott ezekről az eseményekről, és két szóból is megérthette volna, magyarázkodásunk, úgy hiszem, eltartott vagy tíz percig is. Csak én beszéltem, mindent elmondottam, röstelkedés nélkül. Tatyána Pavlovna mintha nyársat nyelt volna, egyenesen, szótlanul ült a székén, ajkát összeszorította, le nem vette rólam a szemét, úgy hallgatott teljes erejével. De mikor befejeztem, olyan hirtelen pattant fel a székről, hogy én is felugrottam.

- Ó, te rühes! Hát a levél csakugyan nálad volt egész idő alatt, és az a bolond Marja Ivanovna varrta be a zsebedbe! Ó, ti alávaló semmirekellők! Egyszóval úgy jöttél ide, hogy meghódítod a szíveket, egy csapással beveszed az előkelő társaságot, bosszút állsz még az ördögön is, amiért fattyúnak születtél?!

- Ne merjen szapulni, Tatyána Pavlovna! - förmedtem rá. - Könnyen meglehet, hogy a maga durvasága okozta kezdettől fogva az én egész itteni elkeseredésemet. Igen, fattyú vagyok, talán csakugyan az ördögön akartam bosszút állni, mert maga az ördög se találná itt meg az igazi bűnöst; de jusson eszébe, hogy nem léptem szövetségre azzal a csirkefogóbandával, és legyőztem szenvedélyeimet! Szótlanul leteszem eléje az iratot és elmegyek, még azt sem várom meg, hogy egy szót szóljon hozzám; maga lesz a tanúm!

- Add ide azt a levelet, add ide ebben a minutában, tedd le az asztalra! Hátha hazudsz, mit tudom én!

- Itt van a zsebemben, Marja Ivanovna maga varrta be; amikor itt új kabátot csináltattam, kivettem a régiből, és magam varrtam át az újba, itt van most is, tessék, tapogassa meg!

- Ide vele, vedd ki! - tombolt Tatyána Pavlovna.

- Semmi áron, mondtam már: a maga jelenlétében teszem le eléje az asztalra, elmegyek, egyetlen szavára sem várva; de azt akarom, hogy a saját szemével lássa, hogy én, én magam adom át neki, önként, kényszer és jutalom nélkül.

- Megint hencegsz? Szerelmes vagy, rühes?

- Szapuljon, amennyit akar; az is meglehet, hogy rászolgáltam, de nem veszem zokon. Bánom is én, hadd higgye rólam, hogy buta taknyos vagyok, leselkedtem utána és összeesküvést terveltem; de lássa azt is, hogy legyőztem magamat és az *ő* boldogságát mindennek fölébe helyeztem! Nem baj, Tatyána Pavlovna, lesz ami lesz; azt mondom magamnak: bátorság és remény! Mondjuk, hogy ez első lépésem a földi pályán... de mindenesetre jól végződött, nemesen végződött! És hát baj az, hogy szeretem őt? - folytattam megszállottan, szikrázó szemmel. - Nincs mit szégyellnem rajta! A mama égi angyal, ő pedig a föld királynője! Verszilov visszatér a mamához, Katyerina Nyikolajevna előtt pedig nincs mit restellnem; hiszen hallottam, mit beszéltek ott a szobában Verszilovval, az ajtófüggöny mögött álltam... Ó, mind a hármunkban „egyforma őrület lobog”! Tudja-e, ki mondta ezt így, hogy „egyforma őrület lobog bennük”? Ő mondta, Andrej Petrovics! És tudja-e, Tatyána Pavlovna, hogy talán még többen is vannak itt egyforma őrültek, mint mi hárman? Akármibe fogadok, hogy maga, a negyedik is ugyanilyen őrült! Kimondom kereken: fogadok akármibe, hogy maga is világéletében szerelmes volt Andrej Petrovicsba, és talán még most is az...

Ismétlem, megszállott voltam, a boldogság megszállottja, de még be sem fejeztem a mondatot, amikor Tatyána Pavlovna görcsös, gyors mozdulattal belemarkolt a hajamba, és egyszer-kétszer hevesen megrázott, lenyomott... aztán hirtelen elengedett, a szoba sarkába lépett, a falnak fordult, és arcát zsebkendőjébe temette.

- Rühes! Soha többé ne merj nekem ilyet mondani! - szólt sírva.

Mindez olyan váratlanul ért, hogy természetesen elvesztettem a fejemet. Csak álltam és néztem rá, magam sem tudtam, mit fogok csinálni.

- Fű, te bolond! Gyere ide, csókolj meg engem, vén bolondot! - mondotta Tatyána Pavlovna hirtelen, sírva-nevetve. - És soha, de soha többé ki ne merd mondani előttem... Szeretlek én téged, te szamár, mindig is szerettelek!

Megcsókoltam Tatyána Pavlovnát. Zárójelben megjegyzem, hogy attól fogva jó barátok lettünk.

- Igaz! Mit is akartam... - kiáltott fel homlokára csapva. - Azt mondod: az öreg herceg ott van a lakásodon? Igaz ez?

- Természetesen!

- Jaj, istenem! Belébetegszem! - sopánkodott Tatyána Pavlovna, s ide-oda szaladgált a szobában. - És ott azt csinálnak vele, amit akarnak! Ó, hogy a villám csapna beléjük! És azt mondod, reggel óta? No lám, a mindenét annak az Anna Andrejevnának! A mindenét a szent apácájának! És a másik, a Militrisza, még csak nem is sejti?

- Miféle Militrisza?

- Hát a föld királynője! Az ideál! Jaj, mitévők legyünk?

- De Tatyána Pavlovna! - kiáltottam fel hirtelen észbekapva. - Összevissza fecsegünk, és a legfontosabbról megfeledkezünk: hiszen én Katyerina Nyikolajevnáért jöttem, odahaza mind várnak bennünket!

És elmagyaráztam, hogy az iratot csak azzal a feltétellel adom át, ha Katyerina Nyikolajevna megígéri, hogy menten kibékül Anna Andrejevnával, és beleegyezik házasságába.

Tatyána Pavlovna a szavamba vágott:

- Nagyszerű - mondotta -, én is már százszor mondtam neki. Hiszen úgyis meghal, mielőtt elveheti, egyremegy, ha pedig a pénzét végrendeletileg ráhagyja, mármint Annára, akkor meg házasság nélkül is az övé...

- Hát Katyerina Nyikolajevna csak a vagyont sajnálja?

- Nem, attól félt, hogy az irat nála van, mármint Annánál; én is attól féltem. Azért őriztük. Az öreget nem akarta izgatni a dologgal. De hát az a fránya német, mármint Bjoring, persze a pénzt is sajnálta.

- És ezek után feleségül megy Bjoringhoz?

- Mit csináljon azzal a bolond perszónával? Nem hiába mondják: aki bolondnak született, a sírig bolond marad. Tudod, valamiféle nyugalmat vár attól az embertől: „Valakihez csak hozzá kell menni - azt mondja -, és akkor már Bjoring mellett lesz a legnyugodalmasabb az életem”; no, majd meglátjuk azt a nyugodalmat! Utóbb majd tördeli a kezét, de akkor már késő lesz.

- Akkor miért engedi meg, hogy hozzámenjen, Tatyána Pavlovna? Hiszen maga szereti Katyerina Nyikolajevnát; hisz a szemébe mondta, hogy szerelmes belé!

- Igaz, szerelmes vagyok belé, jobban szeretem, mint mindannyiotokat együttvéve, de azért mégis bolond, sült bolond!

- De hát szaladjon el érte, az istenért, és akkor mindent rendbehozunk, elvisszük őt az apjához!

- Nem lehet, te szamár, nem tehetem! Hisz épp ez a baj! Jaj, mitévő legyek! Belébetegszem! - sopánkodott újra fel s alá szaladgálva, de a végén mégiscsak fölkapta a nagykendőjét. - Ó, mért nem jöttél négy órával hamarabb! Most mindjárt nyolc óra, Katyerina Nyikolajevna elment ebédelni Peliscsevékhez, s utána velük együtt az operába.

- Istenem, uram, és az operába nem mehetünk utána?... Nem, az lehetetlen! Mit csináljunk szegény öreggel? Hisz talán meg sem éri a reggelt!

- Hallgass rám: ne menj oda vissza, menj el anyádhoz, töltsd ott az éjszakát, holnap reggel pedig...

- Nem, nem hagyom el az öreget, akármi történjék is.

- Ne is hagyd el; jól teszed. De tudod mit... mégis elszaladok hozzá, mármint Katyerinához, hagyok neki levelet... tudod mit, megírom neki a tolvajnyelvünkön (megérti majd!), hogy az irat itt van nálam, holnap reggel tíz órakor jöjjön el érte... pontosan tízkor! Ne félj, eljön, nekem szót fogad; és akkor aztán mindent szépen elintézünk. Te meg eredj haza, szórakoztasd el szegény öreget; hazudd le a csillagokat az égről, fektesd le aludni, hátha megéri a reggelt! Annát se ijeszd meg, hisz én őt is kedvelem; igazságtalan vagy hozzá, mert sok mindent nem érsz föl ésszel: Anna meg van bántva, mellőzöttnek érzi magát, gyermekkora óta mellőzött volt; a mindenségit, hogy a nyakamba szakadtatok mindahányan! Ne felejtsd el, mondd meg neki a nevemben, hogy most már magam intézem ezt az ügyet, szívvel-lélekkel belefekszem, legyen nyugodt, a büszkeségét nem éri csorba... Hisz az utóbbi napokban végképp összevesztünk, valósággal tüzet okádtunk egymásra! No szaladj... de megállj, mutasd csak még egyszer a zsebedet... igazán ott van? Igazán? Add ide nekem azt a levelet legalább ma éjszakára, mit árt az neked? Hagyd itt, nem eszem meg! Hátha ma éjszaka odaadod másnak... hátha megváltoztatod az álláspontodat...

- A világért se! - kiáltottam fel. - Tessék, tapogassa meg, látja itt van, de semmi áron sem adom oda.

- Látom, hogy valami papiros - mondta Tatyána Pavlovna, s megtapogatta a zsebemet. - No nem bánom, eredj, én meg talán utánamegyek az operába, helyes ötlet volt. De indulj már, szedd a lábad!

- Még egy pillanat, Tatyána Pavlovna: hogy van a mama?

- Él.

- És Andrej Petrovics?

Tatyána Pavlovna legyintett.

- Ocsúdik.

Szaladtam haza, szinte megvidámulva, új reménységre kapva, noha másképp sikerült, mint gondoltam. De haj! - a sors másképp rendelte, egészen más várt reám; csakugyan van fátum a világon!

2

Már a lépcsőn megütötte fülemet a lakásunkból kihangzó lárma, s fölérve tapasztaltam, hogy az előszobaajtó nyitva van. A folyosón ismeretlen libériás inas állt. Pjotr Ippolitovics és felesége is a folyosón álldogáltak, szemlátomást ijedten, valamire várva. A herceg ajtaja is nyitva állt, s bentről mennydörgő hang dübörgött, amelyet azonnal felismertem: Bjoring hangja volt. Még kettőt se léptem, mikor megláttam, hogy a kisírt szemű, reszkető herceget ketten vezetik ki a folyosóra: Bjoring és R. báró - az, aki egyszer Verszilovval is tárgyalt. A herceg hangosan zokogott, ölelgette, csókolgatta Bjoringot. Bjoring mennydörgő kiabálása pedig Anna Andrejevnának szólt, aki a herceg nyomában szintén kijött a folyosóra; Bjoring fenyegette, még lábával is toppantott, egyszóval a „nagyvilági" mázon át kiütközött belőle a durva német katona. Utóbb kisült, hogy Bjoring a fejébe vette, hogy Anna Andrejevna valami főbenjáró bűnt követett el, s tettéért felelnie kell - akár bíróság előtt is. Nem lévén tisztában az ügy részleteivel, erősen túlozta jelentőségét, ahogy ez már történni szokott, s ebből azt a következtetést vonta le, hogy jogában áll mindenféleképpen gorombáskodni. Igazából még azt sem értette, hogy miről van szó; névtelen levélben tudatták vele az eseményeket, mint utóbb kitudódott (de erről majd alább szólok), és a felbőszült nagyúr lelkiállapotában, első felindulásában rohant a tettek színhelyére, abban a lelkiállapotban, amelyben a fajtájabelieknek még az eszesebbje is verekszik, mint a részeg suszter. Anna Andrejevna meglepő méltósággal fogadta a támadást, de én később érkeztem, s már csak azt láttam, amikor az öreget kivezették a folyosóra, Bjoring R. báróra hagyta, és Anna Andrejevnához visszafordulva - nyilván valamely megjegyzésére válaszolva - odakiáltotta neki:

- Cselszövő, intrikus! Csak a pénzét akarja! Örökre lehetetlenné tette magát a társaságban, bíróság előtt fog felelni tetteiért!

- Maga pedig kihasználja a szerencsétlen beteg magatehetetlenségét, a tébolyba kergeti szegényt, és velem ordít, mert nő vagyok, és nincs aki megvédjen...

- Ahá, igen! Maga az arája, az arája! - ordította Bjoring, és kajánul, gonoszul hahotázott.

- De báró, báró... *Chère enfant, je vous aime*[118] - siránkozott a herceg, s Anna Andrejevna felé nyújtotta mind a két kezét.

- Jöjjön herceg, jöjjön velünk, magát behálózták, úgy lehet, életére törnek! - rivallt rá Bjoring.

- *Oui, oui, je comprends, j'ai compris au commencement...*[119]

- Herceg! - szólalt meg Anna Andrejevna emelt hangon. - Maga sérteget engem, és eltűri, hogy mások sértegessenek!

- Menjen innét! - förmedt rá Bjoring.

Ezt már nem tűrhettem. Ráordítottam:

- Gazember!... Anna Andrejevna, én megoltalmazom!

Ami most következett, nem akarom és nem tudom részletesen leírni. Ocsmány, szörnyű jelenet következett, azt hiszem, elvesztettem az eszemet. Ha jól emlékszem, odaugrottam és

---

[118] Drága gyermekem, szeretem magát.

[119] Igen, igen, értem, már az elején értettem...

megütöttem Bjoringot, vagy legalábbis erősen megtaszítottam. Ő is fejbe vágott, olyan erővel, hogy összeestem. Mikor feltápászkodtam, már a lépcsőn mentek lefelé, ott üldöztem őket; orromból patakzott a vér. A ház előtt hintó várt rájuk, s mialatt a herceget beültették, odaszaladtam a hintóhoz, és megint rávetettem magam Bjoringra, hasztalanul próbált eltaszigálni az inas. Aztán hogy, hogy nem, ott termett a rendőrség. Bjoring galléron ragadott, és ráparancsolt az őrszemre, vigyen az őrszobára. Ordítottam, hogy Bjoring is jöjjön velem, kettőnk vallomása alapján vegyék föl a jegyzőkönyvet, meg hogy el ne merjenek vinni úgyszólván a lakásomról... De mivel a botrányos jelenet az utcán zajlott és nem a lakásomon, mivel úgy ordítoztam, szitkozódtam és handabandáztam, mint a részeg, Bjoring pedig egyenruhában volt - tehát a rendőr mégiscsak engem akart bekísérni. Akkor aztán végképp megbolondultam, erőnek erejével ellenálltam, s ha jól emlékszem, a végén a rendőrt is megütöttem. Aztán egyszer csak ketten voltak ott rendőrök, és elvittek. Bekísértek egy füstös, büdös helyiségbe, ahol sokan ültek, álltak, várakoztak, írtak, mindenféle emberek; én ott is tovább ordibáltam, követeltem, hogy vegyék jegyzőkönyvbe az esetet. De most már nemcsak jegyzőkönyvről volt szó, hanem tettlegességről, hatóság elleni erőszakról. Mi tagadás, csakugyan szörnyű állapotban voltam. Valaki hirtelen durván rám förmedt. Az őrszem verekedéssel vádolt, az ezredest emlegette...

- Hogy hívják? - rivallt rám valaki.

- Dolgorukij - bömböltem.

- Dolgorukij herceg?

Magamon kívül voltam, ocsmány káromkodással válaszoltam, aztán pedig... aztán emlékszem, bevonszoltak egy sötét kamrába, hogy „kijózanodjam". Ó, nem tiltakozom! Nemrégiben olvashatták a lapokban egy úriember panaszát aki egész éjszakáját az őrszobán töltötte, megkötözve, ugyancsak a „kijózanító" helyiségben, akárcsak én; de az az úr, úgy tetszik, ártatlan volt, én pedig csakugyan elkövettem egyet-mást. Ledőltem a priccsre; ketten aludtak már ott, mélyen, szinte eszméletlenül. Fájt a fejem, lüktetett a halántékom, vert a szívem. Azután, úgy rémlik, elvesztettem öntudatomat, talán félrebeszéltem. Csak arra emlékszem, hogy éjszaka közepén fölébredtem, és felültem a priccsen. Egyszeriben eszembe jutott minden, tudatára ébredtem a történteknek, térdemre könyökölve arcomat kezembe támasztottam, és töprengésbe merültem.

Ó, meg sem próbálom leírni érzéseimet, nincs is rá érkezésem, csak egyet mondok: talán sosem éltem át boldogabb pillanatokat a lelkemben, mint ott a fogdában, a priccsen, éjszakai töprengésem idején. Olvasóm talán furcsállja ezt, szóvirágnak, eredetieskedési vágynak bélyegzi állításomat - pedig valóban úgy volt, ahogy mondom. Olyan pillanat volt ez, amely talán mindenki életében elérkezik egyszer - de valószínűleg csak egyetlenegyszer. Az ilyen pillanatban az ember eldönti sorsát, kikristályosítja világnézetét, és egyszer s mindenkorra tisztázza magában: „Íme, ez az igazság, erre kell indulnom, hogy eljussak hozzá." Igen, azok a percek beragyogták egész lelkemet. A dölyfös Bjoring megsértett, másnapra bizton várhattam, hogy a nagyvilági hölgy is vérig sért; tudtam, hogy szörnyűségesen megtorolhatom e sértéseket, de elhatároztam, hogy nem fogom megtorolni. Elhatároztam, minden kísértésnek ellenállva, hogy nem állok elő az irattal, nem kürtölöm ki a világnak (pedig már ez is megfordult agyamban); elismételtem magamban, hogy másnap leteszem elébe az iratot, leteszem Katyerina Nyikolajevna elé, ha kell, hála helyett elviselem gúnymosolyát, mégsem szólok egy szót sem, hanem elmegyek tőle örökre... Különben: minek szaporítsam a szót? Arra pedig jóformán még gondolni is elfelejtettem, hogy mi történik velem másnap itt, a rendőrségen, hogyan állítanak bíróság elé, és mire ítélnek. Áhítatosan keresztet vetettem, elnyúltam a priccsen, és elaludtam, tiszta, gyermeki álommal.

Későn ébredtem, már kivilágosodott. A szobában egyedül voltam. Felültem, s csendben várakoztam, sokáig, talán egy óra hosszat; kilencre járhatott, amikor egyszer csak hívattak. Belemélyedhetnék a részletekbe, de nem érdemes, hisz mindez most már mellékes; csak a legfontosabbat akarom elbeszélni. Csak annyit mondok tehát, hogy legnagyobb meglepetésemre, váratlanul udvariasan bántak velem: valamit kérdeztek, válaszoltam a kérdésre, s azon nyomban elengedtek. Szótlanul távoztam, és pillantásukból némi elégtétellel olvastam ki, hogy elismeréssel adóznak egy olyan embernek, aki még ilyen helyzetben sem veszíti el méltóságát. Ha nem így láttam volna, nem jegyezném fel. A kijáratnál Tatyána Pavlovna várakozott rám. Két szóval megmagyarázom, hogy sikerült akkor ép bőrrel szabadulnom. Tatyána Pavlovna kora reggel - tán még nyolc óra sem volt - elsietett a lakásomra, mármint Pjotr Ippolitovicshoz, abban a reményben, hogy még ott találja a herceget; ott aztán értesült az előző esti borzalmakról, s elsősorban arról, hogy engem letartóztattak. Abban a pillanatban rohant Katyerina Nyikolajevnához (aki már előző este, az operából jövet összetalálkozott apjával, mert Bjoring egyenest őhozzá vitte az öreget), fölébresztette, ráijesztett, és erélyesen követelte, hogy engem azonnal szabadítsanak ki. Katyerina Nyikolajevna néhány sort írt Bjoringnak, Tatyána Pavlovna egyenest Bjoringhoz sietett a levéllel, és tüstént kiharcolt tőle egy másik levelet, „illetékes személyhez", melyben Bjoring maga nyomatékosan kéri, hogy engem haladéktalanul helyezzenek szabadlábra, mivel „félreértésből tartóztattak le". Bjoring levelével elment az őrszobára, és kérését nyomban teljesítették.

3

Most folytatom a legfontosabbat.

Tatyána Pavlovna bérkocsiba ültetett, és hazavitt magához, tüstént szamovárt rendelt, aztán sajátkezűleg megmosdatott, megtisztogatott a konyhában. Ugyancsak a konyhában fennhangon közölte, hogy féltizenkettőre eljön Katyerina Nyikolajevna, hogy velem találkozzék; ebben már kora reggel megállapodtak. Nos, ezt a közlését Marja szakácsnő is meghallotta. Kisvártatva behozta a szamovárt, s mikor két perc múlva Tatyána Pavlovna újra szólította valamiért, Marja nem válaszolt - kisült, hogy elment valahová. Kérem az olvasót, vésse eszébe ezt a részletet: mindez - úgy gondolom - háromnegyed tíz tájban történhetett. Tatyána Pavlovna zsörtölődött ugyan, hogy Marja csak úgy, engedély nélkül eltűnik, de azt hitte, épp csak leszaladt a boltba, és csakhamar meg is feledkezett az egészről. Törődtünk is mi Marjával; szüntelenül beszéltünk, volt bőven miről, s én a magam részéről jóformán tudomást sem vettem a szakácsnő eltűnéséről, kérem olvasómat, ezt is jól jegyezze meg.

Mondanom sem kell, kissé kábult voltam, nagy hévvel fejtegettem érzéseimet; no és mindenekelőtt persze - vártuk Katyerina Nyikolajevnát, minden porcikámban remegtem a gondolatra, hogy egy óra múlva végre-valahára találkozom vele, ráadásul életemnek ilyen sorsdöntő pillanatában. Amikor megittam két csésze teát, Tatyána Pavlovna hirtelen felállt, fogta az ollót, s így szólt:

- Add ide a zsebed, ki kell vennünk a levelet, nem vághatjuk fel őelőtte!

- Az ám! - kiáltottam és kigomboltam kabátomat.

- Micsoda öltések! Ki varrta be?

- Én magam, Tatyána Pavlovna.

- No, meg is látszik rajta! No lám csak, itt van...

Kivettük a levelet: az elnyűtt boríték a régi volt, benne pedig - üres papírlap.

- Hát ez mi? - sikoltott fel Tatyána Pavlovna, ide-oda forgatva a papirost. - Mi történt?

De én már szólni se tudtam, elsápadtam, s erőtlenül rogytam a székre; szavamra, kevés híján elájultam.

- Mi ez már megint? - ordította Tatyána Pavlovna. - Hol van hát a leveled?

Hirtelen felugrottam, észbekaptam és homlokomra csaptam:

- Lambert!

Kapkodva, lihegve elmagyaráztam neki mindent, Lambertnél töltött éjszakámat, akkori összeesküvésünket; egyébként már előző nap is megvallottam aljas tervemet.

- Ellopták! Ellopták! - üvöltöttem kétségbeesetten, hajamat tépve és toporzékolva.

- Végünk van! - jelentette ki Tatyána Pavlovna, megértvén, hogy miről van szó. - Hány óra?

Tizenegyre járt.

- És az a Marja nincs sehol!... Marja, Marja!

- Tessék, mi kell? - válaszolt Marja a konyhából.

- Megjöttél? Jaj, mitévők legyünk? Szaladok Katyerina Nyikolajevnához... Ó, te lajhár, te lajhár!

- Én meg Lamberthez! - bömböltem. - És megfojtom őt, ha kell!

- Kisasszony kérem! - szólalt meg egyszerre a konyhában Marja dünnyögő hangja. - Valamiféle nőszemély keresi nagyon sürgősen...

Még be sem fejezte, mikor a „nőszemély" sikoltozva, jajveszékelve már be is rontott a szobába. Alphonsine volt. Nem írom le részletesen a jelenetet; merő csalás és ámítás volt, de meg kell jegyeznem, hogy Alphonsine nagyszerűen játszotta szerepét. Bűnbánó zokogással, őrjöngő handabandázással elzengte (természetesen franciául), hogy a levelet akkor éjjel ő maga lopta ki a zsebemből, a levél most Lambertnél van, és Lambert most azzal a „rablógyilkossal", *cet homme noir*[120] szövetkezve magához akarja hívni *madame la générale*-t, mármint Katyerina Nyikolajevnát, és le akarja lőni, most mindjárt, egy óra múlva... ő, Alphonsine mindezt megtudta és halálra rémült, mert meglátta náluk a pisztolyt, *le pistolet*, és azért egyenesen ideszaladt, hogy menjünk, segítsünk, mentsük meg... *Cet homme noir*...

Egy szó mint száz, mindez fölöttébb szavahihetően hangzott, s Alphonsine magyarázkodásának bárgyúsága még fokozta előadása valószerűségét.

- Miféle *homme noir*? - rivallt rá Tatyána Pavlovna.

- *Tiens, j'ai oublié son nom... Un homme affreux... Tiens, Versiloff.*[121]

- Verszilov? Az lehetetlen! - ordítottam föl.

- Mért volna lehetetlen! - sopánkodott Tatyána Pavlovna. - De mondd, mátuska, ne rángatózz, ne hadonásszál: mit akarnak csinálni? Beszélj értelmesen, mátuska, mert azt csak nem hihetem, hogy agyon akarják lőni!

---

[120] Az a fekete ember.

[121] Ejnye, elfelejtettem a nevét... Szörnyű ember... Ahá, Verszilov.

„Mátuska” a következőket adta elő (ismételten megjegyzem: minden szava szemenszedett hazugság volt!): *Versiloff* az ajtó mögött fog ülni, amikor *madame la générale* belép, Lambert megmutatja neki *cette lettre*,[122] akkor *Versiloff* előugrik rejtekéből, és ketten együtt végeznek vele... *Oh, ils feront leur vengeance!*[123] Ő, Alphonsine, azért retteg a katasztrófától, mert ő maga is segített előkészíteni; *cette dame, la générale* pedig mindenképpen elmegy... „most mindjárt, rögtön”, mert elküldték neki a levél másolatát, és ebből mindjárt meglátja, hogy a levél csakugyan náluk van, és azért elmegy hozzájuk; a levelet Lambert egymaga írta, Verszilov ottlétéről mit sem sejt Katyerina Nikolajevna; Lambert pedig úgy mutatkozott be levelében, mint aki most érkezett Moszkvából, egy bizonyos moszkvai hölgytől, *une dame de Moscou* (Marja Ivanovna!).

- Jaj, belébetegszem! Belébetegszem! - sopánkodott Tatyána Pavlovna.

- *Sauvez-la, sauvez-la!*[124] - jajveszékelt Alphonsine.

Az egész hóbortos történet persze első pillanattól kezdve valamiképpen gyanúsan hangzott, de nem volt időnk sokat gondolkodni rajta, mert hiszen végeredményében mégiscsak valószínű volt az egész! Meglehetős biztonsággal remélhettük, hogy Katyerina Nyikolajevna, ha megkapja Lambert meghívását, előbb feljön Tatyána Pavlovnához, hogy tisztázza a dolgot; de másképp is történhetett, az is megeshet, hogy egyenesen Lamberthez megy föl és akkor vége! Azt is nehéz volt elhinni, hogy csakugyan az első felszólításra szalad az ismeretlen Lamberthez, de végeredményében még ez is elképzelhető volt - például, mert a másolatból teljes biztonsággal meggyőződött róla, hogy a levél csakugyan nála van, és akkor - megint csak vége! És a legnagyobb baj az volt, hogy egy szemernyi időnk sem maradt, hogy megfontoljuk a helyzetet.

- Verszilov megöli! Ha odáig aljasul, hogy Lamberttel szűri össze a levet, akkor megöli! A hasonmás! - kiáltottam fel.

- Ó, az a hasonmás! - Tatyána Pavlovna a kezét tördelte, aztán hirtelen eltökélte magát: - Nincs mit tennünk, fogd a bundádat, kucsmádat, megyünk együtt. Vezess el hozzá, mátuska. Jaj de messze van! Marja, Marja! Ha Katyerina Nyikolajevna megjön, mondd meg neki, hogy mindjárt visszajövök, üljön le és várjon meg, ha nem akarna várni, zárd be az ajtót, és tartsd itt erőszakkal. Mondd meg, hogy ez a parancsom! Száz rubel üti a markodat, Marja, ha ügyesen elintézed.

Kiszaladtunk a lépcsőre. Jobbat csakugyan nem fundálhatott volna ki Tatyána Pavlovna, mert a baj gócpontja mindenesetre Lambert lakása volt, s ha Katyerina Nyikolajevna mégis előbb Tatyána Pavlovnához szalad fel, Marja visszatarthatja. Tatyána Pavlovna már odaintette a bérkocsit - de az utolsó pillanatban mégis megmásította elhatározását.

- Te menj el vele Lamberthez - mutatott rám meg Alphonsine-ra -, és ott halj meg, ha kell, megértetted? Én is ott leszek hamarosan, de előbb felszaladok Katyerina Nyikolajevnához, mert akármit mondasz is, nekem gyanús ez az egész!

Azzal elsietett Katyerina Nyikolajevnához, mi pedig Alphonsine-nal Lamberthez. Egyre hajszoltam a kocsist, és menet közben faggattam Alphonsine-t, de Alphonsine csupán indulatszavakkal, majd könnyekkel válaszolt. Minden egy hajszálon függött; de megóvott az Úristen.

---

[122] Azt a levelet.

[123] Ó, majd bosszút állnak!

[124] Mentsék meg, mentsék meg!

Még az út negyedrészét sem tettük meg, amikor hirtelen kiáltást hallottam magam mögött: nevemen szólítottak. Hátranéztem: Trisatov üldözött bennünket bérkocsin.

- Hova siet? - kiáltotta ijedten. - Ráadásul vele, Alphonsine-nal?!

- Igaza volt, Trisatov! - szóltam hátra. - Baj van! Sietek ahhoz a gaz Lamberthez! Jöjjön velem, legyünk minél többen!

- Forduljon vissza, forduljon vissza máris! - ordított Trisatov. - Lambert hazudik, Alphonsine is hazudik. Engem a ragyás küldött; nincsenek otthon; épp most találkoztam Lamberttel és Verszilovval: Tatyána Pavlovnához indultak... azóta már oda is érhettek...

Megállítottam a kocsit, és átültem Trisatovhoz. Máig sem értem, hogy tudtam magam olyan gyorsan elhatározni, de hittem neki, és abban a pillanatban döntöttem. Alphonsine szörnyen jajveszékelt, de faképnél hagytuk, s már nem is tudom, visszafordult-e és követett-e bennünket, vagy pedig hazament - elég az hozzá, hogy én nem láttam többé.

A kocsiban aztán Trisatov lelkendezve elbeszélte, hogy valamiféle cselt forralnak, Lambert már-már összeállt a ragyással, de a ragyás az utolsó pillanatban cserbenhagyta, és most ő küldte Trisatovot Tatyána Pavlovnához, hogy figyelmeztesse: ne higgyen Lambertnek és Alphonsine-nak. Trisatov hozzátette, hogy egyebet nem tud, mert a ragyás semmi mást sem közölt vele, nem is ért rá, mert maga is sietett valahová, s mindezt csak úgy sebtében vetette oda. „Aztán megláttam magát a kocsin - fejezte be Trisatov - és üldözőbe vettem.” Mindebből világosan kitűnt, hogy a ragyás is mindent tud, hiszen egyenest Tatyána Pavlovnához küldte Trisatovot; ez azonban csak újabb fejtörő volt a szememben.

Nehogy az olvasó végképp belezavarodjék, a katasztrófa leírása előtt még egyszer, utoljára előreszaladok, és elmagyarázom a valóságos helyzetet.

4

Amikor Lambert ellopta tőlem a levelet, azonnal kapcsolatot teremtett Verszilovval. Hogy Verszilov hogyan volt képes Lamberttel szövetkezni - erről egyelőre egy szót sem szólok, ez majd utóbb következik; természetesen a „hasonmás” műve volt! Nos, miután Verszilovval szövetkezett, Lambertnek már csak az volt a dolga, hogy valami furfanggal odacsalogassa Katyerina Nyikolajevnát. Verszilov kereken megmondta neki, hogy nézete szerint - nem fog elmenni. De Lambert jól megjegyezte, amit tegnapelőtt mondottam neki, mikor este az utcán összetalálkoztunk, és hencegve kijelentettem, hogy a levelet Tatyána Pavlovna lakásán, Tatyána Pavlovna jelenlétében fogom visszaadni Katyerina Nyikolajevnának; attól a perctől fogva Lambert kémhálózatát kiterjesztette Tatyána Pavlovna lakására - tudniillik megvesztegette Marját. Húsz rubelt adott neki, másnap pedig, amikor már ellopta az iratot, másodszor is meglátogatta Marját, végleg megállapodott vele, és kétszáz rubelt ígért szolgálataiért.

Ezért aztán Marja, mihelyt meghallotta, hogy Katyerina Nyikolajevna féltizenkettőre fölmegy Tatyána Pavlovnához, és én is ott leszek - abban a minutában leszaladt, kocsiba ült, és a hírrel egyenest Lamberthez sietett. Hiszen éppen ezt kellett közölnie Lamberttel: ezt a szolgálatot kérték tőle. Lambertnél történetesen épp akkor ott volt Verszilov is. Verszilov egyetlen pillanat alatt kifundálta ezt a pokoli kombinációt. Azt mondják, az őrültek néha szörnyen ravaszak.

Nos, a kombináció lényege az volt, hogy bennünket - Tatyána Pavlovnát meg engem - el kell csalni a lakásról bármi áron, ha csak egy negyedórára is, de feltétlenül még Katyerina Nyikolajevna odaérkezése előtt. Ők ketten - Lambert és Verszilov - az utcán várakoznak, s

mihelyt mi eltávoztunk, felszaladnak a lakásra, Marja bebocsátja őket, és ott megvárják Katyerina Nyikolajevnát. Alphonsine pedig ezalatt tartóztasson bennünket, ahogy és ahol akarja. Katyerina Nyikolajevnának ígérete szerint féltizenkettőkor kell megérkeznie Tatyána Pavlovna lakására, tehát mindenképpen sokkal előbb, semmint mi visszaérhetünk. (Ezek után mondanom sem kell, hogy Katyerina Nyikolajevna semmiféle meghívást nem kapott Lamberttől, Alphonsine hazudott, s ezt a cselt Verszilov agyalta ki minden részletével. Alphonsine csak ügyesen eljátszotta a megrémült áruló szerepét.) A terv persze valamelyes kockázattal járt, de a cselszövők így okoskodtak: „Ha sikerül, annál jobb, de ha nem sikerül, akkor sincs veszve semmi, hisz az irat mindenképp a kezünkben van." De hát sikerült, s ez nem is történhetett másképpen, mert hát követtük Alphonsine-t - hogyne követtük volna, már csak azért is, mert feltételeztük, hogy mindez - a színtiszta igazság! Ismétlem: nem volt gondolkodási időnk.

5

Trisatovval együtt berontottunk a konyhába, és Marját nagy riadalomban találtuk. Attól ijedt meg, hogy amikor Lambertet meg Verszilovot bebocsátotta, Lambert kezében revolvert pillantott meg. A pénzt elfogadta ugyan, de a revolver sehogy sem illett számításaiba. Nem tudta, mitévő legyen, s mihelyt meglátott, odaszaladt hozzám:

- Megjött a tábornokné, az uraknál pedig pisztoly van!

- Várjon itt a konyhában, Trisatov - rendelkeztem -, és mihelyt kiáltok, jöjjön segítségemre.

Marja kinyitotta a kis folyosóra nyíló ajtót, és én besurrantam Tatyána Pavlovna hálószobájába, ahol már egyszer akaratlanul hallgatóztam - abba a csepp kis kamrába, ahol éppen csak hogy elfért Tatyána Pavlovna ágya. Leültem az ágyra, kerestem és találtam egy hasadékot az ajtófüggönyön, amelyen át beleshetek.

A szobában már nagy volt a lárma, hangosan vitatkoztak; megjegyzem, Katyerina Nyikolajevna alig egy perccel utánuk érkezett. A lármát, szóváltást már a konyhába is kihallottam; Lambert kiabált. Katyerina Nyikolajevna a pamlagon ült, Lambert pedig előtte állt és ordítozott, mint a bolond. Most már tudom, mért vesztette el annyira a fejét: sietett, mert attól félt, hogy rajtuk ütnek; később majd azt is megmagyarázom, kitől félt. A levelet kezében tartotta. Verszilov nem volt a szobában. Készen álltam rá, hogy a veszély első jelére kirontok. A szóváltásnak csak lényegét adom vissza, egyre-másra talán nem is emlékszem pontosan, de hát túlságosan izgatott voltam hozzá, semhogy minden részletet eszembe vessek.

- Ez a levél harmincezer rubelbe kerül, és maga még csodálkozik! Százezret ér, de én csak harmincezret kérek érte! - mondta Lambert hangosan, dühösködve.

Katyerina Nyikolajevna szemlátomást meg volt ijedve, de azért csodálkozó megvetéssel nézett Lambertre.

- Azt látom, hogy ez valamiféle kelepce, de egy szót sem értek az egészből - mondotta. - Ha az a levél csakugyan magánál van...

- Itt van, ni, maga is láthatja! Talán nem hiszi el, hogy az? Harmincezer rubelről kérek váltót, egy kopejkával se kevesebbet! - szakította félbe Lambert türelmetlenül.

- Nincs pénzem.

- Írjon váltót, itt a papiros. Aztán majd megszerzi a pénzt, én pedig várok, de csak egy hétig, egy perccel se tovább. Ha elhozza a pénzt, visszaadom a váltót, és akkor a levelet is odaadom.

- Milyen furcsán beszél velem! Pedig téved. Még ma elveszik magától ezt az iratot, ha elmegyek és panaszt teszek.

- Panaszt? Kinél? Hahaha! És a botrány? A levelet megmutatjuk a hercegnek. Ki veszi el? És hol? Nem tartok iratokat a lakásomon. A hercegnek egy harmadik személy fogja megmutatni. Ne makacskodjék, hölgyem, legyen hálás, hogy nem kérek többet, másvalaki a pénzen felül még másféle szívességet is kérne... tudja, mire gondolok... amit egy csinos nő semmiképp sem tagadhat meg, ha szorult helyzetbe kerül, olyasmit... Hehehe! *Vous êtes belle, vous!*[125]

Katyerina Nyikolajevna felpattant, elpirult és - Lambert arcába köpött. Aztán gyors léptekkel az ajtó felé indult. Nos, ekkor kapta elő az a szamár Lambert a revolvert. Amilyen korlátolt szamár volt, vakon bízott az irat hatásában, s ami a fő: nem tudta, kivel áll szemben, mégpedig azért, mert - amint már mondottam - mindenkit éppolyan aljasnak hitt, mint amilyen ő maga. Gorombaságával már a legelső pillanatban felbőszítette Katyerina Nyikolajevnát, holott az asszony talán nem tért volna ki az alku elől.

- Egy tapodtat se! - üvöltötte Lambert (a köpés felbőszítette); vállon ragadta az asszonyt, és revolverével hadonászott, persze csak megfélemlítésül. Katyerina Nyikolajevna felsikoltott, és visszarogyott a pamlagra. Berontottam a szobába; de ugyanabban a pillanatban Verszilov is beszaladt a folyosóra vezető ajtón; ott állt, a fejleményekre várva. Egy szempillantás alatt kiragadta Lambert kezéből a revolvert, és teljes erejéből fejbevágta vele. Lambert megtántorodott, eszméletlenül esett össze; ömlött a vér a fejéből a szőnyegre.

Katyerina Nyikolajevna Verszilov láttára olyan fehér lett, mint a fal; néhány pillanatig mozdulatlanul, elmondhatatlan rémülettel meredt rá, azután elájult. Verszilov odaugrott hozzá. Mindez már csak homályosan kóválygog emlékezetemben. Emlékszem, iszonyodva láttam Verszilov kivörösödött, szinte bíborszínű arcát, vérben forgó szemét. Azt hiszem, ha látta is, hogy a szobában vagyok, de nem ismert meg.

Felkapta az eszméletlen asszonyt, hihetetlen erővel karjába kapta, mint a pelyhet, és ide-oda hordozta a szobában, mint a kisgyermeket. A szoba olyan kicsi volt, hogy mozdulni is alig lehetett benne, de Verszilov fel-alá járkált a bútorok közt, szemlátomást maga sem tudta, mit csinál és miért. Egyik percről a másikra elvesztette az eszét. Állandóan az asszony arcát nézte. Utánaszaladtam, elsősorban azért, mert féltem a revolvertől, amelyet jobbjában felejtett, és most is ott fogta, Katyerina Nyikolajevna feje mellett. De ellökött magától, egyszer könyökével, másodszor meg a lábával. Szerettem volna behívni Trisatovot, de féltem, hogy felingerlem a tébolyult Verszilovot. Végül széthúztam a függönyt és kérleltem, fektesse az asszonyt az ágyra. Odament, lefektette, megállt, és fölébe hajolva egy hosszú percig merően nézte az arcát; aztán hirtelen lehajolt, és kétszer megcsókolta vértelen ajkát. Ó, akkor megértettem végre, hogy ez az ember teljességgel beszámíthatatlan. Egyszer csak meglóbálta a revolvert, majd hirtelen - mintha észbekapna - megfordította, és Katyerina Nyikolajevna arcába célzott. Abban a pillanatban teljes erőmmel a karjába kapaszkodtam, és hívtam Trisatovot. Emlékszem: ketten viaskodtunk vele, Verszilov mégis kirántotta a karját, és magába lőtt. Előbb az asszonyt akarta agyonlőni, azután önmagát. De mikor megakadályoztuk, hogy Katyerina Nyikolajevnára rálőjön, egyenesen saját szívének szegezte a revolvert; még idején sikerült felrántanom a kezét, s a golyó így vállába fúródott. Abban a pillanatban sikoltozva berohant Tatyána Pavlovna; de Verszilov már eszméletlenül terült el a szőnyegen, Lambert mellett.

---

[125] Csinos, mondhatom!

Tizenharmadik fejezet

Befejezés
1

Idestova fél esztendeje már, hogy mindez történt, sok víz lefolyt azóta, sok minden megváltozott, réges-rég új életet kezdtem... Kibocsátom hát én is olvasóimat.

Az első kérdés számomra akkor, és még jó ideig az volt: hogyan szövetkezhetett Verszilov egy olyan fráterrel, mint Lambert, s mi volt a célja? Lassacskán valamivel tisztábban kezdtem látni a dolgot: szerintem Verszilov előtt akkoriban, mármint abban az utolsó két napban, semmiféle meghatározott cél nem lebegett, sőt azt hiszem, nem is gondolkozott, hanem érzelmeinek vihara sodorta. Igazi őrültséget nem ismerek el semmiképpen, annál kevésbé, mert hiszen Verszilov ma sem őrült. Ellenben a „hasonmást" elismerem. Mi is hát az a hasonmás? Egy szaktudós könyve szerint, melyet utóbb - különös tekintettel a történtekre - áttanulmányoztam, a hasonmás nem egyéb, mint első lépcsőfoka egy igen komoly elmebajnak, amely gyakran bizony rosszul végződik. Hiszen Verszilov maga is, akkor a mamánál, félelmetes őszinteséggel tárta fel előttünk érzéseit, akarata szörnyű „kettéhasadását". De ismétlem: noha abban a jelenetben a mamánál, az ikon kettéhasításában vitathatatlanul az igazi hasonmás hatása érvényesült, azóta is úgy érzem, hogy azért mindebbe némi kárörvendő allegória is vegyült, mintegy gyűlölködve nézte az asszonyok várakozásait, berzenkedett jogaik, ítéletük ellen, ezért a hasonmással karöltve kettétörte az ikont! Mintha azt mondaná: „Nézzétek, így hasadnak ketté legszebb reményeitek!" Egy szó mint száz, ha volt is ebben szerepe a hasonmásnak, mindenesetre szerepe volt a bolondériának is... Mindez csak találgatás; eldönteni minden bizonnyal nagyon nehéz.

Hiába imádta Verszilov Katyerina Nyikolajevnát: lelke mélyén soha, egyetlen percig nem bízott makulátlan jellemében. Azt hiszem, ott az ajtó előtt is azt várta, hogy az asszony majd megalázkodik Lambert előtt. De vajon akarta-e, kívánta-e, még ha várta is? Ismétlem: szentül hiszem, hogy nem akart semmit, még csak nem is gondolkozott. Nem akart egyebet, csak ott lenni, utóbb megjelenni, valamit mondani, talán sértegetni, talán - talán megölni... Minden megtörténhetett; de amikor Lamberttel együtt a színhelyre érkezett, még ő maga sem tudta, hogy mi fog történni. Hozzáteszem, hogy a revolver Lamberté volt; Verszilov fegyvertelenül érkezett. Látván az asszony büszke méltóságát, és főként Lambert aljas fenyegetőzését, nem állta meg, berontott - és azután elveszítette az eszét. Csakugyan agyon akarta-e lőni abban a pillanatban? Szerintem maga sem tudta, hogy akarja-e, de minden bizonnyal agyonlőtte volna, ha nem fogjuk le a kezét.

Sebe nem bizonyult halálosnak, begyógyult, de elég sokáig feküdt - a mamánál, mondanom sem kell. Most, amikor e sorokat írom, már kitavaszodott, május közepén járunk, gyönyörű idő van, kitártuk az ablakot. A mama mellette ül; Verszilov arcát, haját simogatja, és meghatottan néz a szemébe. Ó, ez már csak fele a régi Verszilovnak; a mamát már nem hagyja el, soha többé nem megy el mellőle. Még a „könny adományát" is megkapta, ahogyan a felejthetetlen Makar Ivanovics a kalmárról szóló elbeszélésében kifejezte; egyébként azt hiszem, Verszilov sokáig fog élni. Közvetlenül, őszintén viselkedik mindannyiunkkal, mint a gyermek, de azért nem lépi túl a tartózkodás szükséges mértékét, nem beszél fölöslegesen. Esze, jelleme változatlanul megmaradt, de előtérbe került benne az ideális vonás. Megmondom őszintén, sosem szerettem annyira, mint mostanában, sajnálom, hogy sem időm, sem helyem nincs már, hogy bővebben szóljak róla. Hadd mondjak el róla mégis egy történetet a

közelmúltból (se szeri, se száma mostanában az effélének). Nagyböjtre már meggyógyult, s a hatodik héten kijelentette, hogy böjtölni akar. Harminc esztendeje nem böjtölt vagy tán még régebben. A mama megörült; attól fogva böjtösen főztek, egyébként meglehetősen drága és finom ételeket. A másik szobából hallottam, hogy hétfőn is, kedden is az „Áldott vőlegény közelg" dallamát dúdolgatta, és lelkesedett a zsoltár szövegéért, dallamáért egyaránt. Azon a két napon több ízben nagyon szépen beszélt a vallásról; szerdán azonban hirtelen abbahagyta a böjtölést. Valami felbosszantotta, valamiféle „komikus ellentmondás", ahogy nevetve kifejezte. Valami nem tetszett neki a pap megjelenésében, vagy a szertartás végrehajtásában; a templomból hazatérve csendes mosollyal kijelentette: „Édes barátaim, szeretem istent, de erre nem vagyok képes." Aznap már roastbeef-et tálaltak föl ebédre. De tudom, hogy a mama most is gyakran leül melléje, és csendesen mosolyogva, halkan elbeszélget vele mindenféle elvont kérdésről; mostanában hirtelen *nekibátorodott*, s már nem fél tőle; de hogy ez hogyan történt - nem tudom. Leül melléje, és hosszan beszél, többnyire suttogva. Verszilov mosolyogva hallgatja, haját simogatja, kezét csókolgatja, és arcáról felhőtlen boldogság sugárzik. Néha azért rohama támad, majdnem hisztériás rohama. Olyankor fogja a mama fényképét - azt a bizonyosat, amelyet akkor este csókolgatott, fogja és könnyes szemmel nézi, megcsókolja, emlékeibe merül, odahív bennünket, de nemigen szól olyankor... Katyerina Nyikolajevnáról látszólag teljesen megfeledkezett, még nevét sem említi. Anyámmal való házasságáról sem esett szó még. Nyárra külföldre akarták utaztatni, de Tatyána Pavlovna ellenezte, s ő maga sem akarta. A nyarat falun töltik majd valahol a pétervári járásban. Egyébként egyelőre még mindig Tatyána Pavlovna pénzéből élünk. Hadd mondjam meg: szívből sajnálom, hogy feljegyzéseim során több ízben tiszteletlenül, fölényesen nyilatkoztam erről a nagyszerű emberről. De miközben írtam, nagyon is olyannak képzeltem magam, amilyen a leírt események pillanatában voltam. Mire befejeztem feljegyzéseimet, és pontot tettem az utolsó mondat után, egyszer csak megéreztem, hogy megváltoztam - átneveltem magam az emlékezés, feljegyzés folyamatával. Sok mindent, amit leírtam, ma már megtagadnék, kivált némelyik rész vagy lap hangját, modorát, de egyetlen szót sem törlök, s nem toldok hozzá.

Mondottam már, hogy Katyerina Nyikolajevnát egy szóval sem említette, s hozzáteszem: meglehet, hogy, teljesen kigyógyult belőle. Csak Tatyána Pavlovnával beszélünk néha Katyerina Nyikolajevnáról, vele is csak nagy titokban. Katyerina Nyikolajevna most külföldön tartózkodik; találkoztam vele elutazása előtt, többször is jártam nála. Két levelet is kaptam tőle azóta, s válaszoltam is rájuk. Arról azonban már nem számolok be, miről szólnak leveleink, s miről beszélgettünk elutazása előtt, búcsúzáskor: ez már más lapra tartozik, vadonatúj história, legnagyobb része talán még a jövőben van. Bizonyos dolgokról még Tatyána Pavlovnával sem beszélek; de erről elég. Még csak annyit, hogy Katyerina Nyikolajevna nem ment férjhez. Peliscsevékkel utazik. Apja meghalt, ő maga dúsgazdag fiatal özvegy. Jelenleg éppen Párizsban van. Bjoringgal gyorsan és szinte magától történt a szakítás - vagyis úgy, mintha ez a legtermészetesebb lett volna. De hát elmondom inkább két szóban.

Annak a szörnyű napnak a reggelén a ragyás - az, akihez Trisatov a cimborájával együtt átpártolt - értesítette Bjoringot a küszöbönálló gazságról, mégpedig a következőképpen: Lambert mégiscsak rávette a ragyást az együttműködésre, s az irat birtokába jutván, közölte vele a tervezett vállalkozás minden részletét, körülményét - végül legutolsó mozzanatát is, Verszilov kombinációját Tatyána Pavlovna kijátszására. A döntő pillanatban azonban a ragyás úgy határozott, hogy cserbenhagyja Lambertet, mivel eszesebb volt mindannyiuknál, és tisztán látta, hogy a terv könnyen törvénybe ütköző cselekménnyé fajulhat. S ami még ennél is fontosabb: jobban bízott Bjoring hálájában, mint a kétbalkezes, lobbanékony Lambert meg a szerelemtől félőrült Verszilov fantasztikus tervében. Minderről utóbb értesültem Trisatov szájából. Különben nem tudom és nem is értem, minő kapcsolat fűzte Lambertet a ragyáshoz,

és mért nem tudott nélküle boldogulni. Annál érdekesebb azonban a kérdés: minek kellett Lambertnek Verszilov, amikor már a kezében volt az irat, és éppúgy eljárhatott volna nélküle is? Ma már világosan látom a választ: először is azért kellett neki Verszilov, mert Verszilov pontosan ismerte a körülményeket, másrészt és főként pedig azért kellett, hogy legyen kire hárítani a felelősséget, ha galiba vagy baj kerekedik. Mivel Verszilov a pénzből nem kívánt részesedést, Lambert nagyon is sokra értékelte segítségét.

Bjoring elkésett akkor délelőtt. Egy órával a pisztolylövés után érkezett, s Tatyána Pavlovna lakásán már egészen más kép fogadta, öt perccel azután, hogy Verszilov összerogyott, és vére végigfolyt a szőnyegen, Lambert - akit halottnak hittünk - feltápászkodott, felállt, döbbenten körülnézett, majd gyorsan észbekapott, szó nélkül kiment a konyhába, fölvette bundáját, és örökre eltűnt a szemünk elől. Az „iratot" az asztalon hagyta. Amint hallottam, nem is betegeskedett, csupán néhány napig nyomta az ágyat: a revolver agyának ütése elkábította, és fölhasította bőrét, de komolyabb sérülést nem okozott. Trisatov eközben már orvosért szaladt; de még mielőtt az orvos odaért, Verszilov is fölocsúdott, és még mielőtt Verszilov magához tért, Tatyána Pavlovna eszméletre térítette Katyerina Nyikolajevnát, és kocsin hazavitte. Ily módon tehát Bjoring, amikor odaérkezett, Tatyána Pavlovna lakásán csak a sebesült Verszilovot találta, mellette az orvost, engem meg a mamát, aki szintén a betegágyból kelt fel, és magánkívül sietett oda; Trisatov szaladt el érte. Bjoring hüledezve nézett körül, s amikor megtudta, hogy Katyerina Nyikolajevna már hazament, nyomban elindult hozzája; minálunk jóformán egy szót sem szólt.

Nem tudta, mitévő legyen: világosan látta, hogy most már elkerülhetetlen a botrány, a pletyka. Hogy, hogy nem, nagy botrány mégsem kerekedett az ügyből csupán kósza hírek szállongtak. A pisztolylövést eltussolni nem sikerült ugyan, de a dolog lényege, az egész zsarolási história mindenestül mégsem tudódott ki. A nyomozás csak annyit állapított meg, hogy egy bizonyos V., családos, majdnem ötven esztendős ember létére, beleszeretett egy minden tekintetben tiszteletre méltó hölgybe, szerelmi tébolyában feltárta előtte szenvedélyét, s mivel a hölgy a legcsekélyebb mértékben sem viszonozta érzelmeit, V. őrjöngő rohamában öngyilkosságot kísérelt meg. Egyéb semmi sem szivárgott ki, a hír ilyenformán került be az újságokba is, tulajdonnevek nélkül, csupán kezdőbetűvel. Annyit mindenesetre tudok, hogy Lambertet például egyáltalában nem háborgatták. Bjoring, aki tudta az igazat, mindazonáltal megijedt. Még azt is megtudta, hogy Katyerina Nyikolajevna két nappal a katasztrófa előtt négyszemközt találkozott a szerelmes Verszilovval. Ezen roppantul megütközött, s elkövette azt az óvatlanságot, hogy a szemébe mondta Katyerina Nyikolajevnának: ezek után már nem csodálkozik, hogy ilyen elképesztő dolgok történnek vele. Katyerina Nyikolajevna abban a minutában kiadta az útját, harag nélkül, de habozás nélkül. Addigi elfogult hiedelme, hogy okos dolog ezzel az emberrel házasságot kötni, eloszlott, mint a füst. Talán már azelőtt is fölismerte Bjoring igazi valóját, talán az átélt megrendülés változtatta meg nézeteit, érzéseit. De itt ismét elhallgatok sok mindent. Csak annyit teszek még hozzá, hogy Lambert eltűnt Pétervárról, visszament Moszkvába, s úgy hallottam, ott valami csúnya históriába keveredett. Trisatovot azóta elvesztettem szem elől, még most is hasztalan igyekszem nyomára akadni. Nem sokkal azután tűnt el, hogy barátja, *le grand dadais*, meghalt: főbe lőtte magát.

2

Említettem már az öreg Nyikolaj Ivanovics herceg halálát. A kedves, szimpatikus öregúr nem sokkal, de mégis egy hónappal a fentebb leírt események után halt meg - éjszaka, ágyában fekve szélütés érte. Nem láttam többé az után a nap után, amelyet lakásomon töltött. Azt

beszélték, hogy élete legutolsó hónapjában sokkal okosabb, sőt szigorúbb lett, nem félt, nem sírdogált, s egész idő alatt egyetlen szóval sem említette Anna Andrejevnát. Minden gyengédsége lányára összpontosult. Katyerina Nyikolajevna egyszer - talán egy héttel az öreg halála előtt - azt javasolta, hívasson el engem némi szórakozásul, de elkomorulva rázta meg fejét; ezt a tényt kommentár nélkül közlöm. Birtokát teljes rendben hagyta maga után s amint kitűnt, tekintélyes készpénzvagyon is maradt utána. Ennek harmadrészét, végrendelet szerint, az aggastyán megszámlálhatatlan keresztlánya között kellett szétosztani; azt azonban mindenki roppantul furcsállta, hogy Anna Andrejevnáról még csak említés sem történt ebben a végrendeletben: neve sem szerepelt benne. Ezzel szemben biztos tudomásom van róla, hogy az öreg néhány nappal halála előtt magához hívatta barátait, Peliscsevet és V-ij herceget, s jelenlétükben meghagyta Katyerina Nyikolajevnának, hogy netán hamarosan bekövetkező halála esetén feltétlenül juttasson Anna Andrejevnának hatvanezer rubelt a készpénztőkéből. Pontosan, tömören, világosan fejezte ki ebbéli akaratát, mindennemű érzelmi megnyilvánulás és magyarázkodás nélkül. Halála után, amikor a vagyoni helyzet már tisztázódott, Katyerina Nyikolajevna ügyvédje útján értesítette Anna Andrejevnát, hogy a hatvanezer rubel rendelkezésére áll, amikor óhajtja; Anna Andrejevna azonban kurtán, ridegen elhárította az ajánlatot, s nem fogadta el a pénzt, hiába bizonygatták előtte, hogy ez csakugyan a herceg végakarata volt. A pénz még most is ott fekszik a bankban, rá várakozva, és Katyerina Nyikolajevna még mindig reméli, hogy Anna Andrejevna megmásítja elhatározását; de nem változtatja meg, ezt bizonyosan tudom, mert mostanában Anna Andrejevna legszűkebb, legbizalmasabb barátai közé tartozom. Visszautasítása némi feltűnést keltett, beszéltek róla a társaságban. Nagynénje, Fanariotova, aki eleinte megbotránkozott az öreg herceggel való kapcsolatán, hirtelen megváltoztatta véleményét, és a pénz visszautasítása után ünnepélyesen tiszteletét nyilvánította Anna Andrejevnának. Fivére ezzel szemben végleg összeveszett vele. Jómagam sűrűn járogatok ugyan hozzá, de nem állíthatom, hogy bizalmas beszélgetésekbe bocsátkoznánk; a régi dolgokat nem emlegetjük, szívesen fogad, de inkább csak általánosságokról társalog velem. Többek között határozottan kijelentette, hogy kolostorba vonul; a minap mondotta ezt, de nemigen hiszek szavának, úgy gondolom, csak a keserűség mondatta vele.

De az igazi keserűség, a legnagyobb keserűség csak most következik, amikor Liza húgomról kell szólnom. Ez aztán a szerencsétlenség - mit számít az én számtalan baklövésem az ő keserves sorsához képest! Azzal kezdődött, hogy Szergej Petrovics herceg nem gyógyult meg, hanem még a tárgyalás előtt meghalt a kórházban. Előbb halt meg, mint az öreg herceg. Liza egyedül maradt születendő gyermekével. Nem sírt, sőt látszatra nyugodtan viselkedett, szelíden, békésen járt-kelt, de régi büszkeségét - úgy tetszett - mélyen, mélyen eltemette. Alázatosan segített a mamának, ápolta a beteg Andrej Petrovicsot, de rettenetesen magába zárkózott, senkire, semmire sem nézett, mintha minden mindegy volna, mintha csakúgy elmenne az élet mellett. Amikor Verszilov jobban lett, Liza egyre többet aludt. Könyveket vittem neki, de nem olvasta őket; ijesztően lefogyott. Valahogy sosem mertem vigasztalni, pedig gyakran egyenesen azzal a szándékkal mentem fel hozzá; de jelenlétében valahogy inamba szállt a bátorságom, nem mertem hozzá közeledni, meg nem is találtam megfelelő szavakat. Így folytatódott ez, amíg szörnyű eset nem történt: Liza leesett a lépcsőn, nem is magasról, csak három fokon gurult le, de elvetélt, s azután is egész télen betegeskedett. Most már fölkelt az ágyból, de egészsége hosszú időre megrendült. Továbbra is zárkózott, szűkszavú, de a mamával azért néha már el-elbeszélget. Az utóbbi időben fényesen süt a tavaszi nap a magas égboltról, s gyakran gondolok arra a verőfényes délelőttre, amikor - tavaly ősszel - az utcán sétáltunk Lizával, mindketten telve örömmel, reménységgel és szeretettel egymás iránt. Hajaj, mi maradt mindebből?! Ami engem illet, nem panaszkodom, számomra új élet kezdődött, de Liza, szegény? Jövőjét homály borítja, s ha csak ránézek, elszorul a szívem.

Két-három hete mégis fel tudtam kelteni érdeklődését: Vaszinról hoztam örvendetes híreket. Végre kiengedték, egyszer s mindenkorra szabadon bocsátották. Amint hallom, ez az eszes, ügyes ember pontos magyarázatokkal, érdekes közlésekkel szolgált, s ezzel teljesen tisztázta magát mindazok előtt, akiktől sorsa függött. Nevezetes kéziratáról is kitudódott, hogy nem egyéb, mint franciából fordított anyag, amelyet csupáncsak a maga számára gyűjtött, azzal a szándékkal, hogy hasznos cikket ír belőle egyik folyóiratunknak. Most a ...-i kormányzóságba költözött; mostohaapja, Sztyebelkov ellenben továbbra is börtönben ül saját ügyéből kifolyólag, mely - amint hallom - hovatovább egyre kiterjedtebbé, egyre bonyolultabbá válik. Liza rejtélyes mosollyal hallgatta végig Vaszinról szóló közléseimet, s csak annyit jegyzett meg, hogy ennek feltétlenül így kellett történnie. Mégis, látszott rajta, örül - persze annak, hogy a megboldogult Szergej Petrovics beavatkozása nem ártott Vaszinnak. Gyergacsovról és társairól semmit sem tudok itt közölni.

Végeztem. Némelyik olvasóm talán tudni szeretné, hová lett az „eszmém", mi az az új élet, amely most kezdődött számomra, s amelyre olyan titokzatos célzásokkal utalok. Nos, ez az új élet, ez az előttem megnyíló új út - ez éppen az „eszmém", ugyanaz, ami volt, de teljesen megváltozott formában, olyannyira, hogy rá sem ismerni. „Feljegyzéseim"-be azonban ez már nem fér bele, mert ez már egészen más. A régi élet elmúlt, eltávolodott, az új pedig még alig kezdődött. A legfontosabbat mégis közlöm: Tatyána Pavlovna, őszinte és szeretett jó barátom, szinte nap nap után unszol, hogy feltétlenül és mihamarabb iratkozzam be az egyetemre: „Ha befejezted a tanulmányaidat, akkor bölcselkedhetsz, de most magolj." Megvallom, sokat töprengek tanácsán, de még mindig nem tudom, mire határozom magam. Többek között azt válaszoltam neki, hogy most már nincs is jogom tanulni, mert az a kötelességem, hogy dolgozzam, és eltartsam a mamát meg Lizát; Tatyána Pavlovna azonban erre a célra felajánlja saját vagyonkáját, és váltig bizonygatja, hogy futja belőle, amíg elvégzem az egyetemet. Végül is elhatároztam, hogy tanácsot kérek valakitől. Körülnéztem ismerőseim között, hosszas fejtöréssel, körültekintőn választottam ki ezt az embert. Nyikolaj Szemjonovics az, volt moszkvai nevelőm. Marja Ivanovna férje. Nem mintha annyira rászorultam volna valaki tanácsára; de őszintén és nagyon kíváncsi voltam ennek a kívülálló, meglehetősen rideg és önző, de vitathatatlanul okos embernek a véleményére. Elküldtem neki kéziratomat, titoktartást kérve, hiszen senkinek sem mutattam meg - még Tatyána Pavlovnának sem. Nyikolaj Szemjonovics két héttel később hosszú levél kíséretében küldte vissza kéziratomat.

Hadd idézzem itt a levél néhány részletét, mivel figyelemre méltó általános nézeteket és talán némi felvilágosítást is tartalmaz. Íme az idézetek:

3

„...Semmivel sem használhatta volna fel jobban szabad idejét, feledhetetlen Arkagyij Makarovics, mint azzal, hogy megírta »Feljegyzéseit-«! Úgy mondhatnám: tudatosan számot adott ezzel önmagának az élet útján tett első, tévelygő és kockázatos lépteiről. Szentül hiszem, hogy ezekkel az elmélkedésekkel csakugyan sok tekintetben „átnevelte magát", ahogyan kifejezte. Természetesen a legcsekélyebb bíráló megjegyzést sem engedem meg magamnak, noha minden lapja gondolkodásra késztet... például az a körülmény, hogy olyan sokáig, olyan makacsul magánál tartotta az „iratot"; ez roppantul jellemző... De ez csupán egyetlen megjegyzés a száz meg száz közül, amelyet elhallgatok. Nagyra értékelem azt is, hogy közölte velem, s amint látom, csak velem egyedül - „eszméje titkát", hogy ismét saját kifejezését idézzem. Kérését azonban, hogy közöljem eszméjéről való véleményemet, a leghatározottabban meg kell tagadnom; először is bele sem férne egy levélbe, másodszor pedig még bennem sem

alakult ki a válasz, meg kell emésztenem. Csak annyit jegyzek meg, hogy „eszméje” feltétlenül eredeti, míg a mai fiatalok többnyire nem maguk találják ki eszméiket, hanem a készen kapott eszmékre vetik rá magukat, melyeknek száma igén csekély, s többségük fölötte veszélyes. A maga „eszméje” példának okáért, legalább egy időre megvédte Gyergacsov és Comp. eszméitől, amelyek kétségtelenül korántsem olyan eredetiek, mint a magáé. Végezetül a legnagyobb mértékben egyetértek az igen tisztelt Tatyána Pavlovna úrhölgy véleményével; személyesen is ismertem ugyan, de eddig nem becsültem meg annyira, mint amennyire megérdemli. Feltétlenül helyeslem a hölgy abbeli tanácsát, hogy iratkozzék be az egyetemre: ez igen áldásos hatással lenne további fejlődésére. A tudomány és az élet az elkövetkező három-négy év alatt minden bizonnyal még szélesebb látóhatárt nyit gondolkodása, törekvései előtt, és ha az egyetem után ismét vissza akar térni „eszméjéhez”, ebben semmi sem fogja megakadályozni.

Most pedig engedje meg, hogy kéretlenül, önszántamból, nyíltan feltárjam néhány gondolatomat, élményemet, amely oly őszinte feljegyzései olvastán támadt bennem. Igen, egyetértek Andrej Petroviccsal: kellett és lehetett magát félteni *magányos* ifjúsága miatt. Épp elég magához hasonló ifjú van a világon, s képességeiket csakugyan az eltorzulás veszélye fenyegeti - vagy Molcsalin-féle talpnyalókká fejlődnek, vagy a rendetlenség titkos felforgató vágyát melengetik szívükben. De ez a felforgató vágy talán nem egyéb, mint visszájára fordult áhítozás a rendre, a „lelki szépségre” (ismét a maga kifejezését idézem). A fiatalság tiszta, pusztán annál fogva, hogy - fiatalság. Ezekben a korai tébolyrohamokban talán épp a rend vágya, az igazság keresése fejeződik ki, s ugyan ki az oka, hogy a mai fiatal nemzedék közül néhányan ezt az igazságot, ezt a rendet olyan nevetséges és csacska gondolatokban vélik fölfedezni, hogy az ember szinte nem érti, miképp hihetnek bennük? Megjegyzem, régebben, a legközelebbi múltban, mindössze egy generációval a mienk előtt, ezeket az „érdekes” ifjakat nem kellett annyira sajnálni, mert abban az időben majdnem mind azzal végezték, hogy sikerrel csatlakoztak társadalmunk legműveltebb rétegéhez, és egységes egésszé olvadtak vele. Ha útjuk kezdetén tudatában voltak is zavarosságuknak és a véletlen szerepének, és annak, hogy családjukból hiányzik a nemes előkelőség, az ősi hagyomány, a kifinomult, úri formák, ez talán még annál jobb volt, mert utóbb ők maguk tudatosan törekedtek ennek megszerzésére, és már ezért is megbecsülték mindezt. Ma megváltozott a helyzet, mégpedig azért, mert jóformán nincs már mihez csatlakozni.

Hadd világítsam meg hasonlattal vagy inkább összehasonlítással, amit mondani akarok. Ha igazán tehetséges orosz regényíró volnék, hőseimet a régi orosz nemességből választanám, mert csak az effajta művelt oroszok körében találni annak a szép rendnek, előkelő magatartásnak legalább látszatát, mely annyira szükséges a regényben az olvasó finomabb érzéseinek felgerjesztésére. Nem tréfálok, amikor ezt mondom, noha jómagam nem vagyok nemesi születésű, mint igen jól tudja. Már Puskin is azt vallotta, hogy „orosz családok életét s múltját” óhajtja lefesteni megírandó regényeiben, s higgye meg, csakugyan ott lelhető mindaz, ami szépség mind ez ideig hazánkban előfordult. Vagy legalábbis mindaz, ami valamelyest tökéletes. Nem azért mondom ezt, mert feltétlenül és minden tekintetben helyesnek, igaznak tekintem ezt a szépségideált, mégis - kialakultak benne például a becsület és kötelesség befejezett formái, holott ez Oroszországban a nemesség körein kívül nemcsak befejezetten, hanem még csírájában sincsen sehol. Ezt úgy mondom, mint nyugodt és nyugalomra vágyó ember.

No mármost: helyes-e ez a becsület-fogalom, megfelelő-e a kötelességérzet - ez már más kérdés; szememben elsőrendű mégis a befejezett forma, a rendnek valamiféle formája, mégpedig nem kívülről előírt, hanem nemzedékek tapasztalatából kialakított rend. Istenem, hiszen mi sem lehet fontosabb éppen nálunk, mint a rend, akármilyen rend, de olyan, amely

belőlünk nőtt ki! Ebben van a reménység és - hogy úgy mondjam - a pihenés: legyen valami, végre, ami megépült, s nem ez az örökös rombolás, a mindenfelé röpködő forgácsok, a rom és a szemét, amelyből kétszáz esztendeje nem sül ki semmi.

Ne vádoljon szlavofiliával; mindezt az embergyűlölet mondatja velem, mert oly nehéz a szívem! Manapság egy idő óta valami olyasmi indult meg nálunk, ami az ellenkezője a fent leírt folyamatnak. Már nem a szemét nő fel és emelkedik a műveltek felső rétegéhez, hanem ellenkezőleg, ebből a nemes emberfajtából szakadnak le vidám sietséggel diribdarabkák, és egy halomba vágódnak az irigyekkel, a rendetlenkedőkkel. Nemegyszer előfordul, hogy régi, művelt családok fejei, tisztes családatyák nevetnek azon, amiben gyermekei talán még hinni szeretnének. Mi több: nem is titkolják gyermekeik előtt sóvár örömüket afölött, hogy egyszer csak joguk támadt a becstelenségre, amely hogy, hogy nem, tömegestül lepi el őket. Nem az őszinte haladás-pártiakról beszélek, drága Arkagyij Makarovics, hanem arról a se szeri, se száma gyülevész népségről, amelyről azt mondják: *„Grattez le russe et vous verrez le tartare.”*[126] És higgye meg, igazi liberális, az emberiség igazi, nagylelkű barátja korántsincs nálunk annyi, mint ahogy egy ideig képzeltük.

Mindez azonban bölcselkedés; térjünk vissza elképzelt regényírónkhoz. Helyzete az adott esetben teljesen egyértelműen meghatározott: nem is írhat másféle művet, csak történelmi regényt, mert a mi korunkban kiveszett a nemes embertípus, és ha maradt is itt-ott nyoma, korunk uralkodó eszméi szerint nem tudta megőrizni „lelki szépségét”. Ó, a történelmi regény műfajában számtalan kellemes, örömteli részlet lehetősége kecsegteti az írót! Olyannyira magával ragadhatja az olvasót, hogy azt a történelmi képet még a jelenben is lehetségesnek képzeli. Az effajta mű, ha nagy író írja meg, már nem is annyira az orosz irodalomhoz, hanem inkább az orosz történelembe tartozik. Művészi tökéletességgel festett képe lehetne ez az orosz délibábnak, amely délibáb valósággal létezett mindaddig, amíg nem jöttek rá, hogy délibáb! Ha egy átlagon felüli kultúrájú orosz család életének három egymásutáni nemzedékét ábrázolná ez a körkép, az orosz történelemmel való szoros összefonódásában, akkor ezeknek az ősöknek az unokáját *mai* típusában nem lehetne másképpen bemutatni, mint embergyűlölő; magányos, szomorú típusként. Sőt valóságos különcként kell megjelennie, hogy az olvasó első pillantásra lássa: ez az ember már lelépett a küzdőtérről, sőt azt is kétségkívül fölismerje: nem győztesként hagyta el a porondot. S ha még tovább szőjük a történetet, eltűnik a nagy ősöknek még embergyűlölő unokája is; új típusok jelennek meg, ma még ismeretlenek - és újféle délibáb; de vajon miféle típusok lesznek ezek? Ha hiányzik belőlük a lelki szépség, akkor nincs többé orosz regény, lehetetlenné válik. De jaj - vajon csak a regény válik-e lehetetlenné?

Minek messzebb menni; hadd merítsem példámat előttem fekvő kéziratából. Nézzük meg Verszilov úr két családját (engedje meg, hogy ezúttal egészen nyíltan beszéljek). Andrej Petrovicsról személy szerint nem kívánok bővebben szólni; de ő azért mégis a nemzetségfők közül való. Ősrégi családból származó főrangú úr, s ugyanakkor párizsi kommünár. Vérbeli költő, szereti Oroszországot, de elítéli mindenestül. Nincs semmiféle hite, de képes lenne meghalni valami megfoghatatlanért, amit megnevezni sem tud, de szenvedélyesen hisz benne, amint ezt az orosz történelem pétervári korszakának számtalan orosz-európai civilizátoránál tapasztaljuk. De róla elég ennyi; ellenben nézzük meg nemesi családját. Fiára egyetlen szót sem vesztegetek, nem érdemli meg ezt a tisztességet. Akinek van szeme, úgyis előre látja, hová jutnak minálunk az efféle fenegyerekek - és hová juttatnak másokat is. De ott van a lánya, Anna Andrejevna: képzelhető-e erősebb akaratú nő? Egyénisége méreteiben vetekszik Mitrofanyija zárdafőnöknővel, amivel persze nem azt akarom mondani, hogy a büntető-

[126] Vakard, meg az oroszt, meglátod a tatárt.

törvénykönyvbe ütköző cselekményeket fog valaha elkövetni, hiszen ez puszta rágalmazás volna részemről. Ha azt állítja, Arkagyij Makarovics, hogy ez a család véletlen jelenség, megkönnyebbül a szívem, és örül a lelkem. De nem felel-e meg sokkal inkább a valóságnak, ha megállapítjuk, hogy a főrangú orosz családok óriási tömege változik át *véletlen* családdá, s egyesül emezekkel az általános káoszban és rendetlenségben? Az ilyen véletlen család típusát mutatja be maga is kéziratában. Igen, Arkagyij Makarovics - maga egy *véletlen család* tagja, szemben a még nemrég is virágzó ősi, nemesi típusainkkal, akiknek a magáétól olyannyira eltérő gyermekkorban, serdülőkorban volt részük. Megvallom, nem szeretnék egy véletlen családból sarjadó hős regényírója lenni!

Hálátlan munka ez, nélkülözi a szép formákat. Meg aztán ezek a típusok ma még mindenképpen kialakulatlanok, ezért nem is lehet róluk művészileg befejezett képet adni. Komoly hibák csúszhatnak be ebbe a munkába, túlzások, hanyagságok, mulasztások. És mindenesetre nagyon sokat kellene hozzá kitalálni. De hát mitévő legyen az olyan író, aki nem akar történelmi regényt írni, mert túlságosan nyomasztja lelkét a folyó jelen? Találgat és... tévelyeg.

Mégis, az olyan „Feljegyzések", mint a magáéi, gondolom, nyersanyagul szolgálhatnak egy eljövendő műalkotáshoz, egy eljövendő képhez, mely egy rendetlen, de addigra már letűnt kort ábrázol. Ó, ha majd elmúlik az aktualitás láza, és elérkezik a jövendő, a jövő művésze majd megtalálja a szép formákat még az elmúlt káosz és rendetlenség ábrázolására is. Akkor majd jó szolgálatot tesznek a magáéhoz hasonló „Feljegyzések", nyersanyagul szolgálnak - mert kaotikus és esetleges létükre is őszinték... Ha egyéb nem is, megmarad belőlük néhány hiteles vonás, melyből megsejlik, mi rejtőzött egy zűrzavaros korszakban élő kamasz lelke mélyén, s ezt megtudni nem fölösleges, hiszen a kamaszokból épülnek a nemzedékek..."

-&-